

શ્રી પદ્મકૃષ્ણ ગીતાગ્યાન નમ

શ્રીમાન યથોવિજયજી કૃત

જ્ઞાનમાળ

ની

શ્રીમાન દેવચંદ્રજી કૃત

સમૃદ્ધ ટીકા

જ્ઞાનમંજરી

ગુર્જરાવતરાણુ

(શ્રીમાન યથોવિજયજી કૃત સ્વોપસૃષ્ટ ટીકા સહિત)

પ્રકાશક તથા અનુવાદક —

બ્રહ્મ ગોવર્ધનદામજી B A

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,

સ્ટેશન અગામ, વાયા આણંદ

પ્રથમાવૃત્તિ

૧૯૬૫

પ્રતિ ૧૦૦૦

૧૮-૯

ॐ

જ્ઞાન જ્ઞાન વૈરાગ્યમય ઉત્તમ જહા નિચાર,
એ ભાવે શુભ જાનના તે ઉતરે ભવપાર

અનન્ય મળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થતુ હતું
તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમા જાત્યાતર કરી
જેણે ભવ ભવ નિવૃત્તિ રૂપ કહ્યું
તે મહાશ્વર્યમૂર્તિ સમક્ષર્ણનો નમસ્કાર '

હે જિન પીતગંગા તમને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર મૂક્યું
તમે આ પામર પ્રત્યે અર્ચન અનન્ય ઉપમાર મોર્ષે છે "

શ્રીમ. રાજચંદ્ર

ૐ

અનુવાદકના બે બોલ

~~~~~

“ ધર્મ જાણદ મે સમ્ય જાણદ ।
જે સમ્ય જાણદ વ ધર્મ જાણદ ॥ ”

શ્રી આચાર્યગ

એ ને જાણ્યો તેજે સર્વને જાણ્યુ, જેણે સવને જાણ્યુ તેજે
એને જાણ્યો ’

‘ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જ મ જગ મગલ રહિત અમર
સ્વરૂપ છે એમા અવ જ્ઞાન સમાય છે ”

દેહાદિ મંગલી જે પુરો દા વિદ્યા મના નથી, તે પુરો
પૂર્ણ દાસ્યાને મણેપમા સમજતા છે એમ અમલો એજ દટિ
મૈત્ર્ય છે ”

‘ જાગ વપામો સાગ તમને કદીએ છીએ કે જલિઓ
ક્ષય કરવી ”

‘ વ્યાસ વાગ્મીદિ સંકર, મૌનમ પાતંગતિ, મ્પિત અને
મુવરાગ શુદ્ધો ને પોતાના પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે જે ઉપદ્યુ છે તેનું
ગદ્ય નીચેના સંદેશમાં કથિ આવી જાય છે —

‘ અહો ! ભોક્ષો, મંગારૂપી અમુદ્ધ અર્જન અને અપાર છે એનો
પાગ પ મવા પુન્યાર્થનો ઉપયોગ કરો । ઉપયોગ કરો । । ’

‘આમ સર દર્શનેનો સામાન્ય રીતે માર છે નીચેના બે ચરણોમા એ સાગ સમાવેશ પામી ગયો છે

બે બેનોથી બાધીઓ સર્વ શાસ્ત્રો સાગ
પ્રભુ બળે નીનિ બળે ધરડો પદોપમાગ ’

શ્રીમદ ગજવ્યક

ઉપરના સ્નાતમ્ રાખ્યો જેમ જ્ઞાનનો માર સમજવવા લખાયા છે તેમ યોગસાર, બગરનીમાર આગધનામાર સમરસાર જેમ માર, આગમમાર આર્તિ ગ્રંથો, અમુ વિષયોને મક્ષેપમા જણાવવા લખાયા છે તે મક્ષેપ સામાન્ય હોવાને મમજવો દુર્વટ થઈ પ નાથી કહેણા શીન પ્રજાવન આચારોએ તેના ઉપર મીઝ-ભાષાદિ સ્વરૂપે વિસ્તારથી સરળ ગ્રંથો રચ્યા છે તેજ પ્રકારે જ્ઞાનસાર ગ્રંથ શ્રીપદશોધિગ્રંથજી ઉપાખ્યાયે -૨ મતા ગદ્યન વિષયો ઉપર મસ્કૃત ભાષામા આડ આડ શ્લોકોના અટક લખ્યા છે તેનો ભાષ્યાર્થ (ટીકો) પોતે જીવી (પોતાના સમયની) ગુજરાતીમા રખ્યો છે શ્રીગજવ્યકજી મહારાજે તે જ્ઞાનસાર ઉપર મસ્કૃત મીઝા ‘જ્ઞાનમજરી’ નામે લખી છે

આ શ્રીમદ ગજવ્યક આગમ, બગસમા આ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ (ટીકા) જ્ઞાનમજરી સરકૃત મીઝા અને શ્રી ગભીરવિજયજી ફૂલ મુગ્ધ ભાષાનુવા સહ)નો સ્વાખ્યાસ થતા જ્ઞાનમજરીમા આપની વૈગવ્યયુક્ત નિષ્પાત્ત્ર ગ્રંથો ગ્રંથ થતાં કેટલાં મુમુક્ષુઓએ તે સરકૃત મીઝા જ્ઞાનમજરી’નો ગુજરાતીમા અનુવાદ થાય તો સમજવું સરળ બને એવી ભારના ચમત્ કરી તે પ્રેરક કાગજથી તેમજ મને પોતાને પણ આત્મવિચારણા અર્થે તે વિષયો વિચારવા યોગ્ય લાગવાથી સરકૃતમા માગી પોતાની ગંગના નદિ દેવા બતા એક તે વિષયની પ્રીતિથી પ્રેમઈ વધારાકિત ૫૫ (labour of love) થતા શરૂ કરેલ સરકૃતમા તેમજ

માગની અવતરણોમા ઘણી અશુદ્ધિ જણાવાથી ગળ ઉપગતનું કામ જાણી થોડો વખત કામ બંધ પણ ગમ્યુ હતુ પરંતુ મિત્રોની મં થી અને તેમના સરભાવથી આખરે પૂણ વયાગમિ થયુ

શ્રી યશોવિજયજીનો સત્તામા લગભગ સવન ૧૬૮૦ થી સવન ૧૭૪૩ સુધી મસૂર છે અને શ્રીમાન દેવચંદ્રજી પણ તેઓશ્રીજીના લગભગ સમકાલીન છે

‘શ્રી હરિલકાદિ આચાર્યોએ નીતિ યોગનાની પેઠે શ્રુત જ્ઞાનની ઉત્તિ કરી દેખાય છે’ તેમા અમૂન, માગની અને ગુજરાતી તેમજ હિંદી ભાષાઓમા શ્રી યશોવિજયજીની કૃતિઓ અનેક હોવાથી તેમને શ્રી હરિભદ્રસૂત્રિના લઘુમાધવની ઉપમા અપાત છે

શ્રી યશોવિજયજીએ સિદ્ધપુરમા આ ત્રય દિવાળીને તિથિએ પૂર્ણ કર્યો છે એમ છેલ્લા અધિમગમાના એક મેળોમા પોને લખે છે અને જ્ઞાનમંજરી શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત પીઠા સવન ૧૭૮૬ ના કાર્તિક સુ પચમી (જ્ઞાન પચમી) ને તિથિએ નવાનગરમા પૂર્ણ થઈ છે

જેમ નિમ્મને પ્રમિદ્ધિની આવશ્યકતા નથી તેમ પોતાનીજ કૃતિઓથી સ્વતઃ સુપ્રસિદ્ધ અને અર્વમાન્ય જેવા આ મહાપુરુષ મટિ વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા હોય નહિ.

આવા કાગિ ાજમા અનિ અનિ દુનમ એવા અધ્યાત્મનાનને જેણે પોતાના સ્વાનુભવ પૂર્વક ત્રણાર્ધ કરી મુમુષુ જીવો ઉપર જે મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે તે તરફ દૃષ્ટિ જતા સદજે વિનયોન્વિતપણે આપણું મન્નક તેમના અગ્રોમા નમે છે

અમલવાલ નિવાસી સત્જિજ્ઞાસુ નેઠ શ્રી મંગળદાસ જેસગ ભાઈના માતૃશ્રી સત્તરમ પ્રેમી શ્રી૦ રૂક્મણીબાએ કરેલા

જાન નદાગ આ જ્ઞાનભંજરી-ગુર્જનનતરે । અથ પ્રમિદ્ધ રામા
 આનેન છે પૂરપુષ્પો યે નામ લક્ષ્મીનો સન્ન્યય થયો એ પળ મહદ્ પુણ
 છે અને તેમાન જગતના માન પૂર્ણ કે ખર્તિની અપેક્ષા વિના માત્ર નિજ
 આત્મહિતાયે આવી નાનોનાતિની પ્રવૃત્તિ યાન એ જગત પ્રસયની
 મહાન એ પુણ્યન આત્માઓ વિશે વિશે સ્વપ્ન આત્મહિત પ્રવૃત્તિમા
 પ્રવૃત્ત થાય એવી ભાવના સારજો થયા વિના રહેતી નથી

એક અધ્યાત્મજ્ઞાનીના ગ્રંથનું રહસ્ય અન્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનીની
 દીગથી જાળુરાનું મહદ્ભાગ્ય આપગુને ગ્રાપ્ત થયું છે તે દ્વારા
 આપજો આત્મા મોઝ નિદા તજ જગૃત થાય અને મોક્ષમાગની
 સીરીએ ચક્રવાની ચક્રમાત કહે એવી શુભ ભાવના ભાવી તે અધ્યા
 ત્મજ્ઞાનીઓની ગરબૂળ વાણીમા ધીરજથી અવગાહન કરવા વાચકને
 વિનંતી વિ મુ છુ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,
 અગાસ
 શ્રુત પચમી
 મેવત ૧૮૯૫ જ્યેષ્ઠ ૫
 તા ૨૩-૫-૧૮૯૯

હી અધ્યાત્મજ્ઞેમી,
 જ્ઞાન ગોવર્ધનદાસ

અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
અધ્યાત્મ જ્ઞાનના	૧
જ્ઞાનમંજરી — મગવાણક	૮
૧ પૂર્વતાણક	૯
૨ મમાણક	૨૩
૩ ત્રિયગતાણક	૪૩
૪ મોહત્યાગાણક	૫૨
૫ શાનાણક	૬૭
૬ રામાણક	૮૯
૭ ઇન્દ્રિયજપાણક	૧૦૧
૮ ત્યાગાણક	૧૧૩
૯ ક્રિનાણક	૧૨૬
૧૦ તૃપ્તિ-અણક	૧૪૨
૧૧ નિનપાણક	૧૫૫
૧૨ નિરૂપદ અણક	૧૭૦
૧૩ મૌનાણક	૧૭૮
૧૪ વિદ્યા-અણક	૧૯૮
૧૫ વિવે -અણક	૨૧૧
૧૬ માધ્યસ્થ-અણક	૨૨૭

૧૭ નિર્ભાષક	
૧૮ અનાત્મગમાદ્ય	૨૫૪
૧૯ તત્ત્વદર્શિ-અદ્ય	૨૬૨
૨૦ સર્વમૃદ્ધિ-અદ્ય	૨૭૪
૨૧ કર્મ-વિપાક-ચિંતન અદ્ય	૨૮૭
૨૨ ભવ-ગુણ અદ્ય	૨૯૮
૨૩ ભાત-મંત્રા ત્યાગ અદ્ય	૩૧૧
૨૪ શાસ્ત્ર-અદ્ય	૩૧૬
૨૫ પરિશ્રદ્ધ-અદ્ય	૩૨૭
૨૬ અનુભવ-અદ્ય	૩૩૭
૨૭ યોગ-અદ્ય	૩૪૬
૨૮ નિનામ-અદ્ય	૩૫૫
૨૯ ભાવપૂર્ણ-અદ્ય	૩૬૮
૩૦ ધ્યાન-અદ્ય	૩૭૭
૩૧ તપ-અદ્ય	૩૮૩
૩૨ સર્વત્ર-આશ્રય-અદ્ય	૩૯૨
ઉપમાર	૪૦૦
પ્રશસ્તિ	૪૧૫
પ્રશસ્તિ (શ્રી દેવવદ્ધ કૃત)	૪૩૫
પ્રશસ્તિ નો અનુવા	૪૩૬
અનુવાદ હિમાલ	૪૪૩
	૪૪૫

शुद्धि पत्रक

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
३	१०	विभाग	विद्याव
१४	३	द्वय	दैन्य
२६	११	विषम	विषय
२७	१६	होवा	होवाथी
३५	२५	अभ्यसेय	अभ्यसे
५६	२१	वृद्धया	वृद्धया
५६	२६	ही नञ् शभय	कटी नञ् शभय
४७	८	मस्यै य यदिनोद्धततम्	मस्यैयं यदि नोद्धतम्
४६	५	मकटपदी जै	सकटपदीपजै
४६	४	धूमै-रल	धूमै-रल
५६	७	कृताशपातो	कृतापिष्टानो
८४	२६	निकले रे	निम्नग्रेयो
८५	३	आगर्व	आगर्व
१०७	१७	तत्त्वस्वप्नी	तत्त्व स्वप्नी
११२	१२	तच्च भाव	तत्त्व भाव
११८	६	आगृहत्तने	अगृहत्तने
१२२	३	अभ्यस्तु स्वप्न	अभ्यस्तु स्वप्न
१२४	११	ज्ञाना चारदयो	ज्ञानाचारादयो
१४३	१४	तद् व्यभि रिक्त	तद्व्यतिरिक्त
१६०	२१	पण्डियमाणिणो	पण्डियमाणिणो
१६५	२१	ताटे	भाटे
१७१	११	कृत्वानो	कृत्वानो
१७६	६-१०	महापानी	महातानी
१७६	२	सरीरग	सीररग

१८०	८	चारित्र	चारित्र
१८६	२४	आ	आ
१९७	७	पग जय	पगजय
१२१	११	आह	अहि
१२८	५	निने	निवेश
२८	१८	पा ।	पापो
२०	२०	नयोनु न्मेनु	नयोने निने न्मेनु
२०१	१२	स्तुध रभोभा	वभु धर्भोभा
२७	२	नरना	करना
४६	१५	यहा	व्यवहा
५५	११	आश्रय	आश्रय
५८	१०	वष्टन	वेष्टन
५०	३	केलिषु	कलिषु
१६	१	शु	म्यु
२६६	१२	गृहि तु	गृहीतास्तु
२६८	६	विपभ क्पाये	विपभ क्पाये
२७१	११	सा	सौ
२७४	१	शाल	गहिन
२८२	११	यायह्यग	यायह्यग
२८७	२३	नयस्त्रोत	नयस्त्रोत
२८६	१८	अध्यनभा	अध्यनभा
२८७	१७	शास्त्र	शास्त्रो
२८०	६	कार्म	कार्म
२८६	२३	वाह्यापेक्षागलिमी	वाह्यापेक्षागलिमी
३०	१३	लोके	लोकेने
३०१	७	किरिया कल भवाओ	किरिया कल मानाओ

૩૦૭	૪	જગ્યા	અગ્યા
૩૧૦	૮	સામ્ય	સામ્ય
૩૨૧	૨૪	સ્રવ્ય	રત્રવ્ય
૩૩૦	૧૮	ધરને	પરને
૩૩૬	૨૩	આચ ના	આચના
૩૬૪	૧૭	પ્રી મક્તિ	પ્રીતિર્મક્તિ
૩૬૬	૨૧	ચચગાથી	ચચગાથી
૩૬૭	૫	પેણ	પણ
૩૬૮	૧૦	ધ્યાન-ચાચ્ય યા	ધ્યાન-ધ્યાચ્યયા
૩૭૧	૧૦	વિવિધર્થતા	વિવિધાર્થતા
૩૭૧	૨૪	ઉપચી	ઉપચીન
૩૭૨	૨૦	બલ	બલ
૩૭૪	૩	કર્મકૃત્	કર્મકૃત્
૩૮૦	૨૨	મગલદ્વાપ	મગલદ્વાપ
૩૮૦	૨૩	યાગનૃત્ય	યોગનૃત્ય
૩૮૫	૨૨	વૈરાગ્યવેળાને	વૈરાગ્યવેળાને
૩૮૮	૯	મદ્ધ	મદ્ધ
૪૦૧ થી ૪૧૩	મયાળાની લીગી તપ અટક	સર્વનર-આશ્રમપણ અટક	
૪૦૬	૧૬	અણોષ્ણજિ સ્મિઆ	અણોષ્ણજિસ્મિઆ
૪૦૯	૨૧	સર્વન નરના	સર્વ નરના
૪૧૫ થી ૪૩૦	મયાળાની લીગી તપ અટક	ઉપસદા	
૪૦૫ થી ૪૪૪		પ્રશન્નિ	
૪૩૫	૧૩	ગણ	ગણ
૪૩૫	૧૫	તોચ્યમૃતા	તોચ્યમૃતા
૪૩૭	૧૦	શુક્તિર્ચયુક્તિ	શુક્તિચુક્તિર્ચુક્તિ
૪૩૯	૧૦	શ્રીમતપુણ્યપ્રધાનસજ્જિતા	શ્રીમતપુણ્ય પ્રધાનસજ્જિતા
૪૪૧	૨૩	શત્રુબળ	શત્રુબળ
૪૪૨	૧૧	દેવચદ્ર	દેવચદ્ર
૪૪૫	મયાળાની લીગી	તપ અટક	અનુવાદક ઉદ્દગાર

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્ર આશ્રમ

ન્ટે અગામ વાયા આણદ

પ્રકાશનો

તત્ત્વજ્ઞાન શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રના કેન્દ્ર સંકેત	કિંમત
ગદ્યપદ્ય લખાણોનો મ પ્રકર.	૦-૮-૦
આયોગ્યનાદિપદ્ય સંગ્રહ	
દ્વિમાપના સ્તવના, સર્ગાવાહિ	
પૈરાગ્યમન નિત્યોપયોગી સમય	૦-૧૦-૦
આયોગ્યનાદિ નિત્યક્રમ	
આનોયના, સામાયિકપાદ	
તિલોદ પચમ્યાયમદિ	૮-૪-૦
શ્રી સુગુરુપ્રસાદ	
શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રના કેન્દ્રવાક મનપદ્ય	
લખાણો મુગ્ધાનાસરોમા ઉપાયેન	૨-૮-૦
સમાધિ-સોપાન (શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્ર વચનામૃતસહ)	
પૈરાગ્યમન નાગજાવના સોળ કાગલુ લાવના	
આમ અગ દલધર્મ સમાધિ-મગ્ધાનિ	
મુગ્ધ અનુવાદ, તથા શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રના ૫૮ પત્રો	૧-૮-૦
જ્ઞાનમજરી-ગુરુદાનતન્વ શ્રીમદ્ યગોવિજયજી કૃત	
જ્ઞાનસાગની તરફની દીક્ષા જ્ઞાનમજરીનું	
ગુજગાની અવતરણ	
આશ્રમમા મનતા અન્ય સંસ્થાના પ્રકાશન	
શ્રીમ રાજવ્યદ્ર	
જે ભાગ જુદા બાવેના (જાળગોષ ટાઇપ)	૬-૦-૦
, ગુજરાતી મહેના હોમચટ્ટોકરશી નાગ પ્રકાશન	૨-૮-૦
મોક્ષમાળા—	શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્ર પ્રણીત ૦-૬-૦

શ્રી મહાગુરુચરણાય નમઃ

અધ્યાત્મભાવના

અહો પ્રભુ! એવી હજી અહોનિશ ક્યાં જન્મીત થયે? કે તારા ગુણનો અખંડિત પ્રેમ ઉપસી ધાય? તારા મત્યે અત્યંત ભક્તિ પેદા થાય? કે જેના પદ્માવધા આ દુનિયા ઉપરનો રાગ જોડો ધાય, તારા વચનો ઉપર પૂર્ણ મદદા ક્યારે થયે? કે તારી આજ્ઞા હું કુલની માથાની પેઠે મસ્તક પર ખડ તારી કહેણ, તારી ક્ષમા, તારી માતિ, તારે જ્ઞાન, તારે ધ્યાન, તારે યથાર્થ વાદીપણ, તારી અપૂર્વ પદોપકાર જુદિ, અને તારી અત્યંત મહાનગીક્ષના જોઈ માન આત્મપદેશે તું ક્યારે વગીશ? ૫ પુરુષોત્તમ ઉદામીનવૃત્તિ ક્યાં ઉપસી થયે? કે જેથી હું મારા જ્વરપ્રમાજ રમું

હું, તું, તે, બીની જઈ, હું, તે તું, અને તું, તે હું, આવી અખંડ મૈત્ર્યતા ક્યારે ઉપજી થયે? અને તેના અપૂર્વ સુખનો અનુભવ ક્યાં પ્રાપ્ત થયે? તારી ક્ષમા જોઈ તારા જેવી મમા કંવા હું ક્યારે ભાગ્યશાળી થઈશ? તારી હયા જોઈ મારામા એવી હયાના અકુરો ક્યાં પ્રગટ થયે? તારી પોપકાર જુદિ જોઈ આ નેવળના (મારા) હૃદયમા મરી જવ પ્રત્યે તેમ કંવાની ઇચ્છા ક્યારે જન્મીત થયે?

તુંજ ધ્યેય, તુંજ નેત્ર, તુંજ આરાધ્ય, તુંજ પૂજ્ય, તુંજ દેવ, તુંજ ગુરુ, તુંજ ધર્મ, તુંજ તબીબ તારણ, તુંજ પિતા, તુંજ માતા, તુંજ બાપુ, તુંજ કુટુંબ, તુંજ માતિ, તુંજ વિદ્ય, તુંજ રૂઢિ અને તુંજ મારે મર્યાદા જોમ ક્યારે થયે? તું

અને હુંનો ભેદ તુમી અભેદ ચિંતનન ક્યારે થશે ? તુહિ, તુહિ, તુહિ, અને તુજ એમ અખડ ચિંતનન રોમરોમ ક્યારે આ વિર્ભાવ પામશે ? તમેવાહ, તમેવાહ, તમેવાહ, આવી અભેદતા પ્રાપ્ત કરવા હું ક્યારે લાગ્યશામી યમશ ? તારા વિના આ હુનિયા ઝેરરૂપ, પત્થરરૂપ, દુઃખરૂપ, બધનરૂપ, કારાગૃહરૂપ, તથા ત્યાગનાયોઅ જાણી તેના ઉપર વીતરાગીપણું તથા હિદામીતપણું ક્યારે થશે ? તારામાજ અખડ પ્રેમ, તારામાજ અખડ ભક્તિ, તારામાજ અખડ પૂજ્યબુદ્ધિ, તારામાજ પિતાબુદ્ધિ, તારામાજ વિશ્વબુદ્ધિ ક્યારે થશે ? તારા વિના અન્ય સ્થળ બહાર અને વૈરાગ્યમય ક્યારે લાગશે ? તારી પેઠે સર્વ જીવપર મિતતા, તારી પેઠે દુઃખિયા પર દ્રવ્યથી અને ભાવથી દયા, તારી પેઠે પ્રમોદતા, તારી પેઠે મમસ્થતા, તારી પેઠે નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ, તારી પેઠે પરોપકાર બુદ્ધિ, તારી પેઠે અત્યંત કરૂણા અને તારી પેઠે અત્યંત પીનરાગીપણું મારા હૃદયમા ક્યારે જાગૃત થશે ?

ધનની, સ્ત્રીની, યશની અને વિષયસુખની ઈચ્છા ક્યારે નિવૃત્ત થશે ? એક તારા વિનાજ આ બધા સુખ ઝેર જેવા ક્યારે લાગશે ? પરની નિંદાનો અને પરના ગુણ દાકી દોષ પ્રમટ કરવાનો ત્યાગ કરવા હું ક્યારે લાગ્યશામી યમશ ? તથા પોતાની ભૂલ તરફ દૃષ્ટિ કરતા ક્યારે શીખીશ ? હું સર્વ કરના અધિક અધમાધમ છું એવો નિશ્ચય ક્યારે થશે અને ક્યારે અહભાવથી રહિત યમશ ?

આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા છે આત્મા પોતાના કર્મનો ભોક્તા છે, આત્માનો મોક્ષ છે, અને મોક્ષનો ઉપાય છે, આ છ મહાવાક્યો મારા હૃદયમા

નિરતર ક્યારે જાગૃત થશે? અને હું તે પ્રમાણે વર્તી મર્વ
હવેને ક્યારે વર્તાવીશ?

મારૂં સ્વરૂપ અહિંમામય છે, મારૂં સ્વરૂપ મત્યતામય
છે, મારૂં સ્વરૂપ પ્રમાણિકતામય છે, મારૂં સ્વરૂપ બ્રહ્મચર્યમય
છે, અને મારૂં સ્વરૂપ પરિશ્કૃત રહિત છે, એમ ચિંતવી
સ્વસ્વરૂપમય ક્યારે થઈશ? હિંસા ન કરવી એ મારી ફરજ
છે, સત્ય જોણવું એ મારી ફરજ છે, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું
એ મારી ફરજ છે, અને પરિશ્કૃત રહિત થવું એજ મારી
ફરજ છે, એજ મારો સ્વભાવ છે, એથી વિપરીત ચાલ એ
મારો વિભાગ છે એમ મને ક્યારે જણાશે? આમ્મવ એજ
સંસાર છે આમ્મવ એજ ઋષિન છે આમ્મવ એજ દુષ્ટ છે, અને
આમ્મવ એજ ત્યાગવા યોગ્ય છે એવી ખબર ક્યારે પડશે?
અને સ્વર એજ સુખ છે એમ ક્યારે જાણવામાં આવશે?

હું મારા સ્વરૂપમાં છું કે નહિ? મદ્વૃત્તપયોગમાં
છું કે નહિ? ધર્મધ્યાનમાં છું કે નહિ? સ્વભાવમાં
છું કે નહિ? એમ ક્યારે અનુભવ થશે? મારામાં
વીતરાગતા, માર્દવતા અને કૃષ્ણા છે કે નહિ એમ
હાથે હાથે જોવા હું ક્યાં જાણશાળી થઈશ?

આત્મા એજ દેવ, આત્મા એજ ગુરૂ, આત્મા એજ
ધર્મ, આત્મા એજ સુખ, આત્મા એજ મોક્ષ, આત્મા એજ
અખંડ આનંદ, અને આત્મા એજ પરમાત્મા છે, એમ યથાર્થ
ક્યારે જાણવામાં આવશે?

સતનું શબ્દ, સંતની નેવા, સતની મન, વચન, કાયાથી
ભક્તિ, સતપર પ્રીતિ, મંતપર શ્રદ્ધા, સતપર ગુરુભુક્તિ,

અને અહોનિશ ચતના મગનીજ ઈચ્છા ક્યારે જાગૃત થશે ? મદગુરુ એજ તરણુ તારણુ, મદગુરુ એજ દેન, સદગુરુ એજ સુખાનુ માધન, મદગુરુ એજ મોક્ષમાર્ગના દાતા, મદગુરુ એજ પરમ મિત્ર, મદગુરુ એજ પરમગુરુ, અને સદગુરુ એજ પ્રયત્ન અરિહત મમાન છે એમ ક્યારે જાણવામા આનશે ?

માન પોતાના દોષ જોરાની અને અન્યના ગુણ નજર ક વાની બુદ્ધિ ક્યારે ઉત્પન્ન થશે ? મારા આત્મ દ્રવ્યની અને પરમાત્માના આત્મદ્રવ્યની ઐક્યતા, ત્રિતપદ અને ત્રિપદની ઐક્યતા, અને પરમાત્માના ગુણ જોઈ મામા તે બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ ક્યારે થશે ? સર્વ જન મરણા ઇ, મર્ન જીવ નિશ્ચયથી સ્વભાવે શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ, શુદ્ધ દર્શન સ્વરૂપ, શુદ્ધ ચાન્દ્રિ સ્વરૂપ, અનંત ઉપયોગમય, અને અનંત શક્તિવત છે. પણ કર્મરૂપ ગુણના મંગથી મલિન દેખાય છે, એમ જાણી કર્મનો ત્યાગ, કર્મનો ત્યાગ, ને કર્મ ઉપર અભાવ એમ જાણે ઉત્પન્ન થશે ? ને મર્વ જન ઉપર મમભાવ ક્યારે આજો ?

હુ પ્રભુ ! આ ભાનનાજો આ મનોરથો ને આ વિચારો ક્યારે પૂર્ણ થશે, ને મનુષ્ય બવનું સાર્વકપણુ ક્યારે થશે ? નવ તત્ત્વમાથી જે બાણી, ચાર ધાડી અને ત્રણને મહણ કરવા ક્યારે યત્ન કરીશ ? હું હમણા સુતરમા છું કે આત્મામા છું ? હું હમણા નિર્જરા કડ છું કે નહિ ? હું હમણા આત્મવનો ત્યાગ કરું છું કે નહિ ? હું હમણા અનિત્ય અશરણાદિ ભાનનાનું વિનવન મડ છું કે નહિ ? એમ વાચાર

મને ક્યારે જ્ઞાન થશે ? હું કોણ છું ? હું કયાથી થયો ?
 માફ સત્યસ્વરૂપ શું છે ? હું કયાથી આવ્યો ને ક્યા જઈશ ?
 માફ શું થશે ? આ શરીર શું છે ? આ દુનિયા શું છે ?
 આ કુટુંબ કોણ છે ? ને મારો આ નર્વ માથે સમઘ કેમ
 થયો ? એ નમઘ મત્ય કે કે અમત્ય ? એ ત્યગ્નુ કે રાખુ ?
 આના વિચારો વિરકપૂર્વક અને જ્ઞાત જ્ઞાને ક્યાં કઈશ ?
 આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના તાત્વિક સિદ્ધાંતનો અનુભવ જ્યાં
 કરીશ ? ને કર્મનો મત્વ નાશ જ્યારે કરીશ ?

હે ભગવાન ! હું નવનત્વ જાણ્યો પણ તત્ત્વમય ન
 થયો, એત્રમમાસ જાણ્યો પણ અતરશત્રુનો સમામ કરતા ન
 ગીજ્યો. જોવિશ દંડક વાંચ્યા, વિચાર્યા અને અનનોક્યા પણ
 અદ્વના દંડ મેં ન તજ્યા, જીવના પાયમેં ત્રેમક બે-
 વાંચ્યા વિચાર્યા પણ અલેદમય ન થયો, કર્મનથ વાંચ્યા,
 પણ કર્મની પ્રકૃતિનો અહોનિગ વિચાર કરી પોતાનામાથી
 તે પ્રકૃતિઓનો ત્યાગ કરવા સમર્થ ન થયો ધણા સિદ્ધાંતો અને
 શાસ્ત્રો વાંચ્યા પણ તે બધા ભારરૂપ વયા સત્ત્વગ કર્યો
 પણ સત્ય જ્ઞાન ન થયું સદ્ગુરૂ મળ્યા પણ (અવજ્ઞે) આત્મી
 જ્ઞાનક ન તજ્યો. હે સર્વન ! આપના અરિત્ર વાંચ્યા,
 માલજ્યા પણ તે વાચન-શ્રવણ માત્ર થયું, કારણ કે “ જાણ્યો
 પણ ગળ્યો નહિ ” તેની માફક “ જાણ્યું પણ આદ્યું
 નહિ ” તેથી શું થયું ?

સર્વજ્ઞ હિંસા કરે નહિ, તો હું સર્વજ્ઞનો ઉપાસક થઈ
 કેમ કરું ? સર્વન અસત્ય જોલે નહિ, તો હું કેમ અસત્ય
 જોતુ ? નર્વન અદત્ત લે નહિ તો હું સર્વજ્ઞનો પુત્ર થઈ

અદત્ત કેમ લઉં ? સર્વજ્ઞ પ્રહ્લ્યાદ્યનો ભગ ડરે નહિ તો હું
કેમ કરું ? સર્વજ્ઞ દ્રવ્યથી ને ભાવથી પરિચિત્ત રહિત હતા,
તો હું પરિચિત્ત કેમ રાખું ? સર્વજ્ઞ ક્રોધાદિ કથાય કરે નહિ,
તો હું કમ કરું ? સર્વજ્ઞ અદાર પાપમ્યાનક મેરે નહિ તો
હું તેમનો પુત્ર થઈ તેમના શત્રુરૂપ એના અદાર પાપ
સ્થાનકની સેવા કેમ કરું ? અહાહા ! ! કટલી ખંધી મારી
ભૂલ છે ? કે મારા પિતાના શત્રુઓને હું માન આપું છું,
સંગ કરું છું, પણ હવે તેમ નહિ કરતા મારે તેમનો ત્યાગ
કરવો જોઈએ.

હે પ્રભુ ! તું કમળ, હું જમર, તું ચંદ્ર, હું ચંકોર, તું
સૂર્ય, હું સૂર્યવિકામી કમળ, તું મે ય, હું રેવક, તું ધ્યેય
હું ધ્યાતા, તું પિતા, હું પુત્ર, તું ગુરુ, હું શિષ્ય, તું દેવ
હું ઉપાસક એમ તારી અનન્ય ભક્તિ ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?
હે પરમાત્મા ! આ મમારમા તારા વિના મારું કોઈ સગું
નથી, તારા વિના અન્ય કોઈ મિત્ર નથી, તારા વિના અન્ય
કોઈ રક્ષક નથી તારા વિના અન્ય કોઈ સત્ય માર્ગદર્શક નથી,
માટે હું તારજ શરણુ અહણુ કરીશ, ને હું તારીજ
સેવા કરીશ.

હે પ્રભુ ! તારા વચનો મત્સ્ય છે, પ્રિય છે ને હિતકર
છે વળી તે મને પ્રમાણભૂત છે હું તેને ક્યારે અહણુ
કરીશ ? આ કેમ આમ નથી કરતો ? એવો વિચાર મને
આવશે ત્યારે હું વિચારીશ કે એ કર્માધીન છે આ કેમ
નથી ભણતો ? આ કેમ આવા કામ કરે છે ? એવા વિચાર
આવશે ત્યારે હું તે કર્માધીન છે એમ વિચારી તેની ઉપેક્ષા
કરીશ, પણ નિદા નહિ કરું હું જહાન્નો ઢાંગ ધારણુ કરી

દામિકપલું ધરીય નહિ તું શુદ્ધ લજ્જા ધરીય, પણ ખોટો
 હમ યાચ નહિ તું શુદ્ધ કર્મ કરીય પણ જલાર પી દેખા
 દેખીયો તમજ્યા વિના માત્ર નામનાની ખાતર ને ગાડરીઆ
 પ્રવાહ પી માફક ધર્મક લીને નહીન કરીય નહિ, છે પ્રભુ !
 તારા ન્યાયમને કલક લવાડીય નહિ તારી વ લીન નિદારીય
 નહિ તારી આનાનું ઉત્તરણ કરીય નહિ, તારી નેપાને
 અનાદર કરીય નહિ, ને અશુદ્ધ પ્રત્યક્ષ જની નર્મો રત્ના
 લઈય નહિ આઠાઠના ગદમ્યનું અરૂપ જાણવાને પ્રયત્ન
 કરીય, તારી આચારના નજવાનો જનના લાગી ખપ કરીય
 ગમેછ, પદ, મન કે યાગ આદિનો કરામદ મૂગી શુદ્ધ ધર્મ
 જાણવા ખપ કરીય

શુદ્ધ જ્ઞાન શુદ્ધ વૈરાગ્ય, શુદ્ધ ક્રિયા, અને શુદ્ધ ભક્તિ
 ધારણ કરીય નહિ પણ સમ્યક્ જ્ઞાન અદ્વિત ક્રિયા, ભક્તિ
 અને વૈરાગ્ય ધારણ કરીય અધિકારી પરત્રે ક્રિયા કરીય,
 અધિકારી જોઈ વર્ણીય અને અધિકારી યથા પ્રયત્ન કરીય

હે પરમાત્મા મનુષ્ય જવની દુલ્લભતા મને જણાઈ છે,
 તની અમૃત્યતા મને અમલદ છે, માટે તું તને વૃથા
 સુમારીય નહિ વૃથા નિદા, વિક્ષાદિ કમ્પામા વખત માગીય
 નહિ આગસ પ્રમાણેના ત્યાગ કરી આત્મજ્ઞાન મેગીય
 તારી આજ્ઞા મનકે ચડાવી શુદ્ધ અંતરને વિચાર કરીય
 અન્ય દેવ, અન્ય ગુરુ, અન્ય ધર્મના દોષ જો, તેની ઉપેક્ષા
 કરીય તમારા માર્ગનો અનુભવ મેગરી અન્યને આપનો
 માર્ગ પગાડીય ઉવે સર્વ દુઃખ મુખી થાઓ એ રી અહોનિસ
 મિદા રાખીય

(ભાવના સમદ્ભાષી)

ૐ

જ્ઞાનમંજરી

શ્રી યનાવિજયજી કૃત દ્વા મહિત જ્ઞાનમાળની
શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત જ્ઞાનમંજરી ટીકાનો ગુર્જર અનુવાદ
અનુવાદક — શ્રી બ્રહ્મચારીજી ગોવર્ધનદામજી

મગલાદિક

દોહરા

ઈન્દ્ર-વનુષ્ય સમાન આ ઈન્દ્ર-જાળ જગ જોઈ,
સત્ય સૂર્ય ગુરુ સાધના રાજચંદ્ર નમુ મોઈ ૧
જેણે જાણ્યો આત્મા દર્શા યો તદ્દુપ,
અનુપમ યાણી-ટૂટિથી કર હયાં હુ બધુપ ૨
તે ગુરુરાજ પ્રતાપથી શમતા અન્તર તાપ,
મહા પુરુષના માર્ગને પામુ આપો આપ ૩
જ્ઞાનસીર વર્તા નમુ મશેવિજય યગવત,
સંસ્કૃત ટીકાકાર નમુ દેવચંદ્ર ગુણવત ૪
જ્ઞાનમંજરી મન ધરી કરે ગુર્જર અનુવાદ,
આત્માવે મો આત્મને હિતકર નિર્વિવાદ ૫

(શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત મગલાનુવાદ)

શ્રી પાર્થ પ્રભુને નમી કરે પ્રથમ વિસ્તાર,
આત્માનંદ-વિગુહિતું કાર્ય ધરી મન માર ૬
પૂર્વે જહુ મુનિ ગુણ સર્વા પરોપકાર પ્રવીણ,
વચન સુધા સમ તેમના ચહી જનું તહીન ૭
જગમા નહિ ઉપદાર યોગ્ય મુજસમ અતિશે દીન,
તરી મુજને બોધવા કરે ટીકા શ્રુતપીન ૮

શ્રી યથાવિચયશ્ચ કૃત આપાર્થમાનુ

મં ૧૧ —

તેષ્ટપ્રગ્નન મગ્ન, સીત મગ્નપ્રગ્નિગમ ।

મય ધીજ્ઞાનસારસ્ય સિન્ધુત શાકભાવયા ॥ ૧ ॥

મગ્ન (અનુદા) ।

મંદુદના વય પીઠ તત્ત્વ અર્થ કદનાર ।

તને તમી વપુ અર્થ આ પાનમ્ના વિભાસ ૧

૧ પૂર્ણનાદ

તેષ્ટ પ્રગ્નપ્રગ્ન મગ્નપ્રગ્નિગમ ।

મયિગ્નપ્રગ્નપ્રગ્ન મગ્ન પ્રગ્નપ્રગ્ન ॥ ૧ ॥

શ્રી યથાવિચયશ્ચ કૃત આપાર્થ — મં ૧ (અભા)

નમધિનો જ શકમી, તનુ જ મુખ તને વિદ મગ્ન ક્ષત્ર

જ પુત્ર તે, સ્વમા-પાન-મુખ (મિ-ચક્રાન્દ) એ તણ નમે

અર્ધા દગ્ન, પાન, સ્વચિત એ તણ અમે પૂર્ણ-પૂર્ણ

જે પુત્ર ત, પૂર્ણ જગતને વિનોદમા લાગી રહ્યું હોય

તેજ હોય; તે અધુરો મિત્ર ન હોય આપાર્થ—જમ

મુખીએ મર્ધને મુખીઆ તણ તમ પૂર્ણ અર્ધને પૂર્ણ

જાણે નિશ્ચય દષ્ટિએ જ્ઞાતિ નથી

મૈયાસ્મિ રાજરાજસ્ય યમુન્ય મૈય વૃથરાજસ્ય ।

મમુન્યમિત્ય માધામ્લોક-ધ્યાપામ્લિતસ્ય ॥

રાજપિરાજ ૬ મં ૬ જોમવે નદિ જ મુખા,

આ લોખ્ય લહે મુખા લોહે હા માયુ ન્યામનો

મૂળ ગાથાનુનાદ—(દાહરો)

આત્મ સુખમા મગ્ન જે સત્-ચિત્-આનંદ રૂપ,
પૂર્ણ જગતને દેખતા લીલા લગ્ન સ્વરૂપ ૧

શ્રી દેવચદ્રજ કૃત જ્ઞાનમજરી વૃત્તિનો
અનુવાદ — અહિં ગિદ્ધ, સભ્ય જનોના આચાર પાળવા
મગવઆદિ વિષે કહેવું યોગ્ય છે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના
નિરૂપણમા મર્વોત્તમ કુશળતા આ નયમા સર્વત્ર હોવાથી
આખો ત્રય મગજરૂપ છે, તથાપિ અથ તુલક ન રહે,
મહેતાઇથી તેનું જ્ઞાન થાય અને શિષ્યની મતિનો વિકાસ
થાય ત અર્થે પદ્ય મગવના ખીજભૂત શ્રીમદ્ મુનિરાજ આદિ
પદ્યપંના અમણ્ણરૂપ મગવ પ્રકાશ્યુ છે શુણોનું સ્તવન
કરતા થતો જનિ, જને હાથ જોડી અજલિ કરવારૂપ યોગ,
આનંદ આદિ કારણોથી ઉત્પન્ન થતા પોતાના આત્મિક
શુણોમા અહંત આદિના બહુમાન વડે એકત્વરૂપ ભાવ,
મગન સ્વરૂપે, કર્તાના વિદ્યાસિદ્ધિના ખીજ સ્વરૂપ 'તે'
એવા સ્મરણરૂપ મગવમય પ્રથમ પદ્યને અથકાર કહે છે
મુનિ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય, એ ચાર્ય ક્ષયોપશમરૂપ ઉપયોગ
વાળા તથા શ્રીમદ્ અહંત અને મિદ્ધ પરમાત્મા ક્ષાયિક
ઉપયોગવત તથા ન્યાય સરસ્વતી ગિરદ દરનાર શ્રીમદ્
મગોવિજય ઉપાધ્યાય સપૂર્ણ જગતને, અશુદ્ધ, પર સયોગોથી
ઉત્પન્ન નવા નવા પર્યાયને પામવાવાળું હોવાથી કલ્પના-
ગપિત કીડામા મુગ્ધ-ગાડુ-હોય તેવું જુએ છે એવો
નિશ્ચિતાર્ય છે તથી શુદ્ધ, અમૂર્ત, આત્માનો આનંદ
અનુભવવામા લીન થયેલા સત્પુરૂષો પર વસ્તુના અનુભવમા

લાગી રહેલા જનોને મોહથી મુઝાયેલા જુએ છે પર
વન્તુમા કંઈ પણ લોગવના જેવું નથી, ખરી રીતે પોતાના
શુભપર્યાયનો અનુભવજ કરવા યોગ્ય છે તેથી પરમ્વરૂપમા
મમ થયેલા અજ્ઞાની મૂઢ છે એ તાત્પર્ય છે ઇ ૬ એટલે
જીવ, તેની આત્મશુભરૂપ લક્ષ્મી કં શ્રી તેનું મુખ વા
આનંદ, તેમા મમ થયેલા એટલે તન્મય માન્યતાવાળા મન્ના
પુરૂષો કેવા હોય છે ? સત્ એટલે શુભ કે ગાંધત્, ચિત્
એટલે જ્ઞાન, તનો જે આનંદ તથી ભરપૂર એટલે જ્ઞાનાનંદ
પૂર્ણ મુનિ જગતને મિથ્યાત્વ અને અમયમમા મમ, મોહથી
ઘેરાયેલું જુએ છે, પૂર્ણ પુરૂષો અપૂર્ણ જગતને જ્ઞાતિમા
પડેલું જાણે છે તેથી પૂર્ણાનંદરૂપ આત્મમ્મરણ વડે પોતાનો
પૂર્ણ આનંદ માધના યોગ્ય ॥

વિવેચન—જ્ઞાની પુરૂષો જગતને કેવી દૃષ્ટિથી જુએ છે
તે આ પ્રથમ શ્લોકમા જણાવ્યું છે મૂળ અથર્કતા લખે છે
કે પૂરો સર્વને પૂરા જાણે જ્ઞાનમજરી ટીકા કર્તા ઉપદેશે
છે કે પૂર્ણ પુરૂષો અપૂર્ણ જગતને જ્ઞાતિમા પડેલું જાણે
છે, ઉન્મત્ત ચેષ્ટા કરતું જુએ છે

હવે અમુત્તુ પૂર્ણપણ દર્શાવે છે —

પૂર્ણતા યા પરોપાધે સા યાચિત્કમદનમ્ ।

યા તુ સ્વામાયિકી સૈવ જાત્યરક્ષામિમાનિમા ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — આત્મદ્રવ્યથી લિન ધન ધા ય પરિમહાદિ
રૂપ જે પર ઉપાધિ, તેથી માની લીધી જે પૂર્ણતા, તે વિવાહ
આદિક અવસરે અન્ય પામેથી માગી આણેલા આભરણ સરખી

છ, પણ જ્ઞાન, કર્મ, ચારિત્ર રૂપ સ્વભાવથી સિદ્ધ પૂર્ણતા
 છ તજ મન્દારજની ક્રાંતિ સખી છે ઉપાધિની પૂર્ણતા તો
 નાશ પામી જાય, પણ સ્વભાવની પૂર્ણતાનો નાશ ન થાય.

અનુરાત —

પર ઉપાધિની પૂર્ણતા, તે ઉગ્રીના રાજગાર,
 સ્વાભાવિક સપૂર્ણતા, સ્વનેજ સમ સાર ૨

જ્ઞાનમજરી — વકરતી, છ દ્ર આદિના જેવી પુફગત્ર
 અયોગથી થયેલી શરીર, ધન, સ્વચ્છન, યશ, પ્રખ્યાતિ આદિ
 રૂપ જે પર ઉપાધિની પૂર્ણતા છે તે માગી આણેલા આજ
 જીવની શોભાથી ધનવાનપણું માની લેવા જેવી છે, જગતના
 ઇનોએ અનતવાર બોગવીને ઓઠરૂપ છાડી રીધેલા પદાર્થો
 આત્માની અશુદ્ધતાના હેતુ છે તેના યોગે સ્વરૂપના
 અનુભવથી બ્રહ્મ યતા ઇવેને તે શોભારૂપ નથી, તત્ત્વજ્ઞાનના
 રસિક ઇવેને તો કર્મ, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ રૂપ, સર્વ
 આત્મ સ્વભાવના પ્રગટપણુ રૂપ જોના છે તેજ જાતિવત
 ઉત્તમ રત્નની ક્રાંતિ સમાન છે પુફગત્ર આદિ પર ઉપાધિથી
 થતી શોભા, તો સ્કટિક પત્થર પાને રાખેલા રગિત
 પદાર્થથી જેમ લાવ લીવા રત્ન જેવો સ્કટિક પત્થર જણાય
 તેવી કૃત્રિમ છે, જે સ્વભાવે ઉત્પન્ન થયેલી શોભા છે તે તો
 જાત્ય માણિક્યની ક્રાંતિ જેવી છે તેથી નિજ શુદ્ધ, મહત્ત
 પૂર્ણતાની રૂચિ, જોળણાણુ અને રમણુના કરના યોગ્ય છે

અસાસ્ત્યો વિકલ્પ સ્યા ત્પૂર્ણતામ્બેરિવોમિમિ ।

પૂર્ણાનદમ્નુ મગગાર, સ્તિમિતોન્ધિસન્નિમ ॥ ૩ ॥

જાગર્તિ જ્ઞાનદૃષ્ટિચેત્ તજ્ઞાદૃષ્ટ્યાદિજાહ્નવી ।

પૂર્ણાનંદમ્ય તત્ત્વિક સ્યાદ્ દયવૃદ્ધિષ્વેદના ? ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — તૃપ્ત્યારૂપ જાણ સર્પને વશ કરનારી
જાગૃતી વિદ્યા મરખી પૂર્ણ જ્ઞાનદૃષ્ટિ જે જાગે છે, (પ્રગટે છે)
તો તૃપ્ત્યા નાશ પામે, અધુરાને તૃપ્ત્યા વધે, પૂર્ણ જ્ઞાનદમય
પુરૂષને તો દીનપણારૂપ વીંછીની વેદના શું થાય ? ન થાય
જની સર્પની પીડા નાશ પામે તેવી વીંછીની પીડા કેમ ન
નાશ પામે ? એટલે પૂર્ણ હોય તે તૃપ્ત્યા રહિત હોવાથી
અદીન હોય

અનુનાદ —

તૃપ્ત્યા સાપણ જાગૃતી, જ્ઞાનદૃષ્ટિ જે થાય,
દૈન્ય વાંછી તો શું પીડે ? પૂર્ણાનંદ ન જાય ૪

જ્ઞાનમજરી — જે તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ દૃષ્ટિ-અમુ વિકસે
ખુલે તો પ્રગટ સ્વરૂપના જ્ઞાનાનંદવત ભગવતને દીનતા રૂપ
વાંછીની વેદના દયાથી થાય ? ન થાય ખરેખર, તેને
દીનપણું નથી, નિજ, સહજ, અપ્રયાસ જ્ઞાનદની પૂર્ણતાજ છે
પુરૂષવના ભોગોની ઈચ્છા રૂપ તૃપ્ત્યા તેજ કાળો નાગ છે
તેને વશ કરવા ગારૂડી મત્ર રૂપ જાગૃતી વિદ્યા સમાન જ્ઞાન
દૃષ્ટિ છે ભાષાર્થ — સસારચક્રમા સપકાયેલા, નિજ અસખ્યાત
પ્રદેશમા વ્યાપેલા જ્ઞાનાદિ શુભોના અનુભવથી રહિત, પુરૂષવના
ભોગોની પિપાસા રૂપ સાપથી હસાયેલા જીવને સ્વપરનો
વિવેક કરાવનાર જ્ઞાન-દૃષ્ટિ રૂપ જાગૃતી [ગરૂડ-મત્ર] ના
અમરણથી પર-તૃપ્ત્યા રૂપ ઝેર ઉતરી જતા, શુદ્ધ સ્વરૂપમા
એત્ત રૂપ ધ્યાનમા મગ્ન થતા ક્ષાયિક ભાવનો જ્ઞાનંદ

પ્રાપ્ત થાય છે, એવા પૂર્ણ જીવને દીનતા હોતી નથી, કેમકે
તે અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ તત્ત્વધર્મા સ્થિત આત્માને આ મા
પણે પામે પર પણે નિશ્ચયથી જાણીને વિચરત તૃપ્તિથી
પીડાનો નથી તો પછી પૂર્ણાનંદમા મગ્ન હોય તેમનું તો
કેવું ? શું ?

પૂર્ણમે વેદ જ્ઞાનાન્નદુર્લભઃ । પૂર્ણતા ।

પૂર્ણાનંદ-સુખાન્નિગ્ધા દરિદ્રામર્તાવિજામ ॥ ૧ ॥

આપાર્થ — જો ધન, ધાન્યાદિ પન્નિમદ્ધથી દીનમૂલ્ય,
હોતીઆ ગુરૂપ પૂર્ણતા માને છે ત ધન, ધાન્યાદિ પરિ-
મદ્ધની ઉપમાજ પૂર્ણતા દહીએ. અર્થ ઉપાદાન સવિસ્તૃપ
હ, ઉપમા નિર્વિકલ્પ છે તે માટે ઉપેમા લીધી પૂર્ણાનંદ
રૂપ અમૂલ્યથી રનેદ્વય [લીની] દષ્ટિ બુદ્ધિવનની હોય છે
આત્મદ્રવ્યના શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ પર્યાયની પૂર્ણતા સદા અવન્નિયત છે,
પણ ત્યા ગુરૂગત સકલ્પિત જોછાઈ જતાતી નથી, પરમ
ઉપેશાને મુકુટરૂપ પૂર્ણતાજ મકામે

અનુવાદ —

જેમી હોતી પૂર્ણ છે, તેજ ઉપેશા યોગ્ય,
પૂર્ણાનંદ અમી ભીની, દષ્ટિ જ્ઞાનીયોગ્ય ૫

જ્ઞાનમજ્જરી.—આત્મધર્મ રૂપ સપત્તિથી રહિત,
પર પદાર્થના જોજના તમિકપણથી પોતાને ધન્ય માનનારા
વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મમા પીગતા વિનાના, હોતમા ગુનેવા
ગુરૂપ ધન, ધાન્યાદિ જે પર ગ્રોથી પૂગયા જાય છે, તે
પૂર્ણતા ઉપાધિથી ઉપજેલી હેવાયો અમીકાર કરવા યોગ્યજ

નરી અથવા તે પૂર્ણતાજ નથી પરંતુ પૂર્ણતાનો આરોપ માત્ર તેમા છે જેમ કે—ઘડો જગથી અપૂર્ણ છે, ઉપર વિકાસને લીધે એવો થયેવો છે, તેને જોઈ કોઈ કહે કે એવો બનેવો આ ઘડો છે, આ એવો ઉત્પત્ત થયેની પૂણતા ગુ પૂણ કુલપણાની અવસ્થા ગણાય ? નજ ગણાય એ પ્રકાર આત્મા અતત જ્ઞાન, આનંદ આદિ સ્વરૂપથી હજી મુખી અપૂર્ણ છે, તેને કર્મ રૂપ ઉપાધિથી ભરેલો કોઈ કહે તો તે પૂર્ણતાને આત્મતત્ત્વના અનુભાથી પૂર્ણ તત્ત્વ જ્ઞાનીઓ પૂર્ણતા રૂપે અગોચર કરે ? નજ કરે એમ તાણીને ઉપચાર જણાવી છે તેથીજ અનાદિ કાળથી સ્વરૂપનું જેમને ભાન નથી ત પર વસ્તુમા અલેદ પરિણામે તન્મયપણે પ્રતિતા હોવાથી તમની માનેલી પૂર્ણતા પરની ઉપાધિથી ઉત્પત્ત થયેની હોય છે નિર્વિક પ સળથી તો મમ્યદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ લેદ રત્રયરૂપે ગણી પૂર્ણતા ગાળીએ તો તે સ્વભાન રૂપ હોવા છતાં શરૂઆતના અધ્યાત્મ રૂપ હોવાથી અને તે લેદ ટળી જવાનો હોવાથી મવિકરૂપ પૂર્ણતા કોનાય, અલેદ રત્રય રૂપે પશિમેના મહાત્માઓની સ્વાભાવિક પૂર્ણતા નિર્વિક પ હોય ॥ તત્ત્વ સાધનના રમિક બની તે (નિર્વિક પ પૂર્ણતા) સાધ્ય કરના યોગ્ય છે ઉપદેશ—શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનપૂર્વક રમણતાને અનુકૂળ વીર્યની પ્રવૃત્તિવાળા જ્ઞાની પડિતોની દષ્ટિ પૂર્ણાનંદ રૂપ અમુ તથી આજેવી હોય છે, તત્ત્વજ્ઞાનીઓની દષ્ટિ સ્વસ્વરૂપના સ્વાભાવિક પૂર્ણ નિજ અત્યંત એકાતિક નિર્દેશ આનંદથી ભરપૂર છે, આ મ જ્ઞાનીઓ સ્વરૂપ-આનંદની પૂર્ણતાનેજ પૂર્ણતા રૂપે માને છે, તેમા પુરુષનની પૂર્ણતાનો મકલ્પ

નથી કાગળ કે તે ઉપાધિરૂપ છે એવો તેમણે નિર્ણય કરેલો છે

મયૂળ પૂણનામેનિ પૂર્યમાણસ્તુ દીપત ।

પૂણાનમ્દસ્વમાયોઽય જગદ્ગુણદાયક ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ —ત્યાગ ભાગે, પુણ્યવે અપૂર્યો એવો આત્મા પૂર્ણપણાને પામે છે, વળી ધન, ધાન્યાદિ વટે પૂર્ણ થયા છતાં જ્ઞાનિ પામે છે પુણ્યવના અનુપાદાને (નહિ બહુવાથી, ત્યાગવાથી) જ્ઞાનાદિની પૂર્ણતા (યાય છે), પુણ્યવના ઉપચય (સમૃદ્ધ, અદ્ભુત)થી જ્ઞાનાદિની જ્ઞાનિ એ પ્રસિદ્ધિ છે પૂર્ણાનંદ જે શુદ્ધ આત્મા, તેનો આ સ્વભાવ જગતને આશ્વર્ય ઉપભવનાર છે લૌકિક ભરાર આદિ પૂર્યા વગર પૂરાય નહીં અને પૂર્યાથી જ્ઞાનિ પામે નહીં, આત્મા તો એથી વિપરીત પ્રકારનો છે માટે આશ્ચર્ય

અનુવાદ —

પૂર્યા વણ પણ પૂર્ણતા, પૂર્યે જ્ઞાનિ હોય,

પૂર્ણાનંદ સ્વભાવ આ, જગમા અદ્ભુત ભોય ૬

જ્ઞાનમંજરી —ત્યાગ પરિણામ મહિત મર્વ પુણ્યવના પરિત્યાગની રૂચિવાળો જે આત્મા પુણ્યવોથી અપૂર્ણ છે, તે સાધક આત્મશુદ્ધોથી પૂર્ણતા પામે છે વળી પુણ્યવો વટે પૂર્ણ થતો જાય છે તેને પૂર્ણ આ માનદમા જ્ઞાનિ યાય છે જ્ઞાનગોચર આ પૂર્ણાનંદ સ્વભાવ જગતને વિશ્મય પમાડે છે પૂર્ણાનંદ સ્વભાવની આ અદ્ભુતતા છેકે પન્ના સંગના ત્યાગમા તેની વૃદ્ધિ યાય છે અને પગભાવની પૂર્ણતાથી તેની જ્ઞાનિ યાય ॥

આત્માનો સર્વસ્વરૂપના પ્રગટવાથી અનુભવાતો આનંદ, અનાદિની પ્રકૃતિમા પ્રવર્તતા પુદ્ગલનો આનંદ લોભવનાર જગવાળી ઝુલોને નવાઈ પમાડનાર છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની પૂર્ણતાવાળાને તો તે પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી કંઈ નવાઈ નથી તથી જ પૂર્ણાનંદના સાધનરૂપ વિશુદ્ધ સમ્યક્ રત્નત્રયના સાધનમા પ્રવળ ઈર્ષ્ય છે. ૬

પરસ્વત્વરનો માયા મુનાયા યૂનતક્ષિણ ।

સ્વસ્વ વસ્તુત્વપૂર્ણમ્વ યૂનતા ન હરેરપિ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — પર દ્રવ્યમા પોતાપણું કરવાથી વ્યાકુળભાવવાળા પૃથ્વીપતિ રાત્ર પણ (અપિ=પણ શબ્દ બહારથી અધ્યાહાર લેતો) પગની અપેક્ષાએ પોતામા ઓછાઈ દેખવાના સ્વભાવવાળા છે, આત્મ દ્રવ્યમા પોતાપણાનું જે મુખ નિરપેક્ષ, અનવરિત્ત (ત્યાધીન અને નિરંતર) આનંદ, તેથી પૂર્ણ છે તેને ઇન્દ્રથી પણ ઓછાઈ નથી સ્વભાવ સુખ સર્પને મરખુ, ત્યા અધિકતા, ઓછાઈ કોઈથી નથી

અનુનાદ —

પરમા કરી નવજુદિ તો, નૃપ પણ ત્યાકુળ ન્યૂન,

સ્વન્વાન સુખથી પૂરા, મુનિ ન ઇન્દ્રથી ન્યૂન ૭

જ્ઞાનમંજરી. — પર વસ્તુમા સમના યોગે પોતાપણાના ભાવથી થયેલી વિભાવ પરિણતિમા પોતાપણાનો ભાવ થવાથી જેમને ઉન્નાદ કે યાકુળતા થઈ છે એવા પૃથ્વીપતિ પણ પોતામા ઓછાઈ માનવાના સ્વભાવવાળા (અતૃપ્ત) જણાય જે કારણ કે પર સપત્તિમા આસક્તિવાળાને અનનકોટિ જિનામણિ નો પ્રાપ્ત થાય તો પણ તૃપ્તિ થતી નથી, તૃપ્તિ

જનતગુણી હોવાથી સદાય અપૂર્ણતા રહેવાથી ન્યૂનતા (પોતાની ઓછાઈ) જ તેઓ (જનનો પલ) જુએ છે તૃપ્તિ છે ત્યાં નુખી વિભાવ જ હોવાથી તેના ત્યાગમા સુખ છે આત્મામાજ પોતાપણું માનવાથી ઊત્તમ ચતુર્થ મુખ, આત્મ-વલાવના નિર્ધાર, જ્ઞાન અને જમણતાના અનુભવરૂપ છે તે સુખથી પૂર્વ મુનિને ઈન્દ્રથી પણ કંઈ ઓછાઈ લાગતી નથી કારણ કે તત્ત્વસિક્ક જ્ઞાનીને શુભ અશુભ અધ્યવસાયથી બાધેલા પુણ્યના ફળને ભોગવનારા ઈન્દ્રાદિ આત્મગુણોના અનુભવથી રહિત દીન દેખાય છે સ્વરૂપ મુખનો અગ પલ મામ થાય તો જીવન પરમ અમૃત સમાન છે પુણ્યના ઉદયથી ચતુર્થ મુખ કદોડ ગણું હોય તો પણ આત્મગુણને આવરણ કરનાર હોવાથી તે ખરેખર મહા દુખરૂપ છે અદેરે ! બધે અને સત્તા કરતા પણ ઉદયકાળ દાઝે છે, કારણ કે તેથી આત્માના ગુણો ઉપર આવરણ આવે છે તેથી સ્વરૂપ સુખમા કશિ કરવા યોગ્ય છે

દૃષ્ટે પદ્મે પરિજ્ઞાને શુક્લ ચ સમુદશનિ ।

દ્યોતતે સકલાધ્યક્ષા પૂજાતદ્વિધો કલા ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — કૃષ્ણપદ્મ પૂરો થયે, શુકલ પદ્મ વધતા, સર્વ જનને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણાનંદરૂપ ભેદમાની કળા શોભે છે ચદ્રપદ્મે, કૃષ્ણ પદ્મ તે અધારિયું પળવાડિયું, શુકલ પદ્મ તે અજવાળિયું પળવાડિયું અને કળા તે ચદ્રનો ભોગમો ભાગ ગણવો, પૂર્ણાનંદ પદ્મે, કૃષ્ણપદ્મ તે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનથી અધિક કાળ મસાર પરિજ્ઞમણુ શક્તિ, શુકલપદ્મ તે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનથી ઓછો કાળ સમાજમા ભમવાનું, કળા તે ચૈતન્ય પર્યાય રૂપ જાણવી કહ્યું છે —

“ જેસિમવદ્દુપુગલ પરિવ્રજો મેસબો ઝ મસારો ।
તં સુકુપન્નિગા સલુ અરે પુણ કિણ્હપન્નિગો ॥ ”

“ જો કિરિઆવાઈ મો મગો જિયમા સુકુપન્નિગો ।
અતો પુગલ પરિવ્રજમ્મ ઉત્તિજ્ઞસદ્દ જિયમા ॥ ”

એ દશાશ્રુત મૂર્ધ્નિ અનુસારે પુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક
સમાર તે દૃષ્ટુ પક્ષ, તેની અંદર તે શુકલ પક્ષ જાયો
અનુના —

દૃષ્ટુ પક્ષ પૂરો થતા, શુકલતટ્ટી / શરૂઆત,

પૂર્ણાનંદ—શગિકળા, શોભે જન વિખ્યાત ૮

જ્ઞાનમંજરી — દૃષ્ટુ પક્ષ પૂરો થયે, શુકલ પક્ષ શરૂ
થાય, સર્વજનને પ્રત્યક્ષ ચંદ્રની કળા શોભે એ લોભપ્રવૃત્તિ
છે એ પ્રકારે અર્ધપુદ્ગલ કરતા અધિક સમાર રૂપ બધા
રિયુ પળવાડિયુ પૂરો થાય ત્યારે અને અર્ધપુદ્ગલની
અંદર સમારરૂપ શુકલ પક્ષ પ્રવર્તતા પૂર્ણાનંદ આત્મારૂપ
ચંદ્રની સ્વરૂપને અનુસાર અતન્યના પર્યાયની પ્રાપ્તિરૂપ
કળા પ્રકાશી નહે છે શુકલ પક્ષ થતા આત્મામા ચેતના
પર્યાય શોભે છે, કેમકે દૃષ્ટુ પક્ષમા જનાદિના ક્ષયોપશમ
રૂપ ચેતના, વીર્ય આદિ પન્થિભ, મિથ્યાત્વ-અમયમમય
હોવાથી મગારના કાન્થુ થાય છે તેથી શોભતા નથી કારણ
કે આ આત્માની સ્વરૂપના સાધનરૂપ અવસ્થા પ્રગમવા
યોગ્ય છે દૃષ્ટુ પક્ષ, શુકલ પક્ષના લક્ષણ, ‘ દશાશ્રુત સ્કંધ
મૂર્ધ્નિ ’ મા આપેલ છે “ જેમનો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન

નેટવો મંમાર કામ બાકી છે તેમને ખરેખર, ગુરુન પક્ષવાળા જાણવા, બીજા તો કૃષ્ણ પત્ની કહેવાય ”

“ જે ક્રિયાવાદી (આત્મજ્ઞાની) છે તે અવશ્ય લબ્ય ગુરુન પક્ષવાળા છે, તેમનો અવશ્ય પુરુષોત્તમ પરાવર્તનની અદર મોક્ષ થવાનો છે ”

પૂર્ણ એ ગુણ હોવાથી ગુણવાન દ્રવ્ય વિના ન હોય પૂર્ણપણું વસ્તુ સ્વરૂપ સિદ્ધ થતા થાય છે કોઈનું ‘પૂર્ણ’ એવું નામ પાડયું હોય તો તે નામ નિરોપ જણાય છે કોઈ વસ્તુમાં પૂર્ણનો આકાર અથવા આરોપ કર્યો હોય તો તેને ‘પૂર્ણ’ ની સ્થાપના કહેવાય છે પૂર્ણ ધરાપણું આદિ રૂપે સ્થાપનાપૂર્ણ જાણો દ્રવ્ય ‘પૂર્ણ’ એટલે દ્રવ્ય (ધન)થી પૂર્ણ ધનાઢ્ય, વા જલ આદિથી પૂર્ણ ઘડો વગેરે, દ્રવ્યથી પૂર્ણ તે સ્વકાર્ય પૂર્ણ જાણુ, કારણ કે ‘અર્થ ક્રિયા કરે તે દ્રવ્ય’ એ લક્ષણ છે, દ્રવ્યોમાં પૂર્ણ-ધર્માન્તિકાય સ્કંધ આદિ, કારણ કે “ અણુવજોગો દ્રવ્ય ” એવું વચન છે આગમથી દ્રવ્ય-“પૂર્ણ” નામના પદનો અર્થ જાણનારને અર્થ જાણનાર તે અર્થમાં ઉપયોગવત ન હોય તો તે દ્રવ્ય પૂર્ણ કહેવાય છે

નોઆગમથી, સ્પર્શરીર, લબ્ય શરીર, અને તદ્વ્યતિ રિક્ત ભેદથી ત્રણ પ્રકાર છે, તેમાં ૧ ‘પૂર્ણ’પદને જાણનારનો દેહ તે સ્પર્શરીર પૂર્ણ, ૨ લવિધ્યમાં પૂર્ણ પદ જાણનાર લઘુ શિષ્યાદિ લબ્ય શરીરનો ભેદ, ૩ તદ્વ્યતિરિક્ત તો સત્તારૂપે ગુણાદિથી પૂર્ણ છે તોપણ તે પ્રવૃત્તિથી રહિત છે, કર્મથી અવરાયેલો (ઢંકાયેલો) આત્મા વિવક્ષિત ભાવ

રહિત સ્વભાવવાળો છે શ્રીચાતિવાદિ વેતાવે કહ્યું છે કે તદ્વ્યતિરિક્ત એવ હોવાથી ભવ્ય એવ કહેવય છે એ પ્રકાર વિગેરપણું જણાવે છે આ પ્રકારે તે નિશ્ચય છે જેમકે ખોતાના પર્યાયથી દ્રવ્ય કદી જુદું નથી તોપણ જ્યારે તેને જુદાપણે કહેવાનો પ્રયત્ન હોય ત્યારે તે દ્રવ્યની પ્રાધાન્યતાથી દ્રવ્ય એવ કહેનાય ભાવ પૂર્ણ-આગમથી, તો 'પૂર્ણ' પાનો અર્થ શામ્ભથી જાણી તેના ઉપયોગવાળો હોય, નોઆગમથી જ્ઞાનાં શુણ્ઘી પૂર્ણ હોય તે.

નમ્રહ નયથી મર્વે એવો પૂર્ણ છે, નૈજમનયથી સમીપ મુક્તિગામી ભવ્ય, પૂર્ણ આનંદની અભિલાષાવાળા એવો પૂર્ણ છે, બવહાર નયથી અવ્યાસ કરનારા એવો પૂર્ણ છે, નજી-સૂનનયથી પૂર્ણના વિકલપવાળા એવો પૂર્ણ છે, શબ્દ નયથી સમ્યક્દર્શન આદિ સાધક શુણ્ઘોના આનંદથી પૂર્ણ એવો પૂર્ણ કહેનાય, સમલિરૂદનયથી અર્જુન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ સ્વસ્વભાવ સુખના અનુભવવાથી ભવથી ઉદ્વેગ પામેના છે, ખેદ પામ્યા છે, જેમને ફરી ભવ કરવો ગમે નહિ તે પૂર્ણ કહેવાય, અને જોનૈમૂતનયથી સિદ્ધ એવો અનંત શુણ્ઘોના આનંદરૂપ અયાભાધ આનંદથી પૂર્ણ હોવાથી પૂર્ણ કહેના યોગ્ય છે.

અહિ ભાવ નિશ્ચય સાચ્ય છે, તેથી આ પ્રકારે પૂર્ણાનંદને સાધનપણા રૂપે ગણેલો છે શુદ્ધ, સિદ્ધ, નિર્મળ, અનંત, અદૃતિમસ્વરૂપ પ્રગટેલા સકળ સ્વભાવના અનુભવરૂપ પૂર્ણાનંદ સાધ્ય છે સાધના તો મમ્યક્ આત્મશુણ્ઘના અનુભવના આનંદરૂપ પૂર્ણાનંદ સાધના જાણવી.

૨ મમેષ્ટક

પ્રત્યાહત્યેન્દ્રિયયૂદ્ધ સમાધાય મનોનિજમ ।

દધચિમાપ્રચિત્થાતિ મગ્ન હત્યમિધીયતે ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — ઇન્દ્રિયોના મમ્કરને નિજ નિજ વિષયના પ્રવર્તનથી પાછા વાળીને અને પોતાના મનને વિષયોમા ફરતુ રોકીને, આત્મ દ્રવ્યમા એકાગ્ર કરીને જ્ઞાન માત્રમા નિરામ પામતો એટલે મર્વ ભાવ (પદાર્થ)ના જ્ઞાતારૂપ જ હોય તે મગ્ન કહેવાય

અનુવાદ —

વાર્જી નિયથી ઇન્દ્રિયો, મમાધિમા મન જાય,
જ્ઞાન માત્રમા વિરમે, તે પ્રભુ મગ્ન મનાય ૨

જ્ઞાનમજ્જી — હવે મમેષ્ટક કહેવાય છે નામ અને સ્થાપના નિમેષો સુગમ છે દ્રવ્યથી ધન મહિરાપાન આ દિમા મગ્ન કહેવાય છે, દ્રવ્ય નિમેષે ધન, કાચનને કારણે મગ્ન, શરીર આદિમા મગ્ન તે પણ દ્રવ્ય મગ્ન કહેવાય છે અથવા દ્રવ્ય રૂપ મગ્ન જે પ્રકારે છે આગમથી તો ‘મગ્ન’ શબ્દને સાચથી જાણનાર પણ તે અર્થનો ઉપયોગ (જ્ઞાન) જેને નથી તે, નોઆગમથી-જાણનારનું શરીર, ભન્ય શરીર પૂર્વવત્ (પૂર્વ શબ્દ વિષે આગવા અષ્ટકમા જણા યું છે તેમ ‘મગ્ન’ શબ્દ વિશે) જાણુ, તદ્વ્યતિરિક્ત તો મૃદ્, શૂન્ય, જડ તે મગ્ન ભાવ મગ્ન જે પ્રકારે છે અશુદ્ધ અને શુદ્ધ તેમા અશુદ્ધ તો ક્રોધાદિમા મગ્ન,

વિભાવવાળો આત્મા, શુદ્ધતા વગી બે ભેદ છે સાધક અને
મિદ્ધ તેમા સાધક- તો વસ્તુ સ્વરૂપની સન્મુખ છે

પહેલા આગ નયો (મગ્નહ, નગમ, વ્યવહાર અને
મત્તુમુત્ર) પ્રમાણે અનુક્રાંત રહિત દગ્ધાદિ દોષ રહિત, વિધિ
મહિત, દ્રવ્ય માધનની પ્રકૃતિમા પરિણમેવા, વસ્તુ સ્વરૂપ
સાધ્યની રૂચિવાળા મગ્ન કહેવા યોગ્ય છે શબ્દ આદિ નયે
મગ્ન તો સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ રૂપ આત્મ
સમાધિમા મગ્ન છે સર્પૂર્ણ નિરાવગ્ન વસ્તુ સ્વરૂપમા મગ્ન
તે નિષ્પન્ન ઠે સિદ્ધ છે

આદિ તો ગુણધ્યાનાદિ પ્રમાણે વિશુદ્ધ સ્વરૂપના
આનંદમા મગ્નવાર્ણ દેખાય છે ત્યાં મગ્નતાનું લક્ષણ જણાવતા
કહે છે ચામડી, જીભ, નાક, આળ, કાન રૂપ ઇન્દ્રિયોના
સમૂહને વિષયોમા પ્રવર્તતા ક્રોડીને, “ વિષય વિકારે ન
ઇન્દ્રિય જોડે તે ઈહા પ્રત્યાહારો રે ” એ વચન પ્રમાણે,
પોતાના ચેતના અને વીર્યતા એકત્વમય વિગ્ધરૂપ મનને
સમાધિમા જોડીને એટલે વિષયોમા જતુ અટકાવી આત્મ
દ્રવ્યમા એકાગ્ર કરીને, પોતાના માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામા
વિશ્રાન્તિ લેનાર મગ્ન દેહેવાય છે સમાધિ એટલે ‘ જેનું
ધ્યાન કરે છે તેજ પદાર્થનું લાભવુ, ’ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનમા
એકતારૂપ સમાધિ છે, દર્શન જ્ઞાનમય જ આ મા છે
‘ ડચકસો નાળ દસળગુણેદિ ’ જ્ઞાન દર્શન ગુણે ઉપયોગી એ
વચન પ્રમાણે પણ મુખ્યપણે આદિ જ્ઞાન માત્ર આત્મા કહ્યો છે

અનાદિથી આ જીવ પુદ્ગલ સ્કંધોથી થયેલા વર્ણ,
મ, રાગ, સ્પર્શાદિવાળા મનોહર પદાર્થો તથા સ્વજનો

વિષે ભમતા, ટોટિટોટિ વિક પો કર્યા કરે છે, હાલ વિષયોને ધ્રુષ્ટે છે, અનિષ્ટ વિષયો જાણુગમતા માને છે, અને પત્ર નથી ઉડના ખાળતાના સૂકા પાદડાની પેઠે જીવ ભમે છે, કોઈ કાળે સ્વ અને પરના વિવેકરૂપ ભેદ જ્ઞાનને પામીને અનતજ્ઞાન-દર્શન આનંદમય નિજ ભાવને પોતાપત્તે નિર્ધારી, આ નિષય-મગ આદિ મારા નથી, હું આનો ભોક્તા નથી, એ ઉપાધિજ છે, પરવન્તુઓનું કર્તાપણુ, ભોક્તાપણુ, ગ્રાહકપણુ, મને ઘટે નહિ, સ્વરૂપના ભૂવાવાથી આ બધું મં થયું, પણ હવે જિન શાઓરૂપી અજનથી સ્વપરનો વિવેક પ્રગટવાથી તે પદાર્થો તે સ્વજનો અને તે વિષય સગ આદિમા ગમણુતાનો રમ મને ઘટતો નથી, એમ વિચારીને સ્વરૂપના અનત સ્વભાવ, ગુણુ પર્યાયની અપેક્ષાએ વ્યાજ્ઞા દથી આવા અનત આત્મામા વિશ્રાન્તિ પામેલા, આત્માને અનત આનંદ સપન્ન બાણીને પરમાત્મસત્તા સ્વરૂપમા મમ થાય છે, તે મમ કહેવાય છે ૧

यस्य ज्ञानसुधासिन्धौ परब्रह्मणि मग्नता ।

विषयानरसचारस्तस्य ह्यलोહलोपम ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — જોને જ્ઞાનરૂપ અમૃતના સમુદ્ર સમાન, પ્રપચ રહિત શુદ્ધ આત્મ જ્યોતિરૂપ પરબ્રહ્મા મગ્નતા છે, તેને જ્ઞાનને મૂકીને અન્ય રૂપ, રસાદિકમા મન દોડે તે ઝેર જેવું લાગે. જેમ માવતીમા આસક્ત થયેલો મધુકર (ભમરો) ફેરડાના પ્લે ન જોડે તેમ અતરંગ સુખમા આસક્ત છે તે જાણ પ્રવૃત્તિએ આવે નહિ

અનુનાદ —

જ્ઞાન સુખા મિથુ સમા, પરમ પ્રજ્ઞામા મમ,
મન જેનું તે વિષય-વિષ, - લોગે રહે અવશ ૨

જ્ઞાનમજરી — આત્માના અનુભવમા મગ્ન હોય તે
કેના હોય છે તે કહે છે - અનાદિ વિલાવથી વિરામ પામેલા
જે જીવની જ્ઞાનરૂપી અમૃતના સમુદ્ર સમાન પરમાત્મ
સમાધિમા મગ્નતા, લીનતા હોય, તે જીવનું વર્ણ, ગદ્ય,
ગ્ન, આદિ વિષયોમા પ્રવર્તન, હાલાકલ મહા વિપ્તિના
ભોજન સમાન છે કારણ કે જે અમૃતના સ્વાદમા મગ્ન
થયેલા છે તે વિષમ વિષ લોગવવા કેમ પ્રવર્તે ? " માલતી
ફૂલે મોહિયો કેમ જોને હો જાન્ય તરુભૂગ કે, અજિત
નિજુજી પ્રીતકી " જેમ માલતીના લોગમા મગ્ન થયેલા
મધુકર ઠેરડા આદિ ઉપર ન વને, તેમ શુદ્ધ, નિ સગ, નિશ
મય (કર્મરોગ રહિત, નીરોગી), નિર્દ્વંદ્વ, નિઃસ્વાત્મ જ્યો
તિમા મગ્ન થયેલા જીવનું મન અનત જીવે એ ઈચ્છેલા, પોતે
અનતવાર લોગવીને છાકી હીધેના અને ખરેખર અલોગ તથા
આત્મગુણો ઉપર આવરણ આણનાના કારણરૂપ વિષયોમા
પ્રવર્તે નહિ, એ ભાવ છે ૨

સ્વમાત્મસુખમગ્નસ્ય જગત્તત્વાવગમિત ।

વર્તુલ્વ નામમાત્રાના માક્ષિત્વમવશિષ્યતે ॥ ૩ ॥

આપાર્થ — સહજાનદને વિષે મગ્ન પુરૂષ વ્યાકૃત્વાદ
અનુસાર શુદ્ધ તત્વ સ્વરૂપને પરણીને લોકના દેખનાર હોય
છે, તેને પોતાના આત્માથી અન્ય પદાર્થનું કર્તાપણું હોતુ
નથી, તેનું સાક્ષીપણું જામી રહે છે, માટી આદિ ભાવ

ઘડાપણે પરિણમે ત્યા કુભાર આદિ સાક્ષી માત્ર છે, તે કેમ અભિમાન ધરે છે જે અમે ઘડાદિ ભાવના કર્તા છીએ?

ભાષા વર્ગણા દ્રવ્ય વર્તુ (સ્વર-વ્યવસ્થા) તો પરિણમે છે, તે પદપણે, પદ વાક્યપણે, વાક્ય મહાવાક્યપણે, અને તે અથપણે પરિણમે છે અથકાર સાક્ષી માત્ર છે, તે કેમ અભિમાન ધરે છે જે હું અથકર્તા છું? સર્વ દ્રવ્ય સ્વ પરિણામના કર્તા છે પર પરિણામનો કોઈ કર્તા નથી, એ ભાવનાએ અન્ય ભાવનું કર્તાપણું ટળે, સાક્ષીપણુ આવે

જ્ઞાનમજ્જડી — મહાજ આત્મતિક એકાત આનંદમા મગ્ન રહેનાર, જગતનું યથાર્થ સ્વરૂપ દેખનાર પુરૂષને રાગ આદિ વિભાવનું, જ્ઞાનાવરણઆદિ કર્મેતિ અને પર પદાર્થોનું હોવા મૂકવા રૂપ કર્તાપણું હોતું નથી, પરંતુ જ્ઞાયક સ્વભાવ આત્માનો હોવાથી સાક્ષીપણુજ હોય છે ત્યાં જ પોતાના શુદ્ધાનો સ્વામી છે તેથી સ્વશુદ્ધ પરિણામનું કર્તાપણુ, ચેતન વીર્યના ગળથી અલોદકારક ચક્રની અપેક્ષાએ ઘટે છે (અથવા એકની મુખ્યતા જ્યાં હોય છે એવી ક્રિયામા પણ જીવ જીવ ભાવોનો કર્તા છે, ચેતન વીર્યના સાધન કારક ચક્રની મદદથી) એકની મુખ્યતાવાળી ક્રિયાથી રહિતપણું હોવા ધર્માદિ દ્રવ્યોમા કર્તાપણું નથી, જીવને પણ પોતાના કાર્યનું કર્તાપણુ કે કોઈ જીવ જગત્કર્તા નથી પરંતુ પોતાના કાર્યના પરિણામ રૂપ શુદ્ધ પર્યાયની પ્રવૃત્તિનોજ તે કર્તા છે, પરંતુ પર ભાવોનો કર્તા નથી પર ભાવનો કર્તા માનવાથી લોકા લોકને જાણનારને અસહ્યારોપ, સિદ્ધિનો અભાવ આદિ દોષો લાગે છે તેથીજ તે પરભાવોનો કર્તા નથી, પરંતુ

એનબૂત નયે મિદ્ધપણના અનુભવના આનંદમા મગ્ન છે તેમને તો પરભાવનું કર્તાપણું નથી, અથવા સમ્યક્દર્શન આદિ શુભોની પ્રાપ્તિમા વસ્તુસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સ્વરૂપને અનુસરતી સ્વશક્તિને લીધે આત્માને પરભાવનું કર્તાપણું નથી જ, જ્ઞાયકપણું જ છે તેથી સ્વરૂપના સ્મિતોને સર્વભાવોનું જ્ઞાયકપણું અને સ્વ પરિણામિક ભાવનું કર્તાપણું છે માટે પોતાના આત્મામા એકાંતે ઉઠા ઉતરીને, અનાદિની જ્ઞાન્તિથી ભરાઈ રહેલું પરભાવનું કર્તાપણું, લોકતાપણું, નાહકપણું આદિ દૂર કરવા યોગ્ય છે અગાડ આનંદનું કર્તાપણું આદિ કંવા યોગ્ય છે

પરબ્રહ્મણિ મમ્નસ્ય શ્લથા પીઠ્ઠલિખી કથા ।

કામી ચામીકરો-માદા સ્ફારા દારાદરા જ્ઞ ચ ? ॥૪॥

ભાપાર્થ — પરબ્રહ્મમા જે પુરૂષ મગ્ન છે તેને પુરૂષવ દ્રવ્ય સખધીની વાતમા શિથિલતા (મદ આદર) હોય છે, તો આ સુવર્ણમા તેને મદોન્મતપણું કયાથી હોય ? વગી શ્રી પ્રત્યે અત્યંત આદર અદિ પણ કયાથી હોય ?

અનુનાદ —

પરબ્રહ્મે જો મગ્નને, બાહ્ય કથા રમ લીન,
સુવર્ણમદ ત્યા શું દડે ? લવના રૂપે ન લીન જ

જ્ઞાનમજરી — પરમાત્મામા તન્મય, અથવા સ્વરૂપ અવયોગનની સમણતામા ડગાયેલાને પુરૂષવ સખધી વાતચીત નીરસ લૂખી લાગે છે પર વસ્તુ લોગવવા ચેત્ય નથી એવો જેનો નિર્ણય છે તેને પર વસ્તુની વાત પણ ગમતી નથી તો તેનું શકણ ક નેનો આગ્રહ, માન કયાથી હોય ? તેથીજ

આ ધનમદ કે સુવર્ણમા મોહ તને કયાથી હોય ? શુદ્ધ આત્મગુણની સપત્તિવાળાને પર વસ્તુ જાણવાથી સુવર્ણનો લોભજ ન હોય, ગ્રહલુજ ન હોય, પાપમ્યાનનું કારણ ભાવાથી તેના મદોન્મત કેમ થાય ? વગી મુદર સ્ત્રી પ્રત્યે મોહ ચડા તે કેમ આદરે ? ન જ આદરે અભાવ સુખના ભોગવનારાને પુદ્ગલ સળધી લોભજ નથી હોતો, તો ત્યા હુદ્દ રાગરૂપ વસ્ત્રથી ઢંકાયેલી, અશુભ વિભાવને નચાવનારી સ્ત્રીની કુળ નર્ત્ય છે ત્યા તેને આદરભાવ કયાથી હોય ? નજ હોય

તેજો દેશ્યારિદ્ધિર્વા સાધો પર્યાવરદ્ધિત ।

મારિતા મગધત્યાદૌ^૧ સેત્યમૂનરૂપ યુજ્યસે ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — ચિત્તમા સુખની પ્રાપ્તિરૂપ તેજો દેશ્યામા વૃદ્ધિની જે વિશેષતા સાધુને માસાદિક ચારિત્ર-પર્યાયની વૃદ્ધિની અપેક્ષાએ ભગવતી સૂત્ર આદિ ગ્રંથને વિષે કહી છે, તે ક્રમે ક્રમે જે જ્ઞાનમગ્ન હોય તેને ઘટે છે, બીજા જે મદ સંવેગી હોય તેને એ ભાવ ન હોય આભાવો (અવતરણ પ્રકરણ) શ્રી ભગવતીનો — “ જે ઇમે અજ્ઞાતાએ સમણા નિગ્ગથા વિહરતિ તેણે દુસ્સતેઉત્તે-સ વિતીવયતિ ? ગોયમા માસપરિઆએ સમણે નિગ્ગથે વાણુમતરાણુ દેવાણુ તેઉત્તેસ્મં વિતીવયતિ । દુમાસ પરિઆએ સમણે નિગ્ગથે અસુરિદ્ધ વનિજઆણુ ભવણુવામીણુ દેવાણુ તેઉત્તેસ્મં વિતીવયતિ । (પણ્ણ અમિલ્લાયેણ) તિમાસપરિઆ સમણે નિગ્ગથે અસુરિદ્ધ

૧ મગધત્યાદૌ પા ૧૮૭ છે

કુમારાણુ દેવાણુ તેઉવેચ્ચ વિતીવયતિ । ચઉમાસપરિઆએ સમતો નિગ્ગથે ચદિ સૂર વલ્લિજાણુ ગહગણુનખ્ખત્ત તારા રૂપાણુ જોઈયિચ્ચણુ તેઉવેચ્ચ વિતીવયતિ । પચમાસપરિઆએ સમજે નિગ્ગથે ચદિમમૂરિઆણુ જોઈયિચ્ચણુ તેઉવેચ્ચ વિતીવયતિ । છ માસપરિઆએ સમજે નિગ્ગથે મોહમ્મીમાણુણુ દેવાણુ તેઉવેચ્ચ વિતીવયતિ । સત્તમાસિ પરિઆએ સમજે સણુકુમાર માર્ઝિદાણુ દેવાણુ તેં વિં । અઠ્ઠમાસ પરિઆએ સમતો નિગ્ગથે જાલલોએ લતગ દેવાણુ તેઉવેચ્ચ વિં । નવમાસપરિઆએ સમતો નિગ્ગથે મહામુક્ક દહ્મમારાણુ દેવાણુ તેં વિં । દસમાસપરિઆએ સમજે નિગ્ગથે આણુપપાણુય આગ્ણુ અપ્પચાણુ દેવાણુ તેં વિં । એકદશમાસપરિઆએ સમજે નિગ્ગથે એવિન્નવિમાણુણુ દેવાણુ તેં વિં । બારમાસપરિઆએ સમજે નિગ્ગથે અલત્તરૌવવાઈઆણુ દેવાણુ તેં વિં તેણુ પઠ્ મુકકે સુમ્મલિન્નતી ભવિત્તા મિલ્લઝઈ, ણુલ્લઝઈ, મુચ્ચઈ, પરિનિંવાઈ, સન્ન દુખ્ખાણુમ્મં કરેઈ ।

ભાષાર્થ — સગવાન મહાવીર ન્વામીને ધી જૌતમ જલુધર પ્રથ કરે છે, જે આ આર્યપતો શ્રમણુ નિર્જયો (વર્તમાન કાગમા) વિહાર કરે છે, તે કેની તેજેવેશ્યા (ચિત્તમા મુખની પ્રાસિ) ને જોળગી જાય છે ? ઉત્તર હે ! જૌતમ, એક માસ ચારિત્ર પાળનાર શ્રમણુ નિર્જય વાણુ-યત્તં દેવોના મુખને જોળગી જાય । (તેમનાથી વિશેષ ચિત્તમા મુખી છે) એમ બે માસના ચારિત્ર પર્યાયવંત શ્રમણુ નિર્જય અમુદ દ્ર (ચમરેન્દ્ર અને જલિ ઈન્દ્ર)થી રહિત ભવનવામી

દેવોના સુખ જ્ઞાતા વિશેષ મુખી છે, એજ પ્રકારે ત્રણ માસના પર્યાયધારી શ્રમણ નિર્મથ અમુરેન્દ્ર કુમાર દેવોના મુખને જોગી જાય છે, ચાર માસના પર્યાયધારી શ્રમણ નિર્મથ ચંદ્ર સૂર્ય વિનાના મહામણે, નક્ષત્ર, તારાઉપ જ્યોતિષી દેવોથી વિશેષ મુખી છે પાચ માસના પર્યાયધારી શ્રમણ નિર્મથ ચંદ્ર સૂર્ય જ્યોતિષી દેવોથી વિશેષ મુખી છે ૭ માસના પર્યાયવત શ્રમણ નિર્મથ મૌધર્મ-ઈશાન દેવોથી વિશેષ મુખી છે સાત માસના પર્યાયવાળા શ્રમણ મનત્કુમાર માહેન્દ્ર દેવોથી વિશેષ મુખી, આઠ માસ પર્યાયધારી શ્રમણ નિર્મથ બ્રહ્મદેવનોક લાતક દેવલોકના દેવોથી વધારે મુખી છે, નવ માસના પર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્મથ મહા શુક અને સહજારના દેવોથી વિશેષ મુખી, દશ માસ પર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્મથ આનતપ્રાણત અને આરણ્ય, અમ્યૂતના દેવોથી વિશેષ મુખી, જગીઆર માસના પર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્મથ ઐવેયિક વિમાનવામ્ની દેવો કરતા વિશેષ મુખી અને બાર માસ પર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્મથ અનુત્તર વિમાનોમા ઉપજતા દેવોથી પણ વિશેષ મુખી હોય છે તેથી વિશેષ ચારિત્ર પર્યાયધારી શ્રમણ નિર્મથ શુકલ (અલિપ્તદૃત, અદેખાઈ સહિત, ઉપકારને નહિ જોળવનાર કૃતજ્ઞ, સત્ક્રિયાવત, હિતના લભજાળે, નિરતિવાર ચારિત્રવત ઈત્યાદિ ગુણવત) શુકલાભિજાત્ય (પરમ શુકલ એટલે આર્કિચન્ય, મુખ્ય બ્રહ્માતિપર સદાગમ, નિશુદ્ધ, સર્વ શુકલ) થઈને, સિદ્ધ, પુદ્ગ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ, મર્વદ્ધ ખનો અત કરનાર થાય છે

વગી કહ્યું છે —

“ मासादिपर्यायवृद्ध्या द्वाष्ट्येन च संश्लेषः
सुखं प्राप्नोति चाष्टिरी मर्त्येनैव जन्मते ।”

અર્થ — ચારિત્રધારી (મુનિ) ને જોઈ જાર સ્થન
વધતા જાર મામના પર્યાયોથી સુ દેવ દેવ ને જાર ને જાર
રૂપ મુખ (ચિત્તમુખ) પામે છે

■ ધમચિદ્દૌ સેત્રચિત્ત સુચરદગ્ગર કનૌ ૫૪૧
અથમા ટીકામા તેજ (તેજો કેમ્પ) નું દર્શન વિદ્યુત્તે
લાભ જણાવેલું છે

અનુચિત —

તેજો લેશ્યા-મુખ વધે, વધન દેવ ભેદ
જાગવાને બાળેલ તે, જાગ-મરને શાપ

જ્ઞાનમજ્જી — તે? હેતુવા એવે વિચિત્રપણે ૬૧
જ્ઞાન અને આનંદના અનુભવનો બોલે દશે વંશુષ્ણ, ૧
જેમ જેમ નિર્મલ સાધુના ચાલિ પર્ણાત્મી વૃદ્ધિ ૧૧
છે, તેમ તેમ અગ્રીઆનો ધનો ૪૧ કે એમ ૪૧
મગવની સૂત્ર નામના પાચમી નંબરના મુદ્દિ ૧૧
તે નિર્મળ મુખના અનુભવની વૃદ્ધિ ૧૧ ૪૧
મમ, રજામની અભેદતામા રખા મૈત્રીરતન-કુનેને
ધટે છે, અન્ય મંદ સંનેગીને ધની નથી ૪૧
પ્રથમ સંયમનું સ્વરૂપ કહેવાય છે ૪૧
મહિત અને અનંત વિશાળ ૪૧ ૪૧
તેમજ 'વિશેષ આવશ્યક' ૪૧ ૪૧
લગ્નિ, વારિત્ર હોય છે ૪૧ ૪૧

આવરણ કરનાર કર્મનો ત્યા પછી અભાવ છે, વળી આવરણના અભાવ વખતે પછી જો તે (ચારિત્ર) ન હોય તો ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનોમા પછી તેનો અભાવ માનવારૂપ પ્રગટ આવી પડે તેથી તેમના મતે ચારિત્ર આદિ સિદ્ધ અવસ્થામા હોય છે ચારિત્ર ચારિત્રમોહ વડે દુકાર્થ રહ્યું છે, તે તત્ત્વશ્રદ્ધા (અભ્યર્થશ્રદ્ધા) અને સમ્યક્જ્ઞાન પૂર્ણ આનંદની મધ્યસ્થાથી ઉપજતા પદ્માતાપ આદિ સાધનો વડે-સુયોપશમભાવને પ્રાપ્ત થાય છે અને ચારિત્ર મોહના કર્મ પુરુષલભાથી જેટલા ઉદયમા આવે છે તેટલા ભોગવાઈ જાય છે, જેટલા ઉદયમા નથી આવ્યા તે શોકાર્થ જાય છે, કેટલાકને પ્રદેશો વડે ભોગવીને ફર કરાય છે તે વખતે ચારિત્ર ગુણના વિભાગો પ્રગટ થાય છે ત્યાં સર્વથી છે ક્ષા (જઘન્ય) સુયમ સ્થાનમા સર્વ આપ્તશના અનત પ્રદેશોથી અનેન ગણા ચારિત્ર પર્યાય પ્રગટે છે તે પ્રથમ સુયમ સ્થાન છે

“તે કિંતિયા વપ્પમા ? સંગગાસસ્સ મમ્મણાહોદ્ધ ।

મ નિત્તિયા વપ્પસા અવિમાગામો અણતગુણા ॥ ૧૧ ॥

પ્રથમ સુયમસ્થાન, નવો દૃષ્ટ દેશવિરતિના વિશુદ્ધ સ્થાનથી અનત ગણું વિશુદ્ધ હોય છે જીભુ સુયમ સ્થાન પ્રથમ સ્થાનથી, અનતમા ભાગમા જેટલા અવિભાગો હોય છે તેટલી અવિભાગ વૃદ્ધિએ વધતું હોય છે, એજ પ્રકારે ત્રીજું તેમજ ચોથું, એમ અનત ભાગ વૃદ્ધિ સહિત (આગળ જેટલા આકાશ મેત્રના) આગળના અસંખ્ય ભાગ જેટલી, જગામા આકાશના જેટલા પ્રદેશો હોય છે તેટલા સ્થાનો જેમા હોય છે તે પ્રથમ કડકમા કહેવાય છે પ્રથમ કડકના છેડવા (ઉત્કૃષ્ટ)

નયમ સ્થાને જે ચારિત્ર ગુણના વિભાગો અરો છે તેના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા ચારિત્રના અવિભાગ (અધ્યક્ષ જેથી બીજો કેઈ ઉત્તરતો ચારિત્રનો અર્થ ન હોઈ શકે તેવા) અરો હોય તેટલો ચારિત્રનો અધિક સંયોગમ થતા બીજા કડકમા તે પ્રથમ સયમ સ્થાન પ્રજ્ઞા છે પછી અનંત ભાગ વૃદ્ધિરૂપ નયમ સ્થાનો કેટલા હોય છે ? તે (આગમના) અમંજ્ય ભાગ જેટલા આકાશમા જેટલા આકાશના પ્રદેશો હોય છે તે પ્રમાણરૂપ અનખ્યેય સયમ સ્થાનો આ બીજા કડકમા પણ હોય છે તે પછી એક અસંખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિ વાળુ અને અનખ્યાત નયમ સ્થાનો અનંત ભાગવૃદ્ધિરૂપ હોય છે તેવુ ત્રીજુ કડક થાય છે પછી એક નયમ સ્થાન અસંખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિ સંપૂર્ણ અને બીજા અનંત ભાગ વૃદ્ધિવાળા આગમના અમંજ્યેય ભાગ જેટલા અમંજ્યેય સયમ સ્થાનો એવા એવા અસંખ્ય ભાગ વૃદ્ધિ રૂપ આગમના અસંખ્યેય ભાગ જેટલા કડકો વીતી જતા બીજુ સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે પછી સંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધિરૂપ પ્રથમ સયમ સ્થાન, પછી વળી અનંત ભાગ વૃદ્ધિરૂપ અસંખ્યેય સ્થાનો, પછી વળી એક અસંખ્ય ભાગ વૃદ્ધિરૂપ પછી અસંખ્યેય અનંતભાગ વૃદ્ધિવાળા એ પ્રકારે આગમ જેટલા મેત્રમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેના અસંખ્ય ભાગ જેટલા કડકો જતા એક સંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધિરૂપ સ્થાન આવે, એ પ્રકારે આગમના અસંખ્યેયભાગ જેટલા સંખ્યેયભાગ વૃદ્ધિરૂપ સ્થાનો વળી જતા, એનાજ ક્રમે સંખ્યાત શુણ્ણવૃદ્ધિ, અનખ્યાત શુણ્ણવૃદ્ધિ અને અનંત શુણ્ણ વૃદ્ધિરૂપ અમંજ્યેય સયમ સ્થાનો હોય છે. તે પછીનું સં અમંજ્યેય શુણ્ણમેયમ સ્થાન

હે એક મ્થાનની અદર અનનભાગ વૃદ્ધિવાળા અમંખ્યેય સંયમ
સ્થાનો હોય છે સર્વ મયમ સ્થાનોની મખ્યા, અલોક આમ
શમા અમખ્યેય લોક-આકાશ ખડો ક પીએ તેના પ્રદેશોના
સમૂહ જેટલા ઉત્તરોત્તર નિર્મળ સયમ સ્થાનો હોય છે શરૂઆ
તથી અનુક્રમે મયમમ્થાનોએ વધના શિવપદ અવસ્થ પામે છે
પહેલેથી ઉત્કૃષ્ટ કે મધ્યમ મયમ સ્થાને વધના અવસ્થ પડે
છે એ પ્રકારે પ્રથમ મ્થાનથી અનુક્રમે મંયમતા સુધેપ
સમવાળો પોતાના ચારિત્ર પચાયની નિર્મળતાથી ચારિત્ર
સુખમંડપ પામે છે તે વિગતથી ભગવતીમા (ઉપરની ટીકામા
જણાવ્યા પ્રમાણે) જણાવ્યું છે એક વર્ષથી અધિક પર્યાય
વાળાને જે સુખ કદ્ય છે તે નિશેષ પ્રકારના શ્રમજી નિર્મથને
આશ્રયે કદ્ય છે સર્વ મુનિ એવા હોતા નથી. સયમશ્રેણીના
સયમમ્થાનોમાના માસઆદિપર્યાયના સયમ ભાવ વડે ઉ ન
ધવાથી તે પ્રયાણના નયમમ્થાનને ઉવધનાર મુનિ સમજવા
અર્હિ પરંપરા સપ્રદાય આમ છે -જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીના
અસખ્યેય લોકાકાશ પ્રમાણ સયમ મ્થાનોમા રહેવા કમ-અ
કમવર્તી નિર્મથોમા માસથી ભાગ માસ પર્યંતના સયમ પ્રમાણે
સયમ મ્થાનો ઓગગતા ઉપરના મ્થાનમા આવેલા સાધુ આયુ
દેવતાતુ ય સુખ વટાવી બાય છે એમ બાણુવુ (માસાદિપર્યાય
શુદ્ધવા આદિનો અર્થ ઉપરની ટીકામા આવી ગયો છે)
આમ આત્મજ્ઞાનમા મગ્ન રહેનારને આત્મસુખની વૃદ્ધિ થાયછે પ

જ્ઞાનમગ્નસ્ય ચચ્છર્મ, તદ્વક્તુ નૈવ શક્યતે ।

નોપમેય પ્રિયાશ્લેષૈર્નાપિ તથન્દતદ્વૈ ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ—જ્ઞાનમા જે મગ્ન છે તેને જે સુખ તે

શુદ્ધી ન જ શકાય, સ્ત્રીના અવિગનથી થતા સુખની કે

જાવના ચંદનના વિવેપનથી થતા મુખની મરણામણીયા જ્ઞાનમા મમ રહેનારનું મુખ સમજાવી શકાય નહીં, તેથી ચંદીઆતી ખીજુ તો કોઈ ઉપમા મનારમા નથી

અનુના —

જ્ઞાનમમનું મુખ તો, કોઈ ગીતે ન કહાય,
ઇન્દ્રિય સ્ત્રી-મુખ-ઉપમા ? ન ચંદન-લેપ મુકાય ૬

જ્ઞાનમજરી — આત્મમુખની પ્રાપ્તિવાળાનું મુખ, રૂપ
જ્ઞાનના આનંદરૂપ છે, તે કહી ન જ શકાય, કારણ કે
ઇન્દ્રિયોથી અગોચર છે, વાણીથી અગોચર છે મનોહર
માનીતી સ્ત્રીના આલિંગનોથી કે ચંદનના વિલેપનોથી અધ્યા-
ત્મ મુખનું માપ નીકળતું નથી, તે ઉપમાઓ અધ્યાત્મ
મુખને ઘટતી નથી કારણ કે પુષ્પમાળા કે ચંદન આદિનું
મુખ ખરી રીતે મુખ જ નથી આત્મમુખથી બ્રહ્મ જીવોએ
મુખ બુદ્ધિથી કંપેલું માત્ર છે લોકમા પુણ્યવના સયોગથી
ઉત્પન્ન થતું મુખ હજી ન જાતિ છે વિશેષાવશ્યક'મા
હય છે કે —

જત્તો ઘિમ પચસ્ત, સોમ્મ ! સુહ મતિય દુક્ખમયેદ ।
મપ્પહિયારવિમંત્ત તો પુણ્ણફલ તિ દુક્ખ તિ ॥ ૧ ॥
વિસસયસુહ દુક્ખ ચિય દુક્ખપહિયારમો તિગિચ્છન્ન ।
ત સુહમુયયાગમો ન ઉવયારો વિનાતથ ॥ ૨ ॥
સાયાસાય દુક્ખં, તવિરહમ્મિ ય સુહં જમો જેણ ।
દહેદિપ્પસુ દુક્ખ સુમ્મં દેહેદિયામાયે ॥ ૩ ॥

અર્થ — હે ! સત્તા માણસ, જે પ્રત્યક્ષ (ઇન્દ્રિયોથી
થતું) મુખ જ નથી હજી ન જાતિ છે, તે મુખ નથી હજી જ છે,

કે દુઃખના ઉપર છે, ભિન્ન છે (નાશવત, પર વસ્તુથી
બનાડ છે), તથા પુણ્યને કૃત્ય જે મુખ તે દુઃખ છે, એમ
જ્ઞાન ૧

મિથ્ય મુખ દુઃખ જ છે કારણ કે દવાની પેઠે દુઃખના
ઈલાજ જેવું છે ત મુખ ઉપવારથી આરોપિત છે અને
ઉપચાર વિના તા તે સાચું નથી, ઉપચાર સત્ય સહિત
હોય છે ૨

નાતા, બનાતા (મુખ દુઃખ) દુઃખ છે, તેથી સહિત
મુખ છે કારણ કે તેથી દેહ અને ઇન્દ્રિયો વિષે (તેને
આધારે થતું હોવાથી) દુઃખ છે, મુખ તે દેહ અને ઇન્દ્રિ-
યોના બલાવમાં હોય છે ૩

વળી કહ્યું છે —

“ય વાક્યમાત્રમગ્રમાદયતિ પ્રતિષ્ઠા,
જિજ્ઞાસાન્તિ નિઘપરિપાલનરુદિરેષ ।
માતિધમાપગમનાય યથાધમાય,
રાજ્ય રગદસ્ત્રાનદન્ડમિવાતપન્નમ્ ॥”

અનુવાદ —

(સ્તોત્ર)

છ વચન માત્ર રૂપે પ્રતિષ્ઠા રાજ્યમાં રજ મુખ ના,
પ્રાપ્તને પરિપાળનાનો ભાન ભાર ઝલેશ, હા !
નિજ હાથમાં હાથો ધરી છત્રો ઉઘાડી રાખતા,
પરિશ્રમ વિશેષ પડે, જડે ના મુખ છાયા આખતા

તેથી સાર, મર્મ દુઃખરૂપ જ છે, આભાવિક આનંદ
અજ મુખ છે બધા મુખી ઇન્દ્રિયના મુખોમાં મુખ બુદ્ધિ

છે ત્યાં મુખી સમ્યક્દર્શન અને જ્ઞાનમા મમ નથી, એમ તત્ત્વાર્થની ટીકામા કહ્યું છે તેથી અધ્યાત્મ મુખ, પુદ્ગલના સંયોગોથી થયેલા મુખ નાથે સરખાવાય નહિ, પુદ્ગલજન્ય મુખથી તેની શુદ્ધતા થઈ શકે નહિ ૬

શમરૈત્યપુષો यस્ય ચિમ્બુયોર્ધિ મહાકથા ।

કિં સ્તુમો જ્ઞાનપીયૂષે સજ્જ સર્વોગમગ્રતા ? ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — જોના ઉપશમની શીતજ્ઞાને પોષનાર બિંદુની પણ ઘોટી વાન છે, જ્ઞાનાદિ દૃષ્ટાન્તે-તો જ્ઞાનામૃતમા સર્વાંગે મમતાની શી ન્તુતિ કરે ? જો જ્ઞાનામૃતના બિંદુરૂપ ધર્મકથા આશ્રયતા મહા મુખ ઉપજે તે જ્ઞાનામૃતમા જો મર્માંગ મમ હોય તેના મુખની શી વાન ? જો અનુભવે તે બાલે

અનુવા. —

શમ શીતજ્ઞતા નિધિના, બિંદુની શી વાન ?

જ્ઞાનામૃતમા મમતા, સર્વાંગે ન્તુતિવાન

જ્ઞાનમજ્જગી — મમ એટલે ઉપશમ, રાગદ્વેષનો બાધ, આત્મામા તત્ત્વરસિકપણું નિર્ધારીને, ઈષ્ટ અનિષ્ટ વસ્તુ પ્રત્યે થવા યોગ્ય રાગદ્વેષની શાંતિ, રાગ દ્વેષ (મૂળ) જ્ઞાનના પન્થિભ નથી, પરંતુ વિભાવથી થયેલી, અશુદ્ધ, પ્રાતિની પન્થિતિ છે, તેમજ પુદ્ગલ આદિની શુભાશુભ પરિણતિ કોઈ જીવને નિમિત્તે થયેલી નથી, પરંતુ પુણ્ય અને ગુણી જીવ (નવા જીવી થવી) જો તેનો પરિણામ ધર્મ છે રૂપ આદિ કર્મક્રમને લઈને જે ત્યાં રાગદ્વેષ કરવા તે પ્રાતિજ છે

કથુ ઇ ક —

જળગો જાહો ન મળદ, રાગો દોસા કુળતુ મન્નનુમ ।
નિયતત્તવિલુત્તાળ ઘસ મળાદ્રમ પરિણામો ॥

ભાનાર્થ — મુવર્ણ કે લોહુ એમ નથી કહેતા કે મારામા
શન દપ તમે કહે, પરંતુ આત્મતત્ત્વને ભુવેલા - જીવેના
એ અનાદિ પરિણામ છે એ અવસ્થા પોતાને સ્વાધીન
હોવાથી પોતાને જોગવા યોગ્ય છે પરંતુ મયોગ
વિયોગથી છટ અનિષ્ટપણાદિ ઉપાધિ ઉત્પન્ન થાય છે
એમ શમ ભાવની શીતગતા છે જે પુરુષની શમશીતગ
તાની પુષ્ટિનું એક જિંદુ પણ મહા દુર્લભ છે, તેનું મહાત્મ્ય
અપાર છે, તો તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અમૃતમા સર્વાંગે જે મમ્મ, લીન
જે તેનું શું વર્ણન કરીએ ? તેનું વર્ણન કરવા અમે અસમર્થ
હીએ તારણ કે જે અવસ્થા જ્ઞાનનો અનુભવ છે તે અત્યંત
મશયાપાત છે

કથુ ઇ ક —

અમ્મર સુરમામિત્ત અમ્મર વહુમત્તજ ન સરેહો ।
રક્ષો નવરિ ન અમ્મર, જિણિન્દયર વેસિઓ ઘમ્મો ॥ ૧ ॥
ધમ્મો પરિત્તિક્કયો, અમ્મરકર્યાવિ નિરયદુક્કમયા ।
જો નિયયત્થુ મહાવો સો ઘમ્મો હલ્લહો હોય ॥ ૨ ॥
નિમયત્થુ ધમ્મસચ્ચા, વુલ્લહ વુલ્લ જિણિદિમાણમુહ ।
તત્કામણમગત્ત કુતિ વેસિ ચ ધોરાણ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ — દેવોનો ઈન્દ્ર એવ થાય છે, પ્રભુત્વ વા
અશ્વર્યપણુ યામે છે, એમા સદેહ નથી, તોપણ જિનેન્દ્રપ
તિએ ઉપદેશોએ એક ધર્મ પામતો નથી ૧

નન્કના દુ ખોનો ભય લાગ્યાથી કેટલાય પ્રવૃત્તિરૂપ (આત્રિની ક્રિયારૂપ) ધર્મ પામે છે, જે નિજ વસ્તુના સ્વ ભાવરૂપ ધર્મ છે તે તો લોકમા દુર્લભ છે ૨

નિજ વસ્તુરૂપ ધર્મનું થવણું દુર્લભ છે, જિતન્દ્રિય પુરવાનું મુખ કંઠેણું દુર્લભ છે, વસ્તુ સ્વરૂપ ધર્મના સ્પર્શથી તેમા તન્મય થવું તો ધીર પુરુષામાના કોઈકના ભાગ્યમા હોય છે કે તેથી વસ્તુસ્વરૂપ-આત્મસ્વરૂપ-ધર્મની દ્રશના (અર્થ)થી પરમ શીતગ્રીભૂત થયેલા મહાત્માઓ પરમ પૂજ્યજ છે

યસ્ય દષ્ટિ કૃપાદૃષ્ટિ ગિર શમસુખાકિર ।

મદમૈ નમ શુભ જ્ઞાન-ધ્યાનમગ્નાયદાગિને ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — જેની નજરમા કંઈલાનો વર્ષા પ્રવાહ છે, જેની વાણીથી ઉપશમરૂપ અમૃતનો છંટકાવ થાય છે, અને ભક્ત સમ્યક્જ્ઞાન અને ધ્યાન તેમા જે મગ્ન, લીન રહે છે એવા યોગી, યોગમાર્ગના સ્વામીને નમસ્કાર હો!

અનુના —

કૃપાદૃષ્ટિ આ દૃષ્ટિમા, શમ અમી શબ્દ પ્રવાહ;
સુજ્ઞાનધ્યાને મગ્ન આ, યોગી નમું, વહી વાહ !

જ્ઞાનમંજરી - શુભ ઐટલે શુદ્ધ, યથાર્થ જ્ઞાન, લેદ્ધ જ્ઞાનથી સ્વ અને પરને ભિન્ન જાણી સ્વસ્વરૂપમા તન્મયપણાનો અનુભવ તે ધ્યાન, તેમા મગ્ન, મન, વચન, કાયાને રોકનાર, રત્નત્રયના અભ્યાસથી શુદ્ધ સાધ્યને સાધનાર યોગીને નમસ્કાર હો! કેવા યોગીને? જેની દૃષ્ટિ પરમ કંઈલા વર્ષાવતી છે, જેની વાણીનો સમૂહ, કોષાદિના ત્યાગરૂપ શમ તેરૂપજ અમૃતનો છંટકાવ કરે છે જેની નિરતર કૃપાભની દૃષ્ટિ, શમરૂપ અમૃત

નય વાળી છે તેના યોગીને નમન્દાર હો! ભાવના - જનનિ
 કાગડી મિત્ર ત્વ, અધમ, ક્રામ અને યોગની સપત્તને
 કારો! આ મન્વભાવની ધાન જે કરી રહ્યા છે, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ
 પદ-પદાધાના બ્રહ્મ અને ત્યાગમા રૂચિવાળા હોવાથી
 તે ધી પ્રાપ્તિ અને નપ્રાપ્તિમા રતિ-અરતિઉપ અશુદ્ધ ભાવમા
 મમ યોગેના હોવાને અવરમા મમતા ક્યાથી હોય? તેથી
 ગંધારિ અતિગામે (દોષો)થી રહિત અમ્યદ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ
 વાળો હવે શુદ્ધ આશયવાળો હોય છે, તે મોહઉપી દંધન
 (એધરા) ના સમુદ્ધી જાગના અને કર્મે અમિથી ઉજાગના
 ત્રણેય લોકને અશક્ત અવલોકીને આત્મશુદ્ધિના આવશ્યકથી
 રૂપને લઈ ઉદાગીન થયેવો, તત્ત્વના નિર્ભયથી આત્મ થકા
 વાળો હોય છે, તે આભવની નિવૃત્તિ સ્વરમા તન્મય થવાની
 પ્રતિજ્ઞા લઈને, તે પ્રતિજ્ઞાને દૃઢ કરવાને (પાશ મહાસનની)
 પચીમ ભાવનાઓ ભાવતો તે અતરાતમા બાર ભાવનાઓપડે
 પોતાના પરિણામ સ્થિર કરે છે પૂર્વ કર્મનાં નિર્ભર થવાથી
 અને નવા કર્મે શુદ્ધ નહિ થતા હોવાથી પ્રગટ થયેલી
 અરૂપ-નપતિના અનુભવમા જે મહાત્માઓ મમ રહે છે તે
 સુખિયા ॥ તેથીજ ગત શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ, વિભાવથી પાછા
 લઈ, તરવાનું અવલોકન, આત્મતત્ત્વમા એકામતા આદિ
 ઉપાયો પડે અરૂપના અનુભવમા મમ થયું એ કર્મજ્ય છે
 નમારમા કર્મકલેશની પરપણ સકળાયેલી રહે છે એમ જાણી
 સસારથી થાકેલાઓ, વૈરાગ્ય માર્ગને અનુસરી વર્તનારાઓ આત્મ
 અરૂપ પ્રગટ થવાના કારણ સમ્યદ્ દર્શન, સમ્યદ્ જ્ઞાન, સમ્યદ્
 ચારિત્રમા વર્તવા ચોગ્ય છે

૩ સ્થિરતાદ્ક

વત્સ ! કિં સ્થિરસ્વાન્તો આન્તવા આન્તવા ચિર્નીદતિ ? !

નિધિ સ્થસ્તનિધાવેવ, સ્થિરતા દર્શવિષ્યતિ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ -હે ! વત્સ, ચંચળ ચિત્તવાળો બની કામ કામ, ગામ ગામ ભમીને શું ખેદ પામે છે ? જો તું નિધાનનો અર્ધી છે, તો સ્થિરતા પોતાની પાનેજ નિધાન તને દેખાડશે

અનુના -

ચંચળ ચિત્ત ધરી ભાર્મ, શું ભમી ભમી પામે ખેદ ?

નિધિ તા નિધિ દેખાડશે, નિરૂપાનેજ મુરેદ ૧

જ્ઞાનમજરી -હવે મમતા નિઘ્નતાથી યાય છે, તેથી નિઘ્નતાદ્ક કહેવાય છે ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ અભિનય અક્રિય હોવાથી સ્થિર છે -કંઈ આદિમા રહેલા પુણ્યવૈભવી નિઘ્નતા સાધનનું કા જી નથી તેથી અહિં તેનો અગ્રીકાર જ્યો નથી પન્તુ જે વસ્તુત સ્થિર છે છતાં પર ઉપાધિથી ચંચળ થયેલો આત્મા સમ્યક્ દર્શન આદિ ગુણની પ્રાપ્તિ વના પન્લાવ આદિ પ્રત્યે પ્રવર્તતો નથી તેની નિઘ્નતા વર્ણવે છે ત્યાં નામ અને -ધાપના નિરોધ તો મુગમ છે, દ્રવ્યથી મન, વચન, કાયાના યોગને રોકવારૂપ સ્થિરતા કહેવાય, દ્રવ્યમા સ્થિરતા મમ્મણુ શેકની પેઠે, દ્રવ્ય વડે નિઘ્નતા રોગ આદિથી નાલવે એ (પદ્મઘાત, મૂર્જાદિમા), દ્રવ્ય કેવળ સ્થિરતા દ્રવ્ય સ્થિરતા, આગમ નોઆગમથી એ બેદ છે આગમથી તો નિઘ્નતા પદ્મનો અર્થ બાણનાર ઉપયોગ રહિત હોય તેને હોય, નોઆગમથી સ્વરૂપ ઉપયોગ શૂન્ય, સાધ્યના ભાવ વિના પ્રાણાયામ આદિમા કાયોત્સર્ગ અદિ દ્રવ્ય સ્થિરતા

છે બાવળી જે પ્રકારે ચિરતા છે, ગગ-દ્રેવ સહિત મન ગમતા વિષયોમા તન્મય થવારૂપ અશુદ્ધ ચિરતા, બીજી સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અદિ સ્વરૂપમા તન્મયતા તે શુદ્ધ ચિરતા છે, તેમજ ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાન આદિમા અચળતા તે ભાવ ચિરતા છે પણ શુદ્ધ માધ્ય રહિત યોગઆદિની ચિરતા તે દુર્નય રૂપ છે જે સાધ્ય વાતાથી સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવા રૂપ પરિણતિથી રહિત ચિરતા તે નયાભાગરૂપ છે વળી માધ્યની અભિલાષા અને માધ્ય માટે ઉદ્ધમરૂપ પરિણતિ સહિત જે કારણજૂત યોગાદિના દ્રવ્ય આસ્રવના ત્યાગરૂપ ચિરતા છે તે પ્રથમના ચાર નય (નૈગમ, અમહ, બ્યવહાર, અને ઋણુસૂત્ર) રૂપ છે, વળી જે સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર વડે સ્વરૂપના માધનથી માધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના અભ્યાસમય ચિરતા છે તે શબ્દનય ચિરતા બાંધુવી, તેમજ ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનમા સ્વરૂપધારાની પરિણતિરૂપ ચિરતા સમભિરૂદ નય રૂપ છે, અને જે ક્ષાયિક દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, વીર્ય, મુખ આદિમા અભગપણે રહેનારી તે એકમુત ચિરતા છે

વિભાવમા પણ તત્ત્વનિક્ષેપોની સર્વનય રૂપ ચિરતા ગણી છે, તથાપિ અર્હિ પરમાનંદના સચ્ચના લોગરૂપ સિદ્ધત્વનું કારણ સ્વભાવચિરતા છે તેનો અવસર હોવાથી તેનુંજ વ્યાખ્યાન થાય છે આ જીવ અનાદિ કાળથી અશુદ્ધતામા મમ છે અને સ્વરૂપ મુખ પામ્યો ન હોવાથી હન્દ્રિય-મુખોની હરહાથી ચંદ્રગ ચિત્તવાળો છે તેને કંગણા કરી શુરુ કહે છે - હો! વત્સ, અચળ અત કણવાળો તું આમ તેમ લમીને, એકને તજતો અને બીજાને લેતો, અતિ દીન બની કેમ ખેદ

ખિન્ન થાય છે? અપ્રાપ્તિથી મીન, પ્રાપ્તિથી અનૃસ રહેનો હોવાથી પર ભાવના ખેદજ થાય, મુખ બુદ્ધિથી અહાયેલા પદાર્થો પોતેજ મુખરૂપ નહિ હોવાથી પ્રાપ્ત થાય તો પણ મુખ થતું નથી તેથી તેમા પ્રવૃત્તિ કરવી ખેદનું કારણ જ છે હે ! વત્સ, પોતાની પાને જ આત્મામા જ લેહરલય, અલેહરલયની એકતારૂપ તારી સ્થિરતા સ્વગુણની સંપત્તિના ભાગનરૂપ નિધિને જાતાવશે ભાન કરાવશે તેથી અનાદિ કાળથી વિષયના આદરૂપ ચંદ્રગતા તથાને જ્ઞાન આદિ અનત શુભરૂપ શુદ્ધ આત્મામા સ્થિતતા કર. ૧

જ્ઞાનબુદ્ધ્ય મિત્રિયેન, લોમમિત્તોમકૂર્ચકૈ ।

મામ્લદ્રવ્યાદિવાસ્વયા-કિતિમત્ત્વા સ્થિરો મત્ત ॥ ૨ ॥

ભાષ્યાર્થ — જ્ઞાનરૂપ દ્વધ અસ્થિરપણારૂપ પાટા પદાર્થથી લોભના વિકારરૂપ કૂચા થઈને વિલુપ્ત, જગડી બધ એમ બાળીને સ્થિર થા, એવો શિષ્યને ઉપદેશ છે

અનુવાદ —

ખગશ સમ અસ્થિરતા, કૂચા લોભ વિકાર,

જગડે રૂઢ જ્ઞાન-દ્વધ, સમજ સ્થિરતા ધાર. ૨

જ્ઞાનમંજરી — લોભના વિકારરૂપ કૂચા, પાણી થઈને અસ્થિરતાથી જ્ઞાનરૂપ દ્વધ જગડી બધ લોભ એટલે લોભ પતારૂપ પરિણામ, ઈચ્છા = મૂર્છા = ગૃહિ = આકાંક્ષા ઇત્યાદિ લોભની અવસ્થાઓ છે તે પરભાવની અભિવાધારૂપ અશુદ્ધ પરિણામ છે, તે ઉપ કૂચા પાણી થઈ જતા, આત્મજ્ઞાનમા તન્મયતારૂપ દ્વધ વિલુપ્તી બધ, નાશ પામે લોભ પરિણામ આત્મસ્વરૂપના અનુભવનો નાશ કરવામા કારણભૂત છે શાની

પેઠે ? ખાન પદાર્થ આદિની પેઠે જેમ ખાટા પદાર્થથી દૂધ ફાળી જાય છે, તેમ લોભ પરિણતિથી આત્મસ્વરૂપનું મુખ નાશ પામે છે. લોભ પરિણામ એટલે પરભાવને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રૂપ પરિણામ, આત્મગુણના અનુભવનો નાશ કરનાર કારણ છે, એમ જ્ઞાતીને પોતાનું સ્વરૂપ અખાડ આનંદ રૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, વર્ણરહિત, ગંધરહિત, રસરહિત, સ્પર્શરહિત આત્મામા શ્રદ્ધા, જીન રમણતાથી સ્થિર થા ર

અભિરે દૃઢયે ચિત્રા યાગનેત્રાઽઽકારગોપના ।

પુષ્પલ્યા હવ કલ્યાણ-કારિણી ન પ્રકીર્તિતા ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — અસ્થિર ચિત્ત સર્વત્ર ફરતું હતા વિચિત્ર પ્રકારે વચન, આખ, વેષ આદિ આકૃતિને માથવે, ગુપ્ત રાખે, તે અસતી સ્ત્રીની પેઠે કલ્યાણકારી ગણેલ નથી હૃદય સ્થિર કર્યા વિના અનેક ક્રિયા કપટરૂપ કરે તેથી અર્થ-સિદ્ધિ કોઈ રીતે ન થાય, તેથી કંઈ મફળતા નથી, એ ભાષાર્થ છે

અનુવાદ —

વચન, નયન વશ વેષથી, અસ્થિર મન આચાર,

અસતી સ્ત્રી સમ તે નહીં, આત્મહિત કરનાર ઠ

જ્ઞાનમેઝરી — પંજાવની ઇચ્છાવાળા મન સહિત, અનેક પ્રકારે વચન, નયન આદિ વેષ સાચવવા રૂપ દ્રવ્ય ક્રિયા તે અસતી સ્ત્રીની પેઠે હિતકારી માની નથી જ્ઞેનોની દ્રવ્ય ક્રિયા ભાવ ધર્મયુક્ત કે ભાવની અભિવાધાવાળી જ વખણાવવા લાયક છે પરંતુ ભાવ ધર્મ હિત તો બિવાડીના નયમ સમાન છે (ઉદર ન દેખે ત્યાસુધી ગુપ્તગુપ્ત છૂપાઈ રહે તેમ) તેમ આત્માર્થ કરાવી, કેટલાકની દ્રવ્ય ક્રિયા પર

પરાએ ધર્મ પાળવાના કારણરૂપે થાય છે, પણ તે દેવાદિ કના સુખ કે આ લોકના યશની અભિલાષાથી સ્થિત હોય તેમની જ પત્તુ લોકસજ્જાએ પ્રવર્તનારની દ્રવ્ય ક્રિયા ધર્મ પાળવાનું કારણ પણ થતી નથી તેથી તત્ત્વસ્વરૂપની સન્મુખ બની મનને આત્મધર્મમા લીન કરી ચિત્તની નિયંત્રતા સહિત સ્થિતિ સાધવા યોગ છે ૩

અતર્ગત મહાશત્યમર્મ્યયેવદિનોદ્ધતતમ્ ।

વિચીર્યસ્ય જો દોષસ્તદાગુણમયચ્છત્ત ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ.—અસ્થિરપણારૂપ હૃદયમા રહેલું શય (સાદ-શામ-કટિ) જે કાઠી નાખ્યા વિના ક્રિયારૂપ ઓસડ શુભ ન કરે તો તેમા ઓમડનો શું દોષ છે ? શય અદર હોય તો ઔપધ શુભ ન કરે, તેમા ઔપધનો વાક નથી માટે શય કાઠલુ

અનુનાદ —

અતરમા અસ્થિરતા, કાટા સમ સાલે,
તે કાઠ્યા વલુ શુ ક્રિયા- ઔપધ શુભ આલે ?

જ્ઞાનમજ્જરી —પરલાવને અનુસરવારૂપ, પરલાવ પ્રત્યે વળેલી ચેતના અને વીર્યની પરિણતિરૂપ અસ્થિરતા એ અદર ભાગી રહેલા મોટા કાટા સમાન છે તેથી આત્મપરિણતિ સ્વસ્વમાર્થ નહિ કરતા પરલાવ પ્રત્યે પ્રવર્તે તે ચપળતા, અસ્થિરતા જે ન રોકાય તો ક્રિયારૂપી ઔપધનો શું દોષ કાઢવો ? કઈ દોષ નથી નિજ આત્મ સ્વલાવને પ્રગટ કરવા રૂપ શુભ, ક્રિયારૂપ ઔપધ કયાથી કરે ? કેમકે અદર ગાન્ય

હોય તો ક્રિયા એટલે વૃત્તિરૂપ, ઔરધયો રોગ દૂર થતો નથી અથવા ભાગ્યપરિણતિ તે આત્મશુણ્વની શુદ્ધિરૂપ શુભ (લાભ-ફાયદો) થતો નથી માટે પરને અનુસરવારૂપ, પરનું કર્તાપણું, પરમા વ્યાપકપણું એ રૂપ અભ્યનર શન્ય દૂર કરવા યોગ્ય ॥ ૪

સ્થિરતા યાજ્ઞમન કાર્યૈર્યશમઙ્ગાઙ્ગિતા ગતા ।

યોગિન સમશીલાસ્તે પ્રામેયરણ્યે દિવાનિદિ ॥' ॥

ભાષાર્થ - જેમની સ્થિરતા ગત, વચન અને કાયાએ કરીને બંદનગંધની પેઠે એકીભાવને પ્રાપ્ત થઈ છે તે યોગી જોને ગામ કે જંગલ અને રાત્રિ કે દિવસ સરખા છે, સર્વથા તેમને સમ સ્વભાવતા હોય છે, સ્વોકોમા છે તે 'ચ' શબ્દ અધ્યાહાર છે, 'અઅને' શબ્દ બહારથી લેવો

અનુવા -

સ્થિરતા તન, મન, વચનથી, તન્મય મમતા યોગ, ' તો જન, વન, દિન, રાત તે યોગીને મમ લોગ પ

જ્ઞાનમંજરી - જે હવેના મન, વચન અને કાય યોગીથી, આત્મશુણ્વનો નિર્ધાર, જ્ઞાન અને રમણતાની એકતારૂપ સ્થિરતા તન્મયતાને પામી છે, તે યોગીઓ, સુનીશ્વરો મમ સ્વભાવતા હોય છે, સ્વદ્રવ્ય, સ્વએત્ર, સ્વકાળ, સ્વભાવરૂપ સ્વ આત્માથી ભિન્ન પર દ્રવ્યમા પરપણા રૂપ સમભાવથી ભરે છે તેથી સ્વઆત્માથી અન્ય સર્વ ભિન્ન છે એવું સમપેલું જેમને થયું છે, તેમને જનસમૂહ રૂપ ગામ કે નિર્જન જંગલ સરખા છે, એવે હૃદ, અનિદ્રપણાનો અભાવ છે, દિવસ કે રાત્રિ પણ

માટે સંકૃપવિકલ્પરૂપ અચળ પરિણતિ તથાને, દ્રવ્ય અને ભાવથી હિમા, અમલ્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિમહરૂપ આમલો વિના પણ આવે તેમ છે જે આત્મસમાધિમા રમણતા કરે છે, સ્વસ્વભાવમા નિયત છે તેને આસ્રનો કયાથી હોય? કારણ કે પોતાના ધર્મનું (સ્વભાવનું) કર્તાપણું, યથાર્થ જ્ઞાન સ્વરૂપનું શ્રદ્ધવાપણું, પોતાના શુભનું લોકતાપણું અને સ્વસ્વ ભાવનું રક્ષકપણું (નિષ્ણવાપણું) જે જીવના પરિણામમા વર્તે તેને આમલ ન હોય એ અભાવોની પગ ભાવરૂપે પરિણતિ જે જીવને હોય છે, તેમને આમલો હોય છે, સ્વરૂપની ભ્રાંતિજ દોષ છે પરના કર્તારૂપે પોતાની પરિણતિએને પરિણમાવે છે પરંતુ ત્યારે તેને સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, પોતાના કાર્ય અને ગરણનો નિર્ણય થાય છે, ત્યારે તે પોતાની પરિણતિએને પરના કર્તાપણે પ્રવર્તાવતો નથી, પણ સ્વધર્મ કારણમાજ તેમને પ્રવર્તાવે છે સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન નથી તેના છ કારકરૂપ ચક્ર પણ પરના કર્તાપણા આદિરૂપ પ્રવર્તનવડે અગુહ્ય થયેલ હોય છે ત્યારે એને સ્વ અને પગના વિવેક વડે 'હું તે હું' અને 'પર તે પર', 'હું પરનો કર્તા લોકતા નથી' એવું ભેદ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સ્વકારકચક્રને સ્વકાર્ય આધવામા વાપરે છે, આત્મા, આત્માને, આત્માવડે, આત્માથ, આત્મામાથી, આત્મામા પ્રવર્તાવે છે, એ સ્વરૂપે, એ પ્રકારે સ્વરૂપ પરિણમેલાને આસ્રવ થનો નથી ૬

उदीरयिष्यमि स्वात्तादस्यैर्यपवन यदि ।

समाधिधममग्रस्य घटा विघटयिष्यमि ॥ ७ ॥

ભાષાર્થ — અસ્થિરતારૂપ પવનને જે છુ ચિત્તમાથી

પ્રવર્તાવીશ, ગ્રેરીશ તો સમાધિરૂપ ધર્મની એણે, વાદગાની
ઘટાને પવન વિખેરી નાખે તેમ, છિત્ત સિત્ત કરી દર્શાવીશ
'ધર્મમેધ' નામે પાત્ર-૪૬ (યોગ) યામ્યમા 'અમમ્મહાત સમાધિ'
કહી છે, તેની ઘટાને વિખેરીશ એટલે અપવર્તુ કેવળજ્ઞાન તું
વિખેરી નાખશે

અનુવાદ —

જે અચ્ચરના વાયુ તું, મનમાથી ગ્રેરીશ,
તો સમાધિધર્મરૂપ, વાદગ દ્વં કરીશ ૭

જ્ઞાનમેજી — અતઃ કરણમાથી અસ્થિરતારૂપ પવન જે
તું પ્રવર્તાવશે, તો સમાધિની એટલે સ્વરૂપને મારે નિધાન્તિ
રૂપ ધર્મમેધની ઘટાને તું દૂર કરશે અસ્થિરની સમાધિને
નાશ થાય છે, તેથી આત્મધર્મ વિષે નિચરના કરવા ચોખ્ખું છે ૭

ચારિત્ર સ્થિરતારૂપમત મિદેશવીચયત ।

યતના યતયો વદયમસ્યા વય પ્રમિદયે ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — જાનિય યોગચ્ચિન્તા રૂપ છે, મારે સિદ્ધિ મા
પણ કહ્યું છે, કેમકે તેને સર્વ પ્રદેશે ચ્ચિન્તા છે, સિદ્ધિ તે સિદ્ધિ છે,
પણ સિદ્ધિ મા જાનિય નિપદ્યુ છે, તે ક્રિયારૂપ જ હોય પતિએ,
જે ચ્ચિરતાનીજ પ્રકૃષ્ટ સિદ્ધિને અર્થે અવશ્ય લેખ કરેા જે
ભાવ સિદ્ધિ મા હોય તેને અનિશ્ચય શુણ્ઠ હોવાય, એવી ચ્ચિરતા
છે તેમા, મર્વ પ્રકારે તેની મિદિ કરવી.

અનુવાદ —

ચ્ચિરતારૂપ ચારિત્ર તો, મિદોને પણ હોય,
૮! મુનિવર, તે માધવા, નાધન કરજો મોય ૮

જ્ઞાનમંજરી - સકલ કર્મરૂપ મલયથી મુક્ત થયેલ સિદ્ધોમા
 પશુ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર દોષ છે, તે કારણે સ્થિરતા માધવા
 યોગ્ય છે પાત્રમા અગમા (અગવતી મૂળમા) મિદ્ધાને ચારિત્રનો
 અભાવ જોયો છે તે ક્રિયાની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર સમજવું પરંતુ
 સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર તો વસ્તુ સ્વભાવરૂપ આત્માનો ધર્મ
 હોવાથી ત્યાં છેજ, 'મજ્ઞાપના' (૫ પાણી), 'તત્પાર્થ', 'વિશેષ
 આવશ્યક' આદિ શાસ્ત્રોમા અપદ જણાવેલું હોવાથી, આવરણના
 અભાવે અવરાયેલા શુભ પ્રગટ થના હોવાથી, ચારિત્રમોહ જેનો
 દુષ્ટો છે તેને ચારિત્ર પ્રગટ થવું હોવાથી સિદ્ધોને પણ સ્થિ
 રતારૂપ ચારિત્ર દોષ છે તેથી પ્રથમ સમ્યક્ દર્શન વડે શ્રદ્ધાની
 સ્થિરતા કરીને, સમ્યક્જ્ઞાનસ્વરૂપ, વિદ્યાન્તિસ્વરૂપ, એકાગ્રતારૂપ
 સ્થિરતા કરીને, મમસ્ત શુભ પર્યાયોની ન્યકાર્યમા પ્રવૃત્તિરૂપ
 સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને, સાધક સમસ્ત આત્માની પરિણતિથી
 નિ સગરૂપ પરમ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી સમન્ન થપગતા
 શક્તિને યોગની સ્થિરતા કરી ઉપયોગની સ્થિરતાથી સ્વરૂપનું
 કર્તાપણું, ન્યરૂપમા રમણતા, સ્વરૂપનું બોક્તાપણું-એ રૂપ
 સ્થિરતા માધના યોગ્ય છે માટે સ્થિરતા સાધવા પ્રયત્ન કર્તવ્ય
 છે, એવો ઉપદેશ છે ૮

૪ મોહત્યાગાદિક

અહ મમેતિ મજ્ઞોઽય, મોહસ્ય જગદ્વા પ્યદત ।

અયમેવ હિ - અપૂર્વ, પ્રતિમજ્ઞોઽપિ મોહજિત્વ ॥ ૧ ॥

બાપાર્થ — 'અહ મમ' "હું ને મારું" આ આર અમ
 નો મહામોહ રાખ્યો મન સર્વને આળા લોકરૂપ સમારમા

પરિબ્રમણ કરાવનાર છે, તે જગતમા મર્વને આધના કગનાર છે, એજ મત્ર નકાર પૂર્વક બોલીએ તો 'નાહં મમ' 'હું નહિ, માફ નહિ' એવો મોહને જિતનાર પ્રતિમત્ર (મોહનો વિરોધી મત્ર) પણ થાય છે, ચારિત્ર ધર્મ ગજ 'હું નહિ, માફ નહિ' એ મત્ર જાપ કર્ષ લગ્ય પ્રાણીના મોહનો નાશ કરે છે

અનુવાદ —

'હું, માફ એ મોહ મત્ર, કરે જગતને અધ,
'નહિ હું, નહિ માફ કરું,' મોહવિજય પ્રતિમત્ર ૧

જ્ઞાનમજ્જી — મોહત્યાગથી સ્થિરતા થાય છે, મોહના ઉદયથી આત્માના પરિણામ વચળા થાય છે, અને મોહનો ઉદય, નિર્ધારરૂપ મધ્યદર્શન અને સ્વરૂપરમણ ચારિત્રને રોક નાગ છે એતના અને વીર્યઆદિના કાયોપશમવાળો છવ વિપ-ર્યાસ (વિપરીતપણુ, અવિદ્યા), પગ—રમણ અને ક્રોધાદિથી તપી જવાપણું વગેરેરૂપે પરિણમે છે, તેથી અપગતા થાય છે, મોહના ઉદયને નિવારવાથી સ્થિરતા થાય છે, તેથી મોહના ત્યાગ લવે અદ્યક કહે છે

નામ અને સ્થાપના મોહ મુગમ છે દ્રવ્યથી મદિરા પાન આદિથી થતો મોહ તે મૃદતારૂપ પરિણામ છે, દ્રવ્યને કારણે મોહ તે ધન કે સ્વજનના વિયોગને લીધે થતો મોહ, દ્રવ્યમા મોહ તે શરીર, પરિમહ આદિમા થાય તે, દ્રવ્યરૂપ મોહ તે ગધર્વાદિના મોહક ગીતાદિમા થાય તે, વાક્યોમા ઉપ યોગરહિતને એટલે મોહના સ્વરૂપને ગામથી બાણ્યા છતા તેમા ઉપયોગ ન હોય તેને આગમથી દ્રવ્યમોહ અને નો આગમથી ગગની પેઠે (મોહનીય કર્મના પુજાવદ્રવ્યને

દ્રવ્યમોહ કહેવાય, મોહના નિમિત્તભૂત ઉપયોગરહિત જડ પરમાણુના જથ્થાને દ્રવ્યમોહ કહેવો) ભાવથી મોહ - અપ્રશન્ત તો સમન્ત પાપસ્થાનના કારણ પર દ્રવ્યોમા મોહ તે અપ્રશન્ત ભાનમોહ, તેવીજ રીતે કુદેવ, કુચુરુ, કુધર્મમા મોહ તે અપ્રશન્ત ભાન મોહ છે, પ્રશન્ત તે મોક્ષમાર્ગમા, સમ્યક્ દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્ર તપના કારણો, સુદેવ, સુચુરુ આદિમા મોહ તે પ્રશન્તભાવ મોહ છે તેમા મોહનો ત્યાગ એટલે મોહ મૂકી દેવો તે, ભિન્ન કરવો તે અર્થિ અપ્રશન્ત મોહ સર્વથા તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે અશુદ્ધપણાનું તે કારણ છે, તત્ત્વપ્રાપ્તિમા પ્રશસ્તમોહ અસાધારણ કારણ હોવાથી પૂર્ણતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા પ્રશસ્ત મોહરૂપ સાધન આરાધતા છતાં (નિર્મોહીપણ ઉપાદેય માની) તે (પ્રશસ્તમોહ) અનુપાદેય છે એવો લક્ષ રાખવો, (સાધનને સાધ્ય ન માનવું,) શ્રદ્ધા વડે પ્રશસ્તમોહને વિભાવ ભાવ ધારવો જોકે તે (પ્રશસ્ત ભાવ મોહ, ભક્તિ આદિ) પરા વૃત્તિ છે, (ઉત્કૃષ્ટ શુભભાવ, ઉત્તમ ભાવ છે), તથાપિ અશુદ્ધ પરિણતિ છે તેથી સાધ્ય રૂપે તો સર્વમોહનો, પરિત્યાગજ માનવા યોગ્ય છે, શ્રદ્ધામા રાખવા યોગ્ય છે પહેલા ચાર નયે કર્મવર્ગણાના પુદ્ગલોમા, તેના યોગે તેમને પ્રહવાની પ્રવૃત્તિ સહિત સકંપમા બધાવાના કર્મપુદ્ગલોમા, સત્તામા રહેલા, પ્રેરણાથી ઉદીરણમા આવેલા, ઉદયમા આવેલા પુદ્ગલોમા, અશુદ્ધ વિભાવ પરિણામરૂપ મોહના કારણોમા મોહપણ ગણાય છે, શબ્દઆદિ ત્રણનયે મોહરૂપે પરિણમેના પ્રશન્ત, અપ્રશન્તરૂપ મિથ્યાત્વ અને અન્યમરૂપ ચેતનાના પરિણામોમા, મોહપણ મનાય છે તેથી આત્માને નવા કર્મ બધાવામા કારણરૂપ મોહ પરિણામ છે,

મોહથીજ જગત બંધાયું છે, મોહથી મૂઢ થયેલાજ મંમારમા ભમે છે કારણકે જ્ઞાનાદિ ગુણોના સુખને શોકનાર અને અનત છવોએ અનંતવાર ભોગવીને છાડી મૂકેલા જડ, નહિ ચઢવા યોગ્ય ગમતા અણગમતા પુફગલો લેવા—ન લેવા એવા વિકલ્પ મોહથી થાય છે તેથી પુફગવમા આસક્ત, મોહપરિણામથી પુફગવને અનુભવનાર સ્વરૂપના જ્ઞાનરહિત આ મુગ્ધ છવ પરિ બ્રમણ કરે છે માટે મોહનો ત્યાગ હિતકારી છે કહ્યું છે કે—

બાયા નાણસહાયી, સદસણસીનો વિસુદ્ધસુહરુથો ।

સો સસારે મમરં, યસો દોસો રુ મોહવસ ॥ ૧ ॥

જો કે અમુક્તિ અકત્તા અસગ નિમ્મલ સહાયપરિણામી ।

સો કમ્મકયયયદ્ધો વીણો સો મોહવસગત ॥ ૨ ॥

હી દુક્કલ માયમવ, મોહમપાણમેવ ધસેરં ।

જસ્સુદયે ણિયમાય સુદ સમ્પપિ મો સરરં ॥ ૩ ॥

અર્થ —જ્ઞાન સ્વભાવવાળો, સમ્યક્દર્શન અને આશિત્ર વાળો અને વિશુદ્ધ (કર્મફળ રહિત—આત્મિક) સુખસ્વરૂપ એવો આત્મા સંસારમા ભમે છે, તે દોષ ખરેખર મોહનો છે ૧

અમૂર્તિક (અરૂપી), અકર્તા, અસગ, નિર્ભજ અને સ્વભાવપરિણામી એવો જે આત્મા તે કર્મરૂપી બખ્તરમા બંધાયે, હીન થઈ મોહને વશ થઈ (હાથીની પેઠે) ખાડામા પડ્યો છે ૨

આત્મામાથી ઉત્પન્ન થયેલો મોહ આત્માનો જ નાશ કરે છે એજ દુ ખ છે, જેના (મોહના) ઉદયમા પોતાના સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવનું સ્મરણ પણ થતું નથી, એજ દુ ખ છે ૩

આ પ્રકારે મોહનો વિસ્તાર બાણી તે તજવા ચોગ્ય છે આત્માના અશુદ્ધ પરિણામરૂપ મોહને ઉપચારથી મોહરાજા કહી 'મહં મમ' એવો તેનો મંત્ર જગતના જીવોને આધળા કરનાર, જ્ઞાનચતુને રોકનાર કહ્યો છે 'મહ' એટલે અવ્યવસ્થા અને ખૂલી જવો, સ્વભાવથી બ્રહ્મ થવું, ઉન્નતતા, આકર્ષણ, પરભાવ કરવામાં કર્તાવ્યુપાનો અહિકાર તે મહ પોતાના દ્વંદ્વથી ભિન્ન જીવ-પુણ્ય આદિમાં 'આ મારૂં' એવા પરિણામને 'મમ' કહે છે 'અહમમ' રૂપ પરિણતિથી જોટલું બધું પર છે તે પોતાનું કયું, આ મોહથી થયેલો અશુદ્ધ ભાવ છે અને તે મોહને પ્રગટ કરનાર છે, શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપી અજનથી નહિત જીવોને તે સ્વરૂપનું અવલોકન કરવાની શક્તિનો નાશ કરનાર છે

ખરેખર તેજ મંત્ર નકારપૂર્વક એટલે 'મ મહ મમ' 'હું નહિ અને મારૂં નહિ' એ રૂપ પ્રતિમંત્ર-વિપરીત મંત્ર મોહને જીતી લે છે પરભાવરૂપે હું નથી અને એ પર ભાવ મારા નથી પરને પોતાનું માનવું તે જાતિ છે હવે યથાર્થ મહાર્થનું જ્ઞાન થવાથી હું પરનો સ્વામી નથી, પર ભાવો મારા નથી વગી કહ્યું છે કે —

एगोह नस्मि मे कोह नाहमन्नस्म कस्मचि ।

एव अदीणमणसो अप्पाणमणुसाम्ह ॥ १ ॥

एगो मे स्मासओ अप्पा नाणदसणसज्जुओ ।

संसा मे बाहिरा भावा सब्बेसजोगलक्खणा ॥ २ ॥

सजोगमूला जीनेण, पप्ता दुक्खपरपर ।

मग्धा सजोगसग्घ, सब्ब तिषिहेण वोस्मिरे ॥ ३ ॥

અર્થ — હું એ (એકલો) છું મારૂં કોઈ નથી, બીજા

કોઈનો હું નથી, એ પ્રકારે દીનતા-રહિત મનવાળો આત્માને ઉપદેશે, આત્મામાં વર્તાવે ૧

મારો આત્મા એક(લો) છે, શાશ્વત છે, જ્ઞાન દર્શન સહિત છે, બાકીના બીજા પદાર્થો મારાથી ભિન્ન (બાહ્ય) છે, સર્વે સયોગરૂપે જોળખાય છે ૨

જીવને દુ ખનો પ્રવાહ પ્રાપ્ત થતો રહ્યો તેનું મૂળ કારણ સયોગ છે તેથી મર્વ મયોગો સંગ્રહ મન, વચન કાયા રૂપ ત્રણે પ્રકારે તણુ છું ૩

એમ લાવના કરીને આઠ દ્રવ્ય કર્મ, તન, ધન અને સ્વજનને ભિન્ન માનતા, અલાવમા તન્મયતા કરવાથી, મોહ જય થાય છે માટે અભલાવ, મમત્વલાવનો ત્યાગ ઈષ્ટ છે ૧

શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહ શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ।

નાયોઽહ ન મમાયે ચેત્યદો મોહાત્મમુત્યજમ ॥ ૧ ॥

બાપાર્થ — શુદ્ધ નિજ સત્તા વ્યવસ્થિત આત્મદ્રવ્યજન હું છું વિલાવથી અશુદ્ધ નથી કહ્યું છે કે —

“મગ્ગણગુણઠાણે હિ ય, ચતુર્દસ ય દૃષ્ટિનિ સહ અમુદ્ગણયા ।
વિગ્નેયા મસારી, સચ્ચે સુદા હ સુદગણયા ॥”

અર્થ — માર્ગજ્ઞા અને ગુણસ્થાનકે અશુદ્ધનયથી, જીવને ચૌદ ચૌદ હોય છે, એમ મસારી જીવો જાણવા, શુદ્ધનયથી સર્વ જીવો શુદ્ધ છે શુદ્ધ કેવળ જ્ઞાનજ મારો ગુણ છે બીજો હું નથી, ધર્માગ્નિગાયાદિ પાત્ર દ્રવ્ય મારા નથી, એવું ધ્યાવણુ તે મોહ હણવાનું આકરૂ શસ્ત્ર છે

અનુનાદ —

શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ હું, શુદ્ધ જ્ઞાન ગુણ મુજ,
ના હું અન્ય, ન અન્ય મુજ, એ મોહાન્ત અતુચ્છ ૨

જ્ઞાનમંત્રી — નિર્મળ, મકળ પુદ્ગલના સયોગ સળધથી નહિત, જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્ર વીર્ય-અવ્યાખ્યાધ મુખ, અમૂર્તઆદિ અનન ગુણપર્યાયમય અને નિત્ય આદિ અનત સ્વભાવમય, અસંખ્ય પ્રદેશી, અવભાવ પરિણામી, સ્વરૂપનું કર્તાપણું, લોકતાપણું આદિ ધર્મો સહિત શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યજ હું છું અનત સ્યાદ્વાદ સ્વસત્તાના પ્રગટપણાના રસિયા, નિરંતર જ્ઞાનદથી પૂર્ણ, પરમાત્મા, પરમ જ્યોતિર્રૂપ હું છું નિરાવરણ, સૂર્ય ચંદ્રઆદિની મહદ વિના પ્રકાશરૂપ, એક સમયે, ત્રણે કાળના અને ત્રણે લોકમાના સર્વ દ્રવ્ય પથોથોના ઉપાદ વ્યય દ્રોવ્યને જાણનાર (કેવલ) જ્ઞાન મારો ગુણ છે કર્તા જ્ઞાનનો છું, માફ કાર્ય જ્ઞાન છે, જ્ઞાન સાધનવાળો છું, જ્ઞાનદાન લેનાર પાત્ર પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, જ્ઞાનમાથી જાણનારો છું, જ્ઞાનના આધારવાળો છું, જ્ઞાન એજ માફ સ્વરૂપ છે એમ જાણનાર, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ પોતાનાથી અન્ય છે, બીજા છડો, જીવ પુદ્ગલના સયોગથી થયેલા પરિણામ સર્વ અન્ય છે, તે હું નથી, એ પૂરોજી જાનો મારાથી ભિન્ન છે કારણ કે મારા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારેથી ભિન્ન છે જે વ્યાપ્ત-વ્યાપક ભાવથી ભિન્ન હોય તે મારા ન હોય જે અસંખ્ય પ્રદેશે, સ્વક્ષેત્રે અલેદપણે અપર્યાયરૂપ પરિણામ છે તે મારા છે સ્વસ્વરૂપ પોતાપણું, પરમા પરપણાના પરિણામ-આવા લેદ વિજ્ઞાનના લેદથી મોહનો દાય થાય છે, તેથી તેને મોહને છેદનાર હથિયાર ઠહું છે માટે સર્વ પરભાવથી ભિન્નપણું કરવા યોગ્ય છે તેથીજ નિર્વંશો તને છે આસવને, લગ્ને છે ગુરુચરણોને, વને છે વનોમા, ઉઠાસીન રહે છે કર્મના ઉદય વખતે, અવયાસ

કરે છે આગમોનો (ચાસોનો), અનાદિકાળનો પરભાવ દેહવા માટે પ્રયત્ન હોય છે ઉત્તમ જનોનો ૨

યો ન મુહ્યતિ રમેષુ માવેષ્વાદાયિકાવિષુ।

આષાશમિત પદ્મન નાઽસ્મૈ પાપેન લિપ્યતે ॥ ૩

ભાષાર્થ —ઔદયિક આદિ એટલે પાત્ર પ્રકારના કર્મોદય, ક્ષયોપશમઆદિ ભાવ પ્રમગે જે સ્વભાવથી ચલિત ન થાય, રાગ, દ્વેષ, મોહથી મુગ્ધાય નહિ, તેને, જેમ આકાશ ક્યરાથી લેપાય નહિ તેમ, પાપ બધાય નહિ કામલોગ આદિ નિમિત્તમાત્રથી કર્મ બધ નથી, પણ મોહમા (પ્રત્યે) મોહ આવે છે (મોહમા મીઠાશ આવે છે) તેથી કર્મબંધ છે કહ્યું છે કે-ઉત્તરાધ્યાનમા —

જા કામભોગા સમય ઉચિતિ, જા યા વિભોગા વિગદ્ ઉચિતિ ।
જો તત્પડ સે જ પરિગદે ય, સમો જ જો તેસુ ધીમરાગો ॥

ભાવાર્થ —કામલોગો આત્મા પાને આવના નથી, વળી તે લોગો વિકાગ કરતા પણ નથી, પણ જે તેમા તત્પર (તન્મય-આકર્ષિત) બને છે, તેજ મૂર્છા (મોહ) કરે છે, મહત્ત્વ કરે છે, તેમા જે સમભાવ ધારણ ધરે છે તેને રાગ યતો નથી, તે વીનરાગ છે

અનુનાદ —

ઉદયાદિ ભાવો તકે, તન્મય થઈ ન મુગ્ધાય
તો નભવત્ નિબ્ધંક તે, પાપે ના લેપાય ૩

જ્ઞાનમજ્જડી —જે તત્ત્વવિદ્યાગ્રી જીવ, અશુદ્ધ પુ
ણામિક ભાવથી પરભાવ પ્રત્યે પ્રવર્તના ક્ષયોપશમમા કે

અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ કર્મફળમા-આત્માની સાથે એક દેશમા રહેવા કર્મો કે કર્મ ફળોમા મોહ પામતા નથી, તન્મય થતા નથી એટલે ભેન્ડાનરૂપ વિવેકથી પર સંયોગ તજે છે, અવશ્યકર્મના ઉદયમા અવ્યાપક રહે છે, તે પાપથી એટલે કર્મથી બાધાના નથી જેમ આકાશમા રહેવા કચગથી આકાશને લેપ થઈ જાતો નથી, કેમકે આકાશરૂપ કચરો થઈ જતો નથી, તેમજ શમ, મંદેગ નિર્વેદ, વડે જોયું પરલાવને રોકેલ છે તે અવશ્ય લોગ વવા યોગ્ય કર્મના ફળરૂપ ઉદય લોગવતા છતાં તેમા તન્મય પણે વ્યાપી જતો નહિ હોવાથી, નિલપ રહે છે, કારણકે તે પૂર્વકર્મની નિર્જગ રૂપ કાર્ય કરે છે, પોતાના પરિણામોને કર્મના ઉદયથી બિનપણે સાચી રાખવાથી તેને પગલાવોનું કર્તાપણું નથી 'અધ્યાત્મબિંદુ'મા કહ્યું છે —

સ્વાત્મેન સ્વ પરમપિ પરત્વેન જાતન્ સમસ્તા-૬
 સ્વદ્રવ્યેભ્યો વિરમણમિતિ ચચિન્મયત્વ પ્રવક્ત્ર ।
 સ્વાત્મ-યેવાભિરતિમુપનયન્ સ્વાત્મશીલો સ્વદર્શી-
 ત્યેય કર્તા કથમપિ મયેત્ કર્મણો નૈવ જીવ ॥૧॥
 ન કામમોગા સમય ઉવેતિ
 નયાધિ મોગા વિગર્હિ ઉવેતિ ।
 જે તપ્પ્રમોમી અ પરિગ્રહી અ
 સો તેસુ મોહા વિગર્હ ઉવેર્ ॥

અર્થ.-આત્માપણે પોતાને અને પરપણે પરને જાણુતા, સર્વ અન્ય દ્રવ્યથી વિરામ પમાય છે એટલે ચૈતન્યપણાને પ્રાપ્ત થયેલા, પોતાના આત્મામાજ રમણુતા કરતા, નિજ આત્મ સ્વભાવવાન, આત્મદર્શી, આ આત્મા કર્મનેા કર્તા કોઈ રીતે માય નહિ ૧

કામસોગો આત્માની પામે આવતા નથી, તેમજ સોગો કંઈ વિકાર કરતા નથી, જે તેનાથી દોષવાળો થાય છે, તેને ચંદણ કરે છે, તે તે સોગોમા મોહથી વિકાર પામે છે ૨

એ પ્રકારે પર દ્રવ્યથી પ્રગત્ર નથી થતો તે આત્મા મુકાય છે, માટેજ સર્વસગનો ત્યાગ કર્યો છે કારણકે અસગ મુકાય અને નિમિત્તે મુકાય, મોહનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છનાર ધન, સ્વર્ગ, સ્ત્રી, સોગન આદિને મોહના નિમિત્ત જાણી તજે છે, કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ થાય છે એમ પદા થોના આશયથી થતી પરિણતિરૂપ ભાવઆત્મવને રોકવારૂપ મયમ છે, તેની રક્ષા અને વૃદ્ધિ માટે આત્મવનો ત્યાગ મુનિઓને હિતકાંક્ષી છે ભાવના — પરભાવ અસોગ્ય છે, અમાદ્ય છે એમ જોણે અગીકાર કર્યું તે તેમા કેમ રમે? ૩

પદ્યબ્રવ પરદ્રવ્ય-નાટક પ્રતિપાટકમ ।

મયસમપુરસ્કોડયિ, નામૂદ પરિવિચતિ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — અનાદિ અનત કર્મપરિણામ-ગજાની ગજા-ધાની અરૂપ ભવચક્ર નામના નગરમા રહેતા છતાં પણ, એકેન્દ્રિય આદિ ચહેરાની દરેક ચેરીએ જન્મ, જરા, મરણાદિરૂપ પુણ્યજન દ્રવ્યનું નાટક જોતા મોહરહિત પુરૂષ ખેદ પામે નહિ, 'મિત્રતિ જામ્યે જ્ઞદા ન મૌર્ચ્ય સ્ત્રે' ઇત્યાદિ પાઠને પરમ-પદ છે

અનુવાદ —

પ્રતિપોણે પરદ્રવ્યનું, નાટક દેખે તોય,
ભવપુરમા રહેતા છતાં, અમોહી જિન ન હોય ૪

જ્ઞાનમંજરી — અવરૂપથી ન છૂટે અને આત્મધર્મમા

ક્ષીન રહે એવા તત્ત્વજ્ઞાની 'અમૂઢ' કહેવાય છે, તે સ્વરૂપના સાધનમાં તત્પર હોય છે, એકેન્દ્રિય, એ-ઇન્દ્રિય નિ-ઇન્દ્રીય, ચતુર્ગ્દ્રિય અને પચ-ઇન્દ્રિય જીવોરૂપી શેરીઓમાં મનુષ્ય, તિર્યચ, દેવ નરક રૂપ સર્વ મ્યાનોમાં જન્મ, જરા, મૃત્યુ આદિ રૂપ નસ્થાત, નિર્માણ, વર્ણઆદિ અનેક લેહોએ વિચિત્ર નાટક જ્ઞાની જોતા હતા એક પામતા નથી, પુદ્ગલકર્મના ફળની વિચિત્રતાને જાણે છે પણ તેને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી તેથી તત્ત્વ જ્ઞાનીને એક થતો નથી, બ્રાહ્મિમાં ભૂવેદ્યાને એક ધામ છેજ, તત્ત્વજ્ઞાની કેવા છે ? 'અમૂઢ' નમારચકરૂપી શહેરમાં રહેતા હતા, એટલે અનાદિ કાળથી પોતાના કરેલા કર્મના પરિણામરૂપ રાજાની રાજધાનીરૂપ આર ગતિવાળા ભવચક્રની મધ્યમાં રહ્યા હતા આત્માને બિન્ન જાણનાર એક પામતો નથી "લિચિતિ કાચ્યે જટ" એવા પાઠ સંસ્કૃતમાં છે તેથી પરસ્મૈપદ રૂપ 'લિચિતિ' પદમાં વપરાય છે, એ વ્યાકરણ હોય નથી, આથી કર્મના ફળ રૂપ વિચિત્રના ભોગવતા હતા જ્ઞાની એકરહિત રહે છે એ કર્મ કરતી વખતે અરતિ, અનાદર નથા થતો તો ભોગવતી વખતે દ્રેષ શો કરવો ? ઉદય આવેલા કર્મ ભોગવતી વખતે હૃદ, અનિદ્રપણરૂપ પરિણામજ નવા કર્મનું કારણ છે તેથી તેમાં તન્મયતા રહિત મધુ, શુભ ઉદય પણ આવજી છે, અશુભ ઉદય પણ આવ જી છે, ગુણને આવરણ કરવા રૂપે બંને સ્વ-આ હોવાથી, હૃદ-અનિદ્રતા શી ક વી ? ૪

વિસ્તરણયૈરાત્મા ધાતમોદ્યામ્જો હયમ ।

મયોષ્ઠનાલ્મુક્તાલ-પ્રર્પચમધિતિષ્ઠિતિ ॥ = ॥

આપાર્થ — વિષ્ણુરૂપદોરૂપીવાના પાત્રો (ખાલી ગીતા)

વડે આ આત્માએ અવશ્ય મોહરૂપી મદિરા પીધી છે, તે સંસારરૂપી દારૂના પીઠામાં હાથ ઉછાળીને તાળી દેવારૂપ ચાગા કરે ॥

અનુનાદ —

મોહ મદિરાના ઘણા, વિકરૂપ ખ્યાલા પીધ,
ભવ-પીઠ હીકુ શુભે, ચાગા ચસ્કા કીધ

જ્ઞાન-મર્જરી — વિકરૂપ એટલે મનના તર્જીયા દારૂપી-
વાના વાસણ છે તે ૧૫થી ખરેખર આ શુભે મોહરૂપ દારૂ, માદક-
સ પીધો છે તે સંસારરૂપ દારૂડીઆઓના ક્ષેત્રમાં વારંવાર
ઉંચા અવાજે તાળી આપવારૂપ એટા કરે છે આવી મોહી
શુભ દારૂ પીધેલાની પેઠે ચાગા કરે છે, પરને પોનાપણે અને
પોતાને પરપણે માનતો, અકાર્ય કરવામાં પોતાને પ્રવીણ
ગણી પ્રવર્તે છે, નિજ પ્રત્યી બ્રહ્મ થઈને ભમે છે તેથી
મોહત્યાગ એવન્ક છે ૫

નિમગ્નસ્ફટિપસ્થેષ, સહજ કપમાત્મન ।

મત્ત્યસ્તોપાધિસયધો જહમ્લત્ર ચિમુક્તિ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ—નિર્મળ સ્ફટિક રત્નની પેઠે આત્મનું સ્વભા-
વનિદ્ધ (સહજ) સ્વરૂપ છે, ત્યાં-ત્યાંથી છે ઉપાધિનો મુળધ-
નેણે એવો (જહ) મૂર્ખ મુગ્ધાય છે જેમ સ્ફટિક સ્વભાવે નિર્મળ
છે, દાગા-રાતા ફૂલના યોગથી કાગુ-રાતુ કહેવાય, તેને સ્ફટિક
સ્વભાવ-જાણે તે મૂર્ખ છે તેમ શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યને ઉપાધિ મુગ્ધા
એકેન્દ્રિયાદિ ઉપાધિરૂપ જાણે તે મૂર્ખ જાણવો. ઘણા મોહી
શુભ પર વસ્તુમાં આત્મસ્વભાવને આરોપી રૂઝ મને છે, તે
મિથ્યા મુગ્ધ છે

અનુનાદ —

સહજ આત્મ સ્વરૂપ તે, નિર્ભવ સ્ફટિક સમાન,
પ્રાપ્ત ઉપાધિ-સંગમા, ભૂલે છર અજ્ઞાન ।

જ્ઞાનમંજરી — ઉપાધિ રહિત સ્ફટિક સમાન, જાણનાર
દ્રવ્ય જે આ મા તેનું ઉપાધિ ગઢિત સ્ફટિક સમાન, સ્વાભાવિક
શુદ્ધ સ્વરૂપ છે આથી વસ્તુત આત્મા સ્ફટિકવત્ નિર્ભવ,
નિ સંગજ છે સમગ્ર નયથી આત્મા પર ઉપાધિના મંગવાળો ।
નથી, પરમ જ્ઞાન, ચિદાનંદરૂપ છે પ્રાપ્ત પુણ્યવૈના સમઘથી
થયેલી કર્મરૂપ ઉપાધિના સંબધવાળો, અનેક જાગી, શેષકાતુર
અવધ્યાવાળો, વસ્તુસ્વરૂપથી અજાણ્યો જીવ ઉપાધિભાવમા
મુઝાય છે, તન્મય થઈ જાય છે જેમ કાળા, ભૂરા, પીળા આદિ
પુષ્પના નયોગથી સ્ફટિક તન્મયપણે કાળા, ભૂરા, પીળા સ્વભા
વનું મૂર્ખ જાણે છે, તેમ વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત જીવ,
મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગના નિમિત્તે બાધેલા
એકેન્દ્રિય આદિ નામ કર્મના ઉદય રી એકેન્દ્રિય આદિ અવસ્થાને
પામેલાને એકેન્દ્રિયાદિ રૂપજ, માને છે, એકેન્દ્રિય, બેદ્રિન્દ્રિય,
ત્રિદ્રિન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય કે પચેન્દ્રિય હું છું એમ જાણે છે, ૫ તુ
ષોનાના શુદ્ધ, સંવિદાનંદ, નિર્ભવ સ્વરૂપને જાણતો નથી, તે
મૂર્ખપણાની પરિણતિ છે જેમ રત્નનો પરીક્ષક (ઝવેરી) ખાણ
માના મેલા આવરણવાળા, માટીવાળા રત્નને રત્નરૂપે ઓળખે
છે તેમ જ્ઞાનાવરણ આદિથી દમયેલા તદાકારરહિત, જ્ઞાનજ્યો
તિરાગા, પૂર્ણ પ્રકાશ રહિત આત્માને પણ, પૂર્ણાનંદ, સહજ
અકૃત્રિમ આનંદથી ભરપૂર, સવેદ, સર્વર્થ તત્ત્વસ્વરૂપ મહિત છે
એવો સમ્યક જ્ઞાનના બળથી નિર્ણય કરે છે આથી આત્મા

શુદ્ધ અદ્વૈત યોગ છે, ઉપાધિ રોપ નોવા છતાં તન્મયપણાનો અભાવ હોવાથી નસર્ગથી થયેલા રોગથી શુદ્ધોગ છે એમ નિર્ણય કરવા યોગ્ય છે ૬

મોહને લઈને એ પંચ વસ્તુને યોગના રૂપે માનીને આરોપાયેલા (૪ પેલા) મુખને મુખરૂપે અનુભવે છે, પન્તુ લેન્દ્યાની આરોપિત મુખને દુ ખરૂપજ માને છે માટે તે બૂઝ નિવારના ઉપદેશના કહે છે —

અતારોપસ્તુર્મ મોહન્યાગાદનુભવપ્રવિ ।

અતારોપપ્રિયલોભેષુ યતુ માશ્ચવરાદ મથેન । ૭ ।

સાપાર્થ — આરોપ નિહિત અભાવનું મુખ, મોહના દ્વયોપશમથી યોગી અનુભવના હોવા છતાં, આરોપ જેને પ્રિય છે એટલે જૂઠું મીઠું જાણે એવા લોભને વિષ (તે મુખ) કહેવામા (તેને) આશ્ચર્ય થાય, હેમન થામે

અનુવાદ —

મોહ ત્યાગના અનુભવે, અભાવમુખ અમુખ, જૂઠું મીઠું લોકરૂં, મુખ કહે જાની મુખ ? ૭

જ્ઞાનમજ્જરી — અવગુણરૂપ જ્ઞાનના નિધારથી પ્રગટું સદ્ગત (અનિપિત) મુખ મોહના દ્વયોપશમથી અનુભવના છતાં આરોપિત (કલ્પિત) મુખ જેને પ્રિય છે તે લોકોમા આરોપ મુખ કહેના નાનીને તેનું માહત્ત્વ જાને ? આશ્ચર્ય લાગે ? ન લાગે જેણે આરોપિત મુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે આરોપ મુખમા આશ્ચર્યવાન અમત્ત્વવાન થાય, તે તને અપૂર્વ, અદ્ભુત લાગે, અથવા અનારોપિત (સદ્ગત) મુખના અનુભવનારને આ-

રોપપ્રિય લોકોની આગળ આરોપિત સુખને સુખ છે એમ કહેતા આશ્ચર્ય થાય છે, કરી શકતા નથી કારણ કે તે સુખમા સુખ નથી, સુખનું કારણ પણ તે નથી, ખરી રીતે દુઃખરૂપ છે તેને સુખ નામે લોકોમા કહેવું પડે છે છતાં પોતાને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ મેં શું કહ્યું? એ સુખ તો છે નહિ કારણ કે પરથી ઉત્પન્ન થતું સુખ મુખનો આભાસ છે, મોહનું કારણ હોવાથી દૂર કરવા યોગ્ય છે, પુદ્ગલિક સુખમા સુખ માનવા રૂપ પ્રાતિજ્ઞ* અભ્યતર મિથ્યાત્વ (અનરગ-જ્ઞાન મિથ્યાત્વ) છે

યશ્ચિદ્દર્પણવિચલ્લ-સમસ્તાચારચારુધી ।

ષ્ટ તામ રૂપરઘ્વેન્નુપયાગિનિ મુક્ષતિ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાપાર્થ — જ્ઞાનરૂપ દર્પણને રિપે જેણે જ્ઞાનાદિક પાત્ર આચાર પ્રદા છે, પ્રતિબિંબિત કર્યા છે, તેથી જેની બુદ્ધિ મનોહર છે, એવા પુરૂષ જિન ઉપયોગી (કામ ન આવે તેવા) પર દ્રવ્યમા બલ્લા કયા મુઝાય? નજ મુઝાય

અનુનાદ —

જ્ઞાન-દર્પણ જે હિતે, પથાચાર અલેહ,
તો તે મુશ ન મોહવશ, શું પર દ્રવ્યે જોઈ । ૮

જ્ઞાનમંજરી — સર્વ પદાર્થ જેમા દેખાય એવા જ્ઞાનરૂપ આરીસામા રહેલા અપાર્થક જ્ઞાનાદિ આર્યારોથી જેની બુદ્ધિ મનોહર છે એવા આગમને અનુકૂળ આશયવાળા પુરૂષ, પુદ્ગલાદિ કોઈ કામમા ન આવે તેવા નિર્ચય પર દ્રવ્યોમા કયા મોહ કરે? જે જ્ઞાન આદિ પાત્ર આચાર વડે સંસ્કાર પામેવા

* 'પાત્ર પગિમહ પ્રયિ છે અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ' શ્રીમદ્ ગાજ્યદ્ર

ઉપયોગવત પુરૂષ જ્ઞાન દર્પણમાં આત્માના આનંદને દેખે છે તે પર દ્રવ્યમાં કેમ મોહ પામે? નજ પામે તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત, અનાદિ મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ સહિત તથા સ્વરૂપના અનુભવ વિનાના જીવોનેજ પરદ્રવ્યનો અનુભવ છે, તેમાં સુખની પ્રાતિરૂપ મોહ છે

સ્વભાવરૂપ ધર્મના નિર્ણય, જ્ઞાન અને રમણરૂપ અનુભવ ના સુખરસમાં લીન થનારાઓને મોહ હોતો નથી, તેથી આત્મ સ્વરૂપમાં લીનતા જ મોહ ત્યાગવાનો ઉપાય છે માટેજ અનાદિ બ્રાહ્મિને હજી કરીને આત્માના અનુભવમાં રસિકતાવાળા થવું આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને રમણતારૂપ અનુભવવાળા રહેવા યોગ્ય છે એમ આગમના શ્રવણથી અને કુસંગ ॥ ત્યાગથી તત્ત્વજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનના ણગથી તત્ત્વરૂપિ, મયોગોથી ધ્યેયે સર્વ અનિત્ય, અરાગ્ય, સમારતું કારણ, આત્મા એકલો, સર્વ અન્ય પદાર્થો આત્માથી ભિન્ન, અન્યરૂપ, પરનો સ્પર્શ એજ અશુભિ, પરને અનુસરવું તે આસવ, સ્વરૂપને અનુસરવારૂપ સવર, ઉઠી રણના કારણોમાં મગ્ન ન થવું ઇત્યાદિ પરિણતિવડે મોહને ત્યાગવા યોગ્ય ॥ ૮

૫ જ્ઞાનાષ્ટક

મજ્જત્યત્ર કિલ્લજ્ઞાને વિષ્ટાયામિચ્છકર ।

જ્ઞાની નિમજ્જતિ જ્ઞાને મરાલ દવ માનસે ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — જેમ સૂવર (ભૂડ) વિષ્ટામાં મગ્ન થાય છે, તેમ ખરેખર અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં મગ્ન છે, જેમ રાજહસ માન સરોવરમાં મગ્ન રહે છે તેમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં અત્યંત મગ્ન રહે છે

અનુનાદ —

ભૂડ રમે વિષ્ટા વિષે, અજ્ઞાને મૂંઝૂ ગમ,
માનમ સરમા હસસમ, જ્ઞાની જ્ઞાને લમ ૧

જ્ઞાનમંજરી — મોહનો ત્યાગ જ્ઞાનથી થાય છે તેથી જ્ઞાનાદક લખે છે પ્રથમ જ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે, “ જ્ઞેનાથી જાણાય છે તે જ્ઞાન, વ્યવહારે અવિરોધરૂપ, સર્વપદાર્થને સમ જવારૂપ, મામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળા પદાર્થોના સમૂહમાં નિશેષની સમજરૂપ લક્ષણવાળું જ્ઞાન છે ” વગી ‘ઉત્તરાધ્યયન’ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે —

एय पञ्चविह नाण दग्गाण य गुणाण य ।

पञ्जवाण च सव्वसि नाण नाणीहि वेमिय ॥

(બ ૨૮ ગાં ૫)

અર્થ — જ્ઞાની પુરુષોએ, દ્રવ્યો શુદ્ધો અને સર્વ પર્યાયો (પદાર્થ અને શુદ્ધની પવટાતી અવસ્થાઓ)ને જાણવારૂપ જ્ઞાન ઉપ દેશ્યુ છે, તે જ્ઞાન આ પાંચ પ્રકારનું છે (મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન)

કોઈ જનનું ‘જ્ઞાન’ દામ એવું નામ પાડવું તે નામ નિમેષે જ્ઞાન છે, તે શબ્દથી જોવાવતારૂપ છે સિદ્ધવક આદિમાં જ્ઞાનપ દની સ્થાપના તે સ્થાપના નિમેષ નાન છે દ્રવ્યજ્ઞાન તો આગમ દ્વારા જ્ઞાન પદ જેણે જાણ્યું છે તેનો તેને જ્ઞાને ઉપયોગ (લક્ષ) ન હોય ત્યારે તે આગમ દ્રવ્યજ્ઞાન કહેવાય નોઆગમ દ્રવ્ય જ્ઞાન ઉત્તરમહિત અવસ્થાને કહે છે, એમ ભાવાર્થ છે તેમજ પુસ્તકમાં લખેલું તે દ્રવ્યજ્ઞાન ૬ અથવા વાચના, પૃથ્થના,

પરિવર્તના, ધર્મકથા, અનુગ્રેષા આદિ દ્રવ્યજ્ઞાન છે ભાવજ્ઞાન તો ઉપયોગની પરિણતિ, મતિઆદિ પ્રકાર, અવપરનો વિવેક કરનાર છે પરિચ્છેદ, અવલોકન, ભાસન આદિ જ્ઞાનના પર્યાય વાચી (બીજા નામરૂપ) શબ્દો છે

ભાષા આદિ અકલ્પનું જ્ઞાન તે નૈગમનયે જ્ઞાન કહેવાય, અલ્પેદ ઉપચારથી સર્વજીવનું જ્ઞાન તે મઅહનયે જ્ઞાન છે, પુન્તક આદિનું જ્ઞાન તે વ્યવહારનયે જ્ઞાન છે

ઋણમૂલનયે જ્ઞાન તો તેના પરિણામના સક પડપ જ્ઞાન, અથવા જ્ઞાનના હેતુરૂપ વીર્ય છે, નૈગમ, સઅહ અને વ્યવહારથી આત્મા ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન વિભાગની પ્રવૃત્તિવાળો છે ઋણમૂલ ત્રનયે વર્તમાન બોધ, યથાર્થ-અયથાર્થરૂપ બન્ને જ્ઞાન છે, શબ્દ નયથી સમ્યક્દર્શન સહિત યથાર્થ બોધરૂપ લક્ષણવાળું, કાર્ય કારણની અપેક્ષાવાળું, અ અને પરને પ્રકાશનાર, આદિવાદ મહિત, મુખ્યતા, ગૌણતાદિયુક્ત સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય સમભિરૂઢનયે સર્વજ્ઞાનના વચનના પર્યાયની શક્તિની પ્રવૃત્તિરૂપ જ્ઞાન છે એવભૂતનયથી મતિ આદિના અસ્તવરૂપની પૂર્ણતારૂપ જ્ઞાન, ખરી રીતે તો, કેવળજ્ઞાન એવભૂત જ્ઞાન છે વગી મિથ્યા દર્શનમા પણ વિપર્યાય (પ્રાતિ) સહિત જ્ઞાન તે કુજ્ઞાન છે, તે મોહના ત્યાગનું કારણ નથી માટે સમ્યક્ દર્શનપૂર્વક, સ્વઅરૂપ ઉપાદેય છે અને અન્ય ભાવ હેય છે એવા ઉપયોગરૂપ લક્ષણવાળું સમ્યક્જ્ઞાન, સમારપ્રત્યે ઉદાગ્રીનતાનો હેતુ હોવાથી, અહિં અહણ્ય કર્યું છે કહ્યું છે કે -

‘તજ્ જ્ઞાનમેવ નમવતિ યસ્મિન્નદિતે વિમાતિ રાગમણ ॥
તમસ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રત સ્થાતુમ્ ॥’

અર્થ — જે જ્ઞાનના ઉદય વખતે રાગનો સમૂહ દેખાય, તે જ્ઞાનજ નથી, સૂર્યના કિરણ આગળ ઊભા રહેવાની અધકાન્મા શક્તિ ક્યાથી હોય ?

માટે તત્ત્વની સમજણરૂપ જ્ઞાન આત્માના અવ્યભાવને પ્રગટ કરવાનું કારણ છે, મોક્ષ-માર્ગનું મૂળ છે, “જ્ઞાન અને ક્રિયા-ડે મોક્ષ થાય છે” (જ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષ) ‘વદ્મ તાણ તમો દયા ઇવ ચિદ્દહ સઘ્નસઙ્ગ’ — પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા એમ સર્વ મયમે વર્તી, એ પ્રકારે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે, અહિં અનુપ્રેક્ષા સહિત સ્પર્શ-જ્ઞાનનો અવસર છે તે કહેવાય છે

અવભાવ અને વિભાવના વિવેક વિનાનો અજ્ઞાની, અરેખર અથથાય ઉપયોગરૂપ એ જ્ઞાનમા મગ્ન થાય છે એ-લે યથાર્થ જ્ઞાન જેને નથી તે અથથાયમા લીન, છે કેની પેડે ? જેમ વિદ્યામા ભૂડ મગ્ન થઈ જાય છે, તેમ અજ્ઞાની નહિ ભોગતવા મોગ્ય, આત્મગુણને આવગણ કરનાર કારણરૂપ પર વસ્તુમા, સાતા આદિના ઉદયમા, ઈન્દ્રિયોના વિષયોમા લીન થઈ જાય છે યથાર્થ સમજણવાળા જ્ઞાની તત્ત્વની સમજણરૂપ જ્ઞાનમા, આત્મસ્વરૂપમા તન્મય થાય છે

આત્મસ્વરૂપની સમજણરૂપ અનુભવમા લીન થયેલા પુરોહિ, ઈન્દ્રિયાદિને આશ્ચર્ય પમાડનાર મનોહર શબ્દ આદિ વિષયોને તરણા તુ-ય ગણે છે, સ્વરૂપે ગમે છે, ભીષ્મ ગ્રીષ્મના તાપથી તપેલી શિલા ઉપર ઊભેલા છતા શીતગીભૂત અત ઠ ધરાગા છે, લક્ષ્મિદિયું હિમ પડે ત્યારે પણ જે ડપી ઉડતા નથી, અડોલ રહે છે આખા જગતને ખજાણાવી મૂકે તેવા

ઉત્પાતોમા પણ જે શ્રોણ પામતા નથી પણ આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરે છે, ચિંતન કરે છે સ્વશુભ પર્યાયનુ, ઇન્દ્રના વૈભવની સર પામણી કરે તેવા ચક્રવર્તીના વિજ્ઞાનેને તે તજે છે શુ કહેવું ? આત્માના આનંદની સમજણના ગસિયા સત્પુરોને બીજુ બધુ દુષ્ટ લાગે છે યથાર્થ અપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ આત્માના ગસિયા સત્પુરો સહન કરે છે પરીપહોને, શરૂ કરે છે શ્રેણી, અને વિસ્તારે છે સ્વરૂપમા તીનતારૂપ ધ્યાન, માટે જ્ઞાનનો સ્વાદ લેનાર મહા પુરોનેજ ધન્ય છે 'અવેગરગશાળા' મા કહ્યું છે -

તે ઘઘ્રા મુષ્કયથા, જેમિ નિયતત્ત યોદ્ધા જાયા ।
જે તત્ત યોદ્ધમોદ્ધ, તે પુજ્ઞા મધ્ય મગ્ગાણ ॥ ૧ ॥
જેમિ નિમ્મલનાળં, જાય તત્તમઢાયમોગિત્તં ।
તે પરમાત્ત મુદ્ધી, તે સિ નામપિ મુદ્ધુયર ॥ ૨ ॥

અનુવાદ — (અનુક્રમ)

આત્મબોધ રૂપિ બાળી, તો ધન્ય કૃતકૃત્ય તે,
જે આત્મજ્ઞાનના લોગી, તે સૌને અતિ પૂજ્ય છે ૧
નિર્ભળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, લોગી આત્મ સ્વભાવના,
મહા મુખી મહાત્મા તે, એય દે નામ તેમના ૨

જે સ્વતત્ત્વજ્ઞાનના રસિક છે તેમનો જન્મ અને જીવન સફળ છે માટે જેમ રાજહસ માનસરોવરમા મગ્ન રહે છે, તેમ જ્ઞાની નાનમા મગ્ન રહે છે ૧

નિવાણપદમપેક્ક માધ્યતે યમુદ્ધર્મુદ્ધ ।

તદેય જ્ઞાનમુદ્ધપ્પ નિરોધો નામ્મિ ભૂયમા ॥ ૨ ॥

શાવાર્થ — એક પણ મોક્ષના સાધનરૂપ વચન, વાં

વાર ને ભાવીએ (આગમે, શ્રુતચુકિતએ મનનું વારવાર સ્મરણ રૂપ નિદિધ્યાસન દેખાડયું), તેજ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન છે, (કેમકે તેથી તત્ત્વજ્ઞાન ઉપજે ‘સામાયિક’ પદ માત્ર ભાવનાથી અનત સિદ્ધ થયેલા સાબળીએ છીએ) ઘણું ભણ્યાનો આગ્રહ નથી ભાવનારૂપ જ્ઞાન થોડું હોય તોપણ ત ઘણું છે અને તે વિનાનું ઘણું જ્ઞાન પણ પોપટપાઠ જેવું છે

અનુનાં —

એક પદ પણ મોક્ષ દે, ભાવનાથી ઘટું વાન,
તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન ગા, ઘટું શ્રુત હં નાધાર ૨

જ્ઞાનમંજરી — મોક્ષ-કર્મરહિત દશા-ના કારણરૂપ એક પદ પણ, સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાવાળું વાનવાન આત્મામાં તન્મય ધર્મ ભાવણ, એટલે વાચના, પૃચ્છના, પન્વિર્તના, અનુ પ્રેક્ષા, ધર્મચિંતન, પરિશીલન, નિદિધ્યાસનરૂપે કરણ, ઠર્તાપણું, કારણપણું, આધારપણું, આશ્વાદન (રસસ્વાદરૂપ આત્મમુખનો અનુભવ), વિશ્રામ

(“ વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે, મન પાવે વિશ્રામ,
રસ સ્વાદત મુખ ઉપજે, અનુભવ થાકો નામ”),

સ્વરૂપમાં એકતા (‘જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની શુદ્ધતાએ એકપણે અને અવિરૂદ્ધ, મૂળમાનગ સાબળો જિનનોરે’), જેથી આત્મા સ્વ રૂપમાં લીન થાય, અનાદિથી નહિ આજેણુ આત્મમુખ અનુભવે તેજ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન છે તેવા પદનોજ અભ્યાસ કર્યો તો બાકીના વાણીના વિસ્તારરૂપ ઘણા જ્ઞાનનો આગ્રહ શું નાખવો? ઘણા કથનજ્ઞાનનો શાસ્ત્ર અભિનિવેશ શા કામનો

છે? ભાવનારૂપ જ્ઞાન થોડુંજ હોય તો પણ અમૃત તુ ય અના-
દિના કર્મરૂપ રોગને હન્યા અર્થ છે ૨

સ્વમાવળમમસ્કાર-કારણ જ્ઞાનમિપ્યતે ।

દ્યાધ્યમાયમતસ્ત્રન્યત્ તથા ચોક્ત મહામના ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — આત્મ-સ્વભાવી પ્રાપ્તિના નમ્કાર (મહાવાસના)-
તુ કાન્ધુ (એટલે થોડે ઘણે વીતનગ વચનની ઇચ્છાથી તે
વીતનગ અમણે આત્મામા તન્મય થવાનું કારણ) જે જ્ઞાન
તે ઇચ્છીએ છીએ, એથી અધિકુ જે ભણવુ તે માત્ર બુદ્ધિને
અધ કરનાર જે, તે પ્રકારે મહાત્મા પત્રાલિ સ્ત્રીએ કહ્યું છે
પ્રથમ યોગ દષ્ટિની અપેક્ષાએ (અઠેષ શુભે) એને મહાત્મા
કહી બોલાવ્યો.

અનુનાદ —

જે નિજ ભાવ હર્ષ કરે, વીતનગનારૂપ,
તેજ જ્ઞાન જ્ઞાની ગણે, બીજી આપપરૂપ ૩

જ્ઞાનમજ્જરી — જ્ઞાનાદિ અનતગુણ પર્યાયરૂપ સ્વભાવની
પ્રાપ્તિના નમ્કાર (મહાવાસના) ને પ્રગટ કરનાર અથવા તેનું
સદૈવ અમરણ કરાવનાર, નિર્વિતર તેમા ઉપયોગ જેથી ગહે તેવું
નાન જે ઇચ્છીએ છીએ કારણકે તેવી આત્મનત્વનો લાભ
ધાય છે

* શ્રવણ એ પતનની લાહેર માફ છે તે આવે છે અને આ પુ-
નરા કે મનન કરવાથી જાપ જેમે છે અને નિદિધ્યાસન કરવાથી
મદલુ થાય છે વધારે શ્રવણ કરવાથી મનન સક્રિય મ થતી જોવામા
આવે છે ॥

ખીન્નુ બધુ વાણીના વિશ્વાસરૂપ, સ્વસ્વરૂપને તહિ સ્પર્થતું
બાહ્યજ્ઞાન, લૌકિક કે લૌકોત્તર શાસ્ત્રોના વિકે પરૂપ બધુ વ્યાપ્તેપ
રૂપ બુદ્ધિની અધતારૂપ છે જે જ્ઞાન આત્મા અને પરના વિવેક
માટે તથા આત્મામા ઐકતા અને પરના ત્યાગને અર્થે ન
વપરાય તે બધુ જગલ્લમા પોક મૂકવા સમાન છે તેમજ હરિ
બદ્ધપૂજ્ય કહે છે

મહુત્પાસયત નાણ સુમવાદુચ્ય ત્રિષ્ટય ।

નિ સાર ઘણું જ્ઞાન પોપટિયા પાઠ સમાન બધુવુ
અનુયોગદારમા —

યો૦ ૬૦ — સિફત ચ ઠિય મિય જાય જાવ શુભવયનો
ત્રાય ધાયણાવ પુચ્છણાવ પરિમદ્ધણાવ ધમ્મવહાય નો અણ
વેદાવ તા દસ સુમ ।

અર્થ — વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના, ધર્મકથા દ્વારા
શુભવચન વડે શિખનાડેલુ, સ્થિર કરેલુ, સ્મરણુમા રાખેલુ,
મગટ કરેલુ જ્યામુખી અનુપ્રેક્ષાથી બાવરૂપ થયું નથી ત્યા
સુધી તે દ્રવ્યશૂન છે

એમ ચેતનાનો ક્ષયોપશમ પામી ચાર સજ્ઞા (આહાર,
ભય, મૈથુન અને પરિશ્રદ્ધ) મા, આ લોકની ઇચ્છાવી, પર
લોકની આશાથી શું શું પ્રવર્તન થતું નથી ? પરંતુ જે સર્વ
પુદ્ગલોથી કટાબ્ધો ॥ અને સ્વ સ્વભાવનો ઇચ્છક છે તે
યથાર્થ સમજણથી આત્માને બાણે છે તે જ્ઞાન છે, ત્યા સ્વ
સાધ્ય ॥ સિદ્ધિ માટે ઉદ્યમ કરવા યોગ્ય છે કહ્યું છે કે —

આત્માજ્ઞાનમવ હુ ર્થ આમવાનેન હ્યતે ।

અમ્યસ્ય તત્તથા તેન યેનામા જ્ઞાનમયો મચેત્ત ॥ ૧ ॥

અનુનાદ —

આત્મજ્ઞાન વિના હુ ખી, આત્મજ્ઞાને સુખી સદા,
જ્ઞાન અભ્યાસથી પોપો, આત્મા જ્ઞાની થશે તદા ૧

સ્વચ્છજ્ઞાનેન જો જ્ઞાતિ યાતિ દસાત્મના મન ।
સ્તોક જુદાયા યયા સત્તમૂર્મિદમ્પાયતેતરામ્ ॥ ૨ ॥

અનુનાદ —

અ પજાને નહિ શાન્તિ, જ્ઞાનગર્વિષ્ટના ઉરે,
ઘોડી વૃષ્ટિ યના ભૂમિ, બાકથી ધામને પૂરે ૨

માટે નિર્દોષ, નિઃપૃહ અને આત્મજ્ઞાનમા રસિકતા
વાળા થયું જોઈએ, તે માટેજ અગ્ર ઉપાગનો અને યોગ-ઉપ
ધાનનો અભ્યાસ અનિઓને કહ્યો છે એમ મહાત્મા પત
જલિ આદિએ અને યશસ્વ ધનમા કુશળ શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ
'યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય' મા કહ્યું છે ૩

ઘાદાશ્ચ પ્રતિઘાદાશ્ચ, ઘદતોડનિશ્ચિતાસ્તયા ।
તત્પાત નૈવ ગચ્છન્તિ, તિલ્પીલકવદ્ ગતૌ ॥ ૪ ॥

બાપાર્થ — પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષના અનિર્ધારિત અ
ર્થવાળા વાદવિવાદા કરનારા, ॥ માસ સુધી કંઈશોય કરે
(ગુરુ-શિષ્યનો એક વાદ વિવાદ છ માસ સુધી ચાલ્યો હતો
તેમ) પણ ગતિમા પ્રવર્તતા ઘાચીના જળદની પેઠે તત્ત્વના
પારને પામે નહિ

હાહા —

પડયે પાર કહા પાવતો, મિટી ન મનકી આશે,
જ્યૂં-જ્યૂંકે બેવકો, ઘર હિ જોશ ,

અનુનાદ —

અનિર્ણિતરૂપ જે કરે, વાદવિવાદ અપાર,
સ્વાનુભવ પામેજ નહિ, બેલ ઘાળીના ધાર ૪

જ્ઞાનમજરી — પરને હરાવવાની ને પોતાના જયની ઈચ્છાથી પૂર્વમક્ષ, ઉત્તરપક્ષરૂપ શુદ્ધ વાદવિવાદાદિ કરનારા મન્તુધર્મરૂપ તત્ત્વનો પાર પામતા નથી કેવા વાદો કરે છે? પદાર્થના સ્વરૂપનો નિર્ધાર જે વાદોમાં કરવો નથી તે વાદો વહતા પોતાના આત્યતિક, અકૃત્રિમ (સહજ) આત્મજ્ઞાનના અનુભવને તેઓ નથી જ પામતા કોની પેઠે? ઘાળીના ખ ખદની પેઠે ગોળગોળ ફરતા છતાં માર્ગ કપાતો નથી, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની અભિલાષા વિનાના જીવને અનેક શાસ્ત્રો શીખ વાનો પરિશ્રમ વેઠવા છતાં તે વેઠરૂપ થાય છે, તત્ત્વના અનુભવનો સ્પર્શ થતો નથી માટે યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની રૂચિ વાળા ધ્રુવ ધટે છે ૪

સ્વદ્રવ્યગુણપર્યાય-ચર્યા ચર્યા પરત્વ્યયા ।

इति सत्तामस्तत्तुष्टिर्मुष्टिज्ञानस्थितिर्मुने ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — પોતાના શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં, પોતાનાજ શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ગુણોમાં અને પોતાના શુદ્ધ અર્થ-વ્યવજન પર્યાયોમાં પરિણતિ (ચર્યા) ભલી છે, પર દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમાં પરિણામ-અહણ, ઉત્પત્તિરૂપ ચર્યા તે ભલી નથી એ પ્રકારે દીધો છે આત્માને સતોષ જેણે એવા મુનિના સમગ્ર રહસ્ય (મુદિ) જ્ઞાનની મર્યાદા છે, કહ્યું છે કે “આત્મવ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણ્યયસ્ય યત્તે” ઇત્યાદિ અથવા આત્માજ મુનિના દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ॥

અનુનાદ —

દ્રવ્ય, શુદ્ધ, પર્યાય, નિઃ, તેમા તન્મય ન્વાદ,
અન્ય અકાર્ય ગણે મુનિ, જ્ઞાન-મુકી મયાદ પ

જ્ઞાનમંજરે — શુદ્ધના આશ્રયરૂપ (સ્વદ્રવ્ય) શુદ્ધ
આત્મામા, એકદ્રવ્યને આશ્રયે રહેલા મહાભાવી અનત પર્યાયો
સાંપ્રત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સ્વરૂપ સ્વશુદ્ધોમા અને અર્થ ધર્મન
લેહે દ્રવ્ય, શુદ્ધ બંનેના આશ્રયે ઓળખાતા સ્વપર્યાયોમા અલેહ
પરિણામે વર્તણુ (અર્થ) તે શ્રેષ્ઠ છે, સદ્રવ્ય શુદ્ધ-પર્યાયમા
પરિણામવુ તે આત્મહિત છે

માયા સમાવતાળી, મોહ રમઈ વિમ્લયુધમ્મમિ ।

સો ઉત્તમો મહાપ્પા, મજરે મરસ્યરા જીગા ॥

અર્થ — જે આત્મા સ્વભાવના જ્ઞાતા, સ્વભાવના લોખના
અને વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મમા રમણતા પણ કરનારા છે, તે
ઉત્તમ મહાત્મા છે બીજા શુભો તો મમ રમા સૂનર સમાન છે

પર દ્રવ્ય શુદ્ધ-પર્યાયનુ અભવ વા અનુભવસ્વરૂપ પરિ-
ણામની પરંપરા અકર્તવ્યરૂપ, અહિતકરી છે પરમાવરૂપ પરિ-
ણામજ સસારમા જ્રમણ કાવનાર છે, કહ્યુ છે કે —

પરમગેજ યવો, મુસ્લો પરમાન્વાયગે હોઈ ।

સન્વદોસાગમૂલ, પરમાણુમયપરિણામો ॥

અર્થ — પરના સગથી બધ થાય છે, પરભાવના ત્યાગથી
મોક્ષ થાય છે, પરભાવના અનુભવરૂપ પરિણામ સર્વ દોષોનુ
મૂળ છે તેથીજ દેશવિરતિવત (શ્રાવક) કે સર્વવિરતિવાળા માધુ
પરિબ્રહ્મઆદિના પ્રત્યાખ્યાન લે છે, યમનિયમ આદરે છે, તન્ને

છે સ્વજન-પરિજનોને, અગીકાર કરે છે એકવા વિચરવાનું, ગ્રન્થ કરે છે આત્મસત્તાની કથા, ચિંતન કરે છે આત્મ ધર્મની અનતતા, ધ્યાન કરે છે પોતાના ગુણ-પર્યાયનું, મગ્ન થાય છે તેના અનુભવ વડે આત્મ પરિણામમા, અને તને છે મર્મ પર ભાવની અનુમતિ આ પ્રકારે ત્રણે કાળના પદાર્થોનું તત્ત્વજાણનાર મુનિને નવેપ રહસ્ય-જ્ઞાનના વિશ્વ મની મર્યાદા છે, તે સ્થિતિ કેવી છે? તેથી આત્માને સતોષ મળ્યો છે આથી આત્માનું શ્રદ્ધા (પકડ) અને પરનો પરિત્યાગ ને નિર્વ્યથ મુનિની મર્યાદા છે ૫

अस्मि चेद् ग्रथिमिदं नान, किं चित्रेस्त्रन्त्रयन्त्रणै ।

प्रणीया कोपयुज्यते ? तमोहन्ती दृष्टिरेव चेत् ॥ ६ ॥

ભાષાર્થ — અધીલેદથી ઉત્તમ થયેલુ જ્ઞાન-અર્થે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરેલો છે, વિગ્રહપ્રતિભાસ દલ વિકલ આત્મ પરિણામવત થયું એલુ જ્ઞાન (‘ રાગદ્વેષ અજ્ઞાન એ મુખ્ય કર્મની શ્રય, ’ એ શ્રદ્ધિપ બાહ્ય વિશ્યોમા પ્રવર્તતી બુદ્ધિનું પક ધર બગી જતા આત્મામા આત્મબુદ્ધિ થવારૂપ જ્ઞાન) પ્રગટ છે તો વિવિધ પ્રકારના શાસ્ત્રના બાધાની શી જરૂર છે? એનોજ અભ્યાસ પૂર્ણ થતા તત્ત્વમવેદન (અનુભવ) થાય ત્યારે ભાવચારિત્ર (ચરિત્ર-મણુ) પરિણમે, ત્યા પરશ્રાધનની અપેક્ષા નથી આ વાત પર દષ્ટાત અધકારને હરનારી દષ્ટિજ ને પ્રાપ્ત થઈ ગઈ તો હીવાની કથા જરૂર રહે? જરૂર ન પડે

અનુના —

અધિભેદી જ્ઞાન જ્યા, પર સાધન-અભ્યાસ,
 મિનજરૂરી, હીપ-વત, (જો) તમહુ દષ્ટિ વિકાસ ૬

જ્ઞાનમજરી — જો અધિના બેદાવાથી ઉત્પન્ન થતું, વિષય પ્રતિભાસ-દલવિકલ એટલે આત્મધર્મ-વેદસવેત્રરૂપ જ્ઞાન (પ્રતિભાસ) હોય, તો અનેક પ્રકારના પગ્માધનના નિમિત્તો રૂપ તત્ત્વચત્રોની શી જરૂર છે? કંઈ નથી સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ ભાવમા પરિણુમેવાને પ ની શી અપેક્ષા? તે વિરે દૃષ્ટાત કહે છે, અધકાળને હજી તેવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ તો પછી દીવાની શી જરૂર છે? કંઈ નથી સર્વ દર્શ જોઈ શકે તેવી દૃષ્ટિ થઈ તો પછી પ્રકાશના સાધનરૂપ દીરાનું શું પ્રયોજન? હવે અધિબેદનું અરૂપ કહે છે —

પર્યેદ્રિયપણું, સત્તીપણું, (મનમહિતઅવસ્થા) પર્યાસિપણું (જે ભવમા નેટની શરીર, અહાર, ઈન્દ્રિયાદિ પર્યાસિરૂપ ઉત્પન્ન થતી વળતે કંપા યોગ્ય ક્રિયાઓ કરવી ઘટે તેની પૂઝી કરી લીધી હોય તેવી અવસ્થા) એ ત્રણ લગ્નિધથી યુક્ત, અથવા ઉપશમ લગ્નિધ, ઉપદેશ શ્રવણ લગ્નિધ, કરણત્રય હેતુ પ્રકૃષ્ઠ યોગલગ્નિધ (પ્રયોગ્ય લગ્નિધ), એ ત્રણ લગ્નિધવાળા જીવને કરણ કાળ (યથાપ્રવૃત્તિ, અપૂર્વ અને અનિવૃત્તિ નામના સમ્યક્ત્વ પ્રખટ થયા પહેલા અવસ્થ થના ઉત્તરોત્તર નિર્ભજ આત્મપરિણામનો કાળ) પહેલા પણ એક મુદૂર્ત કાળ મુખી દરેક સમયે અનન ગુણ વૃદ્ધિના કમે વધતી વિશુદ્ધિથી શુદ્ધ, નિર્ભજ થતી ચિત્તની અનમ્યાઓની સનાતિ કેવી હોય છે તે કહે છે —

અભન્ય (જેનો મોક્ષ થવાનો નથી એટલે સમ્યક્ત્વ થનાર નથી તેવા) જીવને ઉપર જણાવેલ લગ્નિધો પ્રાપ્ત થયા છતાં અધિ મત્તામા હોય તે તે વળતે જે પરિણામની વિશુદ્ધિ હોય છે તે હદને ઝોળગી જનાર, તેથી અનન ગુણ

વિશુદ્ધ બીજ સમયે જને છે મતિ, શ્રુત અને, કુઅવધિમાના એક સાકાર ઉપયોગમા વર્તેલો હોય છે, ત્રણ વિશુદ્ધ (પીત, પદ્મ, શુક્લ) તેને લેશ્યાઓમાથી એકમા વર્તેલો હોય છે, જઘન્યપણે પીત (તેજો) લેશ્યામા, મધ્યમ પરિણામે પદ્મલેશ્યામા, ઉત્કૃષ્ટ પરિણામે કરીને શુક્લ લેશ્યામા હોય છે તથા પૂર્વે બાધેલા આયુષ્ય સિવાયના સાતે કર્મેની નિધિતિ એક કાડાકોડી સાગરોપમથી કંઈક ઓછી કરે છે અશુભ કર્મેનો અનુભાગ (રસ, તીર્થ) હલાહલ, વિષ, લીમડો અને કાજી એ ચાર મ્થાનકોનો ઘટાડી લીમડા અને કાજી પ બે મ્થાનકોનો કરે છે અને શુભ કર્મેનો અનુભાગ દ્વિમ્થાનક ગોળ અને ખાડકપ બે મ્થાનકોનો હોય તે ચાર મ્થાનક (ગોળ, ખાડ, માકર, અને અમૃત) નો કરે છે, તથા ધુન પ્રકૃતિઓ કજ મજ્જાઓ બાધતો, પાછો ફરતો આયુષ્ય સિવાયની સ્વસ્થભાવ પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ શુભજ બાધે છે કારણ કે અતિશય વિશુદ્ધ પરિણામનાળો આયુષ્ય બાધતો નથી, તિર્યક કે મનુષ્ય પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કરતા દેવગતિ યોગ્ય શુભ પ્રકૃતિઓ બાધે છે, દેવ કે નારકી પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રગટાવતા મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય સુભગ પ્રકૃતિઓ બાધે છે, આત્મી પૃથ્વીવાળા નારકો તિર્યક દ્વિક અને નીચ જોત્ર બાધે છે ભવપ્રાયે ગ્યવી બધાની નિધિતિ એક કોડાકોડી સાગરોપમથી ઓછી બધાય છે, વધારે નહિ યોજને લઈને પ્રદેશામ ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય, મધ્યમ વર્ધધાય છે, નિધિતિબધ પૂર્ણ થતા અન્ય નિધિતિબધ પહેલા પહેલાના નિધિતિબધની અપેક્ષાએ પ યોપમના અમખ્યેયભાગ જોટલી ઓછી નિધિતિવાળો

બધ કરે છે પછી અન્ય પર્યોપમનો અનખ્યેય ભાગ ન્યૂન કરે છે એથી બીજો મિથિબંધ આગળ, આગળનાની અપેક્ષાએ પ થોડામનો અસખ્યેયભાગ ન્યૂન કરે છે અને બધાતી અશુભ પ્રવૃત્તિઓનો અનુભાગ દિવ્યાનક (નિબ, દાણ) કરે છે, તે અનુભાગને પણ મમયે મમયે અનંતશુભ હીન કરે છે, વગી શુભપ્રવૃત્તિઓનો અનુભાગ અતુ ન્ધાનક (જોળ, ખાડ, માકર, અમૃત) અને મમયે સમયે અનંતશુભ વૃદ્ધિ કરે છે, આમ યથા પ્રવૃત્તિ કળ કરે છે પછી અપૂર્વ કળ, પછી અનિવૃત્તિ કળ કરે છે કળ એટલે પરિણામની વિશેષતા. એ ત્રણે કળો પ્રત્યેક અનર્મુદૂર્તના છે પછી (પ્રવૃત્તિઓનો) ઉપશમ થવાથી જે દલા પ્રાપ્ત થાય છે તેપણ અતર્મુદૂર્ત સુધીની મિથિવાગી હોય છે

‘કર્મપ્રવૃત્તિમા યથાપ્રવૃત્તિ કરણ વિશે ગાથા છે -

અણુસમય ઘટન્તો અગ્નિરસાનાણબત ગુણનાપ ।
પરિણામઠાણાણ દોમુ વિ લોમા મમગિજ્ઞા ॥

સમયે મમયે અનંતશુભવૃદ્ધિ કરે વધતી વિશુદ્ધિનાગા અધ્યવમાનો (અશુદ્ધપણિભ) કળની સમાપ્તિ થતા મુધીમા દેટલા થાય છે? યથાપ્રવૃત્તિ કળ અને અપૂર્વકળ એ બંને મા સમયે મમયે પણિભ થાનો અનખ્યેય લોક પ્રમાણ હોય છે, એટલે અસખ્યેય લોકાકાશના પ્રદેશના સમૃદ્ધ નેટલા હોય છે તે આ પ્રમાણે છે યથાપ્રવૃત્તિ કરણમા પ્રથમ મમયે લિન લિન જીવોની અપેક્ષાએ અનખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ નેટલા વિશુદ્ધ આનો છે, બીજો મમયે વિશેષ અધિક, તેથી પણ ત્રીજો મમયે વિશેષ અધિક જોમ છે લા મમય મુધી સમજવું એજ પ્રકારે અપૂર્વ કળમા જાણવું

યથાપ્રવૃત્ત અને અપૂર્વ બન્ને કરણો સળધી આ અધ્ય-
યમાનો (સદ્દેશ્ય) આપવામા આવે તો વિષમ ચતુરસ્ર
(મમચોરમ ન હોય તેવું ચોખ્ખું) ક્ષેત્ર રહે છે એ બનેથી આ
ગણના અનિવૃત્તિકરણમાના અધ્યવસાનો મુક્તાવલિ (મોતીના
હાર) સમાન આકૃતિવાળા ગણાય છે, એથી ઉપર ઉપરના
સમયે સમયે અનતશુણ્યવૃદ્ધિથી પ્રવર્તતા અધ્ય-અધ્યાનોનો વિચાર
નમજી લેવો.

અહિં માથે કરણ કરવા લાગેલા બે પુરૂષો ઠ પીએ,
ત્યા એક (વિશુદ્ધિની) સર્વ જઘન્ય દ્રેણીને પામેલો છે અને
બીજો સર્વોત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિથી દ્રેણી થકી કરે છે પ્રથમ જીવને
પ્રથમ સમયે મદ વિશુદ્ધિ છે બીજો સમયે અનતશુણ્ય, ત્રીજો
સમયે અનતશુણ્ય એમ યથાપ્રવૃત્ત કરણ કાળનો અખયેય ભાગ
પૂરો થતા સુધી વિશુદ્ધિ વધે છે, પછી બીજા જીવને પ્રથમ
સમયે ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિઆન અનતશુણ્ય કહેવા યોગ્ય છે,
તથી પણ બીજો સમયે ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ અનતશુણ્ય છે, તેથી
ઉપરની જઘન્ય વિશુદ્ધિ અનંત શુણ્ય હોય છે એમ ઉપર
નીચે એક એક વિશુદ્ધિઆન અનતશુણ્ય હોય છે છે વા
સમયની જઘન્ય વિશુદ્ધિ સુધી બન્ને જીવોની વિશુદ્ધિ એ
પ્રકારે વિચારવી, આ અખયેય ભાગના છેલા સમયથી ઠક
આ કરણના છે લા સમય સુધીમા જેલા અપૂર્ણ બાકી
રહેલા ઉત્કૃષ્ટ આનો છે તે બધા ક્રમે અનતશુણ્ય કહેવા યોગ્ય
છે આ પ્રકારે યથાપ્રવૃત્તકરણ સમાપ્ત થયું આ યથાપ્રવૃત્ત
કરણને પૂર્વપ્રવચ્ન પણ કહે છે, કારણ કે તે બાકીના બે
કરણો પહેલું, પ્રથમ પ્રવર્તે છે, આ યથાપ્રવૃત્ત કરણમા

સ્થિતિઘાત, રસઘાત કે ગુણગ્રેણી થતી નથી માત્ર ઉપર જણાયા પ્રમાણે અનંતગુણી વિશુદ્ધિ થાય છે આ કરણમા રહેલો જીવ જે પ્રશન્ત કર્મો બાધે છે, તે શુભ છે, તે શુભ કર્મોના ચાર સ્થાનકરૂપ રસ હોય છે અને સ્થિતિ બધા પણ પૂર્ણ હોવા છતાં બીજો [અગુણ કર્મોના] સ્થિતિ બધા પર્યો પમના સખ્યેયભાગ ઓછો ઓછો બધાય છે

હવે અપૂર્વકણ વિષે કહે છે -

“ઘીયસ્સ ઘીય સમયે જહ વહમવિ ઇણતરકસ્સા”
 ઈત્યાદિ વચન-આધારે—બીજી કણ જે અપૂર્વ કરણ તેનો બીજો મમય જઘન્ય વિશુદ્ધ કરનારને પણ પ્રથમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ બ્યાનથી અનંતગુણ વિશુદ્ધિવાળો કહેવા યોગ્ય છે આમ કહેવું છે—કારણ કે યથા પ્રવૃત્ત કરણની પેઠે પ્રથમથી નિરંતર વિશુદ્ધિબ્યાનો અનંતગુણ કહેવા યોગ્ય છે પરંતુ પ્રથમ સમયે પ્રથમથી જઘન્ય વિશુદ્ધિ સર્વથી ઓછી હોય તે પણ યથાપ્રવૃત્તકરણના છેલ્લા મમયે ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ બ્યાને રહેવાને જે વિશુદ્ધિ હોય તેથી અનંતગુણી ગણવી તે પછી પ્રથમ મમયેજ જેને ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ છે તે અનંતગુણી છે તેથી બીજા સમયની જઘન્ય વિશુદ્ધિ અનંતગુણી તેથી પણ તેજ બીજા સમયની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ અનંતગુણી હોય છે, એમ દરેક સમય સખંધી છેલા મમયની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ સુધી જાણવું અપૂર્વ પરિણામોની સ્થિતિ રહે ત્યાંસુધી રસઘાત, ગુણગ્રેણી, સ્થિતિબધ આદિ ક્રિયાઓ જેમા થાય છે તે અપૂર્વ કરણ કહેવાય છે

અપૂર્વ કણમા પ્રવેશ કરનાર સ્થિતિધાન, અધાન,

શુભ્રેણી, અને અન્ય ન્થિતિબધ એક સાથે શરૂ કરે છે ત્યાં ન્થિતિબધ એટલે સત્તામા રહેલા કર્મોની આગળના ભાગમાથી ઉદ્દૃષ્ટપણે સાત આઠ સાગરોપમ જેટલી અને બધન્યપણે ૫ યોગમના અનખ્યેય ભાગ જેટલી ન્થિતિનો ઠડક કરે છે એટલે ઉપલુવાની ક્રિયા સૂપડામા કરે છે તેમ એક અનર્મુદ્ધર્ત કાળમા ફર કરી શકાય તેટલા કર્મહજના ખડ કરે છે પછી બીજો ન્થિતિબધ, એમ ત્રીજો એમ ઘણા હજારો ન્થિતિબધો કરે છે ત્યારે અપૂર્વ કરણના પ્રથમ સમયે સત્તામાના કર્મોની જે સ્થિતિ હતી-તેથી સખ્યેય શુભ્રેણીન જેવે સમયે ધર્મ બધ છે રસબાત ક્રિયામા તો અશુભ પ્ર કૃતિઓનો જે સત્તામા અનુભાગ છે તેનો અનતમો ભાગ બાકી રાખી બાકીના અનત અનુભાગ ભાગો છેડી ક્રિયામા નાશ કરે છે તે પછી ફરી વળી જે અનતમો ભાગ અનુ ભાગ રહ્યો હતો તેના અનત ભાગ કરી અનતમો ભાગ બાકી રાખી બાકીના અનત ભાગોનો નાશ કરે છે એમ હજારો અનુભાગ ખડો એક ન્થિતિ બધમા થાય છે એના હજારો ન્થિતિ બધો થાય ત્યારે બીજુ અપૂર્વ કરણ પૂર થાય છે ન્થિતિબધથી તો અપૂર્વ કરણના પ્રથમ સમયે, પૂર્વ પ-યોગમના અસખ્યેય ભાગ જેટલો ઘટતો ઘટતો નવો બધ ઘટો હતો તે અસખ્યેય ભાગ કરતા અ યજ અપૂર્વ અસ ખ્યેય ભાગ હીન સ્થિતિ બધ ગરૂ થાય છે જૂના (પહેલા બાધેલા) કર્મોના ન્થિતિબધ એક સાથે શરૂ થાય છે શુભ્રેણીઓની ક્રિયાઓ પણ માથે જ થાય છે

ગુણમેત્રી નિશ્ચયો સમષ સમષ જમલગુણનાવ ।

મહા દગ્ધાન્તો મેસે મેસે ય નિવરો ૧ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — ગ્થિનિધાત આદિ કરવા યોગ્ય ન્થિતિ ખડ મધ્યેથી કર્મના દગિયા ઝહીને ઉદયના સમયથી (શરૂ કરીને) દરેક સમયે અનખ્યેય શુણાકમથી ફર કર છે, પ્રથમ સમયે થોડા, બીજે સમયે અનખ્યેય શુણા, ત્રીજે સમયે અસખ્યેય શુણા એમ છેલા સમય સુધી સમજવુ આ પ્રથમ સમયે ઝહેવા દગિયાના નિષ્પેપનો વિધિ કહ્યો તે પ્રકારે બીજા, ત્રીજા આદિ સમયે ઝહેલા કર્મના દગિયા સુબધી પણ સમ જવુ, એમ આ ક્રમે પ્રથમ સમયે થોડો, બીજે સમયે અ સખ્યેય શુણો, ત્રીજે સમયે અનખ્યેય શુણો શુણમેળિ દગિયાનો નિષ્પેપ થાય છે આ અપૂર્વ કરણનું રહસ્ય કહ્યુ

અનિવૃત્તિ કરણ મળધી આમ કહેનુ છે —

અનિવૃત્તિ કરણને પ્રથમ સમયે જે જીવો હોય છે, જે હતા જે હશે તે જધાયની સમાન, એકરૂપ વિશુદ્ધિ હોય છે, બીજે સમયે પણ જે હોય છે, હતા અને હશે તેમની પણ સરખી વિશુદ્ધિ હોય છે એમજ જધાય સમયો મળધી સમજવુ વગી પહેલેથી ઉપર ઉપરના સમયે છેલા સમય સુધી અનત શુણ વધતી વિશુદ્ધિ થયા કરે છે આ કરણમા પ્રવેશ કર્યા જેમને સરખો કાળ થયો છે તેવા જીવોના પર-પર અધ્યવમાયેમા નિવૃત્તિ-(વ્યાવૃત્તિ) લેદ હોતો નથી માટે અનિવૃત્તિ કરણ કહેવાય છે અનિવૃત્તિકરણમા જેટલા સમય હોય છે તેટલાજ અધ્યવસાયમાનો આગળ આગળના કરતા અનતશુણ વૃદ્ધિવાળા હોય ॥ અનિવૃત્તિ કરણ કાળના અન ખ્યેય ભાગોમાનો એક સખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે અનર્મુદ્ધૂર્ત માત્ર બાકી રાખીને મિથ્યાત્વનું અતરકરણ કરે

છે અતઃકરણનો કાળ અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણુ છે અને અતઃ કરણ થતી વખતે ગુણમેણીનો સખ્યાતમો ભાગ ઉપણી નાખે છે, અને ઉપણાતા દળિયા પ્રથમ સ્થિતિમા અને બીજી સ્થિતિમા નાખે છે એમ ઉદીરણાથી ધકેલીને મિથ્યાત્વના ઉદયને દૂર કરીને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે વગી કહ્યું છે કે —

મિચ્છન્નુદયેર્ક્ષ્ણે નદદ સમ્મત્તમોયસમીય ।

સો લમેણ જસ્સ હમ્મહ નાયહિય મલલ્લપુવ્વ જ ॥

મિથ્યાત્વનો ઉદય ક્ષીણ થતા તે જીવ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઔપશનિક સમ્યક્ત્વ પામે છે જે સમ્યક્ત્વ પામ્યાથી પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલુ આત્મહિત, અર્હત્ આદિ તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ [ઓળખાણ] આદિ થાય છે તે આ પ્રકારે—સમ્યક્ત્વનો લાભ થતા જન્મથી આધણો જેમ દેખતો થાય તેમ જીવ યથાવ ન્થિત (જેમ છે તેમ) વસ્તુ-તત્ત્વ સમજી શકે છે, અવલોકન કરી શકે છે, મહાવ્યાધિથી પરવશ થયેલા જીવને રોગ દૂર થતા જેવો આનંદ થાય તેવો તેને અત્યંત પ્રમોદ પ્રગટે છે

અહિં અનિવૃત્તિકરણ થતી વખતે જીવ (મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને સમકીત મોહનીય) એમ મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિના ત્રણ રાશિ કરી દે છે, ત્યારે તે પ્રથમ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે જે ત્રણ પુજ (દગલા) નથી કરતા તે પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે ॥ એમ સિદ્ધાંતનો આગય છે કર્મપ્રથના મત પ્રમાણે તો પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય ૮ અને તે ઉપશમના વખતમા ત્રણ પુજ (રાશિ) કરી દે છે

આમ શ્રધ્ધિસેદથી થતું જ્ઞાન આત્મ ઉપયોગરૂપ લક્ષણવાળું જેને પ્રાપ્ત થયું છે તેને અન્ય વિકલ્પો શા કામના છે? ૬

મિથ્યાત્વશેત્પક્ષચ્છિદ્ધ જ્ઞાનદમોલ્લિશોમિત ।

નિર્મય શત્રવદ્ યોગી નદત્યાનદનંદને ॥ ૭ ॥

સાપાર્થ — મિથ્યાત્વરૂપી પર્વતની પાખોને છેદનાર જ્ઞાનરૂપી વજ્રથી ચોક્કસ ઇન્દ્રસમાન નિર્ભય યોગી આનંદ રૂપી નદનવનને વિષે કીડા કરે છે

અનુના —

મિથ્યા-ગિરિ-પાખો ચીરી, જ્ઞાનવજ્ર સોહાય,

મુનિ નિર્ભય હૃદિસમ રમે, આનંદનદનમાય ૭

જ્ઞાનમજ્જી — ગ્લત્તરૂપ મોક્ષમા ઉપયોગ રાખનાર યોગી આત્માનંદરૂપ નદનવનમા કીડા કરે છે કેની પેઠે? ઇન્દ્રની પેઠે યોગી કેવા થયા છે? મિથ્યાત્વ-વિપર્યાસ તેજ પર્વત, તેની (સત્ત્વને તે અસત્ માનવું અને અમત્તને મત્ માનવારૂપ) પાખો છેદનાર જ્ઞાનરૂપ વજ્રથી ચોક્કસ રહ્યા છે, મિથ્યાત્વને તોડનાર જ્ઞાનરૂપ વજ્ર સહિત સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રમા પરિણમેવા યોગી શુદ્ધ આત્મના આનંદરૂપ નદન વનમા કીડા કરે છે ૭

સીયૂપમસમુદ્રોત્થ, રસાયનમર્જોપચમ ।

ઘનન્યાપેગમેશ્વર્ય જ્ઞાનમાહુર્મનીપિણ ॥ ૮ ॥

સાપાર્થ — સમુદ્રમાથી નહિ ઉપજેલું અમૃત, જરા-મરણ હરે તેવું રસાયન પણ ઔષધિઓથી તૈયાર કરેલું નહિ,

હાથી-ઘોડા આદિ અન્યની અપેક્ષા વગરનું ઐશ્વર્ય-ઠકુરાઈ,
(ખીજી ઠાકોરખણું તો અન્યની અપેક્ષાએ છે) તે જ્ઞાન છે,
એમ મોટા મહિતોએ કહ્યું છે

અનુના —

રસાયણ ઔષધિ નહિ, અમી નહિ ઉદ્ધિગત,
પર ઉપર ઐશ્વર્ય નહિ, જ્ઞાન ગુરુ નિખ્યાત ૮

જ્ઞાનમંજરી — મમુદ્રથી નહિ ઉત્તમ થયેલું અમૃત,
ઔષધરહિત, જરા-મરણ નિવારનાર રસાયન, પર વસ્તુની અપે
ક્ષારહિત ઐશ્વર્ય (આશ્ચર્ય એવો પાઠ છે ત્યાં ચમત્કારી લેલું)
એવું તો જ્ઞાન છે, અપરને પ્રકાશ કરવારૂપ લક્ષણવાળું જ્ઞાન
પરિતોએ કહ્યું છે એથી ખરી રીતે જન્મ મરણ ટળે છે, સર્વ
રોગથી મુક્ત થવાનું કારણ છે માટે રસાયણરૂપ જ્ઞાન છે યથા
ર્યરીતે જોતાજ ચમત્કાર ઉપજે તેનું જ્ઞાન છે, એમ આત્મ
જ્ઞાન પરમ ઉપાદેય જ્ઞાન છે, યથાર્થ જાણવારૂપ અને પર
ભાવને ત્યાગવારૂપ લક્ષણવાળું કહ્યું છે, માટે અનાદિથી પર
ભાવમા પરિણમેયો, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અસયમમા
મોહ પામેલો જીવ, પરભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી, આત્માને આવ
રણરૂપ પરિણતિને યથાર્થપણે અગીકાર કરીને પરભાવમા મોહ
પામેયો તે જીવ સૂક્ષ્મનિગોદ આદિ ૧૪ જીવ ગ્રાનો (સમાસ)
મા ભમે છે, અને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અમૃતમા પરિણમેયો આત્મા,
મિથ્યાત્વ આદિ દોષો દૂર કરી સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, આરિત્રરૂપ
અવ-થા પામીને સ્વરૂપના જ્ઞાન અને જ્ઞાનદવાળો થઈ સર્વ
દોષથી રહિત થાય છે તેથીજ અમૃત, રસાયનરૂપ જ્ઞાન છે,
તને અર્ચન ઉપમ કરવા યોગ્ય છે

૬ શમાદ્ધક

ત્રિકલ્પવિષયોક્તીર્ણ સ્વમાવાલમ્બન સદા ।

જ્ઞાતસ્ય પરિણામો ય સ શમ પરિચીર્નિત ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — ચિત્તવિગ્રમરૂપવિકલ્પના વિસ્તાનથી વિરામ પામેના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ જેને નિરતર આલ્લખન છે, અને જે જ્ઞાનનું શુદ્ધ પરિણામ છે તે શમ કહેવાય છે માટેજ ૧ અધ્યાત્મ, ૨ ભાવના, ૩ ધ્યાન, ૪ સમતા, અને ૫ વૃત્તિ ક્ષય એ પાંચ પ્રકારના યોગમાનો સમતા નામનો ચોથો યોગ બેઠે કહ્યો

અનુનાં —

વિમ પ વિષયો છૂટતા, સદા સ્વરૂપ આધાર,
શુદ્ધ જ્ઞાન-પરિણામ જે, તે શમ, સમતા-સાગ ૧

જ્ઞાનમજ્જી — હવે પાંચમા જ્ઞાનાદ્ધકના કથન પછી
ગમાદ્ધક શરૂ કરે છે કારણકે જ્ઞાની જ્ઞાનથી ક્રોધાદિને શમાવે
છે તેથી શમાદ્ધકનો વિસ્તાર કરે છે તપી જવા આદિરૂપ
ભાવોમા ન પરિણમતા ક્ષમા ઉપશમ (“ દયા, શાંતિ, સમતા
ક્ષમા સત્ય, ત્યાગ વૈરાગ્ય”) આદિ સ્વભાવપરિણામે પરિ
ણમવુ તે શમ છે નામ અને સ્થાપના નિક્ષેપ મુગમ છે,
દ્રવ્યશમ-પરિણામમા અસમાધિ હોય અને પ્રવૃત્તિ સંકોચી
હોય તે દ્રવ્યશમ, શમસ્વરૂપનું જેને શાસ્ત્રથી જ્ઞાન છે પણ
તેમા ઉપયોગ નથી તે આગમથી દ્રવ્યશમરૂપ
ક્રોધને શમાવવારૂપ ક્ષમા આદિ બે માયા સ
સિદ્ધિ આદિ કે જે આદિ અર્થ કે મુખ

બાણી સેવાય તો તે પણ નોઆગમથી દ્રવ્ય શમ છે ભાવથી ઉપશમસ્વરૂપ ઉપયોગવાળો હોય તે આગમથી ભાવશમ છે મિથ્યાત્વ દૂર કરી, યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક આરિત્રમોહના ઉદ્દમને અભાવે ક્ષમાદિગુણમા પરિણમવું તેનો આગમથી ભાવશમ છે તેના પણ લૌકિક અને લોકોત્તર એવા બે ભેદ છે લૌકિક તો વેદાતવાદિનો શમ, અને નીનપ્રવચનને અનુસાર શુદ્ધ સ્વરૂપમા રમણતા કે એકતા તે લોકોત્તર ભાવશમ સમજવો

પ્રથમના ચાર નયે ભાવ ક્ષમા આદિ સ્વરૂપ ગુણોમા પરિણમવાના કારણ મન-વચન-કાયાનો સંકોચ, કર્મેના ફળનું ચિંતન, તત્ત્વજ્ઞાન, (બાર) ભાવના આદિ શમ છે, છેલ્લા ત્રણ નયે - ક્ષયોપશમ ભાવે ક્ષમાદિ છે તે શબ્દનયે શમ છે, ક્ષય-શ્રેણિમા હોય છે તેવા સૂક્ષ્મ કથાયવાળાને સમભિરૂદ નયથી ક્રોધાદિનો શમ હોય છે, ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનોમા નેવભૂત નયે કથાયનો શમ છે અહિં આ ભાવના છે - ચિંતા, મ્મતિ, વિપાક, ભય આદિ કારણોથી, ક્ષયોપશમ ભાવ આદિ સાધનથી, ક્ષાયિક શમ સાધવા યોગ્ય છે એ પ્રકારે શમપરિણતિ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ હોવાથી કરવા યોગ્ય છે તેજ કારણથી મૂળધર્મમા પરિણમવું તેજ શુદ્ધ આત્મપદની પ્રવૃત્તિ છે સગ ત્યાગ, આત્મધ્યાન, સવરૂપ ક્રિયા કરવા યોગ્ય છે —

ચિત્તવિગ્રમરૂપ વિકલ્પનો વિસ્તાર ત્યાગવો, એટલે આત્માના અનુભવથી વર્ણાદિ વિષયો થકી પાછા હટવું, અનત ગુણપર્યાય સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન-આરિત્ર સ્વરૂપ સ્વભાવના નિરતર આવળનવાળા એટલે આત્મસ્વભાવના દર્શનવાળા થવું, આત્મ સ્વભાવના સોનવત, આત્મસ્વભાવમા રમનાર, આત્મસ્વભાવના

વિદ્યાર્થી (ચિંતિતા કરનાર), આત્મભાવના આસ્વદી (અનુભવી) થવું, શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ઉપયોગરૂપ જ્ઞાનનો પ્રોઠ અવસર (તીવ્રજ્ઞાનદશા), પરિપાક, તે સમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે

હરિભદ્રપૂજ્યે યોગના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે, ૧ અધ્યાત્મ યોગ, ૨ ભાવના યોગ, ૩ ધ્યાન યોગ, ૪ સમના યોગ, ૫ વૃત્તિક્ષય યોગ

૧ અનાદિથી જે પરભાવ છે તે ઉદયના ભાવમા પ્રસન્ન થવારૂપ ॥ એમ ધર્મ માનીને તેને પોરે તેવી ક્રિયા કરતા, ધર્મ બુદ્ધિએ અધર્મને ઇચ્છતો જે જીવ પ્રવર્તી રહ્યો છે, તેજ જીવ ત્યારે એમ માને છે કે કર્મકાંક્ષા રહિત, નિ સગ શુદ્ધ આત્મ ભાવનાના અઘ્યાસવાળા અત કરણનો સ્વભાવજ ધર્મ છે ત્યારે તે યોગવૃત્તિથી અધ્યાત્મયોગ કહેવાય છે

૨ સર્વ પરભાવને અનિત્ય આદિ બાર-ભાવનાઓથી વિશેષ વિચારી અનુભવભાવનાએ સ્વરૂપ સન્મુખ યોગના વર્તન (વૃત્તિ) થી મધ્યસ્થ (રાગદ્વેષ તજનાર) જીવ આત્માને મોક્ષના ઉપાયમા ભેડે ત્યારે ભાવનાયોગ જાણવો.

૩ તેજ જીવ પિંડસ્થ, પદમ્થ, રૂપમ્થ, રૂપાતીત એ ચાર ધર્મ ધ્યાનમાના કોઈ એક ધ્યાનમા તે રૂપ પન્નિબે ત્યારે ધ્યાનયોગી કહેવાય.

૪ ધ્યાનના બળથી મોહ-કર્મેને બાગીને રાખ કરી નાખ્યા હોય અને તપી જવા આદિ પરિણતિથી રહિત થયેલા સમના યોગી કહેવાય છે

૫ અનાદિ કાળથી જીવની વૃત્તિ યોગને આધીન, કર્મના

ઉદયને આધીન છે, તેનો હાય, અભાવ કરી સ્વરૂપમા વર્તનાર
(વૃત્તિનાજા) વૃત્તિશય યોગી કહેવાય છે

એમ પાચ યોગોમા સમતા યોગી સાધનમા સર્વોત્તમ
કુશળતાવાળા છે, એમ જ્ઞાનની પૂર્ણ અવસ્થા તે સમ સમજો. ૧

अनिच्छन् कर्मण्यस्य, ब्रह्माशेन शम जगत् ।

आत्माभेदेन य पश्येदसौ मोक्षगमी शमी ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — કર્મથી થયેલા વર્ણાશ્રમ આદિ લેહને નહિ
ગણનાર, શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિ નયની સમજણથી ચરાચર જગતને
આત્માથી અલિપ્તપણે (સ્વાત્મતુ-ચ) એક રૂપ દેખે (“સર્વા
ત્મમા સમ દ્રષ્ટિયો, આ વચનને કહેયે લખો ”) તે ઉપશ
મવત મોખે જશે ‘ભગવદગીતા’ મા અધ્યાય પાચમામા
પણ કહ્યું છે,

प्रियायिनयस्सपन्ने ब्राह्मणे गत्रि हस्तिनि ।

शुनि च य भवपाके च पण्डिता समदर्शिन ॥ ૧૮ ॥

इहैव तैर्जितं मर्गो येना साम्ये स्थिर मन ।

निर्वोप हि सन् ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि स स्थिता ॥ ૧૯ ॥

એટલો લેહ છે કે ત્યા એકાતે અલેહ કહે છે, અર્થિયા
નયલે છે, નયવાસના તેજ માર્ગાનુસાંગિણી છે

અનુનાં —

ન ગણે કર્મ-વિચિત્રતા, દ્રવ્ય દ્રષ્ટિ જગ જોય,

આત્મ તુ ય સમ દ્રષ્ટિ દે, મોક્ષગામી શમી હોય ૨

૧ સમ પણ પાડે છે અને ગીતામા તેજ પાડે નેત્રે સીધરેલો છે

ભગવદ્ગીતા અધ્યાય પાંચમાના ૧૮ ૧૯ શ્લોકના અર્થ -

" (આત્માના જ જેની બુદ્ધિ છે, તેમાજ જેનું મન છે, તેમાજ જેની નિષ્ઠા છે, તે આત્મામાજ જેઓ પગાયણ (આ સક્રા) છે અને તે આત્માના જ્ઞાન વડે જેના પાપ ધોવાઈ ગયા છે એવા પુરુષોજ પુનર્જન્મ રહિત મોક્ષને પામે છે ૧૭) એવા જ્ઞાનીઓ વિદ્યા તથા નમ્રતાવાળા પ્રાણજીમા, ગાયમા, હાથીમા અને કુતરામા તથા ચાડાવમા પણ મમ દ્રષ્ટિવાળા હોય છે ૧૮

એ પ્રમાણે જેઓનું મન મમદ્રષ્ટિમા છે સ્થિર છે, તેઓએ આ લોકમાજ સંસારને છુટ્યો છે, અને પ્રજ્ઞા પણ નિર્દોષ તથા સમભાવરૂપ હોવાથી તેઓ પ્રજ્ઞામાજ સ્થિત થયા છે એમ જાણવું ૧૯ "

કર્મના ઉદયથી, આવરણથી અને ક્ષયોપશમના લેહને લઈને ગતિ, જાતિ, વર્ણ, આકૃતિ, પ્રાણજી, ક્ષત્રિય આદિ કે ઓછું, અધિકું જ્ઞાન વીર્ય પ્રગટ્યું હોય તેથી જે વિષમતા, વિચિત્રતા જણાય છે, તેને નહિ ગણતા ચેતનાલક્ષણ પ્રજ્ઞાના અશની અપેક્ષાએ અલવા દ્ર યામ્તિકનયથી કે અ સ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ અને અગુરુ લઘુત્વ, ચેતનત્વ, અમૂર્તત્વ, અમખ્યેય પ્રદેશત્વ પરિણુતિથી ચરાચર જગત્ આત્મ તુ યવૃત્તિથી સમાનપણાથી જે યે ગી બુદ્ધિ, તે મર્વ છૂપો પ્રત્યે સમ-રાગદ્વેશરહિત-પણે વર્નતો મર્વ કર્મક્ષયવાળી અવસ્થારૂપ મોક્ષે જાય કારણ કે જે યોગી સર્વ છૂપો છૂપણે મમાન છે એની વૃત્તિ રાખી, રાગદ્વે

પરિણતિ તથા, આત્મજ્ઞભાવના પરિચયી થાય છે, તે મોક્ષગામી (સમીપ મુક્તિગામી) થાય છે ૨

આરુદ્યશ્રુતિનિયોગ ધ્યન ચાહ્યત્રિયામપિ ।

યાંગારુદ્ય શમાદય, શુદ્ધચત્વર્તર્ગતત્રિય ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — મહાધિરૂપ યોગ ભાગે ચઢવા ઈચ્છતા મુનિ બાહ્ય આચારનો પણ આશ્રય લે, એટલે સાધક પ્રીતિ, ભક્તિ, વચનરૂપ શુભસક પમય ક્રિયાએ અશુભ સંક્રમ ટાળતો આરાધક થાય, સિદ્ધ કર્યો છે યોગ જોણે તે તો રાગદ્વેષના અભાનરૂપ ઉપશમથીજ કૃતાર્થ છે, યોગ-ગિરિ શિખરે ચઢવા પ્રરૂપને અતર્ગત ક્રિયા હોવાથી એટલે અદર આવી છે ક્રિયા જેને તેને અસંગ ક્રિયા છે, તે લક્ષરૂપ છે, આવગનરૂપ નથી, ઉપશમથીજ તે શુદ્ધ થાય છે

અનુના —

યોગ ગિરિ ચઢનાર મુનિ, કરે ક્રિયા પણ શુભ,
યોગારુદ્ય શમથીજ છે, અસંગ ક્રિયાએ શુદ્ધ ૩

જ્ઞાનમજરી — યોગરૂપ પર્વતપર ચઢવા ઈચ્છનાર મુનિ એટલે ભાવસાધક પ્રીતિ, ભક્તિ, વચનરૂપ શુભ સક પ વડે અશુભ સંક્રમો વારતા આરાધક થાય છે, પરંતુ સિદ્ધયોગી રાગદ્વેષના અભાવથી ઉપશમવત જની કૃતાર્થ થાય છે, બાહ્ય આચાર પાળતા છતા ક્રોધના અ
થાય છે કેવા મુનિ ?
સાધન રત્નથી લક્ષણ યોગ
વગી કેવા મુનિ ?

રૂપ ક્રિયા એવા, એમ અભ્યતર ક્રિયાવાળા, નિવરણ રૂપ
ભુમેવા મુનિ ક્ષમારૂપ શમથી એટલે માદર્શ, આદર્શ રૂપ
(નિર્લોભતા) ની પરિણતિરૂપે પરિણુમેલા, નિર્ભંગ દેવ છે કે

ધ્યાન-વૃદ્ધિદયાનદ્યા શમપૂરે પ્રસર્પિતિ ।

વિકારતીરવૃક્ષાણા મૂલાદુમૂલન ભવેત ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — ધ્યાનરૂપ વર્ષાદથી દયારૂપ નદીના વૃક્ષો
રૂપ પૂર આવતા ચિત્તના અશુદ્ધ ભાવરૂપ ક્ષિત્તિ રૂપ
ઝાડ મૂળથી ઉખડી જાય

અનુનાદ —

ધ્યાન વૃદ્ધિથી શમપૂરે, દયા નિવરણ રૂપે

વિકાર તીર વૃક્ષો વહે, મૂળથી ઉખડી જાય

જ્ઞાનમજરી — ચિત્તની અતર્મુદ્ધત મુદ્ધત એક રૂપ
સ્થિરતા (એકાગ્રતા) થતી તે ધ્યાન છે મુદ્ધતે રૂપ —

મતોમુદ્ધમિત્ત વિસ્તાપત્યાણમેગદ્ધનિ ।

છત્તમત્યાણ જ્ઞાણ, જોગનિરોહો ગિરિરૂપ ॥ ૫ ॥

અર્થ — અતર્મુદ્ધત માત્ર એક રૂપ રૂપે રૂપ
મથને છદ્મ-મથનુ ધ્યાન કહ્યું છે, મુદ્ધતે રૂપ રૂપે રૂપ
ધ્યાન તો જિન-કેવળીને હોય છે

આહિ તો નિમિત્તરૂપે દેવગુરુ રૂપે રૂપ રૂપે રૂપ
આહિ સહિત ચિત્તની એ ગાદી રૂપે રૂપ રૂપે રૂપ
આસા, અપાય, વિપાક અને સુન્દર રૂપે

ત્યા આસાનો નિર્ધાર તે રૂપ રૂપે રૂપ રૂપે રૂપ
અનંતપણુ, પૂર્વાપર અવિરોધપણુ રૂપ રૂપે રૂપ

તકારપૂર્વક ચિત્તનુ શાત થવું તે આજ્ઞા વિચય ધર્મધ્યાન છે એ પ્રકારે અપાય આદિ ભેદો વિષે પણ નિર્ધાર (શ્રદ્ધા) જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ સહિત ચિત્તની વિશ્રાંતિ તે ધ્યાન જાણવું તેમજ શુક્લ ધ્યાનમા પણ સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રની એકતા સમજવી આવી ધ્યાનરૂપ વૃદ્ધિ થવાથી દયારૂપ નરીમા શમરૂપ પૂર ચઢી આવતા વિકારરૂપ કાઠે ડગેલા ઝાડ ઉખડી જાય દયા એટલે પાતાના અને પરના ભાવપ્રાણની ધાત ન થવારૂપ ભાવદયા “શ્રી વિગેષાવશ્યક” મા ગણધરવાદ નામના અધિકારે અપરના દ્રવ્ય પ્રાણની રક્ષારૂપ દ્રવ્ય દયામા પણ દયાનો આરોપ કર્યો છે, કારણ કે ભાનદયાની બુદ્ધિનું અને તેના લક્ષણનું કારણપણું દ્રવ્યદયા છે તેથી દ્રવ્યદયા તો કારણરૂપ છે અને ભાનદયા તો ધર્મ છે આ પ્રકારની દયાનાનીએ ધ્યાન યોગથી સર્વ કપાયની પરિણતિ શાત થવારૂપ શમનું, રાગદ્વેષના અભાવવાળા વચન ધર્મરૂપ શમનું પૂર ચઢી આવે ત્યારે કામક્રોધાદિ અશુદ્ધ આત્મ પરિણામરૂપ કાઠા ઉપરના વૃથો મૂળથી ઉખડી જઈ નાશ પામેજ કારણ કે આ આત્મા વિષય-કપાયના વિકા જેથી પીડાતો, આત્મગુણોને આવરણ કરનાર ઠરોના ઉદયથી પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે તેજ આત્મા સ્વરૂપમા આવી જવાથી આત્મામા તટીન થતા ચઢતા જતા શમરૂપી પૂરે વિમરેને મૂળથી ઉખેડી નાખે છે

જ્ઞાનધ્યાનતત્ત્વગીત-સમ્યક્ત્વસહિતોઽવ્યહો ।

ત નામ્નાતિ ગુણં સાધુયમાપ્નોતિ જમાચિત ॥ ૫ ॥

સ પાર્થ — નરાજ્ઞાન, ૨ તત્ત્વીય તરિયામ રી ધ્યાનરૂપ

ધ્યાન, ઇન્દ્રિયાના નિરોધરૂપ ૧૨ પ્રકારે તપ, બ્રહ્મચર્ય અને આત્માની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ એવા બધા ગુણોવાળો સાધુ પણ, જે ગુણ ગમગુણે અવકૃત પુરુષ પામે છે, તે પામનો નથી

અનુના. —

જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીવને, મમકીત મહીન હોય,
તે પણ શમગુણધારી મમ, લાભ ન પામે કોય. ૫

જ્ઞાનમજરી — તત્ત્વની ઓળખાણરૂપ જ્ઞાન, પરિણામની સ્થિતિરૂપ ધ્યાન, ઇન્દ્રિયનિરોધરૂપ તપ, બ્રહ્મચર્યરૂપ શીવ, તત્ત્વશ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ ઇત્યાદિ ગુણોવાળા, રત્નત્રયરૂપ સાધનથી મોક્ષ આપનાર આધુ જે કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણ પ્રાપ્ત કરતા નથી તે ગુણ ગમતારૂપ ચારિત્રવાળા પામે છે અર્થે જ્ઞાનાદિ ગુણો કહ્યા તે નિર્લેખ, નિર્મળ કેવળજ્ઞાનને પ્રગટ કરવામા પરંપરા ઠારણરૂપ છે અને શમ એટલે કયા યનો અભાવ, યથાખ્યાત ચાન્ત્રિ તો કેવળજ્ઞાનનું આસન (નિકટ) ઠારણ છે અશ્વમેધ, મમીકરણ, કિટ્ટી (મૃદિ) કરણરૂપ વીર્યથી સૂક્ષ્મ લોભના ખડ ખડ કરી તનો હાય કરે છે ત્યારે નિર્વિકલ મમાધિમા અલેહ રત્નત્રયી પરિણતિ હોય છે અને હોણમોહ નામના બારમા ગુણધ્યાને તે યથા ખ્યાન ચારિત્રવત પન્નમ ગમગુણધારી જ્ઞાનાવણ, દર્શનાવરણ અને અતરાય ઈર્ષાનો હાય કરે છે અને મપૂર્ણ, નિર્મળ કેવળ જ્ઞાન, કેવળદર્શન અને પન્નમ દાનાદિ લગ્નિધ્યો પ્રાપ્ત કરે છે માટે જ હયોપશમ જ્ઞાનનાગ જે પ્રાપ્ત કરતા નથી, તે પન્નમ ગમગુણધારી પ્રાપ્ત કરે છે તેથી જ દર્શન, જ્ઞાનમા

નિપુણ ધીર પુરુષો (૧૪) પૂર્વનો અભ્યાસ કરે છે, શુભકૃત વાસનો આશ્રય કરે છે નિર્જન વનમાં રમણતા કરે છે આત્મવિશુદ્ધિના ઇચ્છક શમની પૂર્ણતા માટે ઉદ્યમ કરે છે ૫

સ્વયંભૂરમણસ્પર્ધિ-ઘર્ષિણુ શમતા-રસ ।

મુનિયેનોપમાયેત કોઽપિ નાસી જરાચરે ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — અર્ધરજ્જુ પ્રમાણ છે ના સ્વયંભૂરમણ મનુદ્રતા વિન્તારની સ્પર્ધા કરનાર ઉપશમ સ્થ બેનો છે એવા મુનિને જેની ઉપમા આપીએ એવો કોઈપણ પદાર્થ સચ રાચર જગતમાં જણાતા નથી

અનુવાદ —

સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રસમ, શમતારસ વિન્તાર,
નિત્ય વધે જે મુનિ-મને, તે અનુપમ જગસાર ૬

જ્ઞાનમંજરી — અર્ધરજ્જુ જેટલા વિન્તારવાળા છે-સા સ્વયંભૂરમણમુદ્ર સમાન વધતા જતા, રાગદ્વેષ રહિત ભાવરૂપ શમતા રસવાળા મુનિ, ભૂતકાળના રમણીય વિષયોનું સ્મરણ નહિ કરનારા, વર્તમાનમાં ઈન્દ્રિયોથી જણાતા વિષયોમાં રમણ નહિ કરનારા, ભવિષ્ય કાળમાં મનોહર વિષયોની ઈચ્છાનો અભાવ કરનારા એમ ત્રિકાળ વિષયત્યાગી મુનિને જેની ઉપમા થોડે એવો કોઈ પણ પદાર્થ અચર અચર વિશ્વમાં વિખ્યાત નથી, કારણકે અચેતન પુદ્ગલના સમૂહથી ઉપજેલું બધું મૂર્ત (વર્ણ, ગંધ, રસ અપર્યાદિવાળું) છે, તે સહજ, આત્યંતિક, નિરૂપમ આત્રિરૂપ શમભાવ કે સમતારસની સરખામણી તી રીતે કરી શકે? કારણ હર્લેખ શમતારસ સકળ વિશ્વના શુભ-અશુભ

ભાવથી પર છે, રાગદ્વેષપણથી રહિત ભાવ છે અને શુદ્ધ આત્માના અનુભવરૂપ છે કહ્યું છે —

ચદિજ્ઞમાણા ન સમુલ્લસતિ, હેલિજ્ઞમાણા ન સમુજ્ઞન્તિ ।
દત્તેણ ચિત્તે ન ચન્તિ ધીરા, મુણી સમુઘાદયરાગદોષા ॥

અનુવાદ —

વડે બધા તોય ન હર્ષ માને, નિંદે છતાં જેહ ન રોષ આણે,
હમે બધા તોય ન દુઃખી ધીર, મુનિ તરે સર્વ કષાય-નીર

ધાર્મામિરામે સુ દુઃખાવિરેસુ, ન ત સુદ કામગુણેસુ રાય ।
ચિરત્તકામાણ તગોધનાળં, જ મિષ્ણુણો સ્ત્રીભગુણેરયાળં ॥

ભાવાર્થ — કામથી વિરક્ત અને શીવ શુભા આસક્ત તપોધન સિત્તુઓને જે મુખ માત્ર થાય છે, તે મુખ અજ્ઞાનીને નુદર ભામતા પણ દુઃખથી ખગડાયેલા-મલિન કામ શુભામા રાગને પણ હોતુ નથી

એમ શમતાનો સ્વાદ લેનારને રાગાધિરાગના ભોગરોગ જેવા, ચિંતામણિના સમૃદ્ધ કાકરાના ઢગલા જેવા અને દેવે ભૂડ જેવા ભાસે છે તેથી અયોગોવી ઉત્તમ થતી મીઠાશ દુઃખ રૂપ છે અને શમતા એજ મહા આનંદસ્વરૂપ છે ૬

શમસૂત્તસુખાસિત્તં ચેવા નત્તદિન મનં ।

કદાપિ તે ન દહ્યતે રાગોરગત્તિયોર્મિમિ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — ઉપશમનું વર્ણન કરતા સુખાપિતો (સુવચનો) રૂપ અમૃતનો છટકોવ જેમના મનમા રાત્રિન્વિમ થઈ રહ્યો છે, તે મહાપુરૂષો રાગરૂપી મર્મના વિષની દોડેરીઓથી (મર્દાથી)

અનુવાદ —

રાત્રિન મન જેમનું, શમશબ્દામૃત લીન,
ગગ-નાન-વિષ-ત્હે-થી, બળે ન કર્યો નાધીન ૭

જ્ઞાનમજરી —જે મહાત્માઓના મનમાં, કપાયના અભાવવાળા ચારિત્ર પરિણામરૂપ શમના મુલાવિતોરૂપી અમૃતનો છટકાવ અહોરાત્ર થવા કરે છે, તે આસક્તિરૂપ રાગ નાગના ઝેરની લહેરીઓથી કદાપિ બળતા નથી, જગતવાગ્ની છવેને રાગરૂપી નાગ દસ્યો છે, ઝેરની લહેરે તેમનું મગજ ધુમી રહ્યું છે હૃદ-નયોગ અને અનિદ્ર-વિયોગ માટેની ચિંતાથી ભરે છે, આગળ આગળથી શોચ કરાને તેવી ૮ પનાઓના ૮ થોથો ઉઠાવે છે જગતની ઝેંઠરૂપ અનેક પુદ્ગલસ્કંધોનો મથક કરે છે, અનેક જણની પાંચે પૈમાં પેદા કરવાના ઉપાયો ચાલે છે, કૂવાઓમાં ઉતરે છે, વહાણો વટે સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, દ્રવ્યોદિ અહિતકારી ઉપાધિને હિતરૂપે માનનારા તેજ છોડી જ્યારે જગતને ઉપકારી તીર્થંકરના વાક્યો સામગી શમતારૂપ ધન પામે છે ત્યારે સ્વરૂપના આનંદને અનુભવે છે, અભાવનું જ્ઞાન, અભાવની રમણતા અને અભાવના અનુભવથી સદા અનંગતામાં મગ થઈ આત્મચુલ્લતા આનંદવતમાં વિચરે છે માટે મર્વપરભાવમાં એકતા થઈ ગઈ છે તે તજીને શમતા વાળા થવા યોગ્ય છે ૭

મર્જદ્જ્ઞાનમજોત્તુદ્ગરદ્ગ્ધ્યાનનુદ્ગમા ।

જયન્તિ મુનિરાજસ્ય શમ-માધ્યાજ્યમપદ ॥

ભાષાર્થ —જ્યા મર્જતા જ્ઞાનરૂપ હાથી અને મોટા ખેલતા ધ્યાનરૂપ ઘોડા છે એવી મુનિરૂપ રાજાની ઉપશમ-

રૂપ સામ્રાજ્ય (ઠકરાઈ) ની સપદાઓ (સપત્તિ) જયવત વર્તે છે

અનુવાદ —

જ્ઞાન-ગજ ગાજી રહ્યા, ધ્યાન અશ્વના ખેલ,
શમ-સામ્રાજ્ય વિલાસજય, મુનિ રાજા મુખ રેલ ૮

જ્ઞાનમંજરી — મુનિરૂપી રાજાની શમરૂપ સામ્રાજ્ય-સપત્તિ જયવત વર્તે છે કેવી છે સપત્તિ? સ્વપર પ્રકાશક સ્ફૂરતા જ્ઞાનરૂપ ગાજતા હાથી વડે (ઉંચી) મહાન અને વધતા ધ્યાનરૂપ નાચતા, ગેલતા ઘોડાવાળી છે, એથી જ્ઞાન-ગજ અને ધ્યાન-અશ્વોથી શોભતી નિર્ઘયરૂપ રાજાની રાજ્ય સપદા જયવત વર્તે છે માટે સમતાના ધામડપ મુનિઓનું મહારાજપણું સદા જયવતુ છે તેથી શમના અવ્યાસી થવું એ ઉપદેશ છે ૮

૭ ઇન્દ્રિય-જ્યાપ્તકે

विभेषि यदि ससाराद्, मोक्षप्राप्तिं च काक्षसि ।
तर्देन्द्रियजय कर्तुं, स्फोग्य स्फारपौक्षपम् ॥ १ ॥

ભાષાર્થ — જો તું સસારથી બીતો હોય અને મોક્ષની પ્રાપ્તિને ઇચ્છતો હોય તો ઇન્દ્રિયોનો જય કરવા માટે દેહીખ્યમાન પરાક્રમ પ્રગટાવ (ફારવ)

અનુવાદ —

જો તું ત્રાસે ભવ થી, ઇચ્છે મુક્તિ હાવ,
તો ઇન્દ્રિયો છતવા, પ્રબળ બળ પ્રગટાવ

જ્ઞાનમંજરી — શમ પ્રગટ થવામા અતરાય કરનાર ઇન્દ્રિયોની અભિલાષાઓ છે, તેથી ઇન્દ્રિયો હતવાથી જ શમ અવસ્થા આવે છે, માટે ઇન્દ્રિયજ્યાદક વર્ણવે છે

ઇન્દ્ર એટલે જીવ, સર્વ પરમ ઐશ્વર્યતા યોગે જીવ ઇન્દ્ર છે ઇન્દ્ર (જીવ) જેથી ઓગળાય, તેણે ચિહ્ન તે ઇન્દ્રિય, કારણ કે ઇન્દ્રિયો જીવને સૂચવે છે, દર્શાવે છે, પ્રગટ કરે છે, ઓગળાવે છે, ઇન્દ્રિયના વિષયના અનુભવથી જણાવરાખણાની સિદ્ધિ થાય છે તે સિદ્ધિ થતા 'ઉચ્ચમોગ-લ્લસગ્ગોજીરો' ઉપયોગ લક્ષણે ઓગળાતા જીવ એમ જીવની સિદ્ધિ વાય છે

જે પ્રકારની ઇન્દ્રિયો છે દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો, ભાવ ઇન્દ્રિયો દ્ર વ્ય ઇન્દ્રિય પણ જે પ્રકારની છે નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય, ઉપકરણ ઇન્દ્રિય ત્યા નિર્વૃત્તિ એટલે અગોપાગોની ઇન્દ્રિયદ્વારરૂપ રચના ઉપકરણ તે નિર્માણ નામકર્મ અને અગોપાગ નામકર્મરૂપ કર્મવિગેયથી સંસ્કાર પામેલા ગરીરના જે પ્રદેશો તે નિર્વૃત્તિ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારે ॥ તેને જેમ જેમ હાનિ ન પહોંચે અને તેને મદદ મળે તેવો ઉપકાર કરે તે ઉપકરણ પણ બાહ્ય, અભ્યંતરરૂપે બે પ્રકારે છે ભાવ ઇન્દ્રિયના પણ લઘિ અને ઉપયોગ એમ બે ભેદ ॥ મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, ચક્ષુદર્શનાવરણીય, (જે શક્તિને આવરણ કરનાર કર્મ) અને વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતી સ્પર્શાદિ માહકશક્તિ તે લઘિ છે અર્પણઆદિનું બાણુ તે ઉપયોગ છે અર્પણઆદિ જ્ઞાન દ્વગરૂપ ઉપયોગ છે

અહિં વર્ણ્યાદિ જ્ઞાનને ઇન્દ્રિયોના વિષય કહ્યા છે, પરંતુ મનોહર કે અણુગમતા વર્ણ આદિમા ઇષ્ટ-અનિષ્ટતા થવાથી ઇષ્ટ પ્રત્યે આકર્ષણ અને અનિષ્ટ પ્રત્યે વિમુખતા ઉપજવારૂપ મોહ પરિણતિનેજ જ્ઞાનમય મહાત્માઓ વિષયપણે ગણે છે નહિતો જો જ્ઞાનને વિષયપણાવાગુ માનીએ તો સિદ્ધ ભગવાનના જ્ઞાનને પણ વિષયોવાળું જ્ઞાન માનવારૂપ આપત્તિ દોષ આવે માટે રાગ-દ્વેષપણે પ્રવર્તતા જ્ઞાનને વિષયરૂપ (મોહરૂપ) ગણાય કારણ અને કાર્યમા એકતા હોય છે ચારિત્ર મોહના ઉદયથી નહિ રમવાયોગ્ય ભાવમા રમણતા તે અનયમ છે ત્યાં વર્ણાદિક માત્ર જોય (જાણવાયોગ્ય પદાર્થરૂપે) જ નથી પણ સુદર હાગનાથી તેમા રમણીયરૂપ ઇષ્ટબુદ્ધિ થાય છે વિષયોની ઇન્દ્રિયો દ્વારા પ્રવર્તતા જ્ઞાનનું ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણે પરિણમવું અટકે તે ઇન્દ્રિય વિષયજન્ય છે એમ કેમ બ્યાખ્યા કરી? એમ કોઈ કહે તો ઉત્તર કે જે દ્વારથી વર્ણાદિનું જ્ઞાન થાય પણ ઇષ્ટ-અનિષ્ટતા ન થાય તે ઇન્દ્રિય-જન્ય છે, તે અનાદિની અશુદ્ધ, અસયમરૂપ પરિણતિને રોકવારૂપ છે, ત્યાં જ્ઞાન તો આત્માનું પોતાનું લક્ષણ હોવાથી સ્વપગ પ્રકાશકરૂપ સાધ્ય છે, ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણાથી થતો વિભાવજ સગનાયોગે અનાદિની પરંપરાથી થયેલા અશુદ્ધ ભાવ છે તે સર્વ પ્રકારે તજવા યોગ્ય છે તેથીજ ઇન્દ્રિયો છૂટવા યોગ્ય છે ત્યાં દ્રવ્ય જન્ય ઇન્દ્રિયોને સંકોચવા આદિરૂપ ❶ અને ભાવજન્ય ચેતના અને વીર્યનું સ્વરૂપમા પ્રવર્તવું તે છે

નૈગમનયથી નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણરૂપ ઇન્દ્રિયની પરિણતિ નિર્માણ આદિ કર્મના ઉદયે થયેલા ઇન્દ્રિયસંધ્યાનો છે ઋણુસૂત્ર નયે પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવામા નિયમ થયેલા નિર્દિષ્ટ

ધારમણત મુક્તા ઘતા ચતાય ધીરપુરિસેહિં ।
તે મોગા પુણ ફચ્છદ્ધ મોક્ષુ તિણ્દાહલો જીવો ॥

અનુનાદ —

જે લોગોને છોડે, પુરૂષો એંઠ ગણી, અથવા,
અનંત વાર બ્રહ્મી બોખ્યા, તે તૃષ્ણાકુળ ચહે બ્રહ્મવા ૨
તૃષ્ણાથી આકુળ બ્યાકુળ થયેવાનેજ વિષયો રમણીય
ભાસે છે અને તે તૃષ્ણા અનાદિ અવ્યાસને લીધે વિષયના
પ્રસંગથી વધે છે તેથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરવા
યોગ્ય છે ૨

સરિત્સહસ્રદુ પૂર-સમુદ્રોદરમોદર ।

તૃપ્તિમાત્ર ને દ્રિયગ્રામો મય તૃપ્તોઽતરમગા ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — હજારો નદીઓથી પુરાવો મુશ્કેલ એવો સમુદ્રના પેટનો સગો ભાઈ ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ તૃપ્ત થાય તેમ નથી એવું જાણી તું સમ્યક્ બ્રહ્માને કરી તૃપ્ત થા

અનુનાદ —

ધરાય નહિ નદી સહસ્રથી, એવા ઉઠધિ સમાન,

ઇન્દ્રિય ઇચ્છા રહે ઉણી, સમ્યક્ત્વે તૃપ્તિ આણ ૩

જ્ઞાનમંજરી — હે! ભત્ર્ય, આ ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ કદી તૃપ્ત થવાનો નથી કારણકે નહિ લોગવેવા પદાર્થોમા ઇચ્છા, લોગવાતા પદાર્થોમા મમતા અને પૂર્વે લોગવી લીધેલા પદાર્થોનું સ્મરણ એમ ત્રણે કાળ સખથી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ અઘ રહી છે માટે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા આસક્તિવાળાને તે તે પદાર્થોથી તૃપ્તિ થતી નથી

ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ કેવો છે? હજારો નદીઓથી પણ જે

ધરાતો નથી એવા મોટા પેન્થાળા સમુદ્રના મગાલાઈ જેવો ઈન્દ્રિયોનો સમૂહ છે તેથી ઈન્દ્રિયોની અભિલાષા પૂરતા છતાં અપૂર્ણ રહે તેવી છે, માત્ર શમસતોષથી પૂરાય તેમ છે, તે માટે હિત શિખામણુદીધી છે કે હે! ઉત્તમ પુરૂષ, આત્માના અતરંગચરૂપથી અતરાત્માથી તૃપ્ત થા અવરૂપના અવવબન સિવાય તૃપ્તિનો ક્ષય થતો નથી કાંણુ કે આ જીવ સંસાર ચક્રની મધ્યમા રહેલા પર ભાવોને પોતાપો માનનાર, " શરીરજ આત્મા છે " એમ બાધ લાવમા આત્મબુદ્ધિ કરનાર બહિરાત્મા બની અનત પુરૂષ પરાવર્તન કાગ મુખી મોહથી રગદોળાયેવો પન્નિમણુ કરે છે, તેજ જીવ નિસર્ગ (સ્વાભાવિક સમજણુ) કે અધિગમ (ઉપદેશ આદિથી થયેલી સમજ) વડે અવરૂપ અને પગરૂપ ના ભેદ વિજ્ઞાનથી "હું શુદ્ધ છું" એવો નિશ્ચય કરી સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચાત્રિરૂપ આત્માને આત્માપણે બાળુનાર, રાગ આદિને પરરૂપે નિર્ધાર કરનાર સમ્યક્દષ્ટિ અતરાત્મા કહેવાય છે, તેજ જીવ, સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિના અવસરે નિર્ધારકરેલા તત્ત્વરૂપની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થતા, પરમ આનંદમય, અપૂર્ણ સ્વ ધર્મની પ્રગટતાના ભોગવનાર સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે તેથી મિથ્યાત્વને દૂર કરી આત્મસ્વરૂપના ભોગ વડે ઝેંક, મગ કે કાદવ સમાન વિષયોને તજે છે —

વિમયવિમ્મ દાલાહલ, વિમયવિમ્મ ઉક્કહ પીય ।
 તાર્ણ વિમયવિસયા પિત્ત વિસયવિસવિમુદ્ધયાદુતિ ॥
 કામભોગપ્રદો દુષ્ટ કાન્કુટરિપોષમ ।
 તદ્વ્યામોહનિવૃત્ત્યર્થમાત્મભાગોઽમૃતોષમ ॥

વિષય વિષ ઉત્કૃષ્ટમણે પીધુ છે, વિષયને વિષેચન કન્નાર અતિ-
વિષ હવે પી જયી વિષયવિષની વિશુધ્ધિકા (ઝાટો-ઉલ્લી) થાય.

કામ લોગ એ દુષ્ટ ગ્રહ છે, કાળદુષ્ટ જેર જેવા છે, તેની
મુઝવણ દૂર કરવા માટે આત્મભાવ અમૃત સમાન છે ૨
માટે આત્માના અનુભવથી તૃપ્તિ કર ૩

આત્માન ત્રિપયે પાંચૈર્મયગાસપરાઙ્મુગમ ।

ઈ દ્રવ્યાણિ નિગ્ધનન્તિ મોહરાજસ્ય વિરુદ્ધા ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — સંસાર વામધીવિમુખ આત્માને મોહરાજના
નોકર સમાન ઇન્દ્રિયો વિષયરૂપ દોરડાથી બાંધે છે મહામોહ
રાજાનો વડો બેટો ગગ કેસરી, તેનો વિષયાભિલાષ નામે પ્રધાન
છે, તેના સત્તાન ઇન્દ્રિયો છે

અનુવાદ —

મોહગય—નેવક મમી, ઇન્દ્રિય બાંધે બધ,

વિષય—પાશથી જીવને, ભવબીજને પ્રતિબંધ ૪

જ્ઞાનમંજરી — સંસારમા વસવાથી ઉદ્દેગ પામેલા આ
ત્માને ઇન્દ્રિયો ભવવાસમા હલ કરે છે, બાંધી ગાંધે છે શાના
વડો? વિષયરૂપ પાશથી ઇન્દ્રિયોરૂપ મોહ રાજાના આ નોકરો
મોહના પરિવારરૂપ, મોહના સત્તાનની ઉપમા જેમને અપાઈ
છે તેમા મુખ્ય રાગકેસરી છે તે જગતને મુઝવનાર છે તેનો
પ્રધાન વિષયાભિલાષ નામે છે ભવના મૂળરૂપ વિરયોનો ત્યાગ
હિતકારી છે ૪

ગિરિમૃત્સ્ના ધન પદ્યન્ ધાવર્તાદ્રિયમોહિત ।

અનાદિનિધન જ્ઞાન-ધન પાથે ન પદ્યતિ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ—ઈન્દ્રિયોના મોહમા પડેલો જીવ પર્વતની માટી (કાચુ મોતું, રૂપુ)ને ધન માનતો આમ તેમ દોડે છે, પરંતુ અનાદિ અને અનંત (આદિ-અતરહિત) જ્ઞાનધન (જ્ઞાનરૂપી ધન) પામે છે છતાં ત દેખતો નથી સત્તાવિશ્રાત (સત્તામા ન્ડેલુ) કેવળ જ્ઞાનરૂપ ધન પામે છે કહ્યું છે — “કેવલજ્ઞાનમણત જીવમ્ભૂત તય નિરાવરણ કેવળજ્ઞાનઅનંત અને નિરાવરણ છે તથા જીવનું સ્વરૂપ છે

અનુવાદ —

ગિરિધંજ ધન ગણી દોડતો, ઈન્દ્રિય-મોહિ અન્ન,
જ્ઞાન અનાદિ અનંત ધન, પામે જીવે ન મસ્ત પ

જ્ઞાનમંજરી —સુવર્ણ આદિક પર્વતની માગીને ધન જાણી, ઈન્દ્રિયોના વિપથમા આમળા એવો મૂઢ જીવ આમતેમ ભમે છે, ત્યાં પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ધન પામે છતાં જોતો નથી કેવું જ્ઞાન છે? સત્તાની અપેક્ષાએ આદિ રહિત અને અતરહિત સત્તા વિદ્યાન્તિરૂપ છે કહ્યું છે કે — ‘કેવલજ્ઞાનમણત સમાજ્ઞત તય નિરાવરણ’ સિદ્ધપણે અવિનશ્વર (અવિનાશી) હોનાથી નિર્ગોઢ અવન્યા મુખીમા પણ મત્યત બોધરૂપ જ્ઞાન મહામોહના ઉદયમા પણ સત્તામા રહેલું છે, સમ્યક્દષ્ટિ, દેશ વિનિ અને સર્વવિગ્ન (માધુઓ)ને માધ્યરૂપ, નિર્વિક પ સમાધિરૂપ શુભલધ્યાનના રૂપરૂપ, અહંત અને સિદ્ધોનું પરમ સ્વરૂપ જે કેવળ જ્ઞાનરૂપ ધન પોતાનું, સહજ છે તને રિસારીને મૂઢ મનુષ્યો ઉપાધિરૂપ માગીને પત્યરમા ધનની ક પના કઠી મોહ પામે છે, મુઝાય છે પ

વિષય વિષ Cદ્રુષ્ટપણે પીધુ છે, વિષયને વિરેચન કરનાર અતિ વિન હવે પી જેવી વિષયવિષની વિશુદ્ધિકા (ઝાડો-Cલગી) માથ

કામ ભોગ એ દુષ્ટ ગ્રહ છે, કાગડૂટ ગેર જેવા છે, તેની મુઝવણ દૂર કરવા માટે આત્મભાવ અમૃત સંમાન છે ૨ માટે આત્માના અનુભવથી તૃપ્તિ કરે ૩

ગામાન ત્રિપયૈ પાંશમવવામપરાઙ્મુખમ ।

ઈ ત્રયાણિ નિવર્ત્નન્તિ મોહરાજસ્ય ચિંકરા ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ —સસાર વામથીનિમુળ આત્માને મોહગાળના નોકર સમાન ઇન્દ્રિયો વિષયરૂપ દોરણથી બાધે છે મહામોહ રાજાનો વડો બેટો રાગ કેસરી, તેનો વિચાલિલાય નામે પ્રધાન છે, તેના મતાન ઇન્દ્રિયો છે

અનુવાદ —

મોહગાય-મેવક સખી, ઇન્દ્રિય બાધે બંધ,

વિષય-પાશથી લવને, ભવસીડને પ્રતિબંધ ૪

જ્ઞાનમજીઠી:—સસારમા વમવાથી ઉદ્વેગ પામેલા આત્માને ઇન્દ્રિયો ભવવામમા દબ કરે છે, બાધી રાખે છે શાના વડે? નિષયરૂપ પાશથી ઇન્દ્રિયોરૂપ મોહ રાજાના આ નોકરો મોહના પરિવારરૂપ, મોહના સત્તાનની ઉપમા લેમને અંપાઇ છે તેમા મુખ્ય રાગકેસરી છે તે જગતને મુઝવનાર છે તેનો પ્રધાન વિષયાલિલાય નામે છે ભવના મૂળરૂપ વિષયોનો ત્યાગ હિતકારી છે ૪

ગિરિમૃન્ના ઘન પદ્યન્ ધાવતીદ્રિયમોહિત ।

મતાદિનિઘન જ્ઞાન-ઘન પાર્થ્યે ન પદ્યતિ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ—ઈન્દ્રિયોના મોહમાં પડેલો જીવ પર્વતની માત્રી (કાંચું નોનું, ડપુ)ન ધન માનતો આમ તેમ દોડે છે, પરંતુ અનાદિ અને અનંત (આદિ-અતરહિત) જ્ઞાનધન (નાનરૂપી ધન) પામે છે છતાં તે દેખતો નથી સત્તાવિશ્રાંત (સત્તામાં નહેલું) કેવળ જ્ઞાનરૂપ ધન પામે છે કહ્યું છે — “કેવળનાણમણત જીવમરૂપ સય નિરાવરણ કેવળજ્ઞાનઅનંત અને નિરાવરણ છે તથા જીવનું સ્વરૂપ છે

અનુવાદ —

ગિરિધૂળ ધન ગણી દોડતો, ઈન્દ્રિય-મોહે અનંત,
જ્ઞાન અનાદિ અનંત ધન, પાસે જીવે ન મળે પ

જ્ઞાનમંજરી —મુવર્તુ આદિક પર્વતની માત્રીને ધન ગણી, ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં આમળા એવો મૂઠ જીવ આમતેમ ભમે છે, ત્યાં પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ધન પામે છતાં જોતો નથી કેવું જ્ઞાન છે? મત્તાની અપેક્ષાએ આદિ રહિત અને અતરહિત મત્તા વિશ્રાન્તિરૂપ છે કહ્યું છે કે — “કેવળનાણમણત સમાવરૂપસય નિરાવરણ” મિદ્ધપણે અવિનશ્વર (અવિનાશી) દેવાથી નિગોદ અવન્થા મુધીમાં પણ અત્યંત બોધરૂપ જ્ઞાન મહામોહના ઉદયમાં પણ મત્તામાં રહેલું છે, સમ્યક્દષ્ટિ, દેશ વિગતિ અને મર્વવિગત (માધુઓ)ને આવ્યરૂપ, નિર્વિકર મમાધિરૂપ શુદ્ધધ્યાનના રૂપરૂપ, અહંત અને સિદ્ધોનું પગ્મ સ્વરૂપ જે કેવળ જ્ઞાનરૂપ ધન પોતાનું, મહાજ જે તેને વિસારીને મૂઠ મનુષ્યો ઉપાધિરૂપ માત્રીને પત્યરમાં ધનની કંપના કરી મેલ પામે છે, મુઝાય છે પ

પુર પુર સ્ફુરસૃષ્ટા-મૃગનૃષ્ણાનુકારિણુ ।

ઈન્દ્રિયાર્થપુ ધારતિ, ત્યક્ત્વા જ્ઞાનામૃત જડા ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — મૃગજળ (આગવાના પાણી) ની પેઠે જેમ તૃષ્ણા આગળ આગળ વધતી જાય છે એવા રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દરૂપ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને વિષે મૂર્ખ માણુમે જ્ઞાન રૂપ અમૃતને તથાને દોડે છે

અનુનાદ —

દૂર જતા દૂર દેખીએ, મૃગજળ-વિષયે મોહ,
જ્ઞાનામૃત તથા મૃદ ત્યા, દોડે તે નિજ દોહ

જ્ઞાનમંજરી — સ્વાદ્યાદિ પ્રમાણે વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિનાના મૂર્ખ મનુષ્યો અવિનાશી પદની પ્રાપ્તિ કરાવે તેવા બોધ રૂપી અમૃતને તથાને રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દરૂપ ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે દોડે છે વિષય-લોગની અભિલાષાર્થ આતુર રહે છે, તેને માટે યત્ન કરે છે તેને અર્થે કંઠન વિક પોની ક પના કરે છે, તને માટે ખેતીઆદિ ધંધા કરે છે તે ઈન્દ્રિયના વિષયો કેવા છે? મૃગજળરૂપ જ્ઞાતિ જેમ જેમ આગળ જઈએ તેમ તેમ આગળ આગળ દૂર દેખાય તેની પેઠે આગળ આગળ વધતી લોગની પિપામારૂપ તૃષ્ણા જેમ રહે છે તેવા ઈન્દ્રિયના વિષયો છે, જેમ મૃગનૃષ્ણારૂપ જળ પિપાસાને હરતુ નથી માન જ્ઞાન્તિજ છે, તેમજ ઈન્દ્રિયોના લોગો સુખરૂપ નથી, અજ્ઞાનીને તેમા સુખ ॥ જ્ઞાતિજ ઘઈ છે

યત્નમૃગમોનેમ-સારદ્વા યાતિ દુર્દશમ ।

યક્ષ્મેન્દ્રિયદોગચ્છેદ, શુદ્ધેત્તે કિં જ પંચમિ ? ॥ ૭ ॥

ભાપાર્થ — પતંગીયું, ભમરો, માછલુ, હાથી અને હરણુ એક એક ઇન્દ્રિયના દોષથી જો મરણરૂપ માઠી દશાને પામે છે, તો તે પાચેય દોષવત ઇન્દ્રિયોથી શું ન થાય?

અનુનાદ —

હાથી, મત્સ્ય, ભમરો હરણુ, પતંગના દુષ્ણ સ્પષ્ટ,
એક ઇન્દ્રિય વશ મરે, શું ન કરે મો દુષ્ટ? ॥ ૭

જ્ઞાનમજ્જી — રૂપમા આસક્ત પતંગીયું, રસમા આસક્ત માછલુ, ગંધમા આસક્ત ભમરો, સ્પર્શમા આસક્ત હાથી, શબ્દમા આસક્ત હરણુ, એ ગંધા એક એક ઇન્દ્રિયના દોષને લીધે દુષ્ટ-દીન-દશા પામે છે, તો પાચેય દુષ્ટ ઇન્દ્રિયોથી શું દુષ્ણ ન સભવે? મર્વ આપત્તિ સભવેજ, માટેજ મોટા ચક્ર-વર્તી, વાસુદેવ, મહાલિક રાજા આદિ કુડરિક આદિ વિષયોમા વ્યામોહ પામેલા ચિત્તવાગા બની નરકમા દીનદશા પામ્યા છે, વધારે શું કહેવું? વિષયરૂપ વિપનો લોગ ન કરો ॥

વિષેનદ્વિષઠ્યં શૈ સમાવિધનનસ્કરં ।

દ્વિર્વ્યં જિતો યોઽસૌ ધીરાણા ધુરિ ગણ્યતે ॥ ૮ ॥

ભાપાર્થ — વિવેકરૂપ હાથીને હણનાર સિંહ સમાન, અને નિર્વિકરૂપ ધ્યાનરૂપ ધન લુટી લેનાર લુટારા જેવી ઇન્દ્રિયોને વશ જે થયો નહિ તે ધીર પુરુષોમા મુખ્ય ગણાય છે ૮

અનુનાદ —

વિવેક હાથીના સિંહ સમ, ઇન્દ્રિય જો જીનાય,
સમાધિ ધન યોરાય ના, ધીરની ગણાય ૮

જ્ઞાનમજ્જી — અપરનો લેહ સમજવારૂપ વિવેક હાથી

સમાન છે, તેને હજીનાર નિહ સમાન ઇન્દ્રિયો છે વળી સ્વરૂપના અનુભવમા વિલામરૂપ સ્થિરતા તે સમાધિ નામનું સર્વસ્વધન છે તેનું હરણ કરનાર ચોરા જેવી ઇન્દ્રિયો છે જે નમિરાજર્પિ, ગજસુકુમાર, સુકુમાલપાવ આદિ પુરુષો ઇન્દ્રિયોને વશ ન થયા તે ધીર પુરુષોમા મુખ્ય ગણાય છે, વળણાય છે, કહ્યું છે કે —

ધ્યાયત્ત યે તિરક્તા ગુપ્તચત્વરતાસ્ત્યજ્જન્મસારમોગા ।
યોગામ્યામે ચિત્તીના ગિરિવનગહને ચીઘન ય નયતિ ॥
તેમ્યો ધ્યાય તિશિષ્ટા પ્રવલ્લરરઘૂસગપચામ્પિયુક્તા ।
નૈવાત્મીયે પ્રમત્તા પરમનિજરમ્ તત્ત્વમાત્ર ધ્યયિ ॥ ૧ ॥

અનુનાદ — (પ્રભાતિથુ) -

ધન્ય વૈ ગિયા, શુભચન ગિયા, લોગ સસારના ત્યાગિયાજો, યોગ અભ્યાસમા લીન, જીનાનીમા, ગિરિવન ગહનમા રાચિયાજો, અધિક એથી વળી ધન્ય તેને ગણો, જે હમે ઇન્દ્રિયો અપ્રમાદે, પવ અમિગણે વિષયને શોધવા, પરમ નિજતત્ત્વરમણે મુખ્વાદે

અહો હો!!! પૂર્વભવમા ચાખેલા સમતા મુખના ભ્રમરણથી અનુત્તર વિમાનમા મુખ લોગનાર લવર તમ ઇન્દ્રિયાદિ તો વિષયનો -નાદ ત્યાગવા અમમર્થ હોનાથી મુનિના ચરણ કમળોમા જમીન પર આખોટે ઠે! માટે અનાદિ કાળમા અનેકવાર લોગ વેલા વિષયો પ્રત્યે પડ દેવા યોગ્ય છે, તેનો સગ પણ કરવા યોગ્ય નથી, પૂર્વ કન્ઠેલો તેનો પરિચય સ્મૃતિમા પણ આવવા દેવો યોગ્ય નથી, સમયે સમયે દુઃખજાત કરવા યે ગ્ય મનારના બીજ જેવા ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે એટલા માટેજ નિઃશ્ચ પુરુષો તત્ત્વ અસ્યોકનની ઇચ્છા આદિમા વાચનાદિ વડે કાળ ગાળે છે

કહ્યું છે કે — 'નિમ્મલ નિક્કલ નિસ્સંગ સિદ્ધ સમ્માવકામણા
 કહ્યા' નિર્મલ, નિષ્કલ, નિઃસંગ, સિદ્ધ મહાવાચ્યપર્યંતા કહી
 છે ઇત્યાદિ રૂઢિથી જન્યમા પશ્ચિમીને સ્થવિરકત્પ કે જિન
 કત્પ અવગ્યામા મુનિઓ રહે છે સર્વ જાણ્ય હવેઓએ એજ
 કર્તવ્ય છે ૮

૮ ત્યાગાદિક

મયતાત્મા ધ્યેયદુહોપયોગ પિતર નિજમ્ ।

ધૃતિમમ્યા ભ પિતરો તમા વિષુજ્જલે ધુમ ॥ ૧ ॥

યુષ્માક સગમોડનાદિર્ધેવલોડનિયતામનામ્ ।

ધૃયેવક્રુણાન્ શીલાદિ-યધૃનિત્યધુના મયે ॥ ૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ભાપાર્થ — કરવા માડયું તે કર્યું, નયમ થકુવા
 માડ્યો તે થકુલું કર્યો એ અપેક્ષાએ 'મંયતાત્મા' અર્થે
 સયમ માટે તપ્પર થયેવાને કહ્યો છે નયમ સન્મુખ જાનીને
 રાગ દ્વેષ રહિત શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન (શુદ્ધ ઉપયોગ) રૂપ પિતાનો
 અને આત્મરતિ (ધૃતિ)રૂપી માતાનો હું આશ્રય લઉં છું,
 થર્હુ છું, તે માટે હો! માતા-પિતા નિશ્ચય મને મોકળો
 કરો, છૂટો કરો ૧

ભાપાર્થ — તમારો નૃગ-મેજો પ્રવાહથી અનાદિ છે, હો!
 જંધુઓ, તમે કેવા છો? અનિશ્ચિન પર્યાયરૂપ છે, જંધુ તે શત્રુ
 થાય શત્રુ તે જંધુ થાય, એવો તમારો સંગ છે, માટે નિશ્ચ
 યથી અવિચલિત એક રૂપ જેનું છે એવા શીલ, સત્ય, શમ,

દમ, સતોષાદિક જાધવનું અવિચલિત એક સ્વરૂપ હોવાથી તેમનો હવે હું આશ્રય કરું છું ૨

અનુરાદ —

મયમાર્થીનો નિજપિતા, શુદ્ધ બાવ નિજ જોય,
ધૃતિ-માતા માટે મને, મા-જાપ! છુટો કરી દોય ૧
હો! જાધવ, તમ મંગ તો, અનાદિ ને અનિયત,
હવે શૌલાદિ જાધુ હવ, એકરૂપ સમન ૨

જ્ઞાનમજરી — ત્યાગથી હન્દ્રિયજય વળી વધે છે, તેથી આત્માના સ્વરૂપથી અન્ય જે પરભાવપણું તે તજવા યોગ્ય છે માટે ત્યાગાદિક લખે છે તજવું તે ત્યાગ પર ભાવનો ત્યાગ સર્વને સુખરૂપ છે ત્યાગ એટલે છોડી દેવું ત્મા સ્વદ્રવ્ય, સ્વમેત્ર, સ્વકાગ અને સ્વભાવપણે વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે એવો સ્થાન અસ્તિ નામનો પ્રથમ પ્રકાર વિચારતા આત્મપરિણામ એટલે પોતાના આત્મામા વર્તેલો ‘સ્વધર્મ’ સમવાયપણે આત્માથી અલેદ હોવાથી તેનો ત્યાગ ન જાને, પરંતુ સમ્યક્જ્ઞાન આદિ સાધ નમા વર્તવાથી, વિસારી મૂંડલાનું અમરણ શત્રુ હોવા છતાં તેના આત્મામા ‘સ્વધર્મ’નું તો ઉપાદેયપણુંજ છે, કારણકે અતર્ધાન યર્થ ગયેલો આત્મા તેથી પ્રગટે છે, જેને લોગબ્યો નથી, તે લોગવાય છે-અનુભવાય છે બાકી જધાનો સયોગ સજાધ માત્ર છે એમ જાણવાથી તે તજવા યોગ્યજ લાગે છે જે કે સતદેવ આદિ નિમિત્ત, શુભઆચરણ, ધ્યાન આદિ આત્મસાધન પરિણામની શ્રદ્ધાવૃત્તા અનાદિ અશુદ્ધ પરિણતિ શ્રદ્ધાની વૃત્તિ નિવારવા માટે સ્વીકારી છે, તો પણ સ્વસિદ્ધ અવસ્થાનું તો કદી ત્યાગવાપણું નથી, એમ ઉત્સર્ગ માર્ગે (તો

નિમિત્તાદિની) અહણતા નથી અનાદિ મિથ્યાદિ કુદેવ આદિમા રાગ કંટે છે, તેજ સમ્યક્દર્શનના બળથી સ્વધર્મનો નિર્ણય કરી તેનીજ અધિવાળો થતા શુદ્ધ દેવ આદિને સ્વીકારે છે, તથાપિ દેવાદિને પરરૂપે જાણે તો છેજ, અપ્રશસ્તને તજે છે, પ્રશસ્તનો અત્યાગ, સ્વસાધન પરિણતિ (ધ્યાન) નું અહણ એ બધું અસિદ્ધ (સાધક દગા સસાન દશા) અવસ્થા મુધી હોય છે.

હવે (૧) નામત્યાગ તો શબ્દ બોલવારૂપ છે, (૨) સ્થાપનાત્યાગ, દશયતિધર્મ, પૂજન આદિમા જે સ્થાપવામા આવે છે તે, દ્રવ્યત્યાગ, દ્રવ્યથી એટલે બાહ્યવૃત્તિથી, અથવા ઈન્દ્રિય મુખની અભિલાષાના લક્ષથી ત્યાગ કહેવો તે દ્રવ્યત્યાગ છે, દ્રવ્યનો ત્યાગ તો અહાર, ઉપધિ (સામગ્રી-ઉપકરણ) આદિનો ત્યાગ તે પણ દ્રવ્યત્યાગ છે, દ્રવ્યરૂપ ત્યાગ જે પ્રકારે છે આગમથી અને નોઆગમથી આગમથી દ્રવ્યત્યાગ એટલે સ્વરૂપનો જાણુ પણ ઉપયોગ રહિત તે, નોઆગમથી દ્રવ્યત્યાગ -૧ સંશયી એટલે ત્યાગના સ્વરૂપ જાણનારનું શરીર, ૨ ભવ્યશરીર એટલે ત્યાગસ્વરૂપને ભવિષ્યમા જાણનાર થવાનો હોયતે લપુશિષ્યાદિ, ૩ તદ્રવ્યતિરિક્ત, સુદ્રવ્યત્યાગ, પુદ્ગલની આશારહિત, આલોડની આશા, પરલોકની આગા રહિત, સ્વરૂપ સાધનની સન્મુખ બની બાહ્ય ઉપાધિ, શરીર, અન્ન, પાન, વ્યજન આદિનો ત્યાગ, (૪) ભાવથી ત્યાગ આશયત (અતરના) રાગ, દેહ, મિથ્યાત્વ આદિ આશ્રય પરિણતિનો ત્યાગ, આત્માના ક્ષાયોપગમિક્ત જ્ઞાનાદિ શુભોની પરભાવથી નિવૃત્તિ તે ભાવત્યાગ તે સમ્યક્ જ્ઞાન પૂર્વક આરિઝ અને વીર્યની મિશ્રતાથી થતા આત્મ પરિણામ છે

નૈગમ અને સચ્ચ નયે નામ સ્થાપના પ્રમાણે ત્યાગ જાણવો! વ્યવહાર નયે ત્યાગ, વિષ અને ગરલ અનુષ્ઠાન (આ ભવની મુખેચ્છા પૂર્વક અને પગલવની મુખેચ્છા પૂર્વક ક્રિયા) સહિત હોય છે. મહાસૂત્રનયે માઠા પશ્ચિમની ભીતિથી કરેલો ત્યાગ, શબ્દ અને સમલિટ્ઠ નયે! પ્રમાણે તદ્દલેતુ ક્રિયારૂપ ત્યાગ, અને જીવંજીત ત્યાગ તો તજવા યોગ્ય જાણીને સર્વથા તજવારૂપ છે. અથવા આહાર આદિ બાહ્ય ત્યાગ પહેલાં માર નયે! પ્રમાણે સમત છે અને આશ્વતર ત્યાગ શબ્દ આદિ ત્રણ નય અનુસાર છે. જોમ ત્યાગ-ભાવ કહ્યો, તે કરવા યોગ્ય છે. જોવો ઉપદેશ હવે જણાવે છે.

સયમની સન્મુખ (મીમા લેવા તત્પર) થયેલો. જીવ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ પોતાના પિતાનો આશ્રય લે, એટલે રાગદ્રેષ સહિત આત્મજ્ઞાનને આશ્રયે નહે અને આત્મપ્રીતિ (ધૃતિ) રૂપ માતાનો આશ્રય લે. આહાર પર્યાપ્તિ-નામ કર્મના ઉદયે જ્યાં જીવ ઉત્પન્ન થયો તે માતા, તેનો પિતા તે પિતા જોમ લૌકિક મળધ છે, તે માળાપ પ્રત્યે કહે છે, “હો! માતા-પિતા મને છૂટો કરો, હું તમારો પુત્ર નથી, તમે મારા માતા-પિતા પણ નથી લોકમા માત્ર રૂઢિથી જોમ કહેવાય છે.”

આ વિષે દષ્ટાંત છે — જોકે વળતે ભરત ક્ષેત્રમા મળધ દેશની સુવપ્રાનગરીને વિષે અરિહમન, વિધિકુશળ ‘વન્નજય’ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાણીનું નામ ખારિણી હતું. તેને સુભાનું નામે કુવર હતો. તે દેવ સમાન મુદર કુમાર અનુક્રમે વિદ્યામા ઇન્દ્ર સમાન શ્રેષ્ઠ થયો, તે અતિ મહાર્થયુક્ત છતાં સહજે જિન ધર્મના સાધુનું વદન પૂજન કરતા તત્પર

રહેતો ક્ષર્પકમ ચોલતો તે જીવાનીમા આવ્યો ત્યારે તે
 પિતાએ રૂપ, લાવણ્ય, શીલ અને કળાવાળી મો રાગકન્
 ઓના માગા કરી તેની સાથે પરણાવી તેમની સાથે વિ
 લોગવતો તે ત્રિલોકનાથ, ત્રિલોકજી સમાન સર્વને પ્રસન્ન કર
 રહે છે તેવામા એકદા અનેક દેવથી સહિત, અનેક વિપુ
 ભતિ મુનિયો સહિત, અનેક ઋણુભતિ મુનિયો સહિત, અં
 અવધિ શાનીઓ સહિત, અનેક પૂર્વધારી મુનિયો સહિત, અં
 આચાર્યઉપાધ્યાયો સહિત, અનેક તપોધનમુનિયો સહિત અ
 અનેક નજીસિતો મહિત, વગી અનેક દેવદેવીઓથી ઘેરાયો
 શ્રી સભવનાથ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અરિહત, આકાશગામી
 આકાશગામી (ધર્મ) ચક્ર સહિત, જેન ચામરોથી વીંજા
 આગળ ધર્મધ્વજથી વિરાજમાન તે નગરી સમીપ આ
 સમોવસર્યા (પધાર્યા) ત્રિગદવાણુ (રત્ન, મોના, રૂપાના ૩
 ખાઈઓ સહિત) સમવમરણુ રથાયું વનપાળે જઈને કુવ
 વધામણી દીધી કે જેની સદેવ દર્શન અભિલાષા રાખો
 તે સર્વ જગજીવો પ્રત્યે વત્સવતા રાખનાર તીર્થંકર પદ
 છે પુણ્યયોગે તે વખતે કુમાર સીઓના સમૂહથી ઘેરા
 બેઠો હતો, તે સીઓને ઉદેશીને કુમાર કહે છે, ‘સાભા
 મારો તારનાર, નિર્ભમ, નિરુદ્ધકારી, સર્વ ઉપાધિરહિત, સર્વ
 સર્વદર્શી, જિન વીતરાગ, શુદ્ધ ધર્મ ઉપદેશનાર આવી અ
 છે, હું તેમને વદન કરવા જાઉં છું, એમ હર્ષથી રોમાં
 થતો, જોયો થયો અને વદન કરવા આલી નીકળ્યો રસ્ત
 પણ લોકોને કહે છે - અહો! મોહરહિત મારા ભગવાન,
 પોતાનું જેણે કંઈ નથી એવા મારા ભગવાન, તૃપ્ત્યાર્થ

અરે! તમને સર્વ મશય છેદનારા પરમેશ્વર દેખાડીશ' એમ બોલતો સ્ત્રીઓ સહિત તે વનમાં પહોંચ્યો, અતિશયો દેખીને કહે છે - 'હો ભદ્રે, કોઈ આનો ત્રણે ભુવનના હોડોને ચમત્કાર પમાડતો સર્વ દેવ ઈન્દ્રોથી પૂજતો ચાલતો હશે? એમ બ્યારે સન્મુખ આરહતને જુએ છે ત્યારે તો પ્રકુલ કમળ નયન-વદન વાળો તે બોલી ઉઠ્યો, અહો! મારા પુણ્ય અકુરનું આજે ફળ મળ્યું, એમ આનંદ પામતો પાંચ અભિગમ પૂર્વક તીર્થકરના ચરણમાં વહન કરીને આનંદમાં ડાલતો હોયો. તેટલામાં ચારિત્રમે હના ક્ષયોપશમથી વિરતિની મતિ ઉપજી અને તે બોલ્યો, 'હો! નાથ, અગરણુ-શરણુ, મહામત્યવાહ, ભવસમુદ્રમાં નિર્યાપક (તારનાર નાવિક), મને સામાયિકનો ઉપદેશ દો, જેથી કથાયરૂપી વાયુનો વેગ ભાગી જાય' એમ કહેતા અરિહત પ્રભુએ સામાયિક આશ્ચું, મત શ્રદ્ધા કરીને તે શ્રમણ મુનિ થયો તેટલામાં આયુષ્ય પુરૂ થયું તે કુમાર શ્રમણ મળ્યું પામ્યો, ત્યાં તો તેનો પિતા રાજા પરિવાર સહિત આવ્યો, પુત્રને મરેલો દેખીને ખેદ પામ્યો, માતા પણ વિલાપ કરતી રૂદન કરે છે, તેવામાં સુભાવ કુમારનો જીવ તૂટ દેવપણું પામીને જિન-ચરણમાં આવી પહોંચ્યો, તે માતા-પિતાને વિલાપ કરતા દેખીને કહે છે - 'એવું શું હું જાણું છું કે પરમમુખદાયક જિનચરણ પામીને પણ તમે કહો છો?' તે બોલ્યા અમારો પરમ વહાલો પુત્ર મરણ પમ્યો, તેનો વિયોગ પડ્યો, તે હું જાણું છું તે દેવ જો યો, હો! રાજા, કહો તેનું શરીર તમને ઈષ્ટ છે કે જીન? જો જીવ ઈષ્ટ હોય તો આ હું રહ્યાં, મારાપર રાગ કરો, જો શરીર ઈષ્ટ હોય તો આ કવેવર ઉપર રાગ કરો કહો, તમારો પુત્ર કયા છે? જીવમાં કે દેહમાં? જાણે હોવા

છતા કેમ રહ્યા છે?' તે પિતા કહે છે, એવો પ્રેમ ઉત્કાસ આવતો નથી તે દેવ કહે છે 'આ માત્ર માં યતાજ છે કે આ મારો પુત્ર, આ મારી માતા ઇત્યાદિ વિકલ્પો અવસ્તુતા રૂપ (ગૂઢા) સબધમા કરી શું મોહ કરવો?' આ વચનોથી પ્રતિબોધ પામી સર્વેએ દીક્ષા લીધી આ લોકમા સબધ બ્રમ રૂપ છે હે! માતા-પિતા, હે! બધુઓ, તમારો સબધ અનાદિ પંપરાથી અનાદિ અને અનિયત એટલે નયમ રહિત હોયોનો છે અથવા અનિશ્ચિત સ્વરૂપવાળો છે, મિત્ર હોય તે શત્રુ થાય શત્રુ વગી મિત્ર થાય. હવે તો નિશ્ચિત એકરૂપ, સિત્ત સિત્ત ભાવ રહિત શીલ, સત્ય, શમ, દમ, સંતોષ આદિ હિતકારી બધુઓનો સદાય આશ્રય કર, સાધક શુદ્ધ આત્મ શુભરૂપી બધુઓને પ્રાપ્ત કર ૨

કાતા મે સમૈતૈવૈવા, જ્ઞાતયો મે સમન્વિયા ।

યાદ્યર્ગમિતિ ત્યક્ત્વા, ધર્મસન્યાસવાન્ ભવેત્ ॥ ૩ ॥

ભાષ્યાર્થ — મમતાજ મારી એક પ્રિય પત્ની છે, સરખા આચારના સાધુજ મારા સગા છે, બીજાં સગાનું કામ નથી, એમ નિશ્ચય ભાવે કરીને બાહ્ય પરિવારને છોડીને ગૃહસ્થની ઋદ્ધિ આદિ ઔચિક ભાવના ત્યાગવાળા થવું, એટલે ઔદયિક ભાવ છોડી દ્વાયોપશમિક ભાવવત થવું

અનુનાદ —

એક મુજ સમતા પ્રિયા, સ્વજન સાધુસમાજ,
બાહ્ય કુટુંબ તણ લઉં, ધર્મસન્યાસ મત્સાજ ૩

જ્ઞાનમજરી — તત્ત્વજ્ઞાની આશ્રયતર સબધમા પ્રીતિ કરે છે તે કહે છે સ્વરૂપ સાધન માટે હું તત્ત્વ પર યયો

તો મારે લોગવવા યોગ્ય એક મમતારૂપ સ્ત્રી હોય, એટલે તત્ત્વજ્ઞાનનું અવલંબન લેનારાઓને સમતા વનિતા છે, સમાન આચારવાળા સાધુઓ મારા જ્ઞાતિલા, સ્વજન છે એમ ગણીને પુત્ર, પત્ની આદિને તણને ગૃહન્યધર્મને તજનાર થાય, ઉદયથી પ્રાસ થયેલી સપત્તિ તણને ક્ષયોપશમથી પ્રાસ થતી પોતાની સાધન સપત્તિને સ્વીકારે છે સસાર પ્રવાહમાં અનાદિ કાગથી પ્રસંગ આદિ વિભાવસપત્તિને શ્રદ્ધા કરતો, ઈચ્છતો, લોગવતો જીવ ભવવનમાં ભટકે છે, તે જીવ સમ્યક્જ્ઞાન દર્શનસંહિત ચારિત્રના સાધનરૂપ ધર્મમાં પરિવ્રુમતા મોક્ષને સાધનારો બને છે, શ્રેયમાધક બને છે ૩

ધર્માસ્ત્યાજ્યા સુન્દરોત્થા માયોપશમિકા અપિ ।

પ્રાપ્ય ચ દમનગંધામ, ધર્મસન્ન્યાસમુત્તમમ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — જાવના અઢનના ગંધ સમો ઉત્કૃષ્ટ (ક્ષાયિક પહો છે માટે-ક્ષપક શ્રેણિમાં હોય છે તે) ધર્મસન્ન્યાસ પામીને સત્સંગથી ઉત્પન્ન થતા ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા ક્ષમા આદિક પશુ તજવા યોગ્ય છે અર્હિ ઉત્તમ ધર્મસન્ન્યાસ તે તાત્વિક ધર્મસન્ન્યાસ સમજવો તે તાત્વિક ધર્મસન્ન્યાસ ક્ષપક શ્રેણિ માડતી વખતે આઠમે ગુણસ્થાનકે આવે કરું છે કે — ‘‘દ્વિતીયા પૂર્વવરણે, પ્રથમસ્તાત્વિકો મયેત’’ (યોગદર્શનમુચય ૧૦) — જે પ્રકારના સામર્થ્યયોગમાં પ્રથમ ભેદ ધર્મસન્ન્યાસ પરમાર્થે બીજા અપૂર્વ કરણમાં હોય છે પ્રથમ અપૂર્વ કરણ સમ્યક્ત્વ લાભનું, બીજું આઠમાં ગુણસ્થાનકનું, ત્યાં પ્રથમ પ્રકાર જે ધર્મસન્ન્યાસ તાત્વિક એટલે પારમાર્થિક હોય. યોગદર્શનમુચય અથે એમ કહે છે

અનુનાદ —

લેદરજાતી ધર્મ જે, સત્મગ ફળ પણ જાય,
ક્ષાયિક ધર્મ-સન્યાસરૂપ, અદનગધ મદાય ૪

જ્ઞાનમજી — લેદરજાતીરૂપ ધર્મો, મત્સગ દેવ ગુરુના નિમિત્તે થતા ધર્મો પણ તજવા યોગ્ય છે શુ કદીને? ક્ષાયિક અલેદર રત્નત્રયીરૂપ સ્વધર્મ પરિણામ, સહજ પરિણામનરૂપ ઉત્તમ ધર્મમન્યામ પામીને ધર્મસન્યાસ કેવો છે? અદનગધ સમાન, કારણ કે તેણ વગેરેમા સુગધિ સગને લઈને પુષ્પાદિને નિમિત્તે ધયેલી હોય છે, અદનમા તો સહજરૂપે, તન્મયપણે ઉ પસાયેની સુગધિ હોય છે, આથી ધર્મપરિણામ આત્મામા મહજજ છે કારણકે સ્વરૂપ હોવાથી મહજ છે પણ અશુદ્ધતાથી આવ રણ આવેલુ છે તે ગુરુના નિમિત્તે (ધર્મપરિણામ) પ્રગટ થાય છે ત્યા પ્રથમ જિજ્ઞાસા આદિ યોગ્યતા અને નિમિત્તની મદદ થી સવિકલ્પ સમ્યક્દર્શન આદિ પ્રગટાવે છે તેજ દશા વર્ધમાન થતા અલેદર રત્નત્રયોરૂપ નિમિત્તઆદિની અપેક્ષા વિના ગુણ પરિણામરૂપ મહજ ધર્મપરિણામ પરિણમે છે ત્યારે અવિકલ્પ સાધના તજવા યોગ્યજ બને છે યોગકલ્પિ સમુચ્ચયમા કહ્યું છે (ઉપરની ટીકામા જણાવ્યું છે તે) બીજા અપૂર્વકરણમા પ્રથમ ધર્મ અતાત્વિક હતા તે તાત્વિક થાય છે ભાવાર્થ એ છે કે સમ્યક્દર્શન આદિ ક્ષાયોપશમિક ગુણો જોકે અર્હત પ્રવચન આદિ સ્વભૂતિને અળાધક પણ વિભૂતિરૂપ પરદ્રવ્યને અવ લખીને પ્રવર્તે છે, પરના અવતબનથી અતાત્વિક કહેવાય છે, તત્ત્વસ્વરૂપમા તન્મય નથી, પરંતુ અરિહત આદિના ગુણોનું અવવબન હો છે એટલી પરાધીનતા છેજ એથી અતાત્વિક

છે, તો પણ જેનો સમ્યક્દર્શનાદિ ગુણરૂપ ક્ષયોપશમ સ્વરૂપના નિર્ધાર, જ્ઞાન અને રમણસ્વરૂપ છે તે અન્ય નિમિત્તાદિ અવનબન કરવા છતાં તે તાત્વિક છે અર્થે રત્નત્રયી સ્વરૂપે વીતરાગ સર્વજ્ઞ કહેલી યથાર્થ શ્રદ્ધા તે સમ્યક્દર્શન, યથાર્થ તત્ત્વને જાણવારૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન અને તત્ત્વમા રમણતા તે ચારિત્ર એમ ત્રણગુણના સમૂહરૂપ ક્ષયોપશમમા અર્હત ભગવાનના વાક્યના અવનબનથી નિજગુણનું માધવાપણું હોવાથી પ્રબળ કારણરૂપે ક્રમનું કારણ છે, અતત્ત્વરૂપ ■ કારણકે તેમા અતર્કુર્ત સુધી એવા વિકલ્પ હોય છે કે 'ઉપાદેયપણે સ્વતત્ત્વને નિર્ધાર ભાસન (જ્ઞાન) અને તેમા રમણતા (ચારિત્ર) છે અને હેય (તત્ત્વાયોગ્ય) પણે પર ભાવના ત્યાગરૂપ નિર્ધાર (પ્રતીતિ), ભાસન અને રમણતા છે એટલે આ પ્રકારના રત્નત્રયી પરિણામને ભેદરત્નત્રયી સ્વરૂપ કહે છે, અને અભેદ રત્નત્રય સ્વરૂપ તો મકલ વિભાવના હેયપણા સહિત હોવા છતાં અવલોકન આદિ રહિત, વિચારણા-સ્મૃતિધ્યાન આદિ રહિત એક સમયેજ સંપૂર્ણ આત્મધર્મના નિર્ધાર-ભાસન-રમણતારૂપ નિર્વિકલ્પ સમાધિમય હોય છે ધ્યાન પ્રકાશમા કહ્યું છે કે -

જોયવિયળ્પો ચિરવાલીઓ, સપરોમયાત્મલયને હોદ્દા ।

જિદિવ્ય પુરસ્સ ચલણે, નિમિત્તગાદી મઘે તેર ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — આગળ ચાલવા માટે જેમ લોકડીનું નિમિત્ત લઈને પ્રવર્તે તેમ ચિરકાળ સુધી સ્વ અને પર બનેના આવબનમા યોગનો વિક પાનમિત્તગાદી (ભેદરત્નત્રયી) કહેવાય છે ૧

આવા અલોહ રત્નત્રયી પરિણામથી લેદરત્રયી પરિણા
મનો મવિન્દ્ર પ પ્રયત્ન તજવોજ ૪

ગુરુન્ધ મ્વસ્યનોદેનિ, શિક્ષામાત્મ્યેન યાતતા ।

બાત્મતત્ત્વપ્રકાશેન, તાવત્મેયોગુરુત્તમ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — જ્યાંસુધી પોતાને ગ્રહણ અને આત્મેવનરૂપ
બે શિક્ષાના સમ્યક્ પરિણામે, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપના સશય
વિપર્યાય રહિત બોધપટે ગુરુપણું ન પ્રગટે, ત્યાંસુધી ઉત્તમ
જ્ઞાનોપદેશ-આચાર્ય એવવા યે ગ્ય છે તમારા પ્રસાદે (કૃપાએ)
મારા આત્માને ગુરુપણું પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સૂત્રોક્ત વિધિ
(જાત્રમા કહ્યા પ્રમાણે) તમારી સેવા કરવી એમ ગુરુ સાથે
સંકેત કરવો.

અનુવાદ —

જ્યાંસુધી પ્રગટે ન ગુરુતા, અથ શિષ્યામણ કાજ

આત્મતત્ત્વ પ્રકાશથી, સેવો સદ્ગુરુરાજ પ

જ્ઞાનમજ્જરી — સશય-વિપર્યાય રહિત શુદ્ધ આત્મ
તત્ત્વ પ્રકાશક, આત્મધર્મ પ્રગટવાથી જ્યાં સુધી પોતે પોતાને
શિષ્યામણ આપે એવો ન બને ત્યાં સુધી રત્નત્રયમા પરિણામેલા
સ્વપરને ઉપકારી દ્રવ્ય-ભાવ ગુરુપણાવાળા, તત્ત્વને જણાવનારા
ગુરુ સેવવા યોગ્ય છે

હો! ગુરુ, અતીત અનતકાળમા નહિ મળેલું, નિજ આ
ત્મધર્મના નિર્ધાર ભાસન-રમણ અરૂપ, તત્ત્વ-ઉપદેશરૂપી અજ
નથી મળેલું આત્માના અનુભવનું સુખ તે લોગવ્યું! અહો,
ગુરુકૃપા! જેથી પરમ અમૃત અખાય છે માટે પૂર્ણ
પ્રાપ્તિ થતા ૨

નાળસ્મ દોઈ માગી, ચિરયરો દસને ચરિતે મ ।

ઘના આવજદાપ, શુરુકુલવાસ ન મુચતિ ॥

અર્થ — (શુરુકુપાથી જીવ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર થાય, દર્શન અને આસ્ત્રિમા વિશેષ ગ્રિયર થાય, માટે ધન્ય છે તે મહાભાગ્યશાળી પુરૂષોને કે જે જીવનપર્યંત શુરુકુળવાસને તજતા નથી !

માટે જ પૈસાદારપણું, શેઠાઈ કે ચક્રવર્તીપણું છોડીને તત્વજ્ઞાનામા તત્પર નિપુણ પુરૂષો મુનિપણું સ્વીકારે છે અને સકશુરુના અરણ્યપરિવેદને સેવે છે ૫

જ્ઞાતાચારદયોઽપીષ્ઠા શુરુસ્વસ્વપન્થવધિ ।

નિર્વિકલ્પે પુનઃસ્થાને ન વિકલ્પો ન ચ ક્રિયા ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — પોત પોતાના શુદ્ધ પદની મર્યાદા સુધી ૧ જ્ઞાનાચાર, ૨ દર્શનાચાર આદિકર્ષણ છે એ શુભ ઉપયોગ દશાએ સવિકલ્પ ત્યાગીની મર્યાદા કહી વિકલ્પ રહિત (નિર્વિકલ્પ) ત્યાગમા તો નથી વિકલ્પ કે નથી પરિસ્પર્શ (અથ જાના) આદિક ક્રિયા

* જ્ઞાનાચારને એમ કહેવું જો હે । જ્ઞાનાચાર, જ્ઞાતસુધી તારી મમતાથી તારુ શુદ્ધ પદ કેવળજ્ઞાન ન આવે ત્યા સુધી તારી સેવા કરવી. ૨ એમ દર્શનાચારની સેવા દ્વાયિક સમ્પત્તિરૂપ શુદ્ધ પદ મળે ત્યા સુધી કરવી ૩ આગ્રિત્યાચારની યથાખ્યાતચારિત્ર પ્રગટના સુધી સેવા કરવી. ૪ તપાચારની સેવા પ્રથમ શુક્ર ૫ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થના સુધી કરવી ૫ પ્રીતિચારની સેવા સત્યા શુદ્ધિચારના સુધી કરવી. એ શુદ્ધસત્પત્તિપૂર્વક સત ક્રિયા સેવે લાગે, સત પડીને કમ ફળે નહિ

શ્રી યશોવિજયજી

અનુવાદ —

દુષ્ટતા પચાચાર પણ, શુદ્ધ સ્વપદ પર્યંત,
નિર્વિકલ્પ ત્યાગે ઠહો, વિકલ્પ, ક્રિયાનો અત ૬

જ્ઞાનમજ્જી — જ્ઞાન-આચાર આદિ તે કાલ, વિનય
આદિ, નિ શક્યાદિ, સમિતિ શુભિ આદિ આચારો શુભોની
વૃદ્ધિ કરવા માટે પાળવામા આવે છે, શુદ્ધ પોતાના પદની
મર્યાદા પર્યંત એટલે શુભ ઉપયોગ દશામા સવિકલ્પતા છે ત્યા
મુખી દષ્ટ છે 'આ તજવા યોગ્ય છે, આ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય
છે' એવા વિક પોના ચિંતન વિનાની ત્યાગદશામા, સદૃશ
સ્વરૂપમા તન્મય થાય ત્યારે વિકલ્પોનું ચિંતન નથી હોતું
તેમજ બીજી વીર્ય આદિરૂપ ક્રિયા પણ હોતી નથી ત્યા સ્વ
રૂપના અવલંબનવાળા શુભોના વર્તનમા વીર્ય સ્વક્ષેત્રમા વ્યાપી
રહેવાથી હલનચલન હોતું નથી પરંતુ પરલાપના શ્રદ્ધામા
તો પરમાહુકપણા પ્રત્યે વીર્યની પ્રવૃત્તિમા કાર્યના અભ્યાસથી
વીર્યની વિષમ અવસ્થા થવાથી હલન ચલનરૂપ ક્રિયા થય છે
માટે પોતપોતાના પ્રદેશે વ્યાપેલા શુભોનું તે મ્યજે રહેવા
વીર્યની સહાયથી વર્તન થતું હોવાથી સ્વરૂપમત્ર ક્રિયામા, એક
પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશ જવારૂપ વીર્યના ચલનથી થતી ક્રિયાની
પેઠે સાધક-બાધક એવા બે ભેદો નથી ત્યા (હલન ચલન
ક્રિયામા) તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કથાયથી પ્રેરાયેલા ચેતનાના
પરિણામ પરની અભિલાષાવાળા થવાથી પરને શ્રદ્ધા કરવા
વીર્યને પ્રેરે છે તે આશ્ચર્ય કર્ય છે અને કુદેવની નેવા આ
બાદ્ય ક્રિયા " કારણરૂપ હોવાથી બાધક "

કહેવાય છે પણ જે શુદ્ધદેવ-શુભી સેવા આસવને રોકવારૂપ સવરપરિણામરૂપ ક્રિયા છે તે કર્મબંધને અટકાવવારૂપ હોવાથી સાધક ક્રિયા કહેવાય છે નિર્વિક પધ્યાનરૂપ સમાધિમા બાધક ક્રિયા કે ભાવસાધક બાહ્યક્રિયાનો અભાવ છે, પણ શુભને અનુમરતા વીર્યના પરિણમનરૂપ અભ્યતર ક્રિયા હોય છે તે પણ અહલ્ય ત્યાગરૂપ ક્રિયાનો અભાવ હોવાથી ત્યા ક્રિયા નથી એમ કહ્યું છે ૬

યોગસન્યાસતસ્ત્યાગી યોગાનપ્યતિભયજેત ।

इत्येव निर्गुणं ब्रह्म परोक्षमुपपद्यते ॥ ७ ॥

જ્ઞાપાર્થ —હવે યોગમન્યાસ યોગરૂઢ્યાથી હોય તે કહે છે, યોગ સન્યાસથી સ યાસનો ત્યાગી સર્વ યોગોને પણ તત્તે એ યોગમન્યાસ ઔદમે શુભસ્થાનકે હોય કહ્યું છે કે — “આયોજ્ય કરુણાદૂર્ણે ક્ષિતીય ઇતિ તદ્વિદ્ ।” (યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ૧૦) કેવળ જ્ઞાનની પરિપૂર્ણતાથી અચિંત્ય વીર્ય શક્તિ વડે યોગવા યોગ, તે તે પ્રકારે તત્કાળ ક્ષય કરવા યોગ હોવાથી ભવોપશાહી કર્મની તેવી સ્થિતિ આશુવાની ક્રિયા તે ‘આયોજ્ય કરણ’ છે શૈવેની અવસ્થાનું આ ક્રમ છે માટેજ કહ્યું કે યોગસન્યાસ નામનો સામર્થ્ય યોગ તે છે એમ તે રહસ્ય બાણનારા કહે છે ગૌરીશી અવસ્થામા તે હોય છે એ પ્રકારે શુભ નહિત આત્મન્વરૂપ પરે કહ્યું છે તે ઘટે છે ધર્મ મન્યાસ ન્યાયે ઔપાધિક ધર્મે-યોગનાદ્વરથરાથી નિર્ગુણ ગણદનો અર્થ ઘટાવવો

અનુવા. —

ત્યાગી યોગ-સન્યાસથી, તને યોગ પણ સર્વ,
એમ બને નિર્ગુણ પ્રધા, પગેકા સમ ગત'પર્વ ૭

જ્ઞાનમજ્જરી — બાહ્ય-અભ્યંતર મમન્ત પન્સાવના
ત્યાગી યોગના નિરોધ (રાકયા) થી * "આવર્જાન્નિજાતઋષ્ય"
આવર્જકરણ કરીને વીર્યની ચચળતારૂપ મમન્ત યોગોને તને,
અયોગી થાય છે, એમ મમન્ત યોગનિરોધથી પર એટલે પરમ
પુણ્યો, સર્વજ્ઞોએ કહેતુ નિર્ગુણ એટલે યોગાદિ રહિત, સત્ત્વ
રજઃમૂ તમો ગુણથી રહિત પ્રધા-આત્મસ્વરૂપ, શુદ્ધ ચતન્ય
મય થાય છે પારીરીતે યોગરોધસ્વરૂપ, સસર્ગના ગુણોથી રહિત
આત્મા છે એમ કહેવાથી એમ કેાઈ માની બેને કે આત્મા
રહેવ નિર્ગુણ છે તેનો નિષેધ કરતા કહે ૮ -

વસ્તુતસ્તુગુણં પૂર્ણમનન્તૈમાસતે સ્વતઃ ।

રૂપ સ્વત્તાત્મન સાધોર્નિરમ્રસ્પૃધિધોરિય ॥ ૮ ॥

૧ પદ્મપ્રિ નિર્મથ.

* "આવર્જકગુણ સર્વ રેવલી કરે, તે આવર્જકગુણનું સ્વરૂપ મેં જે
ઈલા આત્મ પ્રેમે ત્યા જે કમ ન, તે પાને ન મને છે પહે ઉગામ્યા
ધાર છે, પછે ભોગની નિગરે છે નિદા રેવલીને મિત્તરે તે મેં ગુણ જે
અ પ આપ ગહે તિતારે આ-વર્જકગુણ મેં ॥ તે આત્મપ્રેમન
મં નતે પ્રતિમમયે અસખ્યાતગુણ નિર્મળ મગી છે તેટલા દગને આ
ત્મવર્ધે કરીને સવ ચતન્યમાન મરી મૂકે એતુ જે નીમ્ન પ્રવતન તે આ
વર્જકગુણ હિયે એમ મના પણ કમળ રચના ગલા નો અમુદવાન
મે, નહિ તો ન મે તે માટે આવર્જકગુણ સર્વ રેવલી કરે"

શ્રી દેવચંદ્રક ફૂલ નયચંદ્રમાર વિવન્દ ૫ ૧૨

ભાપાર્થ — જે વાદીએ એમ કહે છે કે સ્વભાવ ગુણ
પણ જાય અને અતે આત્મા નિર્ગુણ થાય, તે જુઠઠા જાણવા
એમ માનીએ તો ગુણને અભાવે ગુણી-દ્રવ્યનોજ અભાવ થાય

વાદળા રહિત અદ્રની પેઠે આવતણ ગયે સ્વભાવ ગુણ
પ્રગટ થાય પણ જાય નહિ, તેમ ત્યાગવત આત્મા-સાધુનું
સ્વરૂપ પરમાર્થથી જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોથી પૂર્ણ સ્વપ્રકાશ
મયોદાયે (પોતાની મેળે) જાને છે

અનુનાદ —

નિર્મળ નભમા નદ્ર સમ, નિશ્ચય ત્યાગી સ્વરૂપ,
અનંતગુણ ભરપૂર શુ શોભે અવ્ય અનૂપ. ૮

જ્ઞાનમંજરી — પદાર્થના મૂળ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ
શુદ્ધ આત્મા પોતાના સ્વભાવથી અનંત ગુણોથી ભરપૂર
જાતે ■ સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપરૂપ સાધન પરિણ
મનની અપેક્ષાએ અનાદિકાળથી સગને લઈને યતા ભાવના
ત્યાગ વડે સ્વરૂપના જ્ઞાનથી, તેમા રમણતા કરવાથી, તેના
અનુભવથી નવા કર્મ ન ણાધતા અને સ્વરૂપની એકતામા
તન્મય થવારૂપ ધ્યાન કરતા પૂર્વકર્મ જરી જવાથી આ
આત્મા શુદ્ધ, સર્વપુણ્યલની ઉપાધિથી રહિત થાય છે,
ત્યારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, અગુરુવધુ, અ યાગાધ,
અસગ, અમૃત્ત, પરમદાન-લાલ-લોગ-ઉપલોગ, અક્રિય,
સિદ્ધત્વ આદિ અનંત, અમખ્યેય પ્રદેશ વ્યાપી ગુણોથી પૂર્ણ
પ્રકાશે છે જ્ઞાના જેવું ? પરભાવમા આત્માની માન્યતા જેણે
તણ દીધી છે એવા ત્યક્તાત્મા, મોક્ષ પદના સાધક સાધુનું
સ્વરૂપ વાદળા વગરના ચંદ્ર જેવું શોભે છે, જેમ વાદળા

રહિત ચંદ્રનું વ્યરૂપ નિર્મળ પ્રકાશે છે, તેમ જ્ઞાનાવરણ આદિ વાદળા ટગી જાય ત્યારે શુદ્ધ આત્માનું વ્યરૂપ નિર્મળ પ્રકાશે છે માટે જ બાધક પરિણતિના હેતુઓ તથા, માધકપણું અવલખીને, માધકપણામા પણ વિકલ્પરૂપ વર્તમાન અપવાદ સાધના તજતો, ઉત્સર્ગ માધના ગ્રહણ કરતો, તેને વગી તજતો અને પૂર્ણ શુભોની અવસ્થા પામતો આત્મા એમ અનુક્રમે મર્વ સર્ગર્ગભાવો (મયોગોથી યતા ભાવો) નું આવરણ ટગી જવાથી નિર્મળ, નિષ્કલ્પક અનગ, મર્વ આવરણ રહિત સન્નિવહાનરૂપ (આત્મા) અત્યંત એકાતિક નિર્ગંધ, નિર્દંદ, નિ પ્રયામ, નિરૂપમ ચારિત્ર મુખથી પૂર્ણ થાય છે સમ્યક્જ્ઞાનના બગથી હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરીને સમસ્ત હેય ભાવના ત્યાગી થવા યોગ્ય છે ત્યાગ જ નિર્ગંધ નું મૂળ છે, પન્સાવનું ગ્રહણ જ આત્માને અહિતકારી છે માટે આત્મવ્યરૂપની અભિલાષાવાળાઓએ ત્યાગ કરવો જ જોઈએ

૯ ક્રિયાષ્ટક

જ્ઞાની ત્રિયાપર જ્ઞાતો માત્રિનામા જિતદ્વિય ।

સ્વયં તીર્ણો મયમ્મોષે, પરમ્ભાગ્યિતું ક્ષમ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ —જે મમ્યદ જ્ઞાનવત છે, ક્રિયાને વિષે તત્પર છે, ઉપશમવત છે, જેણે આત્માને ભાળ્યો છે અને જેણે ધન્દ્રિયોને છૂટી છે, તે પોતે ચસાર-સમુદ્ધી તર્યો છે અને બીજાને તાગ્વા સમર્થ છે

અનુના —

લાભ્યે આત્મા જ્ઞાનીએ, શાત જિતેન્દ્રિય જેહ,
તર્થા ક્રિયા-તત્પર થઈ, સમર્થ તારક તેહ ૧

જ્ઞાનમજરી — પરભાવનો ત્યાગ કરવો એજ સાધક ક્રિયા, માટે હવે ક્રિયાદકનું નિરૂપણ કરે છે, પોતાના કર્તા પછે જે કરાય તે ક્રિયા, કરનાર દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ, સ્વરૂપ સન્મુખ જ્ઞાન-દર્શનરૂપ ઉપયોગનું પ્રવર્તન તે જ્ઞાન અને અરૂપ સન્મુખ વીર્યની પ્રવૃત્તિ તે ક્રિયા ' જ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષ ' જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેના યોગે મોક્ષ મળે. એ મૂળમાં જ્ઞાન તે અપરની જોળખાણ અને ક્રિયા એટલે સ્વરૂપમાં રમણતા, ત્યા આરિત્ર અને વીર્ય શુણ્ણની એકતારૂપ પરિણતિ તે માધક ક્રિયા કહેવાય

અહિં અનાદિ સસારમાં કાયા આદિની અશુદ્ધ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી સસાર પ્રાપ્ત થયો છે, પણ વિશુદ્ધ સમિતિ શુષિ આદિ, વિભવ-વૈયાવૃત્તિ આદિ અતિક્રિયા કરવાથી તેજ નસાર ટળી જાય છે, માટે સસારનો હથ કરવા સ્વર-નિર્જરા થાય તેવી ક્રિયા કરના યોગ્ય છે

નામ સ્થાપના ક્રિયા મુગ્ધ છે દ્રવ્ય ક્રિયા શુદ્ધ કે અશુદ્ધ હોય ત્યા સ્વરૂપને અનુસરતી યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા શુદ્ધ છે કાયાની પ્રવૃત્તિ, વચનની પ્રવૃત્તિ આદિ અશુદ્ધ પણ હોય છે ભાવક્રિયા વીર્યની પ્રવૃત્તિરૂપ છે, આદિ શિક આદિ કાયાની ખુદ્ગવ-અનુયાયી પ્રવૃત્તિ સન્મુખ વીર્યની પ્રવૃત્તિ તે અશુદ્ધ ભાવક્રિયા છે અને અશુણ્ણમાં પોતાનું

પરિણમન થવામા નિમિત્તરૂપ વીર્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા શુદ્ધ ભાવક્રિયા છે

નૈગમનયે ક્રિયાના નક પને ક્રિયા કહે છે, મગ્નહનયે સર્વ મસાગ્વામી જીવો ક્રિયાવાળા કહેવાય છે વ્યવહારનયે શરીરગપર્યાસિ પૂરી કર્યા પછી ક્રિયા કરે છે એમ કહેવાય નજીસૂત્રનયે કાર્યના સાધન માટે યોગની પ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરી વીર્યના પરિણામ આદિની ક્રિયા લેવી; શબ્દનયે વીર્યની મ્હુ જુદાંરૂપ ક્રિયા ગણવી, સમભિરૂદનયે શુણ્ણની સાધનારૂપ મર્વ ઈર્ત્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા લેવી, અને એવબૂતનયે તો આત્મામા તન્મય થવામા વીર્યની તીવ્રનારૂપ મહાયક શુણ્ણના પરિણમનરૂપ ક્રિયાને ક્રિયા ગણવી.

અહિં સાધનની સાધન ક્રિયાનો અવમર છે ‘નાળ-ચરણેત મુક્ત્યો’ જ્ઞાન-ક્રિયાથી મોક્ષ કહ્યો છે, તેથી ચરણ શુણ્ણની પ્રવૃત્તિ તે મ્હરૂપનું નહણ અને પગલાવના ત્યાગરૂપ ક્રિયા છે, તે મોક્ષને સાધનારી છે તેથી આત્મજ્ઞાનીએ આત્મસાધના માટે સમ્યક્ ક્રિયા કરવા યોગ્ય છે તેને માટે ઉપદેશ છે દ્વાયિક સમ્યક્ત્વ થતા મુધી નિરંતર નિ શક્તા આદિ આઠ દર્શનાચાર નેવવા, કેવળજ્ઞાન થતા મુધી કાલ વિનયાદિ જ્ઞાનાચાર નેવવા, યથાખ્યાન ચારિત્ર અગટતા મુધી ચારિત્રાચાર નેવવા, પરમ શુદ્ધવધ્યાન થતા મુધી તપાચાર સેવવા, સર્વસંવર થતા મુધી વીર્યા ચારની સાધના અવશ્ય નેવવા યોગ્ય છે, પથ આચાર મિત્રાય મોક્ષ પ્રાપ્ત થતોજ નથી દર્શનથીજ સ્વશુણ્ણની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે ક્રિયા દર્શનાદિ શુણ્ણની વિશુદ્ધિ અથ

હોય છે 'તે નિમિત્તને અવવળીને પ્રવર્તેલુ તે આચાર છે' તેથી ગુણોની પૂર્ણતા થતા સુધી આચરણ કરવા યોગ્ય છે, આચરણથી ગુણની પૂર્ણતા થાય છે જ પૂર્ણ ગુણવાળાઓની આચરણ તો પરના ઉપકારને અર્થે હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે માટેજ કહે છે —

યવાય આત્મ-વરૂપના બાહ્યનાર 'જ્ઞાની', સાધનના કાન્ધોને અનુસરતી યોગપ્રવૃત્તિરૂપ અને સ્વગુણને અનુસરતી વીર્યપ્રવૃત્તિરૂપ 'ક્રિયામા ઉત્તમ કરનાર,' વગી કપાય કલેશથી રહિત, 'શાત' શુદ્ધ સ્વરૂપમા રમણતાવાળા, 'ભાવિતાન્મા' અને ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ ઉપર ઝાણુ રાખનાર, 'જિતેન્દ્રિય' હોય તે અંસાર સમુદ્રને પોતે તરી ગયા છે અને ઉપદેશ (જ્ઞાન) દાનઆદિથી પોતાના આશ્રિતોને તારવા મમર્થ છે કારણ કે જે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમા પરિણમેલા, આત્માગમી, આત્મવિશ્રામી, આત્મ-અનુભવમા મગ્ન હોય તે પોતે મમારથી દુઃખ છે, તેમજ પોતાને સેવનાગઓનો ઉદ્ધાર કરે છે અર્હિ-નવેદન (અનુભવ) જ્ઞાન થતા સુધીનું વચનની પ્રવૃત્તિરૂપ કે મનના વિકલ્પરૂપ ભાવના રહિત જે દ્રવ્યજ્ઞાન છે તે આત્મ અનુભવરૂપ ઉપયોગનું કારણ છે એટલે ભાવ જ્ઞાનનું કારણ છે, યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્યક્રિયા પણ સ્વગુણોને અનુસરતી સ્વરૂપ પ્રવૃત્તિરૂપ ભાવ ક્રિયાનું કારણ છે અર્હિ 'જ્ઞાનમ્ય ફલ વિરતિ જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે, તેથી જ્ઞાન વિરતિનું કારણ છે તત્વાર્થ ટીકામા કહ્યું છે "દર્શનજ્ઞાને ચારિત્રસ્ય કારણ, ચારિત્ર મોક્ષકારણ" દર્શન અને જ્ઞાન

ચારિત્રનું કાગળ છે અને ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ છે ઉત્ત
રાધ્યયનમા પણ કહ્યું છે —

“તા દસાણિસ્સ નાણ, નાણેણ વિના ન હુતિ ચરણગુણા ।
અગુણિસ્સ નતિય મુખ્ખો, નતિય અમુખ્ખસ્સ નિવ્વજાણ ॥”

અર્થ —તેથી (સમ્યક્) દર્શનપતને (સમ્યક્) જ્ઞાન
હોય, (અમ્યક્) જ્ઞાન વિના (સમ્યક્) ચારિત્ર શુભ (પ્રગ
ટતા) નથી, અશુભી (ચારિત્ર શુભ રહિત) નો મોક્ષ થતો
નથી, અમુક્ષાને નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થતું નથી

માટે ક્રિયા સહિત જ્ઞાન હિતકારી છે. એકલું જ્ઞાન
હિતકારી નથી એમ કહે છે —

પ્રિયાયિરહિતં દન્ત । જ્ઞાનમાત્રમનર્યકમ્ ।

ગતિં વિના પયહોડપિ, નાપોતિ પુરમીપ્પિતર્મ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ —અરે! ક્રિયા રહિત એકલું જ્ઞાન મોક્ષરૂપ
જ્ઞા સાધવા અમમર્થ છે, માર્ગનો જાણનાર પણ ચરણ વિહાર
ક્રિયા વિના (આ-યા વિના) ઇન્દ્રિય નગર પામિતો નથી
અનુવાદ —

જ્ઞાન માત્ર ક્રિયા વિના, હાં! નિષ્કળ સમગ્ર,
સ્તો જાણી ન ચાલિયો, તો નહિ નિજ પુર જાય ૨

જ્ઞાનમંજરી —સાધનમાં પ્રવર્તવારૂપ ક્રિયા રહિત, માત્ર
જાણવારૂપ જ્ઞાન મોક્ષરૂપ કાર્ય સાધનાર થતું નથી તે વિશે
દષ્ટાંત દે છે — માર્ગને જાણનારો પણ પગે ચાલવાની ક્રિયા
કર્યા વિના ઇન્દ્રિય નગરે પહોંચતો નથી પગે ચાલવાથીજ
ઇન્દ્રિય નગરે પહોંચે છે ‘નાણચરણેણ મુખ્ખો’ જ્ઞાન સહિત

ચારિત્ર વડે મોક્ષ થાય છે એમ શાસ્ત્રમા કહ્યું ॥ વગી
ઉત્તરાધ્યયનમા કહ્યું છે —

સપ્તાણનાણોબગપ મહેસી ઘણુત્તર ચરિત ધર્મસચય ।
ઐણુત્તરે નાણધરે જસસી ડમાસદ સૂરિપર્યત લિખવે ॥

ભાવાર્થ — સમ્યક્જ્ઞાનવત મહર્ષિ ઉત્તમ ચારિત્રરૂપી
ધનવાળા જ્યારે સર્વજ્ઞ જ્ઞાનધારી બને છે ત્યારે આકાશમાં
સૂર્ય પ્રકાશે તેમ શોભે છે

એજ વાત હઠ કરતા ફરી જણાવે છે —

સ્થાનુકૂલા જિયા કાલે જ્ઞાનપૂર્ણોડપ્યપેક્ષતે ।
પ્રદીપ સ્વપ્રકાશોડપિ તેલપૂર્યાદિક્ ચયા ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — દીવો પોતે પ્રકાશરૂપ છે, તોપણ જેમ તેલ
પૂરણુ આદિ કિંયાની તેને જરૂર છે, તેમ પોતાના સ્વભાવ
કાર્યની કિયા અવસરે કરવી પૂર્ણ જ્ઞાનીને પણ જરૂરની છે
અનુનાઃ —

પ્રકાશરૂપ પોતે છતા, તેલ સુસે દીપ જેમ,
જ્ઞાની પણ કાળે કરે, કિયા સ્થાનુકૂળ તેમ ॥

જ્ઞાનમજરી — સ્વ અને પરના વિવેકવાળાજ્ઞાન પૂર્ણ
જીવને પણ કાર્ય કરવાના અવસરે કાર્ય સાધનરૂપ કિયા
કરવાની હોય છે આત્મજ્ઞાની, સમ્યક્ જ્ઞાનવત પ્રથમ સવર
કાર્યની રૂચિવાળો હોય છે, તે દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ શ્રદ્ધણુ
કરવારૂપ કિયાનો આશ્રય લે છે, વગી ચારિત્રધારી આત્મ
જ્ઞાની પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રેમવાળો શુદ્ધધ્યાને
ચત્વારૂપ કિયાનો આશ્રય લે છે, કેવળજ્ઞાની સર્વસવરના

પૂર્ણ આનંદરૂપ કાર્યને અવસરે યોગ શેકવારૂપ ક્રિયા કરે છે. માટે જ કહ્યું છે કે જ્ઞાનીને ક્રિયાની અપેક્ષા રહે છે, એ પ્રકારે તે અર્થે જ મુનિઓને આવશ્યક કરવાનું કહેલું તે વિશે દૃઢાત છે જેમ દીવો પોતાના પ્રકાશવાળો હોવા છતાં તેણે પૂરવા આદિ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે, તેમજ સમ્પદ જ્ઞાની પણ ક્રિયારંગી (ભાવ સહિત ક્રિયા કરનાર) થાય છે, કારણ કે ક્રિયા વીર્યની શુદ્ધિનું કારણ છે જે જીવ અશુદ્ધ વીર્ય દ્વારા આસ્રવ કરતો નમારમા ફરે છે, તેજ જીવ શુદ્ધિજનોની સેવાથી પોતાના શુભ પ્રગટ કરવા તત્પર થતા સવશવત થાય છે યોગો વડે કર્મપ્રદેશોનું અહણુ થાય છે, યોગો વીર્યની ઉત્પત્તિના સ્થાન છે, તેથી પરમાત્માને વદન, સ્વાધ્યાય, અધ્યયન આદિમા યોગો જોડાયા તો તે કર્મ અહણુ અર્થે પ્રવર્તતા નથી યોગોની સત્પ્રવૃત્તિ તે ક્રિયા છે ૩

બાહ્ય-માર્ગ પુરસ્કૃત્ય ચે ક્રિયા ષ્યદ્દ્વારત્ ।

યદને કવલક્ષેષ વિના તે તૃપ્તિશક્ષિણ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — બહારથી ક્રિયાના ભાવને આગળ કસીને જે જીવો ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, તે મુખને વિશે ટાળીઓ ધાત્યા વિના તૃપ્તિના વાછનાર છે

અનુનાદ —

બાહ્ય ભાવનું નામ લઈ, તજે ક્રિયા વ્યવહાર,

મુખમા અન સુકયા વિના, ઈચ્છે તૃપ્તિ સાર ૪

જ્ઞાનમજરી — શુભના ચરણ જેમણે મેળ્યા નથી એવા જીવો “બાહ્ય ક્રિયા કરવાથી શું થવાનું છે?” એમ કહીને (ક્રિયામા તો) બાહ્યભાવ (બાહ્યપણું) છે એમ

અગીકાર કરીને કિયાનો ઉધમ મદ કરી દે છે, તે છોડી
મુખના કોળિયો મૂક્યા વિના તૃપ્તિ ધૃષ્ટિનારા છે ૪

ગુણવદ્વદુમાનાદે-નિત્યસ્મૃત્વા ચ સત્ક્રિયા ।

જાતે ન પાતયેદ્ માય-મનાત જનયેદપિ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ —અધિક ગુણવતના બહુમાન આદિ (આદિ
શબ્દથી પાપની દુગછા, અણુમતો, અતિચારોની આવૈચન્યા,
મતમા લાગેલા દોષો સહચરને જણાવવા, દેવ ગુરૂની ભક્તિ,
ઉત્તર ગુણોની શ્રદ્ધા સમજવા ચોખ્ખ છે) થી અને નિત્ય
સ્મૃતિ એટલે લીધેલા નિયમને નિત્ય સભારવા વડે સત્ક્રિયા
(ગુણ ક્રિયા) પ્રગટ થયેલા ભાવને ન પાડે-હાનિ ન કરે
અને નહિ પ્રગટેવા ભાવને પ્રગટ પણ કરે (આ ટીકામા
ત્રણ ગાથાઓ શ્રીહરિભદ્રપૂજ્યની ‘વિશતિકામા’ની બીજી
રાત્રી પાઠી છે તે નીચે ‘જ્ઞાનમજરી’ ટીકામા આવી
જાય છે)

અનુનાદ —

ગુણી-બહુમાનાદિક કરો, નિત્યસ્મૃતિ-સ કાર્ય,

પ્રગત્યા ભાવ પડે નહિ, નહિ પ્રગત્યા પ્રગટાય ૫

જ્ઞાનમજરી —સમ્યક્ કર્યન જ્ઞાન ચારિત્ર, ક્ષમા, મા
દેવ, આર્જવ, આદિ ગુણોવાળા પુરૂષોનું બહુમાન, પોતાનાથી
અધિક ગુણવત જનોનું બહુમાન, આદિ શબ્દથી દોષોનો
પશ્ચાતાપ, પાપ-દુગછા, અતિચાર-આવૈચન્યા, દેવગુરુ અને
સમાન ધાર્મિક (સાધર્મી) જનોની ભક્તિ, ઉત્તરગુણો
પ્રાપ્ત કરવા વગેરે સર્વ અહણ કરવું, વગી પૂર્વે અહણ કરેલા
વ્રતોનું સ્મરણ, નવા પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગના નિયમ), સામાયિક,

ચોવિસથો (૨૪ તીર્થકરોનું સ્તવન,) શુરવદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્જ, પ્રત્યાખ્યાન, આદિની નિત્યસ્મૃતિ વડે સત્ક્રિયા થાય છે શ્રી હરિભક્તપૂજ્યે 'વિંશતિકા' માં કહ્યું છે —

તમ્હાણિચ્છસપ્, ચહુમાણેણ ચ ઝહિગયગુણિમિ ।

પહિવચ્છ-દુગછાપ, પરિવાહિ આલોચણત્થ ચ ॥ ૧ ॥

તિત્થકરમર્ષીપ, સુસાહુજનપગ્ગુયાસણાપ ય ।

ઉત્તરગુણસદ્ધાપ પય સયા હોઈ જઈવલ્લ ॥ ૨ ॥

પરમસતોગિદ્ધમો જાયઈ જામો ય ન પહઈ કયાયિ ।

તા પયં બુદ્ધિમયા અપમામો હોઈ કાયવો ॥ ૩ ॥

સુહપરિણામો નિચ્ચ, ચઝ્ઞમરણમમાઈ જાયઈ જીવો ।

કુસલ-પયદીમો ચઘઈ, ચચ્ચામો સુદાણુબધામો ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — તેથી નિત્ય સ્મૃતિ, અધિ-શુણ્વંત જનોનું બહુમાન (આદર) પાપની દુગછા, અતિચાત્રની આલોચના, તીર્થકરની ભક્તિ, સાચા સાધુની સેવા, ઉત્તરગુણોની શ્રદ્ધા એ બધા માટે સદા પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે ૧-૨ એ પ્રકારે પ્રવર્તવાથી જે શુણ્ પ્રગટ ન થયા હોય તે પ્રગટે અને જે શુણ્ પ્રગટયા હોય તેમાં સ્થિર થવાય (કદાપિ પડી ન જવાય), તેથી વિચારવાનું હવે અપ્રમાદી બની તે પ્રકારની ક્રિયા કરવા ચોખ્ખું છે ૩

નિત્ય આગ શરણુ મહણુ કરવા આદિમાં આદર કરતો શુભ પરિણામવાળો હવે પુણ્ય પ્રકૃતિ બાધે છે અને પહેલા બાધેલી પ્રકૃતિઓ પણ શુભ અનુબંધ વાળી બનાવે છે ૪

ઈત્યાદિ ક્રિયાસમૂહ સમ્યક્જ્ઞાનાદિ સનેગ નિર્વેદરૂપ પ્રગટ થયેલા બાવને પાડી ન નાખે, અને વળી નહિ પ્રગટેલા

એવા ધર્મધ્યાન, ગુપ્તધ્યાન આદિ ભાવને પણ પ્રગટ કરે, ત્રેણિક, કૃષ્ણ આદિને ગુણી જનોના જાદુમાન વડે, મૃગાવતીને પશ્ચાતાપથી, અતિમુક્ત નામના નિર્ગથને આવોચનાથી, ૧૭૩૬ શિષ્યને શુભભક્તિથી ઇત્યાદિ અનેક મુનિઓને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થયેલી શાસ્ત્રમા સાબળી છે ૫

ક્ષાયોપશમિકે માત્રે, યા ક્રિયા ક્રિયતે તયા ।

પતિતસ્યાપિ તદ્માય-પ્રવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — ક્ષયોપશમિક ભાવે વર્તતા, તપ-સંયમને અનુસરતી જે ક્રિયા કરાય છે, તે ક્રિયાવડે પતિત (ગુણથી પડેલા) ને પણ તે ભાવ (ક્રિયાના ભાવ) ની વૃદ્ધિ ફરીને થાય ॥

ગાથા — “ચાગોસ્તમિગમાયે દદગત્તકય સુદ્ધ જણુદ્ધાણે ।

પાદિગમિમપિજ હુજ્જા, પુણોયિ તદ્માય ચુદ્ધિકર ॥”

અર્થ — ક્ષયોપશમિક ભાવે દહયત્તથી કરેલું શુભ અનુષ્ઠાન (ક્રિયા) પતિતને પણ ફરીથી તે ભાવની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે

અનુવાદ —

ક્ષયોપશમિક ભાવે ક્રિયા, આત્માયે જે થાય,

પતિતને પણ પોષતી, મન્મુખ કરતી જાય ૬

જ્ઞાનમજરી — ચારિત્રને અનુસરતા વીર્યને ક્ષયોપશમ મતા જે વદનનમન આદિક ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાથી ગુણથી વિમુખ થયેલા જીવને પણ ફરીથી તે ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે (ઉપરની ટીકામા આપેલું અવતરણુ આમા પણ છે) ઔદયિક ભાવેપણ ક્રિયા થાય છે પણ તેવા ગુણની વૃદ્ધિ કરનારી તે હોતી નથી ઉચ્ચગોત્ર, સુભગ, આદેય અને યશ નામ કર્મના ઉદયે,

અતરાયના ઉદય સહિત તપ, શ્રુત આદિનો લાભ થાય છે તે વિષે ‘પ્રજ્ઞાપના’ સૂત્રથી જાણવા યોગ્ય છે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, દર્શનમોહ, ચારિત્રમોહ અને અતરાયનો ક્ષયો પશ્યમ થવાથી શુદ્ધ ધર્મને પ્રગટાવવા જે ક્રિયા કરાય છે, તે આત્મશુદ્ધિનો પ્રકાશ કરનારી જાને છે ૬

દરીથી તેજ ભાવ દર્શાવે છે —

ગુણવૃદ્ધયૈ તત્ત્વ કુર્યાત્, ક્રિયામસ્ત્વલનાય વા ।

एक तु मयमस्थान, जिज्ञानामवतिष्ठते ॥ ७ ॥

ભાષાર્થ — તે માટે શુભ વધારવાને અર્થ અથવા શુભથી પતિત ન થવાય તે અથ ક્રિયા કરવી જોઈએ, એક મયમ સ્થાન તો દેવગી ભગવતને ચિન્તિત રહે છે

અનુના —

શુભ વધવા ક્રિયા કરો, અથવા ટકવા કાળ,

અપ્રતિપાતિ સંયમ પદે, એક ટકે ચિન્તરાજ ॥

જ્ઞાનમજાગી — તેથી સ્વધર્મ પ્રગટવાનું કારણ હોવાથી સત્ય વૃત્તિરૂપ ક્રિયા કરવી ઘટે, શા માટે? જ્ઞાનાદિ શુભના વિન્નાગ અર્થે ક્રિયા કરવી, પણ આહાર આદિ પદ્ધત મજા નિમિત્તે નહિ, વળી ક્રિયાગહિત સાધકપણામા રહેવા અસમર્થ છે, માટે પતિત ન થવાય તે માટે ક્રિયા કરવી, કારણકે વીર્યનું અપજપણું છે તે ક્રિયાવતની સત્ક્રિયામા યોજાતા તે પતિત પણ પામતો નથી નહિતો અનાદિ પ્રવૃત્તિમા પ્રવર્તતો તે પાછો પતિત થાય છે શાસ્ત્રમા સાબળ્યું છે કે ક્રિયાથી ઉત્ત રોક્ષર સ્થાને જીવ ચઢતો જાય છે તેમજ વળી જ્યાંથી પાછા પડી ન શકાય તેણે અપ્રતિપાતિ સંયમસ્થાન તો ક્ષાયકજ્ઞાન

(કેવળજ્ઞાન) રૂપ, પૂર્ણસ્વરૂપમા એકતારૂપ એકસ્થાન યથા
ખ્યાત ચારિત્રવત કેવળી ભગવાન (જિનો) ને હોય છે, અન્ય
ને હોતુ નથી તેથી સાધકે નવા શુભોની વૃદ્ધિ માટે ક્રિયા
કરવી જોઈએ માટેજ વને વસે છે નિર્ગ્રંથો, બાંધ છે ચેત્ય
યાત્રા આદિ માટે નદીશ્વર આદિ દીપોમા, મમતા તજે છે
શરીર પરની, સંકોચે છે શરીરને વીરાસન વડે, અભ્યાસ કરે
છે અનાહારી થના તત્પર થયેલા ઓછા ઓછા આહારનો,
અહણુ કરે છે પરિહાર વિશુદ્ધિ & જિનક્રપઆદિ આકરા
અભિમહમમૃદુ ॥

વચોઽનુષ્ઠાનતોઽસગ-ક્રિયા-મગતિમદ્ભવતિ ।

મેય જ્ઞાનક્રિયામેવ-ભૂમિરાનદપિચ્છલા ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — વચન-અનુષ્ઠાનથી નિર્વિક પ સમાધિરૂપ
અસગ-ક્રિયાની ચોખ્ખતાએ પહોંચે છે, એ જ્ઞાન અને ક્રિયાની
એકનારૂપ અલેહ ભૂમિકા છે, કારણ કે અસગરૂપ ભૂવક્રિયા
શુદ્ધ ઉપયોગ અને શુદ્ધ વીર્યો-લાસનું તાદાત્મ્ય (તન્મયપણું)
ધરે છે કેવી છે અલેહ ભૂમિકા? આભાવિત આનન્દ-અમૃત
રસે જીંજાયે-ની ॥

અનુનાદ —

વચનાનુષ્ઠાને કરી, ક્રિયા અસગ — પમાય,

આનંદામૃત-ભીની એ, જ્ઞાત-ક્રિયા ભૂમિ થાય ૮

જ્ઞાનમંજરી — વચન જોટયે અહૃતની આજ્ઞા, તેને
અનુસરતી ક્રિયા ધર્મનું કારણ છે કારણ કે —

પ્રજ્ઞાતચિત્તેન ગમીરમાવેનૈવાદતા સા સફલા ક્રિયા ॥
મગારહ(ટ્ટ)એ સહસા ન ચેષા નામગદોમૈઘ ગુણપ્રવર્ણા ॥

ભાવાર્થ — શાત ચિત્તથી અને ગંભીર ભાવથીજ આદરેલી ક્રિયા સફળ થાય છે, પરભાવના મુખની દૃષ્ટિવાળાની અવિચારી ક્રિયા ઈષ્ટ નથી આસક્તિરૂપ દોષજ ગુણને વધારનાર નથી

વિર-અગા-અન્યોન્ય અનુષ્ઠાનના ત્યાગથી શ્રીમદ્ વીતરાગ વાક્યાનુસારે ઉત્તર્ગ અને અપવાદની અપેક્ષા સહિત વચનાનુષ્ઠનરૂપ ક્રિયા કરવાથી અસંગ ક્રિયાનો મયોગ પામે છે વચનક્રિયાવાળો અનુક્રમે નિર્વિ-પ સમાધિરૂપ અસંગ ક્રિયાનેજ પામે છે તે અસંગ ક્રિયાજ જ્ઞાન-ક્રિયારૂપ અલેહ ભૂમિ ભણવી અસંગ ક્રિયારૂપ ભાવક્રિયા શુદ્ધ ઉપયોગ અને શુદ્ધ વિચો-જ્ઞાસની તાદાત્મ્યતાને કારણ કરે છે, જ્ઞાન અને વીર્યની એકતા તે જ્ઞાનક્રિયાનો અલેહ આથી જ્યાં મુખી ગુણ પૂર્ણતા ન થાય ત્યાંમુખી નિરનુષ્ઠાનરૂપ ક્રિયા કરવી જોઇએ તત્ત્વજ્ઞાનમા ક્રિયાનો નિષેધ નથી, પરંતુ ક્રિયાદિ શુદ્ધરત્નથી રૂપ વસ્તુ ધર્મના સાધનરૂપ કાળજીવડે ધર્મ છે આત્મામાજ ધર્મપણુ રહે છે વળી શ્રી હરિભદ્ર પૂજ્યે ‘દશવૈકાલિક’ ની ટીકામા લખ્યું છે, “ધર્મના સાધનપણુને લઇને ધર્મ કહ્યો છે” તેથી દ્રવ્ય ક્રિયાને ધર્મપણુે અહણુ કરે છે, તે કારણમા કાર્યનો ઉપચારજ છે, માટે ન્યાયપૂર્વક છે એવી શ્રદ્ધા રહિત જીવોની ક્રિયા ધર્મનું કારણ થતી નથી “ચંદ્રિશતપ્રકરણ” અથમા કહ્યું છે —

“યદ્દુગુણિજ્ઞાનિલભો ઉત્ત્સુક્તમાસી તદાધિ મુક્ત્યો ।
જહ પથરમણીજુક્તો, વિગ્ધકરો વિસહરો લોપ ॥”

અર્થ — જેમ ઉત્તમ મણિ યુક્ત સર્પ પણ લોકોમા નિદ્રા કરી, દરથી તજવા યોગ્ય મનાય છે તેમ કોઈ જાહુ ગુણવાળો,

વિદ્યાનો સહાર હોય તથાપિ ઉત્સુક બાધણુ કરનાર હોય તે
 તે પડિત પણ તજવા યોગ્ય છે તેમજ 'આચારાગ' સૂત્રમાં
 “મયવિચિકિત્સાયા ન સયમ” એમ કહ્યું છે સયમ સહિત (સો
 લાજ આદિ ઉરથી) કે અણુગમાં સહિત સયમક્રિયા કરવા છતાં
 તે સયમ નથી માટે નિમિત્ત કારણપણે નિરનુષ્ઠાન ક્રિયા કરવા
 યોગ્ય છે, તે અનગ ક્રિયા આચારાગિક આનંદરૂપ અમૃતરસથી
 ભીંજાયેલી છે માટે આત્મતત્ત્વના ઓળખાણનો આનંદ પા
 મવાની હિંમતવાળાઓ સત્પ્રવૃત્તિ અને અસત્ પ્રવૃત્તિના ત્યાગ
 રૂપ નિરનુષ્ઠાન ક્રિયા, દ્રવ્યથી તેમજ લાવથી આદિવાદ-સ્વ-
 યુક્તને અનુસરતા વીર્યની વૃદ્ધિ કરે તેવી, તથા નવા શુદ્ધને
 વધારનારી, સયમમ્થાને ચઢવા માટે આત્મતત્ત્વમાં તન્મય થવા-
 રૂપ ક્રિયા સમયે સમયે કરવા યોગ્ય છે તેથીજ “જ્ઞાનમિચ્યામ્યા
 મામ્ય” જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે મોક્ષ થાય છે એમ કહ્યું છે એમ
 નિર્ણય કરવા યોગ્ય છે દ્રવ્યક્રિયામાં ઉદય કરનાર બાવ ક્રિયા
 વત થાય છે અને તેથી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનું કાર્ય કરનાર થાય છે,
 એમ શ્રેય, ઠંથાણુ થાય છે ૮

૧૦ તૃપ્તિ-અષ્ટક

પીત્વા જ્ઞાનામૃત મુક્ત્વા ક્રિયાસુરલતાફલમ્ ।

સામ્યતામ્બૂલમાસ્વાદ્ય તૃપ્તિં યાતિ પરા મુનિ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — જ્ઞાનરૂપ અમૃત પીને, ક્રિયારૂપી કટુપેત્રીના
 ફળને ખાઈને તથા સમતા પરિણામરૂપ તાળૂલ (પાનખીડુ)
 ચાવીને મહા સાધુ ઉત્તમ તૃપ્તિ પામે ॥

અનુનાદ —

ક્રિયા-કરપતરૂ-ફળ જમી, કરી જ્ઞાનામૃત પાન,
તાળુલ-સમતા-આદથી, પન્મ તૃપ્તિ, મુનિ, માન ૧

જ્ઞાનમજ્જી — ક્રિયાવત જીવો વળી કદાચિત્ અહકાર કે લો-
ભના આવેશમા મદ્ અવ્યાસને નિષ્ફળ કરી નાખે છે, તેથી
કષાયનો ત્યાગ પ્રથમ કરવાથી સ્વરૂપના અનુભવથી ઉત્પન્ન
થતી 'તૃપ્તિ' રૂપ અષ્ટક હરે વર્ણવે છે

નામ આદિ ભેદે ચાર પ્રકારની તૃપ્તિ છે જીવ કે અજીવ
પદાર્થનું 'તૃપ્તિ' એવું નામ પાડવું તે શબ્દ બોલવારૂપ નામ
તૃપ્તિ છે અક્ષરોમા સ્થાપના કરવારૂપ સ્થાપના તૃપ્તિ છે, દ્રવ્ય
તૃપ્તિ આગમથી તો તૃપ્તિનો આગમથી અર્થ જાણનાર ઉપ
યોગરહિત હોય ત્યારે કહેવાય અને નોઆગમથી દ્રવ્ય તૃપ્તિ
જા શરીર, ભવ્ય શરીર અને તદ્ભવ્યકિતરિક્તતા બેઠથી ત્રણ
પ્રકારે છે, ત્યા આહાર, ધન, ઉપકરણથી તૃપ્તિ તે તદ્ભવ્ય
તિરિખ્ત દ્રવ્ય તૃપ્તિ છે ભાવ તૃપ્તિ આગમથી, તૃપ્તિ-પદાર્થ
આગમથી જાણનાર ઉપયોગવત હોય તે, નોઆગમથી તો
સ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ, મહાજ આત્માનો નિરંતર અનુભવ જેને
રહેતો હોય તેને નોઆગમ ભાવ તૃપ્તિ સમજવી.

નૈગમનયે જીવ-અજીવદ્વારા તૃપ્તિ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર
હારથી ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતા તૃપ્તિ, મનુસૂત્રથી ઇ
ચ્છિત સપત્તિમા તૃપ્તિ, શબ્દ આદિ નયોથી તો નિરાવરણ,
પૂર્ણ સ્વસ્વરૂપ વિગ્નરહિત ભોગવવાથી થતી તૃપ્તિ ગણવી. આ
પદ્ધતિ 'ઓષ નિર્ચુકિત' વૃત્તિમા અર્હિસા વિષે નય ઉતાયો
છે તે પ્રમાણે જાણવા યોગ્ય છે, અર્હિ નામ આદિ ત્રણ નિદેષો

અને નૈગમ આદિ નયો કારણરૂપે છે ખરીરીતે તો ભાવ નિષેપાડપ અને શબ્દ આદિ નયરૂપે-૪ 'તૃપ્તિ' મહુણ કરવા યોગ્ય છે, તે પણ માધન કાળમા અપવાદે ઉત્પન્ન થતી અને સિદ્ધ દશામા ઉત્સર્ગથી થતી મહુણ કરવા યોગ્ય ગણવી, તે તૃપ્તિ વિષે કહે છે -

સાનધ (પાપકાઠી) ભાષા નહિ જોવનાર મુનિ પોતાના આત્માના અવલોકનમા લીન જની લૌકિક, કુપ્રવચનથી ભિન્ન ઉત્કૃષ્ટ સતોષ અવસ્થારૂપ તૃપ્તિ પામે છે શુ કરીને ? યથાર્થપણે સ્વ અને પર પદાર્થોના સ્વરૂપના જોગખાણરૂપ જ્ઞાનામૃત પીને એટલે શુદ્ધ, અત્યંત નિરંતર જ્ઞાન ધાણ વડે હૈય અને ઉપાદેયરૂપે પરીક્ષા કરીને વસ્તુના અવલોકનરૂપ ઉપયોગને પીને (નાખીને), યોગની સત્પ્રવૃત્તિરૂપ 'ક્રિયા' તે તત્ત્વ પ્રગટ કરવાની ભાવના અને વિભાવ (રાગદ્વેષાદિભાવ) ના અભાવની ભાવના વાળી બુદ્ધિરૂપ શ્રદ્ધા સહિત જે વીર્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ક-પવેલી (દી પવેલ) તુ ક્ષણ જમીને એટલે સ્થિરતાથી વ્યાનુભવને લોગવીને, શુભ અશુભ પુદ્ગલોને સમાન ગણવારૂપ સમતા નામનું તાબવ (પાનના બીડનો મ્વાદ લઇને) આવીને મુનિ ઉત્કૃષ્ટ તૃપ્તિ પામે છે

સામારિક ઉપાધિરૂપ પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થતા વિભાવોથી રંગાયેના (અભ્યાસવાળા) આત્માને અનાદિ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અમલ્કિયામા રાગદ્વેષ કન્યાની ટેવ હોવાથી જગનની એક જેવા નહિ લોગવના યોગ્ય એવા રૂપ-૨સાદિ વિષયોના અનુભવમા મગ્નતાથી માની લીધેની કે આરોપિત મુખરૂપ તૃપ્તિ તે ખરી તૃપ્તિ નથી, કારણકે તેની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ તૃપ્તિ વધતી

જાય છે તેથી તે તૃપ્તિ નથી નિન્તર આનંદના અનુભવથીજ તૃપ્તિ થાય ■ માટેજ સત્પુરુષો તજે છે વિજ્ઞાનીના ઝળકારા જેવા વિનાશી વનિતાના વિલામોને, અવગણે છે ઉદય આવેલા પુણ્ય પ્રભાવોને, ત્યાગ કરે છે લોભમા આગ્રહન ધરેલા મોગ તીઓની મોળતને, વિરૂપ કરે છે શરીર શોભાના શોળને, ઊડા ઉતરે છે સ્વાધ્યાય અધ્યયનથી તત્ત્વજ્ઞાનના સવલ્લ મનન નિદિધ્યાસનના અભ્યાસોમા અને કૃતકૃત્યતા માને છે ઉન્નત અનન્યામા ૧

ફરીથી વગી નિત્ય તૃપ્તિ વિષ વર્ણન કરતા કહે છે -

સ્વશુર્ગરેય તૃપ્તિઘડાવાલમ્બિનમ્બરી ।

જ્ઞાતિનો વિષય કિં તૈર્યમયેન્નૃમિલિચરી ॥ ૨ ॥

સાપાર્થ —જો જ્ઞાની પુરૂષને પોતાના જ્ઞાન દર્શનન્યા ત્રિશુભો વટેજ નાશ ન પામે તેવી, મહા કાળ રહેનારી તૃપ્તિ હોય તો જે વિષયોથી ઘોડા કાળની તૃપ્તિ મળે તેવા વિષયોનું શું પ્રયોજન છે? કંઈ નહિ

અનુના —

સ્વશુભ-તૃપ્તિ ત્રિભાળની, નિત્ય, જ્ઞાનીને હોય,

સશ્વિક-તૃપ્તિ ત્રિષેણી ના, સાચી ગણુમો હોય ૨

જ્ઞાનમંજરી —જો જ્યૈનન્યના સ્વદ્રવ્ય, સ્વચ્છેદ, સ્વમાળ અને સ્વભાવ ભૂત, અમૂર્ત, અસંગ, અનાકુળ, ચિદાનંદરૂપ સ્વ શુભો વટેજ સાચા તત્ત્વજ્ઞાનીને તૃપ્તિ હોય છે, તો સ્પર્શ, રસ, વર્ણ, ગંધ અને શબ્દરૂપ વિષયો વડે તેને શું વધારે મુખ મળવાનું હતું? કંઈ નહિ જે સ્વરૂપના અનુભવી હોય છે તે

વિભાવના કારણબૃત ઇન્દ્રિયોના વિષયોને સુખના કારણ બલુતા નથી સ્વશુભોથી થતી તૃપ્તિ કેવી હોય છે? અવિધ્યના સર્વ કાળ સુધીની, વિનાશ રહિત અને સહજ હોવાથી નિત્ય છે જે શબ્દાદિ વિષયોથી અપકાળ સુધીની ઉપચારરૂપ (અસત્ય) તૃપ્તિ થાય છે તેવા પરના વિલાસરૂપ વિષયોનું સ્પર્શજ્ઞાન વાળાને શું પ્રેયોજન છે? કંઈ નથી પરના વિલાસ બધના કારણરૂપજ છે

ભાવના - આ લોભો અનેકવાર લોભવ્યા તોપણ પોતાનું (આત્મ) સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું નહિ, વળી તે સુખના કારણરૂપ પણ નથી, પરંતુ તેમા સુખપણાની બુદ્ધિજ કંપિત (ગૂઠી) છે, તેથી તે વિષયો તરફ સ્વરૂપરસિકોની દૃષ્ટિજ હોતી નથી માટે આત્મશુભો વડે તૃપ્તિ કરવા યોગ્ય છે તેજ ભાવના વળી દર્શાવે છે -

યા શાન્તકરમાસ્વાદાદ્ ભત્રેતૃપ્તિરતીન્દ્રિયા ।

મા ન જિહ્વે દ્રવ્યદ્વારા વહ્નમાસ્વાદનાદપિ ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ - શાન્તરૂપ અદ્વિતીય રસના ચાખવાથી થતી, ઇન્દ્રિયોને અગોચર કેવળ અનુભવ-ગમ્ય જે તૃપ્તિ થાય તે જ રસના ચાખવાથી પણ શુદ્ધાઇન્દ્રિય દ્વારા થતી નથી બીજી સર્વ તૃપ્તિથી જ્ઞાનતૃપ્તિ અધિકી દેખાડી, એ વ્યતિરેક અલગ છે

અનુનાદ -

પરમ જ્ઞાન રમ સ્વાદથી, તૃપ્તિ અર્તીદ્રિય હોય;
તે તૃપ્તિ ક્યાંથી મળે? ૫૩ રમ-સ્વાદી હૈંસ, જોય. ૨

જ્ઞાનમંજરી.—ઇન્દ્રિયોના વિષય મળ્યોથી રહિત, ચાત
ચસના અનુભવથી જે તૃપ્તિ થાય તે, લીખા, ખાટા, મીઠા,
તુત્તા, કડવા અને ખારા સ્વવાળા લોગનથી જિહ્વાઇન્દ્રિય
દ્વારા નથી થતી જીભથી પુદ્ગલના રસનો અનુભવ થાય, આ
તમા તો સ્વરૂપનો અનુભવથી છે, પુદ્ગલના ગુણોનો જાણનાર
છે, લોખના નથી; પુદ્ગલના ગુણો લોભથી ચમત્કાર નથી,
મોહના ઉદયને લીધે આદાર સજાથી રમતું બાળતું થાય છે
પણ સ્વરૂપથી નહિ, સ્વરૂપ તો જ્ઞાનના અનુભવરૂપ છે માટે
આ માના અનુભવથી તૃપ્તિ થાય છે, પુદ્ગલોથી તૃપ્તિ થતી
નથી. ૩

મમાને સ્યમર્ષમિધ્યા તૃપ્તિ સ્યારામિનામિત્રી ।

તથ્યા તુ જ્ઞાન્તિધૃત્યસ્વ મામર્ષાવિવાદન ॥ ૪ ॥

બાપાર્થ — સ્વપ્રમા મોહક ખાધા, દીકા તેથી તૃપ્તિ ન
થાય તેમ સસારમા અભિમાન નિહ, મા પી લીધેલી, જુડી
તૃપ્તિ હોય, માગી તૃપ્તિ તો મિથ્યાજ્ઞાન-રહિત સ્વપ્રમા દષ્ટિને
હોય, તે આત્માના વીર્યના પગિષાની કનારી તૃપ્તિરૂપ વીર્ય
પુષ્ટિ છે

અનુવાદ —

સ્વપ્ર-તૃપ્તિ સસારની, માત્ર માન્યનારૂપ;

સાચી તૃપ્તિ જ્ઞાનીની, આત્મવીર્ય રૂપ ॥ ૪

જ્ઞાનમંજરી — દ્રવ્યથી ચાર મતિરૂપ સનાનમા અને બા
વથી મિથ્યાત્વઆદિ વિભાવરૂપ સંમા મા મિથ્યા અભિમાનથી
થયેલી, પુદ્ગલઆદિની પ્રાપ્તિમા માન્યનારૂપ તૃપ્તિ સ્વપ્રમાન
જુડી, કટ્ટના માત્ર હોય; કારણ કે તૃપ્તિ જાણમા રસાયણ

અજ્ઞાની પોતાની કંપનાથી કંપેલી ઈષ્ટતા પ્રમાણે ઈષ્ટ મા
નેવા પુદ્ગલના નકલરૂપ સંપત્તિ વિષે એમ માને છે કે અહો !
મણિરત્ન આદિનો ખજાનો મને મળ્યો છે, પાપના ઉદય વખતે
મનોહર વચનની ચતુર્ગતથી આશ્વાસન આપવામા ચતુર સ્વ
જન સમુદાય મને મળ્યો છે' એ પ્રકારે તે તૃપ્ત રહે છે,
તથાપિ કંપનારૂપ હોવાથી, ઉદયને લીધે મળી આવેલું હોવાથી,
પરૂપ હોવાથી, સ્વમત્તાને રોકનારા આઠ કર્મ બધાવામા
કારણરૂપ નાગદેષ ઉપજાવના હોવાથી તે દુઃખ રૂપજ છે તેથી
મરૂબૂમિમા મૃગજળ જણાય તેવી તૃપ્તિ સુખનું કારણ થતી
નથી વગી મિથ્યાજ્ઞાન રહિત, સમ્યક્જ્ઞાન ઉપયોગવાળા આત્મ
તત્ત્વની સન્નિધિ સત્પુરૂષને સ્વસ્વભાવના પ્રગટ અનુભવવાગી
નાથી તૃપ્તિ સુખનું કારણ થાય છે તે તૃપ્તિ કેવી હોય છે ?
સ્વભાવશુભના અનુભવથી ઉત્પન્ન થતી તૃપ્તિ આત્માના સહજ
વીર્યને પુષ્ટ કરે છે, તે સામર્થ્યથી શુભ પ્રગટે છે માટે શુભ
ચરણનું નેવન, આગમનુ શ્રવણ, તત્ત્વનું ચક્રણ આદિ સાધનો
વડે આધ્યાત્મિક તૃપ્તિ મેળવવા યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ છે ૪

પુત્રલં પુદ્ગલાન્મૃતિં યાત્યાત્મા પુનરાત્મના ।

પરતૃપ્તિસમારોપો જ્ઞાનિનસ્તત્ર યુજ્યતે ॥ ૫ ॥

શાપાર્થ — પુદ્ગલો વડે પુદ્ગલ નકલ તૃપ્તિ પામે, જાડા
થાય છે, વગી આત્મા આત્મશુભ પરિણામેજ તૃપ્તિ પામે છે,
પ્રાપ્તિ રહિત જ્ઞાનવતને, તે કારણથી, પુદ્ગલની તૃપ્તિનો આ
ત્મામા ઉપચાર ન થયે, પરનો ધર્મ પરમા (એક દ્રવ્યનો ધર્મ
બીજા દ્રવ્યમા) આરોપે તે સમ્યક્જ્ઞાન કેમ કહેવાય ?

અનુવાદ —

જ્ઞાનીને ન ઘટી શકે, પશુત્તિ જમમસા,
પુણવ તૃતિ પુણવે, આત્મા નિજગુણ-તૃતિ. ૫

જ્ઞાનમંજરી — શરીર, ધન, વસ્ત્ર, લોજન, સ્વગન
આદિ પુણ્યલોચી શરીર-આદિ પુણ્યલો પુણ્યલના જ્ઞાનપ તૃતિ
પામે છે વગી અનેમત દૃષ્ટિએ અનેન ધર્મવાળા સ્વપર પદા
ધાની પરીમા કરવામા કુશળ નાની પુરૂષને સ્વપના અનુ
ભવથી તૃતિ થાય છે પર પદાર્થોથી (પુણ્યલોચી) ધની
તૃતિમા આત્મતૃતિ માનવારૂપ જ્ઞાતિજન્ય અભિમાન જ્ઞાનને
પટતું નથી

ભાવના — યથાર્થ જ્ઞાનજાણવાળા મમ્યજ્ઞાની તો આ
ત્મામા આત્મધર્મનોજ સ્વીકાર કરે છે, પુણ્યવના મમક્રમા
સાગ કરતા નથી પુણ્યલના અનુભવવડે મુખ થાય છે એમ
મમજ્ઞુ તેજ મિથ્યાજ્ઞાન છે કહ્યું છે કે -

“તયદ્ તય ચરદ્ ચરણ, સુમપિ તય પુષ્પજાય મમ્મસદ્ ।
જા પરતુદે મુદ્ધર્ષ, તા નો સમ્મત્તવિષ્ણવે ॥”

અર્થ — ભલે તપ તપે, ચારિત્રરૂપ આચરણ આચરે,
અને નવપૂર્વ મુધીના શ્રુતનો પણ અભ્યાસ કરે પણ બન્યામુધી
પર(પુણ્યલ-આદિના) મુખમા મુખમુદિ છે, ત્યાં મુધી તેને મમ્ય-
કત્વ કે વિજ્ઞાન નથી

વગી શ્રી હરિભક્તસૂરિ પૂજ્ય કહે છે —

“સુમય સીલ્યં ચાર નિજમમ્માયરણાર્થ ।
પર યા પરર્મગં યા ધનમમ્માર જો જડો ॥

ભાવાર્થ — શ્રુતવત, શીલવત, ત્યાગી અને શ્રિન માર્ગની આચરણુમા પ્રીતિવાળો હોવા છતાં પર પદાર્થને કે પરપદાર્થના મગને ધન્ય માને તો તેને જડ અથવા સમજણુ વિનાનો સમજવો.

જે આત્માનું સકુળ જ્ઞાનાદિક સ્વરૂપ છે તેજ ધર્મ છે એ તાત્પર્ય છે ૫

મધુરાગ્ર્યમહાગાના-મ્રાદ્યે યાદ્યે ચ ગોરસાત ।

પર્યપ્ત્તિર્ણિ તૃપ્તિર્ણિ જનાસ્તા જામતેઽપિ મ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ — ‘મધુ-રાગ્ર્ય’=મીઠું જે રાગ્ર્ય ત્યાં મોગી આશા જેને કે ‘મહા-આશાક’ એવા પુરુષને અપ્રાપ્ત્ય તથા વાણીના રસથી ‘ગોરસાત’ બાહેર એવા પર પ્રક્ષણને વિષે જે તૃપ્તિ રહી છે તેને લોકો બળુતા પણ નથી, તો પામે ક્યાથી ? (ખીન્ને અર્થ) લોજનાદિકમા જે તૃપ્તિ છે તે મધુર-માગ્ર્ય મીઠા ધી વડે અને ‘મહા-શાકા’ મોટા શાક વડે શ્રાદ્ધ છે અને ‘ગોરસાત’ ગોરમ, (દૂધ, દહીં, છાશ આદિ) થી બહાર નથી

મોજને ધ્યજનોપેતે કો રમો ગોરસોઽજિહતે’

‘શાક સહિત લોજન પણ ગોરસ વિના નીરસ લાગે’ એ કહેવત પ્રમાણે નમજપુ પરપ્રક્ષણ તો ‘ગોરમ વાણીથી’ બાદ્ય છે ‘યતો વાચો નિવર્તતે, અપ્રાપ્ત્ય મનના સદ્’ જેને પામ્યા વિના મન સહિત વાણી પાછી ફરે છે, એમ વેદાત વચન પ્રક્ષણ વિષે છે ‘અપયસ્સ પય નત્તિ’ ‘તેનું સ્વરૂપ વર્ણવવા માટે કોઈપણ શબ્દની શક્તિ કે ગતિ છેજ નહિ’ ઇત્યાદિ આચારાગ (લોકસાર અધ્યયનમા) છે એ બે અર્થ કહ્યા વ્યતિરેક અલંકાર છે

અનુવા. —

ગોરમ બાહ્ય થકે જનો, મધુ રાજ્ય મહા શાક,
તૃપ્તિ જે પરબ્રહ્મા, સમજેય ન દુર્ભાગ્ય ૬

જ્ઞાનમજ્જડી — અમૂર્ત, અનંત જ્ઞાનધન શુદ્ધ આત્મારૂપ
પર બ્રહ્મા તૃપ્તિ એન્ને સ્વરૂપશાતિને લેટવાથી ધતા આનંદ
અને જ્ઞાન વિવાસરૂપ તૃપ્તિને, તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી રહિત લોકો
શુદ્ધ અત્યંત એકાંત અધ્યાત્મ સ્વભાવના અનુભવરૂપ તૃપ્તિને
જાણતા પણ નથી, તેનું જ્ઞાન પણ નથી તો તેનો અનુભવ
ક્યાથી કરે? તે તૃપ્તિ મધુર ધી અને ઉત્તમ શાકો વડે ધર્મ શક્તી
નથી અને હર્ષિ આદિ ગોરમ સહિત ભોજનમા પણ મગલી
નથી, અથવા તે બ્રહ્મ સ્વરૂપ કેવું છે? મધુ=મીઠા રાજ્યની
મહા આશાવાગાને પ્રાપ્ત ન થાય તેવું છે, પરિશુદ્ધના ઐશ્વ
ર્યની અભિલાષાવાગાને આશ નથી, વગી ગોરમ=વાણીના રમથી
અગોચર છે, ‘મપ્રાપ્ય મનસા સદ’ એમ વચન હોવાથી,
મપયસ્ય વય નતિય’ એ આચારાગમા પણ વચન છે શબ્દ
રહિત આત્માને સમજાવવા કોઈ શબ્દ સમર્થ નથી એવા પ્રકા
રના પરબ્રહ્મ પરમાત્મામા જે તૃપ્તિ પામીએ તે તૃપ્તિનું લોકોને
જ્ઞાનજ નથી માટે હજારો પ્રકારના પુદ્ગલના ઉપચારથી તે
તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી ૬

વિવયોર્મિ-રિયોદ્રાર સ્યાદત્તમસ્ય પુત્રસૈ ।

જ્ઞાનત્તમસ્ય તુ ધ્યાન-સુધોદ્રારપરમ્પત ॥ ૭ ॥

બાપાર્થ — વિવયની ઉર્મિઓ (કદલોલ-ઈન્દ્રિયાઓ) રૂપી
વિવયના માઠા ઓડકાર, પુદ્ગલોથી અતૃપ્ત (નહિ ધરાતા)
જીવને આવે છે, જ્ઞાને જે તૃપ્ત છે તેને તો ધ્યાનરૂપ અમૃ

તના ઓડકાર ઉપર ઓડકાર (પરપરા) આવે છે બહુ પુદ્ગલનું ભોજન તે વિષભોજન છે, તેથી વિષયરૂપી વિષના અણુમાં માઠા ઓડકાર આવે જ્ઞાનામૃતનું ભોજન કરનાર મહા તૃપ્તિવત્તને ધ્યાનરૂપ અમૃતનાજ ઓડકાર આવે તે મહા તૃપ્તિનું લક્ષણ છે

અનુનાદ —

વિષય વિવામી વિદ્યસમા, અતૃપ્તના ઉદ્ગાર, (ઓડકાર),
જ્ઞાનતૃપ્તને ધ્યાનરૂપ, અમી-ઉદ્ગાર અપાર ॥

જ્ઞાનમંજરી — સ્વરૂપના અનુભવ રહિત અતૃપ્તને અમી સુખ આદિ પુદ્ગલોથી ઇન્દ્રિય વિલાસરૂપ વિષના (ઝેરી માઠા) ઓડકાર આવે છે, કહ્યું છે કે —

‘જહજહ પુગ્ગલ્ભોગો, તદત્તહ ઘટ્ટહ વિસયપિ વસાર્હ ।
શ્વદિયસુહા વુહા પલ્લુ, અગિજ્ઞા તત્ત રસાણ ॥

ભાવાર્થ — જેમ જેમ પુદ્ગલના ભોગ ભોગવાય છે, તેમ તેમ વિષય અને કષાયો વધે છે, ખરેખર ઇન્દ્રિયોના સુખ હું ખરૂં છે, તેમા રહ્યું થયેલાને તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી

નિજ આત્મતત્ત્વના પાતથી પૂર્વે, જ્ઞાને કરીને તૃપ્ત થયેલાને આત્મામા એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન તે અમૃતના ઓડકારની શ્રેણિ સમાન પ્રગટે છે કર્મરોગ રહિત, નિર્ભેગ, પરમાત્માનો અનુભવ એ તૃપ્તિનું લક્ષણ છે આત્મભોવના, આત્મજ્ઞાન, આત્માનું ધ્યાન એ અમૃતના ઉપરા ઉપરી ઓડકાર સમાન છે ૭

સુખિનો પ્રિયયાતુમા નેત્રોપેન્દ્રાદયોઽપ્યહો ।

મિશુરેષ્ઠ સુર્ગી લોક, જ્ઞાનતૃપ્તો નિરંજન ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — ઇન્દ્ર, વાસુદેવ આદિ પણ વિષયોથી અતૃપ્ત (વિષયોના ભૂખ્યા) મુખિયા નથી, એ આશ્ચર્ય છે, ‘નિરજન’ એટલે કર્મભલિનતાથી રહિત, જ્ઞાન વડે તૃપ્ત ભિન્નુ ચૌદ રાજ લોકમા એક મુખી છે

મુખી નહિ ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર પણ, વિષયોથી ન ધરાય,
એક નિરજન, જ્ઞાન તૃપ્ત ભિન્નુ મુખી જગમાય ૮

જ્ઞાનમંજરી — આ આશ્ચર્યની વાત છે કે ઇન્દ્ર, વાસુદેવ (કૃષ્ણ) આદિ અનેક મુખી નથી, કેવા છે ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર ? મનો હર ઇન્દ્રધન્યોગોરૂપ વિષયોથી અતૃપ્ત છે, અનેક વનિતાઓના વિલાસ, પદ્મ ભોજન, મુગધિ પુષ્પ વાસ, રમણીય મહેલ આદિ, કામળ શબ્દનું શ્રવણ, મુદર રૂપનું અવલોખન અને લાખા કાળ મુખીના ભોગોથી તે ધરાયા નથી, ખરી રીતે તે તૃપ્તિના કારણ નથી, તૃપ્તિનો અસત્ય આરોપ માત્ર તેમા મનાય છે ચૌદ રાજનું પ્રમાણ લોકમા અનન છવે કર્મ સહિત છે તેમા એક ભિન્નુ, આહારની લાલસા વિનાનો, માત્ર મયમ ટકાવવા ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર, અપરિગ્રહી મુખી જે તે સ્વ રૂપની ઓળખાણરૂપ જ્ઞાનથી તૃપ્ત, રાગ આદિ કલક રહિત નિરજન છે કારણ કે તે સ્વધર્મના ભોગી છે તૃપ્તિરૂપ ધર્મ જે વસ્તુમા નથી તે વસ્તુના ભોગથી તૃપ્તિ ક્યાથી થાય ? વિશેષ આવશ્યકમા કહ્યું છે કે —

જત્તો ચિય પદ્મસ્ય સોમ્મ સુહ નતિય દુક્ખમેવેદં ।

તપ્પડિયારવિમત્ત, તો પુણ ફલતિ દુસ્પતિ ॥ ૧ ॥

તિસયસુહ દુક્ખ ચિય, દુક્ખપ્પડિયારઓ તિગિન્હિય ।

તં સુહમુવયારઓ, ન ઉવયારો તિણા તથા ॥ ૨ ॥

સાયાસાય દુષ્ણ તવિરહમિ અ સુદ જઠ તળ ।
 દેહિદિયસુ વુક્ત, સુક્લ દેહિરિમામાવે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ — હૈ! સજ્જન, જે તને પ્રત્યક્ષ સુખ લાગે છે, તે સુખ નથી, દુઃખજ છે, દુઃખના ઈલાજરૂપ ભિન્ન પ્રકારનું દુઃખ છે અને વળી દુઃખરૂપ ક્ષણ ઉપજાવે તેવા સ્વભાવનાશુ છે ૧

વિષય સુખ દુઃખજ છે, ક્ષણી પેઠે દુઃખના ઈલાજરૂપ છે, તેને સુખ ઉપચારથી કહે છે, પણ સુખનું તત્ત્વ તેમા નહિ હોવાની ઉપચાર પણ ઘટતો નથી ૨

સાતા અને અમાતા દુઃખરૂપ છે, તે બન્નેથી રહિત સુખ તેથી દેહ અને ઈન્દ્રિયોથી જે પ્રાપ્ત થાય છે તે બધું દુઃખરૂપ છે, સુખ તો દેહ અને ઈન્દ્રિયોના અભાવવાળી દશામા છે ૩

એમ સાતા અને અમાતાના ક્ષણમાજ લેદ છે પરંતુ આવરણમા લેદ નથી અભ્યાષાધ સ્વરૂપને આવરણ કરવાનો બંનેનો સ્વભાવ છે જે સ્વશુભની ઘાત કરે તે દુઃખને સુખરૂપ માની કોણ અગીઝાર કરે? આ પ્રકારે આત્માના શાન અને આનંદના અનુભવરૂપ તૃપ્તિ પ્રથસાપાત્ર છે, ઉપાધિથી થતી તૃપ્તિ તેવી નથી માટે તે તૃપ્તિને અર્થેજ સમ્યક્દષ્ટિ જીવે અહંતાની સ્તુતિ કરે છે, પરમાત્માને પૂજે છે, દેશવિશતિવાળા પણ સામાયિક, પ્રૌઢોપવાસ કરે છે, આત્મા અનુભવનો લવ સ્વાદ લેવા માટેજ મુનિઓ એકાત શોધે છે, તેની પ્રાપ્તિને અર્થે પચ પાપરૂપ આશ્રવોનો ત્યાગ કરે છે તે આશ્રવો ટાળવા બીજા બીજા તપેવી શિલા ઉપર આતાપના-યોગ ધારણ કરે છે, શિયાળામા હિમ પડે ત્યારે ચંદ્રના શીતળ કિરણોમા

પવનના ઝપાટા મહત્ત્વ કરતા વસ્ત્ર રહિત વનમા વસે છે, આગમેનો સ્વાધ્યાય કરે છે, ક્ષમાદિ ધર્મદ્વારા ઉપસર્ગ કરનારના અજ્ઞાનનો વિચાર કરે છે, તત્ત્વજ્ઞાન વડે શુદ્ધ શ્રેણીના શિખરે ચઢે છે, આત્માના એકત્વનું ચિંતન કરે છે, આત્મ સમાધિ માટેજ પ્રાણાયામ આદિ પુરુષાર્થ, જિનક-૫ આદિ આચાર છે એમ સ્વ-સ્વભાવના અનુભવથી થતી તૃપ્તિનો સર્વેએ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે ૮

૧૧ નિર્લેપાદક

સસારે નિરસન્ સ્વાર્થ-સજ્જ કજ્જલ્લવેદમતિ ।

લિપ્યતે નિષિલો લોકો, જ્ઞાનસિદ્ધો ન લિપ્યત ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — કાજળના ધર જેવા સસારમા વસતા સ્વાર્થ સાધવા સાધધાન (તૈયાર) રહેનાર સમસ્ત લોક (કર્મથી) લેપાય છે, જ્ઞાને કરી સિદ્ધ છે તે પુરુષ લેપાતો નથી

અનુવાદ —

સસારે વમતા બધા, કાજળગૃહમા જેહ,
સ્વાર્થી થઇ લેપાય છે, બવે જ્ઞાની નિર્લેપ ॥

જ્ઞાનમજ્જરી — હવે અલિપ્તને તત્ત્વ-સમાધિ પ્રાપ્ત થયે છે, પૂર્ણનિર્દરૂપ તૃપ્તિ પણ અલિપ્ત (નિર્લેપ) ને રહેવા દે નહીં. નિર્લેપાદકનો વિસ્તાર કરે છે સકલ પદ્મવત્ સુવર્ણ ચૈતન્યને અભાવ થવાથી વ્યાપ્ય, વ્યાપ્ત કેવળ જ્ઞાન લોકતૃત્વ આદિ શક્તિઓનું સ્વભાવજન્ય નિર્લેપ દશા

હવે કે અહવે પદાર્થોને જોવાવવા પુરતું 'નિર્લેપ' એવું નામ રાખ્યું હોય તે નામ નિર્લેપે નિર્લેપ છે, નિર્ગ્રંથ આખર આદિમા સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના નિર્લેપ છે, દ્રવ્ય નિર્લેપ કાસાના પાન આદિ, તદ્વ્યતિરિપ્ત અને ભાકીના લેદ પહેવાની પેઠે જાણવા, ભાવ નિર્લેપ, હવે અને અહવે એમ બે લેદ છે, અહવે તો ધર્મ, અધર્મ, આકાશ આદિ જાણો અને હવે ભાવ નિર્લેપ તો સમસ્ત વિશ્વાવતાર યોગ સહિત મુખ્તા તમા છે

નય અનુસાર તો દ્રવ્ય પરિહી આદિમા અલિપ્ત નૈગમ નયે કહેવાય, સગ્રહ નયે હવે જાતિથી અલિપ્ત છે વ્યવહાર નયે દ્રવ્યથી ત્યાગી અલિપ્ત છે, શબ્દ નયે, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન વાળો પરભાવનો પરિત્યાગી, તેના નિમિત્તભૂત ધન સ્વજન, ઉપકરણમા અનામકન હોય તે, અલિપ્ત કહેવાય, મમ લિપ્ત નયથી અરિહત આદિના નિમિત્તો વડે ઉત્તમ પરિણામથી નિવચપણે રહેતા ક્ષીણમોહવત ભારમા ગુણસ્થાન વર્તી જિન અને કેવળી અલિપ્ત છે, અવબુદ્ધ નયે સર્વ પદાર્થોથી સિદ્ધ અલિપ્ત છે,

વળી અન્મ વાચના પ્રમાણે નૈગમ આકાર-રૂપથી અશ્વ ત્યાગી નૈગમ નયે અલિપ્ત છે, સગ્રહ નયે સમ્યક્દર્શન ન હોવા છતાં આત્મા સર્વથા જુદો હોવાથી અલિપ્ત છે, વ્યવહાર નયે તેની શ્રદ્ધા સહિત રાગાદિ લેપના ત્યાગથી નિર્લેપ છે ઋણ સૂત્રનયે અવલગનને લક્ષને પ્રાપ્ત નિમિત્તોમા આસક્ત ન થાય તે નિર્લેપ છે, શબ્દનયથી અલિપ્તધિજ વીર્ય અને બુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગવાળાનું રાગ આદિમા પરિણમવું ન થાય તે અલિપ્ત

કહેવાય સમલિરૂઢ નયે સર્વ જીવની સર્વ ચેતના વિલાપના યોગ રહિત થવાથી અલિપ્ત છે એવબૃતનયે ચક્ર બ્રમણ આ દિના દષ્ટાતે પૂર્વઅભ્યાસ વડે સર્વ પુણ્યલના સગથી રહિત સિદ્ધને નિર્વેપપણ છે વળી ત્રણ નિરોપમા પહેલા ચાર નય અને ભાવ નિરોપમા પર્યાયનું અલિપ્તપણું હોવાથી છે કા ત્રણ ત્રમાય છે એમ તત્ત્વાર્થની ટીકાનો આશય છે અર્હિતો ભાવ સમ્યક્ માધક નિર્વેપપણનો અધિકાર છે -

સમન્ત લોક રાગાદિ પાપમ્યાનરૂપ વિભાવ અને તેના નિમિત્તભૂત ધન, સ્વજન આદિરૂપ કાળજી ગૃહ જેવા સસા રમા વસતા (સ્વાર્થ=પોતા કંપેના આત્મામા અજીભાવ, મમ ત્વભાવ) સ્વાર્થ સાધવામા સાવધાન જનીને ટોપાય છે એટલે રાગઆદિ ભાવકર્મરૂપ પરિણમતા નમન્ત પોતાનો ક્ષયોપશમ ભાવ પરને અનુસરે છે તેથી સર્વ સત્તાને આવરે, ઢાકીદે તેવા ભાવકર્મ, દ્ર વ્યકર્મ અને નોકર્મના લેપો વડે લેપાય છે, બંધાય છે, તથા હેય અને ઉપાદેયની પરીક્ષાવડે સર્વભાવોને પાર જનાર, પોતાના આત્મામા પોતાનો આત્મા અને બીજો બધે પરપણુ જાણનાર પોતાના આત્મામા વિશ્રાન્તિ પામનાર, સ્વરૂપના વિલામી જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા લેપાતા નથી, અનેક પ્રપરના કર્મના દળિયા તેમને વગગતા નથી માટે આત્મ ધર્મનું જ્ઞાન અને તેની ઉપાદેયતા સહિત પ્રયત્ન કર્તવ્ય ઉ એમ ઉપદેશ છે ૧

નાદ પુદ્ગલમાવાના કર્તા વારયિતાપિ ચ ।

નાનુમતાપિ ચેત્યાત્મ-જ્ઞાનવાન્ દિપ્યતે કયમ્ ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — હું પુદ્ગલના ભાવોનો કરનાર નથી, કરા

વનાર નથી, અને અનુમોદનાર પણ નથી, એવા આત્મ જ્ઞાનવાગા કેવી રીતે લેખાય?

અનુવાદ —

કર્તા, કાવ્યતા નહિ, નહિ અનુમોદન થાય,
પુણ્યવલાય ભજે ન તો, જ્ઞાની કયે લેખાય ? ૨

જ્ઞાનમજરી — ભેદ વિજ્ઞાનથી જિન આત્મ સ્વરૂપના ધર્માર્થજ્ઞાનવાગા આત્મનાની પુરૂષ આ પ્રકારે પ્રવર્તતા કેમ લેખાય? ન લેખાય કેવા પ્રકારે પ્રવર્તતા ન લેખાય? હું વિભવ, કેવલ જ્ઞાનમય છું, પોતાના પરિણામરૂપ પર્યાયોના ઉપાદેશ પણાનો, વ્યયપણાનો અને મુલપણાનો, જ્ઞાયકપણાનો, ભોક્તા પણાનો, અને રમણપણાઆદિ ભાવોનો કર્તા છું, પુણ્ય ભાવોનો-દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ, હિસા આદિ પાપ પ્રવૃત્તિઓનો અને યોગ પ્રવૃત્તિનો કર્તા નથી, તેમજ પુણ્યવને મહવા કે તજવાનું કામ માફ નથી, વર્ણઆદિનું મહણ કરવું, દૂર કરવું વગેરેનો હું કર્તા નથી, તેમજ પૂર્વોક્ત પુણ્યભાવોનો હું કરાવનાર પણ નથી કે પુણ્યવના શુભ વર્ણાદિનો અનુમોદનાર પણ હું નથી, એમ સકલ પુણ્યવોના ત્રણેકાળ અમાહક, અભોક્તા, અકારક હોવાથી આત્મજ્ઞાની લેખતા નથી, પુણ્યવને અનુસરનારી ચેતના વડેજ લેખ થાય છે સર્વથા અમગ રહેનારને લેખ થતો નથી ૨

લિખ્યતે પુત્રલ્લસ્કથો ન લિખ્યે પુત્રલૈરદમ્ ।

ચિત્રવ્યોમાજ્ઞનેનેઽ ધ્યાયયિતિ ન લિખ્યતે ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — પુણ્યવનો મહા મહમાદિ ઉપચયે (પૂર્વ જ્ઞાપેલા પાપક ૧ પુણ્યવો પુણ્યરૂપ થવાથી પુણ્ય મચય વધે

અથવા નવા પુણ્યરૂપ પુણ્યવૈ બધાવાથી પુણ્યમય્ય વધે) લેપાય છે, પુણ્યલોથી હું લેપાઉં નહિ, જ્યાં ચિત્રામણ ચિત્ર્યું છે તે આકાશ જેમ અજ્ઞન (ડંગ) વડે લેપાતું નથી તેમ (આત્મ સ્વભાવને) વિચારનાર લેપાય નહિ

પુણ્યન સ્કંધ પુણ્યન વડે, લેપાતા નહિ હુંય,
ચિત્રનજ રંગાય ના, નહિ બધન પામુય ૩

જ્ઞાનસજ્જી — પરસ્પર એકલા થવારૂપ સક્રમ આદિથી પુણ્યવસ્તુ અન્ય પુણ્યવૈથી લેપાય છે, સચ્ચ થાય છે, કારણ કે સ્વભાવિ દ્રવ્યનો પરિવર્તન (પવટવારૂપ) પરિણામ વાળા સ્કંધનો અધિક રસની ઉત્પત્તિવાળા સ્કંધ સાથે બધાવાનો સ્વભાવ છે, પુણ્યવૈનો સબધ-ત્રિગુણવાળા સ્કંધનો પચગુણ વાળા સ્કંધ સાથે બધ થાય, પચગુણનો સસગુણમાર્ગે જેમ સર્વત્ર બે ગુણ અધિક વાળા સાથે બધ થાય છે બે ગુણનો ચાર ગુણ સાથે, ચાર ગુણનો છ ગુણ સાથે, છ ગુણનો આઠ ગુણ સાથે એ બધ-મયોગ થાય છે અહિં સ્નિગ્ધ-રૂક્ષ ગુણો સ્પર્શમા હોવા છતાં એકાંતે સ્કંધનું કારણ થતા નથી, કારણ કે સ્પર્શનો સ્કંધ કરવાનો ઉપાદાન સ્વભાવ નથી, તેમજ રમતું આમ્વાદન સ્વરૂપ હોવાથી રસમયગુણો પણ સ્કંધનું કારણ થતા નથી માટે પૂરણ, ગતનરૂપ વિભાગો (સ્કંધો) નોજ, બે ગુણ અધિક સ્નિગ્ધ-રૂક્ષનામના સ્પર્શના મગથી પરિણમેલા સાથે, સ્કંધનું કારણ થવાનો સ્વભાવ છે, તેથી પુણ્યલોથી પુણ્યવૈ લેપાય છે હું નિર્મળ આનંદ ચૈતન્યરૂપ છું પુણ્યવૈના લેપ વાળો નથી, માટે શુદ્ધ આત્મા પુણ્યલોથી લેપાતો નથી ખરી રીતે તો પુણ્યવ અને આત્માનો તાદાત્મ્ય (તન્મય)

સંબંધ નથી, અયોગ મળે તો ઉપાધિને લઈને છે ચિત્રના રંગોથી જેમ આકાશ રંગાતુ નથી તેમ (કર્મના-અજ્ઞનથી અલિપ્ત આત્માનું) ધ્યાન કરનાર લેખાતો નથી જેમ રંગો વડે ચિત્ર રંગાય છે પણ તે સ્થળે રહેલું આમણ લેખાતુ નથી, તેમ હું પણ અમૂર્ત આત્મસ્વભાવરૂપ હોવાની એક દેવતા અનગાહના કરીને ગડેવા પુઝગનો વડે લેખાતો નથી કારણ કે જે આ મન્વભાવનો અનુભવ કરનાર છે, તે પોતાની વીર્ય, જ્ઞાન આદિની શક્તિને આત્મામાં પ્રવર્તાવનાથી નવા કર્મ મૂકેલું કરતો નથી, તેથી લેખાતો નથી જેટલી આત્મશક્તિ પરને અનુમરીને પ્રવર્તે છે, તેટલો આભવ થાય છે, સ્વરૂપને અનુમરતી પોતાની શક્તિ તે સ્વરૂપ છે એ સ્વસ્થ છે અર્થે વગી આત્મજ્ઞાન એવાથી નતોપ પામી ગયેલા, નાગ-દેવમાં મહાલતા છોડી સમ્યક્દર્શન આદિ ગુણોથી જાદુ (રહિત) હોવા છતાં પોતાને અખંડ દશા વર્તે છે એમ માને છે તેમનો અર્થ સ્વીકાર કર્યો નથી ઉત્તર અધ્યયનમાં (૬૬ અધ્યયન ગાથા, ૧૦-૧૧) કહ્યું છે —

મળતા મકરતાય વધમુક્ત્યપરિણીતો ।

વાયારીરિયમિષ્ઠેણ સમામા સતિ અપય ॥ ૧ ॥

ન ચિત્તા તાયવ મામા વત્રો વિજ્ઞાણુસામર્ણ ।

વિસન્ના પાવકસ્મેદિ, ચાલા પદિયમાણિણો ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ — જાન-મોક્ષ-ની વ્યાખ્યા મુખથી કહે પણ પોતે મોક્ષ માટે કંઈ કરે નહિ વાણીરૂપી વીર્ય માનથી પોતાને આશ્વાસન આપે છે (સાની છુ એમ માની બેસે છે) ૧

■ જુની જુની જાતની (વિચિત્ર) લાખાઓ શરણરૂપ થતી

નથી, તો વિદ્યાનું અનુશાસન પણ ક્યાથી શમળભૂત થાય ?
પાપ કર્મોથી પકડાયેલા મૂર્ખાઓ નહિ જાણવા છતાં પોતાને
પણિત માનનાર હોય છે ૨

માટેજ તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન ઉપયોગ
વાળા જ્યારે આત્માની દ્વયોપશમિક ચેતના, વીર્ય આદિ
શક્તિઓને પરભાવરૂપ વિભાનની પાછી વાળી ને આત્મશુણ્ઘા
પ્રવર્તવે છે ત્યારે તેમને તેજવી અગધકતા હોય છે, તેમિવાજ્ય જ્યારે
મુધી પરને અનુમત્તી, વિષય, કથાયથી ધની ચપગતારૂપ શક્તિ
હોય ત્યારે મુધી અગધકતા હોય છે, એ પ્રકારે આત્માની સર્વ
શક્તિ જ્યારે સ્વરૂપમા વિગ્રામ પામે કે રમણુ કરે ત્યારે તે
સંપૂર્ણપણે અગધક થાય છે, એમ સિદ્ધાંત છે ૩

જિમ્તા જ્ઞાનમપાન-પ્રતિષ્ઠાનાય કયન્મત્ ।

નિર્વેપજ્ઞાનમપ્રસ્ય પ્રિયા મર્ગોપયુજ્યત્ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — વિસતારનું જે જ્ઞાન તેનો અપાત એટલે
બુદ્ધિજ્ઞાન દશાએ બ્યવહાર ભાવનાથી આવવું તેના નિવારણને
માટેજ (કેવળ), ધારાકંઠ (નિવપજ્ઞાનમા મત્ત) મહાત્માને
આવશ્યક આદિ સર્વ ક્રિયા કામ આવે છે તેથીજ ધ્યાન
આરંભ યોગીને આવશ્યક આદિ ક્રિયા તથા શુદ્ધિ આત્મ
ધ્યાનની ધારાથી પરના રાખવાનેજ ક્રિયાનું આગળન કહ્યું છે
અનુરા —

વિભાવ જ્ઞાન નિવારવા, માત્ર ક્રિયા સદુ હોય,

નિર્વેપ જ્ઞાને મત્ત જે, તેહ ક્રિયા-ક્રમ જોય ૪

જ્ઞાનમંજરી — શુદ્ધ વ્યાજ્ઞાન પ્રમાણ આત્મજ્ઞાનમા
મત્ત પુરૂષને આવશ્યક કરવારૂપ ક્રિયા વિસતાર છે, વિભાવ

ચેતનારૂપ ઉપયોગ તે જ્ઞાન, તેમા પડવારૂપ સપાત, તેના નિવારણ માટેજ ક્રિયા ઉપકારી છે તેથી ધ્યાનારૂઢને ક્રિયા કરવાની નથી પરંતુ નાનીને વિદ્ય નિવારવા ભાવના ચિંતા ક્રિયા ઉપકારી છે નિઃસંતર આત્મ સ્વભાવના અનુભવમા રહેલા ધ્યાનારૂઢને વિદ્યકારી કહી છે આગમમા પણ જે પૂર્વે અમૃત કુલની ઉપમાને યોગ્ય ક્રિયા કરી તેજ ઉપરની દશામા વિષ કુલની ઉપમાને પાત્ર થાય છે કહ્યું છે કે -

‘ જા કિરિયા સુદ્ધયરી, સા વિતુહિય ન અપ્યધમ્મોમિ ।
પુતિ ઈવાય પચ્છા, અહિયા જહ નિસ્સદ્ધારતિગ ॥ ’

ભાવાર્થ — જે ક્રિયા સાર કરનારી છે, તે આત્માની નિશુદ્ધિ હોય ત્યારે આત્મધર્મરૂપ નથી, પૂર્વે હિત અર્થે હોય છે, તે પછીથી જ્યારે અસહાય (અસંગ) અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અહિતરૂપ થાય છે

તેથીજ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનમા એકતા એજ હિત છે ।
તપ ધૃતાદિના મત્ત ક્રિયાજ્ઞાનપિ લિપ્યતે ।

માયનાજ્ઞાનમવજો નિષ્ક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — તપ, શ્રુત આદિનો મહ કરનાર ક્રિયાવત પુરૂષ પણ કર્મે લેપાય છે, અને તત્ત્વજ્ઞાનથી પૂર્ણ મહાત્મા ક્રિયારહિત હોવા છતાં પણ લેપાતા નથી

અનુનાદ —

તપ શ્રુતાદિ કરનાર પણ, મહોન્મત્ત લેપાય,
તત્ત્વજ્ઞાની નિષ્ક્રિય પણ, ના કર્મે લેપાય

જ્ઞાનમંજરી — જિન કત્પ આદિ જેવી ક્રિયાનો અભ્યાસી પણ તપ, શ્રુત આદિનું અભિમાન કરનાર નવા કર્મે મકલ્પ

કરવાથી લેખાય છે, વગી ક્રોધ મહિત ઉત્કૃષ્ટ દયાની ક્રિયા પણ હિતકારી થતી નથી, આચાર્ય (૩ શીતોપ્થીય ૪) સૂત્રમા કહ્યું છે કે -

સેવતા યેહ ચ માણ ચ માય ચ ગેમ જ વય વામગમ્મ વમળ,
ઉચ્ચસચ્ચસ પલ્લિયનકસ્સ બાયાણ મગડમ્મિ ।

ભાવાર્થ —“ જે માધક ઉપર વર્ણવેલા ત્યાગનો ઉપા મક હોય છે, તે અવશ્ય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને વમશેજ, અર્થાત્ કે આદર્શ ત્યાગ અવશ્ય તે નાધકના કષાયોને ઘટાડશેજ એવો (બીન અનુભવી પુરૂષનો નહિ પણ) પોતાના પૂર્વક લીન મકવ કર્મોનો અત કન્નાર, કર્મના આગમનનું ઠાર પણ બાધ કરી કર્મબંધનથી સવેથા મુક્ત થનાર, અને તેથીજ સર્વજ્ઞ-પદને પ્રાપ્ત કન્નાર મિદ્ધ પુરૂષોનો આ માક્ષાનુ અનુભવ છે ”

વગી “ ઘનાલોગ મદ્ધ મે મદ્ધ પરકમગ્ગામિસિ ચમિ
(૩ શીતોપ્થીય ૧-આચાર્ય)

ભાવાર્થ —“ પ્રત્યેક સાધકે લોક મજ્ઞાથી દૂર રહી સય મમા પરિકમણુ (પનાકમ) કરવું ઘટે એમ કહ્યું છું ”

વગી પરિચ્છાય લોગમદ્ધ ચ ચાલે પુણ મિદ્ધે કામ સમણુથે
અમમિય દુક્ખે દુક્ખી દુક્ખાણમેવ આચદ્ધ બણુપરિયદ્ધ-ત્તિવેમિ’
(આચાર્ય ૨-૬)

ભાવાર્થ —(હિસા તથા) લોક મજ્ઞાને બાળીને તે બનેનો પરિહાર કરે જરી વાત તો એ છે કે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોને ઉદ્દેશની અથવા વિધિનિષેધની આવશ્યકતાજ નથી પરંતુ જે

અજ્ઞાની (આત્મસ્વરૂપથી અજ્ઞાણ) જીવો હોય છે તેઓને માર્ગે તે ઉપયોગી વસ્તુ છે કારણકે તેઓ જે ભૂમિકા પર છે ત્યાં આસક્તિપૂર્વકે આગા, ઈચ્છા અને વિષયોનું સેવન કરતા રહે છે અને આ રીતે તેઓ હુ જોને કોઈ પણ પ્રકારે જોછા નહિ કરતા, ઉવટા વધુ હુ ખી ચર્ધ, શારીરિક અને માનસિક હુ જો નાજ ચક્રમા ફર્યા કરે છે એમ કહ્યું છું ”

માટે ક્રિયાહિનું અભિમાન કરનાર કહ્યા

ચાર પ્રકારના આહાર, ઊર્ધ્વલોક (સ્વર્ગ), હુ ખ, શોક, વિતિગિનજી (દુઃખજી, અણુગમે), એ મોહના પાંચ નામ અને દશ મજા સહિત ધર્મના અભ્યાસરૂપ પ્રવૃત્તિ ધર્મ નથી’ એમ આચારાગની ટીકામા કહ્યું છે

ભાવના-અનુપ્રેક્ષારૂપ જ્ઞાનમા મગ્ન રહેનાર ક્રિયા ન કરતો (નિષ્ક્રિય) હોય તો ખણી તથા પ્રભરનું વીચતર વીર્ય જેટું ઢકાઈ રહ્યું છે તે લેખાતો નથી, ગધાતો નથી મૂત્રકૃતાગમા કહ્યું છે કે -

‘ન વર્મ્મણા વર્મ્મ દયતિ યાગ, અવર્મ્મણા વર્મ્મ દયતિ ધીરા ।
મેઘાવિજોભોમયાનતીતા સતોસિજો મોપવરતિ પાથ ॥ ૧ ॥’

ભાવાર્થ — અજ્ઞાની જીવો ક્રિયાવડે કર્મનો ક્ષય કરતા નથી, વીર પુરૂષો (નમ્યક્ષાનપત) ક્રિયા વિના કર્મોનો ક્ષય કરે છે મેઘાવી (સમ્યક્ બુદ્ધિવાળા) પુરૂષો લોભ અને મદ સહિત જની મતોખી રહેનાથી પાપ વધારતા નથી

“જહા કુર્મ્મો મ અગાર મદ વહે સમાહરે ।
પથ પાવાઈ મેઘાવી જન્મજ્વળેણ મમાહરે ॥ ૨ ॥

સાવાર્થ —જેવી રીતે કાચજો પોતાના અગ-ઉપાગને પોતાના દેહમા મોકળી લે છે, તેવી રીતે મેધાવી મહાત્મા પાપવૃત્તિઓને અધ્યાત્મ સાવમા વાગી લે છે

આત્મામા એકતાના અનુભવ સહિત સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ સાવના જ્ઞાનવાગા લેપાતા નથી, સર્વસક્રિયાનો અભ્યાસ, શુદ્ધ મિદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રગટતારૂપ આધ્યના અર્થ તત્ત્વજ્ઞાનના અનુભવવળને, ઠ-ચાણુકારી થાય છે ૫

અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા લિપ્તઃ ક્યયદ્વાન ।

નુદ્ધવત્યલિપ્તયા વ્રાત્રી ત્રિયાપાન્ લિપ્તયા દશા ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ —નિશ્ચય નયે આત્મા લેપાયો નથી, અને વ્યવહાર નયે લેપાયો છે, જ્ઞાનયોગી શુદ્ધ ધ્યાનથી અલિપ્ત (નિશ્ચય) દૃષ્ટિએ શુદ્ધ થાય છે, ક્રિયાવત તો લિપ્ત (વ્યવહાર) દૃષ્ટિએ શુદ્ધ થાય છે (કર્મ) લેપ ટાળવા અવ્યાસને અવનમે છે

નિશ્ચયથી નર્વેપ જીવ, વ્યવહારે છે બધ,

શુદ્ધ થાય પ્રત્યેકથી, જ્ઞાની ક્રિયાવત ૬

જ્ઞાનમંજરી —નિશ્ચય નયે એટલે સ્વરૂપે, જાતિ અપે ક્ષાએ આત્મા પુદ્ગલ સમઘથી રહિત, નિર્વેપ છે, અને વ્યવહારે એટલે તદ્દન બાહ્ય પ્રવૃત્તિના ઉપાધિપણાએ આ આત્મા લેપાયો છે બધાયો છે તેથી પરના સમર્ગથી ચયેવા વ્યવહારના ત્યાગ તાટે પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે માટેજ શુદ્ધ ચિદાનંદને અવયોકવારૂપ અલિપ્ત દૃષ્ટિથી આત્માને આત્મારૂપે અને પરને પરરૂપે સમદ્રેષ રહિત દૃષ્ટિએ વેદ્યમવેદક (આત્માનુભવી), સ્વમવેદન-જ્ઞાની શુદ્ધ થાય છે એટલે સર્વ વિભાવરૂપ મળ ટળવાથી નિર્મળ થાય છે

અશુદ્ધ આચરણથી હું લેપાયો છું, તેથી શુદ્ધ આચરણથી પૂર્વની પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરી, નના કર્મ નહિ બાધવાથી હું ધુરીશ એવી વિષ્ટ દૃષ્ટિથી ક્રિયાવાન છું. વદન નમસ્કાર આદિ ક્રિયા કરતો શુદ્ધ થાય છે, નિર્મળ થાય છે એ પ્રકારે નિશ્ચય મને વ્યવહારને ગોણું મુખ્ય કરી પ્રવર્તનારાઓનો આ સાધનક્રમ કહ્યો. ૬

જ્ઞાતક્રિયામમાવેશ સદૈર્ગ્યમીલ્નને દ્વયો ।

ભૂમિજાભેદતસ્ત્વચ મવેદેકૈકમુપ્યતા ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — જન્ને દૃષ્ટિને સાથેજ ઉઘાડવા રૂપ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકીભાવ (સમાવેશ) છે, શુષ્કસ્થાન ભૂમિજાના લેહથી તો જ્ઞાન-ક્રિયામા (અત્ર) એક એકનું મુખ્યપણું હોય, વ્યાન દશાએ જ્ઞાન મુખ્ય અને વ્યવહાર દશાએ ક્રિયા મુખ્ય હોય.

અનુના —

જ્ઞાન-ક્રિયા બે દૃષ્ટિઓ, ઉઘટે સાથે ધાર, એક એકની મુખ્યતા, શુષ્કસ્થાન-અનુસાર ૭

જ્ઞાનમજરી — સાથેજ જન્ને દૃષ્ટિઓ ઉઘટે છે કારણકે એકાત જ્ઞાન-રૂચિ સમ્યક્ દર્શનવાળી નથી, તેમજ એકાત ક્રિયા રૂચિ પણ સમ્યક્ દર્શનવાળી નથી, પરંતુ એક બીજાની અપેક્ષાવાળી દૃષ્ટિજ સમ્યક્દર્શન વાળી છે. માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા જન્નેનો સંયોગજ સાધન રૂપે નિર્ણય કરવા યોગ્ય છે ત્યાં ક્યારો ઘણો એકઠો થયો હોય તેવા મોટા ઘરને સાફ કરવા દીવો, પુરૂષ આદિની પ્રવૃત્તિ જરૂરની છે, તેમ આ

લોકમા અરૂપને આવરણ કરનાર કર્મોરૂપી કચરાથી ઢંકાયેલા અરૂપને શુદ્ધ કરવા માટે આવળન લેનાર છોને જ્ઞાનાદિવડે સ્વભાવને કર્મથી લિ. કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરની છે એમ સમજવું એ નબધિ 'શ્રી આવશ્યક નિર્ચુક્રિતમા' કહ્યું છે કે -

માણ પમાસમ મોહમો તયો મજમો ડ ગુત્તિકરો ।

તિણ્ણવિ સમાયોગ મુક્ક્યો ત્રિણસામણે મણિમો ॥

ભાવાર્થ — જ્ઞાન પ્રકાશ કરનાર (દીપક) છે, તપ શુદ્ધિ કરનાર છે અને મયમ રક્ષણ કરનાર છે, ત્રણેના સમાયોગે (એક સાથે સાધતા) ત્રિણ સાસનમા મોક્ષ કહ્યો છે

તથાપિ 'ઉપદેશ પદ પ્રકરણ' મા "ક્રિયાથી થયેલો કર્મકાય દેહકાના ચૂર્ણ સમાન કહ્યો છે, અને જ્ઞાનથી કર્મને કાય થાય છે તેને દેહકાની ભસ્મ (રાખ) સમાન કહ્યો છે " મરેલા દેહકાને ખાડી ચૂર્ણ કરી પાણીમા નાખવાથી નવા ઘણા દેહકા થાય એમ કહેવાય છે તેમ ક્રિયાથી કર્મ દૂર થવાની સાથે નવા ઘણા કર્મ ઉપાર્જન થાય છે, અને મરેલા દેહકા ને ખાળીને રાખ કડી હોય તે પાણીમા નાખે તો પણ દેહકા ન થાય, તેમ જ્ઞાનથી પૂર્વ કર્મ છૂટી જાય છે ને નવા કર્મ બધાતા નથી

વળી જ્ઞાન ક્રિયામાથી એક એકની મુખ્યતા જે સાધન અવસરે (અત્ર) હોય છે, તે શુશ્રુષ્ઠાન અવસ્થા રૂપ ભૂમિ કાના લેદને લઈને હોય છે ધ્યાનઆદિ અવસરે જ્ઞાન મુખ્ય પછે હોય છે, ખાડીના વળતે ક્રિયા જ મુખ્યપછે હોય છે તે પ્રકારે સર્વ ઠેકાણે સાધનસામગ્રી યથા યોગ્ય રીતે યોગ્ય છે 'ભગવતી સૂત્રની' રીકામા કહ્યું છે

જહ જિણમય પમજહ, તા મા ઘવહાર નિચ્છ ણ મુયહ ।
 ફક્કણ વિણા તિત્થ, છિજ્જઈ મચ્છેણ ડ તથ ॥

ભાવાર્થ — જો જિનમતને પ્રવનાવો, તો વ્યવહાર કે નિશ્ચયને તમે નહિ, એક (વ્યવહાર) વિના તીર્થ (ધર્મ-પ્રવર્તન) નો નાશ થશે અને જીજ્ઞા (નિશ્ચય) વિના તત્ત્વ (આત્માનો) નાશ થશે ।

તેથી સાધન માટે ઉદ્ગમ કરાવના સર્વને સ્વસ્થાને સ્થાપે છે ૭

સજ્ઞાન યવનુષ્ઠાન ન લિપ્ત દોષ-પક્કન ।

શુદ્ધ-પુદ્ગલ-સ્વભાવાય તસ્મૈ નમઃ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ — જ્ઞાન સહિત જેનું ક્રિયારૂપ અનુષ્ઠાન દોષ રૂપ કચરાથી લેપાયું નહિ (અલિપ્ત છે) તે નિર્મળ, ટકો, સ્કીર્ણ જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવવાળા ભગવતને નમસ્કાર હો ।

અનુવાદ —

જ્ઞાનસહિત જેની ક્રિયા, દોષ-પક્કથી દૂર,

શુદ્ધ-પુદ્ગલ-સ્વભાવી તે, નમુ પ્રભુજી હજુર ૮

જ્ઞાનમજ્જા — આ લોકની કે પર લોકની વાછા, કોષ, માન આદિ દોષો વડે જેમનું સમ્યક્ જ્ઞાનયુક્ત આ ચરણ લેપાયું નથી, બગડયું નથી, કલકિત થયું નથી તે પૂજ્ય ભગવતને નમસ્કાર હો ! કેવા ભગવત છે ? સર્વ પુણ્યલના સળધથી રહિત શુદ્ધ, અને પુદ્ગલ એટલે જ્ઞાનમય સ્વભાવવાળા છે આમ કહેવાથી સમજવાનું કે જેવું સત્તામા સ્વરૂપ હતું તેવું પ્રગટ કર્યું, નિરાવરણ થયા, સિદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ્યો તે દશા સાધનારા જ્ઞાન અને ક્રિયામા સાધધાન રહે છે

ભાવના —અનાદિ કાગમી ગોખાની આવેલી પગલાવ
મા આત્મબુદ્ધિ રૂપ અસત્જ્ઞાનથી પગલાવમા મીઠાચવાળા
વિભાવરૂપ વાદળા વડે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ મૂર્ધ્વ દુર્વાર્ધ જવાથી
મિથ્યાત્વ, અનુયમ અને મહા મોહરૂપી ગાદ અધકાનથી
અધ થયેલા પ્રાણીઓમાના દેહસાક, સત્યાશ્રરૂપી અજ્ઞન
અને તત્ત્વપ્રીતિરૂપ પાણી પીવાથી ઉત્પન્ન થયેલા સર્વવિરેક
યુક્ત બની, જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી ઢંકાયવા, વિભાવરૂપ મગમા
તન્મય થયેલા, શરીરઆદિ પુઠ્ઠમલના રૂપો માથે કોખના
પામ્યા હતા, મૂર્ત અને ઉદાયવા જળાતા હતા પણ અમૂર્ત,
અખંડ, નાનાનંદ, અનત અન્યાબાધ અરૂપ એવા
આત્માને જુએ છે, વિરયો લોભવતા પણ તેમને આત્મ
તત્ત્વના અનુભવની રૂચિ રહ્યા કદે છે, અનેક ઉપાયો વડે
ઉપાર્જન કયા હતા થન, આશ આદિ મહા મૃત્યુવાન
અનેક પદાર્થો પરની અપૂર્વતા તે તરે છે, અજ્ઞન નંત્રથી
ઓનો ત્યાગ કરે છે, તે કરોટો રૂપીઆના ફાન કરનાર પણ
ધર ધર ભિક્ષા માગે છે, માખણ જેવી કોમળ ફૂલની ચમ્યામા
સૂનારા પણ ખડગચક્રી પત્થરની શિલારૂપ જમીન પર મૂએ
છે, જ્ઞાન અને ક્રિયાના અભ્યાસથી એક આત્મતત્ત્વની સદૃશ
સ્વભાવ રૂપ અમૂર્ત આનંદ લીલાના લોભી બનીને નિરાવગળ,
આત્યતિક, એકાતિક, નિર્દંદ (કર્ષ-શોક, જન્મ-મરણ, લાભ
-અલાભ, માન-અપમાન આદિ ઠંદ ભાવથી રહિત) નિગ
મય (કર્મદોગ રહિત) અવિનાશી સિદ્ધ અરૂપને સાધે છે
એવા માધનમા તત્ત્વર થયેલા ભગવનને નમઃક્રાંત હો ! ૮

૧૨ નિસ્પૃહ અટક

અમાત્માત્મિકમપિ પ્રાપ્તવ્યં નાવશિષ્યતે ।
 इत्यात्मैश्वर्यसंपन्नो नि स्पृहो जायते मुनि ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — આત્માના સ્વભાવની પ્રાપ્તિથી કંઈપણ પામવું
 બાકી રહેતું નથી, એ પ્રકારે આત્માની પ્રભુતાએ પૂરેા માધુ
 સ્પૃહા રહિત (નિસ્પૃહ) થાય છે

અનુવાદ —

સ્વભાવ લાભથી કંઈ વધુ, મેળવવું રહે નાહિ,
 આત્મ-વૈભવવત મુનિ, નિસ્પૃહ છે જગન્નાથિ ૧

જ્ઞાનમંત્રી — હવે નિર્ણયતા કંઈ કરવા માટે નિસ્પૃ
 હતા વર્ણવે છે સર્વ પરભાવની અભિલાષાથી રહિતપણું તે
 નિસ્પૃહપણું બધું ઇચ્છા, મૂર્છા દૂર કરવી કે સ્પૃહા
 ઇચ્છાનો અભાવ તે નિસ્પૃહતા છે ત્યાં નામ નિસ્પૃહ તો
 બોલાવવારૂપ છે, સ્થાપના-નિસ્પૃહ મુનિની પ્રતિમા આદિ
 બાણે, દ્રવ્ય-નિસ્પૃહ એટલે આવોક કે પરલાકમાં અધિક
 મળનાની અભિલાષાથી થોડાની ઇચ્છા નહિ કરનાર, અથવા
 ભાવ ધર્મના અનુભવ વિના તેના જેવા બીજા જ્ઞાનથી-ધન
 આદિમાં ઇચ્છા વિનાનો છે ત્યાં સુધી અપ્રશસ્ત દ્રવ્ય નિસ્પૃહ
 કહેવાય, વેદાત આદિ કુર્ત્રિયના ઉપદેશથી એકાત (મતે સ્વી
 કારેલી) મુક્તિમાં આસક્ત થયેલો ધન આદિમાં નિસ્પૃહ
 છે તે પ્રશસ્ત દ્રવ્ય નિસ્પૃહ ૨ ભાવ નિસ્પૃહ તો સ્થાઈ
 વાદ વડે એકાત-પરીક્ષાથી બાણેલા આત્મતત્ત્વના અનુભવની
 રૂચિરૂપ પિપાસાવાળા, બધાય પરભાવને હેય બાણે છે અને
 સ્વરૂપ રમણમાં મનોહરતા માનનાર હોય છે

હવે પહેલા આ નય સાધના માટે છે છેવટા તબક્કા નયથી સિદ્ધપાત્ર છે, તા જાણાય છે, જીવ અને અજીવ પ્રત્યે નિરપૂઢ નૈમમ નયથી; અજીવ પ્રત્યે નિરપૂઢ તે સમદ અને વ્યવહાર નયો વટે; જીવમૂલ નયે પોતાને લે જવવા જે અલ્પજન આદિમા નિરપૂઢ; શબ્દ અને મનબિન્નદ નયો વટે શુભ નિમિત્તના પન્નાપીન સાધનોથી યાગ પરિણામો પ્રત્યે નિરપૂઢ; અને એ સમૂહ નયે તો પોતાના સાધનરૂપ પાલિભયથી યોગેલા બા વિજ્ઞાન, સવિકલ્પ ચાત્ર, શુક્લ ધ્યાન, શૈવેરીક વૃદ્ધિ આદિ પ્રત્યે નિરપૂઢ જાય છે, અર્થે તો પહેલા ચાર નયે જે નિરપૂઢ છે તેનું વર્ણન કરવો અવગ છે, બાવના અનાદિ સંક્રા મા સ્પૃહાથી આકુળ ન્યાકુળ બની અનેક પ્રમદ લાવેા દુષ્ટો લેગ્યા તેથી પગલાવની સ્પૃહાથી નિરપૂઢ થવું પટે છે -

આ મધર્મેના જ્ઞાન-ઈશન-શમજી-અન્યાભાષ નમૂને આનંદ રૂપ નિર્ગત સિદ્ધપણાના શુદ્ધ પારિણામિક ભાવરૂપ સ્વભાવના લાભ કરના અધિક બીજું કંઈ મેળવવા જે અન્યેનું નથી આ મસ્તકરૂપનો લાભ એજ ખરો લાભ છે સ્વરૂપ-સામ્રાજ્યથી સમુદ્ર મુનિ સપરિજ્ઞાથી બાજીને, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી દ્વ્ય-ભાવ આશ્રવના ત્યાગી સાધુ સર્વ શરીર, ઉપકલ્પ, પરિવાર, યશ, બહુમાન આદિ પ્રત્યે ઇચ્છા-રહિત, નિરપૂઢ થાય છે દારણ કે અનાદિ દાગની તૃષ્ણા અભાવના અનુભવ વિના યાગ થતી નથી ૧

મયોમિતકરં વ ક પ્રાર્થન મ સ્પૃહાપદે ૧ ।

અમાત્ર-માત્રપાત્રમ્ય નિ સ્પૃહમ્ય તુળ ગગત્ ॥ ૨ ॥

બાપાર્થ — સ્પૃહાવાગ લાભનું પ્રરૂપ દ્વાય જોડીને

કોની કોની પાસે માગતા નથી ? જે જે આપે એનો દાતાર જણાય તેની પાસે યાચતા કરે છે અમાપ, અનત જ્ઞાનને પાત્ર એવા નિષ્પૃહી માધુને (મન) સર્વ જગત તરફા તુલ્ય છે

ગાથા — “નિણસયારનિસન્નો, મુનિપરરા મહુરાગમયમાહો ।
જ પાગર મુત્તિસુદ, વસો ત ચક્કરદોવિ ॥”

અર્થ — તરણાના મથારા (પથારી) ઉપર બેઠેલા મહા મુનિ રાગ, મદ, મોહનો નાશ કરી જે મુક્તિ મુખ (નિર્વૃત્તિ ભતા, નિષ્પૃહતાથી ઉપજતુ આત્મિક મુખ) પામે છે તે મુખ ચકવર્તી પણ ક્યાથી પામે ?

અનુના —

સ્પૃહાપીન થાએ, અરે ! કર જોડી કયા કયાય નિષ્પૃહીને તુલ્ય તુલ્ય જગ, પૂર્ણજ્ઞાન બીજ જ્યાય. ૨

જ્ઞાનમંજરી — પરિબ્રહ્મના શારથી પીડાતા વધ કઈ પુરૂષો પાસે ગરજમા ગરકાવ થયેલા આશાતુર માણસો હાથ જોડીને માગ્યા કરે છે કે નહિ ? વિપયોની આશાવાળા લોકાપી છવો અનેક રાજા આદિની રેવા કરવામા ઉગમર્થન 'બને છે અમાપ જ્ઞાનના પાત્ર એવા નિષ્પૃહી માધુને જગત તરફા તુલ્ય લાગે છે, પરલાવની ઈચ્છા જેની છૂટી ગઈ તેવા નિર્બંધ મુનિને જગત નિ સાર, તુલ્ય તુલ્ય કે આત્મારૂપ માનવામા આવે છે

ગાથા — ‘આયસહારવિલાસી આયયિસુદ્ધોત્રિ જો નિયે ધમ્મે ।
નરસુરવિસયવિલાસ, તુચ્છ નિસ્વારમશ્નતિ ॥”

ભાવાર્થ — આત્મ-અભાવનો વિવામી, આત્મ-નિશુદ્ધિ વાળો પણ જે નિઃ ધર્મમાં ઉપયોગવત હોય છે તે મનુષ્યોના કે દેવોના વિષય હોયોને તુરંત અગ્રાર માને છે ૨

छिन्दन्ति ज्ञानदात्रेण स्पृहाविपलता बुधा ।

मुच्यशोभ* च मूर्छा च देय यच्छति यत्नम ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — જે સ્પૃહા (લાવચ) રૂપ ગિપની વેત્તી, મૂળ શોષ (માગી માગીને મોડુ સૂકાર્જન્ય કઠગોય), મૂર્છા (મુઝાવુ) અને દીનપણારૂપ ફળોને આપે છે, તે વિવેચીને અધ્યાત્મના જાણ પડિત જનો જાનરૂપ દાતરૂં છે છે

અનુવાદ —

સ્પૃહા-વિપવેચી-ફળો, મુળશોષ, મૂર્છા, દેવ,

જ્ઞાન દાતરૂં ધમે, મૂળમાં જુધજન ધન્ય ૩

જ્ઞાનમંજરી — જ્ઞાનતાનીઓ, સ્પૃહા- વિવેચી છે એમ માગી જ્ઞાન દાતરૂં વડે તેને છે છે સ્પૃહારૂપ વિવેચના મુળગોષ્ઠ (દયામણુ મો), મૂર્છા અને દીનતારૂં ફળ આપે છે, ઈચ્છક દીન જને છે, તેથી વિવેચી ઉત્તમા આપરી ઘટે તેવા વિવેચની સ્પૃહા ટાળવા યોગ્ય છે ૩

निष्कामनीया विदुषा, स्पृहा चित्तगृहाद् पति ।

अनामरनिगण्डालो-सद्गमद्भीकरोति या ॥ ૪ ॥

ભાપાર્થ — જે સ્પૃહા (જાણ) આત્મ-વિરૂદ્ધ પુદ્ગલની રતિરૂપ ચડાવણીનો સહવામ સ્વીકારે (આદરે છે) તેને પડિતે ચિત્તરૂપ ધન્ય જહાર કાઢી મૂકવી ઘટે

અનુનાં —

પુદગવ-રતિ-ચાડાણિનો, કરે સ્પૃહા સહવાસ,
મન-ધર ગાહેર કાઢવી, સુર જને તણ આશ ૪

જ્ઞાનમજરી — આત્મસમાધિના સાધનમાં ધ્યેય કર
નાર પડિતે પારકી આશા મનડેખી ઘરમાથી ગાહાર કાઢી
મૂકના જેવી ઠે કારણ કે સ્પૃહા એ લોભનો પર્યાય છે અને
લોભ એ કષાય પરિણામ છે તેથી તેનો ત્યાગજ શ્રેયસ્ક
છે સ્પૃહા, પરભાવમાં મીઠાશ રૂપ આડા રીતે મંજ અગીકાર
કરે છે, માટે તે તજના યોગ્ય છે કહ્યું છે કે —

“જે પરમારે રક્તા, મન્તા રિમ્બલુ વાગરહુલેલુ ।
શાસાપાસનિરદ્ધા, મમતિ ચડગર્હ મહારને ”

અર્થ — જે પર ભાવમાં આગ્રહિત છે અને ઘણા પાપ
ઉપાર્જન કરાવનાર વિષયોમાં માથી “રક્તા છે,” તથા જે
આગારૂપી જાળમાં ફસાયા ઠે તે જીવે ચાર ગતિડેખી
ગહન વનમાં ભમ્યા કરે છે પરભાવમાં વૃત્તિ રહેવી એજ
આત્મશાન્તિનો ઘાત કરનાર (મુદગર) ઘણરૂપ વિલાવ છે માટે
પરઆશાની જાગતોડીને નિર્મથ મહાત્માઓ સ્વરૂપ ચિંતન અને
સ્વરૂપરમણના અનુભવમાં મગ્ન રહે છે, તત્ત્વના આનંદથી
પુષ્ટ જાની સ્વરૂપમાં રમણતા કરે છે, તથા વિષયો વડે જાગડી
ગયેલા સમારડેખી હવડ ફવામાં પડતા અટકે છે ૪

સ્પૃહાવનો વિલોક્યન્તે, લઘવસ્તૂનતૂલ્યત ।
મદ્ધાશ્ચર્ય તથાપ્યેતે, મજ્જતિ મવચારિધી ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — સ્પૃહાવત (લાલચુ) જીવે તરણા અને

આકાશના તૂવ જેવા હલકા દેખાય છે, તો પણ તેઓ ન સાગ-મમુદ્રમાં જૂટે છે એ મોટું આશ્ચર્ય છે બીજા પદાર્થો તો હજીવા હોય તે જૂટે નહીં કહ્યું છે —

‘તૂલ સૂનાદપિ ત્વષ્ટુ તૂલાદપિ હિ વાગ્ય’ ।

વાયુના વિ ન નોનોડ્યો ? મામપિ પ્રાર્થવિષ્યનિ ॥

અર્થ — આકાશનું તૂલ તરલાથી પણ હળુ છે તૂલથી પણ વળી યાનક (બીખારી) હલકો છે તો વાયુ (આકાશના તૂવની પેઠે) તે માગણને કેમ તાલી જતો નથી ? (વાયુને હવે જાગનો હશે કે) ખારી પારે પણ તે માગ માગ કચ્છે અનુના —

મૂહાવત તૂળ તૂલવત, હલકા હવ જણાય,

પણ હવ-માગમા જૂટે, અતિ આશ્ચર્ય જણાય ૨

જ્ઞાનમજ્જી — ૫૦ ક્રિયામાં આમજ્ઞ હવે નરવા અને તૂલ જેવા હલકા, તુલ્ય કે અગુહ જણાય છે કહ્યું છે કે — (ઉરની ટીકામાં જણાવેલા શ્લોક) આશ્ચર્ય છે કે મૂહાદિને લીધે હલકા હોવા છતાં હવમમુદ્રમાં જડે છે બીજા પ્રકારે હલકાપણું સંચાર મમુદ્રમાં જડવાનું કા જુગ છે એકે પ્રાર્થના આદદાન વ્યવહારવાળા હોવા છતાં ત્રણે ભુવનના ધન, સ્વજનની તૃપ્તિથી ભાગે બનેલા જૂટે છે ૫

ગૌર્ય પૌર્યચત્રાન, પ્રવૃત્ત્ય પ્રતિષ્ઠા ।

વ્યાપ્તિ જાનિગજાન મ્વસ્ય, પ્રાવૃષ્ણુર્યાપ્તિ નિમ્ણ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — નિમ્ણ સાધુ, નગરના લોકોમાં વહનીકાળા માટે મોખાળને, શોભાએ (પ્રતિષ્ઠાથી) કરીને ઉત્કૃષ્ટપણને અતિ-કુળ-સંપત્તિથી પોતાની પ્રસિદ્ધિને પ્રખર કરે નહિ

અનુના —

નિરૂપૃહી નિજ કુવીનતા, પ્રગટ કરે નહિ કાર્ય,
લોકમાન્યતા જાગે, મોલો કે મોટાર્થ ૬

જ્ઞાનમજરી — લૌકિક સ્પર્ધા રહિત નિરૂપૃહ નર નર
રજનોમા પૂજવા માટે શુભપણાને (મોટાર્થને) પ્રતિષ્ઠાથી
(શોભાથી) ઉત્તમતાને જાતિ શુભથી પોતાની કુળમપતતા
આદિની ખ્યાતિને પ્રગટ ન કરે, નિરૂપૃહ પુરુષો મહત્તા પ્રગટ
કરતા નથી, અપદ જણાવતા નથી, નિરૂપૃહીને યશની કે મ
હાત્તાની અભિલાષા હોતી નથી ૬

મૃશ્ય્યા મૈશ્વમશન, જીગ ઘામો ગૃહ યન ।

તથાપિ નિરૂપૃહ્યાહો ચન્નિજોઽપચિન્ન સુખમ્ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — પૃથ્વી તેજ જેની મુખ તેજ (શુભ) છે,
લીજ માગીને એકકુ કરેલું જે લોજન કરે છે, જૂનું ફા
ટેલું જે વસ્ત્ર પહેરે છે, વન તેજ જેનું ઘર છે, તોપણ અહો !
(આશ્ચર્ય છે કે) તે નિરૂપૃહીને ચક્રવર્તી રાજાથી અધિક મુખ છે

અનુના —

માગી ખાય, ભૂમિપર સૂએ, છર્પ વસ, વનવાસ,

તોય અહો ! મુખી નિરૂપૃહી, નહિ ચકી મુખી ખાસ ૭

જ્ઞાનમજરી — વસુધરા જ પનગ, લીજ માગીને
આણેતુ તેજ લોજન, છર્પવસ અને વન તેજ ઘર છે તો પણ
આશ્ચર્ય છે કે જાણ મપત્તિ વિનાનો પણ તે નિરૂપૃહી ચક્રવર્તી
કરતા અધિક મુખી છે ચક્રવર્તી આદિના ક્ષણિક અને ઉપાધિ
જાગા મુખ કરતા મુનિ તો મહજ સ્વરૂપથી ઉપજેલા નિત્ય

પરમાનંદરૂપ સુખથી પૂર્ણ છે કારણ કે ઈન્દ્રિયસુખ અને આત્મા
નું સુખ એ બન્નેની બાંધી જ શૂદ્ધ છે ઈન્દ્રિય સુખમાં સુખપણાનો
આરોપ (કંપનાજ) છે પુદ્ગલના સ્પર્શમા તો નથી સુખ કે
સુખનું કારણપણું આત્મામાં અવિચ્છિન્ન (નિનતર) સુખની
પરંપરા છે અને સુખનું કર્તાપણું આદિ છ ઠારક આત્મામાં
ધો છે તથી સાચું સુખ જિન આરાથી પરભાવને રોકનાર
નિસ્પૃહ મુનિને જ હોય છે માટે નિસ્પૃહી પુરુષને ઈન્દ્રિયોથી
અગોચર આભાવિત મહા સુખ હોય છે ॥

परस्पृहा महादुःख निस्पृहश्च महामुखम् ।

एतदुक्तं समाम्नत, लक्षणं सुखदुःखयो ॥ ૮ ॥

ભાષ્યાર્થ — પરની આશા, અથવા લાલચ કરી તે મહા
દુઃખ છે, નિસ્પૃહપણું મહા સુખ છે એ સુખ દુઃખનું લક્ષણ,
ચિહ્ન મમેપે કહી કહ્યું

અનુનાદ —

પરસ્પૃહા મહા દુઃખ છે, નિસ્પૃહતા મહા સુખ,

દુઃખ લક્ષણ આ કહ્યા, એજાખવા સુખ દુઃખ ૮

જ્ઞાનમજ્જી.—પરસ્પૃહા એટલે પર વસ્તુની આશા
અથવા બીજાની પામેથી આશા રાખવી તે મહા કષ્ટ કે મહા
દુઃખ છે, નિસ્પૃહતા કે વાઝારહિતપણું તે મહા આનંદ કે
મહા સુખ છે, એમ સુખ દુઃખનું લક્ષણ મમેપે કહ્યું પર-
આશાજ દુઃખ છે કારણકે નિર્વિગર, અણક સચ્ચિદાનંદ સ્વ
રૂપ આભાવિત આત્મધર્મેના લોખાને પરભાવની અલિલાપા
યવી એજ દુઃખ છે તો પરભાવની આશા શુ કન્વી? સ્વ પરના

વિવેકથી પગલાવ મારી જોખે આત્માનો અનંત આનંદ પ્રગળ્યો છે તેનો નિઃપૃક્ષના ધર્મ છે, તેના અનુભવથી મુખ છે તેથીજ - જુના તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે આત્મભગવાન કિત હોય તં મુકા કરે છે પરંતુ પૂર્વ આનંદવન સર્વ સેધને જાણનાર આ ૫ મ પદાર્થ (શુદ્ધ આત્મા) મર્દ પદાર્થને જાણવાના અનાવવાળો શુદ્ધ આત્માનો આનંદ લોભવનાર હોવા છતાં અનાદિ સ્વતત્ત્વના અનુભવથી બ્રહ્મ થયેલા આ જીવને પશની સ્પૃહા માય છે તોપણ હવે અવ્યાજાધ આત્મભાવનાથી દેહાત્મીર્ણ ન્યાયે આત્મમનરૂપના ઓળખનારને - જુના પર આશા હોતી નથી ૮

૧૩ મૈનાદક

મયતે યો જગસત્ત્વે, મ મુનિ પરિર્ણતિત ।

સમ્યક્ત્વમથ તર્માન, મૌન સમ્યક્ત્વમેથ વા ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — જગના તત્ત્વને જે જાણે (મયતે) તે મુનિ (મુનીશ્વર) એમ તીર્થંકરે, ગણધરે કહ્યું છે તે કારણ માટે 'મુનિ' પદની ઓત્પત્તિ નિમિત્તે 'જગ તત્ત્વ-નાત' છે તે માટે મમ્યકત્વજ મુનિ-સ્થાવ કહીએ, અથવા મુનિ-ભાવ તેજ મમ્યકત્વજ કહીએ માટે જ્ય જ્ય-સર્વ રાગ, ક્રિયા, વચન, એવે 'એવજૂત' નયનો જે અભિપ્રાય તે લેઈ શ્રી આચારાગમા કહ્યું છે

“જ સમ્મ નિ પામહા, ત મોજ નિ પામહા જ મોજે નિ પાસહા ત સમ્મ નિ પામહા । ન હમ સક્ક નિત્તિહેદિ આરજ્ઞ મોજેદિ ગુણામાણ્ણિ થક્ક-મમાયારેદિ પચ્ચત્તદિ ગારયાયસ-તેદિ ।

મુની મોળ સમાયાણ ઘુણે કમ્મ-સરીત્ત
પત ત્થ ચ મેવ તી વીર સમ્મત્ત-દલ્લિણો ।

ભાવાર્થ — “જે સમ્યક્ત્વ છે તેજ મુનિપણુ (ચા-૧)
છે અને જે મુનિપણુ છે તેજ સમ્યક્ત્વ છે તે સમ્યક્ત્વ કે
સાધુત્વ, ધૈર્યહીન, નિર્ણય મનવાળા, વિષયાસક્ત, માયાવી,
પ્રમાદી અને ઘર પર મમત્વ ધરનારા સાધકોથી ધરી શકા
યજ નહિ

મુનિ સાધકોજ માચુ માધુત્વ ધારણ કરી શરીરને કને
છે અને તેવા સત્યદર્શી વીર સાધકો ભોજન પણ લૂપ્ત અને
હવકુ કરે છે (જાના પીવામા ખૂણ મયમ ભાજવે છે)”

“एव ज्ञिणपन्नस्ते सद्वहमाणस्स भायसो भारे ।

પુરિ સદ્ધમા મણિગણ દમ્મગમહો હવહ જુત્તો ॥”

ભાવાર્થ — જિનેશ્વરે કહેલા પદાર્થોની ભાવપૂર્વક
શ્રદ્ધા કરનાર પુરુષને ઓળખના માટે દર્શન શબ્દ વાપરેો
ચોગ્ય છે

અનુવાદ —

‘જાણે જે જગતત્ત્વને, તે મુનિ’ કહે ભગવત,

સમ્યક્ભાવજ મુનિપણુ, મુનિજ સમ્યક્ત્વ ૧

જ્ઞાનમજ્જરી — પૂર્વોક્ત ગુણો જધા નિર્મથ મુનિને
હોય છે, તેથી મુનિનુ સ્વરૂપ દર્શાવે છે વળી લોકમા નિર્મ
થપણા રહિત નિર્મથ નામે મનાતા, આત્માસપ્તથી ભાકા
અભિમાનને લપ્તને તત્ત્વના વિરેક વિનાના છુપે હોય છે
તેમનેજ ઉપદેશ કરવા, તેમજ વિશુદ્ધગુણ તત્ત્વના ઓળખાણ

માટે (આ આદ્ય) કહ્યું છે ત્રણ લોક જેનો વિષય છે એવા આત્માને જાણે તે મુનિ કહ્યા

નામ મુનિ, સ્થાપના મુનિ સુગમ છે દ્રવ્યમુનિ —
સગરીર, ભવ્યશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત ભેદે ઉપયોગ સહિત,
એટલે વેષ માત્ર સહિત દ્રવ્ય ક્રિયાની વૃત્તિવાળો પણ
નાવ્ય ઉપયોગ સહિત, પ્રવર્તનના વિકલ્પ આદિમા ધ્યાય
દર કરવા છતાં પરિણુતિ-અક્રમા અસયમમા પરિણુગેલાંને દ્રવ્ય
નિર્મથપણું હોય છે ભાવમુનિ તો ચારિત્ર મોહનીયતા
ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્વરૂપરમણતા વડે
પરભાવથી નિવૃત્ત થયા છે, પરિણુતિના વિકલ્પોની પ્રવૃત્તિમા
તે જાર પ્રકારના કષાયોની તીવ્રતાથી મુક્ત થયા છે

નૈજમ, અગ્રહ અને વ્યવહાર નયેની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય
ક્રિયામા વર્તતા દ્રવ્ય આસવથી વિરક્ત (ઉદ્દામીન) હોય તેમને
મુનિપણું છે મણુસૂત્રનયથી ભાવ અભિલાષા રૂપ મકટપવા
જાને મુનિપણું છે, શબ્દ, સમલિરૂઢ અને એવભૂત નયો
પ્રમાણે પ્રમત્ત (ઠૂંઠાણુ-ધ્યાન)થી તે જારમા ક્ષીણમોહ (શુણુ
ધ્યાન) પર્યંત પરિણુતિમા મામાન્ય-વિશેષન્યકે (પલટાવા ઈતા)
સ્વ (આત્મ) તત્ત્વમા એકતા (તન્મયતા રહેવાથી પરમ શમતા
(શાનરમ) રૂપ અમૃતતા લોગી જનને મુનિપણું હોય છે અહિં
તો સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રગટતાવાળા દ્રવ્ય-ભાવ
આશ્રવથી વિરામ પામી સ્વરૂપમા રમણુ કરનાર મુનિ વિષે
વર્ણન કરવાનો અવસર છે —

જીવ-અજીવ લક્ષણવાળા જગતના તત્ત્વને એટલે યથાર્થ
ઉપયોગથી દ્રવ્યાસ્તિક-ત્યાગાસ્તિક સ્વભાવો, શુણુ, પર્યાયો

સહિત નિમિત્ત-ઉપાદાન, કારણ-કાર્યભાવ અને ઉત્તર્ગ-અપવાદ પદ્ધતિને, ગમ, નરેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આમ્તિકય (આસ્થા-શ્રદ્ધા) રૂપ લક્ષણવાળા જે કોઈ જાણે છે તે મુનિ એટલે તત્ત્વજ્ઞાની છે એમ શ્રી વીર્યકર, ગણધર આદિ પુરૂષોએ કહ્યું છે નિર્ભય મુનિનો ભાવ તે મૌન છે, તે તો જે પ્રકારે જાણ્યું, તે પ્રકારે કયું, તે રૂપ સમ્યક્ત્વજ છે, અથવા સમ્યક્ત્વજ મૌન કે નિર્ભયપણું છે

અહિં જે શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી નિર્ભય કરેલા આત્મ-સ્વભાવમા રહેલું (અવસ્થાન થયું) તે ચારિત્ર, અને જે સમ્યક્ દર્શનથી નિર્ધારિત, સમ્યક્જ્ઞાનથી સિન્ન જોજાળેલું સ્વરૂપનું ઉપાદેય પણું અને તેજ પ્રકારે રમણના ચવારૂપ ચારિત્ર, તે મુનિ પણું છે તેથી સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી ચયેલી પકડ પ્રમાણે કરવું તે એવજૂત નયે સમ્યક્ત્વ, અને એવજૂત નયે સમ્યક્મુનિપણું તે સમ્યક્સ્વરૂપ છે, એમ હપરિહા-પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પ્રાપ્ત તેમજ કાર્યમાધક હોવાથી સમ્યક્ત્વતા અને મુનિત્વ અલેદ રૂપ છે એવા શુભુસ્થાનકે રહેલા સમ્યક્ દ્રષ્ટિઓએ સાધ્ય રૂપે જેનો નિર્ધાર કયો છે, તે પ્રમાણે મુનિભાવે પ્રવર્તતા નિદ્ધ અવસ્થામા તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી શુદ્ધ સિદ્ધપણુનો ધર્મ-નિર્ધાર તે સમ્યક્ત્વ છે આચારાગમ કહ્યું છે-(ઉપરની ટીકામા આવી ગયું છે) તેમજ પાત્ર આમ્તિકાયોમા ચેતના લક્ષણવાળો જીવ છે તેમા પોતાનો આત્મા બધાયવો છે, વિભાવથી ઘેરાયો છે છતા ધ્યેયરૂપે નિર્ધારને અર્થે તે નિર્મળ આનંદ સ્વરૂપ સત્તાપણું છે, ને સ્વભાવઆચરણ દ્વર થવામા મોહ કારણરૂપે છે, માટે હેયપણું જાણેલા દ્રવ્ય આસ વોને પોને દ્વર કરે છે એમ સમ્યક્ત્વ તે મુનિસ્વરૂપ છે ૧

આત્મામયેય ચચ્ચુદ્ધ, જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।

સેય રક્ષત્રયે નસિ-દૃષ્ટ્યાચારૈવના મુને ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — આત્મા આત્માવડે દિવિધ પરિણામે એ
કૃત્ય-પૃથક્કૃત્ય પરિણત મન્દ્ર-મ્ય (આત્મા)ને કર્મ-ઉપાધિ રહિત
આત્મસ્વભાવ આધારને વિરે જાણે તે રત્નત્રયમા જ્ઞાન-અ-
જ્ઞાન-આચરણ એ ત્રણેની એકતા સાધુને કહી છે, કહ્યું છે કે -

‘ આત્માનમાત્મના વેત્તિ, મોહત્યાગાદ્ યદાત્મનિ ।

તથેવ તત્ત્વ ચાર્ણ, તદ્જ્ઞાન તથ્ય દશનમ્ ॥ ”

અર્થ — મોહનાત્યાગથી, આત્માવડે આત્માને આત્મામાં
આત્મા જાણે છે તેજ તેનું ચારિત્ર, તેજજ્ઞાન અને તેજ દર્શન છે

અનુવાદ —

આત્મામાં આત્માવડે, શુદ્ધ સ્વરૂપ તું જાણ,

એજ રત્નત્રયી મુનિની, જ્ઞાન-રૂપિ-અભમાણુ ॥ ૨

જ્ઞાનમંડળી — અહિં જ્ઞાનાદિ શુભોના અભેદ કરવારૂપ
જ્ઞાયકપણાનું કામ કરનાર આત્માજ ઉપાદાન સ્વરૂપે વત્કારક
અકમંચજ પોતેજ કર્તા અને કાર્યરૂપ હોવા છતાં પોતેજ કરણ,
સપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ છે એમ ભાષ્યમાં શ્રી
જિનભદ્ર હંમાગ્રમણે વ્યાખ્યા કરી છે (કહ્યું છે) તેથીજ
આત્મા-જીવ કર્તારૂપે, આત્માથી એટલે આત્મમયજ્ઞાન-વી-
ર્યરૂપ કરણ વડે, આત્માને એટલે અનંત અસ્તિત્વ-વસ્તુત્વ
દ્રવ્યત્વ-સત્ત્વ પ્રમેયત્વ સિદ્ધત્વએ ધર્મ સમૂહ સહિત કાર્યપણાને
પામેનાને, આધારબૂત-અસ્તિત્વ આદિ અનંત ધર્મપર્યાયના
પાત્રબૂત આત્મામાં, જાણે છે, એ જાણવારૂપ પ્રવૃત્તિ તેજ

મમ્યદ્જ્ઞાન-દર્શન-આરિઃ લક્ષણવાળા રત્નત્રયમા સ્થિતિ, રૂચિ અને આચારની એકતા એટલે ભાસન, નિર્ધાર અને આચારની અબેદ પરિણતિ મુનિને હોય છે તેથી આત્માવડે આત્માને જાણીને તેમા રૂચિ, તેમા રમણતા કંવી તે મુનિનું સ્વરૂપ છે

ભાવના—મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અમંયમની એક તાથી પુદ્ગલના મુખને મુખપણે પ્રતીત કરી, જાણી અને તેવા આચરણરૂપે પ્રવર્તનારને, અનનકાળથી તત્ત્વના અજણ પણાને લીધે જાણે દાહજ્વરની ગરમીથી જળતાને શરીરે ચીકણી માટીનો લેપ કર્યો હોય તે સૂકાતા તત્ત્વે અને વિશેષ દુ ખરૂપ થાય તેમ કર્મપુદ્ગલોથી લેપાયેલા આત્મા દુ ખી થયા હતા તેને તત્ત્વશ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને સ્વરૂપ રમણતાનો અથે પણ અનુભવ થયો નથી, તેથીજ નિર્મર્ગ, અધિગમ આદિ કાચુને લઈને, આ જીવ અનાદિ-અનત (કદી ઉત્પન્ન થયો નથી, અને નાશ પામવાનો નથી) છે, અનતજ્ઞાનાદિ પર્યાયવાળો, અલિપ્ત-અમૂર્ત સ્વભાવવાળો જણાય છે, અને નિર્ધાર થાય છે કે હું સાધ્ય છું, હું માધક છું, હું મિદ્ધ છું, જ્ઞાન-દર્શન આદિ અનત શુણ્ણસ્વરૂપ હું છું, એ પ્રકારે જ્ઞાન, રૂચિ અને આચરણરૂપ મુનિસ્વરૂપ છે વળી હરિભદ્ર પૂજ્યે ‘ચોડશક’ મા કહ્યું છે કે —

“વાલ્ પદ્યતિ લિંગ, મધ્યમવૃત્તિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ।
આગમનત્રય તુ બુધ્ધ પરિણતે સર્વયત્નેન ॥”

ભાપાર્ય —

(હરિગીત)

જાણબુદ્ધિ જીવ જીવે વેશ ઉપરનો લલો,
વિચારતો મધ્યમ-બુદ્ધિ, પ્રવર્તનમા કેટલો,

વિચક્ષણ ક્ષણ ક્ષણ વિચારે બોધ ઉગમ આદરી,
તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુજનની ક્રિયા મૌન હિતકરી
તેથી આત્મતત્ત્વમા તન્મયતા તે ચારિત્ર છે' ૨
તેજ વાત ફરીથી દહ દરે છે —

ચારિત્રમામચરણાદ્ જ્ઞાન વા દર્શન મુન ।

શુદ્ધજ્ઞાનનયે સાધ્ય, ક્રિયાભામાત્ ક્રિયાનયે ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — એજ અર્થ નય ભેદે વિનરીને (વિસ્તાર કરીને)
દેખાડે છે આત્માને વિશેષ ચાલવુ, પુઠ્ઠગણથી નિવૃત્તિ કરવી
તેથી ચારિત્ર, આત્માના બોધ સ્વરૂપ જ્ઞાન, જિનભગવાને
કહેલા ભાવોની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વરૂપ દર્શન એમ શુદ્ધ
જ્ઞાન નયે એટલે જ્ઞાન-અદ્વૈત નયને અભિપ્રાયે તે એક
વસ્તુને વ્યાવૃત્તિનયે (લેદ અપેક્ષાએ) ત્રણરૂપે કહે છે એમ
સાધુને સાધ્ય છે, એટલે જ્ઞાનનું ફળ જે ક્રિયા તેના લાભથી
ક્રિયાનયને વિષે એકતા જાણવી વિષય (પાત્ર ઇન્દ્રિયોના) ના
પ્રતિભાસ (જ્ઞાનયવા) રૂપ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) મા જ્ઞાન, આત્મ
પરિણામ વ્યાપાર તજ સમ્યક્ત્વ અને આત્મવને દેહવારૂપ
તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપારે તેજ ચારિત્ર એમ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ને
લેદે એક જ્ઞાનને ત્રણરૂપે કહેવું

અનુસાદ —

આત્મ-ચરણ ચારિત્ર વા, દર્શન, જ્ઞાન સુસાધ્ય,

શુદ્ધ જ્ઞાનનય એકતા, ક્રિયાભિન્ન નય-વ્યાપ્ય ૩

જ્ઞાનમંજરી — આત્મસ્વરૂપમા રમણ કરવાથી પરભાવની
પ્રવૃત્તિ ત્યાગવાથી ચારિત્ર, આત્મસ્વરૂપને જાણવારૂપ જ્ઞાન
પોતાના અમખ્યેય પ્રદેશોમા વ્યાપીને રહેનાર હોવાથી

મહત્ત્વ અર્થ જ્ઞાનાદિ અનંત પર્યાયવાળો હુ હુ, અન્ય નથી
એવો નિર્ધાર તે દર્શન, એમ આત્મ જ્ઞાન, દર્શનરૂપ એ એક
ઉપયોગ ગુણના લક્ષણથી જોગવાય છે લાખ્યા એમ કહ્યું છે
આત્માની જે ગુણરૂપે જ વ્યાખ્યા કરે છે તેમના મન પ્રમાણે
જ્ઞાનમા મિશ્રતા તેજ ચારિત્ર ગણ્યું છે, તેથી જ્ઞાન અને ચા
રિત્રનો અલેદજ છે જ્ઞાનજ આત્મપ્રગ્લિભમય વૃત્તિરૂપે
સમ્યક્ત્વ છે, આમજ નિગ્રાહરૂપ તત્ત્વજ્ઞાનમા એકતા તે ચા
રિત્ર છે, એમ પ્રવૃત્તિના એકે જ્ઞાનનીજ પણ અવશ્ય એ છે

તેમજ પ્રથમ કિયાનયથી સાધ્ય છે અને તત્ત્વ (આત્મા)
પ્રગટે ત્યારે સર્વ જ્ઞાનનયથી સાધ્ય છે, ખરી રીતે જ્ઞાનમા
પ્રવૃત્તિ તેજ ચારિત્ર છે કાળકે જ્ઞાનમય નેવા આત્મધર્મ છે
તેથી જ્ઞાનરૂપજ આત્મા છે ૩

યત પ્રવૃત્તિર્ન મર્ણા લમ્યતે યા ન તત્કાન્ત ।

મતાસ્વિક્ષીમણિમ્ભસિમણિશ્ચદા ચ સા યથા ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — જેથી રત્ન (મણિ) ને વિષે પ્રવૃત્તિ ન થાય
અથવા તેનું ક્ષણ પણ ન પામીએ (રત્ન વેચવાથી કિંમત ન
ઉપજે), તો તે મણિ છે એવું જ્ઞાન (બુદ્ધિ) અને મણિ છે
એવી શ્રદ્ધા જૂઠી જાણવી.

અનુવાદ —

જૂઠો મણિ સાચો ગણી, કયે કરી વેં તોય,
મણિનું ક્ષણ ના મેળવે, નહિ એર ઉતરતું એય,

જ્ઞાનસંજ્ઞા — અશુદ્ધ જ્ઞાનનું નિષ્ક્રણપણું દેઠ કરે
કે જેમ મણિ નથી તેમા મણિનો આરોપ કરતા મણિમા

મણિની ઘડા કે તેનું કળ તેથી મળતુ નથી, કારણ કે મણિ ઠાંગ જેર ઉતારવા આદિની જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે જુદા મણિથી ન થાય, એ અર્થ છે

કહ્યું છે કે —

પુલ્કર મુઢી જહસે અમારે, આયતણ કુહ ફહાવણે ઘા ।
રાત્ર મણિ ઘેઠ સ્વપ્નગાસે સમહથઝ હોઈ જાણવસુ ॥

ભાવાર્થ —કોઈ ચળકતા અસાર પદાર્થને મૂર્ખા જુદું રતનનું નામ કઈ તેને રક્ષણ કરનાર મહા મોઘો મણિ માને, પણ રતના બાણકાર (અવેરી) પાસે સધામણિ કે વૈર્યમણિ હોય તેના પ્રકાશ આગળ તે મૂંઝવે રહિત કરે છે ૪

તથા યતો ન શુદ્ધાત્મ-સ્વભાસચરણ મતેત્ ।

ફલ દોષનિવૃત્તિર્વા, ન તન્દ્યામ ન કર્શનમ્ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ —તેમજ જેથી શુદ્ધ આત્માને જે સ્વભાવ તેનું આચરણ ન હોય અથવા રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ દોષોની નિવૃત્તિ ન થાય, તે જ્ઞાન નહિ, તેમજ દર્શન (મમકીત) હિં

તેથીજ જે, શ્રુતે કેવળ આત્માને જાણે તે અલેક્ષ્યે તથા જે કેવળ એટલે સંપૂર્ણ શ્રુતને જાણે તે લેક્ષ્ય નયે ‘શ્રુત કેવળી’ એમ સમયપ્રાબૂત (સમયસારબ્રથ) મધ્યે કહ્યું છે —

જો હિ સુપ્નહિગચ્છદ અપ્પાણમિણ તુ કેવલ સુદ્ધ ।

ત સુયવર્ણિ મિસિણો મણતિ લોચપ્પદ્ધયરા ॥ ૯ ॥

જો સુયણાણ સઘ્વ જાણદ સુયક્ષેવર્ણિ સમાદુ જિણા ।

ણાણં અપ્પા સઘ્વ જહ્વા સુયક્ષેવલિ તદ્ધા ॥ ૧૦ ॥

અર્થ —જે છવ નિદ્યય કરીને શ્રુતજ્ઞાનથી આ અતુ ભવ-ગોચરકેવળ એક શુદ્ધ આત્માને સન્મુખ બની જાણે છે

તેને, લોકને પ્રગટ બાણનાર (લોક પ્રદીપકર) સ્વીચરો, શ્રુત
દેવગી કહે છે ૬

જે જીવ સર્વ શ્રુતજ્ઞાનને બાંહે છે તેને જિનેશ્વરો શ્રુત
દેવગી કહે છે કાન્ધુ કે સર્વજ્ઞાન આત્મા ૪ છે, તે કારણે
આત્માને જ બાણવાથી શ્રુત કેનગી કહી શકાય છે
વળી, ॥ ઋમહો પચઘણુસ્મય નયપામો સત્તરયર્ગીયો ધીરો ।

સેતઠ પચ મઠય પન્નાદસ પચ પરિહીના ॥

ભાવાર્થ — સ્વલદેવનું શરીર પાચસો ધનુષ્યનું, પા
ર્જનાથનું નવ હાથ અને વીર પ્રભુનું સાતહાથ, બાકીના આઠનું
પચાસ પચાસ હાથ ઝોણુ, પછીના પાચનું દશ દશ હાથ
ઝોણુ, અને બાકીના આઠનું પાચ પાચ હાથ ઝોણુ શરીરનું
પ્રમાણ છે

અર્નનાઃ —

તેમ ન ટળતા દોષતો શુદ્ધ ન શ્રદ્ધા બાણ

જ્ઞાન તથા ચારિત્ર પણ છે શુદ્ધ આત્મ પ્રમાણ પ

જ્ઞાનમંજરી — તે પ્રભારે, એકાત દ્રવ્ય આચરણરૂપ
ચારિત્રના કારણે પરભાવરહિત સ્વરૂપલક્ષણ આત્મસ્વભાવમા
એકનારૂપ ચારિત્ર ન થાય તે પ્રવર્તનથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવના
લક્ષણરૂપ કુળ એટલે પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ અથવા રાગ આદિ
દોષોનો અભાવ ન થાય તો તે બધુય પ્રવર્તન બાગવીલા
(ધૂળમા ઘર, ખેતર આદિની ક પના કરી રમત બાગકો કરે
તે) સમાન છે, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના આવળન વિના અવે
ધમવેધરૂપ જ્ઞાન છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન નથી, તથા સકલ પર
ભાવના સગની ઉપાધિથી થયેલા પોતાના અશુદ્ધ અધ્યવસા

યથી રહિત, તત્ત્વસ્વરૂપ, અમૂર્ત, ચિન્મય (જ્ઞાનમય) આનંદ રૂપ પોતાનો મહત્ત્વ સ્વભાવ, તેજ હું છું, એવા નિર્ધાર વિનાનું દર્શન તે મમ્યદ્ દર્શન નથી માટે જ શ્રુતથી કેવલ-આત્મજ્ઞાન તે અભેદજ્ઞાન, ઉત્સર્ગજ્ઞાન અને શ્રુત-અક્ષરોને અધારે સર્વદ્રવ્યઉપયોગરૂપ ભેદજ્ઞાન (વ્યવહારજ્ઞાન), સર્વ અક્ષર જાણનાર જ્યાં સુધી દ્રવ્ય શુભ અવલમનવાળો છે ત્યાં સુધી ભેદજ્ઞાની વ્યવહારેજ્ઞાની) કહેવાય છે ‘મમયસાર’ (સમય પ્રાબુત) મા કહ્યું છે, (ઉપરની ટીકામાં જે ગાથાઓ આવી ગઈ છે તેજ અહીં છે) વળી ત્યાં આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાન વિશે કહ્યું છે

મહમિક્કો સ્વહુસુદ્ધો જિઃમમમો જાણવસણસમગ્ગો ।

તદ્ધિ ઠિમ્મો તદ્ધિસો સઙ્ગે વ્વ સ્વ જમિ ॥ ૭૩ ॥

અર્થ —હું, અનરૂપ, એક છું, મમતા રહિત છું, જ્ઞાન દર્શનથી પૂર્ણ છું, એવા ભાવમાં રહેલો, તે ચૈતન્ય અનુભવમાં લીન થયેલો હું એ સર્વ ક્રોધાદિ આસવોનો ક્ષય કરી નાખ્યું છું

નિર્મળ, નિઃકલક જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગરૂપ આત્મા છે એનું (આત્મ) જ્ઞાન તે જ્ઞાન છે કહ્યું છે કે —

વેદા-વેદલી જો વસદ વેડ અણદ-અણત ।

સો પર જાણદુ જોઈયા અન્ન ત ત ત નમન ॥

ભાવાર્થ —વેદ-વેદજ્ઞાનમાં જે અનાદિ-અનંતદેવ વને છે, તે પરમદેવ છે એમ હે ! યોગીઓ જાણો, જીવંતને ઠેકાણે ઠેકાણે ન નમે ।

આત્મ-જ્ઞાનથી જ સિદ્ધિ છે, સાધ્ય પણ પૂર્ણ આત્મ જ્ઞાન છે તેને અર્થે જ અન્ય દર્શનવાળા વિવાદ કરે છે, રે ચક્રઆદિ પ્રકારે પવનની પ્રાણાયામ-ક્રિયા કરે છે, મૌન ધા

રણુ કરે છે, પર્વતોમા, વનોમા અને બાગોમા ભમે છે, તોપણ અહીંના કહેલા શાસ્ત્રના શ્રવણથી આવાદ વડે સ્વ-પર પરીક્ષાથી નિર્ણય કરેલી સ્વ-સ્વભાવરૂપ ઔપધિવિના કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી તેથી આ પ્રાપ્ત થયેલા અવસરે અનતગુણ-પર્યાય-સ્વરૂપ આત્મજ્ઞાન આત્માપડે આત્મામા કરી લેવા યોગ્ય છે કહ્યું છે કે —

આત્મામાત્મમય સુખ-માત્મમાનેન હ-યતે ।

અમ્યસ્ય તત્ત્વયા તેન, યેનાત્મા જ્ઞાનમયો મયન્ ॥

ભાનાર્થ — આત્માના અજ્ઞાનથી થયેનું દુઃખ આત્મ જ્ઞાન વડે દળે છે, તોજે વડે આત્મા જ્ઞાનમય થાય તેવા પ્રકારનો અવધાન કરવા યોગ્ય છે ૫

યથા શોફસ્ય પુષ્ટય, યથા વા ઘણ્યમણ્ડનમ ।

તથા જાનન્ મનોમાદ-મામનૃનો મુનિર્મયેત્ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — જેમ સોજાનું બાકાપણું (ચોથર) અથવા ફામીએ ચઢાવવા લઈ જતા હોય તેને કરેણની માળા આદિ આભરણ પહેગળ્યા હોય તેની પેડે નમાગના ગાડપણને બાણનાર મુનિ આત્મદ્રવ્યને વિષે જ મતુષ્ટ હોય

અનુનાદ —

નોજને પુષ્ટિ ગણે, વધ્યચોર—શણગાર,

તેવી ગણી ભવ-ધેવડા, આત્મતૃપ્ત અણગાર. ૬

જ્ઞાનમંજરી — જેમ નોજાથી શરીર બાકું થાય પણ પુષ્ટિ માટે તેની કોઈ ઇચ્છા કરતું નથી, અથવા જેને ફામીએ લટકાવવાનો હોય તેને કરેણની માળા આદિ પહેગળે છે, તેમ

અસારનું સ્વરૂપ, સસારી જીવોની ઘેવછા જેવી પ્રવૃત્તિ જાણી નાર સર્વપરભાવના ત્યાગી મુનિ અનત ગુણવાળા આત્મસ્વરૂપમાં મંત્રાપ માનનાર થાય, સસારસ્વરૂપ, અસાર, નિષ્ક્રુણ અને નહિ લોગવવા યોગ્ય જ જાણી મુનિ સ્વરૂપમાં મમ થાય છે ૬

સુલભ યાગનુશ્ચાર-મૌનમેરુદ્ધિયેષ્વરિ ।

પુદ્ગલપ્થપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાના મૌનમુત્તમમ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ - વચનના અનુચારરૂપ (ન બોલવારૂપ) મૌન તો એકેન્દ્રિયમાં પણ સુલભ (ગુણે પામીએ એવું) છે, પરંતુ પુદ્ગલમાત્રમાં યોગ (મન, વચન, કાયા) ના અવ્યાપાર (અપ્રવૃત્તિ) રૂપ મૌન તેજ ઉત્તમ (પ્રભાવશાળી) મૌન (મુનિપણ) છે

અનુવાદ -

અબોલારૂપ મૌન તો, સુલભ 'મુગાનેય' હોય,

યોગ ન પર દ્ર વે વહે, ઉત્તમ મુનિપદ 'સોય' ૭

જ્ઞાનમજરી - એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ વચન ન બોલવારૂપ મૌન સુલભ, સહેલું છે, તે મૌન ભોક્ષ-સાધક નથી પણ પુદ્ગલ સ્વરૂપમાં પ્રગટતા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર આદિ પ્રત્યે દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી મન, વચન અને કાયારૂપી યોગોની અપ્રવૃત્તિ સુંદર છે, સુંદર હોનાથી વિરલ છે, તે પ્રત્યે વીર્યનું ક્ષેત્રવલુ કે નકોચલુ ન થાય તે રૂપ મૌન પ્રશસાપાત્ર, ઉત્તમ છે

ભાવના - પરભાવને અનુકૂળ ઉપયોગ અને વીર્યનું પ્રવર્તન તે વ્યયગતા કે ચપગતા છે, તે શકવી તે ઉત્તમ

પ્રભાવચાળી, સુદર મૌન છે યોગની અપજ્ઞા તો આત્મ-કાર્ય
નથી તેથી તેને રોકવી તે કયાણકારક છે

‘કર્મપ્રકૃતિ’ મા જણાવેલું યોગનું ન્વરૂપ -

સુયોપશ્રમથી પ્રગટતા આત્માના વીર્યગુણના અમખ્યેય
મ્યાનો છે મર્વજઘન્ય પ્રથમ યોગમ્યાન સૂક્ષ્મ નિગોદના
છેત્રોનું છે, એટલે સૂક્ષ્મનિગોદોમાં ઉત્પાદિત થતી વળને
પ્રાણીને તે મર્વજઘન્ય વીર્યનું મ્યાનક હોય છે અદ્વિ કે
વગી ભગવાનની પ્રજારૂપ છીન્નિથી છેદાતા છેદાતા છેવડે
જેના બે ભાગ ન થઈ શકે એવા જીવના વીર્યનો છેદનો
અશ કે વિભાગ તે અવિભાગ કરેવાય છે જીવના અસંખ્યાત
પ્રદેશોમાના દરેક પ્રદેશે જઘન્ય વીર્ય ગુણમ્યાને પણ તેના
અસંખ્યેય લોકામયના પ્રદેશ જેટલા અવિભાગ અશે હોય
છે, ઉદ્વૃષ્ટપતે પણ એજ મખ્યાનુ માપ છે છતા જઘન્ય
પદમા જેટલા અવિભાગી અશે હોય છે તેથી અસંખ્યેય
ગુણા જાણવા, તેમના જીવ પ્રદેશોના જેટલા વીર્યઅવિભાગો
નખ્યામા સરખા હોય છે

ખીન્ન જઘાય જીવ પ્રદેશે રહેવા વીર્ય અવિભાગો કરતા
ઓછામાં ઓછા અવિભાગો લ્યા હોય તે જીવના પ્રદેશોના
સમુદાય, ધન કરેલા લોકના અમખ્યેય ભાગના અમખ્યેય
પ્રતરતા રહેવા પ્રદેશ મમૂક પ્રમાણ એક વર્ગજ્ઞા ગણાય છે
તે જઘન્ય છે કારણ કે ઓછામાં ઓછા અવિભાગો યુક્ત છે
જઘન્ય વર્ગજ્ઞા ઉપરાંત એક વીર્ય અવિભાગ અધિક જીવપ્રદે
શે નો સમુદાય, ધન કરેલા લોકના અસંખ્યેયભાગમાં રહેવા
અમખ્યેય પ્રતરમાના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ખીજી વર્ગજ્ઞા છે

એથી આગળ ઉપર જણાવેલી સખ્યાથી બે વીર્ય-અવિભાગો અધિક હોય તેવા જીવ-પ્રદેશોનો સમુદાય ત્રીજી વર્ગજીવ જીવે એમ એક એક વીર્ય અવિભાગની વૃદ્ધિ પ્રમાણે વધતી નજાવાળા જીવપ્રદેશોના સમુદાયરૂપ અનખ્યેય વર્ગજીવ કહેવી તે કેટલી જાણવી ? ધન કરેલા લોકની એક એક પ્રદેશની પક્ષિરૂપ શ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલી વર્ગજીવોનો સમૂહ તે એક સ્પર્ધક જીવોને “ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ વઢે જાણે સ્પર્ધા કરતી હોય તેવી વર્ગજીવ તે અહિં સ્પર્ધકરૂપે ઠીક છે ” પૂર્વોક્ત સ્પર્ધકમાની છે. ની વર્ગજીવથી એક વીર્ય અવિભાગ અધિક સખ્યાવાળા જીવ પ્રદેશોના સમુદાયરૂપ આગળની વર્ગજીવ ગણતા એમ બે અધિક, ત્રણ અધિક પણ નહિ અને સખ્યેય અધિક પણ નહિ, પાંતુ અનખ્યેય લોકાકાશ પ્રમાણ સખ્યાએ અધિક થાય, પછી તે બધાનો સમુદાય બીજા સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગજીવ જાણવી પછી એક વીર્ય અવિભાગ અધિક નજાવાળા જીવપ્રદેશોનો સમુદાય ત્રીજી વર્ગજીવ, બે વીર્ય અવિભાગો અધિક વાળા પ્રદેશોનો સમુદાય ત્રીજી વર્ગજીવ એમ શ્રેણિના અનખ્યેય ભાગે રહેલા પ્રદેશોના સમુદાય પ્રમાણ વર્ગજીવો થાય તેનો સમુદાય તે બીજા સ્પર્ધક, પછી ફરીથી અનખ્યેય લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા વીર્ય અવિભાગ અધિક થાય તેટલી વર્ગજીવોના સમુદાયોની ત્રીજા સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગજીવ ગણવી પછી એક એક વીર્ય અવિભાગની વૃદ્ધિથી ત્રીજી આદિ વર્ગજીવો શ્રેણિના અસખ્યેયભાગમા રહેલા પ્રદેશોની રાશિ જેટલી થાય તે બધીનો સમુદાય તે ત્રીજા સ્પર્ધક થયો, એમ અસખ્યેય

સ્પર્ધકો જાણવા એ પ્રકારે પૂર્વાકૃત સ્પર્ધકો શ્રેણિના અસંખ્ય લાગમા રહેલા પ્રદેશોની રાગિ જેટલા થાય ત્યારે જન્ય યોગધ્યાન જાણવું તે મૂળ નિગોદના સર્વથી ઓછા વીર્યવાળા જીવને જન્મતા પ્રથમ સમયે હોય છે પછી આ જીવના અધિક થતા વીર્યના અપવીર્યવાળા પ્રદેશોનો સમુદાય તે પ્રથમ વર્ગજ્ઞ, પછી એક વીર્ય અવિભાગ વધતા પ્રદેશોનો મમુદાય બીજી વર્ગજ્ઞ, બે વીર્ય અવિભાગ અધિક પ્રદેશોનો મમુદાય ત્રીજી વર્ગજ્ઞ, એમ એક એક વીર્ય અવિભાગ વધતી, શ્રેણિના અનખ્યેય લાગમા રહેલા પ્રદેશોની રાગિ જેટલી વર્ગજ્ઞોનો સમુદાય તે પ્રથમ સ્પર્ધક જાણવો એમ ઉપરના યોગધ્યાનમા જણાવેલા પ્રકારે બીજા આદિ સ્પર્ધકો જાણવા તે સ્પર્ધકો શ્રેણિના અનખ્યેય લાગમા રહેલા પ્રદેશોની રાગિ જેટલા થાય ત્યારે તેમનો સમુદાય બીજી યોગધ્યાન જાણવું પછી બીજા જીવના અધિક વીર્યનું ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ત્રીજી યોગધ્યાન જાણવું એમ આ જ જીવની અપેક્ષાએ મર્વોત્કૃષ્ટ યોગધ્યાન મુખી જાણવું એ બધા યોગધ્યાનો પણ શ્રેણિના અસંખ્યેય લાગમા રહેલા પ્રદેશોની રાગિ જેટલા હોય છે ક્ષયોપશામની વિચિત્રતાને લીધે આ બધા પ્રકાર હોય છે એમ સમજવું

ગાકા - જીવો અનંત છે અને દરેક જીવને યોગધ્યાન હોય છે તો અનંત યોગધ્યાનો એકદરે થાય, તો પછી અનખ્યેય યોગધ્યાનો કેમ કહો છો ?

મમાધાન - એક એક યોગધ્યાનમા સરખા મગ્ગા પચિણ્મ વાળા સ્વાદર જીવો અનંત હોય છે તેથી સર્વ જી-

યોની અપેક્ષાએ પણ સર્વ યોગસ્થાનો કેવલજ્ઞાન વડે દેખેલા અસંખ્યેય જ છે, અધિક નવી એક યોગસ્થાનમા એક જીવ ઓછામા ઓછા એક સમય અને વધારેમા વધારે આઠ સમય સુધી જો છે

એમ યોગસ્થાનના તારતમ્ય વિષે મર્વ જીવેમા બહુ લતાનો કમ (નીચેની) ગાથામા કહેવા અનુક્રમે જાણવો -
 ' સુદૃમનિગો આદ્યક્ષણ-વ્વજ્જોગ ધાયર ચ વિગલ બમણમણા ।
 અવજ્જાલ્હુ પદ્મદુગુરુ પજ્જહસ્મિયરો અમગ્ગુણો ॥ ૫૩ ॥
 અસમત્તત્તમુક્કોમ્મો પજ્જહન્નિયર ઇય ઠિદ્ધાણા ।
 અવજ્જેયર સ્વપ્પગુણા, પરમઽવજ્જવીર અસલ્લગુણા ॥ ૫૪ ॥

ટીકા — હવે ૨૮ બોવના યોગગણનો આ પબહુત્વ જો છે - (પચમકર્મ પ્રથ)

સૂક્ષ્મ નિગોદાદિ પ્રથમ સમયે ઉપનો અપર્યાપ્તપણા થીજ આવ્યો તેહનો મર્વથી યોગગણ આ પ જાણવો ૧ તેહથી બાદર એકેન્દ્રી અપર્યાપ્તો પ્રથમ સમય ઉપનો અપર્યાપ્તો અપર્યાપ્તપણાથીજ આવ્યો, તેહનો સર્વથી યોગગણ આ પ જાણવો ૨ તેહથી બાદર એકેન્દ્રી અપર્યાપ્તો પ્રથમ સમય ઉપનો જઘ ય યોગીનો યોગગણ અસખ્યાત ગુણો, ૩ તેહથી બેન્દ્રી અપર્યાપ્તો જઘન્ય યોગીનો યોગગણ અસખ્યાત ગુણો, ૪ તેહથી તેન્દ્રી અપર્યાપ્તો જઘ ય યોગીનો યોગગણ અસખ્યાત ગુણો, ૫ તેહથી ચૌન્દ્રી અપર્યાપ્તો જઘન્ય યોગીનો યોગગણ અસખ્યાત ગુણો ૬ તેહથી અમણ, અમંસિ અપર્યાપ્તો જઘન્ય યોગગણ અસખ્યાત ગુણો, ૭ તેહથી મણા-સંસિ અપર્યાપ્તો જઘ ય યોગગણ અસખ્યાત ગુણો, ૮ તેહથી

૫૮મ પેઢીના બે બોલ ગુજ-ઉત્કૃષ્ટ નાથક એટલે સૂક્ષ્મ
અપર્યાસાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગગણ અમખ્યાત ગુણો, ૬ તેહથી
બાદર અપર્યાસાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગગણ અમખ્યાત ગુણો, ૧૦
તેહથી સૂક્ષ્મ પર્યાસ જઘન્ય યોગીનો યોગગણ અમખ્યાત
ગુણો, ૧૧ તેહથી બાદર પર્યાસ જઘન્ય યોગીનો યોગગણ
અમખ્યાત ગુણો, ૧૨ તેહથી મૂઝમ પર્યાસ ઉત્કૃષ્ટ યોગીનો
યોગગણ અમખ્યાત ગુણો, ૧૩ તેહથી બાદર પર્યાસ ઉત્કૃષ્ટ
યોગીનો યોગગણ અમખ્યાત ગુણો

૧૪ અમમત્ત-અપર્યાસ ૫, નો ઉત્કૃષ્ટ યોગીનો યોગ
ગણ અમખ્યાત ગુણો તે પછી ત્રમ ૫, પર્યાસ જઘન્ય યોગીનો
યોગગણ અમખ્યાત ગુણો, તેથી ત્રમના ૫, પર્યાસ ઉત્કૃષ્ટ
યોગીનો અમખ્યાત ગુણો યોગ છે તે કહે છે—ચૌદમે બોલે ૧૫
અપર્યાસ બેન્દ્રી ઉત્કૃષ્ટ યોગીનો યોગગણ અમખ્યાત ગુણો ૧૬
તેહથી અપર્યાસ ચૌરેન્દ્રીનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અમખ્યાત ગુણો ૧૭
તેહથી અપર્યાસ મહાસિપથેન્દ્રીનો ઉત્કૃષ્ટ યોગગણ અમખ્યાત
ગુણો ૧૮ તેહથી અપર્યાસ મહાસિપથેન્દ્રીનો ઉત્કૃષ્ટ યોગગણ
અમખ્યાત ગુણો ૧૯ તેહથી પર્યાસ મેઘન્દ્રીનો જઘન્ય યોગ
અમખ્યાત ગુણો ૨૦ તેહથી પર્યાસ તેઢન્દ્રીનો જઘન્ય યોગ
અમખ્યાત ગુણો ૨૧ તેહથી પર્યાસ ચૌરેન્દ્રીનો જઘન્ય યોગ
અમખ્યાત ગુણો ૨૨ તેહથી પર્યાસ અમહાસિપથેન્દ્રીનો જઘન્ય
યોગ અમખ્યાત ગુણો ૨૩ તેહથી પર્યાસ મહાસિપથેન્દ્રીનો
જઘન્ય યોગ અમખ્યાત ગુણો ૨૪ તેહથી પર્યાસ બેન્દ્રીનો
ઉત્કૃષ્ટ યોગ અમખ્યાત ગુણો ૨૫ તેહથી પર્યાસ તેન્દ્રીનો
ઉત્કૃષ્ટ યોગ અમખ્યાત ગુણો ૨૬ તેહથી પર્યાસ ચૌરેન્દ્રીનો

ઉત્કૃષ્ટ યોગ અગમ્યાત ગુણો ૨૭ તેજથી પર્યાપ્ત અસન્નિપત્તે
ન્દ્રિનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અગમ્યાત ગુણો ૨૮ તેજથી પર્યાપ્ત સન્નિ
પત્તન્દ્રિનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અગમ્યાત ગુણો.

એ રીત ચિંતિતિ-ધ્યાનક્રમે અ પગલુંત્વ ૨૮ મેલનો જાણવો.
વીર્યની વૃદ્ધિએ ચિંતિતિની તીવ્ર-મદતાના લેહ પડે તે ઇહા
લેજો (આટલો અર્થ યોગધ્યાન માટે પૂરતો છે જાણીની ગાથાનો
અર્થ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ પૃ ૭૨૨મે વાળી વેવા ભવામણ છે)

એમ ૨૮ લેહે અપગલુંત્વ જાણવું જોઈએ યોગની
ગહુવતાથી ગહુકર્મ ગ્રહણ થાય છે, મદતાથી થોડા પુદ્ગલ
ગ્રહણ થાય છે, એમ પુદ્ગલ ગ્રહવારૂપ યોગોની પ્રવૃત્તિ હોવાથી
તેને રોકવી તે ઉત્તમ મૌન છે તૃપ્તિવાળો બાહ્યયોગોને
રોધે તોપણ તેથી શુ ? તેથી સકલ, વિભવ જ્ઞાનાદિ અનત
ગુણોના મહા માહાત્મ્યરૂપ પરમાત્મભાવના રસિક જનોએ
પોતાની યોગપ્રવૃત્તિ વડે પુદ્ગલ પાછળ પડવાની ટેવ
ટાળના યોગ્ય છે ■

જ્યોતિર્મયીવ ક્ષીપસ્ય, ક્રિયા સર્ગાપિ ચિન્મયી ।

યસ્યાતન્મયમ્ભાવસ્ય, તસ્ય મૌનમનુસ્તરમ્ ॥ ૮ ॥

ભાપાર્થ — જમ રીવાની ગંધીય ક્રિયાઓ, હંચી નીચી
જ્યોતિસ થાય તે આદિ, પ્રકાશમય હોય છે, તેમ પુદ્ગલ ભાવે
જે નથી પરિણમ્યો એવા અનન્ય સ્વભાવવાળાની ગંધીય
ક્રિયાઓ ઉત્કૃષ્ટ મૌન (મુનિપણ) રૂપ છે

“ ચિયદ્વસ્તુસ્વમાશાનુરોધાદેવ તત્ત્વારકાત્ ચિયત્સપૂર્ણતા,
તદ્વૃત્પત્તાં કુમન્યંવદશાત્મન ’ એ ન્યાયે જ્ઞાનીની સર્વ ક્રિયા
જાણી

ભાવાર્થ — વસ્તુ-વલાવને અનુસારેજ આકાશનું કારણ
આકાશ હોવાથી આકાશની સંપૂર્ણતા ગણાય છે ઘટાકાશની
ઉત્પત્તિમા આકાશ કારણ છે, અને તે અવસ્થામા પણ તે
આકાશ રૂપજ છે તેમ આત્મા પોતાના કારકરૂપે સંપૂર્ણ છે
અને સર્વ અવસ્થામા પોતાના રૂપેજ રહે છે

અનુનાદ —

મર્વેય ક્રિયા પ્રકાશમય, દીપગમ ચિન્મય હોય,
જે અનન્ય સ્વભાવીની, ઉત્તમ મુનિપદ મોય. ૮

જ્ઞાનમજ્જરી — (આત્મ) તત્ત્વની એકતામા પરિણમે
જ્ઞાનું યોગ નિબ્રહ્મરૂપ મૌન એટલે સ્વધર્મના પ્રગટપણાના
કર્તા-લોકતાભાવ પ્રત્યે જેણે સર્વ વીર્ય પ્રવર્તાન્ધુ છે, કર્મદૂર
કરવા માટે અપૂર્વકગણ, કિટ્ટીકરણ આદિ પ્રત્યે વીર્યક્રિયા
પ્રવર્તાવી છે તેથી પરભાવ પ્રત્યે નહિ પ્રવર્તવા રૂપ તેનું મૌન-
યોગની ચપળતાનું શેકલુ-સર્વોત્કૃષ્ટ છે જેની ક્રિયા શુણ્ણની
ઉત્કૃષ્ટતા માટે પ્રવર્તવારૂપ વીર્યની પ્રવૃત્તિરૂપ છે તેની બધી
ક્રિયા ચિન્મય છે એટલે સ્વરૂપ જ્ઞાનમયકે આત્માના અનુભવમા
લીનતારૂપ છે

જેમ દીપકની ઉગ્ગીનીચી, આડીઅવગી જ્યોતિ ધવારૂપ
બધીય ક્રિયાઓ પ્રકાશમય હોય છે તેમ પરભાવમા વ્યાપતા
ઉપયોગ અને અભિસધિ વીર્ય (પ્રકાર્ય પ્રેરણા) રહિન જે
સાધુની વદન-નમન આદિ શુણ્ણસ્થાન આરોહણરૂપ બધીય
ક્રિયા તત્ત્વજ્ઞાનથી પ્રકાશમય હોય છે તેનું મૌન (મુનિપણું)
ઉત્તમ છે (આકાશની સરખામણિ ઉપરની દીવ્રમા છે તે
અહિંપણુ જાણવી)એ ન્યાયે જ્ઞાનીની ક્રિયા જ્ઞાનીને ઉપકારક

જાણવી જ્ઞાનનયે (જ્ઞાન પ્રધાન) પ્રવર્તતા તત્ત્વમા એકતાના અધ્યાસવાળા મહાત્માની સ્વરૂપને પોષતી ક્રિયા જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રકાશનું કારણ છે આચરણ નિમિત્તની અસત્ક્રિયા અને આચરણ દ્વંદ્વકળા માટેની સત્ક્રિયા નિમિત્તરૂપ હોય છે, તત્ત્વમા મગ્ન થયેલા મહાત્માને કારણરૂપ થતી નથી, તેથી તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપમા એકતારૂપ ધ્યાનમા હીન થયેલા મુનિના ચરણ કમળમા નમસ્કાર દો !

૧૪ વિદ્યા-અષ્ટક

નિત્યશુદ્ધ્યાત્મતાદ્યાતિ-રનિત્યાશુદ્ધ્યજામત્સુ ।

અરિયા તત્ત્વધર્મિવિદ્યા યોગાચાર્ય પ્રકીર્તિતા ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — આત્માથી ભિન્ન અનિત્ય પર સંયોગને વિષે નિત્યતા એટલે નિત્યપણાની બુદ્ધિ તથા નવદ્વારે વહેતું અપવિત્ર શરીર તેને વિષે પવિત્ર (શુચિ) પણાની બુદ્ધિ અને આત્માથી ભિન્ન પુદ્ગલ આદિ પદાર્થને વિષે આત્મતા એટલે અહુબુદ્ધિ તથા મમકાર એ અવિદ્યા કહી છે, તત્ત્વથી એટલે શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યને વિષે નિત્યતા, શુચિતા, આત્મતારૂપબુદ્ધિ કે યથાર્થજ્ઞાન તે વિદ્યા એમ પતજલિ આદિ યોગદષ્ટિવળા યોગાચાર્યોએ કહ્યું છે

અનુના —

અનિત્ય, અશુચિ, અનાત્મજે, ભાસે નિજ, શુચિ, નિત્ય અવિગ્રાથી, વિદ્યા ઇતર, તત્ત્વધર્મ કહે યોગવિદ્ ૧

જ્ઞાનમંજરી — આત્મ મૌનાષ્ટક (ઉપરના અષ્ટકમા-જણાવેલું મુનિપણું) યથાર્થ વિગ્રાથી તત્ત્વ (આત્મા) મા ઉપયો

ગવાળા બુદ્ધિવતને હોય છે તેથી વિદ્યાદકનો ઉપદેશ કરે છે ત્યાં નામવિદ્યા એટલે જીવનું વિદ્યા એવું નામ પાડવું તે નામ વિદ્યા પાસા, કોઈ કે કાષ્ટ આદિમા વિદ્યાની સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના વિદ્યા, દ્રવ્યવિદ્યા તો લૌકિક ગ્રંથ આદિરૂપ અને અનૌકિક (લોકોત્તર) એ પ્રકારે છે — પ્રચલનરૂપ લોકોત્તર-વિદ્યા, ભારત-શાખાલુ ઉદ્ધનરૂપ અને સુપ્રવચનિકા લોકોત્તર વિદ્યા, આનંદક આચાર્ય આદિરૂપ જાતુરી વગી શરીર, બીજા શરીરને વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યા છતાં તેનો લક્ષ (ઉપયોગ) નહોતો ત્યારે દ્રવ્યવિદ્યા કહેવાય, અથવા હેય-ઉપાર્થની પરીક્ષા સ્થિત ઉપયોગ સ્થિત પુરૂષની વાચના, પૃથ્વીના, પરિવર્તના અને ધર્મસ્થા રૂપ વિદ્યા અનુપ્રેક્ષા વિદ્યાની પણ ચેતનાનું જાણવારૂપ કાર્ય હોવાથી દ્રવ્ય વિદ્યા જાણવી ભાવવિદ્યા તો લોકોત્તર અર્હતના કહેવા આગમના સહમ્યના અભ્યાસની નિત્ય અનિત્ય આદિ અનંત પર્યાયરૂપ જ્ઞાન રૂપ ઉપાર્થ બુદ્ધિ, વિભાવ આદિ અનંત પરમાત્માના ત્યાગરૂપ બુદ્ધિરૂપ જાણવી અર્હિ ભાવવિદ્યાના અભ્યાસનો પ્રસંગ છે

મતિ આદિ જ્ઞાનરૂપ ક્ષાયોપશમના નિમિત્તવાગી ઈન્દ્રિય આદિ નૈગમનયે વિદ્યા છે, સર્વજીવ દ્રવ્યો સમહનયે વિદ્યારૂપ છે, દ્રવ્યશ્રુત વ્યવહાર વિદ્યા છે, સંજ્ઞાસૂત્રનયે વાચનાદિ વિદ્યા છે, શબ્દનયે યથાર્થ ઉપયોગ તે વિદ્યા છે, સમભિરૂદનયે કારણ-કાર્યાદિ સંકરરૂપ (કારણ કાર્યરૂપે પળિએ તો) મતિ રૂપ ચેતના ક્ષાયોપશમિકી સાધના-અવસ્થારૂપ વિદ્યા છે, અને એવમૂત નયથી સાધક નિર્વિકરૂપ, તાત્ત્વિક અવસ્થામા હોય તે દશારૂપ વિદ્યા, તથા કેટલાક કેવળજ્ઞાનરૂપ મિદ્ધ-

વિદ્યાને એવંમૂલ નયે વિદ્યા કહે છે એમ ગરૂઆતના ચારનયે દ્રવ્ય નિર્લેપ પ્રમાણે કારણરૂપને વિદ્યા ગણી છે તથી છે લા ત્રણનય પ્રમાણે ભાવ વિદ્યારૂપે કાર્યરૂપ ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મપણે અહણ કરી છે ત્યા કારણના ઉગ્રમવડે કાર્યના આદરવાળા થયું

અનિત્યમા એટલે ચતનથી ભિન્ન જાતિના મૂર્ત પુરૂ ગણના અહણથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમયોગમા, નિત્યપણાની બુદ્ધિ તે અવિદ્યા, અશુચિમા એટલે નવદારરૂપ છિદ્રો વડે મલગહાર કાઢતા શરીર આદિમા, સ્વરૂપથી બ્રહ્મ કરાવનાર ક્રોધાદિરૂપ અશુદ્ધ પરિણામના નિમિત્તોમા શુચિ (પવિત્ર) પણાની બુદ્ધિ પુરૂગણ આદિ અદ્વ (અનાત્મ) પદાર્થોમા આત્મબુદ્ધિ-હું 'માનું છું' એવી બુદ્ધિ, આ શરીર મારૂ છે, એ હુંજ છું, તે પુદ્ધ થાયતો હું પુદ્ધ થાઉં છું' એવી બુદ્ધિ-કહેવું, સમજવું તેમા રમણતા થવી તે અવિદ્યા, બ્રમ-બુદ્ધિ છે

જે તત્ત્વબુદ્ધિ શુદ્ધ આત્મામા નિત્યપણું, શુચિપણું, આત્માપણું જણાવે તેવિદ્યા અથવા તત્ત્વવિવેક છે અહિં નિત્ય પણું કહ્યું તે ઉત્સાહ, વ્યય, ક્ષવરૂપ હોવા છતા મુખ્ય, ગૌણપ્રકારે દ્રવ્યાસ્તિક દૃઢસ્થ નિત્યતા જાણવી પરમાર્થના સાધનમા પ્રવીણ આવિદ્યા જ્ઞાન, અજ્ઞાન, અને ચારિત્ર સ્વરૂપ મોક્ષના ઉપાયરૂપ યોગમા પ્રવર્તતા કુગણ યોગાચાર્યોએ કહી ॥ અહિં ભેદજ્ઞાન સાધન છે અધ્યાત્મગિહમા કહ્યું છે —

“ યાવતો ધ્યમ્નવદ્યા મમૂષન્, મેદજ્ઞાનામ્યાસ પદાન્ન મૂલ્ ॥

યાવંતોઽધ્યક્ષવંદ્યા મમતિ, મેદજ્ઞાનામાય પદાન્ન ષીજ ॥ ”

ભાવાર્થ —

(દાહરે)

ભેદ-જ્ઞાન અભ્યાસથી, યથા સિદ્ધ અનંત,

ભેદ-જ્ઞાન વિના નહિ, લહે કોઈ ભવ-અત ૧

અર્થ — જોડલા બંધરહિત થયા તે બધાનું મૂળકારણ
લેદ જ્ઞાનનો અભ્યાસજ છે જોડલા બંધન છેવાવિના ભમે છે
તે બધાનું બીજ (કા જી) લેદજ્ઞાનનો અભ્યાસજ છે ૧

ય પદ્યેષિત્યમાત્માનમનિત્ય પર-સગમં ।

છલ લ્પ્તુ ન શક્નોતિ, તસ્ય મોહમલ્મિલુચ ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — જે આત્માને સદા, અચલિત સ્વરૂપે દેખે, તથા
પરમયોગને અદ્વૈત, અગ્નિર દેખે, તેનું છિદ્ર (લાગ) મોહરૂપી
ચારટો, લુટારો પામી ન શકે (તેને ઠગી કે લુટી ન શકે)

અનુનંદ —

નિત્ય જીએ જે આત્મા, અનિત્ય પરસયોગ,

તેને મોહ-ઠગ શુ ઠગે ? નહિ ઇળવાનો યોગ ૨

જ્ઞાનમજ્જી — જે આત્માથી આત્માને સદા અચલિત
સ્વરૂપજીએ શરીર આદિક પરસગમને અદ્વૈતજીએ, એવા સાધન
મા ઉદ્ધમ કરનારને મિથ્યાત્વાદિ પ્રાતિરૂપ ચાર છળવાનો,
ચોરી કરવાનો લાગ (છિદ્ર) મેળવી શકતો નથી યથાર્થ
જ્ઞાનીને રાગ આદિ વધતા નથી, તેનો આત્મા મોહને વશ
થતો નથી ૨

તરન્નતરલા લક્ષ્મી-માયુર્ગાયુવદમ્પિરમ ।

અવમ્પ્રધીરન્નુચ્યાયે-દમ્પવદ્ મગુર ઘપુ ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — પ્રજાળ જુદ્ધિશાળી લક્ષ્મીને સમુદ્રના કે લોહ
(મોળ) ની સમાન ચચળ ગણે, આયુષ્યને વાયુવેગે વહી
જતું અસ્થિર જીએ, અને શરીરને આસલા (વાદળા જેવું
સૂણુલગુર (વિનાશ પામનાર) વિચારે

અનુનાદ —

ધન ચચળ જળ-તહેર જો, આયુ વાયુવત્ જાય,
વાદળ સમ વિલુપ્તે વપુ, સમજીને સમજાય ૩

જ્ઞાનમંજરી — પ્રજાળ બુદ્ધિશાળી લક્ષ્મીને સમુદ્રના
મોળા સમાન ચચળ વિચારે, આયુષ્યને વાયુની પેઠે સમયે
સમયે વહી જતુ અધ્યવસાન આદિ વિનોવાળુ ચિંતવે, અને
પુણ્યલના રૂકોથી રચાયેલુ ગરીબ વાદળા જેવુ વિનાશશીલ
વિચારે, તે યથાર્થે ચિંતન છે

ભાવના—આત્માની સંપત્તિ વિનાની પૃથ્વીકાયના રૂકપ
રૂપ સંપત્તિ-લક્ષ્મી નામનીજ લક્ષ્મી છે, ખરી સંપત્તિ નથી,
તેમજ જીવ જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને સુખરૂપ ભાવ પ્રાણીનીજ
જીવે છે, અમુક કાળના આયુષ્યરૂપ જીવન તો બાહ્ય પ્રાણના
સળધની સ્થિતિને આધારે કહેવાય છે, તે (આયુષ્ય-સ્થિતિ)
આત્મસ્વરૂપ નથી, તથા વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ સહિત અચેતન
શરીર રૂપ પોટલુ પોતાનું સ્વરૂપ નથી, તે પણ અસ્થિર છે
એ પ્રકારે જે અચ્ચિર અને પરભાવ આત્મધર્મને હણનાર છે
તેનો પ્રતિબંધ (મોહ) શો કરવો? તેને માટે પોતાના ચેતના
આદિ ગુણોને પરભાવ ગ્રહણ કરવાની સન્મુખ કોણ કરે? તેથી
આત્મા આત્મગુણોની પ્રવૃત્તિ થાય તેજ કર્તવ્ય છે ૩

શુચીન્યપ્યશુચીર્ક્તું સમર્થઽશુચિસંમત્રે ।

वेहं जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

ભાપાર્થ — કપૂર, કસ્તૂરી પ્રમુખ પવિત્ર વસ્તુને પણ
અપવિત્ર કરવાને સમર્થ, તથા માતાનું રૂધિર અને પિતાનું
વીર્ય જે અશુચિ (અપવિત્ર) છે તેથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા શરીરને

વિરે જળ, માટી આદિવડે પવિત્રપણાનો ન ટળે તેવો ભયકર
બ્રમ શ્રોત્રિયાદિ (વેદપાઠી બ્રાહ્મણાદિ) મૃદને (મોઢે મુંઝાય
લાને) હોય છે

અનુનાદ —

શુચિને પણ અશુચિ કરે, ઉપજે અશુચિથીજ,
તે તનમા આનાદિથી, શુચિતા ગણુ બ્રમખીજ ૪

જ્ઞાનમજ્જરી —યથાર્થ ઉપયોગનહિત અજ્ઞાનીને દેહ
ઇન્દ્રિય આદિ પાજરાને વિષે પાણી માટી આદિ સાધનથી
પવિત્રતાનો ભયકર બ્રમ (બાહ્ય ચૌકબાઈનો ડોળ કરનાર શ્રો
ત્રિય આદિને) હોય છે વળી જો જન્મથીજ જાતે અપવિત્ર છે તે
(દેહ) જળ પ્રવાહથી શુ પવિત્રતા પામે એમ કે? કેવો દેહ
છે? કપૂર આદિ પવિત્ર પદાર્થોને પણ અપવિત્ર કરવા સમર્થ
છે મલયગિરિના ચઢનનો લેપ આદિ પણ દેહના મગે અપવિત્ર
જાને છે વળી કેવો દેહ છે? સ્ત્રી-રજકપ માતાનું લોહી
અને પિતાના શુક્ર (વીર્ય) થી તેની ઉત્પત્તિ છે ‘ભવ ભાનના’
મા કહ્યું છે

‘સુક્ત પિઙ્ગો માઝર્ષે, સોણિય તદુમયપિ સ્ત્વદ્ ।

તત્પદમાય જીરો બાહ્યત્ત તત્ત ડપ્પશ્ચો ॥ ૧ ॥

યુવાઈસુણયમકે, કિમિકુલ્યાસે ય ધાદિપિત્તેય ।

દેહમ્મિ અવધુવિદુરે સુસાણત્યાણે ય પડિયધો ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ —પિતાના શુક્ર અને માતાના લોહીના
સંયોગે ઉત્પન્ન થયેલો આહાર ત્યા ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પ્રથમ
ખાય છે ૨૧ ૨

જૂ આદિ તથા શ્યાન આદિના ભક્ત્યરૂપ, કૃમિકુળ (દીડાના સમૂહ) નું ઘર, વ્યાધિનું ક્ષેત્ર (રોગ ઉત્પન્ન જ્યા થાય છે તે દેહ) અને અધ્યાન જેનું સ્થાન છે એવા શોભા રહિત દેહમા જીવ પ્રતિબંધ કરે છે ૨

તેથી અસ્થિર, અપવિત્ર, ઉપાધિરૂપ, નવા બધનું કારણ અને દ્રવ્ય-ભાવ અધિકરણ (આધારરૂપ દેહ) ને શુ શણગારવો ! ૪

હવે, દેહમા આત્માપણાનું આરોપણ પણ બહિરાત્મ પણાના દોષોનો સમૂહ છે તેથી તે દૂર કરી સ્વરૂપમા આત્માની પવિત્રતા કરવા યોગ્ય છે તે વિષે ઉપદેશ કરે છે -

ય જ્ઞાત્વા સમતાકુણ્ડે, હિત્વા કદમલજ મલમ્ ।

પુનન યાતિ માલિન્ય, સોઽન્તરાત્મા પર નુચિ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — જે સમતારૂપી કુડને વિષે જ્ઞાન કરીને પાપથી ઉપજેલા મેલને તજે છે તે સમ્યક્ત્વ ભાવિત (અતર) આત્મા ફરીને મલિનપણાને પામતો નથી, માટે અતરાત્મા ઉત્કૃષ્ટપણે પવિત્ર છે

“ વધેણ ન ઘોલ્હ કયાપિ ”

“ કદાપિ બધમા જતો નથી ” એ ન્યાયે સમ્યક્દષ્ટિ થયો એટલે જ અશે આતક (કેવળી) થયો તેથી ઉત્કૃષ્ટ બધરૂપ મળ સમ્યક્દષ્ટિને ફરી ન આવે એજ સહજ પવિત્રપણું જાણવું

અનુના —

સમતા-કુડે જ્ઞાન કરે, પાપ મેવ દૂર થાય,
અતિ શુચિ અતર આતમા, ફરી મલિન નહિ થાય ૫

જ્ઞાનમંજરી — દેહથી બિલ્લ આત્માને ઓળખનાર, અપનો વિવેક મમજનાર અતરાત્મા પરમ પવિત્ર જાણવા યોગ્ય (પુરૂષ) છે. રાગ-દ્વેષ ગહિતપણાઉપ સમતા એ કુડ છે, તેમા આન કીને, પાપથી ઉપજેલા મેવને ટાળીને ફરીથી મલિનતા ન પામે તે પરમ પવિત્ર સમ્યક્ત્વના સમકાગ્વાળો આત્મા છે. 'લ્લે જ યોગી' એ વચન પ્રમાણે નમ્યકદષ્ટિ અશે સ્નાનક છે, વગી ઉત્કૃષ્ટ મિથિતિ જાણતા નથી, તેજ મહત્ત્વ પવિત્રતા છે.

આત્મયોગો નંત્ર પાશા દેહગેહ-ધનાદિષુ ।

ય દિમોડ્વ્યાત્મના તપુ સ્વસ્ય વધાય જાપતે ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — શરીર, ઘર, ધન વગેરેમા હું ને માફ (આત્મા) એવું જ્ઞાન તે નવો (લોકોત્તર) પાશ (કાનો) છે કે જે આત્માએ નાખ્યો પણ આત્માને જ (પોતાનેજ) જાધનરૂપ ધાય છે. ખીજે પાશ તો જેના ઉપર નાખ્યો હોય તેને જાધે, આત્મજોધ (અર્થે આત્મા જાણના) ઉપ પાશ તો દેહાદિક ઉપર નાખ્યો, પણ તેને નથી જાધનો, નાખનારને જ જાધે છે—એ આશ્ચર્ય છે.

અનુવાદ —

તન-ધન-ઘર-આદિ ઉપર, મમતાઉપ નવ પાશ, નાખનાર જાધાય છે, પોતે અહો! તપાસ ૬

જ્ઞાનમંજરી — હે! જાણ્યો, તમને આત્મજોધ-આત્મજ્ઞાન-જાધના કારણરૂપ નથી ક્યા? દેહ-ધન-ઘર આદિમા

ને પોતે રાગ પન્થિઆમરૂપ પાશ નાખ્યો છે, તે પોતાના આત્માને જ બધનરૂપ થાય છે તેથી દેહ, ગૃહ^૧ આદિમા ને રાગી છે, તે સર્વ ભવરૂપ પાશો વડે પોતાને બાધે છે, પોતે પોતાના બધનનું કારણ બને છે તેથી ગંગ આદિ પન્થાવો આત્માના પોતાના બધની વ્રદિના કારણો છે ૬

ત્રિપોયુત્તવદાર્પના-મન્ત્રમ્મન્ત્રમન્ત્રિયા ।

ત્રિમાત્રપરિણામેન વિદુષેવાનુભૂયતે ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — માહોમાહિ મળ્યા ને છવ પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્ય-પર્યાય તેના લક્ષણ સ્વરૂપ તો બનકારણ (અભિધાનુ-અ સ્વરૂપ પલટાઇ ન જણ) ના અમલકાને જ્ઞાનમાત્ર પરિણામવત વિદ્યાવત જન જ અનુભવે છે તે અત્ય વિશેષ્ય પર્યાય ને જ્ઞાનાદિ સ્વનક્ષણ તેણે બાંધે સમતિ તર્કમા કહ્યું છે —

“અળ્લોળ્લાળ્લુગયાળ, ‘હમ જ તત્ત્વસિ વિમયળમ્મન્ત્રક ।

જહ હુદ્ધ પાળીયાળ જાવ વિમેસ પજ્ઞાયા ॥ ૪૭ ॥

અર્થ — દૂધ અને પાણીની પેઠે એક બીજામા ભળેલા ઓતપ્રેત થયેલા પદાર્થમા ‘આ’ અને ‘તે’ એવો વિભાગ કરવો અશક્ય (અયોગ્ય) છે જેટલા વિશેષ છે તે પથારિયા છે અનુનાદ —

વિદ્યાવતજ અનુભવે, જ્ઞાન માત્ર આધાર,

માહોમાહિ મળ્યા છતા, જડ ચેતન અમકાર ૭

જ્ઞાનમંજરી — પરસ્પર મળેલા એકજ ક્ષેત્રને રોડીને રહેલા ધર્માદિ પદાર્થો અને પુદ્ગલો સ્વભેદમા પરિણમેલા

૧ મજ્જુત્ત ૧ ગેયો પા ૫૫ છે

હોવાથી પરસ્પર અગીલનરૂપ (અન્યરૂપે પડતાઈ નહિ જવારૂપ) અમત્કાર-એકમેત્રમા વ્યાપીને રહેવા છતાં કોઈ કોઈના શુભની આપ લે કરતા નથી તેથી અવરૂપે સર્વ ભિન્નજ છે એવી અમત્કિયાનો પડિત-વિદ્વાનનેજ અનુભવ થાય છે, તે વિવેક કરી શકે છે કેવા વિદ્વાન ? નાનમાત્ર જળવાળા છે તેથી પચામ્નિકાયરૂપ પદાર્થો કેટલાં અગુરુ-લઘુ આદિ સાધારણ શુભો વડે મરખા લાગતા છતાં ગતિ-સ્થિતિ-અવ નાહન-ચેતના-પૂરણ પ્રસન આદિ લક્ષણરૂપ અમાધારણ શુભો તે બધા પદાર્થો ભિન્નજ જણાય છે પોતાની અગુરુ દશામા કર્મના પ્રહણ કરનાર રૂપે પ્રહણ કરતા પુરુષોમા પણ પોતાના શુભનો પ્રવેશ થયો નથી, તેમજ પુરુષત્વના શુભોનો પોતાનામા પ્રવેશ થયો નથી, આવી તે પદાર્થોની લેહ અમત્કિયા ભિન્ન દ્રવ્ય રૂપે છે, તેમજ એક દ્ર વને વ્યાપીને રહેલા દ્રવ્ય-શુભ-પર્યાયોના આધાર આધેયપણે અલેહરૂપે હોવા છતાં પોત પોતાના ધર્મમા પરિણમવારૂપ લેહ અમ ત્કિયા છે, તેમજ દ્રવ્યથી દ્ર યની, શુભથી શુભની, પર્યાયથી પર્યાયની લેહરૂપ અમત્કિયા વિદ્વાન પડિતજ અનુભવે છે, દ્રવ્ય નુયોગના જ્ઞાન વિતાનો ખીજો કોઈ અનુભવી શકતો નથી

“ જ દ્રવ્યચિત્તકાલે, ઇગત્તાર્ણપિ મારધમ્માણ ।

મુમનાણકારણેણ મેષ નાણં તુ મા વિજ્ઞા ॥ ૨ ॥

સાવાર્થ — દ્રવ્ય, મેત્ર અને કાળથી એકત્ર હોવા છતાં જે સાત ધર્મને શ્રુતજ્ઞાનના જળથી ભિન્ન જાણે છે તે વિદ્યા છે ૨

દ્રવ્યાનુયોગમા લીન રહેનારને આધાકર્મ આદિ દોષની

મુખ્યતા હરિલક્ષ્મણે માની નથી તેજ પ્રકારે 'ભગવતી સૂત્ર' નામના પાત્રમાં અજ શાસ્ત્રમાં છે - સમજોવામાં ગમ્ય ન મન ! તદ્વાચ સમજ થા માહજ થા અફાસુરણ અણેસણિજ્ઞેણં અસજપાણગાહમમાહમેણ પઢિલામમાજે કિં કજ્જઈ ? ગોયમા ! થદુનરા સે તિજ્જરા કજ્જઈ, અપ્પનરે સે પાવે વમ્મે કજ્જઈ '.

ભાવાર્થ — પ્રશ્ન — તથાઉપ શ્રમણ વા માહણુને અ પ્રામુક, ન લેવા યોગ્ય અશન, પાન, ખાદ્ય, -વાદ્ય, પદાર્થો પડોરાવપાથી મેવાભાવી આવકને શુ થાય ?

ઉત્તર — હે ગૌતમ, તે ઘણી નિર્જરા કરે અને બહુ એ છુ પાપ કર્મ જાયે

એ શાસ્ત્રની ટીકામાં એમ છે — અહિ કેટલાક એમ માને છે કે (અ) સસ્તરણ આદિ કારણે જ અપ્રામુક આદિ દાનમાં બહુ નિર્જરા થાય છે, વગર કારણે નહીં કાણુ કે કહ્યુ છે કે —

‘ સયરમ્મિ વસુદ્ધ લોણહિં મેણ્હન વિતયાણાહિય ।
ભાઠર વિઠ્ઠતણ ત ચેત્ત દિય મ સયરમે ॥ ’

ભાવાર્થ — સધાનમાં અશુદ્ધ આહાર આપનાર અને લાવનાર બન્નેનું હિત હોય છે, સસ્તરણ (સથારે કયો હોય ત્યારે) મા રોગીના દષ્ટાતે તે હિત રૂપ છે

પરંતુ બીજા તો કહે છે — કારણ હોવા છતાં શુભવાન પાત્રને અપ્રામુક આદિ દાન દેવામાં પરિણામને લઈને બહુ તો નિર્જરા થાય છે અને અતિ અત્ય પાપકર્મ લાગે છે

એમ નિર્વિશેષતા હોવાથી સૂત્રની અને પરિણામની પ્રમાણતા ગણવા યોગ્ય છે કહ્યું છે કે —

‘ પરમરહસ્યમિમીળ, સમ્પત્ત ગણિપિદ્મગચરિયમારાણ ।

પરિણામિમ પમાણ, નિચ્છયમચચમાણાણ ॥ ૧ ॥

‘ ચરણચરણણદાણા, સમમયપરસમયમુક્તગવારા ।

ચરણચરણસસાર, નિચ્છયસુહ ન યાણતિ ॥ ૨ ॥

ભાનાર્થ —અમ્યદ ગણિ પિટક (ઠાઠથાગી-શ્રુતજ્ઞાન) જાણનાગમા ઉત્તમ અધિઓનુ પગમ ગ્રહમ્ય એ છે કે નિશ્ચયનું અવનમન કરનાને પશ્ચિમ પ્રમાણભૂત છે ૧

અગ્નિ કળ (ચારિત્ર-શાસ્ત્ર) મા અગ્નેમર અને ન્વમમય અને પરમમયની પ્રવૃત્તિને શુદ્ધિ દેનાર ચરણ કરણનો માર, નિશ્ચયથી શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેને જાણતા નથી

બહાગદારમુજતિ, અણમણે સજ્જમુણા ।

ઉચ્ચલિસે ત્રિયાણિજ્ઞા, અણુચલિસત્તિ યા પુણો ॥ ૩ ॥

પત્તેહિ દોહિ ઠાણેહિ ચરહારેણ ત્રિગજ્ઞ ।

પત્તેહિ દોહિ ઠાણેહિ બળાચાર તુ જાણય ॥ ૪ ॥

ગીતાર્થને અમ્ય ક પદ્ય છે, તત્ત્વજ્ઞાનીઓનેજ એ લખિયે દોય છે ૫

મયિયાતિમિરષ્વમે દશા ત્રિયાજ્ઞતસ્પૃશા ।

પદ્યન્તિ પરમામાન-મામ-યેષ હિ યોગિન ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ —મિથ્યા બુદ્ધિરૂપ અધકારનો નાગ થતા તત્ત્વ-બુદ્ધિરૂપ અજનના સ્પર્શવાળી (આત્મેલી) દષ્ટિ કરીને પોતાના અનગતમાને વિષેજ ઉત્પ્રદ જ્ઞાનવત કેવળ આત્માને સમાધિ દશાનત યોગીઓ દેખે છે પ્રવૃત્ત-વક્રયોગી સદમત યોગાયોગી અર્થ મમજવા

બાહ્યાત્મા તે મિથ્યાજ્ઞાની પહેલે ગુણમ્થાને, અતરા મા સમ્યક્દષ્ટિ, તે ચોથા ગુણ સ્થાનકથી માડી ૧૨ મા સુધી, પરમાત્મા કેવળી, ૧૩ મે તથા ૧૪ મે ગુણસ્થાનકે મળવા વ્યક્તિપણે (પ્રગટપણે) બાહ્યાત્મા રોય તેને શક્તિપણે અતરાત્મા (અતગત્મા યર્થ શકે તેવી શક્તિવત) કહીએ, વ્યક્તિપણે અતરાત્મા હોય તે શક્તિપણે પરમાત્મા કહીએ અને ભૂતપૂર્વ ન્યાયે બાહ્યાત્મા કહીએ, વ્યક્તિપણે પરમાત્મા હોય તે ભૂતપૂર્વ ન્યાયે (પહેલા એક વળતે જે દશામા હતા તે અપેક્ષાએ) બાહ્યાત્મા તથા અતગત્મા કહીએ એ નય વ્યવનિકા બાબુવી

અનુવાક —

અવિદ્યા-તમ ટળી જતા, વિદ્યા-અજન થાય,
તો પરમાત્મા યોગીને, આત્મામાજ જણાય ૮

જ્ઞાનમંજરી — નિઝયથી (હિ) સમાધિદશામા પ્રવૃત્ત થકે યોગીઓ પોતાના આત્મામાજ ઉત્કૃષ્ટ, સર્પૂર્ણ, મિદ્ધ સ્વરૂપ પરમાત્માને જુએ છે—આત્મામા પરમાત્માને નિર્ધાર કરે છે શાથી ? તત્ત્વ જુદિતપ વિદ્યા તેજ અજનના સ્પર્શથી આલેલી દષ્ટિએ ક્યારે ? અયથાર્થ ઉપયોગ સ્વરૂપ અજ્ઞાન અધકારનો નાશ થાય ત્યારે, મિથ્યાત્વરૂપ અધાપો ટળે ત્યારે સમ્યક્દૃષ્ટિઓ આત્માને આત્મામા જુએ છે તેથીજ અનેક પ્રકારના ઉપયોગથી, શ્રુત-શાસ અભ્યાસથી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે, તત્ત્વની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે યથાર્થ આ મન્ત્રરૂપનું પગિજ્ઞાન તે પગમેપકારી વિદ્યા છે ૮

૧૫ વિવેક-અષ્ટક.

કમજીય ચ મન્નિહરં મર્ષદા ક્ષીર્ણીરવત્ ।

વિભિન્નીકુલસે ચોડસૌ મુનિહમ્નો વિવેકવાન્ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — દૂધ-પાણીની પેઠે જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મ અને જીવ મહા એકતા મળેલા છે તેને જે સાધુરૂપ રાજકુલ લે શકે આદિ બેદથી ભિન્ન કરે છે, તે વિવેકવત ઠહેવાય જીવઅજીવનું બેદજ્ઞાન તે વિવેક

અનુનાદ —

પદ-પાણી પેઠે સદા, કર્મ-જીવ મયોગ,

ભિન્ન કરે મુનિ હસ મમ, વિવેકરૂપ પ્રયોગ ૧

જ્ઞાનમંજરી — (ઉક્ત અષ્ટકમા જણાવેલી) તે તત્ત્વ વિદ્યા સ્વ-પરના બેદ કળારૂપ વિવેક વડે પ્રગટ થાય છે, તેથી વિવેકનો અભ્યાસ દર્શન છે હેય અને ઉપાદેયની પરીક્ષા કરવારૂપ વિવેચન તે વિવેક છે નામ અને સ્થાપનારૂપ વિવેક મુગમ છે દ્રવ્ય-વિવેક લૌકિકરૂપે ધન કમાવામા, રાજનીતિમા કે કુળનીતિમા કુશળ હોય તેને હોય છે, પરંતુ લોકોત્તરરૂપે ધર્મ-નીતિમા કુશળ હોય તેને હોય છે ભાવ વિવેક બાહ્ય તો સ્વજન, ધન, અને શરીર ઉપરનો રાગ દૂર કરવારૂપ છે અને આભ્યંતર ભાવવિવેક જ્ઞાનાવસ્થાદિ દ્રવ્ય કર્મ અને અગુહ્ય ચેતનામા ઉપજ થતા વિભાવ આદિ ભાવકર્મની એકતાને ભિન્ન કરવારૂપ છે તેનું સ્વરૂપ આગમમા આ પ્રમાણે છે —

“પુત્રિ રાગાદ્યા વિમાસા મધ્વજો ત્રિમજ્જિજ્ઞા ।

પચ્છા દૃષ્ટ્વા કમ્મા મધ્વ-વિમિષ્ઠો નિયો વપ્પા ॥”

ભાવાર્થ — પ્રથમ રાગાદિક વિભાવો મર્વથી લિંગ કરવા, પછી દ્રવ્ય કર્મથી સર્વ પ્રકારે લિંગ પોતાનો આત્મા બાણવો તેમજ ‘આત્મ’માં કહ્યું છે — કાચના બધા કકડાના ઢગ સામા પડેલું રત્ન જવેરી ગ્રહણ કરે છે, તેમ સમ્યક્દષ્ટિ સર્વ વિભાવ પરભાવમાં પગિણમેલા આત્માને અચળ, અચળક, અવ્યય, જ્ઞાનાનંદમયરૂપે પોતાનારૂપે ભિન્ન કરી ગ્રહણ કરે છે ” શ્રી હગ્નિદ્ર પૂજ્યે કહ્યું છે —

પ્રથમ બોધાદિ ઢોપો ઉપશાત થતા માર્ગાનુમારી શુભ્રાથી તત્ત્વ જિજ્ઞાસા બાળે છે તત્ત્વના બાણ (તત્ત્વજ્ઞાની) શુરુની સેવાથી ઘણા રસપૂર્વક શ્રુત (ગામ્જનો) રસિક થાય છે, યથાર્થ જીવ-અજીવના બેદજ્ઞાનથી સર્વ પરભાવથી ભિન્ન આત્માને પામી બેદજ્ઞાની થાય છે, અને તે કર્મ કરીને આત્માથી ભિન્ન મર્વ ત્યજતા, સર્વ પરભાવના ત્યાગી બની સિદ્ધ થાય છે

પ્રથમના ત્રણ નયો વડે તોકિક અને લોકોત્તરનો વિવેક વાય છે મળુસૂત્રનયે ધર્મસાધનરૂપ ભવેક થાય છે શબ્દ આદિ ત્રણ નયે વિભાવ દ્વર કરવાથી ક્ષયોપશમ સાધન રૂપ ઉપયોગ આદિથી ક્ષાયિક સાધક પરિણતિ પર્યંત વિવેક છે, એમ અનુક્રમે બાણુ યા આત્માને કર્મના અયોગમાં એકતા થઈ ગઈ છે તેનો બેદ જણાવના કહે છે —

જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ અને સન્નિહાનંદ સ્વરૂપ જીવની ક્ષીર-નીરની પેઠે સદા એકતા થઈ રહી છે તેને લક્ષણાદિ બેદે જે મુનિરૂપ હમ ભિન્ન ભિન્ન કરે છે તે બેદ જ્ઞાની છે, વિવેકવાન છે

હવ નિત્ય છે, પુદ્ગલના સયોગો અનિત્ય છે, હવ અમૂર્ત છે, પુદ્ગલો મૂર્ત છે, હવ અચળ છે, પુદ્ગલો દ્રવતા છે, અચળ છે, હવ જ્ઞાનાદિ અનંત ચેતના (ઉપયોગ) લક્ષણ વાળો છે, પુદ્ગલો અચેતન, જડ છે, હવ સ્વરૂપનો કર્તા સ્વરૂપનો લોકતા અને સ્વરૂપમા રમણતારૂપ ભાવમા સ્થિર છે, પુદ્ગલો કર્તાપણાદિભાવથી રહિત છે, ઈત્યાદિ લક્ષણો વડે ભેદ કરીને જે વેરાચ્ચવત હોય તે તે મુનિ, શ્રમણ વિવેકવાન છે એમ જાણવું

દેહામાષ્ટિવેકોઽય સર્વદા સુલભો મયે ।

મથકોટગપિ તદ્વેદ-વિવેકસ્ત્વતિ દુર્લભ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ —સસારમા દેહ, આત્મા (હવ), વચન, ચિત્ત, ચૈતન્ય આદિનો અવિવેક (ભુદા ન જાણવા) એ સદા સુલભ છે, તે દેહ, આત્મા આદિકર્તુ ભેદ પરિજ્ઞાન—આ મા ના એકત્વજ્ઞાનો નિશ્ચય થવો કાઠિ જન્મોમા પણ અત્યંત દુર્લભ છે ભેદ-જ્ઞાતા કોઈકજ હોય ‘મમય-પ્રાણૂત-(સાર)મા કહ્યું છે ’

“સુવપરિચિદાણુમૂદા સવ્યસ્સ વિ કામમોગધચ્ચદા ।

પયસેસ્સુવલમો ન ચરિણ મુલ્હો વિદ્ધત્તસ્સ ॥ ૪ ॥

અર્થ —સર્વેય લોકોને કામ-લોગ સગંધી બધની કથા તો સાલગવામા, પરિચયમા અને અનુભવવામા પણ આવી ગઈ છે તેથી સુલભ છે, પણ માત્ર સિદ્ધ આત્માને એકપણાની પ્રાપ્તિ કઢી સાલગી નથી, પરિચયમા આવી નથી તે નથી અનુભવમા આવી તેથી એજ એક સુલભ નથી

અનુનાદ —

દેહજ આત્મા આદિરૂપ, સદા સુલભ અવિવેક,
ગોટિભવે દુર્લભ અતિ, તેનો લેહ વિવેક ૨

જ્ઞાનમજરી — ત્રણ પ્રકારે આત્મા છે, ૧ બાહ્યાત્મા, ૨ અતરાત્મા, અને ૩ પરમાત્મા ૧ જે મન, વચન, કાયા આદિમા આત્માપણું માને છે, દેહજ આત્મા છે એમ સર્વ પુરુષલ સખધી પ્રવર્તનમા પોતાપણું માનનાર તેમાજ આત્મત્વ ભુવિદવાળો તે બાહ્યાત્મા છે, અથવા મિથ્યાદષ્ટિ છે ૨ કર્મસંહિત અવસ્થામા પણ જેને જ્ઞાનાદિ ઉપયોગરૂપ લક્ષણવાળા, શુદ્ધ ચૈતન્યથી ઓળખાતા, મહા આનંદ સ્વરૂપ, નિર્વિકાર અમૃત અવ્યાબાધરૂપ, સમસ્ત પરભાવથી મુક્ત આત્મામા આત્મભુવિદિ થઈ છે તે અતરાત્મા છે સમ્યક્દષ્ટિ ગુણુચ્ચાનકથી ક્ષીણમોહ ગુણુચ્ચાનક પર્યંત અતરાત્મ દશા ગણાય છે ૩ જે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન સંહિત છે, શુદ્ધ સિદ્ધ છે તે પરમાત્મા સયોગી કેવળી અને મિદ્ધ એમ બે લેહે કહેવાય છે મર્વત્ર પરમાત્મપણુની સત્તા સમાન છે તેથી લેહ જ્ઞાન વડે સર્વ સાધવા યોગ્ય છે શરીર જીવ છે, મન વચન કાયાદિમા આ જીવ છે એવો અવિવેક મસારમા સર્વદા સુલભ છે શરીર અને આત્માને લિપ્તપણે જાણવારૂપ વિવેક કરોટો લાવે પણ પ્રાપ્ત થવો અતિ દુર્લભ છે અનાદિ કાળથી પોતાની મેળે પરભાવને એકરૂપે ગ્રહણ કરી પોત પોતાના લક્ષણ કરીને લિપ્ત જાણવારૂપ લેહજ્ઞાન અત્યંત દુર્લભ છે સમ્યક્દષ્ટિજ લેહ જ્ઞાન કરે છે આત્માથી તેવો નિશ્ચય થવો દુર્લભ છે આત્મા જ્ઞાનન મય છે

વિકાન્થી (આ મામા) વિકારતા કેમ કહેવાય ? તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે —

યથા યોધે દુત યુદ્ધ, સ્વામિયેવોપચર્યત ।

શુદ્ધાત્મયધિવેક્ષન કર્મસ્વ-પ્રોક્તિન તથા ॥ ૪ ॥

ભાપાર્થ — જોમ મુલટોએ કરેલું યુદ્ધ સ્વામીને વિષે ઉપચાર કરી કહેવાય છે, નેવડોએ કરેલો જ્ય પરા જ્ય સ્વામીનો ગણાય છે, તેમ અવિવેકે કરેલો કર્મ પુણ્યનો પુણ્ય પાપના મુળરૂપ વિલાસશુદ્ધ આત્માનો ઉપચારથી ગણાય છે

અનુના —

યોદ્ધા મુદ્ધ ઠરે દુતા, નૃપમા ઉપચાર કરાય,

તેમજ અવિવેકે કહે, શુદ્ધાત્મા કર્મ કમાય ૪

જાનમજરી — મુલટોએ કરેલું યુદ્ધ યુદ્ધના સ્વામી રાજામા આરોપાય છે, જ્ય, પરાજ્ય, હર્ષ, શોક, કીર્તિ, અપકીર્તિ આદિ સ્વામીના મનાય છે ‘ આ રાજા જીત્યા, આ રાજા, હાર્યા ’ એમ લોકમા કહેવાય છે, તે સ્વામિપણનો અગ્ર મમતાથી એકના મનાયાને લીધે છે, તે પ્રકારે સમજ નયે શુદ્ધ આત્મામાં અજ્ઞાન-અસયમરૂપ અવિવેક વડે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના સમૂહનું સામ્રાજ્ય વર્તે છે તેથી સ્વસ્વરૂપનું કર્તાપણું, લોકનાપણું પલટાતા શ્રાહકતા આદિ શક્તિઓના અકલુષથી તેના અકર્તાપણાનો ઉપચાર જીવમા માય છે અસદ્ આરોપ તે ઉપચાર છે પરલાવના કર્તાપણા આદિ પરિણતિના અભાવમા ઉપાધિના કર્તાપણા આદિનો ઉપચાર બનાવિ નથી ૪

ફરીથી તેજ વાત કહે છે, પર પ્રમગ્ને લગ્નને ચેત
ન્યના થયેલો બ્રમ દર્શાવે છે —

इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं पीतो-मत्तो यथैशते ।

આત્માભેદમ્ભમ્ભલઢ-દેહાદાયયિવેશિન ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — જોમ ધતૂરો પીને ગાઠો થયેલો માણસ
ઇટ આદિને પણ ખરેખર સુવર્ણ દેખે છે, તેમ શરીરાદિને
વિષે આત્મા સાથે એમ્પણનો વિપર્યામ (બ્રમ) અવિવેકી
પુરૂષને જાણ્યો.

અનુવાદ —

ધતૂરો પીનાગ્ને ઇટ, સુવર્ણ જણાય,
અવિવેકીને તેમ બ્રમ, દેહ સ્વરૂપ મનાય. ૫

જ્ઞાનમજ્જરી — 'વંતિરય-યાય' પ્રમાણે ધતૂરાથી જેનું
ચિત્ત ભમી ગયું છે તેને માગીના સમૂદરૂપ ઇટ આદિ પણ
નિશ્ચયથી સોનું દેખાય છે તેની પેઠે તત્ત્વજ્ઞાન રહિત અવિવેકી
પુરૂષને શરીર આદિ ચેતનરૂપ—આત્માપણે—અલેહ ભામવા
રૂપ બ્રમ ધાય છે શુદ્ધ આગમના શ્રવણ વિના પોતાના
અને પરમા લેહ ભાસતો નથી, તેથી પરને પોતાના આત્મા
પણે જાણવાથી અને પોતાને પગરૂપે અલેહપણે માનવાથી
અનંતકાળ પરિબ્રમણ થયું તેથી આ અવિવેક તજવા
ચોગ્ય છે ૫

इच्छन् न परमान् मायान् विवेकाद्रे पतत्यथ ।

પરમ માયમન્વિપ્યન્ અવિવેકે ન મજ્જતિ ॥ ૬ ॥

૧ દ્રાવિયેકેનિમ્બન્તિ એવો પણ પાડે છે

ભાષાર્થ — પરમભાવ આહક નય સમત શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવ સિવાયના ધીખ્ત ગદ્યા જે માત્વિક, રાજ્ય, તામસ ભાવ તેને વાછનાર વિવેક-ગિરિના અપ્રમતતા શિખરથી હેઠે પડે છે, મર્વ-વિશુદ્ધિ આત્મભાવને અન્વેષનાર (જેનાર) અવિ વેદમા નિમગ્ન થતો નથી તેથી-૨ અપૂર્વ કરણે સાધુ અનત ઋદ્ધિ પામે પણ ત્યા આસક્તિ (સંગ-મૃદ્ધા) ન ધરે

આર્યા-સ્વાતર્કિ રમેષ્યગુરુ પ્રાપ્યર્કિવિમૂતિમસુલભામયૈ ।

સત્ત્વ પ્રશમરતિસુર મ મગ્નતિ તસ્યા મુનિ સગમ ॥૧॥

યા સર્વે સુરવરર્કિ વિસ્મયનીયાતગારર્કિનાયંવનિ ।

સહસ્રભાગકોટિ-શતસહસ્રગુણિતાપિ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — અન્યને અસુલભ એવી ઋદ્ધિઓ પામીને પણ મુનિ માના ઋદ્ધિ ગારવરૂપ રસમા મોટાઈ માનતા નથી, પણ પ્રશમના અનુભવથી થતા સુખમા આસક્ત રહી ઋદ્ધિઓમા સંગ (આસક્તિ) ધરતા નથી ૧

સર્વ સુરેન્દ્રની ઋદ્ધિઓ જેનો હ્રદયરમે ભાગ ગણાય તેથી કરોઠ લાખો શુદ્ધી અવગાર (સાધુની) ઋદ્ધિ વિરમય (નવાઈ) પમાડે તેવી હોવા છતાં તેની મુનિ ઈચ્છા કરતા નથી ૨

અનુનાં —

પરમ શુદ્ધિ ઈચ્છે ન જે, પડે વિવેક ગિરિ હેઠે,

પરમ ભાવ ઈચ્છયે, નહિ-કુળે અવિવેકે ઠેક ૬

જ્ઞાનમંજરી — પરભાવ આહક નયથી સમત શુદ્ધ ચૈતન્યને અનુસરતા સર્વ ધર્મો (શુદ્ધો)ના પરિણામ સહિત, ઉત્સર્ગ શુદ્ધ નયે ઉપદેશેલા નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનત

લાવોને નહિ ઈચ્છનાર તત્ત્વજ્ઞાન તત્ત્વરમણરૂપ પર્વતના શિખર ઉપરથી નીચે પડે છે, વિવેક રહિત થાય છે શુદ્ધ તાદાત્મ્ય સ્વરૂપ મર્દ વિશુદ્ધ આત્મસ્વભાવનો સ્યાદ્વાદ ઉપયોગ સહિત વિચાર કરનાર અજ્ઞાન-અસયમમા ભ્રમ થતો નથી અધ્યાત્મસ્વરૂપની એકતાનો અનુભવ કરવામા પ્રવર્તનાર પગભાવનું ચૂરણ કરવામા થકવર્તીજ છે એમ સર્વ પરભાવરૂપી ગાડપણને દૂર કરવામા કુશળ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનની રમણતાના અનુભવ માટે યતન કર્તવ્ય છે, વર્તમાન પરિણતિ- (અર્વાચીન પરિણતિ) માટે નહિ તેથીજ અપૂર્વ કરણમા પ્રવેશ કરનાર મુનિ અનેક ઋદ્ધિઓના લાભમા આમંજિન ધરતા નથી સર્વ નવા શુભોત્તમી પ્રાપ્તિમા અપૂર્વ કરણ થાય છે

સમ્મદેસાન્નર)મ્મય તિરહ, મળવિમ્મજોયદસલ્લયો ય ।

મોહ સમન્તત લગ્ગે વીણ મયોગી યર ગુણ સેદ્ધી ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ — ૧ મગ્ગદ્દલ્લિ, ૨ દેશ વિરતિ (શ્રાવક), ૩ સર્વ વિરતિ, ૪ અનતાનુમધિનો વિયોજક (અનતાનુ બધી કષાય સત્તામા હોતો તેને અપ્રત્યાખ્યાનાદિ અન્ય કષાયરૂપ પરિણામવાનાર તે વિચ્છેદક કહેવાય છે), ૫ દર્શન મોહનો ક્ષય કરનાર, ૬ ઉપગમ શ્રેણિએ ચઢેલા મુનિ, ૭ ઉપશાત મોહ નામના અગ્નીઆરમા શુદ્ધસ્થાનકે વર્તતા મુનિ, ૮ ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢેલા યોગી, ૯ ક્ષીણ મોહ નામના બારમા શુદ્ધસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા યોગી, ૧૦ સયોગી કેવળી તેરમા શુદ્ધસ્થાને વર્તતા પરમાત્મા અને ૧૧ અયોગી શુદ્ધસ્થાને વર્તતા પરમાત્મા એમ ૧૧ શુદ્ધ શ્રેણિઓ છે તેમા પ્રથમ શુદ્ધ શ્રેણિમા ત્રણ કરણ અને બાકીની દશ શ્રેણિઓમા

અપૂર્ણ કરણ અને અનિવૃત્તિ કરણરૂપ બે કરણ કરવાના હોય છે, એ પ્રકાર અપૂર્ણ અપૂર્વ કરણે ચઢતા ચઢતા કર્મના દળિયા દૂર થાય છે (ઉપરની ટીકામાં લખેલી બે ગાથાઓ છે લી છે) ૬

આત્મન્યેયાત્મન કુર્યાત્ત ચ પટ્ટકારકસગતિમ્ ।

ક્રાત્રિવેકજગરસ્યાસ્ય યેવમ્ય જડમજ્જનાત્ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ—જે છ કારકનો અર્થાનુગમ(ધટના) આત્માનો આત્માને વિષે કરે, તેને પુણ્યવ-પ્રસંગથી (જળમાં સ્નાન કરવાથી) થતા અવિવેકરૂપ વિષમ જ્વર (તાવ એકાતરીઓ વગેરે) ક્યાથી આવે ?

આત્મા તેજ સ્વતંત્રપણે રસિ (ભણવાની) ક્રિયા કરે છે તે માટે આત્માનો પોતે કર્તા, 'જ્ઞાનુચિદ્વિનિવૃત્ત્યં વિકાર્ય માણ્ય પરિણામ ભજે છે તે માટે કર્મ, ઉપયોગે સાધકતમ થાય છે તે માટે કરણ છે, આપેજ શુભ પરિણામ-દાન-યાત્ર છે તે માટે સમદાન છે, પૂર્વ પૂર્વ જ્ઞાન પર્યાયથી ઉત્તર ઉત્તર જ્ઞાન પર્યાય સાડ છે તે વિશ્લેષવિધિપણા માટે અપાદાન છે, સામાન્ય ધારે વિશેષ પરિણમે છે જેમ સામાન્ય ધારે ઠડું, કુડળ આદિ પયાંય, એ ઉચે આધાર છે એ અલેદે પટ્ટકારકસગતિ વખાણી (કહી) નય પડિતે નયાતરે પણ વખાણવી જડ મજ્જન કે જલ મજ્જન તે શ્લેષ છાય સામાન્યે ધારવી અવિવેકી, તાવવાળાને પાણીમાં કુળકી ખાવાથી વિશેષ જ્વર થાય છે અનુવાદ —

પટ્ટ કારક એકત્વ જ્યાં, સહે જીવનું જીવ માય,

અવિવેક-જ્વર વિષમતા, જડ-મજ્જનથી ન ત્યાય ૭

જ્ઞાનમંજરી — કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ પોતાના છ કારકોની એમ્તા એક પોતાના આત્મ દ્રવ્યમાજ જે (આત્માના કર્તાપણાની પ્રવૃત્તિના વિભાગ કરવામા કુગળ) પુરૂષ કરે તે પુરૂષને અવિવેક (અજ્ઞાન) રૂપ તાવની વિનમતા ક્યાથી થાય? જકમા મમ થવાના કારણે અવિવેકરૂપ તાવ આવે છે, 'જટિમજગત્' એવો પાઠ પણ છે ત્યાં મૂર્ખતા (અડિમા-મૂઢતા) નો આવેશ તે અજ્ઞાન જ્વરનું કાગળ છે એમ સમજવું અથવા 'જલમજ્જનાત્' પાણીમા કુબકીઓ ખાઈને પૂજા નહાવાથી ભારે તાવ ચી આવે છે

આહ છ કારકની વ્યાખ્યા શ્રી વિશેષાવશ્યકને અનુ મરીને કહે છે — આત્મા કર્તા છે તથા જે કર્તા-આત્મા છે તે અન્ય છે તે કારક ચક્રવાળો છે, સ્વશુભમા પરિણમવારૂપ, જાણવાની કિયાનો આત્મા કારક હોવાથી કર્તા છે, જ્ઞાનાદિ અનંત શુભની પ્રવૃત્તિ કાર્ય છે શુભો કારણ (કરણ) રૂપ છે શુભપર્યાયોના ઉત્પાદ પર્યાયોનું આત્મા પાત્ર હોવાથી સમ્રદાન છે નાશ પામેલા પર્યાયોનું ભિન્ન થનાપણું હોવાથી અપાદાન છે તથા અનંત શુભપર્યાયોના આધાર હોવાથી આત્મા આધાર (અધિકરણ) છે આત્મામા આ મા આત્માને આ માવડે આત્મા માટે આત્માથી પરિણમન વૃત્તિએ કરે છે

શ્રી જિનભદ્ર પૂજ્યે કહ્યું છે —

“કારણમદયા હદ્દા, સતતાત્તિ કારણ વસ્તા ।

વજ્ર પસાહગનમ કરણમિ ડ પિંડદંદાર્દ ॥”

વ્યાખ્યા—અથવા છ પ્રકારે કાગળ છે તેમા સ્વતત્ર-સ્વાધીન દારણ તે કતા છે જેમકે ધડાનો કર્તા કુમાર છે

તે પ્રમાણે આત્મામા વ્યાપીને રહેલા અભેદરૂપ ગુણોની-
 વ્યવસ્થાએ પરિણામવારૂપ કાર્યની વ્યાપારરૂપ પ્રવૃત્તિ ક્રિયાને
 કરે છે તેથી આત્મા કર્તા છે, કાર્યને પ્રકૃષ્ટપણે સાધનાર
 પ્રારણ તે કરણ છે ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બે તેના ભેદ
 છે ત્યાં ઘડામા માટીનો પિંડ ઉપાદાન કારણ છે, દંડ આદિ
 નિમિત્ત કારણ છે તે પ્રમાણે આત્મા કર્તા જ્ઞાનાદિ કાર્ય છે
 તેમા સ્વસત્તા પરિણતિ તે ઉપાદાન કારણ છે, સ્વરૂપ શુદ્ધિ
 શુદ્ધ પારિણામિક કાર્યમા નિમિત્તનો અભાવ છે તેથી
 કર્મના ક્ષય કરવારૂપ અને શુદ્ધ આત્માના પ્રગટવારૂપ સા-
 ધન કાર્યમા પણ આત્મા કર્તા છે, તત્ત્વસિદ્ધિ કાર્ય છે જ્ઞાન,
 કર્તૃત્વ, નારિત્વ, વીર્યરૂપ આત્મશુભોન્વધર્મ સાધનને અ-
 વનગનારા ઉપાદાન કારણરૂપ છે અને નિર્વિકાર વીતરાગના
 વાક્યો આદિ નિમિત્ત કારણ છે

કમ્મ કિરિયાનરણ મિહમિન્ધિદ્ધો જહ ન સાહોર ।

અહગ કમ્મ ભુમો સનારણ સુદ્ધિ હેઉત્તિ ॥ ૧ ॥

મયોસિય ઝોગોસિય સક્કાતિ ય સોસરુય જામસ્સ ।

વરણ સપ્પિ મમિ વિજ્ઞાનાગામત્થમારમો ॥ ૨ ॥

યગ્ગે નિમિત્તાત્તિક્કમ્મજ્ઞ ચિય ક્કજ્ઞમાણલાલમિ ।

દોર સકારણમિહરા વિગ્ગયા માગયા દોજ્ઞા ॥ ૩ ॥

વ્યાખ્યા—કર્તા વહે જે કરાય છે, રચાય છે તે કર્મ એ
 વ્યુત્પત્તિથી કહેવાય છે તે ક્રિયા કથી ? ઘડા પ્રત્યે કર્તા
 ના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ)રૂપ તે ક્રિયા કુલરૂપ કાર્યનું કારણ છે
 એવી પ્રતીતિ સર્વને છે કેમ પ્રશ્ન કરે છે —કુલારજ ઘડો
 કન્તો જણાય છે, પરંતુ ઘડો કરવામા કેમ ક્રિયા પ્રવર્તતી

દેખાતી નથી તેને ઉત્તર કે છે — અહિં કુભાર ઝઘ ક્રિયા-
રહિત બેઠો રહે તો પણ ઘડો થતો નથી તેથી તેની ચેષ્ટા,
પ્રવૃત્તિ તે ક્રિયા છે, તે ઘડાનું કાગળ કેમ ન ગણવી ? અથવા
કર્તાની પ્રજાળ ઇચ્છા થવાથી થતો કુભાર કર્મ છે, તેજ કાર્ય
છે તો તે કારણ કેવી રીતે બને ? ગમે તેવી વીક્ષણ સોપની
અણી હોય પણ તે પોતાને વિંધી શકે નહિ તેથી કાર્ય
થઇને પોતાનુંજ કારણ બને એ અયોગ્ય લાગે છે ઘડો
ઘડનું કાગળ કયાથી બને ? એવો પ્રશ્ન થયો

કુભ કરવાની બુદ્ધિ કારણ હોવાથી એમ કહ્યું છે બધાય
બુદ્ધિમા મકરૂપ આને તે પ્રમાણે કુભ આદિ કાર્ય કરે છે એ
વ્યવહાર છે ઘડો કરવાની ઇચ્છાથી માટીનો ઘડો થાય છે,
તેથી બુદ્ધિ વડે અવનગનપણે કાગળ થાય છે એમ (શકા
કરવા) કહેના યોગ્ય નથી કે ખેદ રહિત હોય ત્યારે એમ
કહો કેમકે તેમ ન હોયતો બુદ્ધિ હોવા છતાં ઘડો બનતો
નથી, તો બુદ્ધિનું આત્મગત શા કામનું ? દ્રવ્યરૂપે તો સદા
હોય છે વગી આ જે માટીનો ઘડો કાર્યરૂપ છે તેનુંજ કારણ
વિચારીએ છીએ તેથી બુદ્ધિથી વિચારેલો ઘડો તો તેથી બુદ્ધોજ
છે તેથી તેને કારણરૂપ ગણવો અયોગ્ય છે

ઉત્તર — તમારૂં કહેવું ઠીક છે, પણ ભૂતકાળના પદાર્થમા
ઉપચાર થાય છે તેમ ભવિષ્યમા થનાર પદાર્થોમા એન્તાની
બુદ્ધિ ગણીએ તો એમા કર્મ દોષ નથી માટીનો પિંડ, તેનો
ઉચો નજ નેવો આકાર આદિ કાગળના કાળે પણ કુભારને
પુઠીએ કે તુ શું કરે છે ? તો તે કહે કે ઘડો કરે છુ બુદ્ધિના
નિર્ણયથી તૈયાર થયેના ઘડાની કારણ સાથે એકતાનો અભિ
પ્રાય અહિં છે અથવા-સ્વરૂપ લાભ માટે ભવ્ય, યોગ્ય, ૭

જાવી શકાય તેવો હોવાથી ઝેવાઈથી કાર્ય પણ પોતાનું કારણ ગણાય છે અવશ્ય કર્મનું કારણપણું માનવા યોગ્ય છે કારણ કે તેથી સર્વકારણની સમીપતા હોવા છતાં કેશાર્ય પ્રાન્ન (ઘડાની તૈયારી) થતો નથી, પરંતુ ધારેલા કાર્ય માટે તૈયારી થાય છે, કારણ કે તેની સાથે અવિનાશાવી સબધ છે તેથી ત ક્રિયાનું કાર્ય પણ પોતાનું કારણ છે તેજ બતાવે છે - બાહ્ય નિમિત્તો જેમ કે કુભાર, ચાક, (ઘડો તૈયાર થયે પિંડથી જુદો કાપી લેવાની) દોરી આદિ હોવા છતાં ક્રિયા કરતી વખતે અતગ્ગ બુદ્ધિમા વિચારેલું કાર્ય થાય છે, પોતાનું કારણ તે સ્વકારણ, બીજું નહિ, જો બુદ્ધિ વડે પ્રથમ વિચારેલું કાર્ય થતું હોય તો ગૂંચ મનવાળો બની જોયા કરે તો ઘટકારણ એકઠા કરેલા હોવા છતાં શંકારા, તાવડી આદિ બીજું કઈ કાર્ય બને અથવા કંઈ ન પણ બને તેથી બુદ્ધિમા રહેલું કાર્ય પણ પોતાનું કારણ માનવા યોગ્ય છે વિશેષ શું કહેવું ? જ્યાં જ્યાં જેમ જેમ યુક્તિથી ઘટે તે તે પ્રકારે બુદ્ધિમાને કર્મનું કારણપણું કહેવું નહિતો કર્મનું કારકપણું - કરે તે કારક-એમ ગણવા છ કારક થશે નહિ

वेद स जस्म त सपयाणमियतापि कारण तन्म ।

होई तदयिता तु कारण त विणा जसो ॥

અર્થાત્—જેને તે નવો પર્યાય આપવા યોગ્ય છે, તેના પ્રત્યે સપ્રદાન છે, તે પણ તેનું કારણ છે જો વસ્તુ તેના અસ્તિત્વપણે તે રૂપે હોય, નવો પર્યાય ન ગ્રહે તો કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય તેથી એમ કહ્યું કે નવો પર્યાય મરુવાથીજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે

મૂર્ચિજાતયામા, પિંડોગ સક્રાદવાયાઽ ।

ચક્રમદ્વા ઘોષાદાર્ણ કારણ ત વિ ॥

અર્થ—પૃથ્વી-માર્ગનો પિંડ ટળી જાય છે, રેતી આદિ પણ દૂર થાય છે અને ચક્રઆદિ આકારની ઉત્પત્તિ થાય છે તે અપાદાન કારક કારણ થાય છે પિંડ દૂર થતા પણ હુલ્લુ પછે માટી ગૂંધે છે તે અપાદાન, અથવા અપેક્ષાએ પિંડમાથી રેતી વગેરે દૂર થતા ભિન્ન કરતા પણ પિંડનું ધુ વપલું હોવાથી પિંડ અપાદાન છે ઘટ, કે ચક્રઆદિ આકાર દૂર થતા પણ કાયમ રહેનાર માટી અપાદાન ગણાય છે

યસુદા સચક્રમચ્ચમિદ્યાદ સનિદાગ જૈ ।

કુમરસ તપિ કારણમમાગમો તસ્મ જદ નિદિ ॥

અર્થ—ઘટનો ચક્ર આધાર (નનિધાન) છે, ચક્રને પણ ભૂમિનો આધાર છે પૃથ્વીને આમશનો આધાર છે, અને આકાશ પોતાને આધારે રહેલું હોવાથી, તેને પોતાના સ્વરૂપનો આધાર છે એમ જે કંઈ નિકટના મળાય કે પ નપરાએ ઘડાનો આધાર ગણાય છે તે બધા તેના કારણ છે, તેના અભાવે ઘડાનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે

એજ પ્રકારે આત્મા વિષે પણ જેમ આત્મા પોતાના શુદ્ધોનો કર્તા છે, જ્ઞાન, દર્શન, રમણ, અનુભવરૂપ શુદ્ધોની પોત પોતાની પ્રવૃત્તિ તે કાર્ય છે, તેજ શુદ્ધો સત્તામા રદ્યા છે તે નિરાવરણ અને અવરણરૂપ છે તેમનીજ ઉત્પાદ શુદ્ધોની પરિણતિરૂપ પર્યાયનું નું પ્રગટવું તે સપ્રદાન છે તેજ જ્ઞાનાદિ શુદ્ધોના પથયિના નાશરૂપ અપાદાન છે આત્માના અસખ્યેય અવરૂપ પોતાનું ક્ષેત્ર સમસ્ત શુદ્ધ

આધાર છે એમ સ્વસ્વરૂપ પટ્ટકારકો સ્વકાર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, એ કારક પરિણતિનું જ્ઞાન તે સહવિવેક છે તે વિવેક વડે સર્વ વિષમતાનો અભાવ થાય છે, એવો શ્રોતાનો અર્થ છે પ્રસંગાનુસાર કહે છે કે કરકતા તો આત્મપરિણતિની કર્તા પણારૂપ આત્મશક્તિ પરિણામ છે તે સદાય નિરાવરણ હોવા છતાં બધા કાર્યના કર્તાપણાને લીધે કર્મરૂપનો કર્તા ગણ્યો છે, તેજ મમ્યજ્ઞાનરૂપ ઉપયોગથી શ્રદ્ધા કરેલા પોતાના સ્વરૂપના લાભનો અભિલાષી બની પોતાના શુભાના પ્રગટ પણારૂપી અસાધન સ્વરૂપ કાર્યનો કર્તા થતા તેજ અપૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ સિદ્ધ દશામા સ્વરૂપ શુભામા પન્થિમન શાય કતા આદિ મૂળ કાર્યના કર્તા બને છે એમ જાણવું ૭

સવમાર્ગ વિવેકજ શાણેનોત્તરિત મુને ।

ધૃતિ-ધારોન્મય કર્મ-શત્રુચ્છેદક્ષમ મયેત્ ॥ ૮ ॥

આપાર્થ — સયમરૂપ શસ્ત્ર જેણે વિવેકરૂપ શરાણે ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળું કર્યું છે અને સતોષરૂપ ધાર કાઢી તીક્ષ્ણ (ઉત્પ્લુ-ઉત્કટ) કર્યું છે, તેવા મુનિને તે કર્મરૂપ શત્રુને છેદવાને વિશે સમર્થ થાય

અનુવાદ —

વિવેક શરાણે તીક્ષ્ણ કરી, સયમ-શસ્ત્ર-ધૃતિ-ધાર, કર્મશત્રુશિર છેડવા, સમર્થ મુનિ તૈયાર ૮

જ્ઞાનમંજરી — પરભાષી નિવૃત્તિ રૂપ સયમ એજ અસ્ત્ર, તેને સ્વપરના લેદશાનરૂપ શરાણે ઉત્કૃષ્ટ તેજસ્વી બનાવેલું અને સતોષરૂપ ધાર કાઢી તીક્ષ્ણ કરેલું તે સયમાસ્ત્ર

જ્ઞાનાવસ્થાદિ શત્રુને દેદવા સમર્થ થાય છે એટલે અનાદિ
મિથ્યાત્વ અમયમ, અજ્ઞાનમા રહેવો જીવ, વિશિષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ
રૂપે મધર્મની જ્ઞાનિથી પન્નાવમા એન્તાઉપ વિપર્યાયથી
કર્તા, ભોક્તા, ગ્રાહક આદિ બની અશુદ્ધ પલિતિ વડે
કર્મની ઉપાધિ મહણ કરી ઉદીરણથી (પરાણે પ્રાપ્ત કરેલા)
મેગાવેવા શુભાશુભસયોગનાભોગથી રાગ-દ્વેષઉપે પરિણમતા,
સમા મા ભમે છે, તેજ જીવ, ત્રણે લોકના પ્રાણીઓ પ્રત્યે
નતસહ એવા અહંતે ઠકેલા પન્મ આગમનો યોગ પામી,
નત્વન્હન્ય સમજી સ્વપરના વિવેક વડે ૫ જ્ઞાન અને વિ
ભાવેથી નિવૃત્ત થઈ, શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવમા સ્થિત
બની સર્વ આસવને રોકી, પરમાત્મસ્વઉપનો સાધક બને છે
તેથીજ સ્વ અને ૫ નો લેહ જાણવાઉપ વિવેકનો અધ્યામ
કર્તવ્ય છે ૮

૧૬ માધ્યમ્ય-અષ્ટક

સ્વીયતામનુપાલમ્, મધ્યસ્થેનાતરામના ।

કુતર્કર્કરણેષૈ-સ્ત્યજ્યતા ચાલ્ચાપલમ્ ॥ ૧ ॥

ભાપાર્થ — કુતર્ક-કાકરા નાખ્યે ઘણાનો ઓલસો
(ઠપકો) આવે માટે કુ-ચુકિત (કુતર્ક)રૂપ કા-રા નાખવા દોડીયો
અને શુદ્ધ અનર્ગ પરિણામે (અતરાત્મા થઈ) રાગ અને દ્વેષ
બંનેમાથી કોઈ પક્ષમા નહિ જતા મધ્યમ્ય ન્હો તે ઠપકાને
પાત્ર નહિ થાઓ

અનુનાં —

અતરાત્રમ મધ્યમ્ય યા, નહિ કપકો દે કોઇ,
બાળ-ચપળના તજ, ભડા, કુતર્ક-કાકરા ખોઇ ૧

જ્ઞાનમંજરી — વિવેક રાગ-દ્રેષ રહિત હોય છે, શુભ
અશુભ સંયોગોમા મધ્યમ્ય રહે છે, તેથી મધ્યમ્યતાનું નિરૂ-
પણ હવે કરે ■

ભાવના — ધર્મવ્યાનના અવલગનરૂપ ચાર પ્રકારની
ભાવના છે, ૧ મૈત્રી, ૨ પ્રમોદ, ૩ મધ્યમ્ય, ૪ કરુણા

તેમજ - પ્રાકારીત્કોડપિ પાપાનિ, મા મૂલ્કોડપિ ચ દુષિત ।
મુખ્યતા જગદ્વ્યેવા, મતિમત્રી નિગદ્યતે ॥ ૧ ॥

અપાસ્તાશીષ-દોષાણા વસ્તુનત્ત્વાગ્લોક્તિનામ્ ।
શુણેષુ પક્ષપાતો ય સ પ્રમોદ પ્રકીર્તિત ॥ ૨ ॥

ર્વાનેપ્તાર્સેષુ મીતેષુ, યાચમાનેષુ જીરિતમ્ ।
ઉપનારપરા મુદ્ધિ કારણ્યમમિધીયતે ॥ ૩ ॥

કુરકર્મસુ નિશકં દેવતાગુરુનિદિપુ ।
નાત્મશસિષુ યોવેક્ષા તમાપ્યસ્યમુદીરિતમ્ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — (અનુદ્રુપ)

મા કરેા કેા કદિ પા ૧, કોઇ દુખી થશે નહિ,
જાધાએ મોક્ષ પામેા એ, મતિ, મૈત્રી જુધે કહી ૧
સર્વ દોષો તલ્લ્યા જેણે, જોળજે વસ્તુ-તત્ત્વને,
તેમના શુણુમા મીતિ, પ્રમોદ સુન તે ગણે ૨
દીન દુખી, ભય બ્રાન્ત, શ્રવણ યાચના કરે,
તેમના હિતની જુદિ, કરુણા કહી જિનવરે ૩

નિ શક કૂર-કર્મો ને, નિદે જે ગુરુ-દેવતા,
સ્વવખાણ કરે તેની, ઉપેક્ષા તે મધ્યમ્યતા ૪

અથવા -પરહિત-ચિંતા મૈત્રી, પરદુ ખહરવાતણી મતિ કઢણા;

પર સુખથી સુખી સુદિતા, ઉપેક્ષા પર દોષ અવગણના ૧

જોમ ભાવનાના લક્ષણ યોગ શાસ્ત્રમા કહ્યા છે વ્યવહાર નયથી, નિશ્ચયનયથી, શુભ-અશુભપણે પરિણમેવા સર્વ જીવ અને પુદ્ગલો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ રહિતપણે પરિણમવારૂપ મધ્યમ્યતા છે તે નામ આદિ બેદે ચાર પ્રકારે છે, તેમા દ્રવ્ય મધ્યસ્થના ઉપયોગ રહિત, સાધ્ય-સાધનના ભાન વિના નાને હોય છે, ભાવ મધ્યમ્યતા મુનિની મધ્યમ્ય પરિણતિ છે પ્રથમના ચાર નયે દ્રવ્ય મધ્યમ્યતા છે, છેલ્લા ત્રણ નયે ભાવ મધ્યમ્યના છે, સાધન કાળે સાધનારૂપ હોય છે, અને વીતરાગને મર્વ અન્ય જીવ અને પુદ્ગલ સમૂહ પ્રત્યે નથી રાગ કે નથી દ્વેષ, તે સિદ્ધરૂપ મધ્યમ્યના ઉત્તમો એવબૂત ગણાય ॥ તે વિરે કહે છે -

હે! ઉત્તમ પુરુષો, એકાત અજ્ઞાનમા રાચનાર અજ્ઞાનીની, વસ્તુસ્વરૂપના લક્ષ વિનાના વચનરૂપ અપગતા તમો, સાથી અપગતા યાય છે? કુચુક્તિરૂપ સકરા રેંકવાથી તો શું કરવું? રાગ-દ્વેષના અભાવરૂપ મધ્યસ્થનાથી સાધક આત્મા (અતરાત્મા) રૂપે સાધકપણામા કપકો ન મળે તેમ રહેવું મધ્યમ્યને સ્વભાવની હાનિરૂપ કપકો ગણવો ૧

મનોવત્સો યુત્તિર્ગર્ભી મધ્યસ્થસ્યાનુધાર્તી ।

તામાકર્ષતિ પચ્ચેન સચ્છાગ્રહમન કપિ ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — મધ્યસ્થપુરૂષના મનરૂપી વાહરડો તે યુક્તિ રૂપી ગાયની પાછળ દોડે છે, જ્યાં યુક્તિ હોય ત્યાં જ મધ્યસ્થનું ચિત્ત આવે, પણ તુચ્છ આગ્રહવાળા પુરૂષના મનરૂપી વાન તે યુક્તિરૂપી ગાયને પુછરૂપી તાણે છે કદાચહીતું ચિત્ત યુક્તિની કલ્પના કરે, એ અર્થ છે

અતુનાદ —

મન મધ્યસ્થનું વસ્તુ છે, યુક્તિ-ગાય સહ જાય, તુચ્છાગ્રહીનું મન-કપિ, તાણે તુચ્છ સદાય ર

જ્ઞાનમજરી — મધ્યસ્થનું મન વાહરડું છે, તે યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપના ભેદજ્ઞાનના કારણ ભૂત યુક્તિરૂપી ગાયની પાછળ જાય છે, પક્ષપાતના અભાવે યથાર્થ ઉપયોગ સ્વરૂપ રહે છે મધ્યજ્ઞાનરૂપ ગાયને તુચ્છ આગ્રહવાળાનું મનરૂપી વાહરડું, મ્યાહ્વાદ-ઉત્સર્ગ અપવાદ અનુસાર ઉપયોગ નૂ ય મનમા જ્ઞાગ્રહ ભરેલા હોવાથી વાહરા સમાન મન, પુછડું પકડી બસે છે એટલે ગતિમા વિમ્ન કરે છે, કદાચહીતવાળાના મનમા યથાર્થ યુક્તિ પ્રસરી નથી, પક્ષાપક્ષવાળીજ તેમની હાથિ હોય છે, તત્ત્વદષ્ટિ હોતી નથી ર

નયેષુ સ્વાર્થસત્યેષુ મોષેષુ પરિચાલને ।

સમશીલ મનો યસ્ય સ મધ્યસ્થો મહામુનિ ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — પોત પોતાના અભિપ્રાયે સાચા પણ ખીજા નય યુક્તિ કરી ચલાવે ત્યારે જે નિષ્ફળ છે, કેમકે સર્વનય મપ્રતિપક્ષ છે, તે નયોને જેમનું મન પક્ષપાત રહિતપણું આ સ્વભાવ ધરનાર છે, તે મહામુનિ મધ્યસ્થ છે, જે એક પક્ષપાતી હોય તે અદૃષ્ટ સિદ્ધાંત (મિદ્ધાતના અનુભવ) કહિએ

નિયમયણિજ્ઞે મચ્છા મધ્વળયા પરિચિત્તળે મોહા ।

તે પુણ અદિઠ મમઝો વિમયદ સત્ત્વેવ અલિપ ઘા ॥

ભાવાર્થ — સર્વ નયો પોતાના અભિપ્રાયે સાચા છે, પરંતુ થવાવે ત્યારે નિષ્કુળ છે, વળી તે સાચાજ છે કે જુઠાજ છે, એમ એક નયનો પક્ષપાત કરના સિદ્ધાંતનો જાણનાર નથી —

અનુના —

સ્વ અર્થે નય સત્ય મો, પરપક્ષે નહિ સત્ય,
અપક્ષપાતી મન નયે, તે મહામુનિ મધ્યમ્થ ૪

જ્ઞાનમજ્જી — મહામુનિ મધ્યસ્થ કહેવાય છે તેમનું મન અન્ય નયો વઢે દહેલા નુધવર્મોમા, તેમના પ્રવર્તનમા સમભાવવાળું, પોતાના પક્ષપાત રહિત હોય છે નયો કેવા હોય છે? પોતાનો અભિપ્રાય સ્થાપવામા કુશળ, સત્ય હોય છે, પર અભિપ્રાય સ્થાપવામા નિષ્કુળ, પંપક્ષ સ્થાપવામા અસત્ય, માત્ર સ્વમત-સ્થાપન ધીર હોય છે યથાર્થ જોડજ્ઞાનના અવ્યામી ઇદ-અનિદિતા રહિત ઉપયોગવાળા, શમ શુદ્ધવત મુનિ મધ્યમ્થ હોય છે

હવે નયનું સ્વરૂપ વળાણે છે —

અનેક ધર્મોના સમૂહવાળી વસ્તુના એક ધર્મવડે વસ્તુનો ખ્યાલ દર્શાવતુ એક અશ-દર્શક જ્ઞાન નય નામ ધરાવે છે આ નિત્યજ છે, આ અનિત્યજ છે, એમ એકાત જ્ઞાન, એક પક્ષના સ્થાપનરૂપ નય પોતાના અર્થને ગ્રહણ કરે તે મિથ્યા જ્ઞાન છે સર્વનય સ્થાપન કરતુ, સર્વ સ્વભાવાત્મક વસ્તુસ્વરૂપની અપેક્ષા નાળતુ, ગૌણ-મુખ્યપણે, જે કહેનારું તે ઉપનાતના

નવલાવેા નથી કહેવાયા તેનો લક્ષ રાખતુ એક અશરૂપ જ્ઞાન નયજ્ઞાન કહેવાય છે તે નય જો અન્ય નયોનો વિરોધ કરે નિષેધ કરે તો તે દુર્નય એવુ નામ પામે છે સર્વ નયની અપેક્ષા સહિત સ્વરૂપની વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન તે સુનય છે સમ્મતિ તર્કમા કશુ છે કે -

“ તમ્હા સન્ને વિ જયા મિચ્છાદિટ્ઠી સપન્નપડિવજ્ઞા ।

મળ્લોળ્લગિસ્સિમા પુણ હવતિ સમ્મતસમ્માયા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ — તેથી માત્ર પોત પોતાના પક્ષમા સવમ જાધાએ નયો મિથ્યા દ્રષ્ટિ છે, પરતુ એજ જાધા નયો પરસ્પર સાપેક્ષ હોય તો સમ્યક્રૂપ જાને છે ”

તે નયો સાત છે, ૧ નૈગમ, ૨ મંથક, ૩ વ્યવહાર, ૪ ઋણુ-સૂત્ર, ૫ ગણ્ઠ, ૬ સમલિરૂદ્ધ, ૭ એવબૂત આમાના ચાર દ્રવ્યનય અને ત્રણ ભાવનય છે, એમ પૂજ્યનો આશય છે, પરતુ મિહ્મનેન દિવાકરના મત પ્રમાણે શરૂઆતના ત્રણ દ્રવ્ય નય છે, તથા જાકીના ચાર ભાવનય છે

૧ નૈગમનય — નિગમ્યતે-જણાય છે લૌકિક પદાર્થો જે તે નિગમ, તે નિગમોમા પ્રવૃત્તિવાજુજ્ઞાન તે નૈગમ તેને સામાન્ય સાથે પણ સામાન્ય બુદ્ધિહેતુરૂપ અને સામાન્ય વચન હેતુરૂપ મળય છે એક બીજાથી અર્થેન ભેદવાળા પદાર્થો અન્યપણુ સહિત છે પણ સત્તા માત્રથી સામાન્ય બુદ્ધિ ચેતના તેમને એકરૂપે ગણે એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ, હેતુથી એક કહેવાય અશોકવન આદિ દૃષ્ટાંતમા અનેક જાતિના વૃક્ષો હોવા છતા વનમ્પતિ રૂપે સામાન્યપણુ હોવાથી ‘વન’ એમ કહેનાયુ હવે વચન હેતુતા - કહે છે - દ્રવ્ય ઇત્યાદિ

કહેતા હવ, અહવ એવા લેદનો નિકરૂપ રહેલો છે, પરંતુ દ્રવ્યને વિશેષથી પણ બુદ્ધિ વ્યવસ્થા હેતુતા અર્થેન સામાન્યથી અન્ય સ્વરૂપે વ્યવહાર કરે છે જેમકે પરમાણુ જેમા રહ્યા છે તે દ્રવ્ય તથા સામાન્ય-વિશેષ સહિત હોવા દતા પણ ગાય આદિથી મર્વ ગાયોમા રહેલા ગાયપણુ વડે વ્યવહાર થાય છે, તથા તે પ્રકારે વ્યવહાર કરવો જોઈએ ઉપદેશોવા સમસ્ત પ્રકારો પ્રમાણે લેલો વ્યવહાર કરે છે અને પ્રવચન (શાસ્ત્ર)મા પ્રવેશ કરે છે એ લોક મંડ્ય-હાર નૈગમ વિરે પ્રમ્થ (વાકડાનું દાણા ભરવાનું માપ-જનાવવા માટે કુહાડો લઈ કોઈ કાપ્ટ કાપવા જતો રોય તેને કોઈ પુઠે કે ક્યા જાય છે? તો કહે પ્રથમ લાવવા જઈ છુ કોઈ ઈધણુ, પાણી આદિ સામગ્રી ભાત રાધવા એકન કરતી ગાઈને પુછાએ કે શુ કરે છે? તો કહે કે ભાત રાધુ છુ) આદિ કપ્ટાતાથી કણબુજ સિદ્ધાન્ત-હેતુ જણાવે છે તે જાણવા યોગ્ય છે અશ અને સકપ્ત લેદ તે બે પ્રકારે છે અને તે નૈગમ નયના મત્ અમત્ યોગ્યતા ભૂતપૂર્વ આરોપના લેદથી (જમદે પહેલા રાજા હોય પત્રી પદબ્રહ્મ થયો હોય તોપણ રાજા નામથી જોળખાય છે, અથવા રાજકુમાર રાજા થવાનો છે માટે રાજા કહેવાય છે) ભૂત, ભવિષ્ય વર્તમાન સંજોગી આરોપને લઈને અનેક લેદો થાય છે નામ નિષેપથી દ્રવ્ય નિષેપ વૃત્તિ, અથે પ્રાપ્ત કરેલામા સર્વનો આરોપ, ણીજા બધા નયની અપેક્ષા સહિત નૈગમ નય મુનય છે

૨ મગ્ધનય — અલેદે, વસ્તુ સામાન્યથી સંગ્રહ કરતો હોવાથી, સર્વને સંગ્રહે છે (મધરે છે) માટે સંગ્રહ કહેવાય

છે, તે વસ્તુની સત્તાને ગ્રહણ કરનાર ॥ જે ભાવનાઓના મળધથીજ ભાવત્વ (પદાર્થપણું) છે એમ સ્વીકારીએ તો પછી તેજ તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ હોનાથી પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાતિ, ઉત્પત્તિ, બંધન, ઘટઆદિ વિકલ્પની નિરર્થકતા સાબિત થાય, જે ઘટ આદિ વિકલ્પ પણ પદાર્થ થવાની પ્રવૃત્તિ છે એવો મિદ્ધાતન્ત્ર માનીએ તો તેજ પદાર્થ ઈર્થ્ય કારણ કે તેથી બીજા કોઈ પદાર્થ નથી, તે પોતાના આત્માવત્ છે એવા દર્શનને માનનાર સર્વ નિત્ય છે, અને તેનું કોઈ કારણ નથી એવા વાદવાળા તથા કાલ, પુરૂષ, સ્વભાવ આદિ વાદવાળા ઈરે આ સગ્રહ નયમા દ્રવ્યારિતક લેદો—જીવ-અજીવ યોગ્યત્વ, સ્વદ્રવ્ય-ઉપચાર દ્રવ્ય, એકત્વ અલેદ અજોન્નર લેદે અનેક લેદો થઈ શકે છે (અથવા સગ્રહ નય બે લેદે કહેવાય છે ૧ મહામત્તારૂપ ૨ અનાતર મત્તારૂપ ત્રણે બુધનમા એવી વસ્તુ કોઈ નથી જે સગ્રહના ગ્રહણમા આવતી નથી જે જે વસ્તુ છે તે સર્વ સગ્રહનયથી ગ્રહાયતીજ છે એ મગ્રહ નય કહ્યો)

૩ વ્યવહારનય — ભાવનિશ્ચય (પદાર્થના અસ્તિત્વ) રૂપ મામાન્ય અલેદે (સગ્રહનયે) ગ્રહેવા પદાર્થોને વિધિપૂર્વક અવસ્થાદિ લેદે વહેંચવા લેદ કરવો, તથા તે પદાર્થની ગુણ પ્રવૃત્તિ વડે ભિન્ન જ્ઞાનરૂપ વ્યવહાર નય કહેવાય છે જે ઘટો આદિ ભિન્ન પદાર્થો સંબંધી સાલજવાથી સ્વ મામાન્યના સંબંધ વિષે અને અન્ય મામા ય રહિત સંબંધ વિષે સંભળાયા પ્રમાણેજ ગ્રહણ ન થાય પરંતુ બધા નામથી જુદો પ્રગટ થતો પદાર્થ નજ સમજાય એમ પ્રત્યેક શબ્દ સાલજતા થાય તો પછી ઘટથી બીજા ભિન્ન પદાર્થ વિષે સાલજના સર્વરૂપના

અભાવની પ્રતીતિનો પ્રસંગ આવે અને પછી ઘટપટ આદિ રૂપ વ્યતિકર (એક બીજાથી અલિપ્ત) ભાવનો પ્રસંગ આવે, ઉપદેશ, ક્રિયા, ઉપયોગ, અને મોક્ષની વ્યવસ્થાના અભાવથી સર્વ વ્યવહારનો નાશ થાય જો સર્વ પદાર્થોમા રહેલા વિશેષ (લેહ) ન સમજાય તો મોક્ષ કે બાધ થવાનો પણ અભાવ થતા પદાર્થનો અભાવજ થાય અવિશેષત્વ, અલેહત્વ, અનિ રૂપ્યત્વ આદિવડે તો ગધેડાના ગિંગડાની પેઠે પદાર્થનાજ અભાવ વાય તથી વ્યવહાર સામાન્યના લેહ પાડનાર છે, દોષ રહિત સામાન્ય છે જેમકે દ્રવના પૃથ્વી ઘડા, વગેરે નામ પડે છે ત્યારે તે તેજ છે ત્રણેલોડના અલેહરૂપ (વિશ્વરૂપ) નિન્તર આત્મ સામાન્ય તબ્યા વિના અવસ્થિત રૂપ મહા સામાન્યના લેહરૂપે વ્યવહાર માર્ગ પ્રવર્તે છે, એ પ્રકારની વસ્તુ વ્યવસ્થાથી વર્ણાશ્રમ, પ્રતિ નિયમ, યમ, ગમ્ય-અગમ્ય, લોજનાની વ્યવસ્થા છે, કુલકાર આદિની માટી ભાવવારૂપ, કેળવવારૂપ, ગોળા કરવારૂપ, ચાક ઉપર અનેક આગાર કરવારૂપ પ્રવૃત્તિમા કે હાંડે આદિ દવા આપવામા થના વ્યવહારની સફળતા કે વ્યવહાર ન થઈ શકતો હોય તો આકાશ-કમળ સમાન બીજી બધું અવસ્તુ રૂપ ગણાય

૪ ઋણસૂત્ર નય —સરળ, અવક જણાવે તે ઋણસૂત્ર અથવા જેને આગમ (શ્રુત) સમા (અવક) છે તેને ઋણશ્રુત કહિએ (લા-હા ઉપર સૂતાર સૂત્ર છાટે છે ને ગ્રીધી તીટી પડે છે તેવો ગ્રીધો અર્થ ગ્રહણ કરનાર, કહેનાર નય) દારણ કે ભૂત, ભવિષ્યની વસ્તુનો ત્યાગ કરી વર્તમાન પદ

વીને (અસ્થાને) અનુસાર સામ્રાટ કાળની મર્યાદાવાળા પદાર્થને કોનાર હોવાથી ઋણુસૂત્ર કહેવાય છે અને તે ભાવના વિષયના પ્રકાર જાણવામા પ્રવર્તે છે અને ભૂત ભવિષ્યની વસ્તુના ત્યાગ વિષેના વચનના જ્ઞાનમા પ્રવર્તે છે કારણ કે સર્વ વિગત્પ રહિત અતિ પ્રમુગ્ધ સમ્રાટના આશ હવાળો તે નથી, તેમજ વ્યવહારની અવધાર્યતા માનનાર છે, કેમકે અરણ્ય રહિત પુરુષને ગરૂડ વેગવાળો દેવેલા જેવો વ્યવહાર છે, વર્તમાન ક્ષણે રહેલા પરમાર્થને દર્શાવનાર ઋણુસૂત્ર છે ભૂત-ભવિષ્યનો ન્વીકાર અને ગષ્ટકાના શિંગડાના સ્વીકારમા લેવું નથી જળી ગયેલો, નાશ પામેલો પદાર્થ કોઈનો વિષય ન થાય અને અઘટઆદિ લક્ષણવાળી ભારી આદિ અન્ય પદાર્થ હોવાથી ઘટાદિ થાય તે કાળે પણ ઘટાદિ રૂપ નથીજ અને તે એક માટીરૂપ દ્રવ્ય અન્ય પ્રકારે વર્તતું નથી, તો શું છે? બીજુંજ છે, કારણ કે બીજાંરૂપે પ્રતીતિ થાય છે, અન્ય પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે અને પિંડઆદિ ક્રિયા કાળે કુલાર (કુલ કરનાર) એવું નામ ઘટતું નથી જો તે પિંડમાથી તાવડી વગેરે બીજું પણ કરે તો તેનો કરનાર ન કહેવાય, પટાદિ કરવા પ્રવર્તેલો પણ જો અન્ય પ્રથમના વિજ્ઞાનના સર્વધવાળો કુલારજ કહેવાય તો પછી બધા લોક વ્યવહારમા ખલેલ પડે, તેથી પૂર્નાપર ભાગ રહિત સર્વ વસ્તુમા જણાતી વર્તમાન ક્ષણ સત્ય છે, અથવા ભૂત ભવિષ્ય સત્ય નથી વર્તમાનાદિ નાસ્તિક આદિ છે તેમનો સિદ્ધાંત - 'ચરણાદ' ઇત્યાદિ, ખાલુખીલુ ને સુખ માણતું ઇન્દ્રિય ગોચર છે તેટલોજ લોક છે ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મ પર્યાય (દરેક

મમયે પક્ષગાના) ને અકુળ નરનાર તેજ સ્થૂલ (મનુષ્ય
સન, દેવસવ આદિ) લાગા ઠાગના પર્યાયને અકુળ કરનાર
એમ બે લેહ ઋતુમૂનના ગણાય છે

૫ શબ્દ નય —આમાન્ય અને વિશેષ પરિણતિ ક્ષયો
પશ્ચિમિક-ઓદયિક આદિ વર્તમાન પરિણતિને અહવારૂપ શબ્દ
નય છે શબ્દ એજ અર્થવડે જેનો વિષય કરાય છે તે વસ્તુ
વિશેષ, તેથી શબ્દ એટલે શબ્દકૃત અર્થ (વિશેષ ગણાય છે
ધાતુના જે જે અર્થ વિશેષ હોય તે શબ્દકૃત હોતા નથી,
તેથી ઘટ વર્તમાન કાળે ઘટજ નિર્વિશેષ હોય, કર્મ, કરણ,
સપ્રદાન, અપ્રદાન, આમિ આદિ વિશેષોને પ્રાપ્ત ન થાય
તેથી જેના આધારે ઘટ છે ઈત્યાદિ કારકોનો અર્થ વ્યવહાર
નથી તેથી સમાન વિગ આદિ શબ્દથી જે પ્રગટ થાય છે
તેજ સ્વીકારાય છે વસ્તુથી અન્ય નહિ, જેમકે પુરૂષ મ્યાણ
(કુકુ), કારણ કે કહેવા વચનના અર્થની હાનિ થાય કારણ
કે લેહને અર્થે વચન છે, તેથી મ્વાતિ, તારા, નક્ષત્ર (ચાપડો
પુન્યક, પોથી એમા જાતિમા લેહ છે), લીમડા આળા અને
ઠંઠણનું વન એમા વચનનો લેહ છે, તે રાધે છે, તું રાધે છે,
હું રાધુ છું, અમે રાધીએ છીએ આદિમા (હોયો, બીજો,
ત્રીજો) પુરૂષ લેહ છે, એ પ્રકારે સર્વે પરસ્પર વિશેષના
નાશથી અવસ્તુ રૂપ પરસ્પર નાશ થતા અવસ્તુનો સ્વીકાર
કરવો પડે જેમકે ઠંડો જાળતો એમ વિરૂદ્ધ વિશેષણોથી
ઠંડો કે નદી કહે તે અવસ્તુ છે લાલ, લીની વસ્તુ કહેવી
તે પણ અવસ્તુ છે, તે તે પ્રકારે જે વસ્તુ પોતાના વિશેષથી
વિરૂદ્ધ નિર્વિશેષને સ્વીકારે તે અવસ્તુનાને પામે છે

ઘટને ત્યાં અર્થ ન બદલાઈ જાય ત્યાં કુલ કહે છે અભિ-
ધાન એજ ગણે છે, વિંગ, સખ્યા પુરૂષ સમાન હોય તેવું
વચન તે ગણે છે દર્ગનની બાસામાં કહ્યો તો મર્થપ્રવૃત્તિ
સત્યાના શબ્દ વચ નિવચનમ્' એટલે અર્થની પ્રવૃત્તિ કે
તત્ત્વના ઈચ્છકોને ગણે કારણ છે

તત્વાય સૂત્રમાં શબ્દ નય ત્રણ ભેદે કહ્યો છે ૧ માત્ર
૨ મમલિરૂઢ, અને ૩ એવબૂત

(૧) સામ્રત — વર્તમાન બાવને કહેનાર અને એ
આશયી છે, વર્તમાન દાખુની વસ્તુના વિચાર કે અધ્યસાયના
મગધને લીધે સામ્રત કે સામ્રતિક કહેવાય છે અનુયોગ દ્વા-
આદિમાં લિંગ વ્યાખ્યાનથી લિંગજ ગણાવ્યા છે

૬ મમલિરૂઢ નય (૨) જે જે સજ્ઞા (નામ) ધારણ કરે તેને
લાગુ પડે (તેના ઉપર ચડે) તેને સમલિરૂઢ કહેવાય. તે એમ
કહે છે કે મગતી નહિ આવતી હોવાથી વિંગ માત્રથી લિંગ
વસ્તુ નીલ લતાદિની પેઠે માનીએ, તો મૂળથીજ લિંગ
શબ્દ કેવી રીતે વસ્તુ થાય ? કારણ કે શબ્દથી અર્થની
નિરૂપ્તિ (વ્યુત્પત્તિ) થાય છે તેથી એ નિરૂપ્તિથી ભેદ પડે
છે એ નિરૂપ્તિ ભેદ હોવા છતાં શબ્દો અભિજ્ઞ છે એમ
પૂર્વ નય (શબ્દ-સામ્રત) એક કરીને કહે છે એ પ્રકારે
તો ઈન્દ્ર, શક આદિ પણ અવસ્તુ ઠરશે, કારણ કે ઘટ અને
તેના નાશના નિમિત્ત બંને એક પણે ગણવાથી અવસ્તુતા
આવશે એ પ્રકારે ઘટ અને કુટ (કળશીઓ, હોટવો) મા
પણ ક્રિયા વાકી સુધી કરવાના નિમિત્તનો ભેદ હોવાથી
જન્મે જિજ્ઞ છે તેમજ પ્રકૃતિ અને પ્રતીતિને લીધે નિમિત્તનો

લે હોવાથી ભિન્ન છે— ગાય અને ઘોડાની પેઠે લોકમા એમ પ્રતીતિ છે, એમ રૂઢિ હોવાથી, ઇંદ્ર શબ્દના પુરસ્કાર આદિ પર્યાય (એ-૪ અર્થના) શબ્દો છે કોઈ મકા ડરે છે તે કોટ્ટુ અયોગ્યજ છે કારણ કે સામાન્ય અને વિશેષમા પર્યાય શબ્દના સભને છે જેમકે પીંપળો એમ બોક્ષતા પહેલા વૃક્ષની પ્રતીતિ થાય છે અન્તિત્વ અને વૃક્ષની બાળતમા અન્ય સજાની કંપના અર્હિપણ થાય છે તો પછી કહેવા ઉપરથી નહિ કહેલી બાળતને નિર્ણય થતા પર્યાયપણાનો પ્રસંગ આવે પ્રવેશ કરો, પિંડ ખાઈ બળ્લો એવા રૂપ (કર્તાના અધ્યક્ષારે) વપરાય છે, તથા છે, હોન છે એવા રૂપ પણ ત્રીજે પુરૂષ વાપર્યા વગર વપરાય છે એ ન્યાયે પીંપળો ગાડ છે એ હોવારૂપ પર્યાયને પ્રાપ્ત છે તેથી અર્થ નયે લેઢવાળા હાથીનો અશ્વની સાથે એકતાનો અપ્રમગ છે એ પ્રકારે અન્ય સજાનું નામ એ અવશ્ય છે

(૭) એવશ્યૂતનય (૩) —નિમિત્ત ક્રિયા કરીને શબ્દ પ્રવર્તે છે, યદ્યપ્ચા અચ્છદે શબ્દ પ્રવર્તતો નથી, તેથી ઘડાના માપવાળો તે ઘડો, કળશ જેવો કુટ, પૂનો નાશ કરવા પ્રવર્તેલોજ પુરસ્કાર (ઈન્દ્ર), દંડના સર્જનનો અનુભવ કરવામા પ્રવર્તતો હોય તેનેજ દંડીપણું કહેવું નહિ તો વ્યવહારના લોપનો પ્રસંગ આવે નિમિત્ત રહિત હોવાથી આનો તેવો અર્થ થનો નથી

વળી નયના વિભાગ સહિત વ્યાખ્યાન કરે છે —

(૧) નિશ્ચયથી ‘ગમ્યને’ જેમા શબ્દો બોવાય છે તે ‘નિગમ’ એટલે દેશ, તેદેશોમા જે અક્ષરાત્મક ધ્વાનિઓના

ઘટને ત્યાં અર્થ ન બદલાઈ જાય ત્યાં કુલ કહે છે અભિધાન એજ શબ્દ છે, વિંગ, મંખ્યા પુરૂષ સમાન હોય તેવું થયન તા શબ્દ છે દર્ગનની ભાષામાં કહ્યુંએ તો અર્થપ્રવૃત્તિ નવાના શબ્દ વચ નિવધનમ્' એટલે અર્થની પ્રવૃત્તિ રૂપ તત્ત્વના ઇચ્છકોને શબ્દ કાગળ છે

તત્ત્વાથે સૂત્રમા શબ્દ નય ત્રણ લોકો કહ્યો છે ૧ સામ્ય ૨ સમભિરૂદ્ધ, અને ૩ એવબૂત

(૧) સામ્ય — વર્તમાન ન લાવને કહેનાર અને મ્ય આશ્રયી છે, વર્તમાન શબ્દની વસ્તુના વિચાર કે અધ્યયસાયના મગધને લીધે સામ્ય કે સામ્યતિક કહેવાય છે અનુયોગ દ્વારા આદિમા લિંગ વ્યાખ્યાનથી લિંગજ ગણાવ્યા છે

૬ સમભિરૂદ્ધ નય (૨) જે જે મ શા (નામ) ધારણ કરે તેને લાગુ પડે (તેના ઉપર ચડે) તેને સમભિરૂદ્ધ કહેવાય તે એમ કહે છે કે મળતી નહિ આવતી હોનાથી વિંગ માનથી લિંગ વસ્તુ નીલ લલાહિની ખેંડે માનીએ, તો મૂળથીજ લિંગ શબ્દ કેવી રીતે વસ્તુ થાય ? કારણ કે શબ્દથી અર્થની નિરૂપિત (વ્યુત્પત્તિ) થાય છે તેથી એ નિરૂપિતથી લેઈ પડે છે એ નિરૂપિત લેઈ હોવા છતાં શબ્દો અલિપ્તજ ॥ એમ પૂર્વ નય (શબ્દ-સામ્ય) એક કરીને કહે છે એ પ્રકારે તો ઇન્દ્ર, શક આદિ પણ અવસ્તુ કરશે, કારણ કે ઘટ અને તેના નાશના નિમિત્ત બંને એક પણે ગણવાથી અસ્તુતા આવશે એ પ્રકારે ઘટ અને કુટ (કળશીઓ, લોટવો) માં પણ ક્રિયા વાકી ચુકી કરવાના નિમિત્તનો લેઈ હોવાથી બંને લિંગ છે તેમજ પ્રવૃત્તિ અને પ્રતીતિને લીધે નિમિત્તનો

લેદ હોવાથી બિન છે— ગાય અને ઘોડાની પેઠે હોકમા એમ પ્રતીતિ છે, એમ રૂઢિ હોવાથી, ઈ ૬ શબ્દના પુર્વ આદિ પર્યાય (એન્ડ અર્થના) શબ્દો છે કોઈ શબ્દ કરે છે તે કહેવું અયોગ્ય છે કારણ કે મામાન્ય અને વિશેષમા પર્યાય શબ્દના મલકે છે જેમકે પાંચજો એમ બોલતા પહેલા વૃક્ષની પ્રતીતિ થાય છે અસ્તિત્વ અને વૃક્ષની બાળતમા અન્ય મનની હત્પના અપિપ્લુ થાય છે તો પછી કહેવા ઉપ થી નહિ કહેલી બાળતને નિર્ણય થતા પર્યાયપણાનો પ્રસંગ આવે પ્રવેશ કરો, પિંડ ખાઈ જતો એવા રૂપ (કર્તાના અધ્યકારે) વપરાય છે, તથા છે, હોય છે એવા રૂપ પણ ત્રીને પુરૂષ વાપર્યા વગર વપાય છે એ ન્યાયે પાંચજો જાડ છે એ હોવારૂપ પર્યાયને પ્રાપ્ત છે તેથી અર્થ નયે લેકવાગા હાથીનો અશ્વની માથે એન્તાનો અપ્રગત છે એ પ્રકારે અન્ય સનાતન નામ એ અવસ્તુ છે

(૭) એવભૂતનય (૩)—નિમિત્ત ક્રિયા કરીને શબ્દ પ્રવર્તે છે, યદ્યપિ અવ્યજ્ઞે શબ્દ પ્રવર્તતો નથી, તેથી ઘડાના માપવાળો તે ઘડો, કાગળ જેવો કુટ, પૂનો નાશ કરવા પ્રવર્તેલો પુ દર (ઈન્દ્ર), દડના સબધનો અનુભવ કરવામા પ્રવર્તતો હોય તેનેજ દંડીપણું કહેવું નહિ તો વ્યવહારના લોપનો પ્રસંગ આવે નિમિત્ત રહિત હોવાથી આનો તેવો અર્થ થતો નથી

વળી નયના વિભાગ મહિત વ્યાખ્યાન કરે છે—

(૧) નિશ્ચયથી ‘ગમ્યને’ જેમા શબ્દો બોલાય છે તે ‘નિગમ’ એટલે દેશ, તેદેશોમા જે અક્ષગતમક ધ્વાનઓના

સામાન્ય ન્ય નિર્દેશરૂપ લીધેલા ઘટ આદિ શબ્દોના અર્થ-જલ ધારણુઆદિ માટે સમર્થ એના શબ્દાર્થનું જ્ઞાન તે શબ્દનો ઘટાદિ અર્થ કહેવાય છે, તેનું પગ્નિજ્ઞાન, ઝોળણાણુ, ઘટ એટલે આ પદાર્થ અને તે પદાર્થને કહેનાર આ શબ્દ છે આ પ્રકારના અથ અધ્યવમાય તે નૈગમ સામાન્ય અને વિશેષના આધારે તે દેશગ્રાહી અને સમગ્રગ્રાહી બે ભેદ છે સ્વરૂપથી આ ઘટો છે એમ કહે ત્યારે તે સામાન્ય ઘટ છે, ઘડા નામથી ઝોળણાણી સર્વ વ્યક્તિઓના સર્વ સામાન્ય યડપે એ શબ્દ હોવાથી સમગ્રગ્રાહી નૈગમનય કહેવાય છે તથા વિશેષપણે સોનાનો માટીનો, ચાદીનો, ધોળોઈત્યાદિ વિશેષ જણાવે ત્યારે દેશગ્રાહી નૈગમનય કહેવાય ॥

(૨) હવે સમગ્રકુના અવયવ અર્થે કહે છે -સામાન્ય-વિશેષરૂપ પદાર્થોને એકભાવે શ્રુત્ય કરે, આશય કરે તેવો અભિપ્રાય તે સમગ્રકુનય કહેવાય નૈગમનયે માન્ય કરેલા સામાન્ય અને વિશેષોને સમગ્રકુનય એક કરીને સામાન્યને જ કેવળ સત્તા સ્વભાવે આપે છે, કારણ કે સત્તાથી વિશેષ ભિન્ન નથી

(૩) વ્યવહારનું લક્ષણ કહેવા કહે છે -લૌકિક વિશેષો વરેજ ઘટ આદિનો વ્યવહાર થાય છે, તે ઉપશાસ્ત્રપે ઘણું કરીને હોય છે અન્ય પ્રકારે મિદ્ધ થતા પદાર્થને અન્ય પ્રકારે આરોપઆદિ કરી જણાવવો તે ઉપચાર કહેવાય છે જેમકે 'કુડી ટપકે છે, આ રસ્તો કયા જાય છે?' તેમા ખરી રીતે કુડીના રહેલુ પાણી ટપકે છે, એ રસ્તે ચાલનાર પુરૂષ અમુક ગામ જાય ॥ એમ ઉપચારની સુખ્યતા છે

વિસ્તારથી દેવાયલા અનેક અર્થ એમાં છે એનો વિસ્તૃત અભિપ્રાય વિશેષને વ્યવહાર કહે છે

(૪) સમુસૂત્રનું લક્ષણ જણાવના કહે છે—આકે પુષ્પની પેઠે અસત્ નહિ પણ મત્ વિદ્યમાન પદાર્થો તેમાં પણ વર્તમાન અવસ્થાવાળા પદાર્થોનું નામ શ્રી સૂક્ષ્મજ્ઞાન જણાવનાર વિજ્ઞાન નેમવે છે તે સમુસૂત્ર છે વ્યવહાર નયેમાનેવાવિશેષાનોજ માત્રય કરત વિદ્યમાન વર્તમાન લક્ષણવાળા પર્યાય સ્વીકારતા ન્યાયન પણ વર્તમાનનું સ્વીકારે છે, ભૂત-ભવિષ્ય અવસ્થાને સમુસૂત્ર ન સ્વીકારણ કે કોઈ પદાર્થ તે પ્રકારે કહી શકાતા નથી જ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ વર્તમાનનો આશ્રય લે છે, ભૂત ઓ ભવિષ્ય નહિ કારણ છે તે સ્વભાવને ધારણ કરતા નથી તે વસ્તુનું નામ તે વિજ્ઞાન અને પોતાની વર્તમાન અવસ્થાશ્રય તે હોય છે એવો અભિપ્રાય તે સમુસૂત્ર એમ તેનું યથા નામ છે

(૫) શબ્દનય—જે કારણે બાનડપે, એમ્બે નામ ન્યાયના દ્રવ્યથી સહિત, પદાર્થ ઘટ આદિ યથાર્થ છે તે નામ શબ્દ તે યથાર્થ નામને આશ્રયે જે અભિપ્રાય છે શબ્દનય છે વર્તમાન પોતાના વિદ્યમાન ભાવ ઘટનેજ આશ્રય કરે છે, અ યનો નહિ કહેવા યોગ્ય પદાર્થમાં પ્રસિદ્ધપણું, વિજ્ઞાન છે તે માત્ર (શબ્દ) નય છે તે કહે છે નામ આદિ દરેક વિગ્રેવ વર્તમાન પર્યાયવાળા પણ પ્રસિદ્ધ વાચક (જણાવનાર) તેવો જે શબ્દ છે ભાવ કહેનાર શબ્દ ઉપરથી કહેના યોગ્ય ભાવડપ પદાર્થ

પ્રવર્તે તો અભિપ્રાય તે આપત નામે નય કહેવાય છે કારણ કે લાવજ શબ્દથી કહેવા યોગ્ય છે, બીજા બધા ઇતેવા નહિ કારણ કે તે કાર્યના કારણરૂપ છે

(૬) સમલિત્તઠ નયનુ લક્ષણ જણાવના હવે કહે છે —

વિદ્યમાન વર્તમાન પર્યાયને પ્રાપ્ત ઘટાદિ પદાર્થોમા અનકમ એટલે શબ્દનો અન્ય અર્થ ન થવો તે અનકમ ઘટ શબ્દમા વિદ્યમાન ઘટ એટલાવાળા પદાર્થને મૂકીને અન્ય કુટ આદિ પદાર્થ જણાવવાનું મામર્ય છે કારણ કે તે પણ પદાર્થ છે, એમ જો ઘટ શબ્દનો કુટ આદિ અર્થ માનીએ તો તે પ્રકારે સર્વ મકર આદિ દોરા લાગે છે તેથી એક શબ્દથી જે પદાર્થ કહેવાય છે તે અન્ય શબ્દથી કહેવાતો પદાર્થ કદી નથી એમ અનકમણુ વિચારણાવાળો અભિપ્રાય તે સમલિત્તઠ નય છે

(૭) એવભૂત નયનુ નરૂપ કહે છે — વ્યજન એટલે શબ્દ તેનો અર્થ એટલે કહેના યોગ્ય (વાચ્ય) પદાર્થ તે વ્યજન અને અર્થનુજ નઘટન કરે તે ઘટ જે નામ છે તેજ ક્રિયામા પ્રવર્તેલા પદાર્થનેજ—જલ નાખવા કે જલ લાવવા મર્ય શબ્દ અને જલઆદિ લાવવારૂપ ક્રિયા કરતા પદાર્થને ઘટ માન્યો છે, પણ તે ક્રિયાથી રહિત હોય તો ઘટ ન કહેવો આમ ચથાર્થતા દર્શાવતો અભિપ્રાય એવભૂત નય કહેવાય છે

ઝાઈ પ્રશ્ન કરે છે કે નય એ કયો પદાર્થ છે ? નયત પ્રદર્શ્યત એટલે દેખાડાય તે નય, મામા ય આદિરૂપે પદાર્થને

દર્શાવે છે તેથી નય કહેવાય છે પોતાના અર્થને પ્રાપ્ત કરાવનાર તેથી પ્રાપક કહેવાય છે, તેનું વિનાશ આત્માને કરાવે છે તેથી કાન્ક કહેવાય છે, એક બીજાનો ભેદ પાડી મુદર વિરૂપિત (ઓળખાણ) કરાવી અપૂર્વને સાધે છે તેથી સાધક પણ કહેવાય છે નિવૃત્તક, ઉપવબ્ધક આદિ પર્યાયો તત્ત્વાર્થ સૂત્રથી^૧ જાણવા અર્થિ કર્તા અને ક્રિયાનો અભેદ જાણીને કાન્ક કે તેજ પર્યાય કર્તા છે એમ સતતનાથી કહેવાય છે, તેથી તેજ માધ્યમરૂપે વર્તમાન ક્રિયા છે એમ કહેવાય છે, તેથી ત જન્મેમા અત્યન ભેદ નથી હોતો ત નયો તત્ત્વાતરીય કે મતાન્તરીય છે? કે અતત્ર છે? ત સાત જિન વચનના વિભાજ કરવાવાળા કે પદના આચક કરનાર મતિભેદો છે? અથવા એ પ્રકારે સર્વત્ર મિથ્યાત્વથી પણ

૧ 'નયા પ્રાપકા' કારકા સાધકા નિર્વર્તકા નિર્માસકા ઉપસમ્મકા વ્યજ્ઞકા રત્યનર્થાતરમ્ ' [તત્ત્વાવાધિગમમાસ્ય જ ૧, સૂ. ૩૫ માધ્ય] જે જ્ઞાતિ પદાર્થોને સામાન્યરૂપે પ્રમાણિત કરે તે નય મહેસાસ જે તે પદાર્થોને આપામાં પ્રાપ્ત કરાવ પડેલાં છે તે પ્રાપક આત્મામાં અપૂર્વ પર્યાયના જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરાવ તે કાન્ક એક પર્યાય બીજા પર્યાયે મિથ ન થાય તેમ પરસ્પર મિથરૂપ મહા તે પ્રકારે વિરૂપિતરૂપ તથા મિથિના ઉપાવનૂત વચનો જે મિથરૂપે તે સાધક પોતાના નિશ્ચિત અભિપ્રાય હાલ જે વિગેર અધ્યવસાયરૂપ ઉપન થાય તે નિવર્તક જે નિગત વસ્તુના અલોપ જાત વળાવતુ કરે તે નિર્મામક વિરૂપિત ક્ષોભપ્રગમની અભેદાએ અન્યત મુદ્દમ પાદ્ય વિગેરોમાં જે આત્મા કે જ્ઞાનનું અવગાહન કરાવ તે જિજ્ઞાસુ જે જ્ઞવાદિ પદાર્થોને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે વચાર્થ અભાવમાં સ્થાપિત કરે તેને વ્યજ્ઞક કહે છે એ અર્થ શબ્દ એમ અર્થ (નય)ના વચક કે

પ્રતિષ્ઠા પામે છે? તેથી (ઉમાસ્વામી) આગાર્ય ઉત્તર આપે છે તે જણાવ્યો છે—તે નયો અન્ય નિદ્ધાતના પ્રરૂપક (તંત્રાન્તરીય) પણ નથી, તેમજ ગમે તેવા બુદ્ધિ લોક દ્વારા જીન પ્રવચનને સિદ્ધ કરવા સર્વથા સ્વતત્ત્વરૂપે પ્રવર્તનાર પણ નથી તો કેવા છે? તો કહે છે—વિજ્ઞાનથી જાણતા જીવાદિ સ્વ ભવેદનરૂપ તેમજ ઘટપગાદિ શબ્દના વાચ્ય પદાર્થના અથ અભિપ્રાયો સહિત વિજ્ઞાન લેટો છે, વસ્તુજ અનેક ધર્મોરૂપ અનેક પ્રકારના જ્ઞાનથી જણાવાય છે એક વસ્તુ સગ્રામી જ્ઞાન વિશેષો તે નયો છે તેના ઉદાહરણ જણાવે છે—૧ નંગમ નય—ઘડો એમ કહેતા લોક પ્રસિદ્ધ કુશારની ચેટ્ટાથી જાનેવો, મોટા પેટ અને બુધાવાળો (લગગોળ), પાણી, ધી, દૂધ આદિ લાવવા માટે અન્ય સ્થાને લઈ જવાય તેવો અગ્નિમા પકાવેવો. પદાર્થ વિશેષ, સોનું, પથ્થર આદિથી—થયેલા સમગ્ર સામાન્ય વિશેષ સ્થિતિ લોક ગ્રહણ કરનાર, સકલ યોગ્ય તેની સત્તાદિને કે દેશ—અથને ગ્રહણ કરનાર વિજ્ઞાન વિશેષ વડે ઘટ સમગ્રય છે એ પ્રકારે જીવ પણ લોક પ્રસિદ્ધ ચેતના અને યોગપ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયાથી જાનેવો, શરીર આગરે અસખ્યેય પ્રદેશવાળો અનેક આકાર (સસ્થાન) રૂપ, આહાર—વિહાર ક્રિયા કરવા સમર્થ, નર નારક દેવાદિરૂપ હોવા છતાં જ્ઞાન શરીર આદિ, અપર્યાપ્તઆદિ સમગ્રપણે પર્યાયાદિ દ્રવ્ય વિશેષ તે જીવ છે

૨—સગ્રહનય —એક ઘટ સગ્રામી કે જાહુ ઘડા સગ્રામી નામ—સ્થાપના—દ્રવ્યથી જોળખાતા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન પર્યાયોમાથી એક કે અનેક ઘડાનો સામાન્યરૂપે જોધ થાય

છે તે સગ્રહ નય ઠે સામાન્ય જીવની સત્તા ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન વિશેષ પણ મગ્રહ નય છે, સૂક્ષ્મ નિગોદથી સિદ્ધ પણા સુધીના તે શરીરો સગ્રામી, સશરીર અને લબ્ય શરીરો સગ્રામી સમાનરૂપ જીવનું જ્ઞાન વિશેષ તે સગ્રહ અધ્યવસાય છે અધિકપણે જેથી જાણાય તે અધ્યવસાય.

૩-વ્યવહાર નય —જલ લાવવા આદિ વ્યવહારવાળો ધરો તે ઘટ, મુખ-કુખ વેદવાપણા આદિ વ્યવહારવાળો જીવ તે જીવ છે.

૪-કણુસૂત્ર નય —વર્તમાન નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ ધડાની ચોટા-ક્રિયા આદિ પર્યાયોને કહેનાર શબ્દને ઘટ કહે છે એ પ્રકારે નામ આદિ ચાર નિયેપવાળો જીવ દ્રવ્ય-ભાવ પ્રાણોને આધારે જીવતો હોવાથી જીવપણા રૂપે વસ્તુતાએ વર્તમાન (વર્તતો) જીવ મા નય દ્વારા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

૫-સામ્રત નય (શબ્દ નય) —ઘટ શબ્દ ઘટપણાના વર્તમાન સર્વ પર્યાય ગ્રહણ કરે છે વર્તમાન અવયવ અને પ્રવૃત્તિ શક્તિવાળો જીવત્વ આદિ નામવાળો તે જીવ છે.

૬-સંમલિરૂઢ નય —ઘટમા કુટલ્વ આદિ પર્યાયોના સક્રમ નહિ કરવો તે સંમલિરૂઢ નય છે, જે પર્યાયમા વર્તે તેવા ઉદયવાળા પર્યાયધારી અન્ય જીવની પર્યાયોના સક્રમ નહિ કરતા સ્વપર્યાયને જાણાવે તે સંમલિરૂઢ નયે જીવ કહેવાય છે.

૭-એવભૂત નય —જ્ઞાન-દર્શનરૂપ સર્વ પર્યાયોની પ્રવૃત્તિમા વર્તતો જીવ એવભૂત નયે જીવ કહેવાય છે એમ શબ્દ

યોગના કહી તત્ત્વો દૃષ્ટિમા વળી કહ્યું છે કે નૈગમનય દેશઆહી, સમ્રિક્ત નય સામાન્યઆહી, વ્યવહાર નય વિશેષ આહી, મણુસૂત્ર નય વર્તમાન વસ્તુઆહી, શબ્દનય વર્તમાન ભાષાઆહી, સમલિરૂઢ નય દરેક ગણદનો બિન અર્થ ગ્રહણ કરનાર અને એવજૂન નય શ્વ સ્વપર્યાયઆહી છે; ઇત્યાદિ અનેક જીવ અજીવ વિષે નય ચાલિની (નય પ્રવૃત્તિ) તત્ત્વો સૂત્રની ટીકામાથી જાણવા યોગ્ય છે તેમાથી જ્ઞાન વિશે કિંચિત્ નય ચાલિની લખીએ છીએ

૧-નૈગમ—અક્ષરના અનતમા ભાગરૂપ વળતનો અર્થ એકેન્દ્રિય જીવને હોય છે તે જ્ઞાન નૈગમ નયે છે

૨-સમ્રિક્ત નય—સામાન્ય સત્તામા જોવા જ્ઞાન પરિણામને નાન કહે.

૩-વ્યવહાર નય—વસ્તુને જાણવાનાર હોવાથી આઠ પ્રકારના જ્ઞાન ઉપયોગમાથી દરેકને વ્યવહાર નયે જ્ઞાન કહેવાય

૪-મણુસૂત્ર નય—તત્ત્વની શ્રદ્ધા ગ્રહણ કરી છે એવા સમ્યક્દષ્ટિનું ઇન્દ્રિયજ અને અનિન્દ્રિયજ બધું જ્ઞાન મણુસૂત્ર નયે જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે બધું જ્ઞાન મિથ્યાદષ્ટિનું વિપર્યાયસંપ છે

૫-શબ્દ નય—શ્રુતજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન તે શબ્દનયે જ્ઞાન છે ત્યા સામતનય—શ્રુત આદિ ચાર જ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે

૬-સમલિરૂઢ નય—શ્રુતજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને જ્ઞાન કહે

૭-એવજૂન નય—કેવલજ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે

એ પ્રકારે ન્વપણ સ્થાપનાર, પોતાનો અભિપ્રાય જણાવનાર નથી વડે અનેક વખતો વાદ વિવાદ કરે છે ત્યાં જેમનું મન મમ સ્વભાવ વાળું છે તે મધ્યમ્ય કહેવાય છે એવું મધ્યમ્યપણું અગીકાર કરવા યોગ્ય છે ૩

સ્વસ્વકર્મવૃત્તાદેશા સ્વસ્વકર્મમુજો નરા ।

મ તાગ નાપિ ચ ક્ષય, મધ્યસ્થાનુ ગન્ડનિ ॥ ૪ ॥

ભાષ્યાર્થ—પોત પોતાના કરેલા કર્મ વિરે આગ્રહ જેણે કર્યો છે એટલે કર્મને લીધે પરવશ છે એવા મનુષ્યો પોત પોતાના કર્મના ક્ષણના લોકના છે, તમ ॥ પ્રત્યે મધ્યમ્ય હવે તાગ પણ કરતા નથી તેમજ દેવ પણ કરતા નથી

અનુવાદ —

કર્યા કર્મને વગ જનો, લોગવના નિજ કર્મ,

તે પ્રત્યે મધ્યમ્યનો, ન તાગ-દેવનો ધર્મ. ૪

જ્ઞાનમજ્જી —કર્મેદિયોમા મધ્યમ્ય (સમભાવવાળા) પુરૂષ નથી તાગ કરતા, તમજ નથી દેવ કરતા. મનુષ્યો કેવા છે? પોતપોતાના કર્મમા આગ્રહ જેમણે કર્યો છે એવા પોતાના કર્મને આધીન છે, સર્વે પોતાના કર્મ લોગવનાર છે તેથી પોતાના કરેલા કર્મના ક્ષણ શુભ કે અશુભરૂપે ઉદયમા આવે ત્યારે મમભાવવાળા મહા મા, ઇન્દ્રોના સમૂહ વડે તેમની ચરણ પૂજા કે વદન યાય કે કગલ માણસો કે માછીવા વાધરી જેવા હલકા જનો દ્વારા ઉપદ્રવો યાય, તો પણ તાગ કે દેવ કરતા નથી, તે મધ્યમ્ય કે મમચિત્ત કહેવાય છે ‘આવશ્યક-નિર્બુદ્ધિ’ મા કહ્યું ॥ કે —

યદિજ્જમાણા ન સમુક્કસતિ, હલિજ્જમાણા ન સમુજ્જલતિ ।
 દત્તેણ ચિસે ન ચલ્લનિ ધીરા મુની સયાદ મરાગદોસા ॥

ભાવાર્થ — મુનિને જો કોઈ વદન કરે તો ઉત્કર્ષ ન થાય,
 તિરસ્કાર કોઈ કરે તો ક્રોધ ન થાય, જેમણે ચિંતનને વશ કર્યું
 છે, તે (અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિસહોમા) ચળતા નથી
 મુનિ સદાય રાગ-દ્વેષ રહિત હોય છે ૪

મન સ્યાદ્ વ્યાપ્ત યાચત્, પરદોષગુણમંદે ।

કાર્યં વ્યમ ઘર સાધ-મધ્યમ્બેનાઽઽત્મસાચને ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — પારકા દોષ કે શુભ શ્રદ્ધા ક વામા જ્યા
 સુધી મન વર્તતું હોય ત્યાં સુધી મધ્યસ્થ પુરૂષે આત્મધ્યાનને
 વિરે મન આસક્ત કરવું બહુ છે પર વિરે મન તે ચિંતા
 સ્વરૂપ છે અને આત્મ વિરે તે મન સમધિ સ્વરૂપ છે
 એ વિશેષાર્થ છે

અનુનાઃ —

જ્યા લગી મન પરદોષ શુભ, શ્રદ્ધાને લનથાય,

ત્યા લગી મન મધ્યસ્થનું, સ્વવિચારે વશ થાય ૫

જ્ઞાનમંજરી — પરદોષ-શુભ શ્રદ્ધા કરવામા મન પ્રવૃ
 ત્તું હોય ત્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમા તત્પર કરવું
 સારૂ છે કેહો? મધ્યસ્થ પુરૂષે, સમભાવના સ્વાદનો રસિક
 હોય તેણે આથી અમર્ષ આત્મસ્વરૂપના અશુભવધુ પડ
 શુભ હાનિ-ટુદ્ધિ પરિણમન રૂપ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવતાવાળા
 સ્વરૂપના ચિંતન કરવાઉપ શુભમા પ્રવૃત્તિ અને અન્ય શુભોને
 મહાપરી પ્રવૃત્તિના ચિંતન આદિક કાર્ય થતું હોય ત્યાં એવા
 શુભના ચિંતનમા આસક્ત હોવને સામાનિક શુભદોષના ચિંત

નનો અવકાશ નથી તેથી નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓ વિચારે છે
 બાર લાનના-ચક્ર, મોટેથી ઉચ્ચાર કરે છે દ્રવ્યાનુયેગ ગ્રંથનો,
 પ્રશ્નો કરે છે ૫ સ્વસ્થ સ્વભાવ-વિભાવ પરિણામ સંબંધી,
 વિવેકે ॥ સાવરણ-નિરાસરણ આત્મસ્વરૂપ, વિભાગ કરે છે
 કારણ સમૂહના પરિણામનો, તજે છે અશુદ્ધ નિમિત્તોને,
 વિચારે છે નિરોધને, બરાબર મેળવે છે નયકથનને, તન્મય
 થાય છે ધ્યાન આદિમા, કારણ કે અનાદિ વિભાવમા વર્તતી
 ચેતનાના વીર્ય કે પ્રવર્તન વડે પરસ્પરક્રિયાની ઉપાદેયતા મહત્ત્વ
 યથાથી પરના શુણ્ઠ-દોષ અવનોકન કરવાથી થતા અશુદ્ધ
 ચિંતનને નિવારવા આદિવાદથી પચન્તિકાયનું અનત રૂ
 રૂપ અવલોકવાનું તથા અશ્વ હેય-તજવારૂપ છે અને શ્વ
 ઉપાદેય છે એવું જ્ઞાન મન દ્વારા કરવા યોગ્ય છે ૫

વિમિષ્ણા અપિ પયાત સમુદ્ર સરિતામિત્ર ।

મધ્યસ્થાના પર વ્રજા પ્રાપ્તુરન્ત્યેકમક્ષયમ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — સમુદ્ર પ્રતિ નદીના અનેક માર્ગ જેમ જુદા
 પણ હોય છે તેમ અપુનર્ભંગ, સમ્યક્ દષ્ટિ આદિ મધ્યસ્થાના
 માર્ગ અવવા જિન-ક-પ, મ્યવિર-ક-પક આદિ, ક્ષયરહિત
 ઉત્કૃષ્ટ એક પ્રકારને એટલે સર્વત્ર પચ-બોધ વિશિષ્ટ કેવળજ્ઞાનને
 પામે છે

અનુવાદ —

મધ્યમ્યના પથો જુદા, ઉદ્ધિ લાલિ નદી જેમ,

એક અક્ષય પરબ્રહ્મને, પ્રાપ્ત કરે ગણુ એમ ૬

જ્ઞાનમંજરી — પચ ધ્યાન માર્ગો, સાધન પદ્ધતિઓ
 સાધન-ઉપાયો દ્રવ્ય આચરણથી અનેક ભેદે સિદ્ધ હોવા

હતા સમ્યક્દેષિ અપુનર્ગંધક આદિ, જિનકંપ, મ્યવિરકંપ આદિ મધ્યમ્યભાવમા રહેનારના શુક્લધ્યાન પર્યંતના બિન માર્ગો એક, અક્ષય, પાંચ્રક્ષને પામે છે આથી સર્વે સાધન ઉપાયોનું એક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા સમ્ભવન થાય છે કારણ કે સર્વ ભોક્ષ સાધકોનું સાધ્ય એક છે જાની પેઠે ? સમુદ્ર તરફ નદીઓની પેઠે જેમ નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તેમ તત્ત્વમા એકતારૂપ પરિણામવાળાના સર્વ સાધન શુદ્ધ આત્મભાવ પ્રત્યે વહે છે તેથી રાગ-દેષનો અભાવ હિતકારી છે ૬

આગમ રત્નમાત્રેણ દ્વેષમાત્રાત્પરાગમમ્ ।

ન મયામસ્યજ્ઞામોયા કિંતુ મધ્યસ્થયા દશા ॥ ૭

ભાષાર્થ — વિચાર રહિત કેવળ રાગથી પોતાના સિદ્ધા તને અમે આદરતા નથી, અથવા વિચાર રહિત કેવળ દેષથી પર સિદ્ધાતને તજતા નથી, પરંતુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચારીને સિદ્ધાતને આદરીએ છીએ કે તથાએ છીએ

પક્ષપાતો ન મે ધારે ન દ્વેષ કવિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચન યસ્ય તસ્ય કર્ત્ય પરિમદ્ ॥

હરિભદ્રાચાર્ય

ભાષાર્થ — મને વીર પ્રત્યે પક્ષપાત નથી, કે કવિલા આદિ પ્રત્યે દ્વેષ નથી, પરંતુ જેનું વચન યુક્તિવાળું (પ્રમાણ યુક્ત) લાગે તેનું બહુમાનપણું (પકડ, અગ્રીકાર) કર્તવ્ય છે

ન મદ્વયૈવ ત્વયિ પક્ષપાતો, ન દ્વેષમાત્રાદરચિ પરેષુ ।

યથાનદામત્વપરીક્ષયા તુ ત્યામેવ વીર્યમુમાશ્રયામ ॥

હેમચંદ્રાચાર્ય

સાવાર્થ — હે! વીર ભગવાન, તમાન પ્રત્યે અમને શ્રદ્ધાથીજ પક્ષપાત (બહુમાનપણું) નથી, કે માત્ર દ્રેષથીજ અન્ય પ્રત્યે અરૂચિ નથી પરંતુ યથાર્થ આત્મપરીક્ષા વડે તમારોજ આશ્રય અમે કરીએ છીએ

અનુના —

માત્ર રાગ કે દ્રેષથીજ, નહિ મજલ કે ત્યાગ,
સ્વ-પરના મિહાન્ત લણી, મધ્યમ્ય દૃષ્ટિ શુભરાગ ૭

જ્ઞાનમંજરી — ગણધરે કહેવા પોતાના આગમનો અમે માત્ર રાગથી આશ્રય કન્તા નથી, જેમ કે અમારી પા-
પરા પ્રમાણે આ શાસ્ત્રો છે માટે માનવા, આ અમારા આચાર છે, એવા રાગની આતુરતાને લીધે અમારો જિનાગમમા રાગ નથી અથવા કપિવ આદિના શાસ્ત્રો તો પર ધર્મના છે એવા દ્રેષ માત્રથી તેનો દ્રેષ કરતા નથી કે ત્યાગ કરતા નથી પરંતુ પરીક્ષાથી યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપના નિરૂપણથી મધ્યજ્ઞાનના તે હેતુ હોવાથી મધ્યમ્ય દૃષ્ટિએ જિનાગમનો અમે આશ્રય કરીએ છીએ વિપર્યાસ મહિત વસ્તુ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતા હોવાથી તે અયોગ્ય ધારીને, પણ માત્ર દ્રેષથી નહિ, અન્ય શાસ્ત્રોને તજવા યોગ્ય હોવાથી તણએ છીએ ॥

મધ્યમ્યવાદશા મર્તેષ્વપુનર્વેષકાદિપુ ।

ચારિસર્જીયનીચાર-ન્યાયાદાશાસ્મહે હિતમ ॥ ૮ ॥

સાપાર્થ — મધ્યમ્ય દૃષ્ટિએ કરીને સર્વે અપુનર્બંધક આદિ એટલે માર્ગની સન્મુખ થયેલા, માર્ગે ચડેલા અવિરત સમ્યક્ દૃષ્ટિ, અને સર્વવિરતિ જીવોનું ‘હિત’ ચારિ સજીવની ચાર ન્યાયે (અજ્ઞાણ-પણે સજીવની વનસ્પતિનો આગે ચરાવતા

જેમ પશુપણું ટાળીને મનુષ્ય કરે તે દષ્ટાતે) ઇચ્છીએ છીએ જો કે મૈત્રી ભાવના સર્વ પ્રત્યે છે તથાપિ પ્રવૃત્તિ અનુકૂળ ભાવના અપુનર્જંઘ આદિ આશ્રિતજ કહી

અનુવા. —

અપુનર્જંઘક પ્રમુખ, મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ હિત,
કરે સજીવની ન્યાયથી, એ ઇચ્છા સુપ્રતીત ૮

જ્ઞાનમંજરી — અમે મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી સર્વ પ્રત્યે મૈત્રી પ્રમોદ, કંઈણા, આદિ ભાવે કત્યાણુ ઇચ્છીએ છીએ સર્વત્ર શાગદ્રેષના પરિત્યાગરૂપ અનુકૂળ ભાવના વડે હિત સધાય છે કેવી રીતે ? ચારિસજીવની ચાર ન્યાયે, તેનું ઉદાહરણ — ઘેઈ પુરૂષ અજાણ્યો છતાં પશુ ચારતા પશુપણાના ત્યાગનું અને દેખનામણાનું કારણ બન્યો,

એ ચારિસજીવની ચારણરૂપ દૃષ્ટાત છે તે પ્રમાણે તે પ્રકારે ચારિત્ર આદિમા મદ પ્રયત્નવાળો છતાં અધ્યાત્મભાવ અનુસાર સમભાનમા પરિણમતા અનાદિ પશુપણાના ભાવને ટાળીને આત્માને સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ લેહસાનની કુશળતારૂપ દૃષ્ટિવાળો-દેખતો કરે છે, તેથીજ સાધ્યની અપેક્ષાવાળાના સર્વ સાધન હિતકારી છે, તે સિવાયના સૌ સાધન બાળકીડા રૂપ છે, 'વીતરાગ સ્તોત્ર' માં કહ્યું છે —

“ તથાપિ અદ્દામુઘોડહ, નોપાલમ્ય સ્પલન્નપિ ।

વિશુદ્ધલાપિ યાગ્જ્ઞસિ યદધ્યાનમ્ય ચોમતે ॥ ”

ભાષાર્થ — તોપણ યદ્દાથી મુઘ થયેલો હું ભૂલ કરવા છતાં કપટાને પાન નથી, યદ્દા કરનારની નિરંકુશ વાણીના પ્રવાહ પણ શોભા આપે છે કેાનું કત્યાણુ ઇચ્છીએ

હીએ? અપુનમંધક આદિનું અપુનમંધનું સ્વરૂપ શ્રી
હારભદ્ર સૂરિના વચનથી બાણવું આદિ શબ્દથી માર્ગ
ભિમુખ, માર્ગપતિ, અવિગ્ન મમ્યકદષ્ટિ, દેશ વિરતિ, સર્વ
વિરતિ આદિનું સર્વત્ર પરભાવ શમદેવથી નહિન આત્મ
સ્વભાવની અનુકૂળતાજ સાધ. છે 'યોગશાસ્ત્ર'મા કહ્યું છે -

માર્ગમય કર્મમગ્ગાન-ચારિવાણ્યયવા વતે ।

યત્તદાત્મવર્ણ્ય શરીરમચતિષ્ઠિતિ ॥ ૧ ॥

માત્માત્મામનાયેતિ માતૃત્યાગાદૃ યદાત્મત્ ॥

તદય તસ્ય ચારિત્ર તત્તજાન તથ દ્વાતમ્ ॥ ૨ ॥

મામાતાતમય દુઃસ્વમાતમગ્ગાનેન હયત્ ॥

તપમાપ્યામયિગ્ગાન-દ્વાનિમ્બેષુ ન શક્યતે ॥ ૩ ॥

સોડય સમરસીમાય-ન્નરેત્રીકર્ગમં મતમ્ ॥

માત્મા યદ્વૃષ્ટકચેન સ્ત્રીયતે પન્માગમતિ ॥ ૪ ॥

બાવાર્થ —અથવા મુનિનો આત્માજ દર્શન, જ્ઞાન
અને ચારિત્ર છે, કારણ તે રત્નત્રયમય આત્માજ શરીરમા
રહેલો છે (૧)

મોહના ત્યાગથી તે આ માને આત્માવડે આત્મામા
ભરે છે તેજ તેનું ચારિત્ર છે, તેજ જ્ઞાન છે અને તેજ દર્શન છે (૨)

આત્માના અજ્ઞાનથી ઉપજતું દુઃખ આત્મજ્ઞાનથી દળે
છે, આત્મજ્ઞાન નહિત હોય તપ વડે પણ તે દુઃખને છેદી
શકતા નથી (૩)

જેથી આત્મા અલિ. પણ પરમાત્મામા સ્ત્રીન થાય તે
આ સમરસીભાવ છે, તેમા તન્મય થવું જોમ કહેલું છે, માનેડું
॥ (૪)

૧૭ નિર્ભયાષ્ટક

યમ્ય નાસ્તિ પરાપેશ્યા સ્વભાવાદૈતગમિન ।

તસ્ય કિં નુ મયમ્નાતિ-ક્રાતિસ તાનનામઝ્મ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — જેને પરની અપેશ્યા (મૃદુલા-ગરજ) નથી અને સ્વભાવની અલૈહતા પ્રત્યે જે જનાર છે એટલે ઠેવળ આત્મસ્વભાવના લાલવન છે તેને ત્રાસના ભ્રમથી ધના ખેદની શ્રેણિ શું મોકોઆઈ જતી નથી? અર્થાત્ ભય ભ્રમનો ખેદ વધતો નથી, ટળી જાય છે

અનુના —

જેને પરની ગરજ નહિ, સ્વભાવમાજ મન્તાન,
તેને ભયકૃત જ્ઞાનિની ખેદ-શ્રેણિ ગઈ માન (ક્ષય જાણ) ૧

જ્ઞાનમજ્જી — નિર્ભય થયેવાને મધ્યમ્યનામા સ્થિરતા રહે છે ભયરૂપ મોહના ઉદયથી પરિણામ થપગ થાય છે, તેથી જ્યને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કારણ કે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી છે, તેથી નિર્ભયજ છે

નામ અને સ્થાપના નિમેષે નિર્ભયતાનું સ્વરૂપ સુગમ છે, દ્રવ્ય નિર્ભય એટલે સાત ભયથી રહિત, ભાવ નિર્ભય એટલે કર્મબંધના કાળ્પરૂપ વિભાવ પરિણુતિથી રહિત, (મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ) બંધના કારણરૂપ પરિણામ આત્માની સત્તાને રોકી રાખનાર અને નવા કર્મ બંધાવનાર હોવાથી મહા ભયરૂપ છે, તે ભય સ્વરૂપ પરિણામે પરિણુ મેઝા છોડેને હોતો નથી

નૈગમ નયે સર્વ દ્રવ્યો નિર્ભય છે, સગ્રહ નયે વસ્તુની મત્તા વિષે નિર્ભયપણું છે, કારણ કે વસ્તુનો સ્વભાવ અવિ

નાશી છે, વ્યવહાર નયે કર્મના ઉદયમા તન્મય ન થના
ધીર પુરુષને નિર્ભયતા છે, ઋગ્ચુસૂત્ર નયે નિર્ગથ મુનિને
નિર્ભયતા છે, ગણ્દ નયે ધ્યાનમા રહેલા મુનિ નિર્ભય છે,
મમલિડ્ડે નયે ક્રેવગી ભગવાનને નિર્ભયતા છે, અને એવમ્ભૂત
નયે મિદ્ધ ભગવ નને સર્વ અવિનાશી શુભો પ્રગટયા હોવાથી
નિર્ભયતા છે અને અહિં તો યથર્થ આત્મસ્વરૂપને જાણ
નારને ઔદયિક (ઉદયના) ભાવમા મમતા નથી તેથી તે
પોતાના સાધનમા નિર્ભય ન્કે છે માટે નિર્ભય-અદ્વકનુ
નિરૂપણ કરે છે -

જેને પરનો આશ્રય કે પરની આશા નથી અને જેનો
સ્વભાવમા એકતા પ્રાપ્ત કરનાનો સ્વભાવ છે તેને ત્રામ, ભ્રમ
અને ખેદની પંપરા વધતી ન અટકે ? અટકે માથી પરવશ્તુ
સાચનવાનો, પરની આશા આદિથી ભય હોય છે જે પર
પદાર્થ પ્રત્યે નિઃશ્રદ્ધ છે, તેને પર પદાર્થના અભાવથી ખેદ
કયાથી ન હોય ? ૧

મયસૌત્યેન ચિ મૂરિ-મયઝ્વલનમસ્મતા ।

મદા મયોઝ્જિન જ્ઞાન સુખમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — ઘણા ભય (ત્રામ)રૂપ અગ્નિથી ભ્રમ
(રાખોડી) થયેતુ નમાર સુખ શા કામનુ છે, નિન્તર ભય
રહિત જ્ઞાન સુખજ મર્વથી અધિક છે, સર્વોપરી છે

અનુના —

જહુ ભયમા જગી રાખ મમ, ભવસુખ માનો દુઃખ,
મર્વોપરી નિર્ભય સદા, જહો જ્ઞાનર્થોજ સુખ ૨

જ્ઞાનમંજરી — આ લોક, પરલોક આદિના બહુ ભય
રૂપ અગ્નિથી બગીને રાખોડી થયેના એટલે ચોર, ભાગીઆ
અને રાજાના ભય રૂપ અગ્નિથી બગી ગયેલા ભગ સુખ એટલે
ધન્વિયોના માની લીધેલા સુખ પણ દુખની જાતિના છે
તેને શું કરવા છે? કંઈજ નથી જોઈતા તત્ત્વની ઓળખાણ
રૂપ જ્ઞાનનું સુખ નિર્ભય છે તે સર્વોચ્ચ **જ્ઞાનમાત્ર** ખરું
સુખ છે, પુણ્યલભા સુખમા તો સુખનો આરોપ છે તે ખમજ
છે, કશું છે કે -

જ પુમ્મત્તમ સુખમ્મ દુક્કમ્મ ધેવત્તિજ્ઞહયતત્ત્વસ્સ ।

ગિદ્ધે મદ્દિમલ્લેયો વિડલ્લણા મિલ્લણામૂલ ॥

ભાનાર્થ — જે પુણ્યલભા ઉપજતા સુખ છે તે દુખજ
છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરો, શીખ સતુમા શરીર ઉપર માટીનો
લેપ સુકાઈ જતા તત્કલાથી નિઃશ્વના દુખ રૂપ અને નિંદાનું
કારણ બને છે, માટે પુણ્યલભાનું શ્રદ્ધા કર્મજ નથી, તે
સુખ રૂપ નથી ૨

ન ગોપ્યમ્મપિ મારોપ્ય, દ્વેયં દેયં ચ ન ક્વચિત્ત ।

ક મયેત મુતે દ્વેય, દ્વેય જ્ઞાનેન પદ્યત ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — કયામ મુનિને ગોપવવા (સંતાડવા) યોગ્ય
નથી, કે શાપવા યોગ્ય નથી, વગી કયામ છાડવા કે દેવા
યોગ્ય નથી, બાણના યોગ્યને જ્ઞાને કરીને બાણતા મુનિએ
બયમહિત કયા રહેવા યોગ્ય છે? કયામ નહિ

અનુવાદ —

દ્વેય જ્ઞાનથી દેખતા, મુનિને ભય શો હોય?

જો નહિ ડાકવું, શાપવું, નહિ દેવું, તજવું કોમ ૩

જ્ઞાનમજરી — પરમાત્મભાવરૂપ સાધ્યતા ઉપાય પ્રીતિવાળા આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનના અનુભવરૂપ સ્વમયેના પ્રવીણ મુનિને હાકવા યોગ્ય કડપણ નથી, અવધર્મ કે હાઈ શકે તેમ નથી, તેને સતાડવો કેમ પડે? વગી જે ગુ ન હોય તેને સ્થાપવાનું પણ તેને નથી કારણ કે સ્વરૂપથી અનત ગુણમય હોવાથી પરગુણ વડે તેનું આત્મ કે તે આરોપ કયાય કર્યો પડે તેમ નથી સર્વ ઊડવા યોગ્ય વસ્તુઓને હેયપણે (જાડવા યોગ્ય) કરેલી હોવાથી કય ઊડવા યોગ્ય નહીં અવધર્મનો સમૂહ પગમા જઈ શકે નહિ હોવાથી કયાય કેવાનું પણ નથી તેથી મુનિએ બાવાની અભિવાધાવાળા બની ભય મહિત કયા રહેવા યોગ્ય છે? કોઈ અથગે નહિ કારણ કે પોતેજ પોતાને બચાવ સમર્થ છે કેવા મુનિ છે? સ્વ અને પર પદાર્થના મમૂહ જ્ઞાન વડે જાણતા, કેળતા મુનિ છે ૩

एक ब्रह्मास्त्रमात्राय, निम्नमोहचमू मुनि ।

विभेति नैव सग्राम-शीपस्य इव नागराट् ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — એજ બ્રહ્માસ્ત્રને ગ્રહીને મોહની મેના હણતો મુનિ, સગ્રામને મોખરે નહેવા મહા મતવાળા (કેન્દ્ર) હાથી સમાન બીનોજ નથી

અનુવાદ —

રણાગણે ગજરાજ સમ, નિર્ભય રહે મુનિરાજ,

બ્રહ્માસ્ત્ર એકજ ધારીને, મોહમેન હણતાજ

જ્ઞાનમજરી — પરભાવથી અડેવા, સ્વરૂપમા રમ

નાશ કરતા શું કરીને ? બ્રહ્મજ્ઞાન—આત્મસ્વરૂપનું જોળ
ખાણુ-રૂપ હૃદયિયા (અસ) ગ્રહણ કરીને કોની પેઠે ?
સગ્રામને મોખરે ગજરાજની પેઠે જેમ ઉત્તમ હાથી રણ
સગ્રામમાં ખીતો નથી તેમ કર્મને જીતવા પ્રવર્તેલા મુનિ ભય
પામતા નથી જે સ્વરૂપમાં આસક્ત છે પરભાવનો નાશ
કરવા તત્પર થયા છે તેમને ભય હોય નહિ કારણ કે પર
સયોગના વિનાશનો ભય લાગે છે; તેનો વિનાશ તો આને
કરવોજ છે તેથી શરીર આદિ સર્વ પરભાવથી વિરામ પામ્યા
છે તેવા મુનિને ભય નજ હોય ૪

મયૂરી જ્ઞાનદષ્ટિએત્ પ્રમર્ષતિ મનોબને ।

યદન મયસપાળા ન તદ્વાનદચ્ચદને ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ —જો મનરૂપ વનને વિષે (આત્મજ્ઞાનરૂપ
દષ્ટિ) નાનદષ્ટિરૂપ ઢેલ (મયૂરી) સ્વેચ્છાએ વિચરે, તો આનંદરૂપ
ભાવના ચંદન ઉપર ભયરૂપ સર્પનું વીંટાણુ થતું નથી

અનુનાઃ —

મનોવને મયૂરી સમી, જ્ઞાનદષ્ટિ દેખાય,

તો ન આનંદ-ચંદને, ભય-મર્ષો વીંટાય ૫

જ્ઞાનમજરી —ચિત્તરૂપી જાગમા જો સ્વભાવ અને
પરભાવનો વિવેક કરનારી જ્ઞાનદષ્ટિરૂપી મયૂરી (ઢેલ)-સ્વેચ્છાએ
વિચરે, તો સ્વરૂપના અનુભવના આનંદરૂપ ચંદન ઉપર ભયરૂપ
સર્પો ન વીંટાય જ્ઞાનવડે એ અને પરનો ભેદ થતા એટલે
પોતાના અમૂર્ત ચૈતન્યઘન સ્વભાવનો નિર્ધાર અને પરનયોગના
પર્યાયપણાનો નિર્ધાર થતા ભય ઉત્પન્ન થતો નથી, એ કહેવાનું છે ૫

દત્તમોદાસ્યૈકલ્ય, જ્ઞાનવર્મ વિમર્તિ ય ।

ઈ મીક્તસ્ય ક્વા મદ્મ કર્મમગરકોલિપુ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — જો મોહાસને નિષ્કૂળ કરનાર જ્ઞાનરૂપ બખ્તર
ધારણ કરે તેને ક્યા ભય છે ? કે ક્યા કર્મરૂપ મગ્રામની કીડામાં
પરાજય છે ?

અનુનાદ —

અકૂળ કરે મોહાસને, જ્ઞાન-વર્મ ધરનાર,
કર્મ-રણ-કીડા વિષે, તો શો ભય કે હા ? ૬

જ્ઞાનમજ્જી — સ્વરૂપના આનંદને લોનવનારને કર્મક્ષય
કરવારૂપ રણુમાં ક્યાથી ભય હોય ? પરાજય, હાર ક્યાથી હોય ?
નજ હોય. કેવા પુરૂષને ? મોહાસને નિષ્કૂળ કરે તેણે જ્ઞાનરૂપ
બખ્તર જેણે પહેર્યું છે તેને સર્વ મોહનો નાશ કરે તેણે ભયકર
જ્ઞાનબખ્તર ધારણ કરનારને કર્મ વડે આત્મગુણની ઘાત થશે
એવો ભય ક્યાથી હોય ? કહેવાનું તાત્પર્ય કે જેણે અપર
પદાર્થની નયલે પરીક્ષા કરી છે તેને મોહાદિનો ભય નથી ૬

તૂલ્યહયમો મૂઢા સ્ત્રમત્યમે મયાનિલૈ ।

મૈકં રોમાપિ તૈર્જ્ઞાન-ગરિષ્ઠાના તુ કમ્પતે ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — હલકા મૂર્ખ આગના તૂલની પેઠે ભયરૂપ
વાયરે કરીને આકાશમાં ભમે છે, પરંતુ જ્ઞાને કરીને જારે
છે તેમનું તો એક રૂવાડુંએ તે ભયરૂપ પવને કપતું નથી

અનુનાદ —

નલે ભમે ભય-પવનથી, તૂલ તુ ય લણુ અસ,

જ રોમ પણુ, કપે ન, નિર્ભય સુર

જ્ઞાનમજરી — તત્ત્વજ્ઞાન રહિત જનો આકડાના તૂલ જેવા હળવા આડાશમાં ભયપવનથી પ્રેરાયવા ભમે છે, પરંતુ જ્ઞાનથી ભારે (ગભીર) છે તેમનું એક રોમ, પણ તે ભયપવનથી ફરકતું નથી આથી સાત ભયની સમીપતામાં મૂઢ જનો પરભાવને આત્માપણે જાણવાથી મુગ્ધ બનેવા પર પદાર્થના વિયોગના ભયે કપતા અહિં તહિં ભમે છે અને જે અસખ્યાત પ્રદેશી, અનતનાનમય આત્માનું સ્વરૂપ અવલોકનારા જ્ઞાનવડે ગભીર (ભારે) છે, અવિનાશી ચૈતન્યના ભાવમાં આસક્ત છે તેમનું અભિપ્રાયરૂપ રૂપ પણ રૂપતું નથી જે પદાર્થ નાશવત છે, તે નાશ પામે તેમાં ભય શો? અધ્યાત્મ અભ્યાસમાં એકતા થવાથી અનુભવાતા આનંદથી આનંદિત થયેલા મહાપુરુષો મહા નિર્ભય હોય છે, સ્વરૂપમાં સ્થિર હોવા રહે છે

चित्ते परिणत यस्य चारित्रमकुताभयम् ।

अयण्डज्ञानराज्यमय, तस्य साधो कुतो भयम् ॥ ८ ॥

ભાષાર્થ — જેના ચિત્તમાં, કોઈને જેથી ભય ન ઉપજે તેણે ચારિત્ર પ્રાપ્તિ મેળવી છે અને અખંડિત જ્ઞાનરૂપ શાન્ત્ય જેને છે તે માધુને કનાવથી ભય ન હોય ‘પ્રશમરતિ’માં કહ્યું છે કે —

“ आचाराध्ययनोक्तार्थ-भायना चरणगुप्तहृदयस्य ।

नतर्दक्षि कालविग्रह यत्र कचनामिमयन स्यात् ॥ ”

ભાષાર્થ — આચારાગના અધ્યયનોમાં કહેવા, અર્થની ભાવના મહિન ચારિત્રથી જેનું હૃદય સુરક્ષિત છે તેનો યાત્ર પરમવ થાય તેણે કાલ ઊદ્ગ પામી શકાય તેમ નથી

અનુનાદ —

અખડજ્ઞાનરૂપ રાજ્યપતિ, માધુના ચિત્તમાય,
અસય ચારિત્ર પરિણમ્યે, ભય તેને નહિ કયાય

જ્ઞાનમજ્જી — જો નિર્મયને ક્યાયથી ભય ન લાગે
તેવું ચારિત્ર સ્વરૂપચિન્તારૂપ પરિણમ્યું હોય, ચેતના
વીર્યઆદિ સર્વ ગુણોમા તન્મય થયું હોય, તે માધુને ક્યાથી
ભય હોય ? ક્યાયથી ન હોય કેવા મુનિને ? અખડિત જ્ઞાન
રૂપી રાજ્યરાજા મુનિને, એટલે વચનધર્મ સ્થમા, માર્દવ,
આર્જવરૂપ પરિણમેવા શુદ્ધ જ્ઞાનમા રમણતા કરતા, દ્રવ્ય-
ભાવ મુક્તિ (નિર્લોભતા) વાગા અત્યન અર્કિચન (કાઈ પણ
સમ્રાટ નહિ રાખનાર ત્યાગી) સાધુને ભય નથી થી કેશિ-
ગૌતમ અધ્યયનમા (ઉત્તરાધ્યનસૂત્ર)મા કહ્યું છે કે -

વગવ્યા અગ્નિષ સસૃ કસાયા શ્વિયાણિ અ ।

તગ્નિગ્નિષ્તુનહાનાય વિહરામિ અહ મુખી ॥ ૩૮ ॥

રાગદોષાદયો નિઃશ નેહપાસા મયકરા ।

તે ઊદિષ્તુ જહા તાય વિહરામી જહકમ ॥ ૪૩ ॥

ભાવના — હે ! મુને, એક (મનની હુદ્દ પ્રવૃત્તિને વશ
થયેલો) જીવાત્મા જો ન જીતાય તો તે શત્રુ છે (આત્માને
ન જીતવાથી કપાયો ઉત્પન્ન થાય છે) અને એ શત્રુના પ્રતાપે
ચાર કપાયો અને પાચે ઇન્દ્રિયો પણ ગતુ છે એમ આખી
શત્રુની પરપગને જોઈ શાસનના ન્યાય પ્રમાણે જીતીને
શાંતિપૂર્વક હું વિહાર કર્યા કરું છું ૩૮

રાગ, દ્વેષ, મોહ, પરિશ્રદ્ધ અને સ્ત્રીસ્વજનો ઉપરની
આમશ્રિતઓ છે તેજ તીવ્ર, ઘાટા અને ભયંકર સ્નેહબંધનો

છે, તેને છેદીને યથાન્યાયે કમપૂર્વક જૈન શાસનમાં રહી મારો વિકાસ માધુ છું, અને વિચરી રહ્યો છું

તેમજ નમિપ્રવચ્ચાર્યા-ઉત્તરાધ્યનમાં નમિરાજર્ષિનું વચન છે -

મદુ ત્વ મુણિણો મદ્, મગગારસ્સ મિક્કલુણો
સલ્લઓ તિપ્પમુક્કસ્સ યમસમણુપસ્સમો ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ — ગૃહસ્થાશ્રમથી પર થયેલા એવા ત્યાગી અને સર્વ જન્મગથી મુક્ત થઈ એકાત આત્મભાવજેન અનુ સરનારા ભિક્ષુને ખરેખર દરેક મ્થળે બહુ આનંદ હોય છે "

ઈત્યાદિ પર પુદ્ગલના સયોગમાં યથાર્થ જ્ઞાનવત મહાત્માને ભય નથી ૮

૧૮ અનાત્મશસાદક

શુણૈર્યદિ ન પૂર્ણોઽસિ, કૃતમાત્મપ્રજ્ઞસયા ।

શુણૈરેવાસિ પૂર્ણચેત કૃતમાત્મપ્રજ્ઞસયા ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ — જો તું શુણે વડે પૂર્ણ નથી, તો પોતાની પ્રજ્ઞા તે ફાકટ ફૂલવુ થાય, જો તું શુણેજ કરી પૂરો છે, તો પોતાની પ્રજ્ઞા કરવાની કઈ જરૂર નથી 'માચાર'કુલ માખ્યાતિ' આચારજ કયા કુળનો છે તે કહી આપે છે ન્યાયે પોતાની મેળેજ શુણુ પ્રગટ થશે.

અનુવાદ —

શુણુગણથી નહિ પૂર્ણ તો, આત્મ-પ્રજ્ઞા શીય ?

પૂર્ણ શુણીને જરૂર શી ? કરે શુણે કીર્તિય. ૧

જ્ઞાનમંજરી — નિર્ભયપણું સર્વભાવના ત્યાગે થાય ■
 અને સર્વ પરભાવોનો ત્યાગ તે પરભાવમા અનાત્મજ્ઞાન
 (પિતાપણું કે પોતાના નથી એવું જ્ઞાન) થવાથી થાય છે
 તે માટે જે આત્માથી જુદું તે અનાત્મ, તેની શંભા એન્દ્રે
 કહેવું તેરૂપ અનાત્મશસા-અદિક કહેવાય છે

તેમા નામ અને સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્યથી અના
 ત્મશસન જે પ્રકારે છે, બાહ્ય અને અતરંગ ત્યા બાહ્ય પણ
 લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે ભેદ છે, દ્રવ્યથી લૌકિક બાહ્ય
 અનાત્મશસન એટલે પોતાના લોગ આદિ પ્રયોજનનો જેમા
 અભાવ છે એવા પર ધન પરધર, પરસ્ત્રી આદિ મારા નથા
 મૃત્યાદિ આશ્રહરૂપ તો લૌકિક અને લોકોત્તર બાહ્ય અના
 ત્મશસન જેમ કે ધન, સ્વજન, શરીરઆદિ વિનાશી હોવાથી,
 પર ભવમા સહાય કરનારા નથી તેથી મારા નથી એમ
 ગણવું તથા હું ખની ઉત્પત્તિરૂપ સ્વાર્થના સગા એવા સ્વજનો
 સળધી પરપણું માનવું એકપણાનું ચિંતન ન કરવારૂપ
 અતરંગ અનાત્મશસન દ્રવ્યથી બાહ્યવુ વગી ભાવથી કુશાસ
 અનુસાર મોક્ષની અભિવાધાપૂર્વક દર્શણોનો ત્યાગ તે અશુદ્ધ
 અનાત્મશસન છે અને શુદ્ધ તો સમ્યક્દર્શનપૂર્વક તત્ત્વના વિવે
 ચનવાળા સમ્યક્જ્ઞાન વડે આત્માના સ્વદ્રવ્યસ્વએત્ર સ્વકાવ સ્વ
 ભાવથી ભિન્ન ઉપાધિકપણું બધુય પરરૂપ છે, મારૂ નથી એવું
 યથાર્થ ભેદજ્ઞાન તે અનાત્મશસન છે તે ઝરવાથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય
 છે તે પણ જ્ઞાનુધી અનિષ્ટ અણવ પદાર્થોમા અને જીવ સાથે
 સંબંધવાળા કર્મ પુણ્યોમા, તેના કળમા તથા તેને નિમિત્તે
 ઉત્તન્ન થયેલા અશુદ્ધ વિભાવ પરિણામોમા અનાત્મપણું મનાય

૭ ત્યાં મુખી તે વ્યવહાર નયે અનાત્મશંભા છે અસત્ નિમિત્તને માધીન ચંતનાના વીર્યની પરિણતિ સહિત લાવયોગરૂપ ચેતનાના વિક્ષેપોમા પરપણુ માનવું તે ઋણુસૂત્ર નયે અનાત્મશંભા છે દ્રવ્ય ઔદયિક સદાચાર, સત્યભાષા, સત્યમનોયોગ આદિમા માધનરૂપ મયગ્ના અધ્યવસાયોમા, સત્ નિમિત્તને અવગતા પોતાના આત્માના પરિણામોમા પચપણું ગણવું તે શબ્દનયે અનાત્મશંભા છે રૂપાવીત શુદ્ધધ્યાન અને શૈલેશિકરણ અદિને પણ પરપણું ગણવા તે સમભિરૂઢ નયે અનાત્મશંભા છે પોતાના આત્માના પારિણામિક લાવરૂપ અનતજ્ઞાન, અનતદર્શનથી બીજું બધુંય પર છે એવું એવભૂત નયે અનાત્મશંભા છે એ પ્રકારે અનાત્મપણું સર્વત્ર સમ્યક્દષ્ટિ ને શ્રદ્ધાથી છે, મુનિ એને ભિન્ન કરવા પડે છે, ભિન્નરૂપે જિન લગવાનને છે અને સર્વથા અભાવરૂપે સિદ્ધાને છે એમ વિરતિની શ્રદ્ધા વડે સ્થાપના યોગ્ય છે, તેમ કરવા યોગ્ય છે, પરભાવનું કર્તાણું લોગતાપણું આશ્રયપણું, સયોગીપણું ચેતનનું કાર્ય નથી એવો સાધકને અવકાશ છે આત્માજ સામાયિક છે, સામાયિકના અર્થરૂપ છે, ઈત્યાદિ અહંતાના વાક્યોને અનુસરનાર થવું યોગશાસ્ત્રમા વળી નહીં છે —

મમૂર્ત્તમ્ય ચિદાનન્દ-રૂપસ્ય પદ્માત્મન ।

નિરજનસ્ય સિદ્ધસ્ય, ધ્યાનં સ્યાદ્રૂપવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

इत्यनन्त स्मरन् योगी, तत्स्वरूपावलम्बन ।

तन्मयत्वमाप्नोति, ग्राह-ग्राहकवर्जितम् ॥ २ ॥

अनयशरणीभूय, न तस्मिन् लीयते तथा ।

ध्यानध्यानोभयामावो ध्येयेनैक यथा व्रजेत् ॥ ૩ ॥

સોષ્ય મમરમાભાવસ્તદેવીકરણમતમ ।

આત્મા યદ્દૃષ્યક્ત્વેન સ્ત્રીયત પરમાત્મનિ ॥ ૪ ॥

અલમ્ય ગ્દયસવધાત્સ્યૂગસૂમ્મ ત્રિચિનયેત્ ।

સાલ્યાચ નિરાલ્ય વિશુદ્ધ તત્ત્વમગ્નસા ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — અમૂર્ત (અરૂપી) ચિદાનંદરૂપ, નિર્દશન

પરમાત્મા સિદ્ધનું ધ્યાન રૂપાતીત છે ૧ એમ નિરત અમરણ કરતો, તે સ્વરૂપના અવનબનવાળો યોગી, અણુ કરનાર કે અણુ કરવા યોગ્ય ભાવ રહિત જની તન્મયતા પામે છે ૨ ધ્યાન કરનાર અને ધ્યાન જાને ભૂલાર્થ જાય અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય (ધ્યેય) માથે એકતા પામે એના પ્રકારે તે અનન્ય શરણ પામીને તેમા લીન થાય છે ૩

આત્મા અજિન ભાને પન્માત્મામા લીન થાય એવો આ સમરમીભાવ છે, તેમા એકાકાર થવુ એમ જ્ઞાનીઓએ સ્વીકાર્યું છે, ૪ સ્થૂળ લક્ષ્યના મગધ ઉપરથી સૂક્ષ્મ અવલક્ષ્યનું ચિંતન કરવુ, અને આગ્રજનવાગી દગા ઉપરથી નિરાવગન દશા વિશુદ્ધ તત્ત્વ પામવુ એ યથાર્થ છે ૫

એમ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરનાર સર્વ પર પદાર્થને અનાત્મરૂપ જાતો છે તે આત્મજ્ઞાની પ્રથમા કરતા નથી એમ હવે કહે છે -

ઠેવગજ્ઞાન આદિ વડે તું પૂર્ણ નથી તો તારી આત્મ-સ્તુતિ-પોતાના વખાણ વ્યર્થ છે નિર્જુણી આત્માની પ્રથમા શી કરવી ? પુરૂષવની ઉપાધિથી થયેલા ગુણો છે એમ મૂઠ પુરૂષો કહે છે, તેથી કઈ પ્રથમા થતી નથી જો તું સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, તપરૂપ માધન ગુણોએ કે ક્ષાયિક

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ સિદ્ધ ગુણોએ પૂર્ણ હો તો શબ્દરૂપ આત્મપ્રશસાની શી જરૂર છે ? પ્રગટ કરેલા ગુણો પોતેજ બહેન થાય છે ચેન્ડીના સાડા પરાજથી (ઘાસથી) ઢકાયેલા ઘણો કાળ રહેના નથી એમ છે તો સ્વમુખે પોતાના 'ગુણોની પ્રશસા શી કરવી ? વળી વ્યવહારથી જણાવે છે -

શ્રેયોદ્રુમસ્ય મૂલानि, સ્ત્રોત્કર્ષામ પ્રવાહત ।
પુण्यानि પ્રકટીકુર્વન્ ફલ મિં સમવાપ્સ્યસિ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — કલ્યાણરૂપ વૃક્ષના મૂળરૂપ (પોતે સુદૃઢ કયાં હોય તે) પુણ્ય પોતાના ગુણના વાહરૂપ જળપ્રવાહથી પ્રગટ કરતા (ઉઘાડા કરતા) તુ (શ્રેયરૂપ વૃક્ષનું) ફળ પામીશ ? કંઈ નહિ પામે તુ પુણ્યજ ફળદાયક છે “ ધર્મ ફરતિ કીર્તનાત્ ” કહી બતાવવાથી ધર્મનો નાશ થાય છે અનુનાદ —

શ્રેયતરે સુદૃઢમૂળ, સ્વગુણવાહ જળ ધોધ,
મૂળ ઉઘાડયે નહિ ટકે, તર-ફળ પછી કયા શોધ ? ૨

જ્ઞાનમજરી — હે ! ભલા માણસ, કલ્યાણ વૃક્ષના પુણ્ય રૂપ મૂળ, પોતાની બડાઈ હાકવારૂપ પાણીના પ્રવાહથી ખુલ્લા કરનાર તુ તું ફળ પામશે ? નહિજ, જે આડનું મૂળ ઉખેડયું તેને ફળ ક્યાથી આવે ? ૨

માલમ્બિતા દિતાય તુ પૈ સ્વગુણરદમય ।
મદો સ્વયં ગૃહિ તુ પાતયન્તિ મયોદધી ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — પોતાના ગુણરૂપી દોરડાનું ખીજ આવ બન લે તો હિત થાય, પરંતુ અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે

પોતે પોતાના શુભરૂપ દોરડા ગદ્દા તો તે સંસાર સમુદ્રમાં
પાડે અત્મ-પ્રશસા રૂપી દોર પોતે (ગદ્દા) ગદ્દે તો બોળે
બૂડાવે), પર ગદ્દે તો તારે, એ આશ્ચર્ય

અનુવાદ —

સ્વશુભ-દોર ગદ્દી અન્યજન, કંઈ કદી કત્યાણ,
પોતે ગદ્દો! ગદ્દતા રૂળે, બવોડધિમાં બાણ ૩

જ્ઞાનમજ્જી — પોતાના શુભરૂપી દોરનું બીજ આવ
બન લે એટલે સ્મરણ ચિંતાન વડે ગદ્દણ કર તો હિત
થાય પોતાને મુખ થાય પણ આશ્ચર્ય છે કે સ્વશુભને પોતે
ગદ્દે તો તે પોતાને સસાર-સમુદ્રમાં નાખી દે છે, પોતાના
મુખે પોતાના શુભના વખાણ કરવા યોગ્ય નથી ૩

ઢણતરદિદોયોત્ય-સ્વોત્કર્ષગ્વર્યાતિકમ્ ।

પૂવપુનરસિંહેમ્યો, મૃદ્ધ મીઘત્વ-માયનમ્ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — ઉચ્ચપણની દૃષ્ટિ (નજર)ના દોષથી આવેલા
આભિમાનરૂપ તાવનું શાતિકર્મ, (મટાડવાનો ઉપાય) પૂર્વ
પુરૂષરૂપ સિંહથી અત્યંત નીચપણાનું ભાવનું, એ છે

અનુવાદ —

‘હું મોટો’ એ નજરને, લાગી તો અભિમાન-

તાવ-દવા ‘અતિ દીન હું’, નહિ પૂર્વ નૃસિંહ સમાન ૪

જ્ઞાનમજ્જી — અજ્ઞાસથી પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન, વિનય,
તપરૂપ શુભથી અતરમાં સળંગેલા મહામોહના ઉદયે આત્મામાં
હું શુભવાન છું ‘મેં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું’, હું વિનય શુભ
વાળો છું એવા ઉચ્ચપણની દૃષ્ટિ (નજર) ના દોષથી

ઉપજેલા વ્યાભિમાનરૂપ તાવને શાત કરવાનો ઉપાય એ છે કે અહંત આદિ પૂર્વ પુરૂષોરૂપ સિંહથી પોતાનું ન્યૂનપણું વિશેષ વિચારવું, ભાવવું તે માનના ઉદયરૂપ તાવનો નાશ કરનાર છે એમ જાણવું.

ધન્યો ધન્યો યયરો સાલ્મિદ્વો ય થૂલમદ્વો જ ।

જેહિ વિસયકસાયા ચત્તારત્તા ગુણે નિયય ॥

ધન્ય છે ધનાભદ્રને, વજ્રસ્થામીને, શાલિભદ્રને અને થૂલીભદ્રને કે જેમણે વિષમઝપાયો ત્યજ્યા અને આત્મશુદ્ધિમા આસકત થયા.

ધન્ય છે તે પૂર્વ પુરૂષોને કે જેમણે આશ્રયોને વશી નાખ્યા અને જે અનાદિકાળથી લોગવાતા પરભાવના સ્વાદની મીઠાશને તજે છે, તેમજ જે સહઉપદેશથી જાણેલા સત્તાના સુખની ઇચ્છાથી, આત્મધર્મના શ્રવણ સુખને અનુભવતા ચક્રવર્તીની સત્તિને વિપત્તિ તુ ય માને છે, આત્મશુદ્ધિમા આસકત મહાભાગ્યગાળી મ્હલીભદ્ર, અતિ આતુર અને રાગવાળી ક્રોધાનેશ્વરી આર્થનાથી પણ અડોલ પરિણામવાળા રહ્યા તેમને ધન્ય છે પરંતુ જો તે પણ પોતાના શુદ્ધિથી ફૂલાઈ જાય, અશુદ્ધિથી દોર ગ્રહણ કરે તો તેમને સસાર સંબુદ્ધિમા ગળડાવી દે છે એ આશ્ચર્ય છે એવું ઉચ્ચપણાની દૃષ્ટિના દોષથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાભિમાનરૂપ તાવ પૂર્વપુરૂષોથી પોતાનું અત્યંત નીચપણું ભાવવાથી શાત થઈ જાય છે ગરીરના રૂપ અને સૌંદર્ય, ગામ, બાગ, ધન આદિ પંપર્યાયો વડે થતું વ્યાભિમાન, ચિદાનંદ-ધન મહાત્માને શાનું હોય? વિષયરૂપી વિષના ઉપાયોને નશામા કુવિક પે

વડે હું તો ચિત્તવુ છું કહ્યું છે કે —

સતેવિ કોવિ ડગ્મર્દ કોવિ અસતેવિ અદિત્સર્દ ।

મોષચય દયરચયેણિ દદ્ધ પમવેણ જદ્ધ જનૂ ॥

ભાષાર્થ — કોઈ તો છતા ભોગને ત્યાગે છે કોઈને ભોગ ન હોવા છતાં પણ તેની અભિલાષા કર્યા કરે છે, આમ કોઈને ભોગ ભોગવતા છતાં ત્યાગ છે અને કોઈને ત્યાગમાં પણ ભોગ છે દ્રષ્ટાન તરીકે જ મુ કુમાર પરણ્યા છતાં ત્યાગી હતા અને પ્રભવ ચોર નાજનો ત્યાગ કરેલો છતાં ભોગની અભિલાષાથી ધનઆદિ પરિગ્રહ વધારતો હતો ઈત્યાદિ ભાવના વડે અદોરના વિચારથી સ્વાભિમાનરૂપ પરિણામ નિવારી શકાય છે ૪

શરીરરૂપલાવણ્ય-ગ્રામારામઘનાદિમિ ।

ઉત્કર્ષ પરપર્યાયેષ્ચિદાનદ્વચનસ્ય ૬ ॥

ભાષાર્થ — શરીરના રૂપ અને સૌંદર્ય તથા ગામ બાગ ધન અને આદિગણ્ઠ પુત્ર, પાત્રાદિ મમૃદ્ધિ પર દ્રવ્યના ધર્મ છે તેનાથી જ્ઞાનાનંદે પૂર્ણ પુરુષને અતિશય અભિમાન શાનું થાય? ન થાય, કોઈ પ્રત્યે પાંડે ધને ધનવતપણું ન માને

અનુનાદ —

શરીર-રૂપ-શોભાદિ, ગામ, બાગ, ધન સર્ત્ત,

પરપર્યાયનો કયમ કરે ચિદાનંદ-ધન ગર્વ ? ૫

જ્ઞાનમજ્જી — જ્ઞાન અને ગુણથી લગ્નપૂર આત્માને મયોગથી સમનતા પુણ્યવના ચોગે ઉપજતા પર પર્યાયોનું અતિ અભિમાન કે ઉન્માદ ક્યાથી હોય? ઔદારિક આદિ

શરીરો નાશવત છે, રૂપ સંખ્યાન નિર્માણ તથા વર્ણ નામ કર્મથી થયું છે, લાવણ્ય કે ચતુરાઈ પણ સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થય છે તથા વેદ-આદિ મોહના યોગે થાય છે હોકાને રહેવાના સ્થાનરૂપ ગામ, વન, ઉદ્યાન ભૂમિરૂપ ખાગ, તાજવાના માપનું કે ગણતરીના માપનું આદિ પ્રમાણ વાગુ ધન તેથી શો ગર્વ કરવો? કારણ કે તે પર છે, કર્મ બધનું કારણ છે, સ્વ-સ્વરૂપમા વિદ્ય કર્તા છે તેનો સયોગ નિહવા યોગ્યજ છે તો પછી તેનું અભિમાન શું કરવું? ઉત્ત-રાધ્યયનમા કહ્યું છે -

ધ્યેણ કિં ધમ્મપુરાહિગારે સયજેણ યા કામગુણેહિં ચેય ।
 નમજા મમિસ્સામો ગુણોદધારી, વહિં વિદ્વાય મભિગમ્મમિસ્સુ ॥૧॥
 અચ્ચયત ૧૪-૧૭

ન તસ્સ વુલ્લ વિમઝતિનામો, ન મિત્તવગ્ગાનસુમા ન ધધવા ।
 રજોસય પચ્ચણુ હોર વુલ્લ વત્તારમેવ અણુજાયકમ્મ ॥ ૨ ॥
 અચ્ચયત ૧૩-૨૩

ભાવાર્થ — (બૃહુપુરોહિતને તેના પુત્રો કહે છે)
 સાચા ધર્મની ધુરાના અધિકારમા-સ્વજન ધન કે કામસોગોની
 કશી આવશ્યકતા હોતીજ નથી તે માટે તો અમે જગતમા
 પ્રતિબંધ રહિત કરનારા અને બિદ્યા-જીવી બની ગુણના સમૂ-
 હને ધારણ કરનારા એવા સાધુ યજ્ઞશું “ અ ૧૪-૧૭

તે (કર્મના પરિણામે ઉત્પન્ન થયેલા) હુ ખમા તેની શાંતિ
 વાગા કે મિત્રો કે પુત્રો તેમજ બધુઓ બાગ પડાવી શકતા
 નથી (કર્મ કરનાર જીવને સ્વય તેનું હુ ખ હોગવવું પડે છે,
 કારણ કે કર્મ તો તેના કરનારને અનુસરે છે અ ૧૩ ૨૩

માટે આત્મશુદ્ધિના આનંદમા પરિણમેવા પુરુષોને કર્મ
ઉપાધિથી જ પ્રાપ્ત થયું છે તેમા અભિમાન ન થાય પ

શુદ્ધા પ્રત્યાત્મમામ્યેન પર્યાયા પરિમારિતા ।

અશુદ્ધામ્યાપરદર્યાશ્ચોત્કયાય મહામુને ॥ ૬ ॥

શાપાર્થ — શુદ્ધ નયની ભાવન થી દરેક આત્મા સરખા
શુદ્ધ પર્યાયવાળા છે તેથી, અને અવિશુદ્ધ વિશ્વાવ પચાચો
તો તુચ્છપણાને લીધે મહામુનિને (મર્વનય પરિણત સાધુને)
અભિમાનનું કારણ ન થાય.

અનુવાદ —

શુદ્ધ નયે સા સિદ્ધમમ, ભાવ્યે મદ નહિ હોય,
તુચ્છ અશુદ્ધ પર્યાય, ત્યા મુનિને મદ શો જોય ૬

જ્ઞાનમજ્જી — તપાવેલા શ્રેષ્ઠ જોના મમાન આત્મ-
સ્વરૂપને અણ કરેલા નિર્મય મહામુનિને સમ્યક્જ્ઞાન ચારિત્ર
ધ્યાન વડે પ્રગટ થયેવા શુદ્ધ આત્મ પર્યાયોનો પણ અહ-
કાર, કે મદ થતો નથી કેમ નથી થતો ? દરેક આત્માને
શુદ્ધ નયથી ભાવતા શુદ્ધ સ્વરૂપે સરખા છે તો મારામા
વિશે શું થયું ? જ્ઞાનાદિ શુદ્ધો મર્મ આત્મામા છે જ
મર્વની પાતે સાધારણ રૂપે હોય તેનું અભિમાન શું કરવું ?
એની ભાવનારૂપ અભિપ્રાયવાળો તે હોય છે જ્ઞાન આદિ
અનંત પર્યાય હોવાપણું સર્વ જીવોમા સરખું છે તેથી સત્તાની
અપેક્ષાએ સિદ્ધ અને સસારી જીવોમા ભેદ નથી ‘સવેગ-
ગથાળા’મા કહ્યું ॥ -

નાનારણતગુણોવવેય અગ્નમણહ ચ લોગપરિમાર્ગ ।
વક્તામોક્ષા સિદ્ધાણતુલ્યમિર્ણ ॥ ”

ભાવાર્થ — જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણો સહિત, અરૂપી અવિનાશી, લોકપ્રમાણ પ્રદેશવાળો, લોકતા આ જીવને સિદ્ધ સમાન માનો

શ્રીપૂજ્યે પશુ કહ્યું છે જીવો ગુણપદ્ધિગ્રન્થો ન જસ્ય દ્રવ્ય-દ્વિયસ્વ સમાદય ” દ્રવ્યમા રહેલી સમાનતા જેને છે એવો જીવ ગુણરહિત નથી તથા કાણુગમા “ વને આયા ’ ઇત્યાદિ પાઠ હોવાથી સર્વ ઠેકાણે આત્માનું સરળાપણું છે, તો સદ્ગુણ (આત્મગુણ) પ્રગટે તેમા અભિમાન જ્ઞાનું કરવું? ઇદ્રપણું આદિ ઔદાચિદ અશુદ્ધ પર્યાયો તુ^{મ્} હોવાથી, હોષરૂપ હોવાથી ગુણની ઘાત કરનાર અને તરતજ્ઞાનમા રમણુતાની હાનિ કરનાર હોવાથી સોજો ચઢે તેવા રોગથી બહુ અગ જણાય તેની પેઠે તેનું અભિમાન કળવા ચે અ નથી પુદ્ગલના જ અથા શુ કામના છે? પર ઉપાધિથી થતા સમર્જોથી કયારે મારો છૂટકો થશે? જોમ સવેગ અને નિર્વેદરૂપે પન્થિમેવા પુરૂષોને (અભિમાન) મદ થનો નથી ૬

ફરી આત્માને ઉપદેશ દે છે -

ક્ષોમ ગચ્છન્ સમુદ્રોઽપિ સ્વોત્કર્ષપરનેરિત ।

ગુર્ણોવાન્ બુદ્ધવુદ્ધોઽહત્ય ત્રિમાશયન્તિ કિં મુધા ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ — મુદ્રા, (સાધુવેશ) સહિત એટલે સમુદ્ર સાધુને પથ્ય તેથી સહિત પણ પોતાના અભિમાન રૂપ પવને પ્રેરાયજો ક્ષોભ પામતો ગુણ અમૂલનો પરપોટા કરીને કેમ ફાકટ વિનાશ કરે છે? જોમમમુદ્રને પરપોટા કરી પાણીનો નાશ કર્યો ન ઘટે તેમ ઉત્તમ પુરૂષને અભિમાન વડે પોતાના ગુણનો નાશ કર્યો ન ઘટે -

અનુવાદ —

માન-પવન પ્રેગ્નિ મુનિ-સમુદ્ર પણ ટાલાય;
 ગુણગણ કીણુ ફી દધ, ફેગટ મું ફૂલાય ૮
 જ્ઞાનમંજરી — હે ! હમ, નિજ આત્મતત્વરૂપ જગથી
 પગ્નિપૂર્ણ સ્વરૂપ-માનમના નિવાસનો તું સમિકે છે સાધુના
 વેશરૂપ મુદ્રા મહિત (સમુદ્ર) હોવા છતાં અહકારરૂપ પવનથી
 પ્રેશર્મ અધ્યવસાયો વડે મોલ પામનો, અભ્યામથી પ્રાપ્ત કરેલા
 શ્રુતધર મતધર્માદિ આમર્ષોવધિ આદિ લગ્નિરૂપ ગુણ સમૂહનો
 પરપોટા કરીને વ્યર્થ કેમ વિનાશ કરે છે ? પ્રાપ્ત ગુણથી ગભી
 ન થા, પોતાના ગુણો જે પોતાના હિતનું કારણ છે તે ગુણો મું
 માનમા આવી જઇ બીજાના આગમ તેનું પ્રદર્શન કરવામા
 આવે તો તું નથી થતા ? માટે માન કરવા યોગ્ય નથી ૭

નિર્ગેષા-(મ)નરવિદ્યુત્ત્રાન્તરવિમાત્રમૂર્તય ।

યોગિનો ગલિતાત્વર્પા પક્ષાતત્પરસ્પના ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — અપેક્ષા રહિત, દેશના માપથી રહિત
 (ચિત્રથી અમાપ), કાનના માપથી રહિત (અનત) જ્ઞાનમાત્ર
 મરીશ્વાર્જા (ચારિત્રરૂપ કાયાવાણા) યોગીશ્વર, પોતાની અધિકતા
 અને પરની હીનતા વિષેના ઘણા સમુદય વિદ્યુત્ત્રાથી રહિત
 થયા હોય ૮

અનુવાદ —

મોટા-નાના તર્ણો ઘણી, તથા કમ્પના તેહ,

નિરૂપ્તી યોગી દીપે, અમાપ અનત ગુણગેહ ૮

જ્ઞાનમંજરી — યમ-નિયમ આદિ અધ્યાગ યોગના
 અભ્યામથી ઉત્પન્ન થયેલ રત્નત્રયી સ્વરૂપ સ્વયોગની પ્રાપ્તિ

વાળા યોગીઓ કેવા હોય છે તે કહે છે—અપેક્ષા રહિત, ક્ષેત્ર મર્યાદા રહિત અનત જ્ઞાનમાનની મૂર્તિસ્વરૂપ એટલે પરભાવને અનુસરતી ચેતના રહિત, નિર્મળ સ્વરૂપને અનુસરતા ચિંતનમા પરિણુમેલા, મઠ કે દીનતાની વિકલ્પ બળથી રૂપત યોગીઓ જ્ઞાનમા પરિણુમેલા, જ્ઞાનમાજ મગ્ન રહે છે, તેજ તત્ત્વમાધનના બલુનાર, અનુભવનાર છે, મારે માનની ઘેલછાથી ઉપજતી પેતાની અધિકતા, મોટાઈ દૂર કરવા યોગ્ય છે ૮

૧૯ તત્ત્વદષ્ટિ-અષ્ટક

રૂપે રૂપવતીદેષ્ટિ, રંજગ કય વિમુક્ષતિ ।

મજાત્યામનિ નીરૂપે, તત્ત્વદષ્ટિસ્વરૂપિણી ॥ ૧ ॥

સાપાર્થ —રૂપવત પુદ્ગલિક દષ્ટિ પુદ્ગલને વિષે (રૂપે) રૂપને જોઈને મોહ પામે છે, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિ તો, રૂપવતી નથી, તે રૂપરહિત આત્માને વિષે મગ્ન થાય છે, સરખે સરખાનો યોગ હોવાથી અહિં યોગ-અવકાર છે ૧

અનુવાદ—

અર્મ-અમુ રૂપ જોઈને, મોહ કરે રૂપમાય, /

અરૂપી આત્મા જો મહે, તત્ત્વદષ્ટિ છે ત્યાય. -૧

જ્ઞાનમંજરી —વિગેય પ્રકારના ઉદયથી પુણ્યની પ્રગટતાના ભારે ભારે બનેલો, ક્ષયોપશમ આદિ પ્રગટેલા અનેક શુભ સમૂહ સહિત એકાત તત્ત્વિક -વિકલ્પરૂપ કલ્પનાને લીધે અમહત્ત્વવાળો છતા પેતાની મહત્તા માનનાર તત્ત્વ

જ્ઞાન સહિત સમારી જીવોના આવન (પ્રથમા-પ્રુશામત)ના પુરથી જેના કાન લતાર્ધ ગયા છે એવો જીવ તત્ત્વદષ્ટિ વિના પોતાના અત્યત અભિમાનનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તેથી તત્ત્વદષ્ટિ કરવા યોગ્ય છે તત્ત્વદષ્ટિ એટલે તત્ત્વ તો વસ્તુનું સ્વરૂપ, જીવમા જીવપણું તે તત્ત્વ, અનંત ચૈતન્ય સ્વરૂપ, અજીવમા અચૈતન્ય સ્વરૂપ તે તત્ત્વ, અવિષંગીત ક્યાઈવાદ પ્રમાણે જીવ આદિ પદાર્થનું સ્વરૂપ તે તત્ત્વ તેમા પણ પોત પોતાને મ્યાને ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને અજીવોનું તત્ત્વપણું છે, તથાપિ હું આત્મા હોવાથી માફ સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, અનંત આનંદ સ્વરૂપ, અસંખ્યેય પ્રદેશ-અનંત જ્ઞાન આદિના પર્માયરૂપ પરિણામિક ઉત્પાદ વ્યય પ્રૌઘ્ય પણાવાળું, ધર્મ શુણ્ડરૂપે પરિણમેવા અશુરુક્ષધુ શુણ્ડવત, પરમાર્થે એકાતિક, આત્મતિક, સર્વાત્તમ અખાધિત, મોક્ષ સ્વરૂપ સ્વતત્ત્વ છે, તેમા દષ્ટિ એટલે દર્શન, શ્રદ્ધાથી જોવું અથવા તત્ત્વનું અવલોકન, યથાર્થ જ્ઞાન સહિત શ્રદ્ધા, દષ્ટિ તે તત્ત્વદષ્ટિ છે નામ નિરૂપથી તો તે અનેક જણુના નામ પાડી ભોવાવીએ તેની ચેક છે મ્યાપના નિમોપે મુદ્રા ન્યાસ આદિ અવલગનવાળા સ્થિર ચિત્તવાળાની તે મબધિ વિચારણા છે દ્રવ્ય નિરૂપે વિવેક જ્ઞાનવાળાને સવેદન જ્ઞાન છે એમ કહેવું તે તત્ત્વદષ્ટિ છે

જાવ નિમોપે અનુભવસ્વરૂપ સ્પર્શ જ્ઞાનમા નિમગ્ન જેનું નન છે તેમનું સવેદનજ્ઞાન તે તત્ત્વદષ્ટિ ખરી રીતે છે સવેદનજ્ઞાન ચાર નય પ્રમાણે અને છે-લા ત્રણ નય પ્રમાણે સ્પર્શજ્ઞાન સ્વરૂપ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રની એકના

રૂપ જે ધ્યાનની એકાગ્રતાથી કેવળજ્ઞાન થાય છે તેઉત્સર્ગે માગેથી તત્ત્વદષ્ટિ છે મર્વ ઉપાયના મમૂહ વડે સ્વતત્ત્વમા દષ્ટિ કર્તવ્ય છે તે અર્થે ઉપદેશ કરે છે -

‘રૂપવતી’ એટલે પુદ્ગલ-અપુદ્ગલમય પુદ્ગલ સ્વરૂપને પ્રકાશ કરનારી ‘દષ્ટિ’-આખ ‘રૂપ’ સ્વેતઆદિ લેહને જોઈને વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શમય રૂપમા મોહ પામે છે, વળી રૂપરહિત જ્ઞાનરૂપદષ્ટિ-આત્માની ચૈતન્ય શક્તિ સ્વરૂપતત્ત્વદષ્ટિ, વર્ણ દિશરહિત શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મામા મગ્ન થાય છે, સ્વરૂપ સ્તીન થાય છે માટે અનાદિની બાહ્ય દષ્ટિ દગા તથા સ્વરૂપના ઉપયોગમા દષ્ટિ કરવા યોગ્ય છે ૧

મ્રમવાદી વહિરેદષ્ટિર્મ્રમજ્ઞાયાનક્રીમ્નમ્ ।

મ્રમ્નાતસ્તત્ત્વદષ્ટિસ્તુ નાસ્ત્યા શેતે સુચાશયા ॥ ૨ ॥

બાપાર્થ — બાહ્યદષ્ટિ ભ્રમની વાડી છે, તેનું જોધુ (તે બાહ્ય દષ્ટિનો પ્રકાશ) વિપર્યામ શક્તિ યુક્ત છાયા છે એટલે ‘વિષ વૃક્ષની છાય પણ વિષરૂપ હોય છે તેમ એ બાહ્યદષ્ટિનો પ્રકાશ ભ્રમરૂપ બળવો, પરંતુ ભ્રમ રહિત તત્ત્વદષ્ટિવાળો તો મુખની ઇચ્છાએ એમા (આન્તરૂપ છાયામા) મુખે, રહે નહીં, બહિર્દષ્ટિ પ્રકાશ ચંદ્રાસન્નના પ્રત્યય ન્યાયે ભ્રમ વિષ-તરૂ છાય છે તેનો વિશ્વાસ તેવા તત્ત્વજ્ઞાની ન કરે, જે અતર્દષ્ટિ મુખપૂર્ણ છે અનુના -

બહિર્દષ્ટિ ભ્રમવાડી છે, ભ્રમછાયા, વિષ તોજ,

તત્ત્વદષ્ટિ પ્રાતિગહિત, કરે ન ત્યા મુખસેજ - ૨

જ્ઞાનમજરી — ભ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી ધ્મને-પ્રાતિનું કારણ એથી બાહ્યદષ્ટિ નસારનું કારણ હોવાથી જ - કરવા

યોગ્ય છે, તત્ત્વદર્શિ ક'યાણુકારી છે, અને શ્રમની વાડીરૂપ નથી આ હું કહું છું, હે! જાણ 'આ માફ, આ ખોટું કંઈ, આ ઠરવા યોગ્ય છે' ઇત્યાદિ બાહ્ય ભાષના અવલોકનરૂપ બાહ્યદર્શિ શ્રમવાડી છે, શ્રમને રક્ષણ કરનાર વૃત્તિ છે શ્રમરૂપ વિક'પો વધારનારી છે બાહ્ય અવલોકનથી ઇષ્ટ અનિષ્ટપણા આદિના વિચારથી વિક'પ-ક પના થયા ઠરે છે અને પરને અવલોકન કરવાથી બ્યાકુલ થયેલી ચતુરથી વિમુખ ચેતના પ'ને વિષે-૪ રમે છે, કહ્યું છે કે -

“ રાગે દોષે રત્તો રદ્ધાણિદ્વર્દિ મમસુહ પત્તો
 કપ્પેદ કપ્પણામો મજ્ઞેય મહંપિ યયસ્મ ॥ ’

ભાષાર્થ — રાગ દોષમા આસક્ત, ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું કરતો બ્રાતિરૂપ મુખમા પડેલો જીવ 'આ માફ છે, હું પણ એમનો છું' 'એવી ઇ'પનાઓ કર્યા કરે છે

તે દર્શિથી જોવું તે શ્રમ પ્રકાશ છે એટલે તેવું એકાંતિક આરોપિત જ્ઞાન તો શુભ પ્રવૃત્તિના મયોગમા મુખનો આરોપ અને તેની અપ્રાપ્તિમા કે અશુભની પ્રાપ્તિમા હું ખનો આરોપ કરે છે, તે શ્રમભાગ છે, તેમા બ્રાન્તિવાળાજ રમે છે, વગી બ્રાતિરહિત તત્ત્વદર્શિ-આહવાદ પ્રમાણુ સ્વપર અભાવ જોનારી યથાર્થ તત્ત્વ પ્રત્યે જેની દર્શિ છે એવા તત્ત્વજ્ઞાની અપ'ના અનુભવમા આસક્તિવાળા મુખપ્રાપ્તિની ઇષ્ટાથી સ્પન્નિરૂપ ટાંગામા સૂતા નથી પરંતુ પૂર્વ કર્મના ઉદયે ત્યા હોવા છતાં, ત્યાંવડા લોહા ઉપર કે શિલા ઉપર પગ મૂકતા જેમ રહે, આ જુઓ છે એમ બાણુતા નિવેદવાળાજ રહે છે (તેથી છૂટ્ટને વડપાપડ ય' રહે છે કહ્યું, રહે)

एष विसया इहा, ततो विघ्नमिच्छदिद्वीणम् ।

पिशाचयतत्ताण दुहमूलदुहफलाचेन ॥ १ ॥

जह चम्मषरो चम्मस्म, गध नो णायइ फले लुद्धो ।

तह विसयासी जीवा, विसये दुष्प न जाणन्ति ॥ २ ॥

मम्मदिद्वी जीगो तत्तम्ह भावगावरमणपरा ।

विसये भुजतो विहु नो रज्जइ नो वि मज्जइ ॥ ३ ॥

ભાષાર્થ — આ વિષયો ઇષ્ટ છે એવી મિથ્યા દૃષ્ટિઓની સમજ છે અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓને તો તે વિષયો દુ ખનું મૂળ અને દુ ખરૂપ ફળ દેનારજીભાસે છે ૧ જેમ ચમાર આમડાની ગધ, તેના ફળનો લોભ લાગવાથી ગણતો નથી, તેમ વિષયોની આશાવાળા છવો વિષયોમા રહેલા દુ ખ દેખતા નથી કે લેખતા નથી ૨

મમ્યદૃષ્ટિ છવ આત્મભાવમા રમણતા કરનાર તત્ત્વજ્ઞાની છે તે વિષય લોગવતા છતા તેમા રાજી થનો નથી કે મમ બની જતો નથી ૩

માટે બાહ્ય આલબન ઉપર આધાર રાખતી ચેતના ફર કરવા યોગ્ય છે અને સ્વરૂપ-અવલબનવાળી ચેતના કરવા યોગ્ય છે

प्रामारामादि मोहाय यदृष्ट बाह्याया इहा ।

तत्तदृष्ट્યા तदेवान्तर्-नीतं वैराग्यसपदे ॥ ३ ॥

ભાષાર્થ — બાહ્યદૃષ્ટિએ કરીને ગામ, ઉદ્યાન આદિ સુંદર બાહ્યપદાર્થ સમૂહમાથી જે દેખવાથી મોહ થાય છે તેજ ગામ આદિ તત્ત્વદૃષ્ટિએ જોતા અત્મા તેજ આરામ (બાગ) એમ આ મા પ્રત્યે ઉતારવાથી વૈરાગ્યની સંપદા પ્રગટે ૩

અનુનાદ —

નગર, ગામ આદિ દિઠચે, બાહ્યદષ્ટિથી મોહ,
તત્ત્વદષ્ટિએ તે દિઠચે, વૈગમ્યે અંતર રોહ ૩

જ્ઞાનમંજરી — બાહ્યદષ્ટિથીજે ગામ, બાગ આદિ દેખાય
ત્યા મોહ યાય છે, અહુભાવ, મમન્વભાવ વધે છે તેજ ગ્રામ
આદિ સ્વપરના ભેદ કૃત્રિમ-અકૃત્રિમના વિકલ્પોને હણનારી
તત્ત્વદષ્ટિ વડે આત્મ-ઉપયોગમા ભાવતા ઉદામીનતાની સંપદા
વધે છે

ઉદાહરણ — જ્ઞાનચરણમા પ્રધાન, બલ્ય છવોને કૃત
રહ્યોનો પાર પમાડનાર એક આચાર્ય અનેક શ્રમણગણથી
ર્ષીટાયલા એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરે છે, શ્રમણ સધને
વાચનાદિ સ્વાધ્યાય વડે પોપે છે, પથ સમિતિ-શુભિથી યુક્ત
માર્ગે ગમન કરે છે, અનિત્યાદિ ભાવનાની વાત આવે છે
ત્યા એકે વન જાવું અનેક લનાઓથી લીધું દેખાય છે,
લીલા પક્ષીઓના માગા દેખાય છે એ તપોવનની પુષ્પ ફળની
સમૃદ્ધિ જોઈને તે આચાર્ય મહારાજ નિર્ગંથોને જહે છે

હે? નિર્ગંથો આ વન જુઓ. આ પાદડા, ફૂલ, શુભ્ર,
ફળ જે ચેતન લક્ષણવાળા છે તે અનત શક્તિને આવરીને
જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, ચારિત્રમોહ મિથ્યાત્વમોહ, અને
અતરાયના ઉદયે દીન, હીન, દુષ્ટી મિતિમા એકે દ્વિપલું
પામી કપે છે સદા બળવાનથી હણાતા, દુભાતા, રક્ષણરહિત,
અશરણ, વારવાર જન્મ-મરણથી પીડાતા અહો! અનુકંપા
કરવા યોગ્ય છે તેના ઉપર કોણ કરૂણા આણે છે? ગિયારા
મન, કાન, અને આજ રહિત છે એમ બોલીને સંવેગ ભાવના

પ્રગટ કરી આગળ આવે છે તે નિર્મથો પણ જ્ઞાનાવરણ
આદિ બધના કાણે પ્રતિ અરૂંદિ દુગળા ઉપજવતા ચાલ્યા,
“ અરેર ! આત્મા આત્માને હોય છે ”

આવા આય હજાર, આય ગુણે સત્ત ધર્મ ધર્મે ।

કમર ઘિસવે રમ્મ ચર્ચે નાનાર ગુણમાવે ॥ ”

“ જ્ઞાનાદિ ગુણ જ્ઞાનેને તજે છે અને આ વિષયોમા ગમે
છે ત આત્માના છતા ગુણોને નાશ કર છે ” એમ વિચાર
કરતા જાય છે તેવામા અનેક સુખવરણા વાનના મુ થી, વિવાહ
આદિ ઉત્સવોથી અને મૂઢજનોને રમણીય લાગતી દેવાગના
જેવી સ્ત્રીઓથી મુશોભિત એક નગર આવ્યું ત્યાં આચાર્ય
શ્રમણસધને કહે છે, “ હે ! નિર્મથો, આજે આ નગરમા
મોહરૂપ લુટારાઓએ ધાડ પાડી છે, તેથી આ લોકો કેવા
ઉઝળે છે જરથી ઉદ્દેગ પામેલા આપણા જેવાને આ નગરમા
પ્રવેશ કરવો ઉચિત નથી, કોઈ ત્યા જતા નહિ, લોભ વિદ્યાથી
બધાયલા લોકો દયા ખાવા જેવા છે, મોહ મદિરાથી ગાડા
ચયેલા લોકો ઉપદેશને પાત્ર નથી, માટે આગળ આવો ”
તેથી સાધુઓએ કહ્યું, ઠીક કહ્યું, ઘણું સાડ હોય પણ વિષ
યને પ્રાપ્ત થયેલું ક્ષેત્ર મોહનું કારણ છે, ત્યા જવા યોગ્ય
નથી વૈરાગ્ય સહિત વિહાર કરવા યોગ્ય છે આત્મસુખમા
ચિંતને ગામ નગર આદિ વૈરાગ્યના કારણ છે ૩

ચાહારદે સુધાસાર-ઘટિતા માતિ સુદરી ।

‘તત્ત્વદેસ્તુ સાક્ષાત્સા ત્રિષ્મૂત્રપિઠરોદરી ॥ ૪ ॥ ’

શાપાર્થ — જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સ્ત્રી અમૃતના સારથી ઘડી
જાય તેવી ભાસે છે, તત્ત્વ દૃષ્ટિને તો તે સ્ત્રી પ્રત્યક્ષ વિદ્યા,
‘મત્રને કાડની પાડલીકપ ઉદરવાળી જણાય છે

અનુનાદ —

ખાહાદર્શિને સુદરી, અમૃતમય દેખાય,
તત્ત્વદર્શિએ હાડકા, મળ મૂત્રખાણ જણાય ૪

જ્ઞાનમજરી — મમારમા આસપ્ત ખાહાદર્શિને સ્ત્રી
અમૃતમયજ લાગે છે, તેને માટે કમાય છે ધન, અને તને છે
પ્રાણ મોહયુક્ત મુંઝરાતદિ ઘણાય વગી નિર્ભગ આનંદવાળા
આત્માના અરૂપનુ અવલોકન કરવામા કુશળ તત્ત્વદર્શિને
તો સ્ત્રી વિદ્યા, મૂત્ર અને હાડકાના વાસણ જેવી બાંને છે
હજુ છે કે —

રસાલ્પમાસમદોડલિ-મજારાજાવવર્ચસાય ।
મશુચોના પદ કાય શુચિત્વ તમ્ય તત્કુત ॥ ૧ ॥
યચકત્વ નૃશમત્ય ચગ્લત્રે કુશીલતા ।
હિતિ નૈસર્ગિકા દોષા યાતા તાસુ રમેત વ ॥ ૨ ॥
મગ્ન્ય યીજ નરક-દ્વારમાર્ગમ્ય કીર્તિ વા ।
શુચા પંદ' વલેમૂલ કુરાતા યાનિરદ્વના ॥ ૩ ॥

મયશાસ્ત્રેડિ—

કાતાજનસ્મૃત્રેણ વેદિત સકલ જગત્ ।
તાસુ તેષુ વિરક્તો યો દિમુન પરમેશ્વર ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ — લાગ, લોહી, મામ ચરબી, હાડકા, હાડકાની
વચમા રહેયો રસ (મજ્જા), વીર્ય અને વિદ્યા અપવિત્ર વસ્તુઓનું
ન્ધાન કાયા છે, તો તેમા અવિત્રતા ક્યાથી હોય? ૧

હગણ, દૂરતા, — અંચળપણું, દુરાચારીપણું એ જેમના
આભાવિક દોષો છે તે સ્ત્રીઓ સાથે કાણ રમે? ૨

મંસા તુ બીજ, નરકના દરવાજાનો માર્ગ દેખાડનાર
દીવો (બત્તી), શોકનું મૂળ, ક્રકાસનું મૂળ અને હુ ખની ખાણ
ત્રી છે ૩

પર શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે—

ત્રી અને સુવર્ણથી આપ્તુ જગત્ બધાયું છે, તે બન્ને
મત્તે વૈરાગ્યવન છે તે બે બુબ્બાળો પરમેશ્વર (ચતુર્ભુજ) છે ૧

તત્ત્વજ્ઞને મોહનું કાણુ હોવાથી ભવ ॥ બીજરૂપ
નારી ભાસે છે ૪

વળી ઉપદેશ કરે છે—

જ્ઞાત્રણ્યલ્હરીપુણ્ય ઘનુ પદ્યન્તિ ચાત્ત્વદગ્ ।

તત્ત્વદષ્ટિ શ્વકાકામા મસ્ય ક્ષમિકુલાકુલમ ॥ ૫ ॥

ભાપાર્થ — બ્રાહ્મદષ્ટિ (વાળા જીવો) શરીરને સૌંદર્યની
લહેરથી પવિત્ર દેખે છે, તત્ત્વદર્શી તે દેહને કાગડા અને કૂતરાનું
ભક્ષ્ય તથા ઠરગીયાના સમૂહથી ભરપુર (ખદબદનું) દેખે ॥
અનુના —

બ્રાહ્મદષ્ટિ દેખે શુચિ (ભવ), શરીર મુંદર તેજ,

મૃત્તિમય, કાગ કુતરા ભજે, તત્ત્વદષ્ટિ મન લેજ ૫

જ્ઞાનમંજરી — બ્રાહ્મદષ્ટિ 'એટલે લૌકિક દષ્ટિવાળો
શરીરને સૌંદર્ય લહરીથી પવિત્ર દેખે છે, સમ્યક્જ્ઞાની તત્ત્વ
દષ્ટિ તો તેને કાગડા કૂતરાનું ભક્ષ્ય અને દીડામયજ દેખે છે
કહ્યું છે —

નયત્પ્રોત ક્ષયદ્વિશ્વરસનિસ્યદપિચ્છલે ।

વેદેડપિ શૌચ-સમ્પલ્લો, મદન્મોહવિર્જ્જમિતમ ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ —નવ દ્વારોથી વહેતા, ગધાતા રસથી ખર
ડાયેલા દેહમાં પણ પવિત્રતાનો સકલ્પ કરવો એ મહા મોહની
ચેષ્ટા છે

માટે કર્મરૂપ ઉપાધિથી ઉપજેલું શરીર બંધનું કારણ
હોવાથી અહિતરૂપ છે, તેમાં રાગ ન કરવો એજ ઉત્તમ છે ૫
ગજામ્બેર્મૂપમુવન તિસ્મયાય વહિર્દશ ।
તન્નામ્બેમયમાત્કોઽપિ મેદસ્તત્પદશસ્તુ ન ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ —બાહ્યદષ્ટિને હાથી-ઘોડા સહિત રાજ-મંદિર
આશ્ચર્ય પમાડે છે, ત્યાં તત્ત્વદષ્ટિને તો તે (રાજમંદિર)માં
અને હાથી-ઘોડાના વનમાં કોઈ લોહ (અતર) જણાતો નથી
પુણ્યલના વિવામમાં તત્ત્વદષ્ટિને અમત્કાર કયાય જણાતો નથી
અનુવાદ —

રાજ-ભવન આશ્ચર્યરૂપ, બાહ્યદષ્ટિને હોય,
ગજ-ઘોડાના વન સમુ, તત્ત્વદષ્ટિ તો જોય ૬

જ્ઞાનમંજરી —બાહ્યદષ્ટિ જીવને રાજ મહેલ હાથી ઘોડા
વાળો જોઈને આશ્ચર્ય લાગે છે તત્ત્વજ્ઞાનીને તે રાજમહેલ
હાથી-ઘોડાના વન ઓળો કરતા કોઈ રીતે જુદો જણાતો નથી
અનંત જ્ઞાનના આનંદમાં તન્મય થયેલા આત્માનુભવમાં
આસક્ત મહાત્માને વન શહેર મમાન જણાય ॥ ૬

મસ્મતા કેશલોચેન, ઘપુર્ધૃતમણેન વા ।

મહાન્ત યાદ્યદગૃણેત્તિ, ચિત્સાધ્યાયેન તત્ત્વવિદુઃ ॥ ૭ ॥

સાપાર્થ —બાહ્યદષ્ટિ, દિવેરાળ બુસવાથી કેશ (લોચ)
ઉપાડવાથી અથવા શરીર ઉપર મેલ લાગી ગયેલો હોવાથી—

આ મહાત્મા છે એમ જોળજે છે, તત્ત્વદષ્ટિ (આત્મજ્ઞાની)
તો જ્ઞાનની પ્રભુતાએ કરીને મહત છે એમ જાણે છે

અનુનાદ —

કેશ લોચ કે મલિન તન, ડીલ પર દેખી રાખ,
મહત બાહ્યદષ્ટિ ગતો, તત્ત્વજ્ઞાન ગુરુ-સાખ ૮

જ્ઞાનમંજરી — બાહ્યદષ્ટિ ભસ્મથી 'કેશ-લોચ'ની કે
શરીર ઉપર મેવ એડો થયો હોય તે ઉપરથી મહતપણું,
સાધુપણું કે આચાર્યપણુ પારજે છે મહાત્માપણનાં સ્વરૂપથી
અજાણ્યો હોવાથી તે ઉપરના ચિહ્નથી મહતપણું જાણે છે
તત્ત્વજ્ઞાની અરૂપી એવા આત્માના સ્વરૂપને જાણનાર તો જ્ઞાનની
પૂર્ણતાથી, રત્નત્રયી (સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાનચારિત્રની એકતા)ના
પરિણામથી, શુદ્ધ અખંડ આનંદના સાધનની પ્રવૃત્તિથી, સ્વ
શુણના પ્રગટપણાથી મહાત્માને જોળજે છે, જાણે છે
'વેદશક' અથમા કહ્યું છે કે —

ગલ પદ્યન્તિ લિઙ્ગ, મધ્યમવૃત્તિર્વિચારયન્તિ, વૃત્તમ્ ।

નાગમતત્ત્વ નુ મુઘ પરીક્ષતે સર્વે યત્નેન ॥

ભાવાર્થ — અજ્ઞાની છવ બાહ્ય વેશને જાણે છે,
મધ્યમ દશાનો પુરૂષ તેના ચારિત્રનો વિચાર કરે છે, પરંતુ
જ્ઞાની પુરૂષ ઈર્ષ-પ્રકારના યત્નવડે તેના આગમતત્ત્વ (શ્રુત
જ્ઞાનના રહસ્ય)ની પરીક્ષા કરે છે -

'ઉત્તરાધ્યયન' શાસ્ત્રમા ત્પણું કહ્યું છે —

નતિ મુહિષ્યણ સમણો, ન ઝકારેણ વંમણો ।

ન મુખી રજ્યાસેણ, કુસર્વરિણ ન તાયસો ॥ ૧ ॥

સમયાપ સમજો હોર, ઘમચેરેણ ઘમજો ।

નાળેગ ન મુળી હોર, તમ્સા હોર તાયમો ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ — ગ્રોહા માયાથી શ્રમણ થતો નથી, ઝંકાર
બોલવાથી બાહ્ય થવાતું નથી, વનમાં વનવાથી મુનિ થવાતું
નથી, દાહના વાગથી તાપમ થવાતું નથી ૧

સમતાથી શ્રમણ થવાય, પ્રહ્લ્લ-વર્યથી પ્રાહ્લ્લ થવાય,
જ્ઞાનથી મુનિ થવાય અને તપથી તાપમ થવાય ૨

આત્મા મામાયિક છે ઇત્યાદિ બ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિ (ભગ
વતીસૂત્ર) અગમા જણાવ્યું છે તેથી આત્મજ્ઞાનમાં શમણતા,
નિરતા સહિત અનુભવમાં લીન થયેલા લીનના રહિત મુનિઓ
હોય છે ૭

ન વિમાતાપ વિમ્બમ્યો-વજાતયેવ નિર્મિતા ।

સ્ફુરત્કામ્પવપીયુપ-વૃષ્ટવસ્ત્રત્તદૃષ્ટય ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — તત્ત્વદર્શિ (આત્મજ્ઞાની) પુરૂષો વિકારને
કાળે ઉત્પન્ન થયા નથી, તો શા માટે? — વિશ્વ ઉપકારનેજ કાળે
જન્મ્યા છે, સ્ફુગ્ના કુપાવતપણાદિપ અમૃતની વૃદ્ધિ વિશ્વમાં
તે કરે છે

અનુવાદ —

કટ્ણા અમીવૃદ્ધિ ભર્યા, તત્ત્વદર્શિ જગમાય;

પરોપકાર કાળે જીવે, કરે વિકાર ન કયાય ૧૮

જ્ઞાનમંજરી — આચાર્યો અને ગુરુઓ પામેથી મહણ
(સમજવાની) અને આનેવના (પાળવા ઠી) શિષ્યા મહણ કરી;
પાઠક મુનિ સૂક્ષ્મ આગમ-રહિતના શિષ્ય વડે
જે છે, તે રાગદ્વેષદિપ ઉપાધિની વૃદ્ધિ

ભાપાર્થ — જાણકદિ (જાણની નજર) ના વિષયની પ્રવૃત્તિમય કરવાથી મહાત્મા (જાને મોટો છે આત્મા જેનો)ને આત્મામાં પ્રગટ સઘળી સપદાઓ (મમૃદિઓ) અનુભવે જાણે છે

અનુવા —

જાણકદિ થઈ જાંધ ત્યા, અતઃમાજ જાણાય,
સ્પષ્ટ સર્વ સમૃદ્ધિઓ, મહાત્મા તેજ ગણાય ૧

જ્ઞાનમંજરી — સર્વ સમૃદ્ધિ-એટલે જાંધી સપદાઓ, તેમાં નામ સમૃદ્ધિ તો કહેવા યુગ્મીય છે-શુદ્ધ કે અશુદ્ધ સમૃદ્ધિરૂપ નામ, આપના સમૃદ્ધિ શક્તિરૂપ છે, દ્રવ્ય સમૃદ્ધિ ધન ધાન્ય આદિરૂપ, ઈન્દ્ર કે ચક્રવર્તી આદિની સમૃદ્ધિ, લૌકિક છે અને લોકોત્તર દ્રવ્ય સમૃદ્ધિ મુનિઓને પ્રાપ્ત થતી લઘ્વિરૂપ સમૃદ્ધિ છે

આમોલ્લહિ^૧ વિપ્પોલ્લહિ^૨, ચ્વેલોલ્લહિ^૩ જાલ્લમોલ્લહિ^૪ચેવ ।

સમિત્તસોય^૫ ઝજ્જુમ્મૈ^૬ સજ્જોમ્મહિ^૭ ચેવ ચોધઘ્વા ॥ ૧ ॥

ધારણ આસીગ્ગિમ્^૮ કેયલ્લય^૯ મળનાણિ^{૧૦} જોગ્ગુલ્લય^{૧૧} ॥

મરિહંત^{૧૨} ચક્કધરા^{૧૩} ચલ્લદેવા^{૧૪} વાસુદેવા^{૧૫} ય ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ — (૧) અસાધ્ય સમસ્ત રોગનો અભાવ કરનારી આમર્શ (અપર્શન) ઔરધિ-ને લઘ્વિધારી મુનિના હસ્ત કે ચરણના સ્પર્શથી રોગ નાશ પામે તે આમર્શોરધિ (૨) વિમુક્ત-ઔરધિ જે મુનિના ચરણોદક (ચરણામૃત)થી અથવા મૂત્ર અદિના છાટાથી રોગ નાશ પામે તે વિખોલસહિ સદ્ધિ

(૩) ક્ષયેવ ઔષધિ - જે મહાત્માના કફના અર્પણથી રોગ નાશ પામે તે ઔષધિ (૪) જ જ્ઞાનધિ - જે મુનિના સમસ્ત અગ ઉપર, ધર્મેના પગ્મેના અને એવ તેના ઉપર લાગેલી ધૂન તે રોગનો નાશ કરે તે જ્ઞાનધિ કહિ (૫) સંલિપ્ત શ્રોતૃત્વ - કોઈ મુનિને તપ વિશેષના બળથી સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમા કાનની પેઠે સાંભળવાની શક્તિ પ્રગટી છે તેથી જાણે જન વાણા અને નવ યોજન પહોળા વિસ્તારના રહેલા ચક્રવર્તીના સૈન્યમા હાથી, ઘોડા, ઉંટ, ગધેડા (ખરબ) મનુષ્ય ઇત્યાદિકના અનેક પ્રકારના શબ્દ એક સાથે સ્પર્શ હોય તે એટલી વખતે લિપ્ત લિપ્ત શ્રવણ કરે તે સંલિપ્ત શ્રોતૃત્વ સંલિપ્તત્વ કહિ છે (૬) ઉર્લસ્વવ-મતિ - તપ ક્રિયા પ્રભાવે કોઈ મુનિને અન્ય મામાન્ય છોડીને ન દ્રવ્ય તેવા મતિજ્ઞાનાવગ્ચીય, અને વીરૂપાકાશના ક્ષયેષ્ટર આ અગોપાગ નામ કર્મના લાભથી ઘણે દૂરથી સ્વસ્થ થઈ શકે, બહુ દૂરથી જોઈ શકે, દૂરથી અર્પણને જરૂર નથી સાંભળે, અને ઘણે દૂરથી ગદ્ય શ્રવણ કરી શકે તે ઉર્લસ્વવ-મતિ કહિ છે (૭) મર્વૌષધિ - જેના અગ તરફ દ્રવ્ય નથી હાત કેશ આદિને સ્પર્શ કરી આવેલા પદ્મ અર્થે પદ્મ સર્વ રોગ નાશ પામે તે સર્વ-ઔષધિ કહિ (૮) ચારણ-કહિ - નદી આદિના કાંઠે જમીન પર આવે તેમ ચાને, જમીનને અગ ક્રિયા ચાગ આગ ઉંચા ચાડે, તાતણા ઉપર, પુષ્પ ઉપર, શરૂ ઉપર તેને કચર્યા વગર ચાને, આકાશમા સીધા કાઢે, અગ ઉપર ચાડે, એમ અનેક પ્રકારની રીત કહિ

આમ્યાવિષ-ઋદ્ધિ - જેના મુખમા પડેલું ઉત્કૃષ્ટ વિષ પણ નિવિ ,
 વપણાને પામે તે આસ્યાવિષ ઋદ્ધિ અથવા જેના મુખથી
 નીકળેલા વચનના શ્રવણથી ઝેર ચઢેલાનું ઝેર ઉતરી જાય,
 તે આમ્યાવિષ ઋદ્ધિ બીજી આસ્યવિષા ઋદ્ધિ છે તેથી જો
 કાઈ ઉત્કૃષ્ટ તપ બળવાળો મુનિ ક્રોધ કરી કાઠને કહે ' તુ
 મરી જા, તો તેજ કાણે મહાવિષ તેને વ્યાપી જાય અને મરી
 જાય તે આમ્યાવિષા ઋદ્ધિ છે (૧૦) કેવલજ્ઞાન ઋદ્ધિ - સમસ્ત
 જ્ઞાનાવરણના અત્યંત ક્ષયથી લોકાલોકવર્તી સમસ્ત પદાર્થના
 ગુણ-પર્યાય ત્રિકાળ મગધી એક કાળમા કેમરહિત
 પ્રત્યક્ષ જાણે તે કેવળજ્ઞાન ઋદ્ધિ જાણવી (૧૧) મન પર્યાય
 જ્ઞાન ઋદ્ધિ - પોતાના મનમા વા અન્ય અનેક જીવોના મનમા
 ચિંતવન કરેલા પદાર્થ, ચિંતવન કરેલો અર્થ કે ચિંતવન કરી
 વિન્મરણ થઈ ગયેલા મૂર્તિક પદાર્થને પ્રત્યક્ષ જાણે, તે મનનાશ્ચિ
 ઋદ્ધિ (મન પર્યાય જ્ઞાની) છે (૧૨) મહારોહિણી આદિ પ્રાપ્ત
 થયેલી વિદ્યાદેવતા પોત પોતાનું રૂપ તથા સામર્થ્ય પ્રગટ
 કરે તોપણ જેનું આરિત્ર ચલાયમાન ન થાય અને દશ
 પૂર્વરૂપ દુન્નર સમુદ્રનો પાર પામે તે દશ-પૂર્વિત્વ નામની
 ઋદ્ધિ અને સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનના ધારક શ્રુત દેવળીપણાની
 પ્રાપ્તિ તે ચતુર્દશ પૂર્વિત્વ ઋદ્ધિ છે જેથી (૧૩) અરિહર્તપણું,
 (૧૪) ચક્રવર્તીપણું, (૧૫) જલદેવ પદવી કે (૧૬) વાસુદેવ
 પદવી મળે તે તે તે નામ વાળી ઋદ્ધિ કહેવાય છે ઇત્યાદિ
 લબ્ધિઓ ઋદ્ધિઓ છે, તેમા કેવલજ્ઞાનાદિ સહિત લોકોત્તર
 ભાવ ઋદ્ધિ છે મમ્-સમ્યક્ પ્રકારે અને ઋદ્ધિ એટલે લબ્ધિ
 વગેરે તે મમૃદ્ધિ અહિં તો સાધનરૂપે નિન્તર આત્મતત્વ

૩૫ સપદામા મમ થયેલા મહાત્માઓને તન્મયરૂપે અનુભવમા આવવા યોગ્ય સમૃદ્ધિનો અવસર છે પ્રત્યક્ (લાકડાનું દાણા ભરવાનું માપ) માટે લાડુ કાપવા જનાર પ્રત્યક્ લેવા જઈ એમ કહે તે નૈગમ નય તે દષ્ટાતે તના કારણ અને તેને યોગ્ય હોય તે વિષે તે કહેવાય છે તેમ તપ યોગીઓમા વ્યાધ નયો બાણવા તેના શુભોમા અપેક્ષાએ છેવટના નયો બાણવા પ્રથમ આત્મામા સમૃદ્ધિની પૂર્વતા જણાય છે તે પ્રકાર કહે છે

સ્વરૂપ, પરરૂપના ભેદ-જ્ઞાનપૂર્વક શુદ્ધ આત્માના અનુભવમાં લીન થયેલાને સર્વ સમૃદ્ધિઓ પ્રગટ સ્વરૂપમાંથી આત્મામાજ બાને છે જેમકે સ્વરૂપના, આનંદમય હું છું, નિર્ભેદ, અખડ, મર્વ પ્રમાણક જ્ઞાનવાળો હું છું, ઈદ્ર આદિની ઋદ્ધિઓ તો ઉપચારિક છે, અક્ષય, અનન પર્યાયરૂપ સપત્તિ ને હું પાત્ર છું, એમ સ્વમત્તાજ્ઞાનના ઉપયોગવાળાને પોતાના આત્મામા સર્વ ઋદ્ધિઓ બામે છે, કેવા થાય ત્યારે વિવર્ણની દૃષ્ટિના વિચારનો દોષ થાય ત્યારે ઈન્દ્રિયોના (ચિત્ત) વિચારથી ચપગ ઉપયોગ જેનો છે તેને ઈર્મરૂપી મેડના પેદાશ કહાઈ ગયેલી, આ મ સપત્તિ જણાવી નથી તેથી દરેકને બહાર પ્રવર્તાવેલો યોગ્ય નથી ૧

સમાધિ-નૈવર્તન ધ્યેય દમોર્તિ સમતા શ્વાત

જ્ઞાન મહાવિમાન ચ વાસવર્ધીરિય મુન દરશ

ભાવાર્થ ધ્યાના, ધ્યાન અને ધ્યેય ત્રણેય એક જ

૩૩૫ સમાધિ જેનું નદનન છે, પરીવહ-વર્તન જેને એક

ધીરપણું જેનું વૃદ્ધ છે, સ્વચ્છ પ્રતિભિન્ન જેને

ઈન્દ્રાણી છે સ્વરૂપનો બોધ (જ્ઞાન) તેજ મોટું વિમાન છે આવી
ઈન્દ્રની લક્ષ્મી મુનિને છે

અનુનાઃ —

સમાધિ નદનવન ગણે, ધૈર્યવજ્ર, મુનિ ઈન્દ્ર,
મમતા ઈન્દ્રાણી લક્ષ્મી, જ્ઞાન વિમાન 'અતીન્દ્ર' ૨

જ્ઞાનમંજરી — સ્વરૂપજ્ઞાનના અનુભવમાં લીન માધુને ઈન્દ્ર
ની લક્ષ્મી મમાન શોભા હોય છે પવિત્ર રત્નત્રયના ધારક મુનિ
રૂપ ઈન્દ્રને, ધ્યાન ધ્યાતા ધ્યેયની એકતાથી નિર્વિઝર આનંદરૂપ
સમાધિજ નંદનગન છે ઈન્દ્રને નદન વનમાં ક્રીડા કરવાથી સુખ
થાય છે, તેમ સાધુને સમાધિની ક્રીડા સુખ આપે છે, તેમાં પણ
એક ક્રીડા ઉપાધિરૂપ છે તો એક આત્મા સળધી છે એવો કોઈ
મોટો ભેદ તેમાં છે, તે અધ્યાત્મભાવનાથી સમજી ગકાય તેમ
છે વીર્યનું અડોલપણું એટલે જોદ્યુષિક બાવે ચોભ ન પામવો
તે ધૈર્ય એજ, વજ્ર છે વગી ઇષ્ટ અનિષ્ટ સયોગોમાં રાગ-દ્વેષ
ન કરવો, કાકરા કે ચિંતામણિ આદિરૂપે પરિણમેવા બધા પુણ્યો
છે, ભક્તિ ભાવવાળા કે ભક્તિ વિનાના બધા છુવો છે, મારાથી
તે મર્વ બિલ છે, માફ કોઈ નથી, તેમના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ
પરિણતિ શી કરવી ? એમ વિચારી સમપરિણતિ રાખવી તે સમ
તાજ (ધર્મ-પત્ની) ઈન્દ્રાણી છે સ્વ એને 'પરભાવને ચથાર્ય
ઓળખવારૂપ જ્ઞાન તેજ સર્વ, જણાવનારું મહાવિમાન છે
ઇત્યાદિ પરિવારવાળા મુનિ ઈન્દ્ર સમાન બાને છે યોગશાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે —

પુન્નામયજ્જલ્મ્ય જ્ઞાનરતામવ્યયં પદ્મ ભૂતમ્ ।

યદ્યાત્મન્યાત્મજ્ઞાનમાત્રમેત સમાહિતમ્ ॥ ૧ ॥

ધ્યયતે સુવર્ણમાવ, સિદ્ધિરસસ્પર્શતો યયા લોહમ્ ।

આત્મધ્યાનાદાત્મા, પરમાત્મતઃ તથાઽઽપ્રોતિ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ — જ્ઞાની પુરુષોને અવ્યયપદ્ધત્ત ધર્મ કયા વિના (મહાજ) પ્રાપ્ત થયુ છે, જો આત્મામા આત્મજ્ઞાન માત્ર રહે તો તેમા વાધુ સમાય છે, અગીકાર ધર્મ જાય છે ૧

જેમ લોહાને સિદ્ધિ-મના સ્પર્શથી સુવર્ણપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ આત્મા આત્મધ્યાનથી પરમાત્મપણાને પામે છે ૨

વિભારિતક્રિયાજ્ઞાન-ચર્મછત્રો નિવારયન્ ।

મોહમ્લેષ્છમહાવૃદ્ધિં ચક્રવર્તી મ કિં મુનિ ? ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ — યોગ પરિણતિરૂપ ક્રિયા અને ઉપયોગ પરિણતિરૂપ જ્ઞાન તે જાણે (જ્ઞાન-ક્રિયા) રૂપ ચર્મજલ અને છત્ર ત જોણે વિન્તાર્યા છે, તેથી મોહરૂપ ઉત્તર પડના યવનોએ યોજેલા (પ્રેરેલા) મિથ્યાત્વરૂપ દૈત્યોએ કરેલી કુવામનારૂપ મોટી વૃદ્ધિને નિવારતા મુનિ શુ ચક્રવર્તી નથી ?

અનુવા. —

ચર્મ-જલ રજો સમે, જ્ઞાન-ક્રિયા વિન્તાર,

મોહ-મ્લેષ્છ-વૃદ્ધિ છત્રે, મુનિ ચક્રીસમ ધાર. ૩

જ્ઞાનમંજરી — સમન્ત આત્મવર્તી વિનામ પામેલા મુનિ દ્રવ્ય, અને લાવ સવરને લીધે શુ ચક્રવર્તી નથી ? છેજ કેવા મુનિ ? જેમણે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ ચર્મરજ અને જલરજને વિન્તાર્યા છે. એટલે સત્ ક્રિયામા ઉદ્ભવત છે અને સમ્યક્જ્ઞાન-ઉપયોગવત છે ઉત્તરપાડ આદિના મ્લેષ્છોથી પ્રેરાયેલા દૈત્યોએ કરેલી મહાવૃદ્ધિની પેઠે મોહથી પ્રેરાયેલા મિથ્યાત્વે કુવાસના દેલાવી છે તેને જેવો પોતાના શુદ્ધ સમ્યક્દર્શનથી કુવાસના-

એનો સમૃદ્ધ નિવારી દીધો છે એવા મુનિ ભાવ-ચકવર્તી
મમાન ભાન છે ૪

નવગ્રહસુધાકુણ્ડ નિષ્ઠાધિષ્ઠાયકો મુનિ ।

નાગલોકશયદ્રાતિ શ્રમા રક્ષન્ પ્રયત્નત ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — નવ ગ્રહરૂપ અમૃતકુડની સ્થિતિનો સ્વામી,
સાધુ, નાગ લોકના સ્વામી (શેષનાગ) ની પેઠે યજ્ઞથી ક્ષમા
(ક્ષમા=મુનિશુશ્રુ કે પૃથ્વી) ને ધારણ કરતો શોભે છે

અનુનાદ —

નવ ગ્રહ-અમીકુડના, અધિષ્ઠાતા મુનિરાજ,

શેષનાગ સમ શોભતા, ક્ષમા ધન્ટા શિરતાજ ૪

જ્ઞાનમંજરી — જોણે લેદ-શ નથી મહણ કર્યું છે આત્મ
ધ્યાન એવા મુનિ નાગ લોકના નાથ, ઉરગપતિ (શેષનાગ)
સમાન શોભે છે શુ કરતા? ક્ષમા=પૃથ્વી અથવા ક્રોધ દૂર કરવારૂપ
જે પરિણામ ક્ષમા કહેવાય છે તેને ધારણ કરતા. શેષનાગ પૃથ્વીને
ધારણ કરે છે એમ કહેવાય છે તે લોક-ઉપચાર છે, ધારણ કે
રક્ષણ આદિ ભૂમિઓ ક્રોધને ધારણ કરેલી નથી પરંતુ મહત્વ
જણાવવા અથવા સામર્થ્ય દર્શાવવા ઉપમા આપી છે (પૃથ્વીને
ઉચ્ચકી રાખવા માટે જેટલું બળ જોઈએ તેથી વિશેષે બળ ક્ષમા
ધારણ કરવામા જોઈએ, તે હોય તો મુનિપણનો ભાર ઉપડે)
વળી મુનિ ટેવા છે? નવુ (અપૂર્વ) જે ગ્રહજ્ઞાન તેજ અમૃતનો
'કુડ છે તેની સ્થિતિના સ્વામી મુનિ છે એટલે તત્ત્વનામરૂપ
અમૃતકુડની સ્થિરતાના રક્ષક મુનિ છે ૪

મુનિરૂપ્યાત્મકૈલાશે, ત્રિવેકલપમલિત ।

શામતે વિગતિજ્ઞસિ-ગદ્ગાગૌરીયુત શિષ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — સાધુ, અધ્યા મરૂપ કૈલાશ ઉપર સદ્ અસદ્
નિર્જુય એટલે વિવેકરૂપ ગણદ ઉપર બેઠેલા તથા ચારિત્ર
કલા (વિરતિ) અને જ્ઞાનકવારૂપ ગંગા અને ગૌરી (ભાગીરથી
અને પાર્વતી) સહિત ગિવ સમાન થોભે છે

અનુવાદ —

અધ્યાત્મ-કૈલામે વને, વિવેક પોઠિયો જાણુ,
વિદ્યા વિરતિ ગંગા ઉમા, મહાદેવ મુનિ માન પ

જ્ઞાનમજ્જી — અહિં ત્રણ સ્લોકમા મહાદેવ, કૃષ્ણ
અને બ્રહ્માની ઉપચારિક ઉપમા આપી છે કૈલાસને શોભા
વનાર, કે રૂપિને સર્જનાર કે ગંગા પી ઉત્પત્તિનું મ્યાન કોઈ
તે વ્યક્તિઓ નથી પરંતુ તે લોકોદ્ધિ છે તેથી સ્વેચ્છા અલકાર
માટે માત્ર વાક્ય પદ્ધતિ છે, મત્ય નથી તત્ત્વનાની મુનિ, આત્મ
સ્વરૂપની એકતા (અધ્યાત્મ)રૂપ કૈલાસ નામના મલા મ્યાનમા,
સ્વ-પરના વિવેકરૂપ પોઠીઆ ઉપર બેઠેલા, આમવની નિવૃત્તિ
કરનાર ચારિત્રકલા (વિરતિ) અને શુદ્ધ ઉપયોગ છે જ્ઞાનકલા
(નસિ)જ જાણે ગંગા (શિવના માયા ઉપર વિરાજતી ભાગી
રથીની ધારા) અને ગૌરી (પાર્વતી) માથે હોય તેમ ઉપચા
રથી શિવ (રૂદ્ર-મહાદેવ) સમાન થોભે છે, અથવા ગિવ
એટલે ઉપદ્રવ સહિત કથાણુ (ગોક્ષ)રૂપ થોભે છે રૂદ્ર
(મહાદેવ)નું વિદ્યાધરપણે ગંગા સહિત હોણુ વિક્રિયા કાળે
પાર્વતીના મનને રાજી કરવા પુરતું જાણુ પ

જ્ઞાનદર્શનચંદ્રાર્ક-નેત્રસ્ય નરકચ્છિદ્ર ।

સુપ્તસાગરમગ્નસ્ય, કિં ન્યૂન યોગિનો હરે

ભાપાર્થ — સામાન્ય બોધ (દર્શન) અને વિશેષ બોધ (જ્ઞાન)રૂપ ચંદ્ર અને સૂર્ય એ જેના લોચન છે તથા ન ઠા સુરના ડેદનાર છે (નરક ગતિને ડેદનાર સમ્યક્ચોગી નરક ગતિ ન બાધે) અને મુખ સાગરમા મગ્ન છે એવા ચોગીને કૃષ્ણથી શુ ઓછુ છે? કાઈ ઓછુ નથી

અનુનાઃ —

દર્શન-જ્ઞાન ઉપયોગ તે, રવિ-શશિ-નેત્ર સમાન,
નરકામુર ન્ધિ કૃષ્ણ મમ, મુખ સાગર મુનિ માન ૮

જ્ઞાનમજરી — રવિચંદ્રે પશ્ચિમેવા ચોગી કૃષ્ણથી શુ ન્યૂન છે? જરાય નહિ કેવા ચોગી? સામાન્ય-વિશેષ સ્વરૂપ વસ્તુના વિશેષ સ્વરૂપનો બોધ (જ્ઞાન) અને સામાન્ય-વિશેષ સ્વરૂપ વસ્તુના સામાન્ય સ્વરૂપનો બોધ (દર્શન) તેજ જેના ચંદ્ર-સૂર્યરૂપ નેત્રો છે એવા વિરાટ ભગવાન સમાન મુનિ છે ચંદ્ર-સૂર્ય જેના નેત્રો છે એવા હરિ (વિરાટભગવાન) તો લોકોક્ષિત (લોકોમા કહેવાય) છે બગી કેવા ચોગી છે? નરક નામના (નરકામુર) શત્રુને છેલી નાખનાર હરિ સમાન, નરક ગતિ નિવારનારા મુનિ છે, ‘મુખસાગરમા મગ્ન’ મુનિ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા મુખનીવાના સમુદ્રમા મગ્ન કૃષ્ણ જેવા છે, ચોગિનું મુખ સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-સમાધિથી ચયેલું છે, તે મુખના સાગરમા મગ્ન, આધ્યાત્મિક મુખ પરિણામના ભાજન સાધુ કેનાથી ઉતરતા છે? કેાઈથી નહિ ૯

યા સ્વદિગ્દેહજ્ઞો યાહ્યા, યાહ્યાપેન્નાવલિપ્તી ।

મુને પગનપન્નાતર્ગુણસ્વદિસતોઽધિકા ॥ ૭ ॥

ભાપાર્થ — જો બ્રહ્માની મૃદિ (રચના) છે તે બાહ્ય પ્રપચ (દ્વિન્દ્રિય) જોયર અને બાહ્ય કારણની અપેશાને અવગણે છે, મુનિની અનરંગ શુણ્ણી રચના (મૃદિ) પરની અપેશા રહિત છે, માટે બ્રહ્માની મૃદિ (બ્રહ્મ-રચના)થી અધિક છે ઉપમાનથી ઉપમેય અધિક છે

અનુવા. —

બાહ્ય મૃદિ બ્રહ્માની જે, બાહ્ય હેતુ આધીન;
અનુષ્ઠ મૃદિ ભત્તી, મુનિની તો આધીન. ૭

જ્ઞાનર્થજરે — બ્રહ્માની બાહ્ય મૃદિની રચના લોકો પ્રિરૂપ અમત્ય છે, વગી બાહ્ય અથવા અપેશાનું અવગણન કરનાર છે સ્વરૂપ સાધનની નિદિમા મમ મુનિની મૃદિ આ મામા વ્યાપેવા શુણ્ણી રચના છે એટલે શુણ્ણને પ્રગટા કરાની પ્રવૃત્તિરૂપ પન્નિતિમર છે તે બાહ્ય ભાવથી અધિક છે શુણ્ણ મૃદિ કેવી છે? પરની અપેશા નિનાની એટલે પરાશ્રયરૂપ અવગણન રહિત અને અરૂપ અગ્નિગન મય એ શુણ્ણ રચના (મૃદિ) છે તે સર્વથી વધીઆતી છે ૭

સ્વૈરિન્નમિ પવિત્રા વા સ્તોત્રોમિરિય આદ્યો ।

સિદ્ધયોગમ્ય સ્તાડપ્યસ્તેષદયો ન દયીયસો ॥ ૮ ॥

ભાપાર્થ — પવિત્ર જગા નદી ત્રણ પ્રવાહો વડે પ્રાપ્ત થવી જેમ દૂર નથી તેમ ત્રયરૂપ પ્રવાહો વડે પવિત્ર અગ્નિની પદવી નિદ્ય યોગીને પ્રાપ્ત થવી અતિ દૂર નથી કારણ કે નિદ્ય યોગીને તીર્થક ના દર્શન થાય છે એમ કહ્યું છે —

ગુરુમત્તિપ્રમાણેન તીર્થેદૃશ્યેન મત ।

સમાપત્યાદિભેદેન નિર્વાણકનિરંજનમ ॥ ૬૪ ॥

યોગદટિ સમુચ્ચય-દુર્ગમ

બાનાર્થ — ગુરુ-ભક્તિના 'આમર્થ્યથી, તેથી પ્રાપ્ત કરેલા કર્મના ફળરૂપે, લગવાનના દર્શન થાય છે એમ મહા પુરુષોએ માન્યુ છે કેવી રીતે? અભાવત્તિ ધ્યાનથી સ્પર્શના રૂપે આદિ શબ્દથી તીર્થંકર નામ કર્મનો બધા થાય તના ઉંચે તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય તે અહણુ કરવુ તે અવશ્ય મોક્ષનું અચુક કારણ છે

અનુના —

રત્નત્રયી પ્રવાહથી, જાક્ષવી સમુ પવિત્ર,
અહંતપદ પણ દૂર નહિ, મિદ્ધ યોગીને ચિત્ત ૮

જ્ઞાનમંજરી — અષ્ટાગ યોગના સાધનમા સિદ્ધ થયેલા માધુને જ્ઞાનાદિ અનત ચતુષ્થય સ્વરૂપ, આઠ પ્રાતિહાર્યો (અતિશય જનિત નિભૂતિ) સહિત જગતને ધર્મ સંબંધી ઉપકાર કરનારી અહંત પદવી દૂર નથી કેવી પદવી? સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોથી પવિત્ર ઠેના જોવી? પ્રવાહો વડે ગંગા પવિત્ર ॥ તેવી ત્રણે લોકમા અદ્ભુત પરમાર્થ (આત્મા પરમપદાર્થ)નો લાભ કરાવનાર હોવાથી અતિ શયો સહિત અહંત પદવી, યથાર્થ માર્ગને પામેલા સાધક પુરુષને દૂર નથી, નિકટ જ છે એમ ઉપાધિજન્ય બધુય દૂર કરીને પોતાના રત્નત્રયની સાધના કરવા યોગ્ય છે તેથી સર્વ કદિઓ પ્રાપ્ત થાય છે ૮

૨૧ કર્મે-વિપાક-ચિંતન અષ્ટક

દુ રં પ્રાપ્ય ન દીન સ્યાન્ સુખ પ્રાપ્ય ન વિસ્મિત ।
મુનિ કર્મેવિપાકસ્ય જાનન્ પરવશં જગન્ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — મુનિ દુ ખ પામીને દીન (દયામણી) ન થાય, સુખ પામીને વિસ્મયવત (કંઈ ન દીકું હોય તેમ, આનંદમાં આવી જવા જેવો) ન થાય, પણ કર્મના ગુણ-અશુભ પશ્ચિમને લીધે જગત પગધીન છે એમ તે જાણે છે

અનુવાદ —

દુ ખ પામી દીન ના થતા, સુખમાં નહિ મીઠાશ,
મુનિ સુખી, પરવશ બીજા, કર્મે-ઉદયના દાસ ૧

જ્ઞાનમજ્જી — હવે નિર્ગ્રંથપણાના માધનની ભાવના કરવા માટે સમજા પ્રાપ્ત કરવામાં કારણબૂત કર્મના ફળનું ચિંતન નામનું અષ્ટક કહેવા યોગ્ય અવગર આવ્યો છે તેથી કર્મે-વિપાક-ચિંતન અષ્ટક કહે છે ત્યાં કર્મનો અર્થ કહે છે મિથ્યાત્વઆદિ કારણો વાળો જીવ જે કર છે તે જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ છે પ્રત્યક્ષ—અનુમાન આદિ પ્રમાણથી જણાતા નહિ હોવાથી કર્મ પ્રત્યક્ષ નથી, કારણ કે તેનું અર્તોદયપણું છે અનુમાન પણ પ્રત્યક્ષને આધારે થતું હોવાથી કર્મ અનુમાનથી પણ સાધી શકાતા નથી ધૂમાડો આદિ વિગ્રહિતોત્પાદા ઝોડા આદિ મ્યજો લેવાથી અને (ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય એવી વ્યાપ્તિને બદલે) જેમ અગ્નિ વિનાના પર્વતમાં ‘આ પર્વત અગ્નિવાળો છે’ એવું જ્ઞાન તે આહાર્ય પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, તેમાં અનુમાનનો સમાવેશ છે, પણ કર્મ માટે અનુમાન થઈ શકે તેવું

વિગ (હેતુ) નથી, તેથી કર્મ અનુમાનથી પણ જાણી શકાતા નથી ઉપમા તો પ્રત્યક્ષ-અભાવવાળી હોવાથી અને આગમ (શાસ્ત્ર)ના અનેક પ્રકારના વાક્યો હોવાથી ધર્મ નથી એમ અનેક યુક્તિઓના સમૂહને રચી કરનારને કહે છે "કર્મ પ્રત્યક્ષ છે" કોને? મને લગવતોને અન્યને પણ કાર્યના અનુમાન ઉપરથી પ્રત્યક્ષ છે, મુખ-દુ ખનો અનુભવ થાય છે તેમા કર્મ કારણ છે અકુર દેખાય છે તો જમીનમા બીજ પડેલું હોવું જોઈએ, એટલે કાર્યપણા ઉપરથી કારણનું અનુમાન થાય છે કાંઈ પ્રશ્ન કરે છે કે જો તમને કર્મ પ્રત્યક્ષ કાર્ય દેખાય છે તો તે મને પ્રત્યક્ષ જણાતું નથી? તેનો ઉત્તર જે એકને પ્રત્યક્ષ હોય તે બીજાને પ્રત્યક્ષ હોવું જોઈએ એવો નિયમ નથી, સિંહ, સરખ આદિ જધા લોકોને પ્રત્યક્ષ નથી, તથાપિ કુશળ પુરૂંશ તેમને લોકમા પ્રત્યક્ષ માને છે, એમજ સર્વજને પ્રત્યક્ષ જણાતા જ્ઞાનાવ ત્વાદિ કર્મ સર્વ લોકને જણાતા મુખ દુ ખનું કારણ છે અકુરરૂપ કાર્મ જણાયાથી તેના બીજનું અનુમાન થાય છે આ લોકમા મુખ દુ ખનું જે કારણ છે તે કર્મજ છે, એમ વિચારતા મતિમા જોમવા યોગ્ય છે પરંતુ કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે-માળા, ચદન, સો, ઝેર, કાટા એ મુખ દુ ખના દેખીતાજ કારણ છે, તો જે નથી દેખાતા તવા કર્મને કારણરૂપ કપવાની શી જરૂર છે? એ પ્રશ્ન અયોગ્ય છે, કારણ કે તમે જતાવેલા કારણોમા બ્યભિચાર (મુખના કારણ સદા મુખરૂપ હોતા નથી કે દુ ખના કારણ) જધાને દુ ખરૂપ લાગતા નથી) દોષ દેખાય છે અર્થે સરખા ઇંદ્ર, રાખદાદિ નિયમ મુખના સાધન મામેલા

નૈગમ નયે કર્મ તો મિથ્યા વ આદિ કર્મ બધના કાળ
 મેળવી આપનાર પાપકીઓનો પરિચય, તેમની પ્રશંસા આદિ,
 નમ્રકુનયે કર્મ બધને માટે યોગ્યતાવાળા જીવ અને પુદ્ગલો,
 બ્યવહાર નયે ચક્રણ થતી વર્ગશ્રીનો સમૂહ, અને પ્રાણાતિપાત્ર
 આદિ, ઋતુમૂત્રનયે બધના કાળરૂપે પારિણમેશ અને સત્તામા
 રહેના કર્મના દળિયા, શબ્દ નયથી ચક્ષુ, ઉદીરણા આદિ પૂર્વક
 ઉદયમા આવેલા દળિયા, સમભિરૂદ નયે જ્ઞાનાદિ અનત
 શુભોમાથી જે વડે જે શુભ રાકાયો છે તે તનું આવરણ
 જે કર્મ છે અને જ્યેષ્ઠભૂત નયે કર્મનું પોતાનું કર્તાપણું, પોતાનું
 શાકકપણું, પોતાનું વેદકપણું, પોતામા વ્યાપવાપણું અને સ્વકર્મરૂપ
 પોતાનું કાર્ય કાવાની પ્રવૃત્તિ તે કર્મ છે પણ સિદ્ધસેન આચાર્ય
 કહે છે “ કર્મનું કર્તાપણું શબ્દ નયે છે, વેદકતા અને વ્યાપકતા
 સમભિરૂદ નયે છે, અને શુભને આવરણ કરવાપણું જ્યેષ્ઠભૂત
 નયે છે ” ઇત્યાદિ વિચાર કર્તવ્ય છે તેમા ફળ આપવા તૈનાર
 થયેલા શુભ કે અશુભ કર્મના ઉદય વખતે મધ્યસ્થતા રાખવા
 યોગ્ય છે, તે માટે ઉપદેશ કરે છે — તત્ત્વ રસિક મુનિ અસાતા
 આદિ આ ચે દીન ન બને કરેલા કર્મ લોગવતા દીનતા
 શા કામની? બાધતી વખતે અવિચારથી વર્તતા આણુ ફળ
 આપ્યું છે વગી પુત્ર આદિ કે રાજ્ય અધિકાર આદિ પ્રાપ્ત
 થયે છકી ન જાય, આત્મશુભને આવરણ કરનાર, ઉદય
 વખતે મીઠા લાગના કર્મમા શું રાચવા યોગ્ય છે? શુભ
 અશુભ કર્મના ઉદયને આધીન આણુ જગત છે, તત્ત્વજ્ઞાની
 આણા જગતને કર્મધીન બાણી કર્મના ફળ તરફ દૃષ્ટિ નહિ
 તત્ત્વસાધન માટે પુરુષાર્થ કરે છે ૧

યેવા મમદ્રમાત્રેણે મયન્ત પર્વતા બપિ ।

તૈરહો કર્મત્રેયમ્યે, મૂર્ખમિક્ષાપિ નાપ્યતે ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — જેમના આખના મનકારા માત્રથી ડુંગરા પણ ભાગી જાય એવા બળવત ગજાઓને પણ અહો ! કર્મના વિષમપણા (કઠણાઈ) ને જોજો ભિક્ષા પણ મળતી નથી, એ આશ્ચર્ય છે

અનુવાદ —

જેના મથમરે અહો ! પર્વત પણ તુટી જાય,

તેવા ભૂંપ ભૂખ્યા મરે, કર્મ વિષમ મમજાય ૨

જ્ઞાનમજરી — જે પુરવોની ભમ્બર ફગ્ગતા (કટાક્ષ દાદ થતા) પહાડ પણ તુટી જતા તેવા રાજાઓને ઢીંક કર્મના ઉદયે, દુ ખી અવધ્યામા લીખ પણ મળતી નથી એવી શુભ-અશુભ કર્મના ફળની વિચિત્રતા છે ૨

જાતિચાતુર્યહીનોઽપિ કર્મણ્યમ્યુન્યાવહે ।

ક્ષણાદ્રઢ્ઢોઽપિ રાજાસ્યાત્ છત્રચ્છત્રદિગતર ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — જાતિ અને ચતુરાઈથી હીણો (નહિત) પણ કર્મનો અવધુદય (ચઢતી) થવાથી ક્ષણ એકમા રાક પણ નંદ આદિની પેઠે છત્રે કરીને દિશામડળને જેણે છાંયુ છે એવો રાજા થાય

અનુવાદ —

ઉચ્ચ જાતિ, ચતુરાઈ વિણ, રંક રાય ઝટ થાય,

છત્રે છાંઈ સૌ દિશા, મુર્ખ-ઉદય દેખાય ૩

જ્ઞાનમજરી — કોઈ રંક ક્ષણ માત્રમા શુભ કર્મના ઉદયે રાજા થાય કેવો રંક ? જાતિ એટલે માતાનો પણ (મોસાગની

મહત્તા) અને ચતુર્ગર્ભ (કુશળતા) થી રહિત છતાં પણ રાજ થાય છે કેવો રાજા? જેના છત્ર નીચે બધી દિશાઓ છવાઈ જાય તેવો ચક્રવર્તી, જેની આજ્ઞા (આજ્ઞા) કોઈ ન માને તેમ ન બને, એ પ્રધુ કર્મના ઉદયથી બને છે તેમા આશ્ચર્ય નથી કાગળ કે સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ આત્મધર્મ દર્શક છે ૩

ચિયમા વ્રમણ સૃષ્ટિર્દેષા કરમવૃષ્ટયત્ ।

જાત્યાદિભૂતિવેગમ્યાત્ કા રતિસ્તત્ર યોગિન ॥ ૪ ॥

આપાર્થ —ઊટની પીઠની પેઠે કર્મની રચના ભૂતિ આદિની ઉત્પત્તિનું વિવિધપદ્ધતિ હોવાથી કશા સ્વભાવ દીડી નથી તે કર્મ રચનામા યોગીને શાની રતિ (પ્રીતિ) હોય? ન હોય ‘પ્રશમરતિ’મા કહ્યું છે કે —

આપાર્થ —“ જાતિપુલકદેહપ્રિયાનાયુ-જલભોગભૂતિરૈવમ્યમ્ ।

દૃષ્ટા વયમિદં ત્રિકુરા મયસસારે રતિર્મયતિ ? ॥

સાવાર્થ —ભૂતિ (માતાનો પક્ષ), કુળ (પિતાનો પક્ષ), દેહ, વિજ્ઞાન (કળા-આવડત), આયુષ્ય, બળ અને લોભની ઉત્પત્તિ વિષે વિવિધતા દેખીને મંથાર પરિવ્રમણમા વિદ્વાનને મીઠાશ કેની રીતે વર્તે?

અનુવાદ —

કર્મ-મૃદિ સરખી નહિ, ઊટ-પીઠ સમાન
કુળ-રૂપ-અપદ્-લેડ ત્યા, શી રતિ? યોગી સુખલુ ૪

જ્ઞાનમંજરી — કર્મની રચના ઊટની- પીઠ સમાન
વિવિધ (એક સરખી નહિ) જણાય છે, કાણ કે ઉચ્ચ નીચ

ભતિ, કુલ, સમ્માન, વર્ણ, સ્વર, સર્પતિ આદિ સગથી ઘણી વિષમતા ભેવામાં આવે છે શુભ ઉદ્યે એકધર્મ આદિ અવસરે પર સયોગથી ઉત્પન્ન થતા અનેક અશુદ્ધ અધ્યવસાયોમાં રત ત્રયમાં પરિણમેલા યોગીને પ્રીતિ શાની હોય? ન હોય કહ્યું છે —

સુહજોગો રહેઝ, અસુહજોગો અરહ દેહસિ ।
રાગો ઘટ્ટે તેજ, અરો દોસ વિઘટ્ટે ॥ ૧ ॥
સિયમગયિગ્ધમૂયા, કમ્મયિવાગા ચરિસ યાહકરા ।
ધીરાણ સમયા તહિં ઘાયપરિણામમો હરદ ॥ ૨ ॥

સાવાર્થ — શુભ યોગ રતિનું કારણ અને અશુભ યોગ અરતિનું કારણ કહેલ છે, એકથી રાગ વધે છે અને ખીલથી હોય વધે છે ૧

૨ કર્મેના (શુભ-અશુભ) ફળ મોક્ષ-માર્ગમાં વિમ્લકરનાર તથા ચારિત્રમાં બાધ કરનાર છે, ધીર પુરુષોને ત્યાં સમગ્ર ત્યાગ પરિણામ થાય છે ૪

કર્મ સ્વરૂપમાં મોક્ષમાર્ગનો નાશ કરવાપણું કે ને દર્શાવે છે —

ધારુદા પ્રશમથેજિ, યુનકેવલિનોડપિ ચ ।
મ્રામ્પન્તેડનતસસારમહો દુષ્ટેન કર્મણા । - -

સાવાર્થ — ઉપશમ શ્રેણિએ અગ્નિવ્યવસ્થાને ચડેલા જીવોને ૧૬ પૂર્વના ભીષ્મ કૃત્તવ્ય કર્મ અડો? ૧૨માં લખાવે છે

અનુવાદ —

ઉપશમ શ્રેણિથી પડે, વગી શ્રુત-કવળી જીવ,
જામે જનન સમાપ્ત, હાડી-કર્મ 'દુષ્ટ' અતીવ પ

જ્ઞાનમજરી — કેટલાક મુનિઓ નિશ્ચયસ્વરૂપ પરિ
ણામથી તીવ્ર ક્ષયોપશમભાવે પ્રાપ્ત કરેલા સાધનવાળા અપૂર્વ
કારણના બાદથી ઉપશમ ચાગ્રિની પરિણતિરૂપ શ્રેણિએ ચઢેલા,
સર્વથા મોહના ઉપથી રહિત થયેલા અને પૂર્વધારી શ્રુત કેવળી
જીવો પણ સત્તામા રહેલા ઉદય અવસ્થા યોગ્ય મોહ કર્મથી
અથવા આયુષ્ય કર્મનો અત આવવાથી ત્યાથી પડી, અહો !
અનન સંસાર-ચારે મતિઓમા જામે છે માટે ચેતનાને કર્મને
આધીન ઠરવા યોગ્ય નથી, કર્મના ઉદય વળતે પોતાના ક્ષયો
પશમસ્વરૂપને અનુસરનારી ચેતના જનાવી તેનું રક્ષણ કરવા
યોગ્ય છે કર્મનો ઉદય કદાચ પાડી નાખનાર નવું કર્મ બધાવામા
ઠારણ નથી, પરંતુ પોતાની ચેતના અને વીર્ય મોહના ઉદયને
અનુમગ્ધાથી કારણપણાની પન્થિતિને લીધે બધ થાય છે તેથી
કારણપણ જ વારવા યોગ્ય છે તો કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે આત્મ
શક્તિના અપ્રવર્તવાથી પરથીજ કર્મનું કરવાપણે ગણવું જોઈએ
તેને ઉત્તર કહે છે કે શક્તિ ન પ્રવર્તે તો કર્મનું કરવાપણું
ન બને તેથી પ્રેરણાજ કારણ છે પરંતુ મિથ્યાત્વ આદિ કાર
ણોના ઉદયથી સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો દંકાર્થે ગયા છે, વગી
ચેતના વીર્ય દાન અદિ ક્ષયોપગમિક, દુર્વિપરીત શ્રદ્ધાન-
જ્ઞાન અને પરમા ગમણના તે નવા કર્મ બધાવાનું કારણ બને
છે માટે અશુદ્ધ પણે પરિણમેલી આ માની પરિણતિ નવા
કર્મનું કારણ છે દષ્ટાન તરીકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયજીવોને તો

અશુદ્ધ સંયોગશ્ચ ભોટે ભાગે હોવાથી તીવ્ર બધ મળિ છે ઇત્યાદિ વિચારવું કહ્યું છે કે - “અપ્યા કરેઈ જમ્માઈ, અપ્યા યેઈ પરચસો વસો” ઇત્યાદિ ભાવાર્થ - આત્મા કર્મો કરે છે અને પરવગ બનીને આત્મા તે કર્મો ભોગવે છે તેમજ ‘ભગવતી’ ‘પ્રજ્ઞાપના’ આદિમા કહ્યું છે - “અનકઢા જમ્મા ચર્ચનિ મો પરકઢા અપ્પચગાઢા નાપ્પા નવગાઢા” ભાવાર્થ - પોતાના કરેલા કર્મ પોતાને ગાઢ બાધે છે, પરના કરેલા આપણને કંઈ બાધના નથી ‘ઉત્તરાધ્યયનમા કહ્યું છે કે’ “અત્તા વત્તા વિકત્તા ય સુહાણ દુહાણ ય” ઇત્યાદિ ભાવાર્થ - મુખનો અને દુ ખનો કર્તા, ભોક્તા કે તેથી મુક્ત થનાર પોતાનો આત્મા છે

વગ્રી આચારાગમમા કહ્યું છે “આયાજા સમહમ્મિ” ઇત્યાદિ

ભાવાર્થ - કર્મ બધનથી સર્વથા મુક્ત થનાર અને તેથીજ સર્વજ્ઞ પદને પ્રાપ્ત કરનાર સિદ્ધ પુરુષોને આ સાક્ષાત્ અનુભવ છે ઇત્યાદિ પોતે સમગ્ર લેવું ચેલિથી પડવા સગ થિના અધિકારમા ‘આવશ્યક-નિર્ચુકિત’મા કહ્યું છે -

उद्यसामं उद्यणीया, गुणमहयां जिणचरित्सरित्सपि ।
पडिवायति कसाया किं पुण सेसे सरागत्ये ॥ १ ॥

જર ઉદયસનકમ્માઓ હઢઈ અર્ણતં પુણોવિ પડિચાય ।
નહુ મે યોવેવિ કસાયસેસમિ ॥ ૨ ॥

અમી-યોવ કસાય-યોવ ચ ।
યોવપિ હુ તં વહુ દોર ॥

દામસ્તં વદ્ ગ્ણિ અદ્ય મરણ વળો વિસ્તપતો ।

સવ્વસ દાદમમ્મી દિતિ કસાયા મવ મળતા ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ.—ઉપશાત મોહ ૧૧મા શુભસ્થાનકે આવેલા, શુભો વડે મહાન, જિન સરખા ચારિત્રવાળાને પણ કષાયો પાડી દે છે તો પછી બીજા સરાગ અવસ્થાવાળાનું શુ કહેવું ? ૧

જેમના બધા કષાય ચમાઈ ગયા તે પડે છે તો અનંત ભવ કરે છે, તો થોડા પણ બાકી રહેલા કષાયોનો વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી ૨

મધુ (દેવ) થોડું હોય, પાણી થોડું હોય, અગ્નિ થોડું હોય અને કષાય થોડા હોય તો પણ તેનો વિશ્વાસ ન કરવો થોડા હોવા છતાં તે બહુ ઘર્ષ બાધ છે ૩

દેવ હાસ બનાવે છે, પાણી વધી જતા તરત મરણ પમાડે છે, અગ્નિ સર્વેશ્વ બાળી નાખે છે અને કષાયો અનંત ભવ કગાવે છે ૪

એમ કર્મના ઉદય વડે આત્મા ફીન બને, છે ૫

ધર્ષાક્ સપાપિ સામગ્રી શ્રાન્તેષ પરિતિષ્ઠતિ ।

વિપાક કમળ કાર્ય-પર્યન્તમનુષાસતિ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ.—બધીયસામગ્રી (કારણ-મોજાના) ગમે તેટલી નશ્વર હોય પણ થાકી ગઈ હોય-તેમ પછી-રહે પણ કર્મ કરી ન શકાય, પરંતુ કર્મનો ઉદય (પરિપક્વતા) કાર્યના છેડા સુધી દોડ્યો આવે છે, તે ચરમ (ઉદ્ભવ) કારણ છે માટે એમ પ્રધાન છે

અનુવા. —

સામગ્રી બધીયે અહિં, પડી રહેતી વ્યર્થ,
કર્મ-વિપાક દેવટ મુખી, ટંકે શત્રુ સમર્થ. ૬

જ્ઞાનમંજરી — સર્વેય સામગ્રી હાજર હોવા છતાં કાર્ય કરવા મમર્થ થતી નથી, કર્મનો ઉદય કાર્યના અત મુખી અનુમરે છે તેથી તે ચગ્મ કારણ છે બાહ્ય સામગ્રી ઉપકરણ (માધન)કપજ છે, કર્મના ઉદયને આધીન છે તેથી કર્મનો ઉદય વિશેષ બળવાન છે માટે કર્મનો ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે ૬

अमायचरमायते, धर्मे हरति पश्यत ।

चरमायति मायोस्तु छलमग्निष्य दृष्यति ॥ ७ ॥

ભાપાર્થ — છેલા પુણ્ય પરાવર્તન પહેલા આ કર્મ વિપાક (ઉદય) દેખતા છતાં (ઉદયમા મીકાશ-વૃત્તિ પ્રાવીને) ધર્મને હરે છે, પરંતુ ચરમ (છેલા) પુણ્ય પરાવર્તનવાળા માધુનું છિદ્ર જોઈને (પ્રમાદ વશ, અજાગ્રત હોય ત્યારે) તે કર્મ-ઉદય હર્ષ પામે છે (ધર્મમા લગ કરાવે છે)

અનુવા. —

કર્મ દીર્ઘ સમારીના, હરે દેખતા ધર્મ,
છિદ્ર શોધી મલકાય છે, ચરમાવર્તી મુનિ-કર્મ

જ્ઞાનમંજરી — આ કર્મ વિપાક છેલા પુણ્ય પરાવર્તન પહેલા વર્તતા જીવના દેખતા (ખુદી નજરે-લોભાવીને) ધર્મની ચોરી કરે છે, વળી છેલા પુણ્ય પરાવર્તનમા વર્તતા જે મોર્ગાનુસારી નિર્મય સાધુ હોય તેનું નિર્મલ કર્મ-

વિપાક હર્ષ પામે છે કારણ કે માર્ગાનુસારી નિર્મળને ક્ષાયો પશ્ચાત્તિક ગુણો હોવાથી અને પ્રમાદઆદિ દોષો હોવાથી શકા આદિ અતિચારના અવસરે તે હર્ષ પામે છે એટલે શકાદિ અતિચાર, કર્મના ઉદયે પ્રમાદ આદિ દોષોને લીધે, તેને લાગે છે માટે કર્મના ઉદય વખતે રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી ॥

મામ્ય વિમર્તિ ચ કર્મ-વિપાક દ્વિત્વિત્વન ।

સ વ્ય સ્યાત્તિચિદાનન્દ-મકરન્દમધુવત ॥ ૮ ॥

આપાર્થ — જે હૃદયમાં કર્મના શુભાશુભ પરિણામને વિચારતો સમતા ધારણ કરે છે, તેજ જ્ઞાનાનન્દરૂપ પરિનન્દ (પુષ્પ રસ)નો જામર (રસનો જાણ) બને છે

અનુનાદ —

કર્મ-વિપાક ઉર ચિતલી, સમતાને ધરનાર,

ચિદાનન્દ-મકરન્દ-જામર, આત્મ-મર્મ અહનાર ૮

જ્ઞાનમંજરી — જે આત્માર્થી મનમાં શુભાશુભ પરિણામને વિચારતો ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણા સહિત સમતા ધારણ કરે છે તેજ યોગી જ્ઞાનાનન્દના રહસ્યનો આસ્વાદી જામર સમાન બને છે— આત્માનન્દનો લોગી બને છે માટે આત્માનન્દરૂપ રસનો રસિક જન શુભ-અશુભ કર્મના ઉદયમાં રાગ-દ્વેષી બનતો નથી એનું સર્વ પ્રત્યે સમાન વૃત્તિવાળા હોય છે એમ કર્મ-વિપાકમાં સમભાવ ચિંતવવા સંબંધી અષ્ટક સમાપ્ત થયું ૮

૨૨ ભવ-ઉદ્દેગ અષ્ટક

યસ્ય ગમીરમધ્યસ્યાઽજ્ઞાનગ્રમય તત્ત્વમ્ ।

ઋદ્ધાવ્યમનશૈલીઘે પથાનો યત્ર દુર્ગમા ॥ ૧ ॥

પાતાલ-કલશા યત્ર, મૃતાસ્તૃષ્ણામહાનિલૈ ।

કપાયાશ્ચિત્તમફલ્પ-વેગદૃદ્ધિ ચિત્તન્વતે ॥ ૨ ॥

સ્મરૌગ્નિગ્નિગ્નલત્યન્તર્યગ્નસ્નેહેન્ધન સદા ।

યો ધોરરોગશોફાદિ-મત્સ્ય-ચ્છછપસકુલ ॥ ૩ ॥

દુર્બુદ્ધિમત્સરદ્રોહેર્વિચુદ્દુર્યાતિગર્જનૈ ।

યત્ર નાયાત્રિકા લોકા પતન્ત્યુત્પાતસકટે ॥ ૪ ॥

જ્ઞાની તસ્માન્નગ્રામોગ્નૈર્નિત્યોદ્વિગ્નોઽતિ દારુણાત્ ।

તસ્ય સતરુણાપાય, મર્ચયત્તેન કાક્ષતિ ॥ ૫ ॥

ભાપાર્થ — જે (ભવસાગર) નું મધ્ય અગાધ છે, અજ્ઞાન

રૂપ, વદ્નું ધડેલું જેનું તળીયું છે, જ્યાં દુ ખે જઈ શકીએ

એવા (દુર્ગમ) માર્ગ મકટરૂપ પર્વત માળાઓથી રૂધામલા છે,

જ્યાં વિષય-અભિલાષા (તૃષ્ણા) રૂપ મહા વાયુથી ભરેલા

કોધાદિ ચાર કપાયોરૂપ પાતાલઘટ (કલશ) છે, તે મનના

વિગ્રપરૂપ ભરતીની વૃદ્ધિ કટે છે, જ્યાં કદર્પ (કામ) રૂપ

વડવાનલ મ્નેહ (જળ) રૂપ ઇંધનવાળો નિત્ય અદર ગળે

છે, જે (ભવસાગર) આકરા રોગ, શોક આદિ મરુછ અને

ઠાથબાથી આકુળ-વ્યાકુળ (અદબદ) છે, જ્યાં માઠી ખુદ્ધિ,

ગુણુમા રોષ (મત્સર, ઠોઠાના ગુણુ ન ગમે), અને દ્રેષ (દ્રોહ)

રૂપ વીજળી, માઠો વાયુ અને ગર્જનાથી વહાણુના લોકો તોફાન

રૂપ સ-ટમા પડે છે, એવા અતિભયકર ભવ-સમુદ્રથી નિત્ય

ભયભીત થતા જ્ઞાની પુરૂષ સર્વ ઉદ્ધમ કરીને તે ભવ-સમુદ્રને

તરવાનો ઉપાય વાહે છે

અનુની —

અગાધ-મધ્ય લવોદ્ધિ, અજ્ઞાન-વજ્ર જડિત-
તળ, તેમા દુર્ગમ ગણો, પથ કદ-ગિરિમિતિ ૧
ક્યાયરૂપ પાતાલ ઘટ, તૃપ્તિ-વાથી ભરેલ,
ચિત્ત તણા વિક-પરૂપ, ભરતી વૃદ્ધિ કરેલ ૨
કામ-વડવાનલ બળે, એક-ઈધન ત્યા નિત્ય,
ઘોર રોગ શોકાદિરૂપ, કચ્છપ-મચ્છ સહિત ૩
વિજળી વા ને ગર્જના-દુર્બુદ્ધિ, મત્સર, દ્રોહ,
ઉત્પાત-સકટમા પડે, વડાણુ વિષે જન, એકા ૪
તેથી લયભીત નિત્ય ત્યા, જ્ઞાની ઇચ્છે એજ,
ભયકર ભવજળ તરે, યલ-ઉપાય કરેજ ૫

જ્ઞાનમજરી — કર્મ-વિપાકથી ઉદ્ભવવાળા ભાવ થતા
મત્સર પ્રત્યે ઉદ્ભવ (ભવ-ભય) ઉપજે છે, તેથી ભવઉદ્ભવ અટક
લાગે છે, ત્યા નામ નિષ્કેપે તો મહાદેવ આદિના ભવ એવા
નામ છે, અથવા જોનાવડે સર્વ જોલાવી શકે તે નામ, સ્થાપના
ભવ-લોકાકાશ કે તેનો આકાર, દ્રવ્યભવ — ભવજનમણુના કારણ
રૂપ ધન, સ્વજન આદિ અને ભાવ ભવ — જન્મ, મરણ આદિ
લક્ષણવાળી ચારે ગતિ અને નય સ્વરૂપ તો દ્રવ્ય નિષ્કેપમા
પહેલા ચાર નય અને ભાવ નિષ્કેપમા છે ત્રી શબ્દાદિવણુ
નય બાણુવા અર્થિ ભવમા મગ્ન થયેલા જીવોને કર્મની ઇચ્છા
ઉભવતી નથી ઇન્દ્રિય સુખ માણુવામા લીન થયેલા ગાડાની
પેઠે વિવેક રહિત બને છે, હુ જથી લય પ્રાપ્તતા હુ ખૂંદર
કરવા આમ તેમ અનેક ઉપાયોના વિચારથી બ્યાકુળ પાનીને
ભુડની પેઠે બને છે એમ મહા પ્રબળ ભવસાગરમા માછલા

જેવા મિથ્યાવામના વાળા જીવો જીમની વાત તો જવાબો,
 સર્વસિદ્ધિ દેનાર શ્રીમદ્ વીતરાગને વદન આદિ કરે છે, અને
 ધીન્દ્રયોના મુખ માટે તપ, ઉપવાસ આદિ કષ્ટ-ક્રિયાઓ જીવન
 પર્વન કરીને નિર્જાન (નિયાણાઉપ) દોષથી હારી જાય છે,
 મોહના હેતુરૂપ જૈનશાસ્ત્રના દેવદેવીઓને મુખના નિમિત્તજાણે
 છે અને વૈભવ વગેરેના મોહમાં ડુબી જાય છે માટે ભવ ભયજ
 રાખવા યોગ્ય છે જેથી આત્મમુખને હાનિ પહોંચે તેની ઇચ્છા
 સત્સુરૂપો કેમ કરે? તે વિષે ઉપદેશ દે છે — જ્ઞાની તે ભવ-
 સમુદ્રનો પાર પામવાના ઉપાયને સર્વ યત્નથી ઇચ્છે છે, કેનો
 પાર પામવાને? જેની મધ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ (અગાધ છે)
 તેવા ભવ સાગરનો, જીવ-અજીવના વિવેક રહિત, તત્ત્વજોષથી
 શૂન્ય મિથ્યા જ્ઞાન તેજ દુર્ભેદ વદ્ જોડું જોડું તળ છે તેવા
 ભવમાગરનો, કષ્ટરૂપ પર્વતોથી મદ્ગતિમાં લઈ જનાર માર્ગો
 રૂધિર્ધ ગયા છે, દુર્ગમ થઈ પડ્યા છે, તે માર્ગે જલુ અશક્ય થઈ
 ગયું છે અટલે અજ્ઞાન તળીયું અને ગંભીર (અગાધ) મધ્ય
 ભાગવાળા ભવમાગરનો, રોગ, શોક, વિયોગ આદિ કષ્ટરૂપ પર્વતો
 વડે પ્રાણીઓના માર્ગ રૂધિર્ધ (ગંધ થઈ) ગયા છે ત્યાં મુખે
 પ્રવામ કરવો અશક્ય છે વળી જે ભવ-સમુદ્રમાં ક્રોધાદિ કપાય
 રૂપ પાતાલ કવચ વિષયપિપામાં (તૃષ્ણા) રૂપ મહા તોફાની
 વાયુથી ભરેલા છે, તે મનના સકળ (અનેક જળ સમૃદ્ધ) રૂપ
 ભરતીની વૃદ્ધિ કરે છે, એટલે કપાયના ઉદયે તૃષ્ણાના વાવાઝોડાથી
 પ્રેરાઈને વિષ્ટપની વૃદ્ધિરૂપ ભરતી સમાર-સમુદ્રમાં આને છે
 જ્યાં જન્મ-મરણરૂપ સમુદ્રમાં કામરૂપ વડવાનલ અદર બળે છે,
 તે કામ અગ્નિમાં એક રૂપ (જળરૂપ) ઈધન છે

જળરૂપ ઇંધન છે નગ (સ્નેહ) કેવો છે ? ઘોર રોગ, શોક આદિ મચ્છ અને કાયબાથી વ્યાસ ॥ એટલે રોગ અગ્નિથી બળતા રોગ, શોકથી પીડાતા પ્રાણિઓ જેમા છે એવો ભવ-સમુદ્ર છે વળી જ્યાં વહાણમાનાં લોકો, એટલે મત-નિયમ આદિ વહાણપર ચઢેલા જીવો તોફાનની આક્રમક આવી પડે છે શાથી ? દુષ્ટબુદ્ધિરૂપ વીજળી, અદેખાઈ (મત્સર) રૂપ વાવાઝોડુ અને દ્રોહ (કપટ સ્વભાવ) રૂપ 'ગર્જના' વડે મતરૂપ વહાણમા રહેવા પણ કાદવમા ભરાઈ જવા સમાન દોષ, અતિચારના સકટમા આવી પડે છે એટલે મહા ભવવારિ ધિમા સન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરવામા આ મહા મુશ્કેલીઓ નડે છે તે મહાભયથી નિત્ય ઉઠામીન રહેતા જ્ઞાની પુરૂષ તે 'ભવસમુદ્ર તરવાના ઉપાયરૂપ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અભિવાધા રાખે છે, એટલે અતિ ભયભીત હોય તેમ રહે છે અને વિચારે છે કે શુદ્ધ જ્ઞાનમય, પન્મ તરવમા રમણતારૂપ ચારિત્રથી પવિત્ર, વાગદેવતા ક્ષયથી પ્રગટતા પન્મ શમથી ગીતહ, અનત આનંદ રૂપ સુખમા મગ્ન, મર્વજ્ઞ, પન્મ કુશળ, શરીર-આહાર ને સગથી મુક્ત, અમૂર્ત એવા મને શરીરશક્તિ મકટ સમૂહના ભાગુ ઠળાણ અને સ્વશક્તિની હાનિ કેમ થટે ? શરીર સહિત, પુરુષ સહિત, કર્મ સહિત, જન્મ-મરણ સહિત ચેતના હું નથી, મને આ મહામોહરૂપી પ્રવાહની ધુમરી (અકાવે) ક્યાથી ? એમ ઉદ્વેગ પામેવા જ્ઞાની પુરૂષો ચારિત્રરૂપ મોટા સફરી વહાણ વડે ભવ-સમુદ્ર તરવાનો ઉપાય કરે છે કેવું છે ચારિત્રરૂપ મહા વહાણ ? સ્વરૂપના જ્ઞાન અને તેમા રમણતાની એકતા વડે મનોહર, સમ્યક્દર્શનરૂપ પ્રતિષ્ઠાન (પૈઠલ) નાણુ, ક્ષમા

આદિ દશ ધર્મ અને ૧૮૦૦૦ શીલામરૂપ વિચિત્ર પાટીઆથી સજ્જડ જડેલું મુચોભિત, સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ નિર્ધામક (વહાણ ચલાવનાર મુકાની) સહિત, મુમાધુના પચિયરૂપ કાથીના દેવડાના સજ્જડ બધનથી બાધેલું, નવરૂપી શીલાથી બધા આસવ દ્વાર પૂરી હીધેલું, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય નામના બે ચારિત્રરૂપ બે મુદ્ગ માળની રચનાવાળું, સાધુ સમાચારની ક્રિયારૂપ મડપની રચનાવાળું, ૪૫ શુભિરૂપ પધારી સહિત ચારે બાજુથી મુરક્ષિત, અસખ્ય શુભ અંધ્ય વમાયરૂપ બખ્તરવાળું અજીત હાથે લડવૈયાએ ને લીધે કોઈ (દુસ્ત્રમન)થી સામુ જોઈ શકાય નહિ તેવું મવ્યમા સફળરૂપ ઉપદેશરૂપ વેલના સમુદાયનાળું, ચિરપણે નિરતર શોભતા બોધરૂપ મધ્યના મોટા અલ ઉપર પ્રકૃષ્ટ (ઉત્તમ)શુભ અંધ્ય વમાયરૂપ શઢના શ્વેત કપડાવાળું, તેની આગળ ઉંચે રચેલા મોઢ ઉપયોગરૂપ કમાનના પજ્જર-દારવાળું, અપ્રમાદ નગરમા જના સમૃદ્ધ સહિત સર્વોગ સંપૂર્ણતાવાળું ચારિત્રરૂપ વહાણ તે વડે જ્ઞાની પુરુષો બવમમુદ્ર તરવાનો ઉપાય કરે છે પ

તૈલપાત્રધરો વદન્ત, રાધાવેધોચનો વયા ।

~ ક્રિયાસ્યતયચિત્ત સ્યાદ્ મવમીતસ્તયા મુનિ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ — બાવન પલનો (અમુક માપ, ૧૬ માસાનો

કર્પ ને ૪ કર્પનો પલ) થાળ તેવથી ટપોટપ ભર્યો હેય તેનો

ધરનાર મરણ-ભયથી રાજાની આજ્ઞાએ સર્વ ઔદામા કરે,

નાટકાદિ ત્યા ચતા ન જીએ, અપ્રમત્તપણે એક દીપુ પલ

તેવ ઢગવા નદે અને તે થાળ રાજાના આગળ પાઠે લઈ

આપે તેની પેઠે, તથા રાધા-વેધ સાધવાને, ઉજમાળ (ઉચ

મવત હોય તેની પેઠે ચારિત્ર-ક્રિયાને વિષે એકાગ્રચિત્ત
(બીજે કયાય ચિત્ત ન હોય તેવા) સસારથી બીતા સાધુ રહે.

અનુવાદ —

મરણ ભયથી તેલને, ઢળવા દે નહિ જેમ,
રાધા-વેધી અનન્ય ચિત્ત, ભવ-ભીડ મુનિ તેમ ૬

જ્ઞાનમંજરી — તેલનું પાત્ર કાળજીથી લઈ જનાર જેમ
(રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે) મરણથી ડરે છે, અને ભૂલથી પણ
તેલ ઢળવા દેતો નથી (અપ્રમત્ત રહે છે) તેમ મુનિ આત્મ
શુદ્ધીની ધાત મવાના ભયથી ડરતો સમારમા અપ્રમત્ત રહે
છે, દૃષ્ટાન્ત-કોઈ રાજાએ સર્વ લક્ષણે સંપૂર્ણ કોઈ પુરુષને વધ
માટે રજા આપી, ત્યારે સલાજનોએ વિનવતી કરી કે હે !
સ્વામી, એનો અપરાધ ક્ષમા કરો, એને હજી નહિ ત્યારે
સલાજનોની વિનવિ ઉપરથી રાજાએ ફરમાવ્યું કે એક તેલથી
ભરેલા મોટા ધાગને, નાટક, વાજ તૂરી આદિથી ભેળા
લાયક નગરના સર્વ ચૌદામાં ફેરવીને એક ટીપુ પણ ઢળ્યા
વિના પાછો લાવે તો તેને ન માફ જો એક ટીપુ પણ ઢળે
તો તેજ વખતે તેનું માથું છેલી નાળવું એમ કહ્યું તોપણ
તે પુરૂષે તે કામ સ્વીકાર્યું તે પ્રકારે અનેક માણસોની
ભીડમાં થઈને માથે તેલથી ભરેલો ધાગ રાખીને યોગીને પેઠે
એક ચિત્ત થઈ એક ટીપુ પણ તેલ ઢાળ્યા વિના પાછો આવ્યો.
તે પ્રકારે મુનિ અનેક મુખ દુ-ખથી ભરેલા ભવમા પણ
અસિદ્ધિ અર્થે પ્રમાદ રહિત પ્રવર્તે છે બીજી દૃષ્ટાન્ત-જેમ
અવયવરમા કન્યા પરણવા માટે રાધાવેધ માટે તૈયાર થયેલો
ચિર ઉપયોગના યોગે લઘુ-લામવી કળાવાળો સ્થિર ચિત્ત

જો બને છે, તેમ મુનિ સમારપરિશ્રમણ અને આત્મ
પુના આવણુ આદિ મહા ભયથી ત્રાસીને સમિતિ ગુપ્તિ
ને ચરણ-કરણ સિત્તેરીરૂપ ક્રિયામા અનન્ય ચિત્ત (એકાગ્ર
ન) વાજો બને છે કહ્યું છે કે -

ગાર્જ્જતિ મુરમુદરોદિ, ઘાઘ્ઝંતાયિ ધીનમારહિં ।
તહયિદુ સમસત્તા યા ચિદ્ધતિ મુળી મહામાગા ॥ ૧ ॥
પબ્ધતિલાયલગયા, માયમિપરહિં વદુમ્પાસેહિં ।
ઝઝલલેયણપસા સમાહિત્તા હુતિ નિગયા ॥ ૨ ॥
મમિસલુલેયણે સ્નીહેણ ય દાદયક્ષગદિયા ।
તહમિ હુ સમાહિ પસા સયરજુત્તા મુણિ ઘરિદા ॥ ૩ ॥

સાવાર્થ — દેવાગનાઓના જ્ઞાન થતા હોય, વીણા આદિ
જાનિત્ર વાગતા હોય તોપણ સમભાવમા વર્તતા મુનિ મહા
મામ્યશાળી છે ૧

પર્વતની ગરમ શિવા ઉપર બેઠેલા અને અગ્નિય રૂપ
થી તીવ્ર વેદનાને પ્રાપ્ત થયેલા નિર્ઐય મુનિ અતરમા
શીતળીભૂત, સમચિત્તવાળા રહે છે ૨

વનમા માસના લોહુપી સિંહની વક દાદથી મહાયજ્ઞ
છતા પણ મુનિવરેન્દ્ર સવર યુક્ત સમાધિને પ્રાપ્ત થાય છે ૩
આવા ઉદયમા પણ નિર્ઐય મુનિઓ નિર્ભય કેવી રીતે
રહે છે? તે વિષે દયાવતા કહે છે —

વિષ ત્રિપસ્ય ઘઘ્ઘેશ્ચ ઘઘિરેય યદૌપધમ ।

તત્ત્વ સત્ય મયમીતાનામુપસર્ગેઽપિ યન્નમી ॥ ૭ ॥

સાપાર્થ — વિષનું ઔષધ વિષ અને અગ્નિનું ઔષધ
અગ્નિ ને કાચે છે તે ઠીક (મત્ય) છે, કાચું કે સસારથી

ભય પામેવાને ઉપસર્ગ આન્યા ડતા પણ ભય ધનો નથી
(સસાજી ત્રાસેવાને મમારમા ખેંચી જનાર ઉપસર્ગો, વિધો
સસાર નાશ કરવાનો પુરુષાર્થ પ્રેરી સમાજ રોગનો દાય કરે છે)

અનુના —

વિષ વિષનું ઔષધ વગી, અગ્નિ અગ્નિનું જેમ,
ભવમીડ મુનિ ના ડરે, અતિ ઉપસર્ગે તેમ ૭

જ્ઞાનમજરી — ડોઈ વિષથી પીડાતો વિષનું ઔષધ
વિષજ કરે ને, સાપ જેને કરડ્યો હોય તેને લીમડો ચવરાવે
છે અથવા ડોઈ અગ્નિથી દાઝ્યો હોય તે (આગગી દાઝી હોય
તો તે મુખમા ધાલે છે), જગતરા મટાડવા ગરમી સ્વીકારે
છે, તે ઠીક છે કારણ કે ભવથી ડરતા મુનિને ઉપમર્ગનો
પણ ભય લાગતો નથી કર્મ ખપાવવા તૈયાર થયેવાને
ઉપસર્ગમા ધણા કર્મ ખાપી જાય છે એવી માન્યતાવાળો
સાધુ ડરતો નથી, કર્મ જાય છે જાતે છે, કારણ કે જે કાર્ય
સાધવું છે તે સધાય છે ૭

સ્વૈર્વ ગયમયાદેય, વ્યવહારે મુનિયજેત્ ।

સ્વાત્મારામસમાયૌ તુ તદાયત્તનિમજ્જતિ ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — સસાર-ભયથીજ ધ્વિરપણું મુનિને વ્યવ
હારે હોય છે, પણ પોતાના આત્માની રતિરૂપ નિર્વિકલ્પ
ઉપાય (મમાધિ)મા હોય ત્યારે તો ભવ-ભય પણ મમાધિમાજ
મગ્ન થાય છે “મોક્ષે મત્રે ચ સર્વજ નિસ્પૃહો મુનિસત્તમ”
એ વચને-મુનિવર તો સર્વજ સમાર કે મોક્ષ સળધી નિસ્પૃહ
હોય છે

અનુનાં —

ભવ-ભયેજ સ્થિરતા કહી, વ્યવહાર પણ તેહ,
નિર્વિકલ્પ મમાધિમા, નહિ મુનિને ભય-રેહ ૮

જ્ઞાનમંજરી — તત્ત્વજ્ઞાની મુનિનરક-નિગોદના દુ ખના
કરથીજ વ્યવહારે એટલે એણા બાદિ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિમા
સ્થિરતા પામે છે, પોતાના આત્માના સમાધિ ભાવમા એટલે
જ્ઞાન-આનંદ આદિમા ભવભય અર સમાર્થ જાય છે,
પોતાની મેળેજ નાગ પામે છે આત્મધ્યાનરૂપ લીલામા તક્ષીન
થયેલા, મુખ દુ ખમા સમજાને રહેનારને ભયનો અભાવજ
હોય છે સમ્રાટી ત્રામ પામેલા પ્રથમ જ્ઞાન દર્શન બારિતના
આચારના અભ્યાસથી યોગ અને ઉપયોગથી દૃઢતા થવાથી
સ્વરૂપમા અનત સ્થાવાદરૂપ તત્ત્વમા એકતારૂપ મમાધિમા
રહેવાને સર્વત્ર સમજાવ હોય છે એમ સ્વરૂપમા લીન,
મમાધિમમ મહાત્માઓને નિર્ભયતા હોય છે એ પ્રકારે
વસ્તુ સ્વરૂપના નિર્ણયથી, વિભાવથી થતા કર્મના ઉદયરૂપ
મમ્માર પ્રયે આત્માની મતાથી લિત પરમયોગના સભવમા
નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) કળવા યોગ્ય છે ૮

૨૩ લોક-મંજી-ત્યાગ અષ્ટક

પ્રાપ્ત પદં ગુણસ્યાનં મયદુર્ગાદિન્દુનમ્ ।

લોષમક્ષાન્તો ન સ્યામુનિર્લોક્તોત્તરસ્થિતિ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — લોકાલીન માર્ગમા જેની સ્થિતિ (મર્યાદા)
છે અને છઠ્ઠુ શુદ્ધ સ્થાનક જે પામ્યો છે એટલે મમારૂપ
વિષમ્ પર્વત ને ઓગળવારૂપ દશાવાળો તે મુનિ, લોકે

કહ્યું તે કરવું, શાસ્ત્ર-અર્થ ન વિચારવો એવી મતિને વિષે પ્રીતિવાળો ન હોય

અનુવાદ —

લોકોત્તર મુનિની દશા, ભવ દુર્ગમ ગિરિ પાર,
છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનક વિષે, ગતાનુગતિ નહિ ધાર ૧

જ્ઞાનમંજરી — હવે નિર્વેદી (ભવથી ભવ પામેલો) ભવ મોક્ષના સાધનમાં ઉદ્યમ કરનાર લોક સંજ્ઞામાં મુજાતો નથી, કારણકે લોકસંજ્ઞા ધર્મના સાધનોમાં વિભક્ત છે આત્મ પુરૂષોએ તજવા યોગ્ય છે તે વિષેના ઉપદેશરૂપ ‘લોક-ત્યાગ અટક’નું વર્ણન કરે છે લોક સાત પ્રકારે છે નામ લોક તેા લોક એવો શબ્દ જોતવારૂ છે, સ્થાપનાલોક-અક્ષરોરૂપે લોકનું વર્ણન કે લોક નાડિરૂપ ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્યમ લોકનું ચિત્ર, ભવ-અભવરૂપ દ્રવ્યો જ્યાં છે તે દ્રવ્ય લોક ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્યમ જોડવાળો ક્ષેત્રલોક, સમય, આવલિ આદિ કાળ પરિમાણરૂપ કાળલોક, નર, નારક આદિ ચાર ગતિરૂપ ભવલોક ઐત્દયિક આદિ ભાવ પરિણામ તે ભાવલોક છે, દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્યાયના પરિણામરૂપ પર્યવ લોક છે આ બધુય આવશ્યક નિર્યુક્તિ દ્વારા જાણવું અથવા-દ્રવ્યલોક સસારરૂપ છે, અપ્રશસ્ત ભાવલોક, પરભાવમાં તન્મય બેવેળા જીવોનો સમૂહ છે આદિ ભવ લોક અને અપ્રશસ્ત ભાવ લોકની સંજ્ઞા તજવા યોગ્ય છે, સાત નયો વડે ધર્માર્થી જીવોએ લોક સંજ્ઞાનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે

આસવળી વિરતિ કરી છે એવા સયમી સર્વ વિરતિ લક્ષણવાળા પ્રમત્તાનામના છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા

ગતાનુ તિક્તતા-પ્રીતિ એટલે લોકોએ કર્યું ને કરવું [લોકમના] એવા આશંકવાળા ન હોય લોકોએ કર્યું તેજ કરવું એવી મનિને તણને આત્મસાધનના ઉપાયમા નાગી હોય ધુતું ગુણ સ્થાનક કેવું છે? મમારૂપ વિષમ પર્યને એ ગદ્યચાતૃપ મુનિ કેવા હોય? લોકાતીત [અગૌષ્ઠિ] મર્યાદામા રહેલા — લોકો વિન્યાસિલાથી છે, મુનિનિષ્કામ છે, લોભિ પુદ્ગલ નપતિત્વ મહત્ત્વ માનનાર છે મુનિ નાન આદિ નપતિત્વથી શ્રેષ્ઠ છે તેથી ખરે ખર લોકસહા સાથે તેમને શો સગદ છે? તેમને લોક મનાવી શી પચાત? ૧

यथा चिन्तामणि दत्त, यदग्रे यदरी-नर्त ।

इहा जहाति मद्धर्म, मयैव जनरज्ज्व ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — જેમ મૂર્ખ જોરને મૂલ્યે ચિંતામણિ રત્ન આપી દે, અરે! તેમજ મૂઢ વિરિધ પ્રકારના લોકજન પાત્ર બહા ધર્મને તજે છે ૨

અનુવાદ —

જેમ મૂર્ખ, ચિંતામણિ જોર બદલ દર્ધ દેજ,

હા! જનજન કાણે, બહો ધર્મ તજેજ ૨

જ્ઞાનમુજાડી — જેમ દાર્ધ મૂર્ખ જોર લઈને ચિંતામણિ રત્ન આપી દે તેમ મૂઢજન લોકોના વખાણની છંદાથી દ્રવ્ય આચરણ અને તત્ત્વના અનુભવરૂપ સત્ ધર્મને અરે! તણ દે છે જિન ભક્તિ, ગામ્યથવણ, ઉપવાસ આદિ ક્રિયારૂપ ધર્મ યજ્ઞ-પૂજા આદિ માટે હારી બેને છે કહ્યું છે કે —

त्यक्त सुदुप्राप्यमिदं मयाप्त, दात्रय मूरि भयम्रमेण ।

प्रमाद-निद्राभिराता गत मत्, कस्याप्रतो नायक पूषतामि ॥૧॥

પૈરામ્યગ્ગ પરચનાય, ઘર્મોપદેશો જનરજનાય ।

વાદાય વિદ્યાધ્યયને ચ મેઽમૃત્ કિયન્ત્યે હાસ્યકર સ્વમીશ ॥૨॥

દાહુરા —

ભવ ભમતા હુ પામીઓ, આપ કૃપાથી માર,
રત્નત્રય દુર્લભ મહા, ભાવ-દયા-દાતાર,
પ્રમાદરૂપ નિદ્રા વશે, જોયા તે તણ રત્ન,
કોને કહું તે હે ! પ્રભુ ? કેવો કર પ્રયત્ન ? ૧
વૈશાખ રજે જન કળ્યા, દઈ જન-જન બોધ,
વાદ કર્યા વિદ્યા ભણી, કરણી હમવા ભોગ ૨
ભોજનશામહાનધામનુષ્ણોતોઽનુગા ન કે ।

પ્રતિષ્ઠોતોઽનુગમ્ભવેકો, રાજહસો મહામુનિ ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — લોક-સંજ્ઞા રૂપ મોટી નદીમા પ્રવાહ પૂઠે તણા
ફિની પેઠે આ યા જાય એવા કોણ નથી ? સામે પૂરે આદ્યો
જાય એવો તો એક રાજ હસ-મહા કપીશ્વર છે

અનુનાદ —

લોક સંજ્ઞા નદી મહા, તેમા મર્વ તણાય,
રાજ હસ મમ મહામુનિ, સામે પુરજ જાય, ૩

અજ્ઞાનમજરી — લોકરીતિરૂપી મહાનદીના પ્રવાહ
ની પૂઠે આવનારા [અનુમરનારા] કોણ નથી ? અનેક છે, સામે
પૂરે જનારા તો એક શુદ્ધ શ્રમણ મહામુનિ રાજહસ સરખા
છે લોકરૂઢિમા ડહામધ ગયેલા ઘણા જીવો છે, પ્રકાશમાન
રત્નત્રયના સાધનમા તપ્પર નિર્ગ્રંથ મુનિજ સ્વરૂપને અનુમર
નારા છે ' દશરૈકાલિક ' મા કહ્યું છે —

અગુસોય પિઠિય વહુજળમિ, પડિસોય લદ્દલસ્યેણ ।
પડિમોયમેવ અપ્પા, દાયવ્યો હોઝ કામેણ ॥ ૧ ॥

અગુસોય સુરો લોગો, પડિતોમો વાલમો સુવિહયાણ ।
અગુસોઝ મસારો, પડિમોઝ મસ્સ ઉત્તારો ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ — અનુસ્રોત[પ્રવાહને અનુસરના] પ્રમાણે વહેના
ઘણા જળામા મામે પૂર જવાનો લક્ષ જેણે રાખ્યો છે કે
મામે પૂર જે જાય છે તે નિઃશી આત્મા છે ૧

અનુસ્રોતમા તણાતા સુખ માનતો જધો લોક છે, મામે
પૂરે જવાનો શ્રમ કરનાર સુઠર વહાણુ સમાન છે, અનુસ્રોત
મસાર છે, પ્રતિસ્રોત તે સમાર તરી જનાર છે ૨

લોકમાલ્ય્ય કતલ્ય જ્ઞત રુઠ્ઠિમેવ ચેત્ત ।

તદા મિથ્યાદશા ધર્મો, ન ત્યાગ્ય સ્વાત્કદાચન ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — ઘણાઓએ કરેલું, લોકને આસરીને, કરવા
યોગ્ય છે એમ જો માનીએ તો મિથ્યાત્વીનો ધર્મ ક્યારે પણ
તજવા યોગ્ય ન બને, કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિજ બહુ છે

અનુનાદ —

જો લોકોનું માનીએ, બહુજન સમત ધર્મ,

તો મિથ્યામતમા ઘણા, ત્યાગ્ય નહિ કુકર્મ ૪

જ્ઞાનમંજરી — લોકને અનુસરીને બહુજનોએ કયું
તે કરવું એમ કરીએ તો મિથ્યાદષ્ટિઓનો ધર્મ કદી તજવા
યોગ્ય ન ગણાય, કારણ કે બહુ માણુનો તે આવરે છે પોતાની
ધરણ પ્રમાણે વર્તનારા બહુ લોકો છે કારણ કે આર્થજનો
કર નો થોડા છે, આર્થજનોમા

થોડા છે, જૈન આચાર પાળનારામાં જૈન પરિણામે પરિણમેવા થોડા છે તેવી લોકને અનુમરનારા બહુ હોય છે ૪

થ્રેયોડધિનો હિ મૂયાસો, ભેકે ભોગોત્તરે ॥ ૪ ॥

સ્તોકા હિ રક્ષગણિજ સ્તોકાશ્ચ સ્વાત્મસાધકા ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — નિશ્ચય (ખરખર) મોક્ષાર્થી લોક લોક માર્ગમાં અને લોહોત્તરમાર્ગમાં ઘણા નથી, કારણ કે રત્નવાણિયા થોડા હોય છે તેમજ પોતાના આત્માના અર્થના સાધનાર થોડા હોય ૭

અનુવાદ —

લોકિક શ્રેય ચહે બહુ, લોહોત્તર તો ઓછા,
અવેરી જેવા કેટલા? સ્વાત્મસાધક સ્તોક ૫

જ્ઞાનમંજરી — લોક પ્રવાસમાં ધન, સ્વજન, ભુવન, વન અને તનુ (શરીર) નું યથા ઇચ્છનારા ઘણા હોય છે, અને અમૃત આત્મ સ્વભાવ પ્રગટ કરવારૂપ લોહોત્તર માર્ગમાં વર્તનારા ઘણા નથી હોતા ખરેખર અવેરી થોડા હોય છે તેમજ આત્માને નિરાવરણ કરવા પ્રયત્ન કરનાર આત્મ-બાધકો થોડા હોય છે ૫

ભોક્તૃભાગહતાં હન । નીચૈર્ગમનદર્શનૈ ।

શમયન્તિ ¹સત્યાગ-મર્મઘાત-મહાત્રયયામ્ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ — અરે! લોકમજાએ હણાયેલા, નીચુ જોણુ, નીચુ હિંડણુ ઇત્યાદિ બ્યાપારે કરી પોતાનું જે સાચનું (સત્ય)

અગ ત્યા મર્મઘાત (મર્મનું હણાવ)ની મહા પીડાને જણાવે છે (મર્મરૂને)

અનુના —

લોપસદા હા! પાંડે, નીચુ જોતા જાય,
મત્ય મર્મ ઘા દાખવે, દુખીઆરા સમજાય

જ્ઞાનમજની — એકની વાત છે કે લોકસદાથી વ્યાકુળ
હવે વાકા વળેલા શરીરે, જમીન ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને જોવાથી
પોતે લોક રંજનના અભિપ્રાયે જૈનવૃત્તિ (મત્)નો ત્યાગ
કર્યો છે, અને તેથી મર્મ મ્યાનમા લાગેલા ઘાની મહાપીડા
દર્શાવે છે, પીડાને લીધે વાકા વળી ગયેલા શરીર સહિત
ભમીએ છીએ એમ જાણે કહેતા હોય તેમ જણાય છે
લોક નિંદાના ભયને ત્યાગનારા હવે આત્મસ્વરૂપના ઘાતક
બને છે ૬

આત્મસાક્ષિકમદર્મ-સિદ્ધી મિં લોકયાત્રયા ? ।

તત્રપ્રમત્રચ-દ્રશ્ય, મરતશ્ચ નિર્દર્શને ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — આત્માની પોતાની સાક્ષીનાજો સત્ ધર્મ
સિદ્ધ છે તો પછી લોકને જણાવવાની શી જરૂર છે ? ત્યા
પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ અને ભરત રાજર્ષિ એ બે દૃષ્ટાંત છે એકને
(પ્રસન્નચદ્રને) દેખીતું બાહ્ય ચારિત્ર હોવા છતાં નરક ગતિ
યોગ્ય કર્મ-બધ થયો, એકને (ભરત રાજર્ષિને) બાહ્ય ચારિત્ર
વિના પણ કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થઈ

અનુના —

આત્મ સાક્ષિએ ધર્મ ત્યા, શુ જન-જન કામ, ?

ભરત, પ્રસન્નચદ્રની, જાણે વાત ૫

ભવવાળા મુનિ મુખે રહે છે લોક મજાના ત્યાગવી અપરૂપના
 યોગરૂપ લોગમા મગ્ન નિર્નય મુનિઓ કર્મના ઉદ્ધયથી પ્રાપ્ત
 થતુ ઈન્દ્રિય મુખ, પોતાનું ધર જળવાથી થતા પ્રકાશ સમાન
 જાણે છે, ઈન્દ્રિય મુખ મુખ છે એન માનતા નથી ૮

૨૪ શાસ્ત્ર—અષ્ટક

ઘર્મચત્રુમુત સર્વે વ્રજાધ્યાર્થિચત્રુપ ।

*સર્વતઃચત્રુપ સિદ્ધા સાધય શાસ્ત્રચત્રુપ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ —આમડાની આખ ધારણ કરનાર સધળા
 મનુષ્યો છે, અને દેવો અવધિજ્ઞાનરૂપ આખવાળા છે, સર્વ પ્રદેશે
 દેવના ઉપયોગરૂપ આખવાળા સિદ્ધ ભગવત છે અને સાધુઓ
 શાસ્ત્રરૂપ આખવાળા છે

માગમચક્ષુસ્માદ્, ઘર્મચક્ષુણિ મધ્ય મૂયાણિ ।

દેવા ન આદિ ચક્ષુ સિદ્ધા પુનઃ સર્વતઃ ચક્ષુ ॥

‘સમયસારે’

ભાષાર્થ —સાધુ આગમરૂપ આખવાળા છે, સર્વ જીવો
 ચર્મ ચત્રુવાળા છે, દેવો અવધિજ્ઞાનરૂપ આખવાળા છે, અને
 સિદ્ધો સર્વત્ર ચત્રુવાળા ॥

અનુવાદ —

ચર્મ-ચત્રુ છે સર્વ નર, અવધિ-ચત્રુ દેવ,
 સર્વત્ર-ચત્રુ સિદ્ધ છે, શાસ્ત્રચત્રુ મુનિ દેવ

જ્ઞાનમંજરી — હવે ક્રમ પ્રાપ્ત, યથાર્થ ઉપયોગના કાન્ધુ ભૂત શાસ્ત્ર-અટકનું નિરૂપણ કરે છે ત્યાં શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ કહે છે, એકાતિક, આત્યતિક, નિર્લક્ષ્ય મુખમય પરમાત્મપદનું સાધન મ્યાદવાનું પદ્ધતિએ જ્યાં ઉપદેશોનું છે તે શાસ્ત્રરૂપ સામન છે, ભારત સમાયણાદિ તેવા નથી, તેમાં આ લોક મળાદિ શિષ્યામણુ સામને બહાને દીધેની જણાય છે તેમજ જ્ઞેન-આગમ પણ સમ્યક્દષ્ટિરૂપે પરિણમેવા શુદ્ધ વક્તાનેજ મોક્ષનું કાન્ધુ છે, મિથ્યાત્વથી હણાયેનાને તો સમારના કાણુરૂપજ છે “ નીસૂત્ર ” માં તેજ કહ્યું છે —

“ વુગ્દાલસગ ગણિપિંડગ સમ્મસપરિગાહિન ।

સમ્મસુત્ર મિ-ઉત્ત-પરિગાહિમ મિચ્છસુમ ॥ ”

ભાવાર્થ — ગણિપિંડકરૂપ ઠાઠશાગી અમ્યક્ત્વ સહિત ભણે તો સમ્યક્ શ્રુતરૂપે પરિણમે અને મિથ્યાત્વ સહિત ભણતા મિથ્યા શ્રુતરૂપે પરિણમે

તેમજ હરિભદ્ર પૂજ્યે પણ કહ્યું છે —

મત્સન્ધિસેમણામો મયદ્વડ અદિચ્છ સૌગલ્ભામો ।

નાળફલામાનાનો મિચ્છાન્નિદ્દિમ્મ મનાણ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ — મિથ્યાદષ્ટિ (અજ્ઞાની)ને મદ્ અમદ્ને વિવેક નહિ હોવાથી તેને ભવ હેતુ (સમારના કારણો)ની પ્રાપ્તિ થાય છે જ્ઞાનનું ક્ષણ વિરતિ પરિણામ તેને તેને અભાવ હોવાથી તેનું જ્ઞાન અજ્ઞાન ગણાય છે

ઈત્યાદિ જીવ અજીવ આદિ શુણ્ણ પર્યાયના વિવેચન સહિત મન અમનના ત્યાગ કરનારને પણ નિશ્ચય નયે જેતુ વસ્તુનું ૨૧ ૧૭ તરીકે શ્રદ્ધા કરવાથી સમ્યક્દર્શન થાય છે તેથી

યથાર્થ સ્વ અને પરના ભેદને ભિન્નસ્વરૂપે દર્શાવતી ઉપાદેય અને હેય સ્વરૂપના વિજ્ઞાનપૂર્વક નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણના નિર્ધારને કારણે શુદ્ધ એવી અવિનાશી પોતાની સિદ્ધ પરિણતિમા ધર્મપણાની પ્રતીતિ તે મમ્યદર્શન છે એમ સમ્યદ્ દર્શન યુક્ત પરમાત્મભાવની રૂચિવાગાને પરમાત્મભાવના સાધનના ઉપાયોનું મળધપૂર્વક કથન તે શાસ્ત્ર છે તેના નામ આદિ ભેદ, નામથી આચારાગ આદિ, આપનાથી મિદ્ધ ચક્ર આદિમા શ્રુતજ્ઞાનથી આપના છે તે દ્રવ્યથી પુન્નકરૂપે અથવા ગાત્ર લણેલા પુરૂષનો તેમા ઉપયોગ ન હોય તેણે શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ક્ષયોપશમ પરિણામરૂપ જ્ઞાન આગમ તે ભાવ શ્રુત અથવા ભાવ શાસ્ત્ર છે

વળી નય વિચાર કહે છે - નૈગમનયથી વચનના ઉચ્ચાર રૂપ વ્યક્તન અક્ષરાદિક, મગ્ધનયથી શ્રવ અને પુરૂષવ-દ્રવ્યઇન્દ્રિય અને ભાવઇન્દ્રિય પણ શાસ્ત્ર કહેવાય કારણ કે તેના કારણે જાને છે બ્યવહારથી લણુવુ, લણાવવુ, સાલણવુ તે રૂપ, ઝજુસૂન નયે મનન, નિદિધ્યામનરૂપ, શબ્દનયથી તે શ્રુતને આધારે ભાવક્ષયોપશમરૂપે પરિણમેલા આત્માના અર્થજ્ઞાન પરિણામરૂપ, મમસિરૂદ નયે સર્વાક્ષર ભગિધ વાગાના તન્મય શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ અને એવમૃત નયે સર્વ-અક્ષર અપત્રતા નિર્વિદ્ધ ય ઉપયોગ વળતે ઉત્સર્ગભાવ શાસ્ત્રમય પરિણામમા ઉપયોગ હોવાથી તે શાસ્ત્રરૂપ છે તેથી પગ્મ કરૂણાળુ પુરૂષોએ ઉપદેશોણુ ગાત્ર હિતરૂપ છે તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમા કહ્યું છે -

૧ વક્ત્રમપિ જિનયચનાદયસ્માન્નિવાહકં પદ મયતિ ।

શ્રૂયતે ચાનન્તા સામાયિકમાત્રપદ-સિદ્ધા ॥ ૧ ॥

તસ્માત્તત્પ્રામાણ્યાત્સમામતો વ્યાસતથા જિનવચનમ્ ।
 શ્રેયસિતિ નિર્વિકાર ગ્રાહ્ય ધાર્ય ચ વાચ્ય ચ ॥ ૨ ॥
 મમવતિ ધમ યોતુ સર્વસ્યૈકાન્તતો હિતથવળાત્ ।
 મૃતતોઽનુગ્રહપુદ્ગલા, વસ્તુસ્ત્રેષાતતો મવતિ ॥ ૩ ॥
 ધમમચિત્યાત્મગત, તસ્માત્ શ્રેય સદોપદેષ્યમ્ ।
 આત્માન ચ પર ચ હિતોપદેષાનુગૃહ્ણતિ ॥ ૪ ॥

હોવાર્થ — એક પણ જિન વચન તારનાર જાને છે,
 ધારણ કે 'સામાયિક' માત્ર પદ વડે અનન્ત જીવો સિદ્ધ થયા
 છે એમ મનાય છે ૧

તે પ્રમાણરૂપ હોવાથી દુકામા કે વિસ્તારરૂપ જિનવચન
 શ્રેય કે યાણરૂપ છે માટે નિઃશકપણે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય, ધારણ
 કરવા યોગ્ય અને ઉપદેશવા યોગ્ય છે ૨

હિતનું શ્રવણ કરવાથી સર્વ સાધનનારાઓને એકાતે
 ધર્મ થતો નથી, પરંતુ ઉપકાર બુદ્ધિથી કહેનારને (વક્તા-
 ઉપદેશ કરનારને) તો એકાતે ધર્મ નીપજે છે માટે પોતાને
 વેઠવા પડતા ધમનો વિચાર કર્યા વિના કબ્યાણનો સદુપદેશ
 કરીએ છે હિતનો ઉપદેશ કરનાર પોતાને અને ધરને ઉપકાર
 કરે છે (હિતનો ઉપદેશ સ્વપરને ઉપકારી છે) ૩

તેથીજ શાસ્ત્ર પ્રત્યે આદર ઉત્પન્ન કરવા માટે ઉપદેશ
 કરે છે - તિર્યંચ અને મનુષ્યો બધા, મતિશ્રુત જ્ઞાનાવરણીય
 અને વીર્યાવરણીય ક્ષયોપશમથી તથા જ્ઞાતિ નામકર્મ, પર્યાપ્તિ
 નામકર્મ, શરીર નામકર્મ અને નિર્માણ નામકર્મના ઉદયથી
 પ્રાપ્ત થયેલ આજવાળા છે, અને દેવો અવધિજ્ઞાનાવરણીય
 અને અવધિ દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ અવ

ધિજ્ઞાન-દૃષ્ટિવાળા છે, મિલ્લો સર્વ પ્રદેશે કેવળ ઉપયોગવત છે
નિર્ગ્રંથ માધુઓ શાસ્ત્રના આધારે થતા વિજ્ઞાનરૂપ આજ્ઞાવાળા
છે માટે નિર્ગ્રંથોને વાચનાદિ આધ્યાયની મુખ્યતા છે ૧

પુટ. સ્વિતાનિરોધ્યાંચસ્તિયંલોકવિવર્તિન ।

સર્વામારાનવેક્ષત જ્ઞાનિનઃ પાત્મચતુષા ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — જ્ઞાનવત પુરૂષો શાસ્ત્રરૂપ અખે કળીને મૌ
ધર્મ આદિ ઉર્ધ્વલોકો (ઉંચે), નરક આદિ અધો (નીચેના)
લોક અને જળૂ લવણાદિક તિર્યક (મધ્યમ) લોક વિષે પરિ
જ્ઞમતા મર્વ પદાર્થોને જાતો આગળ જ્ઞા હોય તેમ સાક્ષાત્
દેખે છે અહિં દેખે છે એમ કહ્યું તે શ્રુતજ્ઞાન માથે રહેલું
માનસ-અચતુ દર્શન તે દ્વારા જાણવું

અનુવાદ —

શાસ્ત્ર ચતુર્થી દેખતા, જ્ઞાની મર્વ પદાર્થ,
ત્રિલોકના મન્મુખ સમ, શ્રુતકેવળી ચથાર્થ ૨

જ્ઞાનમંજરી — જ્ઞાનીઓ શાસ્ત્ર ચતુર્થી એટલે આગમ-
ઉપયોગથી ત્રિલોક વર્તી સર્વ એટલે સૂક્ષ્મ, જાદર, સહજ
અને વિભાવરૂપ પરોક્ષ છતા, અન્યક્ષેત્રના પદાર્થ સ્વરૂપને પણ
આગમ જાણથી જાતો નજર આગળ હોય તેમ દેખે છે અહિં
દેખવું કહ્યું છે તે શ્રુતનો ક્ષયોપશમ જાણવો ૨

શામતાત્ પ્રાણશક્તેષ્ચ, બુદ્ધે શાસ્ત્રં નિરુચ્યતે ।

યચન વીતરાગસ્ય તત્તુ નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — હિત-શિક્ષાથી અને અથાવધાની શક્તિથી
(શાસ્ત્રપ્રાણ) પડિતોએ શાસ્ત્ર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જતાવી છે,
તે મર્વગુણ મહિત તો વીતનાગનું વચન છે ઝરણકે કેવળજ્ઞાન

પૂર્વક કહેલું છે બીજા ગોઈના વચનને શાસ્ત્ર કહેવું ઘટતું નથી ।
‘ પ્રથમરતિ ’ મા કહ્યું છે કે —

“ શાસનસામર્થ્યેન ચ સત્રાણયત્નેન ચાનયત્નેન ।
યુક્તયત્તન્દ્યામ્નં તચ્ચૈત્સર્ગવિઢ્ઢચતમ્ ॥ ”

ભાવાર્થ — શાસન (હિત-શિક્ષા) તું બળ, સત્રાણ (શક્તિ) તું બળ અને દોષરહિત પણ એ શુભોન્નહિત જે હોય તે શાસન છે અને તે તો આ સર્વજનું વચન છે

અનુનાદ —

શાસ્ત્ર-અર્થ વ્યુત્પત્તિથી, શિક્ષા-ત્રાણ સમર્થ,
વચન તે વીતરાગના, મોક્ષ ન કે અન્યાર્થ ૩

જ્ઞાનમજ્જરી — વિદ્વાનોએ શાસ્ત્રની વ્યુત્પત્તિ એવી કરી છે કે ભવથી ત્રાસ પામેલા કર્મથી ઘેરાયેના અને વિલાપના ભારથી દબાઈ ગયેલા જીવોને બચાવવાની (ત્રાણ) શક્તિ જેની હોય તથા જે શિક્ષણ (હિતની શિખામણ) આપે (શીખાવે) તે શાસ્ત્ર કહેવાય તત્વાર્થ સૂત્રના કર્તા કહે છે કે મોક્ષમાર્ગનું શિક્ષણ આપે તે ગામ્વ વગી સર્વમોહના દયથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમ શાત આભાવવાળા વીતરાગનું વચન તે મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર છે ઉમાસ્વાતિ પૂજ્યે કહ્યું છે —

“ કેન્દ્રહમધિગમ્ય ત્રિષુ સ્વયમેવ જ્ઞાનદશનમનનમ્ ।
લોકહિતાય જ્ઞતાયોઽપિ, દેશયામાસ તીર્યમિદમ્ ॥ ”

ભાવાર્થ — કેવળજ્ઞાન પામીને પરમાત્મા પોતેજ અનત જ્ઞાન-દર્શનરૂપ થયા કૃતકૃત્ય થયા છતાં લોકના કલ્યાણને અર્થે આ તીર્ય (ધર્મ)ની તેમણે દેશના દીધી

માટે તેમનું વચન મોક્ષનું અગ છે, અન્ય કોઈ અસર્વજ્ઞ છતાં પોતાને અર્થજ્ઞ માનનાર જે વચન કહે તે મોક્ષનું કારણ નથી ૩

શાસ્ત્ર પુરસ્કૃતે તસ્માદ્વીતરાગ પુરસ્કૃત ।
પુરસ્કૃતે પુનસ્તસ્મિન્નિયમાસર્ગસિદ્ધિય ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — શાસ્ત્ર આગળ કહે વીતરાગ ભગવાન આગળ કર્યા, કારણકે શાસ્ત્ર-ઉપયોગે તેના કર્તા સાબરેજી, આમ તે વીતરાગને આગળ કહે નિશ્ચયે અર્થ મિદ્ધ થાય કહ્યું છે કે —

“અસ્મિન્ હૃદયમ્યે સતિ, હૃદયસ્પન્નરગતા મુતીઙ્ગતિ ।
હૃદયમ્નિયત સ્વ તસ્મિન્ નિયમાત્મર્થાય સન્નિધિ ।”

ભાષાર્થ — જે ભગવાનના વચન (મૂર્તિમત) હોય તો ખરી રીતે મુર્તિ વીતરાગ ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા એમ જાણી-અને ભગવાન હૃદયમાં હોય તો અવશ્ય સર્વ પદાર્થ મિદ્ધ થાય છે

અનુનાદ —

શાસ્ત્ર રમે જો હૃદયમાં, તો છે ત્યાં વીતરાગ,
વીતરાગ ઉરમાં પ્રથમ, અવશ્ય સિદ્ધિ અથાગ ૪

જ્ઞાનમજરી — શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત મુખ્ય કરવાથી વીતરાગ અર્હત ભગવાન મુખ્ય (અગ્રેમર થાય છે, અને વીતરાગને મુખ્ય કરવાથી અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિઓ હોય છે આગમમાં કહ્યું છે કે —

“આગમ જાયરતેજ, અત્તજો હિયકુરિજો ।
તિત્યનાહો સર્વબુદ્ધો સર્વે તે વદ મન્નિયા ॥”

ભાવાર્થ — આત્માના હિતની આકાંક્ષા રાખનાર આગ
મમા કદા પ્રમાણે પ્રવર્તે તો તેણે અવ્યયમુદ્ધ તીર્થનાથ ભગ
વાન અને સર્વનું બહુમાનપણું કર્યું ગણાય માટે આગમનું
બહુમાન કરનાર, અર્હત, મુનિ અને સર્વ સધનું બહુમાન
કરનાર છે ૪

અષ્ટાયેન્નુચાવત શામ્બદીપ વિના જહા ।

પ્રાપ્નુવન્તિ પર સેદ, પ્રસ્પલત પદે પદે ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — મૂર્ખજનો શામ્બદીપી દીવા વિના અણુદીઠા
પદાર્થો પાછળ દોડતા પગલે પગલે અખડાઈ પડતા પરમ ખેદ
પામે છે

અનુનાઃ —

મૂર્ખ શામ્બદીપક વિના, જાય અન્તર્યે પથ,
પ્રતિપદે અખડાઈ પડે, ખેદ પામે અત્યત, ૫

જ્ઞાનમેઝરી — મૂર્ખોએક આગમ-પ્રકાશ વિના સ્વર,
નિજરા અને ભાક્ષનામના અન્તર્યા કાર્યો પ્રત્યે દોડતા પગલે
પગલે રખડના (ભૂલો) પામે છે (કરે છે) અને અત્યત કલેશ
પામે છે, જે શુદ્ધ માર્ગને જાણતા નથી તે અનેક ઉપાયો
કર્યા છતાં ભૂલ ખાય છે ૫

શુદ્ધોઽજ્ઞાયપિ શાસ્ત્રાજ્ઞા-નિરપેક્ષસ્ય સો દિતમ્ ।

મૌત દન્તુર્યયા તસ્ય, પદસ્પર્શ નિગરણમ્ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — જેમ ભૌતમતિના હજીનાર શબરને તેના પગ
સ્પર્શનનો નિષેધ કર્યો હતો એટલે જીવતા ભૌતનો સ્પર્શ ન
કરવો એવી તેને આજ્ઞા કરેલી, તે આજ્ઞા પાળવા ઇચ્છનાર

તે શબ્દને ભૌતની પાસેના મયૂરપિછા જોઈતા હતા ત્યારે તેને મારીને તેના પગ સ્પર્શીને મયૂરપિછા લીધા આજ્ઞા પાત્રી, તેમ આપમતિને શાસ્ત્ર આજ્ઞા વિના જાણ આચાર પગ્ગિપાત્રન જાણવું ૪૨ દોષ રહિત આહાર ગવેયજી આદિ પણ શાસ્ત્ર આજ્ઞાની અપેક્ષા રહિત હિતમરક નથી, શબ્દના દૃષ્ટાંતે

અનુવાદ —

શાસ્ત્ર આજ્ઞા અવગત્રી, પાળે અચુત આચાર,
શબ્દમમ સ્પર્શે નહિ જીવતા, હજી નિર્ધાર ૬

જ્ઞાનમજરી — આગમમા કહેલી આજ્ઞાની દૃષ્ટાંત કયા વિના, ૪૨ દોષ રહિત આહાર ગ્રહણ કરનારને હિત કે મુખ થતું નથી, જેમ ભૌતના હજીનારને તેના ગુરુની આજ્ઞા હતી કે તેના પગને સ્પર્શ કરવો તે અહિત છે કેાઇ એક શબ્દને જીવતા ભૌતના પગને સ્પર્શ કરવાને નિવારેલો તે શબ્દને ભૌત પાસેના મયૂરપિછા લેવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે ભૌતને હજીને પછી તેના સ્પર્શ કર્યો. તે પ્રકારે આત્માને હજીને જીવનિકાયની રક્ષા કરનાર શબ્દની પેઠે આજ્ઞા પાળે છે માટે મૂર્ખતા દૂર કરીને તત્ત્વજ્ઞાનનત થવું શુદ્ધ આહાર આદિ અપ્ય યોગ છે, સ્વરૂપનું અવલંબન એ મહા યોગ છે તેથી સ્વરૂપ આચરણ રહિત નિર્દોષ આહાર-સંધને આત્મ સાધન માનનારાને ભૌતની હિંસા કરનાર જેવા જાણવા. ૬

અજ્ઞાનાહિ મહામંથ્ર મ્વાચ્છન્દ્યગ્ગરલ્લઘનમ ।

ધમારામસુધાકુલ્યા શાસ્ત્રમાદુર્મહપય ॥ ૭ ॥

લાપાર્થ — મોટા સુનીશ્વરોએ શાસ્ત્રને મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ સર્પને દમવાનો મોટો મત્ર, ઇચ્છાચારીપણારૂપ તાવનું લાઘણ (પાચન-શમન) અને ધર્મરૂપ પાડીને વિષે અમૃતની નીક સમાન કહેલ છે

અનુવાદ —

અજ્ઞાન-નાગનો મત્ર મહા, સ્વલ્હ તાવ ઉપાય,
ધર્મ-ભાગમા અમી-વહન, શાસ્ત્ર ગણે સ્પર્શાય ॥

જ્ઞાનમંજરી — મહા સુનીશ્વરોએ શાસ્ત્રને અજ્ઞાનરૂપ સર્પને દમવાને મલામત, સ્વેચ્છાચારીપણારૂપતાવ દૂર કરનાર લાઘણ, અને ધર્મભાગમા અમૃત લઈ જવાની નીક સમાન કહ્યું છે માટે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ મહાસુખ આપનાર છે ૭

શાસ્ત્રોપાચાર કર્તા ચ શાસ્ત્રજ્ઞ શાસ્ત્રવેશક ।

શાસ્ત્રવદ્ મહાયોગી, પ્રાપ્નોતિ પરમ પદમ ॥ ૮ ॥

લાપાર્થ — શાસ્ત્રમા કહેલા આચારનો પાળનાર, શાસ્ત્રનો પ્રરૂપનાર તેમજ શાસ્ત્રને વિષે એક અદ્વિતીય દૃષ્ટિવાળો મોટે યોગી પરમપદને પામે છે

અનુવાદ —

શાસ્ત્રવિધિ વર્તે વળી, શાસ્ત્ર જાણી દે બોધ,

શાસ્ત્રદૃષ્ટિ મહાયોગી તે, પામે અશ્વક મોક્ષ । ૮

જ્ઞાનમંજરી — આવા પ્રકારના મહાયોગી ઉત્કૃષ્ટ મધાન (મોક્ષ) પામે છે કેવા? જૈન આગમમા કહેલા આચારને આચારનાર, સ્વાદ્યાદિ શાસ્ત્ર આગમને જાણનાર અને શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરનાર વળી કેવા હોય છે ? શાસ્ત્રના રહસ્યને

જાણનાર દૃષ્ટિવાળા એમ શાસ્ત્રોપન માર્ગે પ્રવર્તનાર તત્ત્વજ્ઞ
અને શાસ્ત્રના ઉપદેશક પરમ પદને પામે છે માટે મપૂર્ણ
આદરભાવથી જોન આગમોનો અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે તેથી
તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને સર્વ મિદ્ધિની સાધકતા થાય છે
માટેજ મુનિઓ પ્રવચનની વાચના લે છે, રહસ્યને પૂછે છે, સૂત્ર
પાઠનો ઉચ્ચ અવરે પાઠ કરે છે તેના અર્થની ભાવ સહિત
અનુપ્રેક્ષા (વારવાર ભાવના) કરે છે અને આગમ તત્ત્વોમા
તન્મય બને છે, તેમા મગ્ન બનીને પોતાના આત્માને આનંદ
પૂર્ણ કરે છે, તે ભાલના આનંદની ઇચ્છા સહિત ધર્મકથા
કરે છે, મોટા આચાર્ય ગણુની અનુમોદના કરે છે, માટેજ
યોગ-ઉપધાન ક્રિયા કરે છે, જીવન પર્યંત શુરુકુળમા વસે છે
અને શાસ્ત્રજ્ઞાનમા પ્રતીક્ષતા ઇચ્છે છે ૮

૨૫ પરિશિષ્ટ-અષ્ટક

ન પરાવર્તતે રાગેર્વક્ત્રા જ્ઞાતુ નાઝ્ઞતિ ।

પરિપ્રહમહ કોડય ? વિદ્વિતજગત્રય ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — કહી જે રાશિના વક્રમણુને તજતો નથી
અને ત્રણે જગતને જે નદે છે એવો આ પરિશિષ્ટકપી ગ્રંથ કયો
છે? સર્વ ગ્રંથથી એ ગ્રંથ બળિયો છે એનો ચાર કોઈએ
જાણ્યો નથી

અનુવા. —

પરિશિષ્ટ-ગ્રંથ એવો નવો, નહિ રાશિ પવટાય,
ત્રણ જગને પીઠે પૂરો, વક્ત્રવક્ત્ર સદાય ૧

રહેતા શાસ્ત્રજ્ઞાન યવાથી શ્રાવક વર્ગેનો પૂજ્ય થયો, જ્ઞાનની ભક્તિ કરનારાઓએ રચેલા ચદરવા આદિ ઉપકરણવાળો તે ઉપકરણોથીજ રમણીયકતા, મમત્વ અને અલકારરૂપ દોષો વડે દૂષિત થયેલો તીવ્રજ્ઞાનાવરણીય કર્મને લઈને અનતભવ શ્રમણરૂપ નિગોદમા પડ્યો, એમ સસાર ચક્રનું સ્વરૂપ આત્મહિત અર્થ સંજ્ઞાનોએ વિચારવા યોગ્ય છે માટે ધર્મને નામે વિષય, પરિચિહ્નના પોષણ આદિને તજવા યોગ્ય છે ૨

यस्त्यक्त्वा तृणपद् बाह्यमात्तरं च परिग्रहम् ।

उदात्त सत्पદाम्भोजं पर्युपास्ते जगद्ययी ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ —જે ધન, ધાન્યાદિ બાહ્ય અને મિથ્યાત્વાદિ અતરંગ પરિચિહ્નને તરણાની પેરે તણને ઉદામીન થઈ રહે છે, તેના ચરણક્રમને ત્રણે જગત પેવે છે

અનુવાદ —

જે બાહ્યાબ્યતર તણ, પરિચિહ્ન ગ્રંથે ઉદામ,
ચરણક્રમજ તેના પૂરે, ત્રણે જગ જાનીને દામ ૩

જ્ઞાનમંજરી —જે સાધુ ધન આદિ બાહ્ય અને રાગ આદિ અબ્યતર પરિચિહ્નને તણપેઠે તણને ઉદાસીન રહે છે એટલે મોહનું કારણ, આસક્તિનું મૂળ, આત્માને કાદવ સમાન ખરડનાર અને વસ્તુત અસાર એવો પરિચિહ્ન તે મારો નથી, દારૂ પીને ગાઠો બનેલો માણસ કાદવમા આળોટતા ખરડાય તેથી સુખી થતો નથી તેમ હું પરિચિહ્નથી સુખી નથી, પરંતુ હું તો જ્ઞાનાદિ અનત શુભોથી પૂર્ણ છું તો પુદ્ગલોમા કેમ રમું? એવી શાવનાથી પરિચિહ્નો જોણે ત્યાગ કર્યો છે, તેના

અરણ્યકમળને અસુગ, નર અને દેવો, ત્રણે લોક, સેવે છે,
ત્રણ જગનો તે પૂજ્ય થાય છે તેથી સ્વરૂપાનંદના રસિ-જનોને
આનંદરૂપ પરિબ્રહ્મ આસક્તિ હોય છે ૩

વળી બ્રાહ્મ લોગથી નિર્ઐશપણું માનનારને શિખામણુ
દે છે —

ચિત્તઽન્તર્ગ્રંથિગહને, યદિર્નિમ્નયતા વૃથા ।

સ્વાગાત્કથુકમાત્રસ્ય, મુજગો નહિ નિર્વિપ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — અતઃગમા પરિબ્રહ્મની ઉડી લાલસા છતા
ઉપરનું સાધુપણું ફેાક (નિષ્ફળ) છે જેમકે કાચળી માત્રના
ત્યાગથી સર્પ વિષ રહિત થતો જ થી

અનુવાદ —

અતઃગ્રંથિ ઉરમા ગહન, વ્યર્થ વેષ નિર્ઐશ,

સાપે તણુ જો કાચળી, પણ નહિ વિષનો અતઃ ૪

જ્ઞાનમજરી — એતના-પરિણતિ પરિબ્રહ્મની લાલસામા
મગ્ન હોય તો ઉપરની નિર્ઐશતા (સાધુપણું) વ્યર્થ છે, નિષ્ફળ
છે, જેમ કે માત્ર કાચળી તજવાથી સાપ નિર્વિષ થતો નથી
અતરના મમત્વના ત્યાગથી ત્યાગી થવાય છે ૪

ત્યક્તે પરિબ્રહે સાધો પ્રયાતિ સકલ રજ ।

પાલિત્યાગે ક્ષણાદેવ સર્વસ સલિલ યથા ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — સાધુ ને પરિબ્રહ્મ છોડતા સઘળું પાપ ચા થું
જાય છે, જેમકે-પાળ તુટતા ક્ષણ એકમા સરોવરનું મધળું
પાણી વહી જાય છે

અનુવાદ —

સાધુ પરિબ્રહ્મ જો તજે, સર્વ પાપ ક્ષય થાય,

પાળ તળાવની જો તુટે, તો નીર સૌ વહી જાય ૫

જ્ઞાનમંજરી — માધુને પરિશ્રુત તજતા કર્મ સમૂહ સર્વ જાય, દૃષ્ટાત કહે છે સરોવરનું પાણી પાણી તુટતા ક્ષણમા ક્ષય થાય છે માટે સામાન્ય પરિણતિની અપેક્ષાએ લોભ પરિત્યાગથી અનુક્રમે કર્મનો અભાવ થાય છે ૫

एकपुत्रकलत्रस्य, भूर्छामुक्तस्य योगिन ।

चिन्मात्रप्रतिपदस्य, का पुत्रलनियत्रणा ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ — પુત્ર, સ્ત્રીઆદિ સર્વ બાધન જેણે છોડ્યા છે અને મૂર્છાથી (મોહથી) ને મુક્ત છે, તથા નાન માનને વિષે આમંજિત જેને છે એવા યોગીને પુણ્યલની બાધણી કેવી?

અનુનાદ —

સ્ત્રી-સત્તાન તથા રહે, નિર્મોહી મુનિ રાય,
જ્ઞાનમાત્રમા રક્ત તે, નહિ કર્મે લેપાય ૬

જ્ઞાનમંજરી — સત્તાન-વનિતાનો સયોગ જેણે દૂર કર્યો છે, તથા પ્રાપ્ત પરિશ્રુતની રક્ષા વિષે મોહ જેણે તજ્યા છે એવા યોગી સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચ રિત્રવત છે, તેમને જ્ઞાન માત્રમા આમંજિત છે તો એવા તત્ત્વજ્ઞાની મુનિને પુણ્યલમા એકતા કયાથી હોય? નજ હોય, ભાવના—પુત્ર વનિતાના સગથી રહિત, પુણ્યલના રક્ષણની ચિંતા રહિત અને સ્વરૂપમા એકતા કરવા વિષે જેનો લક્ષ છે, અભાવના આનંદનું અશે જેને જ્ઞાન છે એવા શુદ્ધ જ્ઞાનના અનુભવીને અચેતન, નાશવત અને એક સમાન આનંદથી રહિત પુણ્યલો પ્રત્યે રાગભાવ થતો નથી વૃદ્ધ સપ્રદાયમા પ્રચલિત દૃષ્ટાત છે કે —

અયોધ્યા નગરીનો શ્રીવર રાજા અત્યંત મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો તેનો શ્રીકાન્ત નામનો કુવર રૂપ લાવણ્ય અને સૌભાગ્યમા

કુશલ ઇન્દ્ર સમાન ગ્રેભતો હતો. જીવ, અજીવ આદિ તત્ત્વનો
જાણકાર, મૂત્ર-અર્ચના શ્રવણનો રમિયો બાળ ભાવે થતી
લોગલાલમાથી તે વિમુખ હતો. (તેને પરણારેલી અને સામરે
આવેલી) અનેક રાજકન્યાઓને ઉદેગીને તે કહે છે — “હા
જદ્ર, (લક્ષ્મી બાઈઓ) કહે, તમે તમારા પિતાનું ઘર (પિયર)
છોડીને અહિં કેમ આવ્યા છો ?” તે બધી બોલી, “તમારા
પ્રેમની અમે અભિવાધિણીઓ છીએ, તમને ઈષ્ટ, કાત અને
પ્રિય લાગીએ એમ ઇચ્છીએ છીએ ” તે બધાને કુમાર કહે
છે — કર્મ બધના મૂળરૂપ અને બધનનો જિનેન્દ્ર ભગવાને
નિરોધ કર્યો છે તો ભવની વૃદ્ધિ કેણુ કરે ? લોભીભૂત (એકાકાર)
એકત્વને પામેલા (એક ક્ષેત્રાવગાહી) અને ધર્મના સાધનરૂપ
પોતાના ગણાતા દેહમા પણ અનેક કરવાનો સર્વદર્શી ભગવાને
નિરોધ કર્યો છે વાર્ધા છે તો પડી કર્યો કુશળ પુરૂષ પારકા
દેહમા રાગ કરશે ? નિર્ભગ ચારિત્રના આચરણથી પ્રાપ્ત થતા
દેવગજાનને રોકનાર રાગ અરિહત પ્રત્યે કરવો ઠીક છે તે
પણ નિશ્ચયપદે પહોંચતા અનર્થ પ્રધાન કહેા છે, તો પછી
વિચય-રાગ કેમ કરાય ? નિજ સ્વભાવમા આમજ્ઞ વીતરાગ
ભગવત મુખીઆ છે માગ પ્રત્યે તમારે રાગ કરવો યોગ્ય
નથી, તેમજ અન્ય જીવો પ્રત્યે પણ તમારે ગગ કરવો ઘટતો
નથી એવા ઉપદેશથી રાજકન્યાઓને રાજકુમારે પ્રતિજોધી
(જામન કરી)

એમ રાગનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે, તો પરિબ્રહ્મ પ્રત્યેનો
રાગ કદાપિ આત્મહિતનું કારણ થતો નથી ૬
ચિ માત્રદોષકો ગચ્છેન્નિર્વાતસ્થાનમન્નિમૈ ॥
તિ પરિબ્રહ્મતા સ્વૈર્વ, ધર્મોપકરણૈરપિ ॥ ૭ ॥

જાપાર્થ — જ્ઞાન માત્રને દીવો જ અપ્રમત્ત સાધુને હોય, દીપકને પવન વિનાના ધ્યાનથી ચિંતિતા પ્રાપ્ત થાય તેમ ધર્મને ઉપકારક સામગ્રી (ઉપકરણ) સાધનો વડે પણ નિષ્પરિશ્કૃતાની ચિંતિતા થાય છે એટલે જ્ઞાનનીપાને તત્ત્વ સરખો યુક્ત-આહાર જેમ આધાર છે, તેમ નિર્વાત (પવન-રહિત) સ્થાન સરખા ધર્મ-ઉપકરણો પણ આધાર છે, એમ જાણવું પણ સ્વભાવ ચિન્માત્ર પરિણામવાળા અપ્રમત્ત સાધુને થોડ ઉપકરણ ધણા પણ ન ઘટે કેમકે તેનું શ્રદ્ધા, ધારણ આદિ મૂર્તિ વિના ન હોય અને યુક્ત-આહાર આદિકનો અનાહાર લાવનાર જ્ઞાનનું પ્રસાધન છે તેનો અસંભવ સાધુને નથી એમ દિગંજર કહે છે તેમા હોય દેખાડવાના અભિપ્રાયે શ્રથકાર આ ગાથા કહે છે

અનુનાદ —

જ્ઞાનદીપ સ્થિર રહી શકે, જે એથી મળી જાય,
નિષ્પરિશ્કૃતા ગણી, ધર્મોપકરણ છતાંય ૭

જ્ઞાનમજ્જરી — અપ્રમત્ત સાધુનો જ્ઞાન માત્ર દીપક પવનની પ્રેરણાથી રહિત ધ્યાનના મયોએ ચિંતિતા પામે છે એ પરિશ્કૃતો અસાધ્ય માધ્ય છે એવો ઉપદેશ સાલજી કેાઈ ધર્મોપકરણને પણ પરિશ્કૃત ગણી તેનો ત્યાગ કરવા ચલ કરે છે, માટે કહે છે કે ધર્મોપકરણો વડે પણ ચિંતિતા વધે છે એમ "ધર્મ સમશ્રદ્ધી" શ્રથમા પણ કહ્યું છે ટાંક તડકો મચ્છર હાસ આદિના પરિશ્કૃતના ઉદયે સ્વાધ્યાયમા વિદ્ય પડે છે કે તે અટકી પડે છે તે-વળતે નિરુપદયણું ધર્મ-ઉપકરણનું શ્રદ્ધા સમાધિ-ચિંતિતાનો- હેતુ છે મૂર્ધારહિત હોય તેને

તેનો પરિગ્રહ નથી પુરૂષ અને છતાં એક દેશમાં રહેલા છે તે કઈ પરિગ્રહ નથી પરંતુ ચેતના તેના સંગ્રહેષ પરિણામ ને લઈને પરિગ્રહને પ્રકાશ કરે છે માટે ઉપકરણો તો નિમિત્ત માત્ર છે જેમકે તન્વ સાધવામાં અર્પણ, અને શુભનો મમાગમ નિમિત્ત છે પણ આત્મામાં અડપસ્ય થનારને પુરૂષ ત્ર્યંબક અત્રાધક છે આત્માજ તેને અનુસરીને બાધકપણું ઉત્પન્ન કરે છે ૭

મૂલગાન્ધારવિયા સર્વે, જગદય પરિગ્રહ ।

મૂલ્યંત્યા મહિતાના તુ જગદયાપરિગ્રહ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ —જેની બુદ્ધિ મૂર્છાથી હવાઈ છે એના પુરૂષને સ્વપ્નગુણજગત પરિગ્રહ છે, પરંતુ મૂર્છાથી રહિત મહાપુરૂષ ને તો સાદે જગત પરિગ્રહ નથી ‘નિશેષ આવશ્યક’ મા કાંઈ છે

તમ્હા કિમતિય ઘાતુ મયોડગયો ય મન્વહા ભોષ ?

મયોડગયો ય મમો મુચ્છમમુચ્છાહિ નિચ્છયમો ॥

ઘાત્યા તેજ જ જ સજ્જમમાદનમરાગ-દોલસ્ત ।

॥ તમપરિગ્રહો ચિય પરિગ્રહો જ તદુપચાર ॥

ભાવાર્થ —તેથી લોકમાં સર્વથા કઈ વસ્તુ પરિગ્રહ અને અપરિગ્રહ છે? ખરેખર મૂર્છા અને અમૂર્છા એજ પરિગ્રહ અને અપરિગ્રહ (માનેતા) છે ગગ દ્રેષ રહિત પુરૂષને ધત્રાદિ જે જે નયમના આધન છે તે તે અપરિગ્રહ છે અને નયમનો ઘાત કરનાર છે તે પરિગ્રહ છે

અનુવાદ —

મૂર્છાથી મતિ મલિન જો, જગ બધું પરિગ્રહ-પૂર્ણ,

અપરિગ્રહરૂપ જગ બધું, કરી જો મૂર્છા-પૂર્ણ ૮

જ્ઞાનમજરી — મમત્વથી જેની બુદ્ધિ મેલી થઈ છે, આવરણ પામી છે, એવા મૂર્છામા મગ્ન જનોને પોતાની માલીકીરૂપે બધું જગત પ્રાપ્ત થયું નથી તો પણ બધું જગત પરિશ્રદ્ધ જ છે કારણ કે તેનો સ્વામી અને લોકતા થવામા તેને સુખ બુદ્ધિ છે પરંતુ મૂર્છા રહિત એટલે પુરુષલ પ્રત્યે તે ભિન્ન છે, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી એવી બુદ્ધિ યવાથી તેના ત્યાગ નારને જગત જ પરિશ્રદ્ધ નથી કેમકે તેમા તેની પ્રીતિ નથી માટેજ આત્માનું પરભાવમા મિકપણું તે પરિશ્રદ્ધ છે તેથી રહિત થઈ આત્મસ્વરૂપમા રમણ કરવું યોગ્ય છે ૮

૨૬ અનુભવ-આદર્શ

सत्येव दिनरात्रिम्या, कत्रउधुतयो पृथक् ।

बुधैरनुभवो दृष्ट, केवलाकारणोदय ॥ १ ॥

ભાપાર્થ — દિવસ અને રાત્રિથી સંધ્યા (સંધી-કાળ) જુદી છે તેમ અનુભવને કેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી ભિન્ન પડિતોએ દીકો છે કેવો ? કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના અરૂણોદયરૂપ એટલે મતિશ્રુતનો ઉત્તર ભાવી (તેને જોળગી આગળ ગયેલ) અને કેવળથી દૂર નહિ પૂર્વભાવી (કેવળજ્ઞાન ચતા પહેલાના) પ્રકાશને અનુભવ કહે છે તેનું બીજું નામ પ્રતિભા છે

અનુનાદ —

સંધ્યા સમ અનુભવ કહ્યો, નહિ દિન, નહિ રાત,
નહિ કેવળ, નહિ શ્રુત પણ, કેવળ-રવિ-પ્રભાત ૧

જ્ઞાનમજરી — શ્રુત (શાસ્ત્ર) અભ્યાસ અને પરિગ્રહ નો ત્યાગ આદિપણુ અનુભવવતને મોક્ષના ઉપાયરૂપ બને છે, અનુભવ રહિતને મોક્ષમાધક નથી તે પ્રતિપાદન કરવા અનુભવ-અર્થક લખે છે અનુભવ રહિત જ્ઞાન પાણી જેવું છે, અનુભવીનું જ્ઞાન અનુભવ યુક્ત (પ્રમાણુ ભૂત) છે તે પ્રમાણે, અનુયોગ દ્વારમા જણાવ્યું છે —

“ ધાયણાપુ-ડણા પરિયટ્ટણા ધમ્મવહા સરમક્કત્તર ઘજ્જણસુદ્ધા ળણુપ્પેહારદિયમ્મ વઙ્ગમુય, ળણુપ્પેહા માગમુય

ભાવાર્થ — વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના અને ધર્મકથા સ્વર અક્ષર, વ્યજનની શુદ્ધિ સહિત પણ અનુપ્રેક્ષા રહિતને દ્રવ્યશુભ કહ્યું ॥ અને અનુપ્રેક્ષાને ભાવશ્રુત કહેલ છે ॥ તેથી ભાવશ્રુત તો સંવેદનરૂપ છે, તત્ત્વર્થાવનારૂપ નથી અપર્શરૂપ અને તત્ત્વમિદ્ધિરૂપ એમ બે જ્ઞાનના પ્રકાર શ્રી હરિભદ્ર પૂજ્યે કહ્યા છે, તેમા સ્પર્શજ્ઞાન અનુભવવાગાનેજ હોય છે તેનું લક્ષણ યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચય ’ અથને અનુસરીને લખીએ છીએ —

યથાર્થવસ્તુસ્વરૂપોપલગ્નિપરમારમણસ્વરૂપરમણતદા-
મ્યાદનૈસ્ત્વમનુભવ ॥

ભાવાર્થ — યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપની ઓળખાણ થવાથી પરભાવમા પ્રીતિ-રમણતાનો અભાવ અને સ્વરૂપમા રમણતા અને તેના આસ્વાદન (રસ) મા તન્મયતા તે અનુભવ હેય- ઉપાદેય (તજવા યોગ્ય અને શ્રદ્ધાકરવા યોગ્ય) ના વિવેક જ્ઞાન થી થતા મુખને આખવારૂપ અનુભવ છે

નામ નિમેષેતો જેનું નામ અનુભવ પાડ્યું હોય તે, સ્થાપનાથી જેની અનુભવ તપ્તિકે સ્થાપના થઈ છે તે,

અનુભવ એટલે શુભ અશુભ ઉદયમાથી લોગવાતા પ્રત્યે ઉપયોગ નહિ તે “ અણુવજોગો દૃષ્ય ” ઉપયોગ ન હોય ત્યાં દ્રવ્ય ગણાય છે એ વચનથી ભાવ અનુભવ-અપ્રશસ્ત તો સામારિક નિષય-ક્યાયના રમમા તન્મયતા, અને પ્રશસ્ત તે અહંતના શુભોમા પ્રીતિ થતા તન્મયતા થાય તે, અને શુદ્ધ અનુભવ એ છે કે સ્વરૂપના અનત પર્યાયમા પગિણુમેવા વિચિત્ર જ્ઞાનના રસમા એકતારૂપ વિશ્વાલિ પ્રાપ્ત થવી. અહિં ભાવ અનુભવનો અસર છે

નેગમનયથી અનુભવનો ઈચ્છક, મગ્નહનયે-ઉપયોગવત તે ઉપયોગ-રહિતની તેના કા જી આચિત્ત યોગ્યતા, વ્યવહારનયે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ વાચના પૂરુંછનાનો અનુભવ કરનાર, સંશુસૂત્રે મનના વિકલ્પોના રોકવા પૂર્વક તન્મય થનાર, શબ્દ નયથી જ્ઞાનઉપયોગથી મહણ કરેલા અનત ધર્મનાળા આ મ દ્રવ્યની અનતતાના જ્ઞાનને અનુભવનાર, મમલિરૂઢ નયે તો મુખ્ય જ્ઞાન દર્શન શુણ સ્વરૂપમા રમણ, લોગ અને એકતારૂપ અનુભવ અને એવમૂતનયે એક મુખ્ય પર્યાયમા તન્મયતાનો અનુભવ

અહિં જેનો અનુભવ છે તેની ભાવના કર્તવ્ય છે એ પ્રકારે સ્વરૂપના અનુભવ વિના જ્ઞાન-આરિત્ર આદિ દ્રવ્યરૂપ જ છે માટે આનુભવી થવું સર્વે જીણ પરિણામમા અનુભવથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે નહિ તો શબ્દના જ્ઞાન રહિત શબ્દ માલગવાની પેઠે નિરર્થક છે સાલજી છે કે કોટિ કદ ક્રિયાએ કરવા છતાં તત્વ પ્રાપ્તિ થતી નથી. કુલ ભાલક આદિની પેઠે અનુભવ વિના પગિમહુના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયે વિષયનો સગ ઉલ્લે છે, છતાં અતર્મુહૂર્ત આત્માનુભવનો અભ્યાસ સાધવા

યોગ્ય ગણનાર રસિજ્ઞનો, અનુભવના આદરનો ઉપદેશ દે છે - તત્ત્વસ્વરૂપને જાણનારાઓએ જેમ દિવસ અને રાત્રિની વચ્ચે સંધ્યા છે તેમ કેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની વચ્ચે (મધ્યમાં) અનુભવ દીઠો છે. લાગા કાળ સુધી શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસના કાર્યરૂપ અને સમ્યક્દષ્ટિ શુણ્ઘ્યાનક પ્રાપ્ત થયું ત્યારથી સાધ્ય રૂપે લક્ષ રાખેલા કેવળજ્ઞાનના અસાધારણ કારણરૂપ અનુભવને અધ્યાત્મની એકતાના આનંદરૂપ ગણ્યો છે કેવો અનુભવ? સમ્યક્ અસંકલ્પી જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના મારથી, અરુણા ઉદય સમાન છે પ્રથમ અરુણોદય થાય છે પછી સૂર્યોદય થાય છે, તેમ અનુભવનો ઉદય પ્રથમ થાય છે પછી કેવળજ્ઞાન રવિનો ઉદય થાય છે તેથી અનુભવપૂર્વક કેવળજ્ઞાન છે, જ્ઞાનના જ્ઞાનની એકતારૂપ અનુભવ કર્તવ્ય છે 'યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય' માં કહ્યું છે 'મતિશ્ચુનોત્તરમાત્રી કેવળાત્મવ્યયહિનપૂર્વમાત્રીપ્રકાશોનુમય'। મતિશ્ચુતથી આગમનો અને અને કેવળજ્ઞાન થતા પહેલાનો નબળકનો (આત્મ) પ્રમાણ તે અનુભવ છે ૧

વ્યાપાર સર્વશાસ્ત્રાણા દિક્પ્રદર્શન યથા હિ ।

પાર તુ પ્રાપયત્યેત્નોડનુમવો મવગારિષે ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ —મધ્યમાં શાસ્ત્રોનો વ્યાપાર (ઉપાય-પ્રવર્તન) દિશા દેખાડવાનો છે, પરંતુ એક અનુભવ સત્યર-સમુદ્રનો પાર પમાડે છે

અનુવાદ —

શાસ્ત્ર બધા દેખાડના, દિશા માર્ગની છે,
ભવ જળ પાર પમાડતો, અનુભવ ઉપાય એક ૨

જ્ઞાનમંજરી — આર અનુયોગરૂપ સર્વ શાસ્ત્રોના ઉદ્ધમ એક-માર્ગ દેખાડવારૂપ છે જેમ સુમાફરને માર્ગ દેખાડનાર માર્ગ દેખાડે છે, પણ જે ગામ જતુ છે તે ગામ તો અનુકૂળતા પ્રમાણે ચાલવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એ મોટો ઉદ્ધમ છે, પોતાનું તત્ત્વ માધવાનો વિધિ દેખાડનાર છે, પરંતુ ભવ-સમુદ્રનો પાર તો એક અનુભવ પ્રમાણે છે, બીજો કોઈ નહિ શ્રી સૂત્રકૃતાગ આદિ શાસ્ત્રોમા અધ્યાત્મભાવથી સિદ્ધિ બતાવી છે તેથી સદ્ગુણના ચરણ નેનકોએ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનમા તન્મયતા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે ૨

અતીન્દ્રિય પર વ્રજ વિજુદ્ધાનુભવ વિના ।

શાસ્ત્રયુક્તિશતેનાપિ, ન ગમ્ય યદ્વદ્ધા જગુ ॥ ૩ ॥

ભાપાર્થ — ઈન્દ્રિયોને અગોચર, સર્વ ઉપાધિથી રહિત શુદ્ધ બ્રહ્મ (આત્મા) વિશેષ શુદ્ધ અનુભવ વિના સેંકડો શાસ્ત્રની મુખ્યઓ વડે પણ સમજી શકાય તેમ નથી, એમ પડિતો કહી ગયા છે

અનુવાદ —

નહિ વિશુદ્ધ અનુભવ વિના, શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રમાણ,

અતીન્દ્રિય પરબ્રહ્મ શત-શાસ્ત્ર યુક્તિથી બાહ્ય ૩

જ્ઞાનમંજરી — પડિતોએ આમ કહ્યું છે શું ? શાસ્ત્રની સેંકડો યુક્તિઓથી પણ-અનેક આગમના ગુહ્યોને જાણવા છતાં નિર્મળ અનુભવ વિના ઈન્દ્રિયજ્ઞાનથી અગોચર ઉત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય સમજી શકાતું નથી ઘટ-પટાદિ પદાર્થ સમૂહને ગાઢ-નારા શબ્દ સાધન વડે પોત પોતાના મતમા માનેલા અર્થની

અર્થ વિચારણાના વિદ્યપરૂપ શબ્દામા સૂનેવા જ્ઞાનીઓ નથી
 મ્યાદવાદ અનેમત ધર્મના મ્યાનરૂપ અનન પર્યાયેના ઉ તાદ
 વ્યરૂપ પરિણમન વડે વિન્નાસ્વાગા જાણાતા, અમૂર્ત અખડ
 જ્ઞાનાનક વ્યરૂપ આત્મનું જ્ઞાન તો તત્ત્વના અનુભવમા લીન
 મહાપુરૂષોજ લોગવી રહ્યા છે પણ વચન યુક્તિથી પ્રગટ
 કરેલા વાણી વિજ્ઞાસમા રમનારા તત્ત્વજ્ઞાનનો રમ આખી
 શકતા નથી ૩

જ્ઞાયેત્ હેતુગ્રાદેન, પદાણા વચતોન્દ્રિયા ।

કાલે નૈતારવા પ્રાપ્તૈ જ્ઞાન સ્યાસેષુ નિશ્ચય ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — જો ઇન્દ્રિયોથી અગોચર (અતીન્દ્રિય) ધર્મા
 સ્તિકાય આદિ પદાર્થો યુક્તિશાસ્ત્રે કરીને હુયેગીમા રહેવા
 આમજાની પેઠે જાણી શકાય તેમ હોત તો પડિતોએ અર્તા
 ન્દ્રિયપદાર્થો વિષે સદેહ રહિત અજાણ જ્ઞાન (નિશ્ચય) આટલા
 કાળમુખીમા કરી લીધું હોત આત્મા પણ અતીન્દ્રિય પદાર્થ
 છે, તેના પર્યાય પણ અતીન્દ્રિય છે માટે તેના પ્રગટપણારૂપ
 નિયત મોક્ષ ઉપાય તા જ્ઞાનને માટે સામર્થ્ય યોગરૂપ અનુભવ-
 પ્રમાણ અવશ્ય માનવું એવો ભાષાર્થ છે

અનુવાદ —

અતીન્દ્રિય પદાર્થ જો, શાસ્ત્ર-યુક્તિએ સાધ્ય,
 કાળ આટલામા થતે, પડિતોને પ્રાપ્ય ૪

જ્ઞાનમંજરી — જો અતીન્દ્રિય પદાર્થો એટલે ધર્માસ્તિ
 કાય આદિ ઇન્દ્રિયોને અગોચર પદાર્થો યુક્તિ પ્રમાણના
 સમૂહથી જાણી શકાય એમ હોત તો ૪ પનાથી અનુભવ થતા
 પહેલા કેટલાય પડિતોએ ધર્માસ્તિકાય આદિમાના

આત્માનો નિશ્ચય આટલા કાળ સુધીમા કરી લીધો હોત માટે પર દ્રવ્યના વિચાર માટે જોટલો કાળ ગાળવામા આવે છે તેટલોજ કાળ આત્મ સ્વરૂપના વિચાર માટે ગળાય તો સ્વદ્રવ્ય અને પર દ્રવ્ય બંનેનું જ્ઞાન થાય છે તેથી સજ્જનોએ પોતાના સ્વભાવની ભાવના વિષે મતિ કંવા ચેગ્ય છે તેમ કરવાથી સહજજ 'જે પગ જાણડ તે સઘ્ય જાણડ' એકને જે જાણે છે તે સર્વને જાણે છે" એ વચન પ્રમાણે બાધ અને તેના ફળરૂપ ત્યાગ પરિણતિ થાય છે ૪

કેપા ન વપના-દર્શી, શાસ્ત્રસીરાન્નગાહિની ।

ચિરગતદ્રસાસ્વાદિદોઽનુભવ જિહ્વા ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ —કોની ક પનારૂપ આટૂડી (આટનો-કડછી) શાસ્ત્રરૂપ હૃદયપાઠમા અવગાહનારી (કરનારી) નથી? સર્વની વપના શાસ્ત્રમા રમે છે પરંતુ તે શાસ્ત્રરૂપ ખીરનો રસ અનુભવરૂપ જીભે ચાખનાર શાસ્ત્ર રહસ્ય-અર્થજ્ઞાનાં જાણુ થોડા હોય છે તેથી શાસ્ત્ર-જ્ઞાન તે બાહ્ય, અને અનુભવ તે અંતરંગ એમ જાણો.

અનુભવ —

મતિ-કડછી કોની નહિ, રમે શાસ્ત્ર-ખીર માય?

અનુભવ-જીભે ચિરલા, રસ ચાખે જે ત્યાય પ

જ્ઞાનમજરી —કયા પુરૂષોની મતિ પ્રવૃત્તિરૂપ કડછી (આટવી) શાસ્ત્રરૂપ ખીરમા ફરતી નથી? જુદા કપનાથી શાસ્ત્ર સમજનારી મતિ ધણાની હોય છે પરંતુ અનુભવ જીભે શાસ્ત્રના રહસ્યનો સ્વાદ ચહણુ કરનાર થોડા હોય છે ૫

પદ્યતુ ગ્રાહ્ય વિદ્યેદં નિદેદ્યાનુમય વિના ।

કાર્ય લિપિમયી દૃષ્ટિયાન્મયી વા મનોમયી ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — હૃદ રહિત આત્મસ્વરૂપને હૃદ રહિત અપરોક્ષ અનુભવ વિના મજા અશ્વરમય, વ્યજન-અશ્વરમય, અથવા લિપિ-અશ્વરમય દૃષ્ટિ કેવી રીતે દેખે ? એટલે શાસ્ત્ર દૃષ્ટિએ બ્રહ્મ (આત્મસ્વરૂપ) ન જણાય, અર્થ-અમુથી તો નજ ન જણાય, કેવળ (આત્માનુભવ) દૃષ્ટિએ-જ ન જણાય

અનુવાદ —

નિદેદં અનુભવ વિના, લિપિ, વચન, મન વગર;

બ્રાહ્મ દૃષ્ટિ શુ દેખાયે ? બ્રહ્મ નિર્દેહ આત્મ ૬

જ્ઞાનમજ્જડી — સજ્ઞા-અશ્વરમયી (લિપિમયી), વ્યજન-અશ્વરમયી (વાક્યમયી) અથવા (મનો) યોગ પ્રવૃત્તિરૂપ દૃષ્ટિ, પર ઉપયોગે, શુદ્ધ અનુભવ વિના, શુદ્ધ જ્ઞાન વિના જ્ઞાનીઓ પરસગથી રહિત નિર્મળ બ્રહ્મ (આત્મા)ને કેવી રીતે જુઓ ? કર્મ ઉપાધિરૂપ બ્રાહ્મ પ્રવૃત્તિ પણ બ્રહ્મને અહણુ કરે નહિ, અનુભવ-જ્ઞાનીજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને દેખે છે ૬

ન સુપુતિન્મોહ-ગાત્રાપિ ચ મ્યાપજ્ઞાતૌ ।

ફલ્પનાશિશ્ચત્રિધાતેન્નુર્વેવાનુમયો દશા ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — અનુભવ સુપુતિ દશા નથી કેમકે તે મોહ રહિત છે અને સુપુતિ તો નિર્વિન્ન પ છે પણ મોહ સહિત છે, વગી અનુભવ સ્વપ્ન દશા કે જાગ્રત દશા નથી કારણ કે ઠપનારૂપ શિત્પ-કારીગરી ત્યા વિરામ પામી ગઇ છે અને સ્વપ્ન-જાગ્રત દશા તો ક પના વાગી છે, તેથી અનુભવ તુર્યા-ચોથી દશાજ છે

અનુપાદ —

મોહ રહિત, સુષુપ્તિ નહિ, તુર્યા અનુભવ ચોર,
જાગૃત-સ્વપ્ને કૃપના-કારીગરીનું જોર. ૭

જ્ઞાનમંજરી — નયચક્રમા ચાર દશાઓ ઠી છે, મિથ્યાત્વનીને ' શયનમવસ્થા ' સમ્યક્દૃષ્ટિને ' જાગૃત ' પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત મુનિ જનને તુર્યા અને ધ્યાનમા રહેવાને ' ઉત્તરા ' અને સયોગી કેવલિને ' ઉત્તરોત્તરા ' વગી " ધૌર્વિશતિકા " મા કહ્યું છે કે સુષુપ્તિ એટલે તીવ્ર નિદ્રામા ઉઘનાર જેવા અનુભવજ્ઞાની નથી કેમ? મોહ રહિત છે તેથી, અનુભવી મોહ રહિત છે અને સુષુપ્તિમા ૩ તે મોહમય ૩ " તેથી અનુભવજ્ઞાનીને સુષુપ્તિ અવસ્થા નથી તત્ત્વના અનુભવીને સ્વપ્ન દગા તથા જાગૃત-દગા પણ નથી, આ બંને દશાઓ કેત્વના મહિન છે અને અનુભવમા બિંદુ અરૂપ ચેતનાની કારીગરી-વિજ્ઞાનનો અભાવ છે એ વિકૃત્ત રહિત દશાના અનુભવમા તુર્યાજ દશા કહેવાય છે જો કે તુર્યા દશા મર્વત્ર હોય છે, તથાપિ યથાર્થ શ્રુતની ભાવના વાળા જીવોને કેવળ જ્ઞાનના મર્વોત્તમ કારણરૂપ ઉપચારને લઈને અને સ્વરૂપ હોવાથી તુર્યાજ દગા કહી શકાય સુષુપ્તિ જાગૃત કે સ્વપ્ન દશાનો ત્યા સભવ નથી, તેથી અનુભવ સમાધિનું કારણ છે ૭

હવે સિદ્ધાન્તરૂપ કહે છે —

મધિગત્યાલિન્નશ્વ-ચક્ષુ શાસ્ત્રદશા મુનિ ।
સ્વસંપ્રેય પર વ્રદ્ધાનુભવેનાધિગચ્છતિ ॥ ૮ ॥

ભાપાર્થ — શાસ્ત્રદષ્ટિથી મધ્ય શબ્દપ્રકાર જાણીને, મુનિ અનુભવ વડે અન્ય-નિષેધ, સ્વપ્રકાશ પરમ પ્રકારને જાણે છે

અનુવાદ —

શબ્દ-પ્રકાર મુનિ જાણીને, શાસ્ત્રદષ્ટિએ સર્વ સ્વમત્તે પર પ્રકારને, અનુભવના ગતગર્વ ૮

જ્ઞાનમજ્જી — પૂર્વ પૂર્વનેવનાના સ્થાનમા શાસ્ત્ર મહત્ત્વ બુદ્ધિથી સમન્તા પદ્ધતિ વાડમય (શાસ્ત્રો)ને જાણીને પછી મુનિ સ્વરૂપ-શાસ્ત્ર દષ્ટિએ જ્ઞાનથી અનુભવવા યોગ્ય શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામે છે આગમમા કહ્યું છે —

“સતમય જાણેદ, પર સમય જાણેદ, સતમય પરમમય-જાણિતા અપાણ માવિતા મયદ ॥”

પોતાના મનના ગાસો જાણે પરમમયના શાસ્ત્ર જાણે, સ્વશાસ્ત્ર-પરશાસ્ત્રને જાણીને આત્માને જાણનાર બને તેથી એ પ્રકારે આગમના અભ્યાસમા કુશળ બુદ્ધિવાળો તરતજ્ઞાનના અનુભવ વડે આત્મસ્વરૂપને પામે છે તેથી અનુભવનો અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે ૮

૨૭ યોગ-અષ્ટક

મોક્ષેણ યોજનાયોગ સર્વોડ્ધવાચાર દૃષ્યતે ।

ત્રિશેષમ્યાનવર્ણાર્યા-હમ્યનૈકાદ્યગોચર ॥ ૧ ॥

ભાપાર્થ — મોક્ષ સાથે આત્માને યોગવાથી ‘યોગ’ શબ્દ માર્થક છે, આચાર પણ તેને લઈને યોગરૂપે ઈષ્ટ છે

(કહેવાય છે) વિશેષરૂપે મુદ્રા (સ્થાન), અક્ષર (વર્ણ), અક્ષરનો પાત્ર (અર્થ) કાર્યોત્તમ આદિનું આકર્ષન અને સિદ્ધિમળ્ય એ ૫ (અંક ૨૪) મગધી આચાર તે યોગ કહિયે અનુસાર —

જે જે આચાર યોજના, મોક્ષ પ્રતિ તે યોગ,
આકર્ષન, એકાગ્રતા, સ્થાપન, વર્ણ, પ્રયોગ ૧

જ્ઞાનમંજરી — મિથ્યાત્વ આદિ કારણો મહિન મન,
વચન, કાય એ ત્રણ કર્મવૃદ્ધિના કારણ હોવાથી તેને યોગ
રૂપે અહિં બ્રહ્મ ન કરવા. પરંતુ મોક્ષ સાધવાના કારણરૂપ
શુદ્ધ આત્માની ભાવનાવાળા ચૈતન્યના વીર્ય પરિણામનું સાધક
કારણરૂપે પ્રવર્તન યોગરૂપે બ્રહ્મ કરવું તે દ્રવ્ય અને ભાવ
રૂપ હોવાથી અને બાહ્યઆચારની વિશુદ્ધિપૂર્વક અભ્યતર
આચારની વિશુદ્ધિરૂપ છે સક્રમ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષ સાથે
યોગ (જોડે) તે યોગ કહેવાય છે જિન ચામનમા કહેલ
અરણ્ય-સિતેરી અને કરણ સિતેરીરૂપ મર્ત્ય આચાર મોક્ષના
ઉપાય હોવાથી યોગરૂપ ગણાય છે ત્યાં વિશેષરૂપે, ૧ સ્થાન,
૨ વર્ણ, ૩ અર્થ, ૪ આકર્ષન અને ૫ એકાગ્રતા એમ પાત્ર
પ્રકારનો યોગ મોક્ષના ઉપાયના કારણો મા યા છે અનાદિ
પરમાવમા આસન્ન સત્ત્વગ્નિમલ્લના આચરણી પુણ્યવના
લોગમા મમ થયેવા છોડેને મોક્ષના ઉપાયરૂપ યોગ પ્રાપ્ત
યતો નથી કહેવાનો એ અભિપ્રાય છે કે-મોક્ષ એ આપણું
ધ્યેય (સાધ્ય) છે સદ્ગુણના વચનનું અમલ, તત્ત્વ જિજ્ઞાસા
આદિ યોગથી નિર્મળ, નિમગ્ન, પરમાનંદમય સ્વરૂપની
સ્મૃતિ કરી તેની કથા શ્રવણમા પ્રીતિ આદિ કરે છે, તે

પરંપરાએ સિદ્ધ યોગી થાય છે મરૂદેવા માતાની પેઠે સર્વને
અ પ પ્રયાસે સિદ્ધિ થતી નથી તેમને તો અપ અથાત
નારૂપ દોષના કારણે નિઃપ્રયામ (અપ્રયત્ને) મિદ્ધિ ધર્મ,
અ ય જીવેના લાળા કાળની આશાતનાથી બધાયેલા ગાઢ
કર્મો તો સ્થાન આદિ કમથી દૂર થતા સિદ્ધિ સહયે છે ૧

કર્મયોગ ક્વય તત્ત્વ જ્ઞાનયોગ વ્રય ત્રિદુ ।

વિરતેષ્વેષ નિયમાદૃષીઞ્ચમાત્ર પરેષ્વપિ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ —તે પાત્ર યોગમાં બે કર્મ (ક્રિયા) યોગ છે
અને ત્રણ જ્ઞાન (રૂપ) યોગ છે એમ જ્ઞાની જાણે છે એ પાત્ર
પ્રકાર યોગ નિશ્ચયથી વિરતિવાળાને (ત્યાગીને) હોય છે,
બીજા માર્ગાનુસારી આદિમાં માત્ર બીજરૂપ હોય છે

અનુવાદ —

કર્મ યોગ બે પાત્રમાં, જ્ઞાનયોગ ત્રણ જાણે,
વિરતિમાં નિયમમાં બધા, બીજામાં બીજ પ્રમાણ ૨

જ્ઞાનમજ્જી —મોક્ષસાધનમાં બે યોગ ક્રિયા-આચરણ
રૂપ કહ્યા છે, ત્યા સ્થાપન અરૂપ કાર્યોત્તર્ગઆદિ નૈન આગ
મમ કહેલી ક્રિયા કરવામાં કર-ચરણ વડે થતા આમન-
મુદ્રારૂપ જાણે ‘ યોગ-વિંશતિકા ’ માં કહ્યું છે —

“ ઢાગયત્ત્યાલ્પણ રહિઓ ત તમિ પંચહા પસો ।

દુગમિત્ય કમ્મયોગો, તહા (નિગ) નાણ યોગાય ॥ ”

ભાષાર્થ —સ્થાન, વર્ણ, અર્ચ, આવળન અને એકાગ્રતા
પાત્ર લેદોમાંથી બે કર્મયોગ છે અને ત્રણ જ્ઞાન યોગ છે

આ પાત્ર પ્રકારના યોગ મહાવ્રતી કે અભ્રવ્રતી (સર્વમેગ પરિત્યાગી કે એક દેશત્યાગી) મા અવશ્ય હોય છે પાત્રે યોગ અપળપણાને રોકનાર છે તેથી યોગવાળા થવા યોગ્ય છે માર્ગાનુસારી આદિમા ળીજ માત્ર (કિંચિત્ મત્ર) હોય છે ‘વિશતિકા’ મા કહ્યું છે —

“એ સઘ્ને ચ તદ્વા નિયમેગ મ્નો ચરિત્તિનો હોદ ।
હયસ્થ ત્રીયમિત્ત ઇતિ ત્તિમ વદ દચ્છતિ ॥”

ભાવાર્થ — દેશથી (અથે) કે સર્વપણે ચાત્રિત્રધારીને નિયમથી પાત્રે યોગ હોય છે, અન્ય ને ળીજમાત્ર હોય છે એમ કેટલાક આચાર્યો યુગજ્ઞાનીઓ માને છે ૨

કૃપાનિર્વસત્રેગ-પ્રશમોત્પત્તિવારિણ ।

મૈદા પ્રત્યેકમગ્રચ્છા-પ્રવૃત્તિસ્થિરસિદ્ધય ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ — કૃપા (અનુક્રપા) નિર્વેદ (ભવત્રાસ) સંવેગ (ભાવેદા કે મુમુક્ષુતા) અને પ્રશમ (ઉપશમ) એ યોગની ઉત્પત્તિના કરનાર કારણોરૂપ છે, ઇદેશ, પ્રવૃત્તિ, સ્થિર અને સિદ્ધિ એવા ચાર લેદે પ્રત્યેક યોગના છે એદલે પાત્ર યોગને ચાર શુદ્ધા કરતા વીસ લેદ આય

અનુવાદ —

ગમ, સવેગ, નિર્વેદ ને, કૃપા યોગના મૂળ,
ઇદેશ, પ્રવૃત્તિ, સિદ્ધિ, સ્થિર, વિશેષ લેદ અનુક્રપા. ૩

જ્ઞાનમંજરી — ૧ હુ ખિયાને હુ ખથી મુકાવવારૂપ અનુક્રપા (કૃપા), દયાશીના પરિણામ, ૨ ચાર ગતિમા રજગાનનાર પરિણામરૂપ ભવનો ત્રાસ (નિર્વેદ), ૩ મોદાની

અભિવાધા (સવેગ) ૪ કપાયનો અભાવ (પ્રશમ) એ પરિણામે
મોક્ષના ઉપાયરૂપ યોગની ઉત્પત્તિ કરનારા છે આવા પરિણામે
પરિણમેકા સસારથી ભય પામેલા, શુદ્ધ આત્માના સ્વાદને
ઈચ્છનાર યોગ સાધના કરી શકે છે યોગ પચકમાના દરેક
યોગના ચાર ચાર ભેદ છે ૧ ઈચ્છા, ૨ પ્રવૃત્તિ, ૩ સ્થિરતા
અને ૪ સિદ્ધિ. 'વિંશતિકા'મા કહ્યું છે —

“ દક્ષિણો ય ચંડાદા, દય પુણ સત્તમો મુણેય્યો ।
દ્વડાવમિત્તિચિત્તસિદ્ધિમેયમો સમયનીદૃ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — પાંચ યોગમાના એક એક ભેદના ચાર
ચાર ભેદો છે, તે આ પ્રકારે ૧ ઈચ્છા ૨ પ્રવૃત્તિ ૩ સ્થિર અને
૪ સિદ્ધિ, એમ ચાસમા કહ્યું છે ૩

દન્ત તદ્વત્વપ્રીતિ પ્રવૃત્તિ પાલન પર ।

- ક્યૈર્વે લાધકગોઠાનિ સિદ્ધિરયાયસાધનમ્ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — તે યોગવતની કથા (વાર્તા) સામળતા પ્રીતિ
ઉપજે તે ઈચ્છા યોગ, યત્ના અતિશય શુભ ઉપાયથી પાળવું
તે પ્રવૃત્તિયોગ, અતિચારના ભયની હાનિ એટલે ન્યા અતિચાર
લાગેજ નહિ તે સ્થિર યોગ, અને તેના સગે વૈરત્યાગ આદિ
પદાર્યનું સાધન થાય તે સિદ્ધિયોગ

અનુવાદ —

ઈચ્છા, યોગી-કથા-પ્રીતિ, પ્રવૃત્તિ પાલનસાર,
સ્થિર, અતિચાર ન લાગતા, સિદ્ધિ પર સાધન ધાર ૪

જ્ઞાનમજ્જરી — યોગપચક જેનામા હોય એવા મુનિ-
ઓની કથાઓમા, તેમના શુભ ગાવામા પ્રીતિ તે ઈચ્છા કે

સાધક ભાવની અભિવાધા છે હરિભદ્ર પૂજ્યે યોગ વિશતિકામા કહ્યું છે —

તઞ્જુત્તકહાપીદેહ સગયા વિપરિગામિણી રચ્છા ।
 સત્ત્વયુવસમસાર, તત્પાલ્ણમો પવિત્રી ડ ॥ ૫ ॥
 તદ્દેવ ઇચ્છાદગ-ચિંતારહિય ચિરસ્તર્ણ નેય ।
 સત્ત્વ પરત્વ્ય ત્વાદગ-રુચ પુણ હોદ સિદ્ધિ ત્તિ ॥ ૬ ॥

ભાનાર્થ —જે દશામા સ્થાન આદિ યોગવાગાની કથા સાભળીને પ્રીતિ થાય છે, અને જેમા વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવા વાગા પ્રત્યે જાડુમાનપૂર્વક ઉ વાસભર્યા, વિવિધ પ્રકાશનાં સુદર પરિણામ અર્થાત્ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે યોગની દશા ઇચ્છા યોગ છે જેમા મર્વ અવસ્થામા ઉપશમ ભાવપૂર્વક સ્થાન આદિ યોગનું પાલન હોય ॥ તે પ્રવૃત્તિ યોગ કહેવાય છે

જે ઉપશમ પ્રધાન સ્થાન આદિ યોગના પાલનમા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિમા યોગના બાધક કારણોની ચિંતા ન હોય તે સ્થિરતા યોગ છે સ્થાન આદિ સર્વ અનુષ્ઠાન બીજાઓને પણ હિત સાધક થાય છે ત્યારે તે સિદ્ધિયોગ છે

જ્યા સુધી ધ્યાનમા એકતા ન થાય ત્યા સુધી ન્યાસ, મુદ્રા, વર્ણશુદ્ધિપૂર્વક આવશ્યક, ચૈત્યવદન, પ્રત્યુપેક્ષણ (પરેવણ) આદિ ઉપયોગ અને યોગની અપગતા ટાળવા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, સર્વ જીવને મહાહિતનું કારણ છે, તેથી ધ્યાન, વર્ણના ક્રમે તત્ત્વપ્રાપ્તિ થાય છે

અપાલમ્યનયોઽસૈલ્ય-ચદનાદૌ વિમાનનમ્ ।

શ્રેપસે યોગિન સ્થાનર્ણયોર્યજ્ઞ ઇત્ત ॥ ૫

ભાવાર્થ — અર્થ અને આલેખન એ બે યોગનું ચૈત્ય વદનાદિ ક્રિયામા પુન પુન અમરણ કરવું યોગીના હિતને અર્થે છે અને મ્થાન અને વર્ણ એ બે યોગનો ઉદયમજ્જ હિત કારી છે

અનુવાદ —

ચૈત્ય વદનાદિ વિષે, અર્થાદગન ભાવ,
મ્થાન-વર્ણમા યત્ન જે, યોગી-હિતનો દાવ. ૫

જ્ઞાનમજ્જગી — વાક્યનો ભાવાર્થ તે અર્થ, અને વચનથી જણાવવા યોગ્ય અર્હત્વરૂપ નામના પદાર્થમા ઉપયોગની એકતા તે આનમન, એમ અર્થ અને આલેખન બન્નેમા ચૈત્ય વદન (અર્હતના વદન) આદિ અધિકારનું અમરણ કરવું તે કત્યાણુકારી છે, વગી વદનક, કાયોત્તર્મગમા શરીરના અવસ્થાન આમન મુદ્રાદિ અને વર્ણ તે અક્ષરાદિની શુદ્ધિનો યત્ન કત્યાણુકારી છે ‘આનરયક’મા કહ્યું છે કે —

અગ્રાહ્યં, વચ્ચામેલિય હીનવચ્ચ, અચ્ચક્ષરં, પયહીળં,
વિણયહીળ, જોગહીળ, ઘોમહીળ, મુદ્ધુ દિષ્ઠ, વુદ્ધુ પંડિત્તિય,
અપાલે કમ્મો સગ્ગામો તસ્મ મિચ્છામિ વુક્કદ ।’

ભાવાર્થ — એક અર્થવાળા જુદાજુદા મૂળપાઠોને એક ઠેકાણે ભેગવીને ઉચ્ચારવા તે, હીણ અક્ષર બોલવા તે, અધિક અક્ષર બોલવા તે, પદ રહિત, વિનય રહિત, યોગ (ચિત્તની એકાગ્રતા) રહિત, અપદ સ્વર રાહિત બોલવા તે, પાત્રોને (જ્ઞાન) ન આપવું તે, અપાત્રને આપવું તે, અને અકાળે મૃત્યુ થઈ તે અજ્ઞાન સળધી જે દોષ લાગ્યા હોય

તે મર્ચ કુળન મિથ્યા થાઓ તેથી ૬૦૫, મેત્ર, કાવની વિશુદ્ધિ
એ ભાવ સાધનની સિદ્ધિ છે માટે દ્રવ્યક્રિયા હિતરૂપ છે ૫

આલગ્નમિદ્ર શ્રેય, દ્વિવિધ રૂપ્યરૂપિ ચ ।

અરુપિગુણસાયુજ્ય-યોગોડનાલગ્ન પર ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — અહિ આવળન એ પ્રકારે જાણવું એક રૂપી
ખીજી અરૂપી, સિદ્ધ સ્વરૂપનું તાદાત્મ્ય તે યોગ આલગ્ન
નામે ઈષદ્ (અ. ૧૫) અવવળન માત્ર તે અનાલગ્ન કહિએ
નિરાવળન યોગ તે ધારાવાહી પ્રણાત વાહિતા સ્વરમથીજ તે
ચિત્ત સદૃશધારાએ પ્રવર્તે છે એમ જાણવું

અનુનાદ —

રૂપી, અરૂપી એમ બે, આલગ્નના કોઈ,
અરૂપી ગણ તાદાત્મ્યતા, ઉત્તમ યોગ અલોક ૧

જ્ઞાનમજરી — અહિ એટલે જિનમાર્ગમા એ પ્રકારે
આવળન જાણવું એક રૂપી અને ખીજી અરૂપી. ત્યા રૂપી
આવળન-જિનમુદ્રાઆદિક પિંડસ્થ, પદસ્થ પર્યંત જ્યાસુધી
અર્હતની અવસ્થાનું આલગ્ન છે ત્યાસુધી કારણ આલગ્ન,
શરીર અતિશયો સહિત રૂપીનું અવળન છે ત્યા અનાદિ
પગભાવ-શરીર, ધન, સ્વજનનું અવળન લેનાર, પરમા
પરિણમેયો જીવ વિશ્વના ઐશ્વર્ય આદિ અથ તીર્થંકર આદિનું
અવળન લે તે પણ સંસારનું કારણ છે તેમજ જે સ્વરૂપના
આનંદનો પિપાસુ (તરસ્યો) સ્વરૂપની સાધનાના પ્રથમ કારણ
રૂપ વીતરાગ આદિ શુભોના સમૂહ વડે જિનેશ્વરનું અવળન
લે છે તે જ્યાસુધી મુદ્રાઆદિનું અવળન છે છે ત્યાસુધી

રૂપીના અવગમનવાળો છે તેજ વ્યારે અર્હત કે સિદ્ધના સ્વરૂપનું એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આદિ અનત પર્યાયથી વિશુદ્ધ શુદ્ધ અધ્યાત્મ ધર્મેનું અવગમન લે છે, ત્યારે તે અરૂપી આનંદમનવાળો કહેવાય છે અર્હિ ભાવના કરવા યોગ્ય છે કે-અનાદિથી જીવ મૂર્ત પુદ્ગલના મકધોના અવલગનવાળો છે, તે પ્રથમથીજ અમૂર્ત આનંદરૂપ એવા સ્વરૂપનું અવગમન કેવી રીતે લઈ શકે? તેથી અતિશય અહિત વીતરાગ મુદ્રા આદિ પર મૂર્તનું અવગમન લઈ વિષય કથાયની વૃદ્ધિ કરનાર સી, ધન આદિ અવગમનને તજે છે તે એક પરાવૃત્તિ છે વગી તેજ અતિશય અદિરૂપ મૂર્તનું અવગમન લેનાર વિચારે છે કે હુંતો અમૂર્તભાવનો રસિયો ઉપયોગવાળો છું આજ સુધી તે અતિશય મુદ્રા આદિ અર્હતના સમઘમા છે તથાપિ તે કર્મના ઉદયને લઈને છે, તે મારા આલમનરૂપ નથી, એમ ગુણોનું આલમન લેનાર મૂર્ત પદાર્થોને રસિકપણે શ્રદ્ધા કરતો નથી, અપેક્ષા સહિત પરરૂપે જુએ છે, એ બીજી પરાવૃત્તિ છે એ પ્રકારે અમૂર્ત આત્મગુણોનો તે રસિક થાગ છે તેથી પરમેષ્ઠિ સ્વરૂપના કારણ વડે નિર્જય કરી પોતાના અસખ્ય પ્રદેશે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવે રહેવા નિરંતર દ્રવ્યા મ્નિક, પર્યાયામ્નિરૂપ અનન સ્વભાવને નિર્મળ, અમૂર્ત, આનંદમય, એવા ધ્યેયરૂપે અવલમે છે, એ ત્રીજી પરાવૃત્તિ છે એમ સાધન-પદ્ધતિ છે સર્વેને એ સ્વરૂપના સાધનરૂપે અરૂપીગુણો, મિદ્ધના ગુણો છે તેની ભાવના, તેની સાયુજ્યતા કે તન્મયતા છે તે આત્મ ઉપયોગને યોગવારૂપ યોગ છે તેમા કર્ષક અવગમન શ્રુતઆદિનું છે તથાપિ અનાલગનરૂપ

ઉત્કૃષ્ટ યોગજ ગણાય છે નિગવળન યોગથી ધારાવાહી (નિરંતર-અતુલ) પ્રવાહ-વાહિતારૂપ ચિત્ત પોતાના રસના આસ્વાદમાં મન મહુજ ધારામાં વર્તે છે, તેમાં પ્રવળ કરવો પડતો નથી 'વિશતિકા' માં કહ્યું છે —

‘આલગ્નં વિ યય દયમરુગો ય દૃષ્ય વામુત્તિ ।

તત્ત્વગુણવર્ણિરુચો, સુદુમ્ભોઽધ્યાલગ્નો નામ ॥’

ભાવાર્થ — આલગ્નન પણ રૂપી અને અરૂપી એમ બે પ્રકારે છે પરમ એટલે મુખ્યત્વે આલગ્ન અરૂપી આલગ્ન છે તે અરૂપી આવગનના શુદ્ધોની ભાવનારૂપ જે ધ્યાન છે તે સૂક્ષ્મ એટલે અતીન્દ્રિય વિષયક હોવાથી અનાવગન યોગ કહેવાય છે

એકાગ્ર યોગનું જ બીજું નામ અનાવગન યોગ છે એમ સ્થાનાદિક પાંચ યોગ ઇચ્છા આદિ ચાર લેહે શુદ્ધતા વીમ થાય છે તે દરકના ચાર ચાર લેહે અનુષ્ઠાન ચતુષ્ક (પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અભગ) રૂપે ગણતા ૮૦ અંશી લેહે થાય છે તે અનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ જણાવવા ઉપદેશ કરે છે —

પ્રીતિ મનિરચોઽમદૈ સ્થાનાદ્યપિ ચતુર્વિધિમ્ ।

તદમાદયોગયોગાત્તમોક્ષયોગ ક્રમાદ્યેત્ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — પ્રીતિ, ભક્તિ વચન અને અભગ લેહે સ્થાનાદિક વીસ લેહે પણ ચાર ચાર પ્રકારના છે, તે મકળ યોગથી અયોગ કે શૈવેશી નામના યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી મોક્ષયોગ અનુક્રમે થાય છે, પોઢશક માં કહ્યું છે —

૧ પ્રીતિ-લક્ષણ —

યત્રાદરાડલિ વદમ, પ્રીતિચ્છ દિતોદયાદ્ ભવતિ કર્તુ ।

શેપત્યામેત કરોતિ ચતુત્તરીત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥ ૧ ॥

૨ ભક્તિ-વક્ષણ —

ગૌરવવિશેષયોગાદ્ બુદ્ધિમતો પદ્મિશુદ્ધતરયોગ ।
 ક્રિયયેનરતુન્યમપિ જ્ઞેય તદ્વક્ત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥ ૨ ॥
 અન્યતઃ શુભમા ચતુ પત્ની તદ્વદ્ધિતા જનનાતિ ।
 તુન્યમપિશ્ચત્તમનયોર્જ્ઞાન મ્યાતપ્રીતિમક્તિગતમ્ ॥ ૩ ॥

૩ વચન ભક્ષણ —

વચનાભિમુખા પ્રવૃત્તિ સર્વેન્નોચિત્ત્યયોગતો યા તુ ।
 વચનાનુષ્ઠાનમિદ્ ચારિત્ર્યવતો નિયોગેન ॥ ૪ ॥

૪ અસંગ-ભક્ષણ —

યરમ્પાનાતિશયાત્માત્મીભૂતમિવચેષ્ટે સદ્ધિ ।
 તદસંગાનુષ્ઠાન મગ્નિ ત્યેતત્તદાગ્રેષાત્ ॥ ૫ ॥
 અક્રમ્ભમણ વૃદ્ધાત્તદમારે ચૈવ યત્પરં ભવતિ ।
 વચનાસંગાનુષ્ઠાનયોમ્નુતદ્ જ્ઞાપક જ્ઞપમ્ ॥ ૬ ॥
 અમ્યુદયફલ ચાપે નિઝેયસતાધને તથા ચરમે ।
 પતદનુષ્ઠાનાના વિદ્યેયે રહ ગતાપાયે ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ — (૧) પ્રીતિ-લક્ષણ હિતના ઉદયે પ્રવૃત્તિ

જ્યા પરમ આદરરૂપ પ્રીતિ થાય અને બાળી બીજે પ્રવૃત્તિ
 પ્રીતિ ઉઠી તે પ્રત્યે જે વર્તન થાય તે પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન કહેવાય ૧

(૨) ભક્તિ-લક્ષણ વિશેષ ગોખ (મદન) નું કૃતિ
 બુદ્ધિમાનનો વધારે વિશુદ્ધયોગ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન કહેવાય ૨
 હોવા છતાં તે ભક્તિ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે ૨

પત્ની અત્યંત પ્રિય પારેપાર છે, તેના પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ
 હિત કરનાર છે, બન્ને પ્રત્યે કર્યું થાય છે તેમજ, બન્ને
 પ્રકારમા ભેદ છે, તેમ પ્રીતિ અને ભક્તિ, પ્રેમને કહે
 બાજીવો ૩

ભાવાર્થ —લોક સંસારને ત્યાગીને અને શાસ્ત્રના શુદ્ધ રહસ્યને મનજીને વિચારગીન મનુષ્યોએ અન્યત્ર સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વડે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ

જોમ પ્રથમ ન્યાનાદિ દ્વાગ વિશુદ્ધિ કરીને, ઈચ્છાદિ ભેદે પરિણમી, ક્રમથી સ્વરૂપના આલેખન આદિનું શ્રદ્ધા કરીને પ્રીતિ આદિ અનુષ્ઠાન વડે અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત કરી, સર્વશ યર્થ, અયોગી યર્થ આ જીવ મિદ્ધ થાય છે મારે ક્રમ પૂર્વક આરાધના કન્યાણુકારી છે ૮

૨૮ નિયાગ-અષ્ટક

य कर्म हुतवन् दीप्ते ब्रह्माग्नी ध्यान-ध्याय्य या ।
स निश्चयेन यागेन नियाग प्रतिपत्तिमान् ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ —જે મુનિ ધ્યાનરૂપ ઈધન વડે જ્વળતા પ્રજ્વલિત અગ્નિમા કર્મેને હોમે છે, તે નિર્ધારિત ભાવરૂપ યજ્ઞને હોમને નિયાગ (યજ્ઞ) ના જાણુકાર કહેવાય છે દ્રવ્ય યજ્ઞ તે યાગ અને પ્રજ્વલિત તે નિયાગ

અનુવાદ —

ધ્યાન ઈધને દીપતા પ્રજ્વ-અગ્નિમા કર્મે,
હોમે તે હોમને જાણે, નિશ્ચય યાગરૂપ ધર્મે ૧

જ્ઞાનમજરી —નિયાગ જોઈએ કર્મનું જાગવું ત્યા નિશ્ચયથી અને યાગ= યજ્ઞ, હોમવડે કહ્યું છે કે -

સુમનુષા પંચર્હિ સપ્તર્હિ, રૂઢ જીવિય ઝળવરપમાણા ।

ચોમદ્વકાણા મૂર્ચ્ચનદેહા, મહાજય જયતિ જન્મમેદ્ધ ॥૧॥

કે તે જોર કય તે જોરઠાણા, ધા તે મુચા કિં ચ તે કારસગ ।

પહાયતે કયરા સતિ મિષ્ણૂ કયરેણ દામણ દુણામિજોડ ॥૨॥

તજો જોર જીરો જોરઠાણ જોગાણુ આમરીર કરીમગ ।

કમ્મરૂદ' લક્ષમવાગસતિદોમદુણામિશ્વિગ પસત્થ ॥૩॥

ઉત્તરાધ્યયન ૧૨, ૪૦, ૪૩, ૪૪

બાપાર્થ — “ પાચ ઇન્દ્રિયોનું નિયમન કરનારા
અવિતની પણ પરવા નહિ કરનારા અને કાયાની આમક્રિયાથી
હિત એવા મહા પુરૂષો, જહાડની (શરીરની) શુદ્ધિની દૃષ્ટિ
ન કરતા ઉત્તમ અને મહાનિષ્ઠથી લાવ યજ્ઞનેજ આદરે છે ૧

તમારૂં જ્યોતિશુ ? અને જ્યોતિનું ધ્યાન શુ ? તમારી
કદલીઓ કઈ ? અગ્નિ પ્રતીપન કરનારૂં શુ ? તમારા લાકડાં
કયા ? અને હે ! બિંશુ તમારા શાન્તિ મત્ર કયા ? ઠેવા યજ્ઞથી
આપ યજ્ઞન કરો છો ? (આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો બોલે) ૨

તપ એજ અગ્નિ (જ્યોતિ) છે જીવાત્મા અગ્નિનું ધ્યાન છે
મન, વચન, અને કાયાના યોગરૂપ કંડલી છે અગ્નિને
દીપ્ત કરનારૂં સાધન શરીર છે કર્મરૂપી લાકડા છે મયમ
રૂપ શાન્તિમત્ર છે તેવી રીતે પ્રશન્ન ચારિત્રરૂપ યજ્ઞ વડેજ
હું યજ્ઞન કરૂં છું—તેજ યજ્ઞને મહર્ષિજનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે ૩

‘ઉત્તરાધ્યયન’ ના રૂપમા યજ્ઞીય અધ્યયન, તથા શ્રી
આચારાગ મૂળની નિર્યુક્તિના આધારે નિષેપાદિ જાણુવા
યોગ્ય છે તેનું (નિયાગનું) સ્વરૂપ કહે છે

પ્રજ્ઞાસિ એટલે આત્મસ્વરૂપમા એકતારૂપ અસિ ધ્યાન-
રૂપ ઈધનથી પ્રજ્ઞાવિત થાય ત્યારે તેમા જ્ઞાનાવરણાદિ
કર્મેને જે મુનિ હોમે છે તે સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની
એકતા અને વીર્યની તીક્ષ્ણતા રૂપ આવ્યતર યાગ (યજ્ઞ)
સહિત હોવાથી નિયાગને બાજુનાર કહેવાય છે ૧

પાપપ્રતિની નિષ્કામે જ્ઞાનયજ્ઞે રતો મય ।

સાચે કર્મયતે કિં ? મૂનિકામનયાગિહૈ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — હે ! વ મ, તું પાપનો વિનાશ કરે એવા,
કામના રહિત, જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞને વિષે આસક્ત થા, પાપસહિત
અને ઔહિક મુખની ઈચ્છાએ મલિન, એવા ત્યોતિષ્ઠોમાદિ
યજ્ઞોનું શુ પ્રયોજન છે ? કાઈ નહિ ‘મૂનિકામ પશુમા
સ્મેત’ ઇત્યાદિ શ્રુતિ પાઠને આધારે સકામ યજ્ઞો કદા છે
અનુનાદ —

વૈભવ-મુખ-ઇર-ગા-મનિન, પાપ કર્મરૂપ યજ્ઞ,

તથા, નિષ્કામ ને પાપહર, જ્ઞાન યજ્ઞ કર, સુર ૨

જ્ઞાનમંજરી — હે ! કુમાર પુરુષ, સર્વ પરભાવની અભિલાષા
રહિત (નિષ્કામ), પાપ કર્મનો નાશ કરનાર, આત્મસ્વરૂપના
ન્દ્યમર પ્રકારાક જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞમા તન્મય થા, આવેલકનાં મુખની
ઈર-ગાથી પાપ સહિત મલિન યજ્ઞોથી શુ હિત થાય અંમ
છ ? કાઈ નહિ તારે ને કરવા યોગ્ય નથી આત્મસ્વરૂપમા
તન્મયતારૂપ પરિણામ એ યજ્ઞ છે, તે કર્મનો નાશ કરનાર છે
તેથી તને માટે પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે ૨

વેદોક્ત્યામન શુદ્ધયા કમયજ્ઞોડપિ યોગિન

પ્રાણયજ્ઞ દ્યોત્યન દ્યેનયાગ ત્યગ્રેતિ કિમ્ ॥ ૩ ॥

બાપાર્થ. — પેદોક્ત હોવાથી મનની શુદ્ધિ હા. એ જ્ઞાન યોગીને કર્મ ચર પલ્લુ પ્રણયરૂપ થાય એવું વાચ્ય (માનનાર-પ્રતિપાદન કરનાર) શુ રથેનયાગને છાડે છે ? કેવું કહે છે પ્રતિપદોક્ત ફળ ત્યાગ્યે વેદે ક્ત ક્રિયાએ મુ ૧ શુદ્ધિ દ્વારે વિવિદિષા મપત્તિને અર્થે કર્મચરૂ દરીએ તે પ્રણયરૂ હોય તે મન “યંદાનુચચનેન વ્રાહ્મણા વિગિરિવિતિ વચ્ચન, વાનેન તપસા” ઇત્યાદિ શ્રુતિના મતનું દ્રષ્યુ બતાવ્ય નાયા લખી છે — “દયેનામિચરનુ વજેત ” અર્થે યથાશુન ફળ ત્યાગ્યે જેમ વિવિદિષ ર્યના ન હોય. તેમ “મુનિકામ” વદ્યુમા લમેત ” ઇત્યાદિક મ્યજે પલ્લુ યથાશુન ફળ ત્યાગ્યે વિવિદિષા થોતા ન હોય એ ભાવ છે

અનુવાદ —

પેદોક્તના મન શુદ્ધિથી, કર્મચરૂ પ્રણયરૂ, એમ ઇચ્છનારા તમે, કદિએ શુ રથેન ચરૂ ?

જ્ઞાનમંજરી — પેદોક્ત હોવાથી મન.શુદ્ધિ ફળ ર્થેન ચરૂ પલ્લુ પ્રણયરૂ છે એમ ઇચ્છનારા (ક્રમ...) શુ રથેન-યાગ તમે છે ? એમ મૂક ર્થેન ચરૂ કરે છે તે નિષેધવા યોગ્ય છે ચસાગ-મ-... દિવ્ય મુખદાયક થતી નથી, સાધ્યની શુદ્ધિ ર્થેન ચરૂ પ્રવર હિતકારી નથી, તો કર્વવ્યજ નવી રૂ

પ્રણયરૂ પર કર્મ મુદ્ધમ્ય-...

પૂજાદિવીતરાગસ્ય, સાગ્નેરૂ ર્થેન ચરૂ રૂ રૂ

બાપાર્થ — મુદ્ધમ્ય અર્થે ર્થેન ચરૂ ર્થેન ચરૂ ર્થેન ચરૂ

કરનાર મુદ્ધમ્ય)ને વીન રૂ ર્થેન ચરૂ ર્થેન ચરૂ ર્થેન ચરૂ

કર્મ (માનવ-અનુષ્ઠાન) પ્રદાયક છે, પણ જ્ઞાનયોગીને સર્વ ઉપાધિ રહિત નાનજ પ્રદાયક છે

અનુવાદ —

ગૃહસ્થ અધિકારીને, પણ કર્મ પ્રદાયક,
વીતરાગ-પૂજાદિ જે, યોગીને જ્ઞાન-યત્ન ઇ

જ્ઞાનમજ્જરી — જેમને હિંમા યાચ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતી પડે છે તેના ન્યાયથી કમાણી કરના ગૃહસ્થ અધિકારીને વીતરાગની પૂજા આદિ કર્મ કરતા તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદાયક છે એમ જાણવું, સવરના અભાવમા માનવથી પાછા હાંસુ અને પ્રશન્ન કાર્ય કરવું યોગ્ય છે

એમ રાગ પાપમ્યાનકને પ્રશસ્ત કરવાનો ઉપદેશ છે આગમમા સર્વ આત્મયોના માધન પ્રશન્નરૂપે ગણ્યા છે જેમકે મુનિનો વિનય કરતા, ગામનનો વિનય કરતા ઉ ના મના છવ-ધાન આદિ થઈ જાય તેને હિંમા (વધ) ગણી નથી પણી 'પ્રગાપના'મા કહ્યું છે કે મુનિની ચાર પ્રકારની ભાષા પણ નિર્વેદ છે પણી ચારકોને તો હિંસાદિ મર્મ પર વૃત્તિ ગુણી (જાની પુરુષ)ની ભક્તિરૂપ હોય તો હિંમકારી કહી છે પરંતુ નાનીને (યોગીને) તો જ્ઞાનમા રમણનાજ હિંમકારી છે મુનિ બધા પ્રવૃત્તિમા આમકર થતા નથી જ્ઞાનમા રમણ કરતા તે તરફને નાથે છે ઇ

મિત્રોદ્દેશેન વિહિત કર્મ કર્મશ્ચવાક્ષમમ્ ।

કૃત્તમિદ્રાવિજાર ચ પુત્રપ્ત્યાદિવદિપ્યતામ્ ॥ ૫ ॥

ભાષાર્થ — મોક્ષ-ઉપાય સિવાય બીજા ઉદ્દેશે શાસ્ત્ર દેશિત (વિહિત) શાસ્ત્રમા કંઈ માટે કહેતું અનુષ્ઠાન (કર્મ)

મોક્ષ (કર્મ-ક્ષય) કરવા અમમર્ય છે, વળી જ્યાં જુદો અધિકાર ક-પેટો છે એવા પુત્રેષ્ટિ આદિ યનની પેઠે તે અનુષ્ઠામથી વિવિધિપાર્થ ન થાય

અનુવાદ —

કર્મ-ક્ષય કરી ના શકે, જેનો અન્ય ઉદ્દેશ, પુત્રેષ્ટિ યાગવત જુદો, ક-પેટો જ્યાં નિર્દેશ પ જ્ઞાનમજરી — પરમાત્મ માધન મિવાયના ઉદ્દેશે એટલે પુણ્ય આદિની ઇચ્છા રૂપ ઉદ્દેશથી કરેલા પૂજા આદિ કાર્ય કર્મોનો ક્ષય કરવા અમમર્ય છે ભિન્ન સાધ્યથી એટલે ધર્મ રૂપ સાધ્ય-હિત દયા દાનાદિક્રિયા સત્પ્રવૃત્તિ નથી બાળ ઢોળી રમત મમાન કપિત ભિન્ન અધિકારરૂપ કર્મ પુત્રેષ્ટિ આદિની પેઠે કર્મ-ક્ષય કરવા અમમર્ય છે જેમ પાણી ભરવા ગયેલી સી દુવા કાઠ પાણી કાઢવા ઘડાને ગળે ગાળો નાળ વાને બહારે પર પુરૂષના રૂપથી ચિત્ત વ્યાકૂળ થઈ જવાને સીધે પોતાનો પુત્ર થાગામા ઉભો છે તેને ગળે ઢારડાનો ગાળો લેગવી સજ્જડ કરી દુઃખી થાય છે, તેમ સાધ્યને બૂઝીને ક્રિયા કરનાર દુઃખી થાય છે એમ કથુ છે ૫

બ્રહ્માપણમપિ બ્રહ્મ-યજ્ઞાતર્માવસાચનમ્ ।

બ્રહ્માર્ગો વર્મણો યુત્ત રચકૃતત્વસ્મયે દ્રુતે ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ — કર્મના અવૃત્ત (પિતાનું કરેલું) પણાના અહ કારને બ્રહ્મ અગ્નિમા હોમાય તો બ્રહ્માર્પણ પણ બ્રહ્મયજ્ઞમા કર્મયજ્ઞનું અતર્ભાવ થવાનું કારણ યોગ્ય ગણાય.

“બ્રહ્માર્પણ બ્રહ્મહર્ષિઃ બ્રહ્માગ્નિર્બ્રહ્મણાદુતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તેન ગંતવ્ય બ્રહ્મર્મ સમાધિના ॥

અધ્યાય ૪ ૨૪

કર્મણ્યકર્મ ય પદ્યેદકર્મણિ ચ કર્મ ય ।

સુતુદિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુત્ત્વ કૃત્ત્વકર્મકૃત્ ॥

ભગવદ્ગીતા અધ્યાય ૪-૧૮

ભાવાર્થ — (સુક્ષ્માત્માની અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનદૃષ્ટિમા)

અર્પણ ક્રિયાના સાધન બ્રહ્મરૂપ હોય છે, હોમવાળી વસ્તુ બ્રહ્મરૂપ હોય છે, અગ્નિ બ્રહ્મરૂપ હોય છે, બ્રહ્મરૂપ કર્તાની હોમવાળી ક્રિયા પણ બ્રહ્મરૂપ હોય છે અને એવી રીતે કર્મમા બ્રહ્મ સમાધિ નેવનારાને જઈ પહોંચવાનું મંત્ર તથા મ્થાન પણ બ્રહ્મ જ હોય છે ૨૪

જે મનુષ્ય નિષ્કામ કર્મમા અકર્મને-એટલે કે કર્મ સન્યાસને જીએ છે, અને અકર્મમા એટલે કે નિષ્કામ કર્મ કરી ચિત્ત શુદ્ધિ માધ્યા મિનાજ કર્મો છોડી દેવામા-કર્મને રહેવા જીએ છે, તેજ મનુષ્યોમા ખરો બુદ્ધિમાન છે (અધ્યાત્મયોગધ્યાનયોગને યોગ્ય ચિત્ત શુદ્ધિવાળો થવા માટે પ્રથમ તો) સર્વ કર્મ નિષ્કામ ભાવે કરનારો કર્મ યોગીજ માય છે, ભગવદ્ગીતા અ ૪ ૧૮ ઇત્યાદિ ગીતા-ઉક્ત નિશ્ચયને સર્વ સાધનને આત્મપરતાએ બાંધવું પણ નિર્જન બ્રહ્મને કર્મ, તત્કલાર્પણ તથા કૃતને એકાતે અકૃતત્વ બુદ્ધિ, તે તો મિથ્યાત્વ-વામના વિનસિતજ છે

અનુનાદ —

કર્મયજ્ઞ બ્રહ્મ યજ્ઞમા, બ્રહ્માર્પણે મમાય,
બ્રહ્માગ્નિમા કર્મેના, અહકાર હોમાય ૬

જ્ઞાનમંજરી — હે! વિદ્વાન, જે તું બ્રહ્માર્પણ એટલે બધું પોતાનું કરેલું બ્રહ્મ-પરમેશ્વરને અર્પણ કરે-આ બધું

પરમેશ્વરે કરેલું છે, માફ કરેલું કંઈ નથી એવી બુદ્ધિવાળો હોય, પ્રજ્ઞયજ્ઞ એટલે જ્ઞાન યજ્ઞમા અતર્ણવ તન્મય થવારૂપ ક્ષણને ઉક્ત કરનાર કર્મયજ્ઞ છે એમ જો તું માનતો હોય તો પોતે કરેલા જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મના અહકા ને મેં યજ્ઞ કર્યો હત્યાદિ અહકારને, - શુદ્ધ વીર ઉપયોગી જ્ઞાન અને નિષ્કામ નયરૂપ પ્રજ્ઞા-અગ્નિ (જિર્ધે જાય તે અગ્નિ એવી બુદ્ધિવાળો તેજસ્વી અગ્નિ) મા-આદૂતિરૂપે હોમવા યોગ્ય છે, પરંતુ કર્મ યજ્ઞમા પશુ આદિની આદૂત યોગ્ય નથી ૬

હવે જો શ્લોકો વડે સ્વરૂપનું ક્ષણ દેખાડીને ઉપમહાર કરે છે —

બ્રહ્મણ્યર્પિતસર્વસ્વો બ્રહ્મરગ્ન્યહમાધન ।

બ્રહ્મણાનુલ્લદબ્રહ્મ બ્રહ્મણિ બ્રહ્મગુપ્તિમાન્ ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — પ્રજ્ઞાચર્યની ગુપ્તિવાળો, જ્ઞાન(પ્રજ્ઞ)રૂપ જેનું સાધન છે પ્રજ્ઞામાજ જેની દૃષ્ટિ છે, પ્રજ્ઞાને વિષે સર્વસ્વ જેણે અર્પણ કર્યું છે, તે ઉપયોગ (પ્રજ્ઞ) વડે, પ્રજ્ઞામા અજ્ઞાન (અપ્રજ્ઞ)ને હોમે છે

અનુનાદ —

પ્રજ્ઞાદૃષ્ટિ, પ્રજ્ઞાચારી જે, અર્પી પ્રજ્ઞાને સર્વ,

હોમે અપ્રજ્ઞ પ્રજ્ઞાથી, પ્રજ્ઞા વિષે ગતગર્વ ૭

જ્ઞાનમંજરી — આત્મામા જેણે સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે, સ્થાપ્યું છે એટલે સર્વ આત્મપરિણમનરૂપ જ્ઞાન, વીર્ય, લાભ, લોભ આદિ પોતાના ક્ષયોપશમરૂપ ભાવો આત્મામા જેણે સ્થાપ્યા છે, તથા જે આત્માના જ્ઞાન, દર્શનરૂપ નેત્ર

વાળો છે, બ્રહ્મા જેનું સાધન છે અથવા આત્મા જેનું સાધન છે એવો સાધક છતાં સાધક અવસ્થામાં પરિણમેલા પાતાના આત્મામાં આત્મજ્ઞાન અને વીર્ય વડે (અબ્રહ્મા) અજ્ઞાનને અથવા આત્માથી ભિન્ન પુરુષવ કર્મને બસીબૂત કરનાર, હોમનાર છે એવો સાધક પુરુષ છે? એ રૂપમાં રમણતારૂપ બ્રહ્મચર્યની શુભિવાળો છે તેથી આત્મા કર્તા, આત્મસ્વરૂપ સાધન વડે, આત્મસ્વરૂપને આવરણ કરનાર આત્મામાં જોવા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને નિવારે છે ॥

બ્રહ્માધ્યયનનિષ્ઠાગાર, પરબ્રહ્મસ્માદિત્ત્વ ।

બ્રાહ્મણો લિપ્ત નાથૈનિયાગપ્રતિપત્તિમાન્ ॥ ૮ ॥

બાપાર્થ — બ્રહ્મ-અધ્યયન-આચારાગતું પ્રથમ કૃતસ્કંધ (બ્રહ્મચર્ય) નવ અધ્યયન-તની નિષ્ઠા (મર્યાદા) વાળો પરબ્રહ્મ સાથે એકતા (અલેદતા) રૂપે પરિણમેલો બ્રાહ્મણ (શ્રમણ, ભિક્ષુ, તિર્થંકર અને બ્રાહ્મણ એ ચાર) નામ ધારી, નિયમની પ્રતિપત્તિ (જ્ઞાન, સ્વીકાર) વાળો ત પાપથી લેપાય નહિ

અનુનાદ —

બ્રહ્માધ્યયને સ્થિત જે, પરબ્રહ્મે લયલીન,
તે નિયાગ-સ્વીકારનો, બ્રાહ્મણ પાપ વિહીન ૮

જ્ઞાનમંજરી — બ્રાહ્મણ એટલે દ્રવ્ય અને ભાવ બ્રહ્મચર્યમાં આસક્ત મુનિ પાપથી લેપાતો નથી એવો બ્રાહ્મણ? ‘બ્રહ્મ-અધ્યયન’ માં આચારાગ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના નવમાં અધ્યયનમાં નિષ્ઠા મર્યાદા-વત, તેમાં જણાવેલ પરિણતિમાં પરિણમેલો, વગી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સમાધિમય, વગી નિયાગ એટલે કર્મના ક્ષયની પ્રતિપત્તિ (તદ્વૃત્તા) વાળો,

તે રૂપે પશ્ચિમેવો ભિન્ન પાપથી લેપાતો નથી માટેજ અરૂ-
પના જ્ઞાન અને રમણનામા પશ્ચિમેવો શ્રવણનાદિ કર્મના
પડખોનો કાચ કરીને સિદ્ધ, શુદ્ધ, પરમાનંદમય બને છે
તેથી કર્મને બાગ્યારૂપ ભાવનિયામ કર્તવ્ય છે ૮

૨૯ ભાવપૂર્ણ-અદ્ય

દયામ્મસાદતસ્નાન સતોપન્નુમચગ્રમૃત્ ।
વિવેકતિલ્લક્ષ્મી, માત્રનાપાયનાશય ॥ ૧ ॥
મસ્તિષ્ઠદાન ઘુમ્જો-મિષ્ઠપાટીગ્નદ્રવ્ય ।
નવગ્રાગતો દેવ શુદ્ધમામાનમર્ચય ॥ ૨ ॥

ભાપાર્થ — દયારૂપ જળે જળે જ્ઞાન કર્યું છે, સતોપ-
રૂપ ઉત્કલવળ વસનો ધરનાર, વિવેકરૂપ તિલક વડે શોભતો,
ભાવનાએ કરીને જેનો આશય પવિત્ર છે (સ્નાન, વસ્ત્ર-
તિલક શોભના)

ભાપાર્થ — ભક્તિ=આત્મધ્યાનજ્ઞાન, અને શ્રદ્ધાન='અમ-
મદ્દે પરમહ' આ પદાર્થ પરમાર્થરૂપ છે એવી મહાકૃષ્ણા
માન્યતા-શ્રદ્ધા) તે રૂપ જે કેમર મિશ્રિત અદનત્મ તે વડે
નવવિધ પ્રધારૂપ અને શુદ્ધઆત્મારૂપ દેવની પૂજા કર એમ
ભાવપૂર્ણ થાય.

અનુવાદ —

કર્તા લે જ્ઞાન દયા-જળે, સતોપ વસ શુભ ધાર,
વિવેક-તિલકથી શોભતો, ભાવે આશય સાર. ૧

શ્રદ્ધા-ભક્તિ કેસર-મુખડ, નવ પ્રકાગે લેપ,
શુદ્ધાત્મા રૂપ દેવની, ભાવ પૂજા નિર્ણય ૨

જ્ઞાનમંજરી — (જાને મ્લોકની ટીકા) હો! ઉત્તમ, આ પ્રકારે અનત જ્ઞાનઆદિ પર્યાવરણા શુદ્ધ આત્મારૂપી દેવની નવ પ્રકારના પ્રકાશરૂપે પામીને (મય પ્રકાશતા) પૂજા કર કેવો થઈને? દ્વિવ્ય-ભાવરૂપ સ્વ-પરના પ્રાણની રક્ષા (દયા) એજ પાણી, તેમા સ્નાન કરીને, પુદ્ગલ પદાર્થોની ઇચ્છા અને શોકના અભાવરૂપ સતોષ એજ શુભ વસ્ત્રો તેને ધારણ કરીને, સ્વ પરના લેહરૂપ વિવેકજ્ઞાન એજ તિવક્ર, તેથી શોભતો વળી કેવા બનીને? અર્હતના શુભોમા એકતારૂપ ભાવના વડે જેનો અભિપ્રાય પવિત્ર બન્યો છે, એવો બનીને, વળી આરાધ્યતારૂપ ભક્તિ અને ‘આ પરમાર્થ પરમાર્થરૂપ છે એવી પ્રીતિરૂપ શ્રદ્ધા તેના મિશ્રણરૂપ કેસર-ચદનના લેપ વડે શુદ્ધઆત્મા જે પન્થેશ્વર છે અને પોતાનો આત્મા પણ સ્વરૂપે દિવ્યરૂપ છે તેથી દેવ છે તેની પૂજા કર, તેની ભક્તિમા આસક્તિ થા ૧-૨

હવે અનુક્રમે પૂજના પ્રકાર કહે છે —

દામા પૂવ્વસ્રજ ધર્મ-યુગ્મ શ્રીમદ્વય તથા ।
ધ્યાનામરણસાર ચ તદ્વજ્રે વિનિવેશય ॥ ૩ ॥

સાપાર્થ — દામારૂપ ફૂલની માળા, તથા વ્યવહાર-નિશ્ચય રૂપ દ્વિવિધ ધર્મવક્ષણ જે ઉત્તમ વસ્ત્રયુગલ (જોડ) તથા ધ્યાનરૂપ જે સાર આભરણ તે શુદ્ધઆત્માને અગે માન્ય ભાવે કરી પહેરાવ

અનુવાદ —

ક્ષમા-ફૂલ માગા ધરો, ધર્મ-વચ્ચની જોડ,
ધ્યાન-અડકારો ધરો, આત્માગે ધરી કોડ ૩

જ્ઞાનમજરી — હે! ભગ્ય, આત્મસ્વરૂપરૂપ અગે ક્ષમા
રૂપ પુષ્પમાગા પહેરાવ. તથા શ્રાવક અને સાધુરૂપ કે શ્રુત
અને ચારિત્રરૂપ જે ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેાવ વળી ધર્મધ્યાન
અને શુકલ ધ્યાનરૂપ ઉત્તમ શણગાર પરબ્રહ્મને પહેરાવ
એમ શુભના પરિણામરૂપ પૂજા કર ૩

મદમ્યાતમિદ્રાત્યાગર્ભિશ્વાપ્ત ચાષ્ટ મદ્ગલ્મ ।

જ્ઞાનાન્તો નુમ સમ્પન્ન-કાકનુષ્ઠ ચ ધૂપય ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — આઠ મદ-ધ્યાનના ત્યાગ પ્રકારે આત્માની
આગળ આઠ મગજને આવેળ (ગચના કર) અને જ્ઞાનરૂપ
અગ્નિમા શુભ સક પરૂપ કૃષ્ણાગરુ (અગર ચઢન) નો ધૂપ
કર એટલે શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ નિર્વિકલ્પ સમાધિ-પૂજા થઈ

અનુવાદ —

આઠ મદના ત્યાગરૂપ, મગજ આઠ લખાય,
જ્ઞાનાગ્નિમા ધૂપરૂપ, શુભ સમ્પન્ન નખાય ૪

જ્ઞાનમંજરી — માનરૂપ C-માદ (ગાડપણ) ના સ્થાનો
ના ત્યાગરૂપ આગળ આઠ મગજ લખ, જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમા
શુભ પરિણામરૂપ કૃષ્ણ-અગર (જે ચઢનના લાકડાના વેર
ની અગરળતી જને છે ત) ચઢનનો ધૂપ કર તેથી જે રાગ
લાવ પુણ્યનું કારણ છે તે મોક્ષ સાધવામા તજવા ચોગ્યજ
છે, માટે જ્ઞાનજળે તેનો ત્યાગ થાય ૪

પ્રાગ્ધર્મલ્ચનોત્તાર ધર્મસંપાત્ત-ચક્ષિના । —

કુર્વન્ પૂરય સામર્થ્ય-રાજન્ નીરાજનાવિધિમ્ ॥ ૪ ॥

સાપાર્થ — ઐદયિક તથા ક્ષાયોપગમિક ધર્મરૂપ જે લવણ (નીકાનો) ઉતાર ધર્મમન્યાસ અગ્નિ તે વડે કરી સામર્થ્ય યોગ રૂપ શોભતી નીરાજના (આ તિ)ની વિધિ કર, આરતી ઉતાર અનુભવ —

ધર્મ મન્યાસ અગ્નિથી, પ્રાગ્ધર્મ લવણ ઉતાર,

સામર્થ્યયોગે શોભતી, જાલત આરતી ધાર પ

જ્ઞાનમજરી — અહિ આત્મસ્વરૂપની પૂજા વિશે—(ધર્મ

એટલે બદન ગધ સમાન સહજ પારિણામિક લક્ષણવાળી સ્વરૂપ સત્તા, તેનો સન્યાસ=સમ્યક્ સ્થાપન) ધર્મ સન્યાસ રૂપ અગ્નિ વડે પ્રાગ્ ધર્મ એટલે સવિકલ્પ ભાવનારૂપ પૂર્વ સાધના-ધર્મ તેજ લવણનો ઉતાર (નિવારણ) કર નિર્વિકલ્પ સમાધિમા સાધકને પણ સવિકલ્પ ધર્મનો ત્યાગજ હોય છે એ ભાવરૂપ અપવાદ સાધનરૂપ લવણનો ઉતાર કરતા પૂર્વ સામર્થ્યયોગ સ્વરૂપ શોભતી આરતીની વિધિ આથર (આરતી ઉતાર), જ્યાં કર્મ બદનના કારણોમા પ્રવર્તતા પીર્યની તેવી પ્રવૃત્તિ નથી, પણ પોતાના આત્મધર્મના સાધન રૂપ અનુભવમા એકતારૂપ પ્રવર્તતા સહજ (અપ્રયત્નપણે) પ્રવર્તે છે તે યોગ સમર્થ કહેવાય છે ૫

સ્ફૂરતમગ્નદાપ ચ સ્થાપયાનુમત્ય પુર ।

યાગનૃત્યપરોસ્તૂર્ય-ત્રિકલયમગ્ન મય ॥ ૬ ॥

સાપાર્થ — વળી સ્ફુરતો (તેજસ્વી) મગજ દીવો અનુભવની આગળ સ્થાપ, સયમ યોગરૂપ નાટ્ય-પૂજામા

૧ સ્તૂર્ય એવો પાઠ પણ છે

તત્પર થઈ, ગીત-નૃત્ય અને વાગ્ય એ ત્રણના યોગ મરણા સયમવાળો થા “ત્રયમજ્જત્રયવમ” એ વચનથી એક વિષય મગધી જે ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ તે ત્રયમ પ્રિયે, ભાવનોપનીત (ભાવના મહિત) પૂજામાં દૃઢ્યમા ધરીએ

અનુવાદ —

તત્પરતા મગધ રીપને, અનુભવ આગળ સ્થાપ,
ગીત-નૃત્ય-વર્જિત ગમ, સયમ યોગ પ્રતાપ ૬

જ્ઞાનમંજરી — સર્વદ્રવ્ય-માત્ર ઉપદ્રવ રહિત દેવીધ્ય માન મગધીનો (ભાવ પ્રમાણ), આત્મ અભાવના સ્વાદ સહિત સ્પર્શજ્ઞાનરૂપ અનુભવ આગળ સ્થાપ, મન, વચન, કાયરૂપ યોગોને માધનમા પ્રવર્તનારૂપ નૃત્યમા તત્પર થઈ, પરમ અધ્યત્મ-ધ્યાન ધારણા, સમાધિરૂપ માધન યોગ યોગના પરિણમનરૂપ તૂર્ય આદિ પૂજાત્રયમય થા અર્થી અજયનર પૂજા વડે તત્વાન્દમય ચૈતન્ય વશભુવાળા પાતાના આત્માને તન્મય કર ૬

उद्धममनस मत्प-उष्टा यादवतन्त्र ।

मायुज्जारतन्त्रेत्य करकोड महोदय ॥ ७ ॥

ભાષાર્થ — ઉદ્દમસતુ ઠે મન જેનું, અને મત્પ (માય) રૂપ ધન વગાડના, તથા ભાવ પૂજામાં આમકત એવા તને એ પ્રકાર હૃદય મધ્યે (હૃદયગીતા) મોક્ષ છે

અનુવાદ —

સત્ય-ધૃત બળવત્તા, ધરી મનમા ઉદ્દામ
પૂજામાં લીન તો, કર-તલ

પ્રાગ્ધર્મલગ્નોત્તાર ધર્મસંયાસ-વહિના । -

કુર્વન્ પૂરય સામર્થ્ય-રાજન્ નૌરાજનવિધિમ્ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ - ઐહયિક તથા દ્વાયોપગમિક ધર્મરૂપ જે લવણ (મીઠાનેા) ઉતાર ધર્મસંન્યાસ અગિ તે વડે કરી સામર્થ્ય યોગ રૂપ શોભતી નીનાજના (આ તિ)ની વિધિ કર, આરતી ઉતાર અનુના -

ધર્મ સંન્યાસ અગિથી, પ્રાગ્ધર્મ લવણ ઉતાર, સામર્થ્યયોગે શોભતી, જાવત આરતી ધાર પ જ્ઞાનમજરી - અહિ આત્મસ્વરૂપની પૂજા વિષે - (ધર્મ

એટલે બહન ગધ સમાન સહજ પારિણામિક લક્ષણવાગી સ્વરૂપ સત્તા, તેનો સંન્યાસ=સમ્વદ્ર સ્થાપન) ધર્મ સંન્યાસ રૂપ અગિ વડે પ્રાગ્ ધર્મ એટલે સવિક પ ભાવનારૂપ પૂર્વ માધના-ધર્મ તેજ લવણનો ઉતાર (નિવારણ) કર નિર્વિક પ મમાધિમા સાધકને પણ સવિક પ ધર્મનો ત્યાગજ હોય છે એ બાનરૂપ અપવાદ સાધનરૂપ લવણનો ઉતાર કરતા પૂર્વ સામર્થ્યયોગ સ્વરૂપ શોભતી આરતીની વિધિ આચર (આરતી ઉતાર), જ્યાં કર્મ બધનના કારણેામો પ્રવર્તના વીર્યની તેવી પ્રવૃત્તિ નથી, પણ પોતાના અ. મધર્મના સાધન રૂપ અનુભવના એકતારૂપ પ્રવર્તતા સહજ (અપ્રયત્નપણે) પ્રવર્તે છે તે યોગ સમર્થ કહેવાય છે પ

સ્ફુરતમગદ્ગદાપ ચ સ્થાપયાનુમય પુર ।

યાગનત્પરસ્તૂર્ય-ત્રિવસયમગ્રાન્ મય ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ - વગી - ચકુતો (તેજસ્વી) મગજ દીવો અનુભવની આગળ સ્થાપ, સયમ યોગરૂપ નાટ્ય-પૂજામા

૧ સ્ત્રીય એવો પાઠ પણ ૬

તત્પર થઈ, ગીત-નૃત્ય અને વાગ્ય એ ત્રણના મેળ મળ્યા મનમનાળો થા “ત્રયમેકપ્રસયમ” એ વચનથી એક વિવર સંગ્રહી જે ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ તે મયમ કલ્પિયે, ભાવનોપગીત (ભાવના સહિત) પૂજામાં હૃદયમાં ધરીએ

અનુનાદ —

ઉત્તરના મગજ દીપને, અનુભવ આગળ આપ,
ગીત-નૃત્ય-વર્જિત મમ, સયમ યોગ પ્રતાપ ૬

જ્ઞાનમંજરી — સર્વદ્રવ્ય-ભાવ ઉપદ્રવ રહિત દેહીપ્ય માન મગજદીપો (ભાવ પ્રકાશ), આત્મ સ્વભાવના આદિ સહિત અપર્ગજ્ઞાનરૂપ અનુભવ આગળ આપ, મન, વચન, યાચરૂપ યોગોને સાધનમાં પ્રતાર્તિવારૂપ નૃત્યમાં તત્પર થઈ, પરમ અઘ્ન-ધ્યાન ધારણા સમાધિરૂપ સાધન યોગ્ય યોગના પરિણમનરૂપ તૂર્ય આદિ પૂજાત્રયમય થા અર્થી અભ્યંતર પૂજા વડે તત્વાન્દમર ચૈતન્ય સ્વસ્વરૂપના પોતાના આત્માને તન્મય કર ૬

ઉલ્લસ-મનસ મત્ય-ગ્ન્ટા ઘાદયનન્તર ।

માનરૂઝાસ્તમ્પેત્ય કરકાઢે મહોદય ॥ ૭ ॥

ભાષાર્થ — ઉ વમતુ છે મન જેનું, અને સત્ય (સાચ) રૂપ ધન વગાડના, તથા ભાવ પૂજામાં આગમ્ત એવા તને એ પ્રકારે હૃદય મધ્યે (હૃદયગીમાં) મોક્ષ છે.

અનુવાદ —

મત્ય-ઘટ ળામવતા, ધરી મનમાં ઉ વામ,
ભાવ પૂજામાં સ્ત્રીન તો, કરે-તલ મોક્ષ-વિવામ ૭

જ્ઞાનમજરી — આ પ્રકારે ભાવ પૂજામાં આસક્ત એના તને મોક્ષ હથેળીમાં છે શું કરતા ? ભાવ ઉપાસ સહિત નહ કરતા, સત્ય પર્યાયરૂપ ઘટ ॥૬૩॥, એને હર્ષ સહિત સત્ય મનના ઉપાસ વડે બળવનારને આગળ કહ્યા પ્રમાણે પૂજા કરવાથી સર્વ શક્તિ પ્રગટ કરવારૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, ૭

દ્રવ્યરૂજોચિતા મેદો-પાસના ગૃહમેધિનામ ।

નાવજ્ઞા તુ સાધુના-મમેનોપાસનાત્મિકા ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — ગૃહસ્થને ભોજન સેવારૂપ પુણ્ય આદિ પૂજા ઘટે છે, પરંતુ અલેહ સેવારૂપ ભાવ પૂજા તો સાધુને ઉચિત (ઘટે) છે જોકે ગૃહસ્થોને ભાવનો ભાવ, માનસ નામની ભાવ પૂજા હોય, તથાપિ કાચિની તે આસ્ત્રિકાચનેજ હોય, એ વિશેષ જાણવું

અનુના —

દ્રવ્ય પૂજા ગૃહીને ઘટે, ભોજન ઉપાસનારૂપ,

ભાવ પૂજા તો સાધુને, અલેહ શુદ્ધ સ્વરૂપ ૮

જ્ઞાનમજરી — પોતાના આત્માથી લિપ્ત - અહંત પરમાત્મા જે જ્ઞાનાનંદ વિવાસને પ્રાપ્ત થયા છે તેમની, નિમિત્તાલગતરૂપ દ્રવ્ય પૂજા ગૃહસ્થોને ઘટે છે, વગી પરમાત્મા અને પોતાના આ માના અલેહભાવરૂપ ભાવ-પૂજા તો સાધુઓને યોગ્ય છે જોકે શુભ-સ્મરણ અને તેના બહુમાનરૂપ ઉપયોગવાગી ભાવપૂજા ગૃહસ્થોને હોય છે, તથાપિ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ સ્વરૂપમાં એકતારૂપ ભાવપૂજા મુનિઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રકારે આસ્ત્રિક, કાચ અને

યોગની ચપગતાવાળી વૃત્તિરૂપ ૬૦૪ પૂજના અભ્યાસથી અર્હતના શુભ અને પોતાના આત્મધર્મની જોડનારૂપ ભાવ પૂજનાના યજ્ઞ છે અને તેથી તેમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થવાય છે એમજ માધન કરવા કરતા આધ્ય ઉપયોગ પામીને પછી સાધનની પણ કંપના તરુને કર્મ રહિત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ૮

૩૦ ધ્યાન-અષ્ટક

ધ્યાતા ધ્યેય તથા ધ્યાતે ત્રય યમ્વેક્ષતા ગતમ્ ।
મુનેરતયવિત્તસ્ય, તમ્વ દુઃખ ન રિચતે ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — ધ્યાન કરનાર, ધ્યાન કરવા યોગ્ય પદાર્થ, તેમજ ધ્યાન કરવું એ ત્રણેની જે અનન્ય (જેનું અન્ય કાંમે ચિત્ત નથી) ચિત્તવાળા મુનિને એકતા (ધ્યાનમા) થઈ છે (ધ્યાનમા સ્વસ્વરૂપે રહે) તેને દુઃખ નથી

અનુવાદ —

ધ્યાન, ધ્યેય, ધ્યાતા ત્રણે, એકજ નિઃસ્વરૂપ; ।
અનન્ય ચિત્તવાળા મુનિ, વેદે નહિ દુઃખરૂપ ૧

જ્ઞાનમજરી — હવે ધ્યાન અષ્ટક કહે છે ‘તિર્વૃત્તિ’
મા ધ્યાનનું લક્ષણ કહ્યું છે કે —

“મતો મુદ્ગલમિત્ત, ચિત્તાવત્યાણ
જોગનિરોહો જિજ્ઞાસુ

ભાવાર્થ — એક વસ્તુમા અતર્કીકર્તૃ માત્ર ચિત્તની એક ત્રતા (અવસ્થાન) થવી તે હૃદયસ્થ (આવરણવાળા) ઇષોના ધ્યાન છે અને જિન ભગવતને તો યોગ-નિરોધ (અયોગીદશા) નામનું ધ્યાન છે નામ આદિ નિરોધ વગેરે પોતાની મેળે સમજી લેવા ધ્યાનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતા કહે છે —

ધ્યાતા, ધ્યેય તથા ધ્યાન એ ત્રણે જેને એકતારૂપે પ્રાપ્ત છે એવા તથા તુલ્ય, ચેતનામય, અહંતનું સ્વરૂપ અને પોતાનું સ્વરૂપ સરખું છે એવા ઉપયોગનાળા મુનિને-પોતાના ગુણને આવરણ કરવારૂપ અને પુદ્ગલ-સંયોગથી વક્ષન થતું નહીં હોતું નથી "અવચનસાર" મા કહ્યું છે કે —

“જો જાણદિ અરિહત દમ્યત્તગુણત્તવજ્ઞયન્તે હિ ।

સો જાણદિ અગ્વાણ, મોહો વતુ જાદિ તસ્મ લ્ય ॥”

ભાવાર્થ — જે પુરૂષ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયોથી પૂજ્ય વીતરાગ દેવને બાંધે છે, તે પુરૂષ પોતાના સ્વરૂપને જાણે છે, અને નિશ્ચયથી તેનો મોહ (કર્મ) નાશ પામે છે

ધ્યાતા આત્મા, ધ્યેય તેનું સ્વરૂપ અને ધ્યાન તે નણેની અસેદતા, એકતા પ્રાપ્ત થવી તે મોહના કાયનું કારણ છે ૧

ભાવાર્થ — ધ્યાન કરનાર તો સમ્યક્દર્શી રૂપ પરિણામવાળો આત્મા (અતરાત્મા) છે ધ્યાન કરવા યોગ્ય (પરમાત્મા) મિદ્ધ ભગવાન અથવા ઘાતિ કર્મ જેમના કાય થયા છે તે અરિહત કહ્યા છે, અને ધ્યાન તે એકાગ્ર બુદ્ધિ છે વિજાતીય પ્રત્યય અવ્યવહિત સજાતીય પ્રત્યય તે ધ્યાન એ યોગાચાર્ય મત છે (ધ્યેય વસ્તુથી અન્ય પ્રત્યય-જ્ઞાન-મનમાથી કાઢી નાખી, ધ્યેયને અનુકૂળ-સજાતીય જ્ઞાનનો જે પ્રવાહ

કરવો તે ધ્યાન) (આગળ લક્ષણ જેનું જણાવશે તે) મમાપત્તિ તે ત્રણેની એકતા છે “શ્રી વિશેષ આવશ્યક” મા કહ્યું છે —

“જ ચિત્તમગ્નઃપ્રવક્તા ત ગ્રાણ જં ચત્તય ચિત્ત ।
ત હોજ્ઞ માત્રણા વા અણુપ્પેહા ગા બહવ ચિંતા ॥”

ભાવાર્થ —જે ચિત્ત અધ્યવસાય (પરિણામ) છે તે ધ્યાન છે, અને જે ચિત્તની ચચળતા છે તે ભાવના, અનુપ્રેક્ષા વા ચિંતારૂપ હોય

અનુવાદ —

ધ્યાતા તો અતંગતમા, પરમાત્મા ગણુ ધ્યેય,
ધ્યાન એકાગ્રતા જ્ઞાન છે, મમાપત્તિ ત્રણેય ૨
જ્ઞાનમજ્જી —ધ્યાતાનું સ્વરૂપ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પૂજ્યે
કહ્યું છે —

અમુચ્ચન્ પ્રાણનાનેઽપિ, મયમૈકધુરીજનામ્ ।
પરમાત્મવત્પદ્યન્ સ્વ, સ્વસ્વરૂપાવરિન્ન્યુનમ્ ॥ ૧ ॥

ઉપતાપમસપ્રાપ્ત શીતગ્રાતાતવાદિભિ ।
વિપાસુરમરાજાર-યોગામૃત-રમાયનમ્ ॥ ૨ ॥

રાગાદિમિરનાક્રાન્ત, ક્રોધાદિમિરનૃપિતમ્ ।
આત્મારામ મમ કુર્વન્ નિર્લેપ સત્ત્વમસુ ॥ ૩ ॥

વિરત કર્મરાગેભ્ય સ્વશરીરઽપિ નિમ્પૃહ ॥
સત્તેગાદ્ હૃદિ નિર્મલ સર્વત્ર સમતા થયન્ ॥ ૪ ॥

નરે દ્રે વા દરિદ્રે વા તુલ્ય-ક્લ્યાણશામન ।
અમાત્રકરુણાપાત્ર મયમૌઞ્યપરાદ્મુખ ॥ ૫ ॥

સુમેત્તરિવ નિષ્કપ શશીયાનદદાયક ।
સમીર દિવ નિ સગ સુધીર્ઘ્યાના પ્રશસ્યતે ॥ ૬ ॥

બાપાર્થ — પ્રાણનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ જે સયમમાથી રચુત (પતિત) થતો નથી, પાતકાને જે પોતાના જેના ગણે છે, જે પોતાના સ્વરૂપથી કદી રચુત થતો નથી ૧

હી ગરમી, પવન વગેરે વડે જે ત્રાસતો નથી, અમર જનનાર યોગામૃત રસાયણ પીવાની જેને તીવ્ર ઈચ્છા છે

રાગાદિ જેના ઉપર ચઢી વાગતા નથી, ક્રોધાદિથી જેનું ચિત્ત દૂષિત નથી, જેને પોતાનું મન આત્મામાજ લીન (આત્મારામ) કરવાની ઈચ્છા છે અને તેથી જે અન્ય કર્મોમાં લેપાતો નથી ૩

કર્મ પ્રત્યેનો રાગ જેનો નિરામ પામ્યો છે, પોતાના શરીર વિષે પણ જે નિરપૃક છે, સનેગને લીધે જે અતરાત્મામા મગ રહે છે, અને સર્વન જેને સમભાવ છે ૪

રાત-રક નમામનું જે ક'વાણુ જ ઈચ્છે છે, અખૂટ દયાનો જે ભંડાર છે, અને સસાર સુખથી જે પરાદુષ્ટ (સુખને જેરો પૂઠ લીધી છે) થયેલા છે ૫

સુમેરુ જેવો જે નિર્ગુપ છે, ચંદ્ર જેવો આનંદદાયક છે, પવન જેવો જે નિઃસંગ છે, એવો જુદિમાન પુરૂષ ધ્યાનનો અધિકારી-ધ્યાતા-કહેવાય છે એ ધ્યાતાનું સ્વરૂપ કહ્યું આવેા સાધક આત્મા, અતરાત્મા ધ્યાતા છે

ધ્યાન ક'વા એવ્ય પરમાત્મા છે ઘાતિ કર્મોના જેણે સય કર્યો છે તે અર્જુન અથવા જેમણે આઠ કર્મોના નાશ કર્યો છે એના સિદ્ધ ભગવન, અથવા સદ્વૃત્તિથી સત્તામા

અનુનાદ —

મણિમા પ્રતિષ્ઠાયા સમી, પરમાત્માની છાય,
નિર્મેળ ક્ષીણવૃત્તિ ઉદે, સમાપત્તિ ગણુ ત્યાય

જ્ઞાનમંજરી — જેમ સ્વમા ગિળનો પકડાયો / પડે
તેમ સ્વ-સ્વરૂપ (અતરાત્મા) મા નિર્મેળ-આત્મા (પરમાત્મા)
નું પ્રતિગિળ ધ્યાનથી પડે તે સિદ્ધ-આત્માની પોતાના
આત્મસ્વરૂપ સાથે એકતારૂપ સમાપત્તિ કહેવાય કેવા અત
રાત્મામા ? કયાય અને વિકૃપના મેવથી સહિત નિર્મેળ
અતરાત્મામા વગી કેવા ? જેની પરાધીનતારૂપ વૃત્તિ ક્ષીણ
થઈ છે એવા અતરાત્મામા સમાપત્તિના ધ્યાનની ચિદ્રિ થાય છે

અતરાત્મામા પરમાત્માનો અસેદ-આરોપ તે ધ્યાનનું
ફળ છે, તે સસર્ગ-આરોપથી થાય છે અર્થિ સસર્ગ તે સપૂર્ણ
અનત યથાર્થ સિદ્ધ આત્માઓનો ઉપયોગ છે અને તે અચળ
ચિત્તવાળાઓને ઇન્દ્રિયોના હમન સિવાય બને નહિ, ઇન્દ્રિયોનું
હમન જિન પ્રતિમા આદિ કારણ સિવાય થતું નથી માટે
સ્થાપના તત્ત્વ પામવામા ઉપકાર કર્તા છે, ૩

માપતિષ્ઠ તત પુણ્ય-તીર્થસ્કર્મવંચત ।

તદ્માવામિ-મુક્ત્યેન સમ્પતિષ્ઠ કમાઋણ ॥ ૪ ॥

આપાર્થ — તે (સમાપત્તિથી) પુણ્ય પ્રકૃતિરૂપ જે તીર્થ
કર નામકર્મનો બધ થાય એટલે જિન-નામકર્મ તે ફળ
(‘આપત્તિ’) બાણુવું, અને તે તીર્થકર પદનું હુકકાપણું થવાથી
અનુક્રમે ફળ (સપત્તિ) થાય.

અનુવાદ —

તેનું કૃણ જિન-નામકર્મ, પુણ્ય પ્રકૃતિરૂપ,
તેની સન્મુખના થના, કર્મે પરમ પદભૂપ ૪

જ્ઞાનમંજરી — જિન ભક્તિ, તન્મયપણું પછી વિશ્વો
પકારી સધના સ્થાપકરૂપ અતિશયવાળા વીર્યકર નામ કર્મની
પુણ્ય પ્રકૃતિના બધથી, તે ઉપયોગ વડે કર્મે કરીને પરમ
ઐશ્વર્ય (સપત્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે આ નિર્દોષ ઉત્તમ કૃણ
દર્શાવ્યું ૪

इत्ये ध्यानफलाद्युक्तं विंशतिस्थानकाद्यपि ।
कष्टमात्रं तन्मन्यनानामपि नो दुर्लभं भवे ॥ ५ ॥

ભાષાર્થ — એમ ત્રિવિધ ધ્યાનના કૃણથી વીસ સ્થાનનું
તપ વગેરે પણ ઘટે છે, ઉક્ત ત્રિવિધ ધ્યાન-કૃણ રહિત
કષ્ટ તો અભવ્યોને પણ સમારમા દુર્લભ નથી

અનુવાદ —

એમ ધ્યાન-કૃણથી ઘટે, વીસ સ્થાનક પણ જોય,
કષ્ટ માત્ર અભવ્યનેય, દુર્લભ તે નહિ હોય ૫

જ્ઞાનમંજરી — પૂર્વોક્ત પ્રકારે ત્રિવિધ ધ્યાન-ઉપયો
ગથી વીસ સ્થાનક આદિ પણ ગુણીના બહુમાન પૂર્વક કરવા
યોગ્ય છે પરંતુ સમ્યક્ દર્શનાત્તિવાળા ગુણુવત પુરૂષના બહુ
માન અને ધ્યાન ઉપયોગ રહિત વીસ સ્થાનક આદિ તપનો
સમૂહ અભવ્યોને પણ માત્ર કાયકલેશરૂપ સમારમા દુર્લભ
નથી ખુદ જિન ભગવાને કહેલા બાદ્ય આચરણ અભવ્ય
જોએ બહુવાર કયાં છે ૫

હવે ધ્યાન-કર્તાનું સ્વરૂપ જણાવના ત્રણ શ્લોક કહે છે -
 જિતેન્દ્રિયસ્ય ધીરમ્ય પ્રશાન્તસ્ય સ્થિરાત્મન ।
 સુખાસનમ્ય નાસાગ્ર-ન્યસ્તનત્રસ્ય યોગિન ॥ ૬ ॥
 ક્લદ્યાહામનોવૃત્તેર્ચારણાધારયાર્યાત્ ।
 પ્રમદ્વસ્યાપ્રમદ્વસ્ય ચિદાનન્દમુઘાલિહ ॥ ૭ ॥
 સામ્રાજ્યમપ્રતિઠ્ઠમતરેષ વિતત્વત
 ધ્યાનિનો નોપમા લોક સદૈષ મનુજેઽપિ હિ ॥ ૮ ॥

ભાષાર્થ — જે જિતેન્દ્રિય છે, સત્વવત (ધીર) છે, ઉપ-
 શમવત એટલે ધીર શાત નવમ રસના નાયક છે, સ્થિર છે
 આત્મા જેનો સાધનથી મુખાવડ છે આત્માસન જેનું, નાસિ-
 જાના અથ ભાગને વિષે યામ્યા છે લેખ્યન જેણે એવા
 પ્રવૃત્તચક્ર યોગીને, ૬

તેમથી જેણે કીધી છે બાહ્ય ઇન્દ્રિયને અનુસારિણી મનની
 વૃત્તિ ધારણા ધારાએ એટલે કોઈક ધ્યેયે ચિત્તના સ્થિર બધ
 બધનની ધારાએ એવા નિર્ભય ચિત્તવાળા, અપ્રમાદી, શાન-
 આનંદરૂપ અમૃતનો સ્વાદ (અનુભવ) લેનારને, ૭

આત્મારામમાજ વિપક્ષ સહિત મોટા સંખ્યનો વિસ્તાર
 કરનાર એવા ધ્યાનવત યોગીને આપી થકાય તેવી દેવ મનુષ્ય
 વાળા આ લોકમાં કોઈ ઉપમાજ નથી

અનુવાદ —

‘જિતેન્દ્રિય ધીર યોગી જે, આત્મા જેનો સ્થિર,
 દૃષ્ટિ નામિકાએ ધરે, શાત, સુખાસન’ વીર ૬
 બાહ્ય વૃત્તિ ઝટ રોકતા, ધરી ધારણા-ધાર,
 અપ્રમદ, પ્રસન્ન ચિત્ત, ચિદાનંદ લય સાર ૭

અવિનેષી અતઃ મહિષ, વિન્નાઃ મુનિઃ
અનુપમ ધ્યાની મુનિએ, દેવ-મનુષ્ય-રાક્ષસ

જ્ઞાનમજ્જતી — આવા ધ્યાનીને આસ્થાવાચક જાણે

દેવ મનુષ્યથી ભરેલા આખા લોકમાં કોઈ ઉપમા નથી નિર્વિન્ય
અને નારત્રી જાને દુર્ગતિવાળા હોવાથી ઉપમાને અવેરખે
ઠે તેથી દેવ અને મનુષ્યોમાં પણ તેને ચોખ્ખું દેખાતું મનુષ્ય
નથી એમ કહ્યું તત્ત્વજ્ઞાનના અનુભવમાં લીન, સદા આત્મ
માં વિશ્વાસ કરનારને ઠીક ઉપમા અપાય? કોની સાથે સમજાવ
વાય? શુ કરતાં મુનિ નાટે ઉપમા નથી? આત્મામાં જ સદા
બાહ્ય-અકથનર વિશેષ રહિત, સર્વ પ ભાવથી ન સમજાય
તેવા સ્વભાવરૂપ પગ્નિવાર સહિત સ્વભાવ આત્માત્મને વિન્ન
રતા, સ્વગુણના આનંદથી અનખ્ય પ્રદેશો નિર્વિન્યપણે વ્યાપ
યત્ત રહેવારૂપ સ્વગત્ત્વને અનુભવતા ધ્યાની છે આથી બધા
હઠી વિભક્તિવાળા વિશેષણો ધ્યાનીના સમજવા ચોખ્ખા છે
કેવા ધ્યાનીના? જિતેન્દ્રિય એટલે સ્વરૂપ ઉપયોગમાં રહેવારૂ
પુદ્ગલના વર્ણ આદિમાં નહિ પશ્ચિમવાથી, જેણે હિન્દ્રિયો
છૂટી છે, ધીર એટલે સ્વવીર્ય-સામર્થ્યથી પરિપક્વ-ઉપસર્ગિ
પ્રમગે જે અડોલ રહે, સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે, પ્રચલત એટલે
કપાય અને નોકપાયના હૃદયથી રહિત ધીર, શાત મુનિ
આત્માનો આત્માદ લે છે સ્થિતગત્તા એટલે જેનો અત્મ
સ્વરૂપ રમણમાં સ્થિર છે, મુખાસન એટલે હૃદયન પરિપક્વ
જેનો આત્મા મુખમય છે, ચચગત્તા દેવના નાકમાં સ્થિત
પર જેણે નેત્ર સમાધ્યા છે, ચો જેણે સમ્યક્જ્ઞાન
ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીરૂપ પરિપૂર્ણ ન સ ૬

રનારી મનની વૃત્તિ જોઈએ રૂપી છે, ઇન્દ્રિય-અનુયાયી મનની વૃત્તિ દૂર કરી છે, શાથી ? ધ્યેયમા ચિનના ચિધર બાધનરૂપ ધાણાની ધારા વડે વેગથી મનની વૃત્તિ રોકી છે, મનને રોકનારને મુનિશ્રિત (અવશ્ય) તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે પ્રસન્ન એટલે મનની મલિનતા (કલુષિતતા) રહિત, અપ્રમત્ત એટલે અજ્ઞાન આદિ આઠ પ્રમાદથી રહિત, અને ચિદાનંદ મુખાવિહ્વલ એટલે જ્ઞાનતા આનંદરૂપ અમૃતનં પીનાર જ્ઞાનાનંદનો આગ્વાદ લેનાર, એવા ધ્યાની આત્મિક સામાન્યના અનુભવનો વિસ્તાર કરે છે તેની તુલના કેની સાથે થાય ? કેઈની સાથે નહિ તેથી સર્વ પરભાવના ત્યાગરૂપ હૃદય સહિત તત્ત્વ (અત્મા)મા એકતારૂપ ધ્યાનાવૃત્ત પોતે જોગવવા યોગ્ય છે તેના જોખાને પરમ સામાન્ય છે માટે મર્વ પ્રકારે તેજ કરવા યોગ્ય છે જેને માટે સત્ય સાધકો આદરે છે યમ નિયમની પ્રવૃત્તિ, મંત્રોચ્ચાર છે શરીરને આસન-મુદ્રા આદિ વડે, સાધે છે રેચક, પૂરક, કુલકરૂપ પ્રાણાયામ, વસે છે નિર્ઝન વનમા તજે છે સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને, તે સમતારૂપ મુખનું મૂળ, આત્મામા એકતારૂપ ઉપયોગ આત્મહિતાર્થી જનોએ માધવા યોગ્ય

૬-૭-૮

૩૧ તપ-અષ્ટક

જ્ઞાનમેવ યુધ્ધા પ્રાહુ કમળા તપનાત્તપ ।

તદામ્યતરમેવેષ્ટ યાજ્ઞ તત્ત્વપશુહૃદયમ્ ॥ ૧ ॥

- ભાષ્યાર્થ — કર્મેણ તપાવનાર (સતપ પમાડનાર) છે જાણી જ્ઞાન જ તપ એમ પડિતો કહે છે તે (તપ) અતર

ગજ ઇષ્ટ છે, અનશન (ઉપવાસ) આદિ બાહ્ય તપ તે અતરંગ તપને વધારનાર હોય તોજ ઇષ્ટ છે કારણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત અદિ અતરંગ તપના ભેદ જ્ઞાન-વિશેષ છે

અનુવાદ —

જ્ઞાન જ તપ જ્ઞાની કહે, કર્મ તપાવનહાર,
અતરંગ તપ ઇષ્ટ છે, બાહ્ય માત્ર સજ્જાર

જ્ઞાનમજ્જગી — હવે તપ-અષ્ટક વિષે કહે છે ત્યા
પુણ્યવના મુખની અલિલાવાવાળા રંક જીવો જે કદ મહે છે,
અથવા લોક લાજથી ઠરીને, પરાધીનપણે આદાર ત્યાગ
કરી, દયામણા બની તપ કરે છે તે તપ નથી, કપાયના
ઉદયને આધીન પ્રવર્તન કર્મ બધનું કાચું અને આસજનું
મૂળ હોવાથી તપ નથી શ્રી પ્રજ્ઞાપનાની વૃત્તિમા એજ કહ્યું
છે કે પૂર્વના અતરાયના ઉદયથી અસાતા વેદનીયરૂપ એ કૃપા
છે તેથી નવા હન્દ્રિય મુખેની અલિલાવા રહિત નિર્મલ
આત્મ-દ્રવ્યના સાધકનું કદરૂપ આવરણ તે તપ છે. એ વિષે
“પચવસ્તુક” મા પ્રશ્ન કરેલ છે “ઉપવાસ આદિમા અસા
તાની નિર્જરા છે, તેમજ લોજનમા સાતાની નિર્જરા છે, તો
બન્ને સરખા કયાં તો ઉપવાસ આદિ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?
તેનો ઉત્તર એ છે લોજનાદિમા છકાય જીવની હિંમાનું પાપ
થાય છે, ઉપવાસમા તેનો અલાવ હોવાથી અશુભ નવા કર્મ
બધાતા નથી તેથી આ જીવને સાતાના ઉદયમા સરાગતાનું
કારણ હોવાથી ઇષ્ટ સયોગમા એકતા, અનાદિ સદૃશ પરિણા
મને લઈને યઈ જાય છે આતાપન આદિ તપમા કર્મના
ફળમા ઉપયોગ હોવાથી, તેવા પરિણમનને લીધે અસગતાનું
કારણ ત્યાગજ, સાધનનું મૂળ બને છે અને તે વિષે ભરત આદિના

દૃષ્ટા છે, વગી મર્યાદાની માધનાથી તે સિદ્ધિ પામ્યા છે પરંતુ સાતાલિમા લાખા દાન મુધી માધના કરનાર તે દયા પામ્યા નથી શુભમયેગમા અત્યાપ (મધુચિત) પગિલુમ નહે છે નિથેન આનંદ્યમા ઈદુ છે - રતિશ્વમત્થત્ત વલ્લભાતેના નાપનાદિકરણમુચિત મુર્નાતામ્ ।'

નિરોપ અને નયની વ્યાખ્યા—નામ તપ અને સ્થાપના તપ મુગમ ઈ, દ્રવ્ય તપ, આહારત્યાગ આદિ અને ભાવ તપ, આત્મસ્વરૂપમા એકાગ્રતાત્મક છે અર્થ દ્રવ્ય પૂર્વેક ભાવતપનું મહત્ત્વ છે —

પડિતો આત્મ પ્રદેશે વાગેલા ક્રમેનેવપાનનાં તીક્ષ્ણ જ્ઞાનેત્ તપ કહે છે તે તપ અતરંગ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ હૃદ ગણ્યુ છે, બાહ્ય તપ અનગન આદિક આશયત્ત તપની વૃદ્ધિનું કારણ છે, દ્રવ્ય નિરોપ કારણરૂપ છે, દ્રવ્ય તપથી પણ ભાવ તપનું કારણ બને છે તેથી તે ઇદ છે ૧

આનુસ્મૃતિમયી વૃત્તિચાલના મુલશીલ્તા ।

પ્રાતિસ્મૃતિમયી વૃત્તિર્જાનિના પરમ તપ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — અજ્ઞાનીની સંસાર પ્રવાહ પાછળ આલી આવી (જણેજ મદિહોજ્યામિ ઇત્યાદિ લક્ષણ) પ્રવૃત્તિ ત મુખશીલીઆપણું છે, સામે પૂરે આવવારૂપ વૃત્તિ (ધર્મે સંઘાતું મૂળ) જ્ઞાનીને ઉત્કૃષ્ટ ઉચ્ચ માસક્ષપણાદિ તપ ઉ માટેજ ચતુર્જાની તીર્થંકર તદ્દલવ સિદ્ધિગામિ બાણુતા છતા તપ આદરે છે

અનુવાદ —

બી પ્રવાહ પાછળ પડે, મુખશીલીઆ સૌ બાળ,
સામે પુર જ્ઞાની મથે, તપ તીર્થંકરનું બાળ ૨

સદુપાયપ્રવૃત્તાનામુપેયમધુરત્યત ।

જ્ઞાનીના નિત્યમાનન્દ-વૃદ્ધિરેવ તપસ્વિનામ્ ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — (સદુપાય) લગ્ને ઉપાયે પ્રવર્તેલા જ્ઞાની તપસ્વીને ઉપેય (નિરૂપાધક ઈચ્છા વિષય મોક્ષ)ની મીઠાશથી આનંદની વૃદ્ધિ જ હોય તીવ્ર ક્રિયામાં મોક્ષસાધનરૂપ મનોરથને લીધે આનંદ જ હોય “વૈરાગ્ય રતિ” માં કહ્યું છે —
રતે સમાધાયરતિ વિપાસુ નાત્યતતીયાસ્વપિ યોગિતા સ્યાત્ ।
અનાકુલા ચત્તિક્ષણાશનેઽપિ ન કિં સુધાપાનગુણાચકોરા ॥

ભાષાર્થ — યોગીઓને પ્રેમ-સમાધિ હોવાથી, અત્યંત તીવ્ર ક્રિયાઓ કરવા છતાં તે પ્રત્યે અરતિ ન થાય, કેમકે સુધાપાનરૂપ શુભને લઈને ચક્રોર પક્ષીઓ અગ્નિના કણુ ખાતા પ્રભુ અનાકુલ (સુખી) નથી રહેતા ?

અનુવાદ.—

સત્સાધનને સાધતા, મોક્ષ-મધુરતા સાથે,
તપસ્વી જ્ઞાનીને વધે, સદાનંદ યુવાર્થ. ૪

જ્ઞાનમજરી — તીવ્ર તપમાં મગ્ન, છતાં સથી અધિક

કાળ પર્યંત સર્વ પ્રકારના આહાર તણ આતાપના, કાયોત્સર્ગ આદિ જિનકંપ સર્વા વડે પરિહાર-વિશુદ્ધિ નામના ચારિત્રને પાળતા, મુનિઓ, સૂક્ષ્મ અનંત સ્વ-પર પંચાયોના વિવેકમાં મગ્ન ઉપયોગવાળા જ્ઞાનીઓ, અને પરીપક્ષ આદિ સહતા, વન, નદી, શુદ્ધાઓના નિવાસમાં વસતા તપસ્વીઓને પણ આનંદની વૃદ્ધિ જ હોય છે.

જેમકે-કોઈ દેવાદાર (અધમર્ણ) ને ધન પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે લેણુદાર (ઉત્તમર્ણુ ધીરનાર) ને ધન આપતા

જ્ઞાનમંજરી — એમ જે તપ છે તે કદ છે એમ જાણી તપને નિષ્કુળ ગણે છે શાથી ? દુષ્ટરૂપ હોવાથી, તપ કરતાજ દુષ્ટ અને ઉદ્વેગ થાય છે, જ્યાં આદર નથી તે હિતજારી કેમ લાગે ? એમ પરભાવના મુખને વાદતા ઝોંઘોની બુદ્ધિ નિઃશયથી હણાઈ ગઈ છે, શાથી ? ઘોંઘા એટલે જ્ઞાન, તેનો આનંદનો ક્ષય થવાથી જ્ઞાન-આનંદની ધારાના ક્ષયથી તપ કદરૂપ, નિષ્કુળ જણાય છે ૫

यत्र ब्रह्म जिज्ञासा च कथायाणा तथा हति ।

सानुग्रहा जिज्ञासा च, तत्तप शुद्धमिष्यते ॥ ६ ॥

ભાષાર્થ — જે તપમા બ્રહ્મચર્ય વધે, જિન ભગવતની પૂજા થાય, કથાઓનો નાશ હોય, અને અનુગ્રહસંહિત (અપેક્ષા મહિત) વીતરાગની આજ્ઞા પ્રવર્તે, તે તપને શુદ્ધ માન્યું છે

અનુગ્રહ —

બ્રહ્મચર્ય, પ્રભુ-પૂજના, ક્રોધાદિક અરિ દાગ,

વીતરાગ-આજ્ઞા પળે, તો તપ શુદ્ધ નિહાગ ૬

જ્ઞાનમંજરી — જે તપમા મૈથુન ત્યાગરૂપ કે વિષય પ્રત્યે અનાસક્તિરૂપ બ્રહ્મચર્ય પળે, તત્ત્વભક્તિરૂપ જિનપૂજા થાય, ક્રોધાદિ કથાઓનો નાશ થાય, અને વીતરાગે કહેલા વચનની સાપેક્ષ પદ્ધતિરૂપ વીતરાગ આજ્ઞા સધાય તે, તપ શુદ્ધ સમજવું. ભાવના—પ્રથમ ધન્દિયોની અભિવાધા દૂર કરી, ગાંત પરિણામથી, મિદ્ધાતમા કહેની વિધિ પ્રમાણે, ફળનો ઇચ્છા વિના તપ થાય તે વિશુદ્ધ છે અનાદિ પરભાવના મુખની મ્પૃહાથી કોણે ક્યો કદ-ક્રિયા નથી કરી ? જે તપ સ્વરૂપને નિરાવરણ કરવા માટે, અભગ, નિર્મોહક આત્મતત્ત્વમા

એકના રૂપ છે, વિશ્વ કર્તા આહાર આદિના શ્રદ્ધાળુરૂપ પરભાવને
નિવારણ કરનાર જે તપ છે, તેજ શ્રેષ્ઠ છે ૬

તદેય હિ તપ કાર્ય, કુર્યાન યત્ર મો મયેત્ ।

યેન યોગા ન હીયન્તે, પ્રાયત્ત નેત્રિયાણિ ઘા ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ — નિશ્ચયથી જ્યાં માર્કુ (આર્ત્ત, ગંદ) ધ્યાન
ન થાય અને જેથી યોગને જ્ઞાન ન પહોંચે અથવા ઇન્દ્રિયો ક્ષય
પામે નહિ તેજ તપ કરવું કહ્યું છે કે —

“ સ્તોત તગો કાયત્રા જેનં મગુત્ત વ્ય ચિતેહ ।

જેન વ્યન્થિ હાળી જેન ય જોગા ત્ત હાયનિ ॥ ’

ભાવાર્થ — તેજ તપ જ્યાં યોગ છે કે જેથી મન
માઠી ચિતવણી ન કરે ઇન્દ્રિયોની જ્ઞાન જેથી ન થાય અથવા
જેથી યોગો જ્ઞાન ન પામે.

મનુના —

જ્યાં દુધ્યાન ન ઉપજે, નહિ યોગ હણાય,

ઇન્દ્રિય-ક્ષય જ્યાં હોય નહિ, તપ તે યોગ્ય ગણાય ૭

જ્ઞાનમજ્જી — નિશ્ચયે જે તપમા પુરુષવત્ની હરુ
રૂપ કે અનિષ્ટનારૂપ દુધ્યાન ન થાય તેજ તપ કરવા યોગ્ય
છે, કે જેથી મન, વચન, કાયારૂપ યોગો કે તત્ત્વના અનુભવ
વડે સ્વરૂપ-સ્મરણરૂપ યોગ જ્ઞાન ન પામે વા જેથી ઇન્દ્રિય-
ધર્મ સાધક સ્વાધ્યાય કે અર્હિમાદિમા પ્રવર્તનરૂપ નેના ક્રોધ-
નાશ ન પામે, સાધનારૂપ ચેતનના વીર્યની દ્વાનિ ન ૨ -
તે તપ શુદ્ધ છે, કરવા યોગ્ય છે ૭

મૂલોત્તર ગુણધર્મિ-પ્રાજ્ઞ્યસામ્રાજ્યમિદ્દેશ

વાહ્યમામ્યતર ચેત્ય, તપ કુર્યામહન્તે ૬૬૬

ભાપાર્થ — મૂલ્ય ગુણો અને ઉત્તર ગુણોની શ્રેણિરૂપ મોટું માત્રાજન્ય સાધવા માટે મહા મુનિશ્વર બાહ્ય તેમજ અતરંગ તપ આ પ્રકારે કરે

અનુનાદ —

બાહ્યાભ્યતર તપ તપે, મહામુનિ પશુ એમ,
મૂળ ઉત્તર ગુણ શ્રેણિરૂપ, સધે સમ્રાજ્ય જેમ. ૮

જ્ઞાનમંજરી — પરમ નિર્જંથ આ પ્રકારે તપ કરે કેવું તપ ? જ્ઞાન, આત્મિકાદિ મૂળભૂત ગુણો અને સમિતિ, શુભિ આદિ ઉત્તર ગુણોના વિશેષ પ્રગટવારૂપ શ્રેણિ સમાન મોટા માત્રાજન્યની પ્રાપ્તિ માટે એટલે પોતાના ગુણોની પ્રભુતા સાધવા માટે લોકોને ઉદ્ધામનું કારણ અને પ્રભાવતાનું કારણ બાહ્ય તપ તેમજ અન્ય લોક ન બાળી શકે, તેવું તથા પોતાના ગુણોની પ્રગટતારૂપ અભ્યતર તપ કરવા જે ગ્ય છે ૮

૩૨. મર્વનય-આશ્રયણ અલકે

ધ્યાત્મોડવિ નશ સર્વે સ્યુર્માયે હૃત-ત્રિશ્રમા ।

ચારિત્ર ગુણલીન સ્યાન્નિ સર્વનયાચિત ॥ ૧ ॥

ભાપાર્થ — નૈગમ આદિ સઘળા નયો (પોતાના અભિ પ્રાયમા) દોડતા છતાં બાવ (શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ) માં વિસામો (સ્થિરતા) કરનાર હોય છે તેથી 'સંયમના વર્ષમાન પર્યાય (ગુણ) માં લીન (આસક્ત) મુનિમર્વનયનો આશ્રય કરનાર હોય. અનુમોગદ્વારમા કહ્યું છે કે —

“સત્યેતિ વિ નયાણ યદુચિદ યત્તદ્વ્યય નિસામિતા ।

જ સત્યનયવિસુદ્ધ, ત રણગુણદ્વિબો માહુ ॥ ’

ભાવાર્થ — સર્વનયોની અનેક પ્રકારે વર્તના સાક્ષી,
જેમ સતેનયે વિગુદ્ધ ચાન્ત્રિ (સંયમ) ગુણમા સ્થિરતા થાય
તેમ સાધુ પ્રવર્તે.

અનુવાદ —

જણાય નય ચો ઢોકતા, ભાવ વિષે રહે ચિદ્ર,
સર્વનય-આશિન ગુનિ, સંયમ પુદ્-શરીર ન

જ્ઞાનમજ્જી — જે પ્રકારના તપ સવરસ્વરૂપ છે
સવર સ્વરૂપ એટલે જ્ઞાન અને ચારિત્રની તીક્ષ્ણતા (ઉચ્ચતા).
ચેતનાના વીર્ય આદિ ગુણોમા સ્વરૂપે એકતા છે તે બીજી
તો જ્ઞાન-ચારિત્ર-વીર્ય-ભોગરૂપ ગુણોની મિશ્રતારૂપ ગુણના
આશ્વાદરૂપ એકતાના અનુભવ સમાન મર્વ પરભાવની નિરપૃ
હતારૂપ છે. જ્યન્યથી તે અથ ત્યાગપૂર્વક દેશે અનિશ્ચય
ગુણમા એકતા સ્વરૂપ છે, ઉત્કૃષ્ટતાથી શુક્લ ધ્યાનના છે વા
અધ્યવસાયરૂપ છે પરભાવનું જ્ઞાન દુર્બલ છે; કારણ કે અમખ્યાત
સમયે પણ દેશથી જણાય છે, તે જ્ઞાન પણ ગૌણ-મુખ્યતા
રૂપે પ્રવર્તે છે ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’ મા કહ્યું છે અવિતાતર્પિતમિદ્ધે
ગૌણ મુખ્યતાથી વચનવડે પદાર્થનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે
એ સૂત્રના વ્યાખ્યાનમા જણાવ્યું છે મર્વજને તો જાણ્ય
એક સમયેજ જણાય છે (એટલે જ્ઞાનમા ગૌણ મુખ્યતા હોય
પણ રાગ દ્રેષની પરિણતિથી નથી રાગ દ્રેષની પરિણતિ
જાણ્યું કારણ છે માટે યથાર્થ બોધ થવા નયસ્વરૂપે વસ્તુનું
વિવેચન હિતરૂપ છે, પણ ગગ-દ્રેષ હિતકોરી નથી તેથી

જ્ઞાન માટે સમભાવ કરવા યોગ્ય છે અને જ્ઞાનની સમતાજ ચારિત્ર છે તે અર્થેજ હવે કહે ॥ —સર્વ નયો પોત પોતાના પક્ષ સ્થાપવા પ્રવર્તતા હોડ છે પણ શુદ્ધ આત્મ ધર્મમા સ્થિર રહે છે માટે મુનિ ચારિત્ર (અય=કર્મ સમૂહ+રિક્ત=ખાલી કરવું) શુદ્ધતા વર્ધમાન પર્યાય સહિત સર્વનય આશ્રિત થાય એટલે દ્રવ્યનયે કારણના બ્રહ્મ કરનાર થાય, લાવનયે તે કાર્યતા બ્રહ્મ કરનાર થાય, ક્રિયાનય સાધનમા ઉદય કરવારૂપ છે, જ્ઞાનનય જ્ઞાનમા વિશ્રામ (ચિરતા) કરવારૂપ છે, એમ સર્વ નયમા આસક્ત થાય 'શ્રી ભગવતી' સૂત્રની ટીકામા કહ્યું છે કે—

“જદ્ જિજ્ઞાસય પંચજ્ઞહ તા મા વિવહારમિચ્છય મુવહ ॥
વવહાર નબોદ્યેય તિત્યુચ્છેમો જમો મણિમો ॥”

ભાવાર્થ —જો જિજ્ઞાસુ પ્રવર્તવો હોય તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયોને મુકી ન દેશો, કારણ કે વ્યવહાર નયને ઉપાપવાથી લીધે—સદ્ધર્મનો ઉત્કે. (નાશ) થશે એમ કહ્યું છે

માટે સમતા હિતકારી છે ફરીથી તેજ વાત કહે છે —

પૃથગ્નયા મિથ પક્ષ-પ્રતિપક્ષવર્ણિતા
સમવૃત્તિસુલાસ્વાદી જ્ઞાની સર્વનયાધિષ્ઠા ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ —જુદાંજુદા સર્વ નયો આહોમંદિ વાદ પ્રતિ વાદ વડે દુષિત (પીડિત) થયા છે, પરંતુ મધ્યમ્યપણાના સુખના આસ્વાદી (અનુભવનાર) જ્ઞાની સર્વ નયને અધિષ્ઠા હોય છે કહ્યું છે કે —

“અયોડન્યપક્ષ-પ્રતિપક્ષમાવાત્, યથાવરે મત્સરિણ પ્રવાદા નયનશોષાન્નિશોષમિચ્છન્ ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા સ્તે ॥”

અર્થ — ત્રીજો (દ્રવ્યાસ્તિ અને પદાર્થાસ્તિકૃતી) લિંગ) નય નથીજ એ બે નયોમા યદ્યર્થપણું નથી મહાતું એમ પણ નથી, કારણ કે બંને એકતો વિશેષરૂપે અહણુ કરાતાજ અનેકત બને છે ૧૪

જેવી રીતે બે નય તેવી રીતે બીજા બધા પણ નયો છુટા છુટા દુર્નય છે, કારણ કે તેઓ પણ મૂલ નયોના જોય વિષયને પ્રતિપાદન કરવામા લાગેલા છે ૧૫”

સર્વ નયના રસ લેવામા અચળ થયેલા અશુદ્ધ પરિણામ ને તણને સ્વરૂપના આનંદમા મગનારૂપ પરિણામ ક્તેન્ધ નવા ધર્મ ન અહણુ કરવારૂપ સવર છે પૂર્વના સત્તામા રહેલા વગેરે કર્મની નિર્જરા કરાવનાર તપ છે, કારણ કે તપથી દેવાદિ ક્ષણની અભિલાષાજ યોગ્ય નથી નિર્જરા કરાવનાર તપથી શુભાશય કેવી રીતે થાય ? તપ કરનાર દેવ આયુષ્ય વગેરે બાધે છે તેમા શોષ, ગમ આદિ પ્રશસ્ત અધ્ય વસાય કારણબુત છે અપૂર્વપણે સર્વ કર્મ દૂર થતા પ્રગટ થતા જ્ઞાન દર્શન અને મોક્ષના મુખનું મુખ્ય કારણ તપ છે, તે પરભાવથી રહિત સ્વભાવમા એકતાના અમુલ્યમા લીમતારૂપ પરમ આધ્યાત્મિક સાધન છે એ પ્રકારે તપ-અણકની વ્યાખ્યા કરી છે અને તે વ્યાખ્યાનમા સાધન સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું છે હવે, અનેક નય સ્વરૂપ જોન માર્ગમા સર્વ નયોમા એકાતતારૂપ પક્ષપાતના ત્યાગથી રાગ-દ્વેષના અભાવરૂપ સમભાવ પરિણામ, એટલે પોત પોતાના મ્યાને સાધનરૂપ વિજ્ઞાનમા રમણુતાનો, અધ્યવસાય કર્નવ્ય છે એકાત પકડ થવી એજ મિથ્યાત્વા છે સર્વજ સાપેક્ષતા તે સમ્યક્ દર્શન

અભાવરૂપે પરિણમેના જીવોને ગૌણ મુખ્યતાના ત્યાગરૂપ સમભાવ સાધ્ય છે પહેલા મિથ્યાત્વના ઉદયે અમુક મુખ્ય બાબતમા મુખ્યતાની મમજણ થઈને એકાત વાદ (અ'મક) હોતો તે સમ્યક્દર્શન વડે કારણ-કાર્યના વિચારે આ મુખ્ય છે આ ગૌણ ॥ એમ થાય છે, પણ અનત પર્યાય સ્વરૂપ કેવળ વસ્તુમા કોઈ પણ સ્વપર્યાયની ગૌણ મુખ્યતા ક્ષયોપશમ જ્ઞાનથી થતી નથી "સમતિ" મા કહ્યું છે —

સમ્યગ્વસમૂહમ્મિ ત્રિ જલ્પિ જમો ઉત્તરકાવ પળ્લવમો ।
મૂળ્લવણાણ ઉ આણ પસે ય વિસંસિય વિતિ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — બધા નયોના સમૂહમા પણ ઉભયવાદ-મામાન્ય વિશેષ ઉભયરૂપનો જણાવનાર નય નથી કારણ કે તે કદેક નય મૂલનય વડે મહુલુ કરાએવ વિષયનેજ વિવિધરૂપે કહે છે "

"તમ્હા સખ્ખેવિ જયા મિચ્છાદિદ્ધો સવક્કલપડિવજ્ઞા ।
અળ્લોળ્લણિ સ્સિત્થા પુળ, હવતિ સમ્મસસમ્માવા" ॥૨૧॥

અર્થ — તેથી માત્ર પોત પોતાના પક્ષમા સક્ષમ બધાએ નયો મિથ્યાક્રિષ્ટિ છે, પરંતુ એજ બધા નયો પરસ્પર સાપેક્ષ હોય તો સમ્યક્રૂપ બને છે સમતા દર્શાવતા કહે છે ૨

નાપ્રમાણં પ્રમાણં વા સર્વમપ્યવિશેષિતમ્ ।

વિશેષિતં પ્રમાણં સ્યાદિતિ સર્વનયજ્ઞતા ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — સર્વે વચન વિશેષ રહિત હોય તો તે એકાતિ અપ્રમાણ નથી કે એકાતે પ્રમાણ નથી સમયસ્થ પણ મદ્વચન વિષય-પરિશોધનથી પ્રમાણ છે વિષય પરિશોધક નયોના-૪૮ પ્રમાણ હોય એ પ્રકારે સર્વ મ્યાદવાદ યોજનાથી

સર્વ નય-જાણપણ હોય. ઉપલક્ષણે અસમય વચન પણ અનનુયોગે વિશેષિત અપ્રમાણ હોય.

વળી હેમાચાર્યે કહ્યું છે —

“ તત્રાપિ ન ચ દ્વેષઃ કાર્યો વિષયસ્તુ યત્નતો મૃગ્ય ।
તસ્યાપિ ન મદ્વચન મર્ત્ય યત્પ્રવચનાદમ્યત્ ॥

ભાવાર્થ — તેના પ્રત્યે પણ દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી, પરંતુ પ્રયત્નપૂર્વક વિચારને વિચારવો (ચોધવો), પ્રવચનથી જેનું સર્વ જીદુ પડતું હોય તેનું પણ મજબૂત ન ગણાય.

અનુવાદ —

સર્વે અવિશેષિત વચન, નહિ અપ્રમાણ, પ્રમાણ,
વચન વિશેષિત માન્ય એ, સર્વનયશતા જાણ ૩

જ્ઞાનમજરી — જધા વચન એકાંતે અપ્રમાણ નથી કે પ્રમાણ પણ નથી, વિધિ નિષેધનો ઉપદેશ નથી પ્રથમ જે પ્રમાણ હોય છે, તેજ શુભની વૃદ્ધિ થતા ધ્યાનમાં લીધે યથેક્ષાને અપ્રમાણ હોય છે

જે આહાર શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય નથી તે પ્રથમ અપ્રમાણ છે અને તેજ આહાર ગીતાર્ય આદિને પ્રમાણ છે એ “ ભગવતી સૂત્ર ” ની ટીકાને આધારે જાણવા યોગ્ય છે, તોપણ ગાથા—

“ પરમરહસ્તમિસીર્ણ સમ્મત્તગણિપિઙ્ગવરિમસારાણ ।
પરિણામિર્મં પમાર્ણ નિચ્છયમલ્પમાણાણ ॥ ”

ભાવાર્થ — સમ્યક્ ગણિ પિટક (દ્વાદશાગી-યુતજ્ઞાન) જાણનારામાં ઉત્તમ સધિઓનું પરમ રહસ્ય એ છે કે નિશ્ચયનું અવગ્રહન કરનારને પરિણામ પ્રમાણભૂત છે

‘પચવસ્તુ’ ની ટીકામાં “અસળમાદ તણુયોગા”

કન્યાદિ બધુય અવિશેષિત, બીજા મતમાં કહેલું સફવચન વિશેષ રહિત છે અપેક્ષા સહિત યોજેલું પ્રમાણ ગણાય, વિષય પગિશેષક નયે યોજેલું પ્રમાણ ગણાય ઉપલક્ષણથી સ્વમતનું વચન પણ શાસ્ત્રાધાર વિના કહેલું અપ્રમાણ માનવું, તે પાચમા અંગ (લગવતીસૂત્ર) માં મહુકથાવકતા અધિકારથી જાણવા યોગ્ય છે વગી કહ્યું છે કે—

“સુસરથો પત્તુ પદ્મો, ચીઓ નિજ્જુસ્તિમીસિઓ મણિઓ ।
સદ્ધા અ નિરવસેસો પસ પિહો હોઈ અણુબોગો ॥”

ભાવાર્થ — સૂત્રનો અર્થ ખરેખર પ્રથમ, નિર્યુક્તિકાર મણિઓએ કહેલો બીજો અને સમગ્ર અર્થ એ ત્રીજો એ પ્રકારે અનુયોગ હોય છે અનુયોગ રહિત વચન પ્રમાણ નથી

એમ વિચારી સ્વાદ્યાદ ઉપયોગ મહિત મર્વ નયોતું જ્ઞાન કર્તવ્ય છે વગી પચનો ત્યાગ કરીને સમભાવનું અવલંબન કરના યોગ્ય છે આત્મધર્મની સિદ્ધિ હિતકારી છે. ૩

હોરે સવનયમાના તાટસ્થ્ય ગાવ્યનુગ્રહ ।

સ્વાપૃથગ્ નયમૂઢાના સ્મર્યાત્તિગ્તિવિગ્રહ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ — લોકને વિષે સર્વનયના જાણને સમવૃત્તિ પણ (તાટસ્થ્ય) તટસ્થપણું અથવા બવહાર દશાએ ઉપકાર બુદ્ધિ હોય, વળી જૂઠા જૂઠા નયમાં મૂઢ થયેલાને અહુકારની ખીડા અને ધણો કલેશ હોય છે

અનુવાદ —

સમગ્રતિ સર્વ નયશની, ઉપકારક જગમાય,

સિત્તનય-મૂઢને પીડે, આગ્રહ, માન સદાય ૪

૧ ધર્મ્યાનિગ્રહ પાચન

જ્ઞાનમજરી — ચતુર જન-સમૂહમાં મર્વ નયના રહ
 સ્યને જાણનાનું સમીપવર્તીપણું (તટ્યતા, પાર્શ્વવર્તીપણું)
 ઉપકારકારક છે, સર્વન પરીક્ષકપણું હિતરૂપ છે, અને એક
 એક નયના પક્ષની પકડવાળાને માનરૂપ ગાડપણની પીઠા
 અથવા કદાચ હોય છે

કહ્યું છે કે—

“ કાલો મહાત્મ નિયત્ત, પુસ્તકય પુસ્તિકારણે પચ ।
 મમલાયે મમ્મત્ત, પગતે હોઈ મિન્ન-ઉસ ॥ ”

ભાવાર્થ — કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃત અને પુરૂષાર્થ
 એ પાંચ એકત્ર થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ છે, એકાતે મિથ્યાત્વ છે

અહિ ઉપાદાન કારણપણાને લીધે પુરૂષાર્થની મુખ્યતા
 છે, કાળ, સ્વભાવ અને પૂર્વકૃતનું કારણપણું નિમિત્ત અને
 અમાધારણું અપેક્ષાએ છે, નિયતિનું કારણપણું ઉપચારથી છે
 ‘ વિચારામૃતસમહ ’ માં એનું (નિયતિનું) અનિત્યપણું કહ્યું
 છે એમ મિથ્યાશ્રદ્ધરૂપ નિયત પક્ષ આલેખિકોને છે જીનોને
 નથી એ પ્રકારે જીન માર્ગમાં અશે હોવા વ્તા અપેક્ષા
 સહિત હોનાથી સમુચ્ચય વચન છે ૪

શ્રેય સર્વનયનાના વિપુલ ધર્મગદત્ત ।

શુષ્કવાદાદપિગદાચ પરપા તુ વિપર્યય ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — સર્વનનયનાજાણુને ધર્મવાદ (તત્ત્વસારી) પૂછે,
 તત્ત્વજ કહે તે ધર્મવાદ થી ‘ ઘણું ક’યાણું થાય છે, સૂકા
 વાદથી અને વિવાદથી એકાદ દૃષ્ટિને આશ્રેયજ હોય શુષ્ક
 વાદ તે કહિએ જ્યાં કહ-તાનું શોષ માત્ર થાય, વિવાદ તે
 કહિએ જ્યાં જાણના કાર્યની હાનિ થાય ।

અનુવાદ —

સર્વનયસનું હિત અતિ, ધર્મ-વાદથી બાણ
શુદ્ધ વાદ વિવાદથી, અહિત અન્યને માન પ

જ્ઞાનમંજરી —યથાર્થતા રહિત માત્ર કંઠ અને તાળવાને
સૂકાવનાર (બકવાદ) શુદ્ધવાદ છે, તે કથાયયુક્ત હોવાથી
તજવા યોગ્ય છે પરપક્ષને હરાવવાની બુદ્ધિએ સ્વપક્ષ સ્થાપવા
માટે વિવાદ છે તે પણ હેય છે તત્વજ્ઞાની પરસ્પર તત્વજ્ઞાન
અર્થે તત્વના જિજ્ઞાસુને જે કહે છે તે ધર્મ વાદ છે સર્વનયોને
બાણનાર ધર્મવાદ રૂપે તત્વ કહેવામા શક્તિ વક્તા છે અને
સાબળનાર તત્વજ્ઞાન શક્તિ હોય તો જાણેના યથાર્થ યોગ
ધર્મ કથનથી અત્યંત કષ્ટાણુ થાય છે જો તેવા સાબળનાર
ન હોય, તો પણ તત્વ બોધનની ઇચ્છાએ ધર્મ કથા કરવી
હિતકારી છે, પણ શુદ્ધવાદ અને વિવાદથી એકાત દષ્ટિનું
અકષ્ટાણુ થાય છે સૂક્ષ્મ અર્થનું કથન પાત્રની યોગ્ય
તાથી ધર્મહિત કરવારૂપ ભાવ-અનુકૂળ છે પ

હવે સંભાર્ગની પ્રશ્નમા કરે છે —

પ્રકાશિતં જગન્નાયૈર્મત સર્વનયામિતય ॥

ચિત્તે પરિણત ચેદ યેષાં સેમ્યો નમોનમ ॥ ૬ ॥

ભાષાર્થ —લોકો પ્રત્યે જે પુરૂષે સ્થાપવાદ ગર્ભિત મત
(પ્રવચન) પ્રકાશ્યો તે પુરૂષને અને એ સર્વનયાશ્રિત
(સ્થાપવાદ) મત જેમના ચિત્તમા પરિણમ્યો તેમને વારંવાર
નમસ્કાર હો !

અનુવાદ —

સર્વન્યાશ્રિત મન કહ્યો જનને તે ગુરુ પૂજ્ય,
એના મનમાં પરિણમ્યો, તે જન પણ ધન્ય ધન્ય ૬

જ્ઞાનમંજરી — જો સર્વજ્ઞ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને
સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રમાં પરિણમેલા શ્રી હરિભદ્ર આદિ
સચિન પાસિક યથાર્થ ઉપદેશકોએ સર્વ નય સાપેક્ષ મ્યાદ
વદ ગર્ભિત મોક્ષના અગદ્ય ઈદ્ર શામન પ્રકાશ્યું છે તેમને
નમસ્કાર હો! શુદ્ધ ઉપદેશકોજ વિષમાં પૂજ્ય છે ભવ
ભાવનામાં કહ્યું છે કે —

મદ્ગત્રુસ્સુભાર્ગ, ગદ્ગજન સ્વદેહ પુષ્પજિજ્ઞાન ।

ઉદ્ગોદ મમુવળાણ ટ્રાણમવિકલ્લ મયકે ॥ ૧ ॥

તે પુજા તિમલોપ સવ્યત્પતિ જાણ નિમ્મલ નાણ ।

પુજાણવિ પુજાચરા, નાળી ચારિત્ત જુસ્તા ય ॥ ૨ ॥

તથા ઉપદેશભાલામાં કહ્યું છે —

સાયજ્ઞજોગ પરિયજ્ઞનામો, સવ્યુત્તમો જદ્ધમ્મો ।

ધીમો સાયગધમ્મો તદ્ધમો સયિગ્ગ પક્કવહો ॥ ૧ ॥

સુજ્ઞદ જદ્ધ સુચરણો, સુજ્ઞદ સુસ્સાવગોવિ ગુણકલિધો ।

ઓસન્નચરણકરણો, સુજ્ઞદ સંવિગ્ગપક્કવહ ॥ ૨ ॥

સયિગ્ગપક્ષિયાણ લક્ષણમેય સમાસમો મણિમ્ ।

આસન્નચરણકરણાવિ, જેણં કમ્મ વિસોદ્ધતિ ॥ ૩ ॥

સુરુસુસાદુધમ્મ, વહેદ નિર્દર ય નિયમાચાર ।

સુતવમ્મિયાણ પુરમો, હોરં મન્થો મરાયણિમો ॥ ૪ ॥

વદરં નય વંદાચરં કિયકમ્મ કુણરં કારવદ મેઘ ।

અતદ્ધા નવિ વિક્કલદ વેદ સુસાદ્ધણ બોહેડ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ — સાવધ (હિંમાકારી) યોગનો ત્યાગ હોવાથી યતિધર્મ (મુનિપણ) મર્વોત્તમ છે, બીજો આવક ધર્મ અને ત્રીજો સવિગ્ન પક્ષનો માર્ગ છે ૧

સુચારિત્રવાળો યતિ (મુનિ) શુદ્ધ છે, સમ્યક્ દર્શન અને વ્રતાદિ શુભ જેને પ્રગટયા છે એવો સુશ્રાવક પણ શુદ્ધ છે અને ચરણ કરણ (આચાર)માં ગિયિલ મુનિ પણ સવિગ્ન પક્ષની રૂચિવાળો શુદ્ધ છે ૨

સવિગ્ન પક્ષવાળાના લક્ષણ દુકામાં આ કહ્યા છે — ચરણ કરણમાં શિથિલતાવાળો પણ જેથી કમનું વિશેષધન (શુદ્ધિ-કર્મનાશ) થાય એવો શુદ્ધ સુસાધુનો ધર્મ કહે પોતાના આચારની નિંદા કરે અને સુતપસ્વીઓની આગળ સર્વથી કમ રત્નત્રયવાળો (અ.પસયમવત) થઈ રહે ૩-૪ વદન કરે, પણ વદન કરાવે નહિ, એવા કરે, કરાવે નહિજ, પોતાને માટે (પોતાનો શિષ્ય કરવા) ઢોધને દીક્ષા આપે નહિ, પરંતુ બોધ આપીને (જેને સાધુ થવું હોય તેને બુઝવીને) સુસાધુને એપે ૫

ધૃત્યાદિ શુભો સહિત જે ઉપદેશોમાં છે તે સત્ય છે, વગી આ સ્વાક્રવાદ ગર્ભિત તત્ત્વ ધર્મ સ્વરૂપ જેમના ચિત્તમાં પરિણામ પામ્યું છે એટલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-રમણતાના ભાવથી વ્યાખ્યુ છે તેમને પણ પ્રણામ હો ! સર્વજ્ઞ કહેલા માર્ગને અનુમરનારા (માર્ગાનુસારી) પુરૂષો પણ ધન્ય છે, તે તે ધર્મભાવ જેમના હૃદયમાં પરિણમ્યો છે તેમની શી વાત ! સર્વજ્ઞ શાસનને નમસ્કાર હો ! અને સર્વજ્ઞના માર્ગે પ્રવર્તતા પુરૂષોના સઘ (સમૂહ)ને નમસ્કાર હો ! ૬

નિશ્ચયે વ્યવહારે ચ ત્યક્ત્યા જ્ઞાને ચ કર્મણિ ।

एकपाक्षिकप्रिक्रममाहृदा शुद्धभूमिकाम ॥ ७ ॥

अमृदलप्या सर्वत्र पक्षपातविवर्जिता ।

अयति परमानन्दमया सर्वनयाश्रया ॥ ८ ॥

ભાપાર્થ — નિશ્ચય નયમા અને વ્યવહાર નયમા તથા જ્ઞાન પક્ષમા અને ક્રિયા પક્ષને વિષે એક પક્ષગત જે ભ્રમ સ્થાન તેને તથાને જ્ઞાન પરિપાકરૂપ શુદ્ધ ભૂમિકા પર નહેલા, (વેધ) લક્ષ્યને ન ભૂલે એવા, સર્વ ભૂમિકાએ કદાચક રહિત, પરમાનન્દ-મય (ભરપૂર) અને સઘળા નયના આશ્રય વાળા જયવન વર્તે છે (સર્વોત્કર્ષ સહિત પ્રવર્તે છે),

અનુનાદ —

નિશ્ચય ને વ્યવહારનો, જ્ઞાન-ક્રિયાનો તેમ, -
એકાતિક આચક તથા, અદ્વી ભૂમિકા એમ ૭
પક્ષપાત સર્વત્ર તથા, અચુક લક્ષ્ય આધાર,
સર્વનય-આશ્રય સથ, લહે પરમ મુખ જયનાર. ૮

જ્ઞાનમજરી — આવા પુરૂષો સર્વોત્કર્ષમણે (જયવત) વર્તે છે કેવા પુરૂષો ? શુદ્ધ આત્મ પરિણિરૂપે (નિશ્ચયે) અને વીર્ય પ્રવર્તનરૂપે (વ્યવહારે) તથા જ્ઞાન (ઉપયોગ) પક્ષમા અને ક્રિયાપક્ષમા એકત્ર ગ્રહરૂપ ભ્રમમ્યાન ત્યજીને જ્ઞાન પરિપાકરૂપ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયેલા એટલે જ્ઞાનના અનુભવરૂપ સ્થાનમા રહેલા, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા (લક્ષ્યમા) મૃદળા-રહિત એટલે જીવ-અજીવ, ઈષ્ટ, અનિષ્ટ વસ્તુમા પક્ષપાત (એકત્ર આચક) રહિત, અમૂર્ત (મરમ) અ

બરપૂર અને સર્વનયોના આધારવાળા પુરૂષો જ્યવત વર્તે છે એટલે સમ્યક દર્શન આદિ ગુણોથી પૂર્ણ બને છે

તેથી પોતાના સત્તામા રહેલા ધર્મોના સાધન માટે સાધવા તૈયાર થયેલા સ્વકાર્યરૂપ ચેતનાદિ પરિણતિરૂપ ચક્રના સાધનની પ્રવૃત્તિમા પ્રવર્તેલાને (પ્રવૃત્તચક્ર યોગીને) પ્રેરનારા સમસ્ત પરબાવના પ્રસંગથી રહિત સ્યાદ્વાદ નય માર્ગથી યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપના લક્ષને પામેલા આચાર્ય-ઉપાધ્યાય જ્યવત વર્તે છે વિશ્વમા વ્યાપેલા વ્યામોહને નિવારવાને પ્રવીણ એવા વાક્ય-અમૃતથી દાનથી (ગ્રાધ દેવાથી) અનાદિના મોહરૂપ કાળકુટ વિનો જેમણે નાશ કર્યો છે, પોતાના આત્મતત્ત્વની અનત મપત્તિના વિલાસની લીલામા મમ નિર્મથ છતા મહારાજ, અમગ છતા અનંત ગુણોને ધારણ કરનાર, નિઃકુવ છતા અવ્યાત્મસાધન કાળે બ્યાકુળ પનવાસી છતા અવધર્મરૂપ પુષ્પરમ પીવામા મમ થયેલા શ્રીમદ્ સર્વશની કહેલી આજ્ઞા વહેનાર ધુરંધર સમાન, માર્ગાનુસારી છતા યથાશક્તિ ગુણ વધારવાનો જેમણે લક્ષ રાખ્યો છે, દ્રવ્ય-ભાવ સાધન વડે શુદ્ધ પરમાત્મારૂપ સાધ્ય પ્રત્યે જેમણે દષ્ટિ રાખી છે, તેજ જ્ઞાનસાર ને અહણ કરવામા કુશળ ગણવા યોગ્ય છે ૭-૮

હવે ઉપમહારાયે સર્વ આટકોળી ભાવનારૂપ નામ-કથના કહે છે

પૂર્ણો મદ્ર સ્પિરોઝ્મોદો, જ્ઞાની જ્ઞાનો ક્રિતેન્દ્રિય ।
સ્વામી ક્રિયાપરસ્તુમો, નિર્લપો નિસ્પદો મુનિ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—૧ પૂર્ણ (પૂરો), ૨ મગ્ન-જ્ઞાનમગ્ન, ઉપરથી ઉપમારૂપ નહિ, ૩ તેથીજ યોગ સ્થિરતાવત (સ્થિર), ૪ તેથીજ મોહ રહિત ૫ તેથીજ જ્ઞાની (તત્ત્વજ્ઞ), ૬ તેથીજ ઉપશવત, ૭ તેથીજ ઈન્દ્રિયો જેણે છૂટી છે એવો, ૮ તેથીજ ત્યાગી—કહ્યું છે કે—

વાયવ્યનેન્દ્રિયત્યાગાત્પ્રકમયવિગ્રહ સાધુ ।

ત્યક્તાત્મા નિર્ગ્રંથસ્ત્યક્તાહંકારમમકાર ॥

ભાવાર્થ.—સ્વજન, ધન અને ઈન્દ્રિયોના વિપયોના ત્યાગથી જેણે ભય અને કલ્પનો ત્યાગ કર્યો છે એવો સાધુ, ત્યાગમૂર્તિ, નિર્ગ્રંથ—અહંભાવ અને મમત્વભાવના ત્યાગી હોય ॥

૧ પૂર્ણ, ૨ મગ્ન, ૩ સ્થિર, ૪ મોહરહિત, ૫ જ્ઞાની, ૬ શાન્ત, ૭ નિતેન્દ્ર, ૮ ત્યાગી, ૯ તેથીજ ક્રિયાજ્ઞ (વચન ક્રિયાઅનુષ્ઠાન યોગી અસંગ-ક્રિયામા સ્થિર) ૧૦ તેથીજ તૃપ્ત-આત્મસતુષ્ટ, તેથીજ ૧૧ નિર્વેપ (દિગ્બન્ધ) ૧૨ તેથીજ નિસ્પૃહ (સ્પૃહા રહિત), ૧૩ સ્વેદજ કુલે ભાવ મૌનવત છે

અનુવાદ —

૧ પૂર્ણ, ૨ મગ્ન, ૩ સ્થિર, ૪ મોહ રહિત, ૫ જ્ઞાની, ૬ શાન્ત, ૭ નિતેન્દ્ર, ૮ ત્યાગી, ૯ તેથીજ ક્રિયાજ્ઞ, ૧૦ તેથીજ તૃપ્ત, ૧૧ નિર્વેપ, ૧૨ તેથીજ નિસ્પૃહ, ૧૩ સ્વેદજ કુલે ભાવ મૌનવત છે

ત્યાગી, ક્રિયાપર, તૃપ્ત ને નિર્વેપ, નિસ્પૃહ, સ્વેદજ કુલે ભાવ મૌનવત છે

જ્ઞાનમગ્નરી—અનાદિ કુલે સ્થિત

કેળીઆ ગળ્યા છતા આ હૃદય સ્થિત

હોવાથી અપૂર્ણ રહ્યો, ધરાયો નહિ, તેજ શુદ્ધ આત્માના પોતાના રસને આળતા આત્મતત્ત્વના અનંત ધર્મોથી પૂર્ણ થયેલો, તેના રસને આળતામાં કોઈ બાધા નથી એ આદિ સર્વ શુદ્ધ પ્રાપ્ત થતા, પૂર્ણ સ્વરૂપ બન્યો એમ પૂર્ણત્વ સ્વરૂપ કહેનાર પ્રથમ અષ્ટક છે ૧

જે પૂર્ણ હોય તેજ તે પૂર્ણ સ્વરૂપમાં મગ્ન હોય છે, તેના અનુભવમાં લીન રહે છે, તેજ લીનતા સ્વરૂપે બને છે પગલાવમાં લીનતાજ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું મૂળ છે, તેથીજ તેવી મગ્નતા તો અનાદિ કાળથી છે તે તજવા યોગ્ય છે સ્વરૂપમાં મગ્નતા તેજ ખરી મગ્નતા છે તેનું પ્રતિપાદન કરનાર બીજું અષ્ટક છે ૨

જે મગ્ન હોય તે સ્થિર હોય છે, અધૂરને શ્રદ્ધા કરવાની ઇચ્છાથી અપક્વતા હોય છે પૂર્ણને શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય કંઈ નથી તેથી સ્થિરતા છે, તેથી સ્થિર અષ્ટક કહ્યું છે ૩

જે સ્થિર હોય તે મોહ રહિત હોય, તેથી અમોહ અષ્ટક કહ્યું ૪

મોહ રહિતનેજ તત્ત્વજ્ઞાન હોય છે તેથી પાચમું તત્ત્વ જ્ઞાન અષ્ટક કહ્યું ૫

જે જ્ઞાની છે તે ઉપશમવત શાંત હોય છે તેથી શમ-અષ્ટક કહ્યું ૬

જે શાંત થયો હોય તેજ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવે છે, તેથી ઇન્દ્રિય જય-અષ્ટક કહ્યું છે ૭

જે ઇન્દ્રિય વિજયી છે તેજ પરબાનનો ત્યાગી બને છે તેથી ત્યાગ અટક કહ્યું ૮

ત્યાગીજ વચન અનુષ્ઠાન અનુક્રમે અસંગ અનુષ્ઠાનવાળો ક્રિયા રહિત (અમગ) બને છે તેથી ક્રિયા અટક કહ્યું છે ૯

અમગ ક્રિયાબનને આત્મામા મતોપ હોય છે તેથી તૃપ્તિ અટક કહ્યું ૧૦

જે તૃપ્ત હોય તે નિર્વેપ રહી શકે, રાગાદિ લેપ રહિત હોય તેથી નિર્વેપ અટક કહ્યું ૧૧

જે નિર્વેપ છે તે નિઃપૃષ્ઠ હોય તેથી નિઃપૃષ્ઠ અટક કહ્યું છે ૧૨

જે નિઃપૃષ્ઠ હોય તે મૌનન મુનિ હોય છે તેથી મૌન-અટક કહ્યું ૧૩

ત્રિગ્ના ત્રિવેદ મવત્રો મધ્યમ્યો મયચર્જિત ।

મતાત્મશસકન્નત્ત્વદદિ મર્ચ સમૃદ્ધિમાન્ ॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — ૧૪ તેથીજ વિગ્રા સપન્ન, ૧૫ તેથીજ વિવેક મપા, ૧૬ તેથીજ મધ્યસ્થ ૧૭ તેથીજ મર્ચ ભય રહિત ૧૮ તેથીજ આત્મજ્ઞલાઘા ન કરે એવો—અદ્રીર્તિના ભયનો અભાવ કરનારી ભાવના એવી ભાવી છે કે પોતાની પ્રગતિ તે ન કરે, ૧૯ તેથીજ તત્ત્વદદિ, પરમાર્થ દદિપત છે, ૨૦ તેથીજ તેને સર્વ શુદ્ધિ ઘટમા પ્રગટી છે, તેથી સર્વ સમૃદ્ધિમાન છે

અનુવાદ —

૧૪ વિદ્યાવત, ૧૫ વિવેકવત, ૧૬ મધ્યસ્થ, ૧૭ લયજીત,
 ૧ અનાત્મશબ્દક, ૧ તત્ત્વદૃષ્ટિ સર્વ સમૃદ્ધિ સંહિત ૨

જ્ઞાનમંજરી — ૧૪ વિદ્યા-શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ, ૧૫ સ્વપરનો લે. મમજ્ઞવાદપ વિવેક, એ જાનેનું વર્તુન વિદ્યાપદ અને વિવેક-અપદક્રમા કહ્યું છે, ૧૬ જે વિદ્યા-વિવેકનત હોય તે મધ્યસ્થ હોય છે, ૧૭ અનિદ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ દ્વેષ રહિત હોય છે તે જાણવા માધ્યસ્થ-અપદ કહ્યું છે ૧૭ મધ્યસ્થ જય રહિત હોય છે તેથી જય-ત્યાગ અપદ કહ્યું છે, ૧૮ જય રહિતને આત્મલાઘા (પોતાનો પ્રશસા) ગમતી નથી તેથી અનાત્મપ્રશસા, કીર્તિ આદિની અભિલાષા રહિત હોય તે તત્ત્વદૃષ્ટિ હોય છે, તેથી તત્ત્વદૃષ્ટિ-અપદ કહ્યું છે, ૨૦ જે તત્ત્વ જ્ઞાની છે તેજ સમૃદ્ધ એટલે ૫મ સપત્તિવાળો છે તેથી સર્વ સમૃદ્ધિ અપદ જણાવ્યું છે ૨

ધ્યાતા કર્મવિપાકાનામુદ્વિગ્નો મનવારિષે ॥

લોકસંભાવિનિર્મુક્ત શાસ્ત્રદગ્ નિષ્પરિગ્રહ ॥ ૩ ॥

ભાષાર્થ — ૨૧ સર્વસમૃદ્ધિ થનાનો અર્થ કર્મ વિપાકનો ધ્યાતા (વિચાર કરનાર) જાને છે, ૨૨ તેથી વ્યવહાર દશાએ સંસાર મુદ્ધથી જયપ્રાપ્ત રહે છે, ૨૩ એમ નિર્વેદગુણવાળો લોક સંભાવી છે, ૨૪ તેથી લોકોત્તર માર્ગ પ્રાપ્ત થના શાસ્ત્રમાહિ દૃષ્ટિવાળો જાને છે, ૨૫ તેથી દ્રવ્ય-પરિગ્રહ રહિત થાય છે

અનુવાદ —

^{૨૧}કર્મ વિપાક વિચારતો, ^{૨૨}માને ભવ ભય-ખાણ,
^{૨૩}લોક મજા રહિત ને, ^{૨૪}ગ્રાસ, પરિશ્રદ્ધ જાણુ ડ
 જ્ઞાનમજ્જી — ૨૧ જે સર્વ સમજ છે તે વિચિત્ર કર્મ
 વિપાકના ઉદય કાળે કર્મના વિપાકનો જ્ઞાતા અને ધ્યાતા
 બને છે, તેથી કર્મ વિપાક-અષ્ટક કહ્યું છે, ૨૨ જે કર્મના
 વિપાકનો વિચારક હોય તેજ સસારથી ઉદ્દેગ પામે છે તેથી
 ભવોદ્દેગ-અષ્ટક કહ્યું છે, ૨૩ જે ભવથી ઉદ્દેગ પામ્યો છે તે
 લોક સજાથી છુટે છે તથી લોક સજા ત્યાગ-અષ્ટક કહ્યું છે
 ૨૪ તેજ શાસ્ત્ર દષ્ટિવાળો બને છે અને ૨૫ નિષ્પરિશ્રદ્ધી
 બને છે તેથી શાસ્ત્રદષ્ટિ અને નિષ્પરિશ્રદ્ધ અષ્ટક-લખ્યા છે ડ

નુદ્ધાનુમતગાર યોગી, નિયાગપ્રતિપત્તિમાન ।

માતાર્ચાધ્યાનતપસા ભૂમિ સર્વનયાશ્રિત ॥ ૪ ॥

ભાષાર્થ — ૨૬ નિષ્પરિશ્રદ્ધતા સિદ્ધ થતા શુદ્ધ
 અનુભવવત બને છે, ૨૭ તેથીજ ભાવ યોગી બને છે, ૨૮
 તેથીજ નિયાગ=મોક્ષ પ્રત્યે વળે છે, ૨૯ તેથી ભાવપૂજની
 ભૂમિમાં ૩૦ તથા ધ્યાનની ભૂમિકા ૩૧ તથા શુદ્ધ તપની
 ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરે છે તથા ૩૨ મર્વ વિશુદ્ધ દ્વારે સર્વનયનો
 આશ્રય કરનાર બને ॥

અનુવાદ —

^{૨૬}અનુભવી ^{૨૭}યોગી ^{૨૮}મહા નિયાગનો તે જાણુ,

^{૨૯}ભાવ પૂજા કરી ^{૩૦}ધ્યાન, ^{૩૧}તપ, ^{૩૨}મર્વનયાશ્રિત માન ૪

ગતિ (નીચે પડવાનું) ન જાને દ્રવ્યથી ઉર્વતા જીવોને ઉચ્ચ
ગોત્ર આદિના ઉદયરૂપ છે, ક્ષેત્રથી હાર્ધ્યલોક (દેવ લોક) મા
જવારૂપ છે, ભાવથી અમ્યકત્વ આદિ ઉત્તરોત્તર ગુણ
આદિમા ઉત્તરરૂપ છે તેથી જ્ઞાન ગરિષ્ઠ છે તે સ્વર્ગ કે
મોક્ષરૂપ વા સમ્યક્ ચારિત્ર સ્વરૂપ હાર્ધ્યતા પામે છે ૮

વળી જ્ઞાન અને ક્રિયાવી મોક્ષ થાય છે ગમે તે એક
નો પણ વિનાશ કરનાર સાધક નથી, કામ્ય કે ક્રિયા વીર્યની
વિશુદ્ધિરૂપ છે અને જ્ઞાન ચેતનાની વિશુદ્ધિરૂપ છે ચેતના
અને વીર્યની શુદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત થઈ છે તેનેજ મર્વ સખર છે
તો પણ ક્રિયાથી જ્ઞાનની અધિકતા છે એમ દર્શાવે છે —

ક્લેશક્ષયો हि मङ्क-चूर्णतुल्य क्रियावृत्त ।

દગ્ધતત્ત્વચૂર્ણસદૃશો જ્ઞાનસારવૃત્ત ધુમ ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — ખરેખર, જેમ મંડક (દેડકાનું) ચૂર્ણ મેઘ
વૃદ્ધિથી ફરી મંડકતાને પામે તેમ ક્રિયાથી કલેશ નાઠો તે
કારણયોગે ફરી પેઢા થાય, તેથી ક્રિયાથી કરેલો કલેશનો
નાશ દેડકાના ચૂર્ણ સમ્યો છે, વળી જ્ઞાનમારે, નુદ્ધ ક્ષયોપશમ
ભાવે કરેલો કલેશનો ક્ષય બાળેવા મંડક ચૂર્ણ સરખો છે
જેમ બાળેલું મંડક ચૂર્ણ મેંકડો વરસાદ પડે તો પણ ફરી
દેડકા ઉત્પન્ન ન કરે, તેમ જ્ઞાનદગ્ધ કર્મ ફરી ન ફૂટે,
લોગવવા ન પડે

અનુવાક —

કલેશ ટળે ક્રિયા કર્યે, મંડક-ચૂર્ણ સમાન,
જ્ઞાન માર્યો દગ્ધ ચૂર્ણ, નિર્બીજતા સમ માન ૯

કદાપિ રૂલે નહિ, રાચે નહિ, એ વચનથી જ્ઞાન ક્રિયાથી
બધ ટળ્યો (વ્યુત્પત્તિ યદ્ય) તે ફરી ન હોય

અનુવાદ —

ગૌડ પણ જ્ઞાન સહ ક્રિયા, કહે કનકઘટ તુલ્ય,
તે પણ યુક્ત વિચારતા, પતિત જ્ઞાન અમુલ્ય ૧૦

જ્ઞાનભંજરી — અન્ય ધર્મોજનો પણ જ્ઞાનથી પવિત્ર
થયેલી ક્રિયાને એટલે શુભયોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયાને સુવર્ણ
કળશ સમાન કહે છે તે તેમનું વચન પણ યોગ્ય છે,
સોનાનો ઘડો ભાગીજાય પણ સોનાની કિંમત જતી રહેતી
નથી, તે પ્રમાણે સત્ જ્ઞાન સહિત ક્રિયા છૂટી ગયા પછી
પણ તેથી પડી ગયેલાને પણ અધિક સ્થિતિનો બધ થતો નથી
“ઘણેન ન ઘોલ્કે કયાયિ” એ વચનથી જ્ઞાની ક્રિયાના યોગે
સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે, તેથી પતિત થયા છતાં પણ તે સ્થિતિ
સ્થાનને તજતા નથી, તેથી જ્ઞાનપૂર્વક અવધ્યાન હોય છે
તેજ પ્રમાણે “ઉપપાતિકઉપાગ” મા કદુ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ
એકાંતે દ્રવ્ય ચતિલિંગ સહિત પ્રવર્તતા નવમા પ્રેવેયકના
અત સુધી જાય છે (દ્રવ્ય દેવગતિ થાય છે), તથાપિ કર્મ
બધની સ્થિતિ પૂરેપૂરી બાધનારજ છે, સમ્યક્ દષ્ટિ પ્રાપ્ત
કરીને તેથી પતિત થયેલા જીવ, મિથ્યાત્વભાવને પામ્યા
છતાં પણ એક કોડાકોડીની અદરની સ્થિતિ વાળા કર્મ બાધે
તેથી લાભી સ્થિતિનું કર્મ બાધી શકતો નથી માટે જ્ઞાનની
વિશેષતા છે ૧૦

તે વાત ફરી દેઢ કરે છે —

ક્રિયાશૂન્ય ચ ચદ્જ્ઞાનં જ્ઞાનશૂન્યા ચ ચા ક્રિયા ।
અનયોત્તર જ્ઞેયં માનુષ્યોત્તરયોરિત્ય ॥ ૧૧ ॥

ભાષાર્થ — ક્રિયા રહિત જે જ્ઞાન અને જ્ઞાન રહિત જે ક્રિયા એ બેનો તફાવત સૂર્ય અને આગિયા સમાન જાણવો. સૂર્ય સમાન ક્રિયા-શૂન્ય જ્ઞાન મહા પ્રકાશવત છે અને આગિયા સમાન જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા અંધ પ્રકાશવાળી છે

અનુવાદ —

ક્રિયા રહિત જે જ્ઞાન ને, ક્રિયા જ્ઞાન વિહીન,
રવિ-આગિયા-તેજ સમ, માને લેઉં પ્રીણ ૧૧

જ્ઞાનમંજરી — મત્સ્વસવેદનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન, આસ્તવનો નિરોધ થાય તેવી દ્રવ્ય ક્રિયાથી રહિત હોય અને જ્ઞાન રહિત ક્રિયા હોય એ બંનેમાં તફાવત સૂર્ય અને આગિયામાં જેટલો તફાવત છે તેટલો જાણવો. સૂર્ય સમાન જ્ઞાન અને આગિયાના પ્રકાશ જેવી જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા જાણવી ૧૧

ચારિત્રં વિરતિ પૂર્ણા જ્ઞાનસ્યોત્કર્ષ યથા હિ ।
જ્ઞાનાદ્દૈતનયે દર્શન્યા તદ્યોગસિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

ભાષાર્થ — જ્ઞાનનો અતિશય (ઉત્કર્ષ) જ પૂરી વિરતિ રૂપ ચારિત્ર છે, તે કારણથી યોગની સિદ્ધિને કાળે કેવલ જ્ઞાન નયે દર્શિ દેવી

અનુવાદ —

પર્ય ચારિત્ર તો જ્ઞાન—અતિશય એજ,
કારણે, જ્ઞાનાદ્દૈતનય ૧૨

જ્ઞાનમજરી — ચારિત્રસ્વરૂપમા રમણુતા તે જ્ઞાનનોજ
 ઉત્કર્ષ છે એમ જરૂર બાબતુ, જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થા, જ્ઞાનમા
 એકતા તે ચારિત્ર છે આત્માની મૂળ વ્યાખ્યામા જ્ઞાન અને
 દર્શન એ બે ગુણ સ્વરૂપ આત્મા ડહો છે ‘શ્રી વિગેષ-
 આવશ્યક’ મા તેમજ ઉચવાઈ ઉપાગ મા પણ કહ્યું છે કે -

“ નસરીરા જીવચળા ઉચત્તા દમણેય માણેહિ ”

અશરીરી જીવધન (સિદ્ધ ધનસ્વરૂપ જીવો) દર્શન અને
 અને જ્ઞાનથી ઉપયોગપત છે, ઈત્યાદિ વચનને આધારે,
 તેથી જ્ઞાનમા સ્થિરતા તે ચારિત્ર છે, જ્ઞાનનો આનંદ તે મુખ
 છે, “જ્ઞાનમ્મર્ષાવગ્રોધ મુગ” જ્ઞાનના અતિશય સ્વરૂપ બોધને
 ભાષ્યમા મુખ કહ્યું છે, તથા જ્ઞાન રસ ચાખવો તે લોગ છે
 એવી ભાવના-લિપ્ત લિપ્ત ગુણોની ભાવના પણ “વિશેષ
 આવશ્યક” મા કહી છે -

“યત ચારિત્રજ્ઞાનાદય પૃથક્ગુણા દૃષ્ટાન્તિ।” =

કારણ કે ચારિત્ર, જ્ઞાન આદિ લિપ્ત લિપ્ત ગુણો
 ઈદ છે ઈત્યાદિ તેથી અહિ ઉપયોગમય આત્મામા જ્ઞાન
 મુખ્ય છે, માટે કહ્યું કે જ્ઞાન-અદ્વૈત નયથી જ્ઞાનજ આત્મા
 છે, જ્ઞાનજ માધ્ય છે, જ્ઞાનની નિરાવરણુતા તે સિદ્ધિ, એમ
 દ્રષ્ટિ દેના યોગ્ય છે શા માટે? જ્ઞાન યોગની સિદ્ધિ અર્થે
 માટે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરવી હિતકારી છે તેથી સ્પર્શજ્ઞાન
 માટે ઘટો અભ્યાસ કરના યોગ્ય છે, એ સહુમ્ય છે જ્ઞાન
 ત્યાગથી મોક્ષ થતો નથી સર્વ સાધન અવસ્થામા જ્ઞાનજ
 પ્રધાન સાધન છે, એમ જ્ઞાનસારના અર્થી રહેવા યોગ્ય છે

હવે શ્રીમદ્વિજયોપનિષદ ઉપાધ્યાયે આ 'જ્ઞાનસાર' નામનું શાસ્ત્ર લખ્યા અર્થુ તે એત્ર આદિ લખાવનાર કાવ્ય કહે છે -

નિહિ નિહપુરે પુનઃપુરસ્પદાગ્રહે લઘ્વગત્ર ,
ત્રિદીપોડયમુદારમારમત્મા દીપોન્મયે પયળી ।

પતન્નાગ્રજનમાયપાગ્રજનમન-ચ્ચચ્ચમત્કારિણામ્ ॥

તૈસ્તૈર્દીપકૌ મુનિચ્ચયમર્તનિત્યોન્મુ દીપોન્મય ॥ ૧૩ ॥

ભાષાર્થ — ઇન્દ્રના નગર માથે અર્ધા માટે એવા સિદ્ધપુ મા આ અથરૂપ જ્ઞાનનો દીવો અત્યત મનોહર તેજે (દીપો મય) દીવાગ્રીના પર્વ દિને નિહિ (અસિદ્ધિ) પામ્યો એ અથની ભાવના (અર્વણ) ના રહસ્યથી પવિત્ર થયેલા મનમા મનોહર ચમત્કાર પામેલા જીવોને લલા નિશ્ચયમતરૂપ સેકડો દીવાઓ વડે ભાવ દીવાગ્રીરૂપ મહોત્સવ નિત્ય હો !

અનુનાદ — (દરીમીન)

જે ઇન્દ્ર પુરીને જીતવા ઇચ્છા કરે તેના પુરે,
દીપોન્મયી દિન સિદ્ધપુરે નિહિ ચિદ્દીપ ભામુરે,
નિશ્ચય મતે દીપ સેકડોથી ભાવ દિવાળી થને,
અથ તન્મય ભાવ પાવન ચિત્ત ચમત્કૃતિ પ્રગટજો ૧૩

જ્ઞાનમજરી — આ અથ સિદ્ધપુર નગરમા સૂતરચના રૂપે પ્રધાત મનોહર તેજ સલિન દીવાગ્રીના પર્વદિને અપૂર્ણતા પામ્યો કેવો આ અથ? જ્ઞાનપ્રદીપ આ અથની આત્મનન્મયતા રૂપ ભાવના ॥ અર્થ સમન્તયાથી (રહસ્ય સમન્તયાથી) થના ભાવો

જેમને લાગ્યા છે તેમને, નિર્મળ ઉપયોગરૂપ સેંકડો દીવા વડે યથાર્થ પરતુ ધર્મરૂપ નિશ્ચય મત (જ્ઞાન) જેમને ઈષ્ટ છે તેમને નિન્તર દીપોત્તમ (ભાવ દીવાળી) હો! તેથી યથાર્થ જ્ઞાન વડે શ્રદ્ધા કરેલા આત્મરમમા મમ્મ આત્માઓને નિત્ય દીપોત્તસવજ છે ૧૩

કેવાચિદ્વિષયજ્વરાતુરમહો ચિત્ત વરણા ત્રિણા-

વેગાદફલુતકમૂર્છિનમયાયેવા કુવૈરાગ્યત ।

ભ્રમ્માલ્કર્મયોધકૃપવતિત ચાસ્તેડપરેગમપિ

સ્તોકાના તુ વિકારભારરહિત તદ્જ્ઞાનસારાશ્રિતમ્ ॥ ૧૪ ॥

ભાષાથે — અહો! કેટલાએકનું મન વિષયરૂપ તાવે

આતુર (દુ ખી) છે, ખીજા કેટલાકનું મન, (વિષય રૂપ) વિષના આવેગ (ત્વર) સરખા તત્કાળ ફળવાળા કુવિચારે કરી મૂઠાં પામ્યું જે, વળી ખીજાઓનું મન, દુ ખગર્ભિત તથા મોહ ગર્ભિત (કુ) વૈરાગ્યથી, હડખસુ કુતર જેને કરડ્યું હોય તેના જેવું, ઠાગાતરે માઠો વિપાક (બહુ પરિણામ) આપે તેવું છે, વળી ખીજા પણ કેટલાકનું મન અજ્ઞાન (અજ્ઞાધ) રૂપ કૃવામા પડ્યું છે, પરતુ થોડા માણસોનું મન તો વિકારના ભારથી રહિત જ્ઞાનસારના આશ્રયવાળું છે

અનુવા. —

વિષય-તાવે ફડ ફટે મન ડોર્મનું, વળી અન્યનું

વિષ-વેગ મિથ્યા ઉદયમા કુનર્કથી વ્યાકુળ થતુ,

વૈરાગ્ય જૂઠે જૂઠતા કો-હડકવા હાત્યો ગણો,

અજ્ઞાન રૂપે બહુ પડ્યા, શુચિ જ્ઞાન સારે કો જનો ૧૪

જ્ઞાનમંજરી — આશ્ચર્ય છે કે કેટલાક જીવોના મન

ઇન્દ્રિયોની અભિલાષરૂપ તાવથી કલેશિત થયા છે, વળી

કેટલાકના મન મિથ્યાત્વરૂપ વિના આત્મે (ત્વરા) ને ઉદયે (કુતર્કથી) વ્યાકુળ થયા છે, બીજા છુપેના મન દુ ખગર્ભિત મોહ ગર્ભિત વૈરાગ્યથી હકકવા હા યા ગમાન થયા છે, વળી બીજા કુશુભથી દોરવાયેલાના મન કુસાનરૂપ દ્વામા પડ્યા છે, વળી ઇન્દ્રિયના વિકાગના ભારથી રહિત, પગ્માત્મસ્વરૂપ (જ્ઞાનસાર) મા યોડાકનાજ મન વ્યાપેલા છે, આ જગતમા ખરેખર, કામવિકારથી નાસ પામેલા, સ્વરૂપના ઉપયોગના ચિત્તનો લય કરનારા શુદ્ધ સાધ્ય દષ્ટિવાળા પુરૂષો યોડાજ છે

ફરી કથના અભ્યાસરૂપ ફળને દર્શાવે છે -

જાનોદ્રેષ્યવિગ્રેક્તોરણતમૌ ધારયમાત્રતઃ,
હૃદયે સમયોચિત પ્રસંગતિ સ્ફૂતિઃ સ્મૃતિઃ ।
પૂણાતદ્યતઃ કે મહત્તયા તદ્વમાગ્ય-મગ્યામત્ર-
ધૈનદ્વયમિયાત્વરમહમહધિત્ર ચરિત્રધિય ॥ ૬૧ ॥

ભાષાર્થ — અતિશય વિવેકરૂપ જ્ઞા તોરણમાળા બની છે, હૃદયકપી ધર ધોળાયું છે, અવમરને યોગ્ય ગીતોનો વિસ્તૃત ઘોર પ્રસાર છે, તો શુ તે ખરણથી સ્વભાવ સિદ્ધ (સહજ) ભાવ્ય-રચનાએ આ કથના મિષે (બહાને) પૂર્ણ આનંદનંધન (શુદ્ધ આત્મા) સાથે ચારિત્ર લક્ષ્મીના પાણિ અબુલનો કોઈ વિચિત્ર પ્રકારે (ચિત્ર) મહોત્સવ તો નથી થયો ?

અનુના —

વિવાહ ચ રિત્ર લક્ષ્મીનો આ કથ મિષે આદર્યો ?

હૃદય ધર ધોળયું, પ્રસંગોચિત ગીતરવ વિમ્બર્યો,

જા વિવેક ધ્વજ પતાકા તોગ્લો ટાગ્યા અતિ,

જ્ય રચના મહજ ભાને પૂર્ણાનંદ ધન-વર કૃતિ

જ્ઞાનમજરી — આ ગ્રંથને બહાને—નાનસાર ગ્રંથના અભ્યાસને બહાને જાણે ચારિત્ર લક્ષ્મીના પાણિપ્રહણ (લગ્ન) નો મહોત્સવ પ્રસરે છે એ સાર જ બાકીનો અર્થ પોતાની મેળે સમજી લેવા જેવો છે ૧૫

ભાગલામર્પવિન્ગોમયસૈ 'સગત' તિત્તેય મૂ ,
સલિતા સમતોદકેરય પચિન્યસ્તાધિત્રેયન્નજ ।

અધ્યાત્મામૃતપૂર્ણરામવલ્લશશ્વકેન્દ્ર શાસ્ત્રેપુર ,
પૂર્ણનિદધને પુર પ્રવિશતિ સ્વીય દુન મગલમ્ ॥ ૧૬ ॥

ભાપાર્થ — ભાવસમૃદ્ધરૂપ પવિત્ર કામધનુના છાણુની ગાર વડે સર્વત્ર ભૂમિ લોપી છે, સમતા જળે છાટી છે, વિવેકરૂપ કૂલમાળાઓ માર્ગે સ્થાપી છે, અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલો એવો (મગલરૂપ) કામકુલ આ ગાસ્ત્ર સ્વરૂપે મોખરે રાખ્યો છે, તે સાચ્ચદાનક પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માએ ૬૨ અધિકારે (સર્વ જીવે) અપ્રમાદ-નગરમા પેમતા પોતાનું જ મગલક કંઈ

અનુના —

ભાવ-સમૃદ્ધ શુભ લીંપણે લીંપી બધી ભૂમિ અર્ધિ,
મમતા જળે ભીંજી, અવકૃત માર્ગ પુષ્પ-વિવેકથી,
કામકુલ ભર્યો પૃથો, અધ્યાત્મ અમૃત નિતરતા,
આ ગ્રંથ, પૂર્ણનિદધન મગલરૂપે પુર પેસતા ૧૬

જ્ઞાનમજરી — પૂર્ણનિદધન એટલે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન મહોત્સવ (નિર્વાણ અપ્રમત્તતા) નગરમા જ્યારે પ્રવેશ કરે છે

૩૫ વિશ્રામ ભૂમિઓ (વિસામા) છે, ન્યાયાય વિધિ અને
 ગીત સંશ્લોકોથી તે માર્ગ મનોહર છે, તત્ત્વનો અનુભવ
 તત્ત્વમા એકના આદિ જમરિના માર્ગ ઓળગવાના ઉપાયો
 છે, યમ-નિયમ આદિ આઠ યોગના અંગોરૂપ વાદનો છે,
 મીઠા અહુન મહાનાત્તની ગજનીતિ વડે જ્યાથી ચોર
 અને ઠગ લોકોને ઢગ કરેવા છે, ચાત્રિત્રના આચારમા કુશળ
 સામાયિક આદિ સયમ ન્યાનરૂપ રહેવાની મારી જગાઓ
 (સનિરેશો) છે, મને જ્યા શ્રદ્ધા અને ધારણાથી નિર્ધારિત
 મોક્ષ (મિદિ) પુર જતા અડચણ ન આવે તેવી અનુકૂળતાઓ
 વાળો રત્નત્રય લક્ષણ મોક્ષ માર્ગ છે, તે માર્ગે તું પ્રવર્ત, તો
 આઠ કર્મરૂપ શત્રુ સમૂહનો ક્ષય કરીને, નિર્મળ આનંદથી
 શુદ્ધ, અલ્પાભાષ, ફરીથી જમારમા જન્મવું ન પડે તેવા
 પ્રમિદ્ધ, અનન-જ્ઞાન દર્શનથી પૂર્ણ પરમ કહેવાતા, અમૂર્ત
 અસંગ, રોગરહિત નિવાર્ણ નગરને બાધા ગદ્ગતપણે તું કેપીશ
 તે ભવ્ય જીવે શ્રમણ આદિનો સદ્વાયથી તે માર્ગ અગીકાર
 કર્યો, પછી શુભે પણ તેને બાધા સમાન જ્ઞાનમાનું દાન
 દીધું, તે યથાર્થ ઉપદેશનું મૂળ છે, શુદ્ધ અનુભવના આસ્વાદથી
 વધારે મધુર રસવાળું રામતા રમરૂપી શીતળ જળ પણ
 આપ્યું, તેથી માર્ગ ઓળગવાથી નિર્વિકલ્પ દશા પ્રત્યે
 પ્રવર્ત્યો માટે પગમ બાધા સમાન જ્ઞાનમાર, મોક્ષ માર્ગે
 જનારાઓ, સુખ ટકાવવા અર્થે અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે
 તેનો ઘણા કાળ સુધી ક્ષય ન થાય તે કારણે અને તેના
 રમની વૃદ્ધિ કરવા આ ટીકા કરી છે નરનાર્યસૂત્ર, વિશેષ
 રૂપે, ધર્મ મન્ત્રકાંડે કર્મપ્રક્રિયા અદિ મધોના, આ લખન

વડે મેં દેવચક્રે સ્વપગ્ના ઉપકાર અર્થે તત્ત્વગોધિની^૧ નામે
 ટીકા લખી તે ચાવચ્ચદ્રન્વિવાગ્ને (ચદ્રમૂર્ચ દેહે ત્યા સુધી)
 લાગોકાગ આનંદ અર્પો વગી આમા સ્વમતિ દોષથી ભૂવવાગુ
 કર્મ મેં કહ્યું હોય તે, પગોપકારના કારે નમ્ર બનેલા કુશળ
 પુત્રો શુદ્ધ કરે, કારણ કે મતો ગુણ ચહુલ ઝરનાન જ
 હોય છે, પણ ખરેખર અદેખા નથી હોતા તેથી મતપુટવાને
 અત્યંત આનંદજ આપનારી આ ટીકા સમાપ્ત થઈ ૧૬

અહિં સૂતકાર શ્રીમદ્ યગોવિજયઉપાધ્યાય, ન્યાયા
 ત્રાય, વાગ્વાની, લખધર (સન્ધવી પાસેથી વરદાન પામેલા)
 દુર્વાદીના મહરૂપ વાદળાના સમૂહને દૂર કરનાર પવનની
 ઉપમાને થોડા છે તેમની પ્રશસ્તિ —

મચ્છે શ્રી-વિજયાદિદેવ-સુગુરો સ્વન્તે ગુણાન્ના ગણ
 પ્રૌદિ પ્રોદિમધામ્નિજીતવિજયપ્રાક્ષા પરમૈવદ ।
 તત્ત્વનાતીર્થમૃતા નયાદિવિનયપ્રાક્ષોત્તમાના શિશો
 શ્રીમદ્વાયવિશારદસ્ય કૃતિનામેષા કૃતિ પ્રીતયે ॥ ૧ ॥

ભાષાર્થ — સદ્ગુરુ શ્રી વિજય દેવ આદિ આચાર્યોના
 શુણ્ણના સમૂહથી સ્વરૂ (નિર્મળ) અને અત્યંત યશસ્વી
 ગચ્છમા છત્તવિજય વિદ્વાન્ મહા મહિમાનો વિન્તાર પામ્યા
 છે, તેમની આથે તીર્થનો ભાર ઉપાડનાર વિદ્વાનોમા ઉત્તમ
 નય વિજય નામે પ્રજાવત પુત્ર થયા તેમના શિષ્ય શ્રીમદ્
 ન્યાય વિશારદ (યગો વિજય)ની આ કૃતિ (ગ્રંથ) મહા ભાગ્ય
 શાગી પુરોષોને પ્રગ્ન કરે (પ્રમદ પડે) ૧

અનુવાદ —

વિજય દેવ મુરુગનો જે ગન્ધ ન્વન્ધ ગુણે બલે,
છતવિજય માથે નયવિજય વિદ્વાનના ગુણ આબળે,
તેના મુરિધ્ય યગોવિજય જે 'ન્યાય વિશારદ' નામથી,
વિખ્યાત, યાચે મુજન પ્રીતિ જ્ઞાનમાર-મુકામથી ૧

જ્ઞાનમંજરી — શ્રી 'વિજયદેવ' સૂરવિગ્ના ગન્ધમા
થી છતવિજય 'વિદ્વાન યયા, તેમના સમકાલીન (માતીર્થ્ય
ધર) શ્રી 'નયવિજય' વિદ્વાન યયા તેમના શિષ્ય શ્રીમદ્
'યશોવિજય ઉપાધ્યાય' ન્યાય વિશારદે 'જ્ઞાનસાર' નામનો
આ ગ્રંથ રચ્યો છે, જનોમ આટલું પ્રમાણ ગ્રંથ મૂત્રરૂપે ઉ
વગી તેની ટીકા શુદ્ધ માગે દરેક શ્રી ખરતર ગણના સહ
ઉપાધ્યાય શ્રી હીપર્વદ્રના શિષ્ય દેવચંદ્ર ગણિએ 'જ્ઞાનમંજરી'
નામની કરી છે એજ ઠ યાણ

થાલા પાલા-પાનવદાલગોધો ન્યાય કિતુ પાપમાલાતુર્ધીય ।
આસ્વાચૈત મોહદાલાહલાય, ૧ જ્ઞાનાશાતેર્વીયિશાલા મઘતુ

॥ ૨ ॥

ભાષાર્થ — ગોઈ કહે કે આ (લોક ભાષામા લખેલો)
જાનખોધ (ભાષાર્થ જાલાવ ખોધ) જાલકની લાળ આટના
જેવો (મૂળ સસ્કૃતની ખુબી સાથે સરખાવતા) છે, તે તે
ન્યાય (ટીક) છે, પન્તુ ન્યાય માળારૂપ અમૃતના હોજ જેવો
છે, જેણે મોહ રૂપી હલાહલ ગ્રેર પીધુ છે તેને મોહ વિકાર
(અનિષ્ટ) ની લહેરો શમાવવા આ (જાલાવખોધ) અમૃત

૧ દુસ્તિશમન વિશેષ પાક છે

અનુનાદ —

સૂરજનો પુનઃ શાંતિદામ, તેના હૃદયના-
આનંદ કાળે, આત્મગોષે ચિત્ત થાક જણાયના
વાચકશ્રી જશ વિજયની વિનોદરૂપ રચના બની,
એ પ્રેમ-દમ પૂરો થયો, કંઈલા ગણું પ્રભુજી તણી ૪

હતિ શ્રી જ્ઞાનમાર અથ-ટભાર્ય સંપૂર્ણ

(ઉતારો કર્યો) લિપીકૃત સ ૧૭૮૮ વર્ષે ચૈત્ર સુદ
૧૫ ગુરુનાગ સકન પડિતોની સલારૂપ સ્ત્રીના કપાળ પર
ચાહલા સમાન શોભતા પડિત શ્રીયશે વિજય ગણિ, પડિત
શ્રીજિનવિજયગણિ શિષ્ય પ ત્રીસૌભાગ્ય વિજય ગણિએ
સતીર્થ (સમઠાલીન) ગણી રૂપ વિજયની વાચના માટે
એ મગવ

૧૯ કંઈકેમના કોડા-ગામે યાવક જીવરાજ પોતાને બચાવ
માટે વિ સ ૧૬૪૬ મા યાવક હેમરાજકૃત ધર્મસરા (શાળા)
મા નકલ કરી જ નમે રસાયણ

ટીકાકાર શ્રીદેવચંદ્રજી કૃત સ્વ-પ્રશસ્તિ -

નમ રયાદ્વાદરૂપાય, સર્વજ્ઞાય મહાત્મને ।

દેવે દ્રવંદવચાય ધીરાય નિગતારયે ॥ ૧ ॥

ધીર્ગૌતમાદ્ જ્ઞાનધરા મુનીશા, દયધિર્પર્યતમમેયબોધા ।

તેષા મુલને વરમાસ્કરામ, શ્રીવર્ધમાનો મુનિરાઢ ધમૂવ ॥૨॥

તવેગરંગશાળા-પ્રમાથકચનસૂત્રધરતુલ્ય ।

મરિજિનેન્દ્રરાગ્ય, સિદ્ધિવિધિસાધને ધીર ॥ ૩ ॥

तच्छिष्या जिनप्रदाय्या सूर्यागुणभूरयः ।
 तच्छिष्यामयदेयार्था गच्छे भस्त्ररेभरा ॥ ४ ॥
 येन नवागी वृत्तिरूपपाति सोपागवृत्तिविभार ।
 विदय पञ्चाशकादि वृत्तियायोधवृद्धिकरा ॥ ५ ॥
 तत्पट्टे जिहवतुम-सुरि जिनदत्तसूर्योऽभूषण ।
 पट्टानुपममानज्ज्ञानो जिनकुशलसूरिगुह ॥ ६ ॥
 तेषा वंश चासोगुणमगिरक्षाफरो मद्दामाग्य ।
 कलिकापरमप्रोत्तेकाक्षिसारणे धीर ॥ ७ ॥
 भीमजिनप्रदाह भूमिन्पाकदीधितिप्रताप ।
 नस्याप्रदातमन्या गण्यते नो सुरावीश ॥ ८ ॥
 तच्छिष्य पाठका भीमनपुण्यप्रधानसक्षिता ।
 तुमते सागरा शिष्यान्तेना त्रिषाविधाररा ॥ ९ ॥
 तच्छिष्या साधुराग्या, गनसारा सुपाठका ।
 सवर्गभनशास्त्रार्थ-न-प्रदशननपर ॥ १० ॥
 तच्छिष्या ज्ञानप्रमारा पाठका परमोत्तमा ।
 जैनागमरहस्याध-दायका गुणनायका ॥ ११ ॥
 तेषा शिष्या महापुण्य-कायमन्माधनायता ।
 पाठका दीपचन्द्राख्या शिष्यवर्गसमविना ॥ १२ ॥
 येन शर्भुजये तीर्थ, बुधुनाथार्हम पुन ।
 चस्यसमयसरणे, प्रतिष्ठा विहिता यरा ॥ १३ ॥
 चतुमुने सोमनिता वृत्ते य पूणता व्यधात् ।
 प्रतिष्ठानैकविद्याना धर्मसिद्धाचुले गिरा ॥ १४ ॥
 ब्रह्ममन्त्रानादमप्ये सुहृत्प्रणायनेकविधानाम् ।
 चैत्याना च प्रतिष्ठा चकार यो धर्मवृद्धये ॥ १५ ॥

तच्छिष्येण स्वयं वार्ये, देवचन्द्रेण धीमता ।
 व्याख्याता सुगमा शुद्धा, टीकय तत्त्वोविनी ॥ १६ ॥
 स्याद्वादस्य रहस्याना ज्ञानाल्लघोदयेन च ।
 देवचन्द्रेण बोधाय, सुटीकेय विनिर्मिता ॥ १७ ॥

सत्रसन्निधिजलधि, च द्रमिते फार्तिके सिते पक्षे ।
 पञ्चम्या नयपुरे, कृतेय ज्ञानमञ्जरी ॥ १८ ॥
 वाचनान् पठनादस्या, यो लामो मे नम्रागत ।
 तेनाह भव्यसघञ्च भवता धर्मसाधक ॥ १९ ॥
 जयतु जिनराजस्य शासनं ह्य्यनाशनम् ।
 ज्ञानानन्दमिलासाढ्य सर्वसपद्विजयनम् ॥ २० ॥
 मगल मगजान् धीरो, मगलं गौतम प्रभु ।
 मङ्गल स्पूलमद्वाद्या, जैन-वर्मोऽस्तु मङ्गलम् ॥ २१ ॥

इति श्रीज्ञानमारटीका ज्ञानमञ्जरी संपूर्णा ।
 श्री शुभ भूषात् ।

भाषार्थ — देवाना भन्दोना समूहवडे पूज्य, शत्रु
 शक्ति, स्याद्वाद- अउभ, सर्वज्ञ महात्मा धीरने नमस्कार
 हो । १

श्रीगौतमधी देवर्द्धिपयैव अगाध ज्ञानवाणा ज्ञानी
 सुनीन्द्रो यथा तेभना उत्तम वगमा सुदर सूर्यना प्रकाश
 सरणा श्रीवर्धमान मुनिराज यथा २

समेतना जगता धामरूप अथोना अर्थ कहेवामा सूत्रधर
 (आनन्द पूर्वक कहेनार) समान जिनेश्वर नामना सूरि
 मिद्धि (मोक्ष) निधि साधवामा धीर हता ३

તેમના શિષ્ય જિનચંદ્રસૂરિ ઘણા શુભવત હતા તેમના શિષ્ય આર્ય અભયદેવ પાંતર ગચ્છના નાયક થયા ૪

તેમણે નવ અગ્ર (બાર અગ્રમાના નવ અગ્ર શાસ્ત્રો) ની વૃત્તિ (ટીકા) ૧૨ી ઊપાગની વૃત્તિનો વિસ્તાર કર્યો તથા જોધની વૃદ્ધિ કરનાર પથાશક આદિ વૃત્તિ ૧૨ી ૫

તેમની પાંદે જિનવંશસૂરિ જિનહસસૂરિ થયા, તે પાંદે અનુક્રમે જે આચાર્યો થયા તેમા સૂર્યગમાન જિનકુશળ સૂરિ મોટા થયા ૬

તેમના વશમા શ્રીમદ્ જિનચંદ્ર નામના સૂરિ, શુભરૂપ રત્નોની ખાણ સમાન, મહાબાહ્ય, કલિ કાગરૂપ કાઠવમા ફળી ગયેલા લોકોને ઉદ્ધાનવામા ધીર અને નવા સૂર્યના કિરણ સમાન પ્રતાપી થયા તેમના શુદ્ધ શુભોની ગણતરી હન્દ્રો વડે પણ ગણી શકાઈ નથી ૭-૮

તેમના શિષ્ય શ્રીમદ્ પુણ્યપ્રધાન પાઠક અને તેમના શિષ્ય મુમત્તિમાત્ર વિદ્યામા કુશળ થયા ૯

તેમના શિષ્યો સાધુરૂપ નામના અને રાજસાર પાઠક નામે થયા, તે સર્વ દર્શનોના શાસ્ત્રોના અર્થ તથા રહસ્ય દર્શાવવામા તત્પર હતા ૧૦

તેમના શિષ્ય જ્ઞાનધર્મ પાઠક ઉત્તમ થયા, તે જૈન આગમના રહસ્ય રૂપ અર્થ જણાવનાર શુભનાયક હતા ૧૧

તેમના શિષ્ય દીપચંદ પાઠક થયા તે પોતાના શિષ્યો સાથે કાર્યો સાધવામા તત્પર હતા તેમણે શા

તીર્થ પર કુચુનાથ ભગવાનના દેરાસરમા સમવસરણમા ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા કરી ૧૨-૧૩

સોમજિતે કરેલી ચતુર્મુખજીની પૂર્ણતા કરી અને સિદ્ધાચલ પર્વત ઉપર ઘણા જિંજોની તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરી ૧૪

મહાસકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથ આદિ અનેક જિંજોની અને ચૈત્યોની પ્રતિષ્ઠા ધર્મવૃદ્ધિ અર્થે અમદાવાદમા તેમણે કરી ૧૫

તેમના શિષ્ય પડિત દેવચંદ્રે પોતાને જોધ થવા અર્થે આ સુગમ, શુદ્ધ, તત્ત્વજોધિની નામની ટીકા લખી ૧૬

સ્વાહવાદના રહસ્યોના જ્ઞાનથી અને પ્રાપ્ત ઉદયથી દેવચંદ્ર જ્ઞાન-અર્થે આ મુટીકા રચી ૧૭

સવત ૧૭૮૬ ના કાર્તિક સુદ પાચમે નવ્યપુરમા આ જ્ઞાનમંજરી જ્ઞાનપથમીએ થઈ ૧૮

તેના વાચનથી, ભણવાથી, જે લાભ મને થયો છે, તેને લઈને હું અને ભવ્ય સદા ધર્મના સાધનારા થઈએ ૧૯

હું જોનો નાશ કરનાર, જ્ઞાન અને આનંદના વિદ્યાસથી ભરપૂર અને સર્વ સપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર જિનરાજતું શા સન જયવત વર્તો ૨૦

વીર ભગવાન મગન સ્વરૂપ છે, ગૌતમ પ્રભુ મગલ સ્વરૂપ છે, સ્થૂલભદ્ર આદિ મુનિવરો મગલ સ્વરૂપ ॥ અને નૈનધર્મ સર્વને મગવરૂપ હો । ૨૧

આ જ્ઞાનસારની ટીકા 'જ્ઞાનમંજરી' સંપૂર્ણ થઈ

શ્રીદેવચંદ્રજી કૃત પ્રશન્તિનો

અનુના —

(કગિગીન)

નમું સ્થાપ્તવાદ સ્વરૂપ જે સર્વજ્ઞ ને વીનરાગ છે,
દેવેન્દ્રગણુ પણ પૂજતા જેને, અરિહીન વીર તે,
જૌનમ યકી દેવર્દિ સુધીના જ્ઞાનનન મુનિ ધણા,
તે વશમા શ્રીવર્ધમાન મુનિ યથા મૂરિ ગ્વિ સમા ૧

સવેગ રંગ સહિત ગ્રથ તણા કહે અથો રૂડા,
સૂરિ જિનેશ્વર નામના સિદ્ધિ-વિધિ માહિ ખડા,
જિનચંદ્ર શિષ્ય મૂરિ યથા ગુરુ અભય દેવતણા મહા,
એ સ્વામિ ખગતગ ગચ્છના, કર્તા નવાગિ વૃત્તિના ૨

પંચાશમાદિ વૃત્તિથી વગી બોધ વૃદ્ધિ જે કરે,
તે અભય દેવની પાટ પર સૂરિ જિન વલસ પદ વરે,
પછી જિનદત્ત સૂરિ યથા, જિન કુશળ મૂરિ તે કમે,
તે વશમા જિનચંદ્ર મૂરિ પ્રતાપે ગ્વિ અતિકમે ૩

કગિકાળ પંડે જે કણ્યા તે લોકને ઉદ્ધારવા,
મહા ભાગ્ય શ્રીમદ્ જિનચંદ્ર કટિબદ્ધ થના હુવા,
શિષ્ય પુણ્ય પ્રધાન પાઠક, મુમતિ શિષ્ય વખાણવા,
તેમના પણ શિષ્ય સાધુગ નામે જાણવા ૪

સર્વ દર્શન-શાસ્ત્રને જે જાણીને ઉપદેશતા,
શ્રી રાજસાર પછી યથા પાઠક જનીને બોધતા,
જૈન ધર્મ-રહસ્ય સમજાવે વગી ગુણ જ્ઞાન જે,
જ્ઞાનધર્મ સુનામથી પાઠખ્યતે પ્રખ્યાત તે ૫

તેમના મુશિષ્ય પાઠક દીપચદ્ર વિરાજતા,
 શિષ્યો સહિત સત્કાર્યમા જે નિત્ય ઉદ્યમ ધારતા,
 તીર્થ શુભ્રય પદે જિન જિંગ કુચુનાયનું—
 સમવસરણ સહ પ્રતિષ્ઠાપિત દીપચદ્ર-સુહાથશુ ૬
 અનેક જિંજની પ્રતિષ્ઠા કરી સિદ્ધ ગિરિપર તેમણે,
 સહઅદ્રણુદિ જિંજની કરી અમદાવાદે જેમણે,
 તેમના મુશિષ્ય પઠિત દેવચદ્રે આ રથી,
 તત્ત્વમોધી મુગમ ટીકા, સ્થાપવાદ વિચારથી ૭
 સવત્ મનર સો ઉપર છત્ર પ્રસન્ન જ પચમી,
 નવ્ય પુરે પૂરી કીધી ટીકા આ જ્ઞાન-મંજરી,
 નિજ ખોધ કાળે એ કરી નેથી મળ્યો જે લાભ તે,
 પાચે, ભણે જે ધર્મ-સાધક તેમને પણ હો ભણે ૮
 જયવત જિન શાસન થયે જે દુષ્કાળનાગન નિત્ય છે,
 જ્ઞાન ને આનંદના વિલામની સપત્તિ તે,
 મગલ મહાવીર દેવ છે, મગલ શ્રીમદ્ ગૌતમ શુભ્ર,
 મગલ સ્વરૂપ બહુ શુભ્રજ્ઞાની, જીન ધર્મ મગલ પૂરે ૯

અનુસાદન C. ૧૨ —

ગીતજ શરીકર કાતિસમ સદ્ગોષ્ઠ ઉર અજવાળ તે,
 જગ-ક પનાની બાળને છૂંપે ઝૂંપે જે બાળનો,
 ક-પતરૂ સમ સદ્ગુરુ શ્રી રાજચદ્ર અહો ! અહો !
 કજિમળની દુષ્કાળ-જાળ છોડી વૃત્તિ તમ ચરણે વહો ! ૧
 પ્રત્યક્ષ ઉપકારી પ્રભુ, અમ બાળના ગોપાળ, એ !
 માતા કહું ત્રાતા કહું ? અનુપમ છતા રખાનાળ છે,

લધુરાજ સ્વામી પ્રેમસહ વદન હબરો વાર હો !
 અકિંચન અર્પી શકુ શુ ? ભાવ અર્પણ-સાગ હો ! ૨
 નથી નાથ, જગમા સાર કાઈ, સાર સદ્ગુન-ધ્યાર છે,
 પ્રભુ પ્રેમના અવતાર, અતિ ઉપકાર આપ અપાર જે,
 વાળ્યા વળે નહિ રકથી, દૌનનાથ, કિકર શુ કરે ?
 નિમ્પ્રહતા આગ્રહ વિનાની, લધુતા વર્મો રહી ઉરે ૩
 મૃતિ આપની સફલાન પ્રેરે, આત્મરૂપ જ આપ છે,
 ભક્તિ વિના ભાળી શકુ શુ ? અધ બોધ વિના પ્રસો !
 શ્રદ્ધા સખી માક્ષી પૂરે, તુજ યોગ ભવહારક અહો !
 કૃતકૃત્યત નો હેતુ તે, તો-રૂત્તિ પ્રભુ-ભાવે વહો ! ૪
 અનુવાદ પ્રેરક પ્રમુખ જન સો ભક્તિ રાગી ગજના,
 મુળી કે ભણી આ અષ્ટકા શુર શુણ્ણ બાણો સંજના !
 શુર શુણ્ણ ગાઓ, નિત્ય ધ્યાવો, દાસની એ યાચના,
 શુણ્ણ ખાણ્ણ બની, દોષો વધી, પોતે બનો ગનકામના ૫

શાહુરો —

જોગત્પીસો ચોરાણ્ણની અપાડી નવમી સુંદ,
 બુધવારે પૂરો થયો અનુવાદ અવિરૂદ્ધ ૬

તા ૬-૭-૧૯૩૮ સવત ૧૯૬૪ અષાઢ સુદ ૬ બુધવાર

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ.

